DEPARTAMENTUL PENTRU ROMÂNII DE PRETUTINDENI
UNIVERSITATEA „DUNĂREA DE JOS“ GALAȚI
ASOCIAȚIA PROFESORILOR DE ISTORIE DE LA DUNĂREA DE JOS

LA FRONTIERELE CIVILIZAȚIILOR.
BASARABIA ÎN CONTEXT GEOPOLITIC, ECONOMIC, CULTURAL ŞI RELIGIOS

Colectivul de editare:

GEORGE ENACHE
ARTHUR TULUȘ
CRISTIAN-DRAGOȘ CĂLDĂRARU
EUGEN DRĂGOI

EDITURA PARTENER **GALATI UNIVERSITY PRESS**

GALAȚI, 2011

Referenți științifici:
Prof. univ. dr. Marian Cojoc – Universitatea „Ovidius“ din Constanța;
Prof. univ. dr. Viacheslav Kushnir – Universitatea „I. I. Mecinikov“ din Odessa.

Această carte a fost tipărită cu sprijinul

Guvernului României –
Departamentul pentru Românii de Pretutindeni

www.dprp.gov.ro

Conținutul acestui volum nu reprezintă poziția oficială a
Departamentului pentru Românii de Pretutindeni

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
LA FRONTIERELE CIVILIZAŢIILOR - IDENTITATE ŞI ALTERITATE ÎN CONŞTIINŢA LOCUITORILOR BASARABIEI (1812-PREZENT). Conferinţă internaţională (1 ; 2010 ; Galaţi)
La frontierele civilizaţiilor: Basarabia în context geopolitic, economic, cultural şi religios: conferinţă internaţională: Galaţi, 21-23 octombrie 2010. - Galaţi : Partener : Galaţi University Press, 2011
Bibliogr.
ISBN 978-973-1914-16-9
ISBN 978-606-8348-10-0

008(478)

PROBLEMA BASARABIEI ÎN LUCRAREA *CRONICA MOLDOVEI DE LA CRACOVIA*

Dr. Ion EREMIA*

În anul 2006, istoricul bucureștean Constantin Rezachevici punea la dispoziția cititorilor o nouă sursă istorică, descoperită de domnia sa încă la 1973, intitulată de către acesta condiționat ***Cronica Moldovei de la Cracovia***, sursă care, până la publicarea ei integrală, a fost utilizată de numitul autor pentru explicarea unor probleme din istoria Moldovei și, drept consecință, a beneficiat de unele aprecieri ale altor istorici.

Spre exemplu, Ștefan S. Gorovei, referindu-se la problema continuității în evoluția dinastică a Moldovei în secolul al XIV-lea, scria că „textul cronicii polone pus nu de mult în lumină de Constantin Rezachevici (…) afirmă explicit continuitatea dinastică, Bogdan I fiind arătat ca bunic patern al lui Petru I". De fapt, este necesar de precizat că Constantin Rezachevici nu consideră că respectiva ***Cronică*** atestă această continuitate dinastică, deoarece Petru din această sursă nu este identic cu Petru Mușat, primul fiind, după Constantin Rezachevici, domnul Moldovei Petru I, iar al doilea fiind Petru II Mușat. În același timp, prestigiosul istoric ieșean exprima și unele îndoieli asupra valorii informațiilor sursei date: „Dar și valoarea acestui izvor este destul de redusă, fiind un text târziu (secolul al XVII-lea), în care respectiva filiație ar putea fi și rezultatul unei deducții a autorului cronicii"[1], îndoieli demonstrate, după cum s-a arătat, de Constantin Rezachevici.

Istoricul chișinăuean Pavel Parasca s-a oprit asupra informațiilor ***Cronicii Moldovei de la Cracovia*** în ceea ce-l privește pe mult discutatul

* Doctor în Istorie, profesor universitar, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău.

1. Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Editura Universității „Al. I. Cuza", Iași, 1997, p. 306.

Ștefan, care ar fi fost domn al Moldovei, precum și pe fiii acestuia, Ștefan și Petru, care ar fi luptat pentru tronul Moldovei la 1359, cunoscuți anterior după cronica lui Jan Dlugosz (1415-1480)[2], dar care nu face vreo legătură cu Bogdan I. Parasca a considerat, pe baza acestor observații, că sursa dată – ***Cronica Moldovei de la Cracovia*** – este doar o „reticluire cronicărească târzie, capabilă să ajusteze contradicțiile din mărturiile cronicilor maghiare despre Bogdan și narațiunea cronicarului polon Jan Dlugosz". Numitul autor admite că Ștefan și Petru ar fi fost personalități istorice reale, totuși, el nu vede „niciun motiv valabil pentru a accepta reconstituirea evenimentelor din cronica anonimă polonă". Întreaga explicație a lui Constantin Rezachevici referitoare la evenimentele asociate lui Ștefan și Petru, dată după ***Cronica Moldovei***, este apreciată de Pavel Parasca drept „o ipoteză rezultată din altă ipoteză"[3].

Răspunsul, destul de dur și poate, nu chiar academic, al lui Constantin Rezachevici la afirmațiile lui Pavel Parasca nu s-a lăsat mult așteptat: «Nu e vorba aici de o „reticluire cronicărească târzie", „de o ipoteză rezultată dintr-o altă ipoteză … cum s-a opinat din totală necunoaștere și ignorare vădită a izvoarelor polone, care se referă la aceste probleme"»[4]. „Ignorând izvoarele polone, continuă Constantin Rezachevici, începând cu cel datorat lui Dlugosz, dar și analiza critică pe care am făcut-o asupra acestora, Pavel Parasca revine la depășitele păreri ale vechii istoriografii, cu o stăruință, să-i spunem, cel puțin ciudată"[5].

În comunicarea de față atenția noastră se va concentra asupra informațiilor ***Cronicii*** ce țin de primele domnii din Țara Moldovei, începând cu Bogdan I și de o posibilă stăpânire de către unul dintre nepoții săi, Ștefan, a teritoriului Basarabiei, până în anul 1368 inclusiv.

Referindu-se la situația politică din Moldova, autorul ***Cronicii Moldovei de la Cracovia*** relatează despre **conflictul** dintre frații Ștefan și Petru – frați ce-și dispută **prin ceartă** moștenirea. Petru, cel mai mic

2. Ilie Minea, *Informațiile românești ale Cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926, pp. 13-14.

3. Pavel Parasca, *Primii voievozi ai Țării Moldovei*, în „Cugetul". Revistă de Istorie și Cultură, 4, Chișinău, 2003, pp. 29-30; *Domnii Țării Moldovei: galeria voievozilor: studii*, Editura Civitas, Chișinău, 2005, pp. 26, 32.

4. *Cronica Moldovei de la Cracovia. Secolul XIII – începutul secolului XVII. Textul inedit al unui autor polon anonim* (în continuare *Cronica de la Cracovia*), Studiu introductiv, ediție, note și bibliografie de Constantin Rezachevici, Editura Meronia, București, 2006, p. 57.

5. *Ibidem*, p. 175.

dintre ei, a fost ajutat de popor și l-a alungat pe fratele său Ștefan, care s-a refugiat la Cazimir cel Mare, de la care a solicitat ajutor pentru „a putea să se **reinstaleze** în țara sa", „promițând să se supună Poloniei el și urmașii săi împreună cu țara Moldovei și aceasta pentru totdeauna, plătind un tribut anual"[6]. Informația că Ștefan solicita **reinstalarea** în scaunul Moldovei, atestă faptul că în trecut, un anumit timp el a domnit.

Conform informațiilor ***Cronicii***, regele Poloniei Cazimir a primit oferta și a acordat lui Ștefan ajutorul solicitat, dar, subliniază sursa dată, „Petru știu să nimicească pe poloni, și rămase principe al Moldovei". Însă, după un anumit timp, Petru „împăcându-se apoi cu fratele său" Ștefan, „acesta cârmui **partea de răsărit sau Basarabia din acest timp**, și Petru păstră pentru sine **partea apuseană sau Moldova prezentă**"[7].

Cine erau acești Ștefan și Petru, care s-au luptat pentru scaunul Moldovei?

Să vedem ce ne spune ***Cronica*** dată: „Bogdan, primul principe în Moldova, lăsă un fiu numit Ștefan. Acesta murind către anul **1358** lăsase doi fii, Ștefan și Petru. Acești doi frați avură o ceartă asupra moștenirii", prin „moștenire" înțelegându-se scaunul Țării Moldovei. Așadar, este limpede că Ștefan și Petru erau nepoții lui Bogdan I, proveniți de la fiul acestuia Ștefan, ultimul decedând „către anul 1358", adică cu patru-cinci ani înainte de trecerea lui Bogdan I în Moldova (1363-1364).

În același timp, textul dat ridică, cel puțin, trei întrebări:

1) Prima se referă la cronologie – cand a avut loc această ceartă între frații Ștefan și Petru?

2) A doua are în vederea „moștenirea" – despre ce moștenire este vorba, a tatălui sau a bunicului? Dacă era a ultimului, de ce moștenirea era numai a lor, în condițiile în care Bogdan I mai avea un fiu, pe Lațcu?

3) A treia derivă din întrebarea anterioară – cum putea tatăl lor, Ștefan, să le lase moștenire scaunul Țării Moldovei dacă acesta murise „către anul 1358"?!?

Este absolut evident că cearta pentru moștenire, adică pentru scaunul Țării Moldovei, a putut începe între acești doi frați abia după moartea lui Bogdan I, la sfârșitul anului 1367, atunci când, conform lui Constantin Rezachevici, ar fi avut loc „instalarea în scaun a lui Ștefan

6. *Ibidem*, pp. 131-132.
7. *Ibidem*, p. 132.

(*nepotul lui Bogdan,* subl. ns.*)*, răzvrătirea și alungarea sa de către Petru, începutul domniei acestuia din urmă ș.a.m.d."[8]. Afirmațiile reputatului istoric român nasc, iarăși, o întrebare. Dacă Ștefan a fost inițial instalat pe scaunul Moldovei, de ce domnia sa nu îl plasează în rândul domnilor Moldovei, chiar și în condițiile în care ar fi avut o domnie scurtă?

Conform actului lui Ludovic cel Mare, din 2 februarie 1365, Bogdan trecuse în Moldova cu mai mulți fii și „uneltesc să o păstreze spre paguba maiestății noastre", sursa citată făcând în mod explicit referire în trei rânduri la „Bogdan și fiii săi"[9], fără să precizeze numărul acestora sau numele vreunuia dintre ei. Despre unul dintre ei se știe cu certitudine în prezent că a fost Lațcu, viitorul domn al Moldovei între 1368 și 1375. Un alt fiu, conform ***Cronicii Moldovei de la Cracovia***, a fost Ștefan, dar acesta, potrivit aceleiași surse, cum s-a mai spus deja, ar fi decedat „către anul 1358". Dacă am considera veridică informația, rămâne fără răspuns întrebarea: de ce această ceartă pentru moștenirea tronului Moldovei începe între cei doi nepoți ai lui Bogdan I și de ce nu este implicat și celălalt fiu al său, Lațcu, unchiul celor doi?

În condițiile actuale ale documentării și cercetării considerăm că merită atenție ipoteza conform căreia anul **1358**, menționat în ***Cronica Moldovei de la Cracovia***, este indicat în mod eronat de autorul anonim al acestei surse, o eroare, cel mai probabil, împrumutată dintr-o sursă rămasă necunoscută nouă, dar de care avea cunoștință și cronicarul Jan Dlugosz. Ultimul, total arbitrar, plasează domnia lui Ștefan în Moldova, fiul lui Bogdan I după ***Cronica Moldovei de la Cracovia***, precum și luptele dintre acesta și fratele său Petru, în anul 1359[10]. Anul indicat – 1359, semnalat de Jan Dlugosz, a fost contestat, din diverse motive, de mai mulți istorici. Spre exemplu, Constantin Racoviță menționa că data expediției poloneze în Moldova este greșită, dar cât privește „faptul însuși al expediției și al cursului ei, nu poate exista vreo îndoială"[11].

8. *Ibidem*, p. 431.

9. *Documenta Romaniae Historica* (în continuare *DRH*), D, *Relații între Țările Române*, I (1222-1456), volum întocmit de acad. Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G.Gündish, Damaschin Mioc, Viorica Perivan, Editura Academiei R.S.R., București, 1977, p. 82.

10. Ilie Minea, *op. cit.*, p. 13.

11. Constantin Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387-1432)*, în „Revista Istorică Română", X, 1940, p. 241.

Aceeași concluzie o formula și Constantin Cihodaru. Istoricul era convins că lupta respectivă dintre moldoveni și poloni a avut loc mult mai târziu, anume între 29 iunie 1367 și 29 iunie 1369[12].

Examinând sursa dată în contextul evenimentelor pe care le descrie, considerăm că anul corect semnalat în ***Cronica Moldovei de la Cracovia*** ar trebui să fie anul **1368** și nu 1358, ceea ce permite o altă reconstituire a evenimentelor din acel timp. Ținând cont de această modificare cronologică, evenimentele din Moldova s-ar fi desfășurat în felul următor. După moartea lui Bogdan I, care a survenit pe la sfârșitul anului 1367, el, conform ***Cronicii Moldovei de la Cracovia***, „lăsă un fiu numit Ștefan"[13]. Evident, îl „lăsă" în scaun „domn și voievod", după cum afirma Jan Dlugosz[14], fiindcă noi știm că, de fapt, Bogdan I a avut cel puțin doi fii, cel de-al doilea fiind Lațcu. Așadar, fraza ***Cronicii*** că Bogdan „lăsă un fiu" ar trebui să ateste faptul că problema succesiunii la domnia Moldovei a fost rezolvată încă din timpul vieții primului domn și scaunul țării a trecut la Ștefan, fiul cel mai mare al lui Bogdan. Acesta însă, după o domnie foarte scurtă, a decedat „către anul **1368**", nu către 1358, cum afirmă ***Cronica***, ceea ce înseamnă de fapt **1367**.

În continuare, ***Cronica*** Moldovei ne informează că Ștefan „lăsase doi fii, Ștefan și Petru"[15], știre ce poate fi interpretată în sensul că domnia lui Ștefan, fiul lui Bogdan I, a fost foarte scurtă, moartea lui survenind pe neașteptate și în scaunul țării nu a fost desemnat nici unul dintre cei doi fii ai săi. De aceea, posibil și probabil, între ei a început, conform ***Cronicii*** Moldovei, „o ceartă asupra moștenirii"[16] tatălui lor, „moștenire" în cazul dat semnifică ceea ce le-a lăsat tatăl lor, nu bunicul lor Bogdan I.

Informația din ***Cronică*** că Ștefan, nepotul lui Bogdan I, a solicitat regelui polon Cazimir ajutor pentru ca să se „**reinstalaze** în țara sa", adică în Moldova, confirmă opinia lui Constantin Rezachevici că

12. Constantin Cihodaru, *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în secolele XI-XIV* (II), în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie *A.D. Xenopol*", XVII, Iași, 1980, p. 134.

13. *Cronica de la Cracovia*, p. 131.

14. *Ibidem*, p. 174.

15. *Ibidem*, p. 131.

16. *Ibidem*, p. 131.

Ștefan, nepotul mai mare de fiu al lui Bogdan I, a reușit să obțină inițial instalarea în scaunul domnesc al Moldovei, dar, după un anumit timp, el a fost înlăturat de Petru, fratele său mai mic. Oricum, în acest caz nu avem motive să nu-l includem în lista domnilor Moldovei.

Dacă îl excludem pe Ștefan, fiul lui Bogdan I, de la domnie, atunci, în condițiile în care Bogdan I mai avea un fiu, Lațcu, apare inexplicabil întrebarea de ce nu moștenește el scaunul Moldovei, ci dreptul la moștenire trece la nepoții lui Bogdan, adică la cei doi frați, Ștefan și Petru, care încep „cearta" între ei. Sub aspectul dreptului medieval, cel puțin teoretic, în numirea pe tron prioritate ar trebui să aibă fiul cel mare, adică, în cazul nostru Ștefan, care a și fost ales, însă din motive necunoscute tronul a fost contestat de fratele mai mic Petru, care a avut și sprijinul țării. Să fie aici vorba doar de intrigile boierilor sau poate avem în față acel drept la succesiune al agnaților, adică al rudelor mai în vârstă pe linie paternă, pe linie masculină[17], dar, în acest caz, trebuie să admitem că Lațcu era mai mic decât cei doi nepoți ai lui Bogdan. Pare mai plauzibilă aserțiunea că dreptul la tron l-au primit nepoții lui Bogdan I numai în virtutea faptului că tatăl lor, Ștefan, fiul lui Bogdan I, nu decedase către 1358, ci a venit cu Bogdan în Moldova și, după decesul acestuia, a domnit pentru o perioadă scurtă la sfârșitul anului 1367, ceea ce le-a asigurat fiilor lui dreptul la succesiune, la „moștenire", cum afirma ***Cronica Moldovei de la Cracovia***. Conflictul dintre cei doi frați, în cele din urmă, s-a încheiat în favoarea lui Petru, fiul mai mic al lui Ștefan, care, după informația ***Cronicii*** anonime, a fost ajutat de popor.

Fratele mai mare, Ștefan, s-a văzut nevoit să se refugieze în Polonia. Domnia lui Petru, începută, cel mai probabil, în ultimele zile ale lui 1367 sau la începutul lui 1368, decurge relativ liniștit până când Ștefan, fratele său, revine cu ajutor polonez, dar este înfrânt în bătălia de la „Plonini" din vara anului 1368.

Este posibil ca evenimentele politice din Moldova, după decesul lui Bogdan I, să fi evoluat în sensul logic oferit de noi. Evident, scurtele domnii din acest răstimp nu au lăsat practic nici surse documentare, nici narative și nu sunt amintite nici în cronografia moldovenească.

---

17. Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, Editura Columna, Chișinău, 1991, pp. 10-11.

Desigur că este foarte importantă cronologia exactă a acestor evenimente. Pe de altă parte, nu mai puțin importantă este informația potrivit căreia aflăm despre apelul la ajutor militar polonez, al unui pretendent legitim la scaunul Moldovei, și obligația acestuia „să rămâie veșnic în ascultarea și supunerea regelui” Poloniei și a urmașilor acestuia, în cazul în care va fi reinstalat în scaunul țării. Cu alte cuvinte, ideea suzeranității polone asupra Moldovei era deja bine conturată cu mult timp înainte de 1387, de când apare primul act propriu-zis în acest sens, idee acceptată și de alți istorici[18]. Acțiunea pretendentului Ștefan nu s-a soldat cu succes, trupele poloneze fiind învinse pe câmpul de luptă. Este vorba de faimoasa luptă de la Plonini, ***Plonini Valahi*** în cronica lui Jan Dlugosz[19], care, conform unor opinii bine argumentate, a avut loc în vara anului 1368[20].

După Constantin Rezachevici, care își argumentează opinia cu datele oferite de ***Cronica* anonimă de la Cracovia**, Petru a continuat să mai domnească un timp în Moldova după care s-a împăcat cu fratele său Ștefan și și-au împărțit teritoriul, ultimul „cârmui partea de răsărit sau Basarabia din acest timp (*Bugeacul din veacul al XVII-lea, scrie autorul anonim* – nota lui C.R.), și Petru păstra pentru sine partea apuseană sau Moldova prezentă”[21].

Constantin Rezachevici consideră că „înaintea întemeierii statului moldovenesc partea de sud a acestui teritoriu a fost stăpânit de domnul muntean Basarab I” și de la el ar proveni numele de Basarabia[22]. Nu avem nicio informație referitoare la momentul când Basarab I și-a instaurat dominația asupra acestei regiuni și nici când a încetat stăpânirea munteană, știm doar, conform ***Cronicii*** invocate, că în anul 1368 regiunea ar fi trecut sub controlul lui Ștefan.

Ideea stăpânirii lui Ștefan în Basarabia, un vlăstar al Bogdăneștilor, și anume nepotul de fiu al lui Bogdan I, este destul de interesantă, cu atât mai mult cu cât izvoarele istorice amintesc existența în vara anului

---

18. Flavius Solomon, *Domnie și biserică în Țara Moldovei în a doua jumătate a secolului XIV. Implicații haliciene*, în „Anuarul Institutului de Istorie *A. D. Xenopol*”, XXXII, Iași, 1995, p. 26..

19. Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, p. 98.

20. *Ibidem*, pp. 103, 196; Veniamin Ciobanu, *Din nou despre „lupta de la Plonini”*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie *A. D. Xenopol*”, XXI, Iași, 1984, p. 142; Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova (1324/1881)*, I (Secolele XIV-XVI), Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 435.

21. Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 441.

22. *Cronica de la Cracovia*, p. 163.

1368 a unei stăpâniri tătărești a principelui Dimitrie, care, conform aprecierilor specialiștilor, se întindea în sudul Basarabiei și, poate chiar, în nordul Dobrogei[23]. Este de reținut că „domnul (*domini*) Dumitru, principele tătarilor", și „țara acestui domn Dumitru" sunt amintite într-un privilegiu vamal al regelui Ludovic I din 22 iunie 1368[24]. Acest principe, Dimitrie, a fost unul din cei trei principi tătari care, alături de Kutlibah și Kocibei, erau considerați stăpâni ereditari în Podolia. Încă din anul 1356, ei erau aliații Poloniei și susțineau lupta acesteia pentru apărarea Volâniei și Haliciului împotriva Lituaniei[25].

Sergiu Iosipescu, cu referire la un studiu al lui A. Vasiliev publicat în anul 1936 în Statele Unite, prelua concluzia acestuia că „primul stăpânitor la Mangup a fost Dimitrie, identic acelui „*princeps tartarorum*" înfrânt la Sinie Vodî la 1362 sau 1363 și retras în ținuturile pontice de la vest de Nistru"[26]. Cât privește localizarea teritorială a acestui „principat" tătăresc, Sergiu Iosipescu crede că „în 1368 pe marele drum comercial de la Carpații curburii la Marea Neagră (al „Brăilei") se interpunea statul tătăresc al lui Dimitrie"[27]. Ștefan Ștefănescu se asociază opiniei că în regiunile din Sudul Moldovei și Dobrogei de Nord «a apărut guvernarea unui „principe" local Dimitrie, de origine tătară», dar consideră că acesta „se asimilase în mediul stăpânilor locali"[28].

Flavius Solomon admite existența la 1368 a unei „autonomii tătare", conduse de un oarecare „principe al tătarilor Dimitrie", dar ea nu cuprindea întreg sudul regiunii dintre Nistru și Prut, ci se reducea doar la un teritoriu care asigura accesul spre gurile Dunării, în timp ce

23. Ernest Oberlander-Târnoveanu, *Documente numismatice privind relațiile spațiului estcarpatic cu zona gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie *A.D. Xenopol*", XXII (2), Iași, 1985, p. 590.

24. *DRH*, D, I (1222-1456), p. 90.

25. Ф.М. Шабульдо, *Земли Юго-Западной Руси в составе Великого Княжества Литовского,* Киев, 1987, în http://www.tuad.nsk.ru/~history/Author/Russ/SH/ShabuldoFM/VKL/index.html. (ultima accesare 7 ianuarie 2010).

26. Sergiu Iosipescu, *Contribuții la istoria Moldovei lui Ștefan cel Mare*, în „Anuarul Institutului de Istorie *A.D. Xenopol*", XXIX, Iași, 1992, p. 56.

27. Idem, *Despre unele controverse ale istoriei medievale românești (sec. XIV)*, în „Revista de Istorie", 10, București, 1979, pp. 1963-1964.

28. Ștefan Ștefănescu, *Imperiul Bizantin și „romaniile populare" de la Est de Carpați (secolele IX-XIV)*, în vol. *In honorem Gheorghe Gonța. Țara Moldovei în contextul civilizației europene*, Editura Cartdidact, Chișinău, 2008, p. 127.

un braț al acestui fluviu se afla în mâinile genovezilor[29]. Numitul autor admite și existența unei alte „autonomii tătare" în partea de răsărit a Basarabiei, condusă de hanul Abdullah, „autonomie" care cuprindea, pe lângă centre mai mici, Șehr-al-Djadid (Orheiul Vechi), așezarea întărită de la Costești și Cetatea Albă. Această „autonomie" tătară s-ar fi aflat sub „un control lituanian", situație care se va menține până în anul 1377, când Cetatea Albă va intra în componența Moldovei[30].

Este de reținut faptul că problema stăpânirii lituaniene a Cetății Albe a fost reluată de Ștefan Andreescu într-un studiu publicat în anul 2003. Examinând mai multe surse, autorul ajungea la concluzia că prin „cheia Lituaniei", frază care a dat destulă bătaie de cap istoricilor, se înțelege orașul Kiev, nu Cetatea Albă. De aceea, concluzionează autorul, nu avem absolut nici un motiv să credem că lituanienii au stăpânit vreodată Cetatea Albă și moldovenii ar fi preluat orașul de la ei[31].

Ion Chirtoagă consideră că, după ce susținătorii dominației Hoardei de Aur au părăsit pe la 1368-1369 Cetatea Albă și teritoriul din apropiere, orașul a intrat într-o formațiune politică românească din partea de sud-est a spațiului carpato-nistrean. Către anul 1386, Cetatea Albă, împreună cu formațiunea statală menționată, a devenit parte componentă a Țării Moldovei[32].

Evident că în contextul unei situații internaționale atât de complicate în regiunea dată, care, după cum s-a arătat, a dus la formularea celor mai diverse ipoteze, plasarea „stăpânirii" lui Ștefan în regiunea sud-estică a Moldovei este foarte problematică. Se observă că nici unul din autorii citați, chiar cu titlul de ipoteză, nu admit că aceste teritorii la 1368 ar fi fost parte componentă a Țării Moldovei. Faptul că Petru și Ștefan ar fi împărțit Moldova ar însemna că la momentul bătăliei din vara anului 1368 Țara Moldovei includea în componența ei aceste regiuni, adică chiar Bogdan I ar fi alipit aceste teritorii la posesiunile

---

29. Flavius Solomon, *Dominație politică și structuri confesionale în Moldova de Jos la vremea întemeierii statului*, în „Anuarul Institutului de Istorie *A.D. Xenopol*", XXX, Iași, 1993, p. 247.

30. *Ibidem*, p. 249.

31. Ștefan Andreescu, *Cetatea Albă – „cheia Lituaniei"?,* în „Revista Istorică", 5-6, București, 2003, pp. 111-113.

32. Ion Chirtoagă, *Tîrguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2004, pp. 16-18.

sale. În același timp, sursele istorice cunoscute vorbesc destul de limpede despre stăpânirile tătarilor în zona actuală a Basarabiei în acel timp, fie că este vorba de „țara acestui domn Dimitrie”, fie că este vorba, conform surselor arheologice și numismatice, de stăpânirea tătarilor în zona centrală a regiunii Nistru-Prut până pe la 1369.

Din dovezile menționate, considerăm că ipoteza lui Constantin Rezachevici referitoare la „împărțirea țării între ei (*Petru și Ștefan*, subl. I.E.)” [33] în sensul indicat de **Cronică** nu este de acceptat la 1368[34], adică Ștefan a putut lua Basarabia (Bugeacul) iar Petru restul Moldovei doar în cazul în care hotarele Moldovi erau atât de extinse. În caz contrar, apare legitima întrebare: cum puteau frații Petru și Ștefan să împartă între ei ceea ce nu era o entitate teritorială unică, adică aceea ce încă nu era Țara Moldovei?

Informații importante privind extinderea teritorială a Țării Moldovei în zona sud-estică oferă cunoscuta ***Listă a orașelor rusești apropiate și îndepărtate.*** Lista amintită constituie o importantă sursă istorică, cu toate că sunt necesare unele observații. Istoricii au făcut numeroase încercări de a data această sursă. M. N. Tihomirov propunea intervalul de timp cuprins între anii 1387-1392[35], Alexandru Andronic perioada 1388-1391[36], Constantin Cihodaru – 1389-1392[37], E. P. Naumov – 1394-1396[38]. Conform ultimelor cercetări întreprinse de istoricul rus V. L. Ianin, care a examinat încă o dată „materialul rusesc”, adică informațiile referitoare la orașele rusești propriu-zise cuprinse în sursă, concluzia formulată de acesta a fost că **Lista** a fost alcătuită în răstimpul anilor 1375-1381, cu precizarea că ulterior documentul a suferit corectări și în a doua jumătate a anilor 30 sau în anii 40 ai

33. Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 441.

34. *Cronica de la Cracovia*, pp. 57, 75.

35. М. Н. Тихомиров, *Список русских городов дальних и ближних*, în „Исторические записки”, 40, Москва, 1952, p. 218.

36. Alexandru Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi isvoare rusești*, în „Romanoslavica”, XI, Istorie, București, 1965, p. 210.

37. C. Cihodaru, *Începuturile vieții urbane în Iași*, în: Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, (SN), a, istorie, XVIII(1971), fasc.1. p. 36-37.

38. Е. П. Наумов, *К истории летописного «Списка русских городов дальних и ближних»*, în *Летописи и хроники. Сборник статей. 1973*, Москва, 1974, p. 157.

secolului al XV-lea s-a definitivat în forma pe care o cunoaștem acum[39]. ***Lista*** dată indică ca „volohe", adică moldovenești, 13 orașe, printre ele fiind Colomeea, Cetatea Albă și Cern. Am insistat, în primul rând, asupra orașului Colomeea, din considerentul că el a aparținut Țării Moldovei, anterior împrumutului făcut de Petru Mușat regelui polon în ianuarie 1388. Cel mai probabil a fost faptul că Cetatea Albă, precum și orașul Cern, situat pe malul stâng al Nistrului, au devenit parte componentă a Moldovei în intervalul cronologic 1375-1381, perioadă când în Moldova domnea Petru Mușat[40].

În acest context, credem, că nu ar fi lipsită de interes ipoteza conform căreia scopul realizării ***Cronicii Moldovei de la Cracovia***, scrisă și tradusă în limba franceză în Polonia, urmărea cu totul alte obiective, și anume obiective de natură politică. Lucrarea dată, în opinia noastră, trebuia să explice suveranilor Europei Occidentale mai multe episoade necunoscute din istoria Moldovei, inclusiv și explicația de ce otomanii numesc Moldova cu termenul **Bogdania** – acesta fiind primul ei „ctitor"[41]. **Cronica** trebuia să convingă Europa Occidentală că în deceniul al treilea al secolului al XVII-lea polonezii cunosc foarte bine istoria Moldovei. Menționarea lui Ștefan, nepotul lui Bogdan I, de către autorul anonim al acestei **Cronici,** la cârma părții „de răsărit sau **Basarabia din acest timp** (*subl. ns. I.E.*)", nu trebuia să trezească nici o îndoială că Ștefan, inițial domn al Moldovei și, ulterior, stăpân al Basarabiei, a depus jurământ de vasalitate regelui polonez Cazimir. Obiectivul urmărit de polonezi apare, credem noi, foarte bine conturat: nici Moldova propriu zisă, nici Hanatul Crimeii, nici Imperiul Otoman nu au nici un drept legitim asupra acestui teritoriu, adică al Basarabiei, în virtutea jurământului de vasalitate depus de Ștefan în fața regelui Cazimir, cel mai probabil în prima jumătate a anului 1368. Basarabia trebuia să aparțină în exclusivitate Poloniei. Este de menționat aici tratatul polono-otoman din anul 1623, care, printre multe alte stipulații, prevedea și aceea ca neamul tătăresc să

39. В. Л. Янин, *Новгород и Литва: пограничные ситуации XIII-XV веков*, Москва, 1998, p. 67.

40. Ion Eremia, *Statutul juridic internațional al Țării Moldovei (de la origini până la începutul secolului al XVI-lea)*, Editura Pontos, Chișinău, 2010, pp. 59-61.

41. Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 440.

nu locuiască în Moldova, dar și libertatea comerțului pentru „raialele leșești" pe Nistru până la Akkerman[42], ceea ce atestă interesul deosebit al Poloniei pentru regiunea dată.

Acesta se pare că a fost adevăratul scop al unor informații plasate în ***Cronica Moldovei de la Cracovia***: legitimarea, în fața statelor Europei Occidentale, a drepturilor Poloniei asupra Basarabiei, regiune care îi deschidea căile de ieșire la Dunăre și la Marea Neagră. De aceea, credem că utilizarea acestei surse în explicarea unor probleme de istorie a Moldovei necesită o mare atenție și prudență.

Alte informații credibile despre Petru și Ștefan, ultimul – pretins stăpân al Basarabiei, ***Cronica Moldovei*** nu mai oferă și este aproape imposibil de reconstituit istoria acestor domnii. În schimb, **Cronica** face o serie de gafe **incredibile:** Petru, nepotul lui Bogdan, este confundat cu Petru Mușat; pe când Ștefan, celălalt nepot al lui Bogdan, este confundat cu domnul Moldovei Ștefan I, care, în realitate, era fiul cel mai mare al lui Roman I, fratele lui Petru Mușat. Ne punem întrebarea dacă aceste gafe și inexactități sunt întâmplătoare, sunt din cauza necunoașterii istoriei reale, sau sunt făcute cu bună știință – atât Petru Mușat, cât și Ștefan I, sunt domnitori ce au depus omagii de credință față de regele Poloniei și, probabil, în concepția autorului anonim al ***Cronicii,*** ei erau mai credibili în revendicarea „legitimă" a drepturilor Poloniei asupra Moldovei. În sprijinul ipotezei noastre invocăm domnia lui Lațcu, un alt fiu al lui Bogdan I, care nu a recunoscut suzeranitatea Poloniei și a cărui domnie nu se regăsește menționată în **Cronică**. Totuși, faptul că Lațcu (1368-1375) și-a început domnia în a doua jumătate a anului 1368, „poate chiar spre sfârșitul acestuia"[43], precizează Constantin Rezachevici, ar atesta că cei doi frați, Petru și Ștefan, nu mai erau în viață. În acest fel, scaunul domnesc pentru circa opt ani de zile revine acestui vlăstar legitim. În legătură cu acest fiu al lui Bogdan I apare oarecum paradoxală situația că relativ lunga sa domnie dintre 1368 - 1375 nu este menționată de autorul anonim al ***Cronicii Moldovei de la Cracovia***.

42. *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387-1858. Tratate*, Editura Civitas, Chișinău, 1992, pp. 211-212.

43. Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 442.

La finalul celor afirmate mai sus am putea trage următoarele concluzii:

◆ Dacă informațiile oferite de ***Cronica Moldovei de la Cracovia*** sunt demne de crezare, atunci lista inițială a domnilor Moldovei ar putea fi precizată în felul următor: Bogdan I (cca. 1362/1364 – 1367); Ștefan I [fiul lui Bogdan I] (sfârșitul anului 1367); Ștefan II [fiul lui Ștefan I și nepotul lui Bogdan I] (sfârșitul anului 1367 – începutul anului 1368); Petru [fratele mai mic al lui Ștefan al II-lea] (anul 1368); Lațcu [al doilea fiu al lui Bogdan I, fratele lui Ștefan I] (sfârșitul anului 1368 – 1375)[44].

◆ Sursele istorice cunoscute și interpretarea acestora de către istorici nu permit formularea concluziei că la 1368 Țara Moldovei includea în componența sa și teritoriile Basarabiei. Deci, cei doi frați, Ștefan și Petru, nu au împărțit Moldova în sensul indicat de ***Cronică***. Suntem tentați să credem că este vorba de o eroare conștientă și intenționată a cronicarului polon, care a căutat pe această cale să demonstreze „drepturile" Poloniei asupra Basarabiei.

◆ O altă sursă, ***Lista orașelor rusești, apropiate și îndepărtate***, alcătuită, conform ultimelor cercetări ale istoricului moscovit V. Ianin în perioada 1375-1381, atestă faptul că abia sub stăpânirea domnului Petru Mușat Moldova s-a extins și spre sud-est până la Marea Neagră, incluzând în acest fel teritoriul Basarabiei și chiar cetatea sau castelul Cern (Czarnigrad) de dincolo de Nistru.

44. Vezi și informațiile referitoare la domnii Țării Moldovei din pomelnicele mănăstirilor Rădăuți, Probota, Bistrița, Voroneț și ipotezele formulate de Andrei și Valentina Eșanu în rezultatul examinării acestor informații: Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Întemeierea Țării Moldovei. Voievozi din sec. al XIV-lea (abordări și interpretări noi)*, în „Limba română. Revistă de știință și cultură", nr. 9-10, Chișinău, 2009, pp. 166-180.

MITROPOLITUL GAVRIIL BĂNULESCU-BODONI, GENERALUL PROZOROVSKI ȘI GALAȚII

Pr. Eugen DRĂGOI*

Războiul Ruso-Turc din anii 1806-1812[1] a adus, așa cum se cunoaște, importante schimbări în viața politică și religioasă a Principatelor Române Moldova și Valahia. Comunicarea noastră dorește să îndrepte atenția participanților către colaborarea a doi din protagoniștii acestor evenimente, anume mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni și generalul Alexandr Prozorovski, și, în final, să propună câteve elemente noi referitoare la legătura lor cu orașul nostru Galați.

Pentru plasarea în epocă a celor două personaje prezentăm mai întâi, de manieră telegrafică, reperele lor boigrafice:

Marele mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni (1746-1821) este român, de origine din Bistrița (Transilvania). A studiat în Transilvania, la Kiev, insula Patmos, Smirna Muntele Athos și Constantinopol. A fost profesor la Iași, precum și în Poltava. În 1791 este hirotonit episcop vicar de Akkerman și Bender. Mitropolit al Moldovei (februarie-iunie 1792), în timpul ocupației rusești, mitropolit al Ekaterinoslavului, cu reședința la Poltava (1793-1799), mitropolit al Kievului (1799-1803). După o retragere din scaun, datorită îmbolnăvirii, este numit exarh al Bisericii din Principatele române (1808-1812), în perioada următoarei ocupații rusești, apoi mitropolit al Chișinăului (1813-1821). A fost o personalitate bisericească puternic conturată, un remarcabil teolog, un cărturar de înaltă clasă și un desăvârșit administrator și organizator

* Preot, parohia „Înălțarea Domnului" - Galați

1. Despre Războiul ruso-turc din 1806-1812 și implicațiile lui asupra țărilor române și a Bisericii Ortodoxe din Principate vezi: Alexei Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812),* Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008, 312 p. ; Daniel Niță – Danielescu, *Războaiele dintre ruși și turci din secolul al XVIII-lea și implicațiile lor asupra Bisericii Ortodoxe Române,* Ed. Univesității „Alexandru Ioan Cuza„, Iași, 2009, p. 165-197.

al Bisericii. Își doarme somnul de veci la Mănăstirea Căpriana din Republica Moldova[2].

Generalul Alexandr Aleksandrovici Prozorovski (1732-1809), conducător al armatei ruse între octombrie 1807-august 1809, se trăgea din stirpea marii și vechii familii nobiliare ruse, anume cea a principilor de Iaroslav[3]. Amiralul Ciceagov (1765-1849), în însemnările sale despre Războiul ruso-turc, nota: „Mareșalul prinț Prozorovski... avea peste 80 de ani și, prin urmare, toate defectele unei bătrâneți înaintate; o sănătate distrusă de răni și într-atât de slăbită, încât în fiecare dimineață era găsit aproape înțepenit în patul său și nu putea fi readus în fire decât cu ajutorul frecțiilor și al vinului de Madeira… Era bun militar, excelent ostaș, dar ciuruit de răni și sub povara vârstei"[4]. A murit în Galați, la 23 august 1809, fiind înmormântat la biserica Sf. Nicolae, fostă mănăstire.

Istoricii ecleziastici din România l-au văzut pe mitropolitul Gavriil ca pe un pion servil al autorității rusești civile și ecleziastice, sârguincios întru aservirea Bisericii din spațiul românesc, Patriarhiei Moscovei, categorisire influențată cu precădere de măsurile administrative autoritare pe care le-a inițiat și susținut în perioada exarhatului său din Principatele române. Două mărturii vin să atenueze etichetarea de ierarh rusofil, fără a se lua în calcul capacitățile sale de organizator și crezul de arhiereu ortodox pentru care s-a luptat dincolo de barierele etnice, comandamentele bisericești partizane și influențele potentaților zilei.

Arhiepiscopul Antim Nica al Dunării de Jos (1908-1994)[5], basarabean din Bogzeștii Orheiului, remarcabil ierarh cu un rar simț al administrației bisericești, și cu o extraordinară capacitate de cunoaștere și justă evaluare axiologică a oamenilor, nutrea o

2. Mai multe amănunte la Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută,* I, Chișinău, 1993, p. 6-15; pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români,* ed. a II-a, București, 2002, p. 42-43; Axentie Stadnițchii, *Gavriil Bănulescu-Bodoni exarh al Moldovei și Valahiei (1808-1812), mitropolit al Chișinăului (1813-1821),* Chișinău, 2004, 224 p. ; Artem Filipenko, *Pervîi Arhipastîri. Jizni i dela Mitropolita Gavriila (Bănulescu-Bodoni),* Odessa, 2009, 144 p.

3. Vezi *Obșcii gherbovnik dvoreanskih rodov Vserossiiskia Imperia (Blazoanele famililor nobiliare din Imperiul Rus),* partea I, 1161, nr. 11.

4. Gheorghe Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia,* București, 1947, p. 184-185.

5. Despre acesta vezi pr. Eugen Drăgoi, *Arhiepiscopul dr. Antim Nica, prinos la centenarul nașterii sale, 1908-2008,* Ed. Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2008, 288 p.

specială admirație față de Mitropolitul Gavriil. În lucrarea sa dedicată monahismului din Basarabia, învățatul arhimandrit de atunci scria: „La 21 august 1813 vine în fruntea Bisericii basarabene mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, fost exarh al Principatelor române. Acesta, fiind un mare spirit organizator, aplică cu mult folos priceperea și experiența sa administrativă anterioară în conducerea mănăstirilor basarabene. De altfel, mitropolitul Gavriil venea și cu o înaltă concepție despre monahism. El vedea monahismul sub influența Athosului, unde și-a petrecut anii tinereții. Mai ales, nu era străin de activitatea vestitului stareț Paisie Velicicovschi, pe care l-a cunoscut și, fără îndoială, l-a vizitat la Mănăstirea Neamț„[6]. Ca o paranteză aduc în atenție faptul că arhiepiscopul Antim păstra ce pe o relicvă de mare preț un antimis cu semnătura mitropolitului Gavriil, pe care mi l-a arătat când eram secretar al Cancelariei Arhiepiscopale din Galați.

Profesorul Constantin Tomescu[7] de la Facultatea de Teologie din Chișinău, secretar general al Arhiepiscopiei Chișinăului, scrie în jurnalul său inedit (pe care Editura Partener îl pregătește pentru tipărire), la finalul paginilor dedicate mitropolitului Gavriil:

„Remarc și aici convingerea că mitropolitul Gavriil nu s-a rusificat, nu s-a lepădat de neamul său moldovenesc. Dovadă că înainte de sfârșit a hotărât să fie înmormântat în mănăstirea voievozilor români, Ștefan cel Mare și Petru Rareș, din apropierea Chișinăului, mănăstirea Căpriana. Și acum i s-a propus să-l așeze în „Lavra Pecerska„ din Kiev, cum am citit eu un act rusesc, atașat la dosarul cu ceremonia înmormântării lui Gavriil. Așa că închei și acest capitol cum că mitropolitul Gavriil deși a învățat carte rusească, deși era ridicat între fruntașii ierarhi ai Rusiei, deși a fost cinstit de țar cu înalte distincțiuni și s-a bucurat de stima tuturora din Rusia, el a rămas tot moldovean și a cerut să i se așeze

---

6. Arhim. Antim Nica, *Monahismul în Basarabia, 1812-1918,* Bălți, 1940, p. 6.

7. Câteva date biografice la pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români,* ed. a doua, Ed. Enciclopedică, București, 2002, p. 498-499; dr. George Enache, *Constantin Tomescu, un basarabean prin „adopție culturală„* în vol. Constantin N. Tomescu, *Biserica din principatele române la 1808-1812,* ediție îngrijită și note de pr. Eugen Drăgoi, Editura Partener, Galați, 2010, p. 5-22. Prima parte a acestui studiu s-a publicat de către dr. George Enache și în vol. *In honorem Ion Șișcanu. Studii de istorie a românilor,* Cahul, 2011, p. 205-214.

corpul într-o mănăstire moldovenească ctitorită de marii voievozi ai Moldovei.

Situația bisericească a Basarabiei la 1812 era aceasta: peste 800 de parohii cu preoți numai moldoveni, multe biserici vechi, unele ctitorii voievodale, peste 25 de mănăstiri de călugări și călugărițe, toate ctitorite numai de voievozi, de boieri, de monahi și simpli locuitori, dar toți moldoveni și locuite numai de monahi moldoveni.

Basarabia a avut la început administrație moldovenească, iar la 1818 a căpătat, în mod excepțional un statut organic care i-a menținut caracterul moldovenesc. La fel și Biserica și-a păstrat acest caracter în slujbele sale liturgice, până-n zilele noastre. Greșit s-a afirmat că Biserica se rusificase; eu am simțit că mă aflu din primele zile în mijlocul fraților români, care trăiau în vechea tradiție moldovenească, grăiau moldovenește, numai unii orășeni știau bine rusește, iar preoții cunoșteau și ei din școală limba rusească, dar slujeau românește și vorbeau o limbă curată moldovenească din familie. Iarăși o dovadă că rușii au găsit în Basarabia o populație aproape total moldovenească, este și statistica oficială ce au făcut-o în 1817 și au completat-o în 1820; toată e scrisă cu chirilică în românește. Am găsit originalele la Arhivele statului din Chișinău și am publicat-o, în parte, în 5 caiete separate, începând din 1927„[8].

În fine, cu titlu de caracterizare neutră aducem în atenție și aprecierea datorată medicului sibian Andreas Wolf, care scria despre mitropolitul Gavriil că era un ierarh „învățat și drept„ pe care rușii l-au ridicat la rangul de Episcop al Gothiei (în Crimeea, n.n.) și în anul 1801 la rangul de cavaler al Ordinului Sf. Andrei[9].

Cu siguranță că mitropolitul Gavriil l-a cunoscut pe generalul Prozorovski mai înainte de instalarea administrației rusești în Moldova și Valahia.

Aflat în retragere la Dubăsari, mitropolitul Gavriil primește la 8 mai 1808, ordinul sinodal nr. 1503/9 aprilie 1808 prin care i se

8. Constantin Tomescu, *Jurnal,* ms. la Arhivele Naționale, caietul 3, f. 438.

9. Asist. drd. Paul Brusanowski, *Informațiile medicului sibian Andreas Wolf despre viața bisericească din Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea,* în „Teologie și viață„, an. XI, nr. 8-12, 2001, p. 84.

comunica rezoluția țarului Alexandru I Pavlovici (1801-1825) potrivit căreia era numit din nou «membru al Sfântului Sinod și exarhul său în Moldova, Valahia și Basarabia»[10]. Între îndatoririle care îi reveneau în noua sa calitate reținem din scrisoarea sinodală pe cele care intră în sfera subiectului acestei comunicări:

- Să depună jurământul de intrare în funcțiune, în fața supremului comandant al armatelor imperiale, generalul feldmareșal prințul Prozorovski, care va stabili și formula de jurământ, „conform cu împrejurările de acolo"; jurământul, semnat de Gavriil, avea să se înainteze Sfântului Sinod, pe lângă un raport al său;
- Să comunice „intrarea sa în funcțiune cât și stabilirea reședinței exarhatului, consultând în această privință" pe Prozorovski.

Sosit în Iași, mitropolitul depune jurământul „după formula prințului Prozorovski în Catedrala Mitropoliei (biserica Sfântul Mare Mucenic Gheorghe), în fața prințului și a multor fețe duhovnicești și mirenești, în ziua de 22 mai", comunicând despre aceasta sinodalilor ruși, la 2 iunie 1808[11].

A doua zi după depunerea jurământului, generalul Alexandr Prozorovski îi înmâna exarhului Gavriil în copie, adresele pe care le trimisese mitropolitului Dositei al Ungrovlahiei[12] și divanurilor țării. În finalul scrisorii prințul rus îi ura ierarhului „din inimă sinceră ca munca ce vă stă înainte să aibă ca țintă proslăvirea numelui Domnului, binele Bisericii creștine ortodoxe, bucuria prea milostivului nostru stăpânitor[13], adevărata prosperitate a turmei credincioase și mulțămirea voastră sufletească".

---

10. Constantin N. Tomescu, *Știri despre Biserica Principatelor române la 1808,* în „Arhivele Basarabiei„ an. II, nr. 1, ianuarie-martie, Chișinău, 1930, p. 52. Un comentariu asupra acestui document la Daniel-Niță Danielescu, *op. cit.*, p. 174-178. Textul scrisorii și în Constantin N. Tomescu, *Biserica din principatele române…*, p. 218-219.

11. Constantin N. Tomescu, *Știri despre Biserica Principatelor române…*, p. 52-53.

12. Dositei Filitti (†1826) de naționalitate greacă, episcop al Buzăului (1787-1793), mitropolit al Ungrovlahiei (1793-1810), un ierarh cu păstorire meritorie și cu realizări pastorale și cărturărești notabile.

13. Referire la țarul Alexandru I.

Prozorovski prin adresă îi făcea cunoscut lui Dositei că din moment ce mitropolitul Veniamin al Moldovei a demisionat[14], împăratul, „în calitate de cap al bisericii ortodoxe greco-sobornicești“ l-a numit pe Gavriil exarh „nu numai al Moldovei și Basarabiei, ci și al Valahiei, și pe viitor în toate chestiunile de administrație duhovnicească vă veți adresa lui și veți fi sub a sa conducere și învățătură“ [15]. Printr-o scrisoare cu un text mai scurt prințul anunță și divanurile românești despre numirea lui Gavriil[16].

Colaborarea generalului și a mitropolitului s-a desfășurat în termeni foarte buni.

Îndatoririle militare de conducător al armatei ruse între octombrie 1807-august 1809 i-au purtat pașii generalului Prozorovski la Galați, unde și-a stabilit cartierul general. În 1809 un „menderegiu“ din orașul de pe Dunăre se ocupa de repararea casei pentru găzduirea feldmareșalului Prozorovski[17]. Acesta sosește în Galați în a doua jumătate a lunii octombrie din anul 1807 și pregătește campania contra turcilor peste Dunăre[18].

La 5 august 1809 se comunică din Iași mitropolitului Gavriil că armatele rusești, conduse de prințul Al. Prozorovski, au cuprins Isaccea și cetățile Tulcea și Babadag cu cetățu[i]ele lor. Aceasta este, credem, ultima campanie a trupelor rusești de sub comanda generalului amintit mai sus. Mitropolitul ia măsuri ca la 8 august, „la un ceas de zi“, să se facă moleben de mulțămire către milostivul Dumnezeu în biserica Sf. Gheorghe din Iași[19].

---

14. Veniamin Costachi (1768-1846), episcop al Hușilor (1792-1796) și al Romanului (1796-1803) mitropolit al Moldovei (1803-1808; 1812-1821; 1823-1842), cu excepțională activitate pastorală, misionară și culturală. A făcut „paretesis“ (adică și-a depus demisia) la 20 februarie 1808, retrăgându-se la Mănăstirea Neamț.

15. Constantin N. Tomescu, *Biserica din principatele române…*, p. 220.

16. Constantin N. Tomescu, *Știri despre Biserica…*, p. 53; Idem, *Biserica din principatele române*, p. 220.

17. Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați de la origini până la 1918,* partea I, ed. a doua, Ed. Partener, Galați, 2008, p. 154.

18. *Ibidem*, p. 261.

19. Constantin N. Tomescu, *Știri din arhiva Consiliului Eparhial Chișinău despre Biserica Principatelor române la 109,* în „Arhivele Basarabiei“, an. II, nr. 4, octombrie-decembrie, Chișinău, 1930, p. 339. Republicare în vol. *Biserica din principatele române…*, p. 301.

Între timp generalul Prozorovski se îmbolnăvește grav; drept urmare părăsește frontul – comanda fiind preluată de generalul Bagration – și se întoarce la Galați, unde moare la 23 august, în vârstă de 77 de ani[20]. Peste două zile (25 august) are loc la Galați joncțiunea diviziei generalului Miloradovici cu corpul cel mare al armatei condus de generalul Bagration, după mărturia din cronica lui Naum Râmniceanu[21].

La 25 august comunicându-se că armatele conduse de prințul P. Bagration[22], au luat în ziua de 22 august și cetatea Hârșova cu 30 tunuri, și „garnizonul" acestei cetăți cu 1.000 suflete care s-au dat robi și 100 ieniceri, mitropolitul ordonă să se facă pretutindeni „moleben cu îngenuncheri" pentru „biruința vrăjmașilor neamului creștinesc" [23].

---

20. Data exactă a morții generalului la Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă,* București, 1888, p. 287. Într-o însemnare mai lungă făcută pe *Istoria Țării Românești de la descălecare până la anul 1690, sau Letopisețul cantacuzinesc*, manuscris din 1777 (filele 182v-189) care a aparținut lui Mihail Kogălniceanu (ms. 298 din Biblioteca Academiei Române) citim: ...*La 1809 avgust 5, au trecut și oștile rusăști Dunăre(a) pe la Galați, luând Tulcea, Isacce(a) și altile, cu feldmareșalul cneaz Prozorovscki, unde piste 6 zile au și murit, bătrân fiind de 90 și mai bini de ani, rămâind glavnoi comandir Kamințki cel tânăr și după acesta Bagration, pâr la 1811 ci-au venit Kutuzov glavnoe comandir...* Data morții și vârsta generalului în momentul decesului sunt greșite. Însemnarea, datată 28 august 1821 a fost semnalată prima dată de Ion Bianu în 1897 (*Catalogul manuscriptelor românești,* vol. I, București, 1897, p. 642-651), apoi de alți autori (Victor Anestin, *Cometele, eclipsele și bolizii ce s-au observat în România între 1386 și 1853,* în „Analele Academiei Române„, s. II, Mem. secț. șt., tom XXXIV, București, 1912, p. 19 «parțial»; Ilie Corfus, *Însemnări de demult,* Ed. Junimea, Iași, 1975, p. 300-306, nr. 7; Vasile Mioc, Damaschin Mioc, *Cronica observațiilor astronomice românești,* Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 49 «parțial». Gabriel Ștrempel în descrierea manuscrisului românesc nr. 298 «*Catalogul manuscriselor românești B. A. R., 1-1600,* Ed. Științifică și Enciclopedică, vol. I, București, 1978, p. 84» nu o reproduce. Dionisie Eclesiarhul în Hronograful său lasă să se înțeleagă că Prozorovski ar fi murit în Iași. Astfel scrie: „Feltmareșalul Prozorovski… au mers până la Calafat… și de acolo întorcând(u-se) s-au dus la Iași, în Moldova unde îi era conacu; și bolnăvindu-se, au murit fiind și bătrân„. Vezi Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf 1764-1815,* ed. critică de pr. Dumitru Bălașa și Nicolae Stoicescu, Ed. Academiei, București, 1897, p. 104 (ms. f. 123).

21. Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci…,* p. 288.

22. Cneazul Piotr Ivanovici Bagration (1765-1812), numit comandant șef al armatei ruse de la Dunăre, după mortea generalului Prozorovski.

23. Constantin N. Tomescu, *Biserica din principatele române…*, p. 303.

După 13 septembrie când s-a predat cetatea Ismailului[24] nu se mai desfășoară nicio campanie militară; perioada de acalmie a fost propice pentru organizarea ceremoniei de înmormântare a generalului Prozorovski, care s-a petrecut în ultima decadă a lunii septembrie din anul 1809.

O scurtă știre culeasă din arhivele eparhiale de la Chișinău, care a trecut neobservată până acum, ne încredințează că „suma pe timpul 16 iulie-16 august a primit-o mitropolitul Gavriil, în septembrie fiind la Galați“ [25]. Este vorba de drepturile salariale ale Exarhiei Moldovei, Valahiei și Basarabiei. Mitropolitul primea: 7.000 de lei turcești (4.200 de ruble rusești) drept salariu; 8.000 de lei turcești (4.800 de ruble rusești) pentru masă, încălzit și iluminat și 3.000 de lei turcești (1.800 de ruble rusești) pentru echipaj, servitori și furaj[26]. De ce se afla mitropolitul în Galați? **Noi credem că pentru a prezida slujba de înmormântare a generalului Prozorovski.** Dacă informația pe care Moise N. Pacu o preia din Sinodicul bisericii Sf. Nicolae este corectă[27], atunci înmormântarea generalului a avut loc la o lună după moartea sa[28], respectiv după 21 septembrie, întrucât la această dată mitropolitul se afla încă la Iași de unde trimitea senatorului Kușnikov, „prezidentul“ administrației din Principatele române o mijlocire pentru redistribuirea dărilor la care erau supuși preoții din Valahia, ca unul care le cunoștea sărăcia și greutățile[29].

După tradiție, generalul a fost înmormântat în biserica Sf. Nicolae din Galați[30]. Este vorba de actuala biserică Sf. Nicolae (Str. Ion Creangă,

---

24. Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci…*, p. 288.

25. Constantin N. Tomescu, *Știri din arhiva Consiliului Eparhial Chișinău…*, în *rev. cit.*, p. 339; Idem, *Biserica din principatele române…*, p. 301.

26. Constantin N. Tomescu, *Știri din arhiva Consiliului Eparhial Chișinău...*, în *rev. cit.*, p. 337.

27. Sinodicul respectiv nu s-a păstrat până în zilele noastre.

28. *„Se zice că acest general* – notează profesorul Moise N. Pacu – *a fost ținut mort o lună în Galați până s-a strâns oștire îndeajuns, spre a face onorurile cuvenite* (Vezi *Sinodicul Sf. Nicolai*)*".* Moise N. Pacu, *Cartea județului Covurlui,* partea I și a II-a, București, 1891, p. 124, n. 1.

29. Constantin N. Tomescu, *Biserica din principatele române…*, p. 263-264.

30. Despre aceasta scriu: Moise N. Pacu, *Cartea județului Covurlui, vol. cit.,* p. 124 (cu anul morții greșit, 1806); Gh. N. Munteanu-Bârlad, *Galații,* Galați, 1927, p. 63 (care preia de la Moise N. Pacu același an greșit, 1806); Paul Păltănea, *Vechi locașuri de cult și*

nr. 11), ridicată între 1839-1845, pe locul unde a funcționat vechea biserică a Mănăstirii Sf. Nicolae, distrusă în vâltoarea evenimentelor din 1821 și de cutremurul de pământ din ianuarie 1838. Data construcției inițiale nu se cunoaște, dar se presupune a fi prima jumătate a secolului al XVII-lea[31]. În această mănăstire a rezidat, din rânduiala voievodului Vasile Lupu, între anii 1642-1653, Sfântul Atanasie Patelarie, patriarh ecumenic al Constantinopolului[32]. Așezământul monahal Sf. Nicolae a fost un centru de iradiere a culturii și teologiei în veacurile XVII-XVIII, după cum o demonstrează studii recente[33] și a beneficiat de însemnate danii de la țarii moscoviți în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Profesorul și publicistul Moise N. Pacu adaugă și alte informații referitoare la genealul Prozorovski: „Între ornamentele întrebuințate la înmormântare fu și o mitră de metal suflat cu aur, care se păstrează și azi la Sf. Nicolae. Familia generalului a dăruit 1.000 ruble capital bisericei, pe care le-a depus la Banca din Odesa și din zece în zece ani trimitea procentele. Cea întâi trimitere a urmat în timpul archimandritului grec Zaharia, înainte de secularizarea monastirilor zise închinate. Azi nu se știe unde e acest capital.

---

viața bisericească în sudul Moldovei până în anul 1864, în „Monumente istorice și izvoare creștine", Galați, 1987, p. 210; Idem, *Istoria orașului Galați...,* I, *ed. cit.,* p. 261, n. 11.

31. P. Păltănea, *Vechi locașuri…,* p. 208-210 (republicare în vol. *Istorie bisericească, misiune creștină și viață culturală de la începuturi până în secolul al XIX-lea,* I, Editura Arhiepiscopiei Dunării de Jos, Galați, 2009, p. 504); Corneliu Stoica, *Monumente religioase din municipiul Galați,* Ed. Alma, Galați, 2001, p. 63-72; Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați…,* I, p. 114; † Casian, Episcopul Dunării de Jos, pr. Eugen Dăgoi, *Un patriarh ecumenic la Galați. Sfântul Atanasie Patelarie,* Galați, 2009, p. 133-138; arhim. Daniil Oltean, „Biserica Sf. Nicolae - Galați„, în *Domnitorii și ierarhii Țării Românești, ctitoriile și mormintele lor,* Ed. Cuvântul Vieții, București, 2009, p. 980-982.

32. † Casian, Episcopul Dunării de Jos, pr. Eugen Dăgoi, *op. cit.*

33. Vera Cențova, *Les documents grecs du XVII è siècle: pièces authentiques et pièces fausses. 2. Le Monastère d'Hosios Loukas de Stiris en Phocide et le Monastère de Saint-Nicolas a Galatz dans les annés 50 du XVIIè siècle*, în „Orientalia Christiana Periodica„, vol. 71, fasc. I, nr. 1, Roma, 2005, p. 121-184; pr. Eugen Drăgoi, *Contribuții la istoria Mănăstirii „Sfântul Nicolae„ din Galați,* în Călăuză ortodoxă, an XVII, nr. 207-208, Galați, februarie-martie 2006, p. 26.

În 1847 fiicele mareșalului au trimis un rând de acoperăminte pentru Sfintele vase cusute de ele, și cari există și azi“ [34].

Profesorul Gh. N. Munteanu-Bârlad scria, la rându-i, în 1927, despre „odăjdiile necesare Sfintelor vase“ donate de fiicele mareșalului, menționând că unele din acestea se mai păstrau încă în vremea sa[35].

Sperăm că nu peste mult timp se vor găsi alte surse care să confirme participarea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la înmormântarea generalului rus Prozorovski în Galați.

34. Moise N. Pacu, *Cartea județului Covurlui, vol. cit.,* p. 124.
35. Gh. N. Munteanu – Bârlad, *op. cit.*, p. 62.

БЕССАРАБИЯ XIX – XX СТ.: МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫЙ СУБЪЕКТ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИСТОРИИ ИЛИ ЕЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ ОБЪЕКТ?*

Prof. univ. dr. Vitali STETSKEVICH**

Până la formarea Republicii Moldova, Basarabia nu a fost niciodată un stat independent, deci un subiect valid pe eșichierul relațiilor internaționale europene.

De fapt, Basarabia a fost permanent un obiect al intereselor geopolitice, care au depășit cu mult interesele populației locale.

Aceste interferențe geopolitice au avut un rol important în modelarea identității culturale a locuitorilor Basarabiei, aflați într-o zonă de interferențe culturale multiple. Faptul acesta a reprezentat, pe de-o parte, un beneficiu, însă, pe de altă parte, a fost și o sursă de confuzie în ceea ce privește construirea unei identități coerente și bine structurate.

Исторически и географически сложилось так, что территория, именуемая Бессарабия лежит на переплетении путей из Азии в Европу и с севера на юг; она расположена в западной зоне тысячекилометрового степного пространства по которому мигрировали кочевники. Все это перманентно оказывало влияние на ситуацию в этом крае. Более того: большую роль тут всегда играли близость к Черному морю и особенно такие стратегически важные водные артерии, как Дунай и Днестр. Владение этой землей всегда давало ее господарю геополитические преимущества и открывало возможности контролировать судо-

* Basarabia în secolele XIX-XX: spațiu multicultural al Europei sau obiect al intereselor geopolitice?

** Profesor universitar doctor, Catedra de Istorie a Ucrainei, Universitatea Tehnică din Krivoi Rog.

ходство по этим рекам и выход к морю. Иными словами это стратегический узел и перекресток трансевропейских и евроазиатских путей сообщения. Отсюда перманентный многовековой интерес к этому краю и постоянная борьба за контроль над ним.

В конечном итоге именно здесь исторически возникла и существует до сегодняшнего дня одна из точек евразийского соприкосновения и узел противостояния ибо именно в Бессарабии и, особенно в ее южной Буджакской зоне, образовалось историческое пограничье, которое сыграло роль своеобразного пункта зоны противоречий и «плавильного котла культур».

Его (пограничья) составляющими элементами стали: а) с восточной стороны: вначале кочевые племена (последними среди них были ногайцы) а позже славянские народы; все они были носителями своей самобытной этнокультуры, способа жизни, но и устремлений к постоянному расширению жизненного пространства; при этом речь идет не только о кочевых народах, но и об оседлых; известно, что уже во времена княжой Руси (Киевской Руси) ее влияние простиралось до Буковины и берегов Дуная; а Галицко-Волынское княжество распространило свое влияние вплоть до современного Галаца…. Не случайно, по одной из версий, и название городу Галац принесли галичане с Западной Украины. Устремления их понятны: они желали владеть ключевым военно-стратегическим объектом, которым является устье Дуная и торговыми путями. Еще более активно за Бессарабию, Дунай и Днестр начала борьбу Российская империя – государство, которое амбициозно претендовало и претендует на роль 3-го Рима и искало пути к владению не только Бессарабией, но и Балканами, Босфором, Дарданеллами и Константинополем.

В Европе это прекрасно понимали; понимал это и писатель А. Гоголь; он утверждал, что у России нет ни одной границы, ни одного конца на всем евразийском пространстве. Не удивительно, что именно эти слова, как эпиграф, использовал румынский историк Ион Константин (Ion Constantin) в монографии «Бессарабия под советской оккупацией от Сталина до Горбачева» («*Basarabia sub ocupație sovetică de la Stalin la Gorbaciov*», București, 1991). При этом он говорит и о традиционном панславизме, который идет еще с IX столетия со времен князя Олега…(См. стр. 7-13).

Посути, о славянской или советской экспансии речь идет и в трудах других румынских и молдавских историков и среди них – Шишкан Ион (Șișcanu Ion. *Basarabia în contextul relațiilor soveto-române 1940*, Chișinau, 1996), Герман Ион (Gherman Ion. *Istoria tragică a Bucovinei, Basarabiei și a ținutului Herța*, București, 1993), Константин Ион (Constantin Ion. *România, marile puteri și problema Basarabiei*, București, 1995), Морару Антон (Moraru Anton. *Istoria Românilor, Basarabia și Transnistria (1812 – 1993),*Chișinău, 1995), Дима Николае (Dima Nicolae. *Basarabia și Bucovina în jocul geopolitic al Rusiei*, Chisinau, 1998) и др.

Действительно проникновение с Востока в этот регион и особенно в XVIII – XIX ст. было постоянным. И роль славянского фактора тут очевидна. Владение Бессарабией рассматривалось Россией – СССР исключительно в стратегическом измерении. При этом речь шла не просто о владении этим регионом. Задача стояла более существенная: социально – культурно преобразовать край, перенести сюда российскую – православную матрицу и таким образом превратить Бессарабию в российскую территориально – административную единицу и надежный плацдарм продвижения на Балканы. Более того, планировалась, что она должна будет играть еще и роль своеобразной витрины «русского мира» и моделью идеального правления и процветания под «рукой великого царя».

Напомним и такую немало важную деталь: официальное название этому краю «Бессарабия» дали в России: в ее правовых актах о территориально – административном делении империи название Бессарабия, появилось в 1813 году; иными словами – официальное название края носит колониальное происхождение.

Однако стабильный интерес к этим землям проявляли и юго-западные соседи. Уже с античных времен, но особенно во времена Римской империи, пространство между Прутом и Днестром стало зоной их особых интересов: через Бессарабию лежал путь к новым территориям на востоке, которые нередко рассматривались как исключительно важное жизненное

пространство; при этом игнорировался тот факт, что оно уже было обжито другими народами. Историческое свидетельство походов на восток – Трояновы валы на юге Буджака, но об этом говорят и многочисленные письменные и археологические свидетельства; они лежат на поверхности и их видно невооруженным глазом. Наконец очевиден и такой исторический факт: Румыния генетически проявляла интерес к территории между Прутом и Днестром и убеждена, что первородное право на них имеет именно она. М. Эминеску не историк, но поэт называет эту землю святой, а ее потерю (1812 г.) расценивал как драму. По сути, о том же, но строго академически, говорил и Н. Йорга, и другие историки Румынии. В то время как академик А. Лазарев (Молдова) говорит об обратном: «*Бессарабия (Восточная Молдова) никогда не принадлежала ни юридически, ни фактически ни Объединенным Принципатам ни Румынии*» (см.: Лазарев А. *Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос*, Кишинев, 1974).

Свои претензии на этот край заявляла и Польша и Австро-Венгрия. Не менее настойчиво стремилась закрепиться в этом крае и Турция, обосновывая свои интересы мессианской ролью. Строго говоря, это они и фанариоты, собственно, и передали Бессарабию России. Правда, К. Маркс справедливо по этому поводу заметил, что Турция не могла уступить то, что ей не принадлежало. И это действительно так: она ведь никогда не обладала полным и легитимным суверенитетом над Молдовой.

Соглашаясь с К. Марксом, автор констатирует тот факт, что передача Бессарабии Турцией России, лишь подтверждает его мысль о том, *что с XIX в. Бессарабия превращается в объект притяжения и есть своеобразной картой, которую разыгрывают в большой политике великие державы (Турция – Россия, СССР – Германия, Польша – Австро-Венгрия, Франция и Великобритания и т.д.).*

Дако-румынская инвазия, восточнославянские претензии плюс попытки Турции, Польши и Венгрии утвердиться в этом треугольнике – все это далеко не полный перечень участников борьбы за земли названные Бессарабией. При этом все они

– но и не только они! – свои права на эти земли обосновывали гуманитарными мотивами, и ссылками на историческое право. Более того, как правило «оформляли» эти претензии благородными лозунгами.

Обратим внимание на то, что борьба за этот край в XIX – XX веках шла постоянно и именно это наложило серьезный и неизгладимый отпечаток на всю политическую историю Бессарабии. Объективно: с XIX века этот регион (Бессарабия) превращается *в объект постоянных претензий, он стал спорной территорией, землей, которой чаще владели сопредельные державы, но которая не была самостоятельным государственно-образующим субъектом европейской истории*, а если и была, то крайне недолго. И это первый вывод – характеристика этого края.

Второй вывод базируется на мысли некоторых историков, которые называют его (этот край) «буферной зоной» или территорией, где столкнулись культуры и интересы больших держав. Российский историк Д. В. Николаенко пишет: *«что такими регионами интересуются только тогда, когда в этом есть внешняя необходимость…. В этом нет ничего ни плохого, ни хорошего. Это естественно»* (см. Д. В. Николаенко. *Сочинения*, Санкт Петербург, Амадес, 2002, стр. 26).

Комментируя сказанное Д. В. Николаенком, лишь кратко заметим: это очень жестоко по отношению к населению таких регионов, но исторически – это правда. Но может действительно *«это естественно»*, что такие регионы, и в том числе Бессарабия, попадают в зону внимания, когда в этом появляется внешний интерес? Может быть, это доля всех *«буферных зон»* и фактор, который ныне вносит определенные сложности в ходе самоидентификации местного населения и политического развития этого края уже в наши дни? Но это и не удивительно: большая часть территории именуемой «Бессарабия» ныне принадлежит суверенной Молдове, а другая – Украине. Бессарабии как суверенного государства нет. По сути как субъект международного права она была лишь очень не долго,

а путь к этому был такой: в октябре 1917 г. была провозглашена «*территориально-политическая автономия Бессарабии*», потом «*Сфатул Цэрий*» (02.12.1917 г.) объявил о создании Молдавской республики, а в марте 1918 г. было зафиксировано условное объединение Бессарабии с Румынией. Но и тут о полноценной субъектности ее (Бессарабии – Молдова) можно говорить лишь с большой долей скептицизма так как фактор давления Румынии на Сфатул Цэрий был очевидным. (см. В. Стати. *История Молдовы*. Стр. 272 – 302).

Между тем этот край в силу обстоятельств стал еще и своеобразным *мультикультурным оазисом или «плавильным котлом»* (Н. Дейвис) который органически вписывается в современное европейское пространство, отвечает его критериям и является таким, что способен производить уникальный и самобытный культурный продукт. И это очевидный позитивный фактор истории края: его мультикультурность – уникальное явление европейской жизни. Однако этот знак плюс трудно перенести на этнополитическую историю Бессарабии: буферность и пограничность этого края оставила в его истории много негативных следов, которые ощутило на себе население края. Вместе с тем именно этот вывод позволяет автору поставить несколько вопросов, которые могут подтолкнуть к дискуссиям и поискам ответов на поставленные вопросы.

Итак, вопрос первый: исходя из исторического контекста является ли Бессарабия только географическим понятием (территорией), но не полноценным субъектом истории Европы? Возможно Бессарабия только объект евроазиатской политики? Состоялась ли она как полноправный субъект международного сообщества, как субъект международного права и политической истории Европы?

Посмотрим на этот сюжет и с точки зрения самоидентификации населения Бессарабии. И поставим второй вопрос: а есть ли те, кто идентифицирует себя сегодня «бессарабцем» и отождествляет себя с такой общностью? Да

и есть ли такая устойчивая и стабильная общность людей, которая считает себя «бессарабцами»? Есть основания на этот вопрос ответить отрицательно. За местом рождения или проживания возможен ответ «да», но за этническими, языковыми или культурными, а тем более политическими характеристиками – индикаторами тождественности – жители этого края скорее себя самоидентифицируют молдаванином, украинцем, гагаузом, болгарином, румыном, евреем и т.д., чем бессарабцем, а если за статусом гражданства, - то молдаванином или украинцем. Строго говоря «Бессарабия» никогда не выполняла нациообразующую функцию, не была она и единым государственным и консолидирующим организмом.

Так что же такое Бессарабия сегодня и нужна ли реанимация памяти о ней? Вопрос риторический, и скорее публицистический, чем научный.

Итак, подводя итог этому экскурсу, скажем, что Бессарабия в тех ее границах в каких она была определена договором 1812 г. это типичный продукт колониальной политики XIX в. возникший в результате геополитических «разборок» европейских держав, а не в результате национально-освободительного движения или легитимного волеизъявления местного населения. Наоборот, его лишили права выбора, но поставили перед фактом – отныне вы подданные новой империи. Поэтому в учебниках по истории государства и права, равно как и в сознании, и в исторической памяти местного населения, Бессарабия остается географическим названием, поводом к рефлексиям, исторически спорной территорией, но не полноправным и легитимным субъектом европейского содружества. Печальный факт, но – очевидный. Особенно это отчетливо проявилось в середине XX в., когда Бессарабия попала в поле зрения Берлина и Москвы (1940 г.), потом попала под власть Бухареста, а вскоре была разделена между двумя субъектами Советского государства: центральная часть вошла в состав Советской Молдовы, а крайне северная и южная части – в состав Украинской Советской

Социалистической республики. Отсюда все основания, и доводы в пользу вывода сделанного выше – этот край в XIX – XX вв. был объектом геополитики, но не субъектом политической истории, т.е. он не был полноправным государством Европы. Но отсюда же и другой вывод: такой статус Бессарабии создал проблему самоидентификации местного населения и практически привел к устранению такого самоопределения как «бессарабец»; в этом же перечне и корень ряда современных этнополитических проблем. Но с другой стороны Бессарабия – это реальный и животворящий «плавильный котел», багатокультурное пограничье, построенное на мультиэтнической основе созданной болгарами, гагаузами, молдаванами, румынами, евреями, русскими, украинцами и др.

Это дает неисчерпаемые резервы для создания тут своеобразной лаборатории толерантного межнационального сосуществования и выработки современного культурного продукта.

НАСЕЛЕНИЕ ПРИДУНАЙСКОГО РЕГИОНА В КОНЦЕ XVIII - НАЧАЛЕ XIX ВВ.: ПРОИСХОЖДЕНИЕ, ПУТИ МИГРАЦИЙ, ЕТНОСОЦИАЛЬНЫЙ СОСТАВ, ДЕМОГРАФИЯ, ВНЕШНОСТЬ (реконструкции на примере города - крепости Измаил)*

Dr. Elena BACINSCAIA**

Autoarea analizează pe baza informațiilor de arhivă schimbările demografice complexe care au loc la Dunărea de Jos (Bugeac) în contextul schimbării stăpânirii otomane cu cea rusă.

Pornind de la cazul orașului Ismail, sunt analizate originea locuitorilor stabiliți în nordul brațului Chilia, structura socială și familială, originea etnică, pe baza numelor păstrate în documente.

Придунайские земли[1] в конце XVIII – начале XIX ст. находились в составе Османской империи. Система административно- политического управления этой территории начала формироваться в XV – XVI ст., когда турецкие войска захватили крепости Килию и Белгород (переименована в Аккерман), Тигина (переименована в Бендеры) и Смил (Измаил),

* Populația regiunii Dunării de Jos la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea: origini, rute de imigrație, demografie, structuri etnosociale (Studiu de caz: reedificarea orașului Ismail).

** Doctor în Istorie, cadru universitar, Universitatea „I. I. Mecinikov", Odessa.

1. Территориальные рамки статьи ограничены юго-западной частью современной Одесской области, а именно территорией нижнего междуречья Днестра и Дуная, которая в литературе еще известна под названием Южная Бессарабия, Буджак, Придунайские степи, украинское Придунавъя.

к которой административно присоединили город-порт Рени (переименовано в Томарово). Захват крепостей сопровождался отделением их и территорий, которые прилегали к ним, от Молдавского княжества. Здесь были созданы так называемые райи – районы с христианским населением, которые управлялись непосредственно турецкими наместниками. В крепостях размещались турецкие военные гарнизоны под руководством пашей, которые осуществляли и административное управление прилегающими к городам райями. Христианское население в городах представляли, в основном, греки, армяне, молдаване, украинцы, русские, болгары; в селах – почти исключительно молдаване, украинцы и русские. С XVI ст. на территорию между Аккерманской и Килийской райями начали переселяться ногайские племена, кочевавшие ранее в степях Нижнего Поднепровъя и Побужья. До конца XVI ст. ими была заселена почти вся степь[2] и сформированная Буджакская (Белгородская) орда[3]. Она состояла из различных ногайских племен и представляла собой преимущественно их территориальное объединение, находилась в зависимости от Крымского ханства.

После русско-турецкой войны 1787-1791 гг. граница между Российской и Османской империями была установлена по р. Днестр, что привело к увеличению миграционных процессов в междуречье Днестра и Дуная, а также и Добруджи. Следующая русско-турецкая война 1806-1812 гг. (во время которой военные операции проводились на территории левобережных и правобережных районов Низовья Дуная, а после заключения Бухарестского мира 1812 г. территория между Днестром и Дунаем вошла в состав Российской империи) вообще поставила перед населением этого региона вопрос относительно проживания и положения в рамках политики другого государства. Вследствие этого Придунайский регион можно считать межэтнической

2. Кантемир Д. Историческое, географическое и политическое описание Молдавии с жизнью сочинителя. – М.: Новиков, 1789. – С. 47.

3. Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края и Бессарабии: В 2 ч. Т. 1: География, этнография, народонаселение Новороссийского края. – Одесса: Тип. Л. Нитче, 1850. – С. 296

контактной территорией, которая в своем историческом развитии содержала немало событий, связанных с частым изменением состава населения. Одно из таких изменений имело место в конце XVIII – начале XIX ст., когда происходило активное заселение региона носителями славянских, восточнороманских культур – украинцами, русскими, болгарами, сербами, молдованами, и выселение ногайцев. Следует отметить, что, принимая во внимание существующий историографический опыт (представлен работами по истории общих политических и социально-экономических процессов региона (Гросул Я., Будак И., Кабузан В., Анцупов И., Драгнев Д.), посвященных главным тенденциям заселения края в целом в XVIII-XIX ст. (Дараган Г., Защук А., Бачинский А. и др.), демографическим аспектам развития отдельных районов (Жуков В., Дмитриев П., Котенко И., Мохов Н., Советов П. и др.) или этнических групп (Защук А., Егунов А., Гросул Я., Даниленко Г., Мещерюк И., Грек И., Зеленчук В., Табак И., Анцупов И., Бачинска О., Шабашов А., Кушнир В. Пригарин А. и др.)), остаются открытыми или дискуссионными моменты этнического состава населения, форм и путей его формирования, социальной структуры. С одной стороны, потому, что имеющиеся источники периода турецкого господства чрезвычайно ограничены и разнородны, с другой - российские источники, которые широко используются в науке, хоть и появляются около 1807, 1811, 1817 гг. (это, по большей части, короткие переписи и описания населения крепостей Аккерман, Килия и Измаил, проведенные российской администрацией во время или после русско-турецкой войны 1806-1812 гг.), используются исследователями не комплексно, а фрагментарно. Документы, которые хранятся в Коммунальном учреждении „Измаильский архив", позволяют не только констатировать, что Придунайские земли стали полиэтничным регионом в результате переселения или заселения региона разными этническими и социальными группами, но и ярко проиллюстрировать совместное проживание этих групп не только после присоединения территории к Российской империи, но и в

османский период. Эти документы представляют собой списки жителей крепости и города Измаил, составленные на протяжении 1810-1811 гг. измаильской полицией (до сентября 1809 г. Измаил находился в осаде российских войск)[4]. Это списки тех, кто уже был или претендовал стать жителем города после объявления измаильским градоначальником генерал-лейтенантом С. А. Тучковим принять на жительство всех желающих. Население получало разрешение поселится с формулировкой „под надзором полиции". Списки имели информацию об: этнической принадлежности семьи (для определения не столько этнического происхождения, сколько социальной категории семьи), имени, фамилии и отчества главы семьи, его особых примет или внешнего вида (только для мужчин), количестве членов семьи с указанием их имен и возраста, месте рождения или местах проживания, принадлежности к социальной группе населения, занятиях, времени и причинах перехода в Измаил. Конечно, эти данные лишь частично могут характеризовать реальную картину всего огромного потока переселенцев в Придунайский регион, но в то самое время могут серьезно пополнить наши представления о мигрантах.

Поток тех, кто желал поселиться в Измаиле начался 22 октября 1809 г. и с ноября 1809 по август 1812 г. на поселение в Измаиле претендовало 1420 семей (по спискам, которые сохранились). Из них 124 – не обозначили структуру семей, а в составе других семей находилось около 2444 мужчин, и 1959 женщин и 124 семьи (последние без определения структуры семьи).

Из всех переселенцев около 9,7% при опросе показали, что раньше проживали в Измаиле и с началом русско-турецкой войны ушли из города, другие считались такими, что пришли на поселение в Измаил впервые, другими словами были „посторонними„. При этом 25% „посторонних„ семей попали в Молдавию и Бессарабию с других территорий до начала русско-турецкой войны 1806 – 1812

4. Здесь и далее ссылки на информацию из дел Коммунального предприятия „Ізмаїльський архів" (далее – КП „ІА"), ф.514, оп.1, д.1–5.

гг., на протяжении 1770 – 1805 гг., остальные – 75% перешли уже во время войны. Выходцы из территории собственно Молдавии и Придунавья составляли всего 30%, другие были мигрантами из разных территорий Украины, России, Беларусии, Польши, Турции и Австрии.

По спискам можно определить этнический состав только1316 семей из 1420: 455 семей украинцев (34,7% от общего количества), 455 (34,7%) – молдован, 172 (13,1%) – турков, 72 (5,5%) – некрасовцев[5], 59 (4,5%) – русских, 43 (3%) – пилипонов[6], 29 (2,1%) – армян, 25 (1,9 %) – болгар, 6 (0,5%) – греков и цыган[7] (здесь и далее все подсчеты авторские).

Украинские жители составляли одну из ведущих групп среди тех, кто желал поселиться в Измаиле. Около 85,6% из них до ноября 1809 г. „батрачили„ в молдавских и бессарабских селах, в которые пришли из разных регионов Украины, и только 11,5% этих людей считались жителями Молдавии и Бессарабии. Такими „коренными„ жителями считали себя Иосиф Романенко[8], который родился в городе Оргеев в 1781 г., Матвей Беланский из села „Хозовки„ (Фузовки - ?), где родился в 1771 г. Из местечка „Поманила„ пришел в 1805 г. в Бессарабию „по рыболовству„ Лукьян Чеботар.

Значительный процент украинского населения составляли выходцы из Правобережной – 43,0% и Южной – 24,0% Украины.

---

5. Некрасовцы были донскими казаками-старообрядцами, которые принимали участие в восстании Кондрата Булавина и после его поражения во главе с атаманом Игнатом Некрасовым перешли на Кубань; в 40-70-х гг. XVIII в. из-за внутренних разногласий и политики российского правительства они начали переселяться на Днестр и низовье Дуная. В 1780-х г. их количество увеличивается, и они официально получают разрешение турецкого султана на поселение в устье Дуная. Вместе с ними переселялось русское, преимущественно крестьянско-старообрядческое население.

6. Русское, преимущественно крестьянско-старообрядческое население, в придунайском регионе носило название липоване или пилипоны.

7. Болгары, греки и цыгане представлены незначительными группами в результате того, что часть дел, где записывались семьи этих групп, были утрачены (КП„IA", ф.514, оп.1, д.1).

8. Здесь и далее имена и фамилии переселенцев представлены согласно с записями в документах и незначительной коррекцией грамотности писаря.

Среди них в до 1806 г. зашли в Молдавию та Бессарабию Степан Локтионенко и Иван Найда из Южной Украины. Первый пришел в Бессарабию „для заработков„ в 1805 г. из Елизаветградского уезда Херсонской губернии, второй – в том же году „по чумачеству„ из села Виноградовка Таврической губернии. Савелий Ермашенко пришел в Бессарабию в 1791 г. также „по чумачеству из Канева„; Захарий Цуркан, крестьянин графа Потоцкого из Киевской губернии, убежал в 1790 г. и проживал в разных местечках за Днестром. Крепостным графа Потоцкого был и Григорий Матияш, который убежал в 1797 г. из села Крапивницы Брацлавского уезда сначала в Одессу, а затем в Дальник, где занимался чумачеством. Михаил Щербань и Влас Луценко подданные графа Любомирского. Пришли они „по чумачеству„ за Днестр в 1790-1795 гг. из сел Киевского та Звенигородского уездов. Помещичьими крестьянами были Остап Смирный из села Кульзинки Гайсинского уезда Киевской губернии и Гавриил Митуленко из местечка Шаргорода. Оба убежали в Бессарабию в начале 90-х годов XVIII ст. Иван Соболь перешёл из Польши в 1771 г., проживал по разным городам Молдавии и Бессарабии. Следует отметить, что треть украинцев, которые находились на территории Молдавии и Бессарабии были в прошлом помещичьими крестьянами.

Оседали в Измаиле и так называемые „цесарские выходцы„ из западноукраинских земель. Такими „выходцами„ были: Иван Романенко, который „проживание имел в Германии„ и попал на Дунай в 1791 г.; Иван Булгаков, который вышел в Бессарабию „из Прусского владения" в 1796 г., Фёдор Радчук 60 лет, указал, что родился „в Германии", а в 1791 г. перешёл в Бессарабию, где проживал „по рыбалкам".

Незначительное количество семей перешло в Измаил в результате миграций из левобережных территорий Украины (4,6%), достаточно показательным среди них является рассказ Григория Слуцкого 1740 г. рождения из села Петровка Полтавской губернии. От туда он ушел в 1760 г. в „Старую Запорожскую Сечь в село Покровское, где проживал 20 лет", а затем перешёл границу с Турцией и поселился в поселке Слободзея, где проживал до

русско-турецкой войны 1787-1791 г., и после начала войны перешёл в Молдавию в с. Яланкове [?]. Свои неординарные блуждания по всей территории южной степи рассказал Иван Белый 1751 г. рождения. Он проживал „за Днепром" в поселке Олеши (Олешки), а в 1791 г. пошел „по чумацкому промыслу" на Дон и Волгу, откуда в Бессарабию, где „находился по разным местам".

Интересным фактом есть почти полное отсутствие (всего 4 семьи) в отмеченных документах украинского населения из-за Дуная, при этом семьи некрасовцев были наоборот исключительно из правого берега реки. Объяснением такому факту может быть стабилизация ситуации в Задунайской Сечи, которая приводила к миграции украинского населения из российской территории, а не наоборот, и соответственно потеря некрасовцами своих мест проживания за Дунаем. Некрасовское общество, которое селилось в Измаиле, в основном, полностью состояло из жителей сел Дунавець, Катирлез, Серикиой, Караорман и других, что были потеряны ими на протяжении 1804 – 1812 гг. и заселены задунайскими запорожцами.

Украинское население, которое переходило на поселение в Измаил после длительного блуждания по Молдавии и Бессарабии, занималось, по большей части, „заработками" – батрачило по разным местечкам и селам – 79% и чумаковало – 10%. Среди последних Степан Таран, Никита Богуславский, Семен Сиренко, Андрей Коваленко, Пётр Стороженко. Другие – занимались „рыбным ловом" или объединяли несколько из отмеченных промыслов. Среди них Андрей и Мартын Строци из г. Чигирин Киевского уезда, которые осели в 1792 г. в окружающих с Одессой хуторах, а затем перешли в с. Китай в Южной Бессарабии. Более половины – 52% украинского населения составляли помещичьи или государственные крепостные-крестьяне.

Особыми приметами, которые представлены в документах, был внешний вид поселенцев. Так, Тарас Яковенко, 28 лет имел „лицо чистое, волосы черноватые, глаза серые, нос курнос, росту среднего"; Максим Завирюха, 30 лет – „лицо белое, черные волосы, бороду брил, серые глаза, нос вытянутый, росту большого";

Семен Сиренко, 35 лет был „лицом смугловат, волосами темнорус, бороду брил, имел карие глаза, вытянутый нос и средний рост”; Иван Пластун, 80 лет „лицом старообраз”, волосами черноват, имел „серые глаза, нос вытянутый, рост не малый”. Обобщая приведенные в делах описания, можно говорить о том, что большинство украинцев имело русые или темно-русые волосы, серые глаза и средний или не „малый” рост, брили бороды и носили усы.

Молдавское население – также одна из ведущих по численности групп, представлено жителями из правого берегу Дуная: Бештепе, Аджигель, турецкая Кышла, Бейбуджак, Сомовое, Ободешты, Прислав – 6%, Молдавии и Бессарабии –28,6%, и, в частности, Измаила – 65,7%. Последние во время военных действий ушли из Измаила либо в Тульчу, либо в Килию, при чем отметим, что произошло их переселение в результате деятельность жесткого двухбунчужного измаильского паши Ибрагима Пехлевана[9], который выступал против власти и реформ турецкого султана Селима III (1789-1807). Большинство из измаильских жителей вернулось обратно или пришли на жительство впервые в октябре-ноябре 1809 г. Среди представителей этих семей были Никита Георгиев сын Полукуй, 25 лет, женатый, перешёл из села Карабуджак вместе с отцом и женатыми братьями, имел „чистое лицо, чернявые волосы, серые глаза, продолговатый нос, большой рост”; Арнон Радул, 45 лет, вместе с женой и четырьмя сыновьями проживал в Измаиле и с началом войны перешёл в Килию, Радул имел „белое лицо, на голове, бороде и усах черные волосы, бороду брил, нос большой, глаза карие, рост посредственный”; Бажан Тодоси, 25 лет, был холостым, из бессарабского села Долукиой, имел, „чистое лицо, чернявые волосы, карие глаза, нос покляп, рост немалый”.

9. Пехлеван – Пехлеван Ібрагим (1760-1820; Пегливан – прозвище от peglevan, что турецькою мовою означає „борець”), турецький феодал, один из атаманов кирджалиев (разбойников Румелии), по прозвищу Баба-паша („отец”). Двобучужный измаильский паша, который выступал против власти и реформ турецкого султана Селима III (1789-1807).

Турецкие семьи, по большей части, переходили из городов-крепостей правого берега Дуная – 90%, а другие проживали в Измаиле до русско-турецкой войне 1806-1812 гг., а с появлением русской армии – перешли за Дунай. В частности, Ахмед Мустафа, 35 лет, переходил на поселение в Измаил вместе с женой, детьми и матерью из крепости Бабадаг, имел „смуглое лицо, светлорусые волосы, глаза серые, нос продолговатый, рост средний, брил бороду"; Брегам Керимлы, холост, был из этой же крепости; Асан Байрактар, 60 лет и Юля Байрактар, 30 лет, с семьями проживали в Измаиле издавна, а после взятия крепости русской армий вышли за Дунай в крепость Рущук. Характерной особенностью в списках турецких семей было наличие значительного количества вдов (15%) с детьми и близкими родственниками (15%), а также наличие у глав семей нескольких жён с детьми.

Русское население приходило в Измаил после длительных странствий по территории Молдавии и Бессарабии. Из них большинство (74%) перешло на протяжении русско-турецкой войны 1806-1812 гг., 26% – в 1770-1805 гг., в основном, это были семьи из российских губерний: Калужской (14 семей), Курской (12), Орловской (6), Тульской (4), Рязанской (2), Ярославской (1) и других – 62,5% и из украинских губерний – Киевской и Подольской (3), Черниговской (4), Херсонской та Екатеринославской губерний (12) – 37,5%. Они занимались, в большинстве, торговлей, незначительная часть была чумаками, мещанами или „экономическими крестьянами". Среди них Василий Аниктеев сын Гандунов, 1760 г. рождения, женатый, переехал в Измаил вместе с женатым братом Алексеем. Проживал до переезда в Орловской губернии Брянского уезда в селе Тимоново. Василий был казенным крестьянином, который вышел „по паспорту в разные места для заработков". Василий Платонов сын Аниконов, 1783 г. рождения, женатый, с женатым братом Герасимом, проживали в Тульской губернии в селе Захарьевка. Братья были казенными крестьянами, которые вышли в 1807 г. в Таганрог, а затем перешли в Бессарабию на заработки.

Внешний вид русского хозяина семьи был следующим. Иван Васильев сын Журавлев, 1758 г. рождения, женатый, был „лицом худой, глаза серые, нос острый, роста немалого"; Никита Савинов сын Бельчиков, 1743 г. рождения, женатый, вместе с четырьмя женатыми сыновьями, их семьями и женатым братом, перешёл в Измаил из Курской губернии. Бельчиков имел „волосы на голове светлорусые, а на бороде белые, глаза серые, нос острый, роста небольшого"; Антон Петров сын Лебедев, 1786 г. рождения, холостой, „лицом чистый, волосы русые, нос острый, роста посредственного".

Семьи пилипонов – 107 мужчин и 56 женщин – составляли выходцы из традиционных старообрядческих слобод: Фузовка, Жебрияны, Плоское, Злынка, Куничное, Красный Яр, Караорман и другие, 66% из них в Измаил перешли на протяжении 1806 – 1811 гг. Например, пилипон Денис Иванов, 26 лет, неженатый, имел „круглое лицо, серые глаза, волосы светлорусые, роста немалого", был завезен за Дунай в село Караорман в „малых годах"; Александр Иванов сын Поляков, 41 года, вдовец, имел „чистое лицо, русые волосы, серые глаза, нос острый, рост большой", был мещанином из Санкт-Петербурга, откуда ушел в 26 лет назад с паспортом в Одессу заниматься торговли, проживал в Одессе пять лет, а затем перешёл в Молдавию; Трохим Фёдоров сын Залатаев, 73 лет, „лицом чист, седой, глаза серые, нос поширокий, роста среднего", имел большую семью с двумя женатыми сыновьями, тремя племянниками. Перед тем, как попасть в Измаил, они проживали „в Польше в городке Смела", оттуда пошли в 1793 г. назад в Бессарабию в село Жебрияны; Михаил Никифор сын Кирилов, мещанин 45 лет, вдовец, в 1805 г. перешёл из города Кременчуга по торговым делам в Бессарабию в село Кислицы. Михаил имел „белое лицо, волосы русые, серые глаза, острый нос, немалый рост". Интересным представляется то, что поселялся он в Измаиле вместе с братьями Иваном, Никитой и „товарищем и работником Парфеньевим".

Упомянуты выше семьи некрасовцев – 145 мужчин и 134 женщины – были из сёл Добруджи: 67% – сёл Серикиой и Дунавець.

Большинство из них – 95% – переходили Дунай не отдельными группами, как например, а компактно в мае 1811 г. Так, Григорий Иванов сын Смирной, 49 лет, вместе с женатыми сыновьями Иваном и Леоном перешёл в Измаил на жительство в мае 1811 г. из села Серикиой, имел „кривоватое лицо, русые волосы, серые глаза, нос продолговатый, большой рост"; Яков Ларионов сын Расторгуев, 28 лет, перешёл с семьей из 5 человек, имел „смуглое лицо, русые волосы, карие глаза, нос продолговатый, немалый рост"; Денис Мартинов сын Кубанченак, 25 лет, холостой, имел „рябое лицо, светло-русые волосы, серые глаза, немалый рост", проживал в селе Дунавець откуда перешел в 1806 г. в село Вилково, а затем в Измаил.

Армянская группа переселенцев представлено 29 семьями, подавляющее большинство которых переходило в Измаил из сёл и городов правого берега Дуная, а другие – были постоянными жителями Измаила и ушли из крепости, как и молдавские семьи, в результате деятельности уже упомянутого паши Пехлевана. Так, [Хр.] Киркоров, 24 лет, пришёл из крепости Рущук вместе с женой и детьми, а также с двумя рабочими Николаем и Марфою. Он имел „худощавое лицо, русые волосы, серые глаза, нос с горбинкой, небольшой рост"; [К.] Киркеров, 50 лет, также перешёл из Рущука вместе с семьей и семьей сестры-вдовы. Киркеров имел „чистое лицо и немалый рост". Николай Дмитриев сын Хаджи, 27 лет, женатый, был купеческим сыном из города Херсон, который в 1796 г. перешёл в Одессу, а через семь лет в Таганрог. Он был женат, имел „чистое лицо, черноватые волосы, чёрные глаза, продолговатый нос".

Другие этнические группы представляли – болгары, греки, цыгане, евреи. Болгарские семьи[10] – 85 мужчин и 51 женщина – как правило, переселялись с правого берега Дуная, 40% до войны и 60% – во время войны. В частности, Кристо Петко, 40 лет, из города Варна, его жена осталась за Дунаем, он имел „чистое лицо,

10. Представлены незначительными группами виду потери части дела, где записывались их семьи (КП „IA", ф.514, оп.1, д.1)

седые волосы, карие глаза, широкий нос и немалый рост"; Иван Русе, 30 лет, перешёл вместе с семьей в 1805 г. в село Табаки. Иван имел „чистое лицо, русые волосы, карие глаза, курносый, большого роста"; Радко Пано, 30 лет, перешёл с отцом и братом из Видена в Бессарабию в 1805 г., имел „худощавое лицо, русые волосы, острый нос и немалый рост".

Греческие семьи были исключительно из-за Дуная. Александр Николович, 33 лет, перешёл из села Зап[оле] на одной лодке с соотечественниками в Одессу, а затем в Измаил. С ним на поселение пришли два его рабочих – Стоян Яни и Стефан Антонов. Александр имел „смуглое лицо, черноватые волосы, серые глаза продолговатый нос и немалый рост"; Пётр Шеро, 30 лет, проживал в Варне, а в 1809 г. перешёл в Галац, от коменданта Галаца он получил лист на поселение в Измаил вместе с женой, детьми, тетей и работниками с семьями. Пётр имел „чистое лицо, русые волосы, немалый рост".

Семьи цыган также прибывали из-за Дуная. В частности, Ионицэ Мигуль, 30 лет, перешёл с семьей, женатыми братьями и сестрами из с. Монастырище, а Василий Ехремов, 55 лет с женой, тремя женатыми сыновьями и их детьми, перешёл из крепости Браила. Василий имел „смуглое лицо, седые волосы, карие глаза, продолговатый нос и средний рост".

Возрастная структура всего населения имела значительный репродуктивный потенциал: 15-20 лет - 13%, 21-30 лет - 26%, 31-40 лет - 16 %. Среди украинского, молдавского, русского, болгарского и турецкого населения большинство – 63% принадлежала к активной в социально-хозяйственном плане группы в возрасте от 21 до 50 лет.

Интересным аспектом является также и обозначение в особых приметах языка, на котором разговаривали семьи. В частности, это записывалось у переселенцев до апреля 1810 г. и из 450 семей, которые переселялись в этот период, только 116 имели такую отметку. Среди них 76 семей разговаривали по-молдавски, 30 – по-украински, 10 – „по-великорусски". Наличие такой приметы

трудно объяснить, так как эти семьи между собой ни связывают не территории выхода, ни другие любые общие черты. (Как предположение можно предложить версию, хоть и сомнительную, что формулярные списки записывались разными чиновниками и не все из них опрашивали поселенцев о языке их общения).

Все население, которому не отказывали в поселении в Измаиле, хоть и значилось как жители Измаила, но не обязательно проживало в самом городе. Большинство из семей селилось в окружающих с Измаилом хуторах и селах.

Как в самом Измаиле, так и в окружающих хуторах среди украинцев поражает преобладание мужского населения над женским. Так, наибольшее количество мужского население 84% было у украинцев. В других этнических группах наблюдается нечто подобное, но не в таких значительных: у молдован – 62%, у русских – 59%. Вероятно, объяснением этого факта может быть то, что при первоначальном поселении мужчинам было легче устроиться самостоятельно, а впоследствии они либо перевозили уже существующие семьи, либо создавали новые.

Таким образом, период конца XVIII – начала XIX ст. был для Придунайского региона периодом постоянных миграций разных этнических и социальных групп. Основные пути их миграций проходили через территорию Южной и Правобережной Украины и правого берега Дуная – Добруджи. Прежде чем попасть в город, в частности город-крепость Измаил, население сосредоточивалось в селах и местечках Южной Бессарабии, где занималось разными промыслами, ремеслами или батрачило, часть из украинского и русского населения были беглыми помещичьими и государственными крестьянами или чумаками большинство переселенцев (63%) принадлежало к активной в социально-хозяйственном и репродуктивном плане группам в возрасте от 21 до 50 лет.

RAPORTURILE DINTRE POPULAȚIA AUTOHTONĂ A BASARABIEI ȘI MINORITĂȚILE CONFESIONALE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Dr. Ion GUMENÂI*

Anexarea Basarabiei și încadrarea acesteia Imperiului Rus a dus, pe lângă alte schimbări, și la o modificare a structurii confesionale a acestui teritoriu. Ne referim la faptul că în această regiune, datorită politicii de colonizare și altor factori, au apărut, pe de o parte, o serie de curente religioase necunoscute până în acel moment în ținutul dintre Prut și Nistru, iar, pe de altă parte, la creșterea artificială numerică a altor curente religioase convenabile Curții Imperiale de la Sankt-Petersburg.

În multe momente, administrația țaristă, cu toate că religia ortodoxă reprezenta confesiunea dominantă și era principala religie protejată a statului, a trecut cu vederea acest principiu, favorizând unele curente religioase pentru atingerea unor obiective politice proprii, principalul dintre acestea fiind crearea unei mase populare loiale față de puterea imperială.

Din păcate, nu putem stabili cu certitudine componența confesională a populației Basarabiei pentru anul 1812. Datele de care dispunem ne permit însă să facem acest lucru abia pentru anul 1828, an în care este abolită așa numita „autonomie” a regiunii. Dispunem, în acest sens, de informații documentare provenite de la Arhiva Națională a Republicii

* Doctor în Istorie, conferențiar universitar, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău.

Moldova[1]. Analiza acestei surse, precum și a informațiilor cu referire la acest subiect, ne permite să constatăm că în 1828 numărul total al populației se ridica la 517.135 de persoane, dintre care: luteranii sau populația germană numărau 8.846 de persoane, reprezentând 1,17% din totalul populației; catolicii sau polonezii erau estimați la 2.384 persoane, echivalentul a 0,46 % din populație; evreii – 30.929 persoane sau 5,9% din populație; lipovenii – 5.974 persoane sau 1,15% din populație; grecii – 2.000 persoane sau 0,38% din populație; rutenii – 52.000 persoane sau 10,05% din populație; rușii – 7.947 persoane sau 1,53% din populație; armenii – 2.000 persoane sau 0,38 % din populație; coloniștii din sudul Basarabiei – 27.445 persoane sau 5,3 % din populație; și românii – 376.910 sau 72,88% din populație[2].

Pentru jumătatea secolului al XIX-lea, mai exact pentru anul 1849, conform Reviziei statistico–militare a Imperiului Rus, populația Basarabiei era compusă din: ortodocși în ținuturi (mediul rural) – 812.120 persoane; ortodocși în orașe – 140.961 persoane; și neortodocși – 76.691[3]. Din păcate însă, această statistică nu ne prezinte să identificăm împărțirea populației în baza confesiunii profesate. Din datele de care dispunem în acest moment putem totuși să stabilim că la mijlocul secolului al XIX-lea pe teritoriul Basarabiei se aflau aproximativ 23.073 luterani[4], 8.000 catolici[5], 42.380 evrei[6], 6.389 lipoveni[7], 2.353

1. Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare se va cita ANRM), fond 2, inv. I, dosar nr. 1.199.

2. Cf. Ion Gumenâi, *Componența etnică și confesională a Basarabiei în 1828*, în *Românii din afara graniței țării,* Casa Editorială „Demiurg", Iași, 2008, pp. 150-158.

3. *Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. XI, ч. 3.* Бессарабская область.Спб.1849 г.

4. В. М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабии и левобережных районов Приднестровья. (конец XVIII - первая половина XIX века)*, Кишинев, 1974, pp. 147-148.

5. Неля Саганова, *Религиозная жизнь в Республике Молдова с точки зрения католического меньшинства. Ретроспектива и современность*, în „Analecta catolica", nr. 3, Chișinău, 2007, p. 95.

6. Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei,* vol. II, Chișinău, 2009, p. 37.

7. Cf. *Краткий исторически очерк противо. раскольнической миссии в Кишиневской епархии с 1813 по 1910 годы*, în „Труды Бессарабского Церковнаго историко-археологическаго общества", vol. 3, Кишинев, 1909.

armeni, 435 molocani[8], în total 80.235 de persoane, diferența față de informațiile demografice transmise de revizia statistico-militară rusă fiind de numai 5.939 de persoane. Menționăm că în provincie, în afara lipovenilor și a molocanilor, nu apăruseră încă reprezentanții altor curente religioase desprinse din Biserica Ortodoxă Rusă, precum subotnicii și scopeții[9].

În altă ordine de idei, avem o creștere demografică importantă din 1828 până la mijlocul secolului al XIX-lea, în cazul: luteranilor de 260% – de la 8.846 (1828) la 23.073 (1849) locuitori; catolicilor de 335% – de la 2.384 (1828) la 8.000 (1849) persoane; evreilor de 137% – de la 30.929 (1828) la 42.380 (1849) persoane; armenilor de 117% – de la 2.000 (1828) la 2.353 (1849) persoane; lipovenilor de 107% – de la 5.974 (1828) la 6.389 (1849) persoane. După cum se observă, procentele de creștere demografică în cazul diferitelor grupuri neortodoxe din Basarabia diferă foarte mult, de la un minim de 107% înregistrat în cazul lipovenilor la un maxim de 335% în rândul catolicilor. Problema care ne interesează pe noi se referă la identificarea procentului sau a aportului populației autohtone în asemenea creșteri spectaculoase a unor curente religioase diferite de ortodoxie, cu alte cuvinte dacă o parte importantă sau mai puțin importantă a populației românești basarabene a fost convertită la aceste curente și doctrine religioase.

Cercetările diferiților specialiști ne demonstrează că în cazul luteranilor, catolicilor și a evreilor creșterea demografică poate fi explicată prin intermediul politicii de colonizare promovată de țarism și a sporului natural. Astfel, de exemplu, datele furnizate de către V. M. Cabuzan demonstrează foarte clar că populația luterană a Basarabiei și-a datorat creșterea demografică prin întemeierea de noi colonii cu o populație luterano - germană, proces de imigrație ce poate fi urmărit pe tot parcursul secolului al XIX-lea[10]. Mai mult, cercetările efectuate de către o serie de istorici cu privire la coloniile germane din sudul Rusiei au demonstrat că respectivele comunități încă de la întemeiere,

8. ANRM, fond 2, inv. I, d. 5363, partea 2, fila 324.
9. Dinu Poștarencu, *op. cit*, p. 37.
10. В. М. Кабузан, *op. cit.*, pp. 147-148.

din secolul al XVIII, pe tot parcursul acestui secol și în următorul au rămas obști izolate ce nu au permis infiltrări de elemente autohtone în componența lor și nici exodul membrilor săi, fiind calificate drept comunități cu un spirit ultraconservator, caz care poate fi aplicat și coloniilor de germani luterani din Basarabia.

Aproximativ același lucru poate fi spus și despre comunitățile catolice, creșterea numărului reprezentanților acestor confesiuni datorându-se, în primul rând, procesului de colonizare[11], apoi creșterii naturale și, în cele din urmă, datorită așezării geografice a Basarabiei. Cu toate că administrația țaristă încerca prin toate metodele să stopeze sau, în cel mai rău caz, să controleze numărul polonezilor veniți în Basarabia, asistăm la un proces de migrare continuă a acestora în spațiul pruto-nistrean. Catolici fiind, polonezii vor îngroșa numărul creștinilor occidentali din Basarabia. Nici în cazul acestora nu putem să demonstrăm un interes sporit din partea populației autohtone de a trece la această confesiune religioasă, cu atât mai mult cu cât prin intermediul tradiției, „papistașii", conform spuselor lui Dimitrie Cantemir, erau văzuți de populația română ortodoxă ca fiind unii dintre cei mai periculoși adversari. Pe de altă parte, confesiunea catolică era supravegheată atent de autoritățile țariste și supusă unor prevederi și norme restrictive, legislative și bisericești[12], care nu puteau să ademenească, ci, dimpotrivă, să îndepărteze locuitorul autohton.

În ceea ce privește populația evreiască, numărul acesteia crește considerabil, nu numai în perioada cercetată de către noi, dar pe tot parcursul secolului al XIX-lea. Acest lucru s-a datorat, în primul rând, politicii administrației țariste. În rezolvarea „problemei evreiești", Basarabia a îndeplinit în secolul al XIX-lea rolul pe care l-a avut gubernia Noii Rusii în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și anume de teritoriu de evacuare a evreilor din centrul Rusiei. Interdicția de domiciliere a evreilor în guberniile centrale și existența

11. Ольга Лиценбергер, Немцы – католики Бессарабиии Приднестровья в 19 веке и создание Тираспольской Римско – Католической епархии, în „Analecta catolica", nr. 3, Chișinău, 2007, pp. 39-64.

12. Eadem, Красна - первая католическая колония в Бессарабии, în „Analecta catolica", nr. 3, Chișinău, 2007, pp. 299-303.

unei așa numite „limite de locuire” a impus autorităților țariste găsirea de noi teritorii pentru a diminua presiunea internă determinată de creșterea demografică a reprezentanților confesiunii mozaice. Un astfel de teritoriu a fost Basarabia, spre el fiind orientat principalul flux al populației evreiești. Acest lucru poate fi ușor urmărit dacă este studiată politica religioasă a administrației rusești în ținutul dintre Prut și Nistru. De exemplu, pentru perioada cercetată, au fost emise o serie de legi în Basarabia ce ofereau o multitudine de privilegii menite să ademenească populația evreiască în regiune[13]. Urmare a unei astfel de politici dezechilibrate se va ajunge ca în a doua jumătate a secolului al XIX-lea numărul populației evreiești să fie mult mai ridicat raportat la sursele lor clasice de întreținere, încât se va apela la o soluție, care suferiseră deja un eșec în gubernia Noii Rusii[14], de formare a unor colonii agricole evreiești[15]. Și în acest caz, după cum s-a văzut, nu putem să vorbim despre o creștere a numărului populației de rit mozaic pe baza unei convertiri a românilor autohtoni, ci aceasta este consecința politicii duse de către autoritățile țariste.

Spre deosebire de cultele amintite mai sus, mult mai interesante s-au dovedit a fi curentele desprinse din sânul Bisericii Ortodoxe Ruse. Astfel, pe lângă lipoveni, deja cunoscuți în spațiul românesc încă din secolul al XVIII-lea, în Basarabia mai apar o serie de secte religioase ca: molocanii, subotnicii și scopeții.

Pentru a putea stabili dacă populația autohtonă a fost implicată în procesele ce se desfășurau în interiorul acestor comunități sau au fost atrase de către doctrina religioasă a acestora ne vom permite să cităm și să analizăm o serie de documente. Pentru staroveri, de exemplu, o informație documentară din octombrie 1818 menționează plângerea împotriva lui Maxim Morozov înaintată de către soția sa

---

13. Cf. ANRM, fond 2, inv. I.

14. А. Скальковскии, Опыт статистическаго описания Новороссийкаго края, часть 1, География, Этнография и народонаселение Новороссийскаго края, Одесса, тип. Л. Нитче, 1850, p. 314.

15. Ion Gumenâi, *Numărul populației evreiești și repartizarea acesteia în mediul rural și urban din Basarbia,* în „Tyragetia”. Istorie. Muzeologie, Serie Nouă, vol. 3, nr. 2, pp. 179-183.

Evdochia. Dicasteria Duhovnicească Eparhială din Chișinău a trebuit să judece acuzația Evdochiei cum că, printr-un șiretlic, a fost păcălită să se cunune în ritul lipovenesc, iar acum prin bătăi soțul o obliga să frecventeze lăcașul de cult lipovenesc din Chișinău. Drept răspuns, Maxim Morozov a arătat că este într-adevăr starover, că are 37 de ani și că s-a născut în afara hotarelor Imperiului Rus, în localitatea Dunaevță, fiind fiul lui Maxim și Maria Morozova din acel sat, ce acum sunt morți și care de asemenea erau lipoveni. A fost botezat și uns cu mir de către preotul lipovean Vasilie, numele de familie a acestuia nu-l mai reține, fiindu-i naș de botez Ermolai Dineevici, locuitor al aceleiași localități, tot lipovean. În 1814 a părăsit împreună cu alți locuitori satul și trecând în Imperiul Rus s-a stabilit în orașul Chișinău, primind supușenia rusă, despre care pot confirma locuitorii orașului Ismail: lipovenii Ivan Sopleacov, Savelii Covalev și Grigorii Smirnov. Aici s-a căsătorit cu Evdochia, despre care nu știa că este ortodoxă, deoarece o vedea destul de des la serviciile religioase ale lipovenilor, și atunci când i-a propus să se căsătorească, respectiva nu s-a opus, ascunzând apartenența sa confesională. Neînțelegerile din familie au apărut, însă, din cauză că soția sa l-a părăsit de trei ori fugind cu bărbați necăsătoriți, ba mai mult chiar a încercat să-l otrăvească. Ca martor al faptului că Evdochia s-a căsătorit benevol cu el, Maxim Morozov îi aduce pe toți reprezentanții obștii malorosienești și velicorosienești din Chișinău, iar pentru celelalte fapte mărturisite pe locuitorul de credință ortodoxă Macarii Vasiliev și din partea staroverilor pe rudele soției sale: Nichita Orlov, Mefodii Tocarev, Ivan Semenov, Mihei Tcacev și Filact Șarovarov[16].

Într-un alt caz, la 31 august 1848 arhiepiscopul Ghedeon al Poldavei informa instanțele superioare despre activitatea starostelui M. Beleaev, care era acuzat de faptul că efectuează tainele religioase pentru lipovenii din Ismail și pentru cei veniți din alte locuri, încercând în același timp să convertească o serie de locuitori, cum ar fi orășeanul Rucovișnicov. Acesta din urmă a locuit un timp în Cremenciuc, angajându-se în 1833 la negustorii din această localitate. Din 1841 a

16. ANRM, fond 205, dosar nr. 2.181, ff. 6-8.

trecut în serviciul negustorului Andrei Lapin, pe care, peste un an, l-a anunțat despre dorința sa de a pleca și de a se căsători. A. Lapin i-a propus să se căsătorească cu ruda sa Evdochia iar Rucovișnicov a căzut de acord. Mergând la Ismail, ei au fost cununați de către preotul lipovean Iacov Rogozinschii, pentru care preotul și starostele M. Beleaev au fost arestați[17].

Cel mai elocvent, ne vorbesc despre originea etnică a molocanilor și despre căile de pătrundere în Basarabia a acestora protocoalele ședințelor Guvernului oblastiei Basarabiei. De exemplu, în ședința din 5 august 1826, s-a discutat, în baza raportului poliției din 3 august același an, cu nr. 745, chestiunea fugarilor găsiți la Iași, locuitori ai orașului Chișinău, molocani sau duhoborțî (în original: молоканы они же духоборцы - n.n.). În raport, se preciza că: Vasilii Golubov, cu vârsta de 29 de ani, s-a născut în orașul Moscova, fiind fiul lui Dimitrie și al Nataliei, locuitori ai acelui oraș, care deja au murit și care erau molocani. A plecat de acolo, în timpul devastării Moscovei de către francezi, cu tatăl său și cu fratele mai mic, Leon. În baza adeverinței avută de tatăl său, au venit direct în orașul Ackerman, unde au trăit nu mai mult de un an. După aceea, tatăl său s-a întors înapoi la Moscova, iar el s-a stabilit în orașul Chișinău cu fratele său. Înregistrat aici de către Duma orășenească ca locuitor al orașului, a plătit dările de stat până la momentul de față. De mic copil a fost în credința molocanilor, credință pe care o împărtășește conform obiceiului: la biserică nu vine, posturile nu le respectă conform obiceiului ortodox, nu se închină la icoane, nu își face cruce, nu dorește să se alăture credinței creștin ortodoxe. Are ca proprietate doar un cal cu căruță și îmbrăcămintea trebuincioasă[18]. Soția acestuia, Vasilisa Golubeva, în vârsta de 24 de ani, s-a născut în orașul Ackerman, avându-i ca părinți pe Zaharii și Caterina, care și ei erau decedați. Din câte a auzit ea, ei au venit din orașul Moscova, fiind conscriși ca locuitori ai orașului. S-a căsătorit acum opt ani în urmă și respectă toate obiceiurile ca si soțul ei. Când s-a căsătorit,

17. *Ibidem*, fond 2, inv. I, dosar nr. 5.126, f. 8.
18. *Ibidem*, fond 6, inv. I, dosar nr. 75, ff. 283-283v.

a fost cununată cu actualul soț de către locuitorul orașului Bender, Zaharev, despre care nu știe dacă mai este în viață, cununia constând numai din citirea de către Zaharev a rugăciunilor[19].

Privitor la Andrei Strogov, se menționa că avea vârsta de 27 de ani, fiind născut în orașul Moscova, în familia lui Savin și Marina. Din Moscova a fost luat de către tatăl său și dus la Nicolaev, unde a locuit timp de doi ani, apoi au trecut la Izmail, localitate în care au trăit nu mai mult de patru ani. După aceasta, tatăl său a trecut peste Dunăre iar el a plecat la Odesa, de unde, după aproximativ patru ani, s-a stabilit în localitatea Hâncești. Aici a trăit un an, după care s-a căsătorit, la Bender, cu o orfană pe numele Ana, ce locuia la bătrânul Parfion Leontievici, ambii din rândurile molocanilor. După doi ani, ei s-au stabilit la Chișinău, fiind înscriși în rândurile populației de către Duma orășenească. El respectă obiceiurile molocanilor și nu dorește să treacă la religia ortodoxă[20]. Soția acestuia, Ana, în vârstă de 25 de ani, nu cunoaște locul nașterii sale, însă știe că pe tatăl ei îl chema Petru, iar pe mama sa, Marfa. După moartea mamei sale, tatăl ei a plecat peste Dunăre, ea rămânând în Izmail, sub tutela lui Cuzima Colițov, împreună cu care a trecut în orașul Ackerman, angajându-se ca servitoare și țiitoare de copii (bonă) în familia unui grec. Împreună cu familia grecului s-a strămutat la Bender, unde l-a întâlnit pe Andrei Strogov, s-a căsătorit și a plecat cu dânsul. La Bender, ea a locuit la molocanul Parfion Leontievici, până când s-a căsătorit cu Andrei Strogov[21].

Practic, lucruri asemănătoare se menționează și despre Iacov Crâlov, Piotr Bocaciov, Leon Golubev și Fiodor Crâlov, toți născuți în familii de molocani în orașul Moscova și plecați de acolo în timpul invadării acestui oraș de către trupele lui Napoleon. Trecând prin mai multe localități, unde au avut perioade scurte de ședere, către anul 1826 toți cei menționați se stabiliseră cu locul de trai la Chișinău[22].

19. *Ibidem*, ff. 283v-284.
20. *Ibidem*, ff. 284v-285.
21. *Ibidem*, ff. 285v.
22. *Ibidem*, ff. 286-291.

Despre scopeți, informații aflăm din rapoartele de carantine și din extrasele rapoartelor judecătoriilor ținutului. Astfel, într-o scrisoare din 16 august 1835 a Carantinei din Sculeni, sunt menționate o serie de date ce ne interesează. Unul dintre cei reținuți în carantină era Pancrat Epihin, de origine socială țăran, provenit din Gubernia Riazani, uezdul Ranenbauman, satul Picova, fiind castrat cu 5 ani în urmă de către locuitorul satului de baștină Efim Hlapcov, ostaș în rezervă. Un altul, Achinfei Lașcov, din gubernia Moscova, uezdul Bogorodsc, din satul Ciolcova a moșieresei Jerebțova, a fost castrat șase ani în urmă, în gubernia Reazani în localitatea Cambelisa, de ostașul în rezervă Tihon Zveaghin. Al treilea, Cuzima Lipatov era din gubernia Tula, uezdul Vâgovsc, din satul Pruticov aparținând căpitanului Boicov, fiind și el castrat în 1812 în satul Gorodința de țăranul Boris Ericem. Sunt amintiți apoi Evghenii Tolochichin, Gurii Govorov și Andrei Berleaev, toți provenind din gubernia Reazani, uezdul Ranenbaum, din satele Cotorovca, Dubovaia, Golovinscina, castrați cu ani în urmă în diferite circumstanțe[23].

Date interesante ne prezintă și raportul judecătoriei din Orhei din 20 decembrie 1835. În el, este menționat Nicolai Șalimov, care, în timpul interogatoriului, a arătat că este din gubernia Olrov, uezdul Maloarhanghelsk, satul Malâe Ploty, și că a fost castrat de către locuitorul aceluiași sat, Hariton Afanasiev, fiind convins de acesta că numai astfel își va găsi salvarea sufletului. Fratele lui, Afanasie Șalimov a fost și el castrat cu 13 ani în urmă de către un măcelar sub pretextul că a fost mușcat de un șarpe și numai așa i se putea salva viața. În afară de acești doi frați, în raport mai sunt amintiți și țăranii – Marchel Golovin, Sidor Ilin, Feodosii Cotelev, proveniți din aceiași gubernie și uezd și care au fost castrați, după cum arată respectivii, fiindcă prin aceasta li s-a promis salvarea sufletului și iertarea de păcate[24].

Evident că printre cazurile de acest gen se întâlnesc și unele ieșite din comun. Din extrasele interogatoriului luat lui Grigorie Volodeev în 1835, aflăm că acesta, în vârstă de 28 de ani, este creștin și merge

23. Idem, fond 6, inv. II, dosar nr. 865, ff. 27-30v.
24. *Ibidem*, ff. 62-65.

la spovedanie în fiecare an la biserică. El nu a fost niciodată urmărit penal și este născut în gubernia Cursc, satul Volodeevca. În 1828, în baza pașaportului primit, a ajuns în Silistra. Aici a intrat într-o casă necunoscută unde se afla și o fată, dorind ca împreună să-și petreacă timpul liber. La scurt timp după aceasta, însă, în casă au intrat trei turci, care, inițial, au certat-o pe proprietara casei iar, după aceia, s-au năpustit asupra lui și l-au castrat. Și-a venit în fire într-un loc necunoscut fără să aibă asupra sa nici pașaport și nici bani. Pentru confirmarea apartenenței sale la religia ortodoxă, acesta apela la confirmările pe care le puteau da atât locuitorii din satul natal, cât și persoanele la care s-a angajat[25]. În astfel de cazuri, practic, este cu neputință de a stabili de partea cui este adevărul.

Fragmentele citate mai sus ne demonstrează foarte elocvent faptul că actorii implicați în toate mișcările, schimbările, convertirile din interiorul acestor comunități religioase erau de fapt tot reprezentanți ai diferitor curente desprinse din sânul Bisericii Ortodoxe Ruse, în marea lor majoritate persoane de origine slavă. Acest lucru poate fi demonstrat și prin intermediul analizei onomastice a membrilor acestor colectivități religioase, analiză în urma căreia nu se pot depista nume românești, toate acestea fiind de origine slavă[26].

Faptul că populația românească autohtonă manifesta un dezinteres total față de alte curente și culte religioase poate fi dedus și din răspunsul dat de către Arhiepiscopul Antonie cu referire la crearea în Basarabia de Frății Ortodoxe, ce aveau drept scop combaterea învățăturilor religioase greșite. În scrisoarea din 30 ianuarie 1870, adresată instanțelor superioare a Sfântului Sinod, Arhiepiscopul Antonie menționa că blagocinii (protopopii), prin înființarea frățiilor în eparhie, nu vor aduce schimbări esențiale, deoarece, în primul rând, chiar dacă în unele parohii sunt și rascolnici, aceștia locuiesc izolat și separat, neavând practic nici o legătură cu populația autohtonă. Pentru o mare parte a moldovenilor limba rusă este necunoscută, tot așa cum și pentru rascolnici este limba moldovenească, din care cauză între ortodocși și rascolnici discuțiile

25. *Ibidem*, ff. 14-16.
26. Vezi Anexele de la sfârșitul materialului.

religioase nu sunt posibile. În al doilea rând, datorită așezării Basarabiei în apropiere de Fântâna Albă (sat din actuala regiune Cernăuți, Ucraina, ce a fost în secolul al XIX-lea centrul spiritual al credincioșilor de rit vechi), comunitățile rascolnicilor au avut și ei pseudo-preoţi, din care cauză refuză serviciile preoțimii ortodoxe ce intră cu ei în contact, afirmând că nu au nevoie de ajutorul acestora. De aceea, ajutorul din afară (sub forma frățiilor ortodoxe) pentru convertirea rascolnicilor nu vor avea rezultatul scontat. În concluzie, pericolul reprezentat de lipoveni în convertirea ortodocșilor din eparhia Chișinăului nu există, deoarece nu este cunoscut încă nici un caz ca cineva din localnici să se fi convertit la religia rascolnicilor[27].

De fapt, această ultimă constatare este valabilă nu numai pentru lipoveni, dar și pentru alte culte, după cum reiese și din cercetarea documentelor avute la dispoziție, din care rezultă clar că nu a fost nici un caz de trecere din rândul populației autohtone de la ortodoxie la altă religie, fiind semnale doar unele „migrări" ale populației de origine slavă[28].

Analiza informației documentare prezentată mai sus ne permite să tragem o serie de concluzii cu referire la problema supusă discuției noastre. Astfel, se poate constata că, odată cu anexarea teritoriului dintre Nistru și Prut la Imperiul Rus, a avut loc o modificare nu numai a spectrului etnic, dar și a celui religios. Modificarea și diversificarea confesiunilor religioase nu a fost întâmplătoare, ci a făcut parte din politica administrației țariste ce a urmărit diminuarea elementului românesc autohton și constituirea unei pături loiale intereselor imperiale. Numai în acest mod se poate explica atitudinea autorităților rusești, favorabilă, pe anumite segmente de timp, unor comunități etnico-confesionale, ultimele tratate ca piese administrativ-politice necesare atingerii unor scopuri trasate pentru Basarabia de către

27. *Краткий исторический очерк противо – раскольнической миссии в Кишиневской епархии с 1813 по 1910 года*, în „Труды Бессарабского Церковного историко – археологического общества", 3-й выпуск, Епархиальная Типография, Кишинев, 1910.

28. Cf. ANRM, fond 205 (Cancelaria Dicasteriei Duhovnicești a Eparhiei Chișinăului) și 208 (Cancelaria Consistoriului Duhovnicesc a Eparhiei Chișinăului).

autoritățile centrale. Din analiza materialului documentar existent a rezultat că Sankt-Petersburgul nu și-a atins, din acest punct de vedere, țintele propuse. Activitatea comunităților religioase netradiționale (neortodoxe) au avut doar un caracter izolat, populația românească autohtonă nefiind atrasă de aceste confesiuni, iar creșterea lor s-a datorat exclusiv infuziei din exterior.

Datele existente ne demonstrează că raporturile dintre populația autohtonă locală și minoritățile religioase au fost de natură socială și economică, neajungându-se la un impact de ordin religios - spiritual, credința ortodoxă continuând să fie unul din factorii determinanți ai populației românești din Basarabia.

Anexe:

Lista subotnicilor din orașul Bender, întocmită la 4 noiembrie 1825[29]		
Dmitrii Brâcsin	Fiul Grigorii	Vasilii Moscaliov
Soția Parascovia	Fiul Ivan	Soția Lucheria
Ivan Salicov	Pavel Reazanțev	Davâd Volcov
Soția Evdochia	Soția Elena	Soția Axenia
Fiul Terentii	Petr Socolov	Ivan Alexeev
Fiul Semen	Mama Afrosinia	Soția Ana
Leon Socolov	Andrei Moscaliov	Ivan Volcov
Soția Agrafina	Soția Evdochia	Fiica Aculina

29. *Idem*, fond 6, inv. II, dosar nr. 75, f. 54-55

Lista molocanilor din orașul Bender la 1825[30]		
Ignat Socolov	Soția Feodosia	Văduva Efrosinia Socolova
Soția Mavra	Anton Brichim	Ivan Sorochin
Fiul Gavrilă	Artamon Brichim	Soția lui Paraschovia
Soția Afinia	Soția Varvara	Danilo Orehov
Anton Socolov	Soția lui Andrei Brichim Solomonida	David Volcov
Soția Irina	Piotr Socolov	Soția lui Caterina
Ivan Socolov	Ivan Socolov	Nicolai Volcov
Soția Irina	Soția lui Evdochia	Gavrilo Volcov
Grigorii Socolov	Soția lui Anton Socolov Marfa	Soția lui Ivan Alexiv Ana
Soția Maria	Maxim Socolov	Soția lui Ivan Alexeev Aculina
Gavril Saharov	Soția Evdochia	Soția lui Chiril Alexeev Evdochia
Soția Anastasia	Leon Socolov	Sora lui Ivan Alexeev Sofia
Fiodor Saharov	Soția lui Agrafena	Piotr Cramțov
Dmitrii Saharov	Soția lui Ivan Socolov	Soția Nastasia

Lista scopeților din raportul judecătoriei Orhei, amintiți în raportul din 14 octombrie 1835[31]		
Berleaev Andrei	Leșcov Achinfei	Damarov Mihail
Ovseanicov Rodion	Mama acestuia Arina	Zubcov Machei
Dronov Mihail	Lipatov Cuzima	Zubcov Evsei
Epsihin Pancrat	Tuliuchin Timofei	Iacovlev Marco
Maximov Iahim	Govotov Gurii	Mahlacov Iacov

30. *Idem*, fond 2, inv. I, dosar nr. 620, f. 55.

31. *Idem*, fond 6, inv. II, dosar nr. 865, ff. 27-30v.

PREZENȚA ELEMENTULUI GREC ÎN STRUCTURA DEMOGRAFICĂ A BASARABIEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Drd. Valeriu HARABARA*

Ca urmare a anexării Basarabiei la Imperiul Rus (1812), în această zonă a început un proces de modificare a structurii etnice a populației Basarabiei, proces ce a fost amplificat de autoritățile țariste prin politica colonizării teritoriului obținut. Acțiunile date s-au răsfrânt și asupra evoluției demografice a elementului grec de pe teritoriul Basarabiei.

Printre lucrările ce se referă la prezența elementului grec pe teritoriul Basarabiei sunt cele semnate de A. Scalcovski,[1] P. Kunițchi,[2] P. Svinin[3], F. Vighel[4] etc. Lucrările menționate, însă, se reduc la enumerarea etniilor din Basarabia fără a ilustra statistic aspectul demografic, grecii fiind pomeniți ca locuitori ai centrelor urbane, avînd ca principale activități economice comerțul și arenda pămîntului. În respectivele studii, autorii încearcă să dea un răspuns la problema creșterii diasporei grecești de pe teritoriul Rusiei în sec. al XIX-lea, îndeosebi schimbările ce au intervenit în partea de sud al

* Doctorand, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău.

1. Скалковский .А., *Болгарския колонии в Бессарабии и Новороссийскомъ крае*, Статистический очерркъ А. Скалковскаго Въ Типографии Т. Неймана и Ко Одесса, 1848.

2. П Куницкий, *Краткое статистическое описание заднестровской области, присоединенной к России по мирному трактату, заключенному* с Портою Отомансскою в Бухаресте 1812 годаб Сант-Петербургб 1813.

3. П. Свиньин, *Описание Бессарабской области*, în „Записки Одесского Общества Истории и Древностей", Одесса, 18676 том шестой.

4. Ф. Ф Вигель, *Замечания на нынешнее состояние Бессарабии*, Москва, 1892.

Imperiului. Situația grecilor din Rusia țaristă este prezentată în contextul divergențelor politice ruso-otomane, fiii Eladei fiind prezentați ca luptători împotriva dominației otomane, fapt ce le-a impus să-și găsească o protecție din partea Rusiei, care a condus la amplificarea migrației grecești pe teritoriul Imperiului Rus.

În studierea schimbărilor etnice în Basarabia după 1812 o sursă importantă sunt recensămintele coloniștilor transdanubieni, care au fost folosiți de autoritățile ruse pentru accelerarea procesului de colonizare a regiunilor de sud ale Basarabiei și în legătură cu care autoritățile au adoptat o serie de măsuri.

Dintre aceste măsuri evidențiem Decretul din 29 decembrie 1819 prin care s-a stabilit statutul coloniștilor și beneficiile de care se pot bucura din partea statului, printre care scutirea de impozit pînă la trei ani, acordarea loturilor de pământ care ajung până la 60 de desetine precum și scutirea de serviciul militar a comunității de coloniști pe o durată de 50 de ani,[5] oportunități de care s-au folosit și reprezentanții etniei grecești.

Ca urmare a acestei politici, în sudul Basarabiei sunt atestați, la scurt timp după ocupația rusească, 722 de greci.[6] Materialele documentare despre acești greci au fost cercetate de V. Kabuzan. La baza cercetărilor sale au stat două tabele datate 1816, acestea conținând informații statistice referitoare la imigranții transdanubineni sosiți în ținuturile Ismail, Greceni, Codru, Bender, Orhei și Soroca. Cifrele celor două tabele diferă. Conform primei surse, în sudul Basarabiei locuiau circa 5971 de familii de imigranți, pe cînd în cea dea doua sunt evidențiate 4144 de familii. În cea de a doua sursă sunt amintiți și 60 de familii de greci, dintre care 35 sunt localizate în Ținutul Orhei.[7]

De prezența elementului grec ne vorbește și raportul lui A.N. Bahmetev de la 3 iulie 1816 către Alexandru I, în care sunt amintite

5. Кабузан V. M., *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья*,

Кишинев: Штиинца, 1974. 240 с.

6. *История Молдавии Документы и материалы*, Кишинев 1969, с. 602.

7. Poștarencu Dinu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, Chișinău, 2009, p. 22.

5000 de familii de imigranți transdanubieni pe teritoriul Basarabiei printre care și greci.[8]

Un material bogat privind statutul migranților transdanubieni ne redă colecția de documente „История Молдавии Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А. П. Юшневского ”, unde sunt pomenite crearea coloniilor bulgaro-grecești, existând și un recensământ, datat iulie 1816, prin care în Ținutul Tomarova sunt atestați 216 greci (132 bărbați și 84 femei) iar în Ținutul Greceni sunt atestați 116 greci (53 de bărbați și 63 de femei).[9]

Informații mai complete privind populația Basarabiei și componența sa etnică ne redă recensământul din 1817. Datele au fost cercetate și publicate de I. Halippa în secolul al XIX-lea, cercetările fiind continuate de Ion Nistor în perioada interbelică. Istoricul I. Nistor a estimat numărul grecilor la 640 de familii, ceea ce ar fi însemnat circa 3200 persoane sau 0,7 % din întreaga populație a Basarabiei.[10] Datele respective le putem considera ca fiind aproximative, mai ales că autorul menționează că a extras numărul total al familiilor din localitățile basarabene din datele publicate de I.Halippa, însă în lucrările sale nu menționează izvorul ce i-a servit în determinarea numărului evreilor, grecilor, armenilor, găgăuzilor și bulgarilor. Cifrele estimate diferă de listele prezentate de I.Halippa, I.Nistor menționînd doar de 52 de negustori greci aflați în ținutul Iași și 25 în Târgul Telenești.[11]

Existența mai multor date cu referire la persoanele venite de peste Dunăre pe teritoriul Basarabiei ce diferă una de alta ne duce la concluzia că autoritățile țariste nu cunoșteau numărul precis al celor veniți de peste bătrânul fluviu. Aceste lacune documentare nu ne permit să dăm un răspuns cert privind numărul total al etnicilor greci din Basarabia în primii ani după anexarea la Rusia, însă, cunoscînd principalele

8. *История Молдавии Документы и материалы* , Кишинев, 1957, том II, с 226.

9. *История Молдавии Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А. П. Юшневского*, Кишинев, 1957, с 244.

10. Nistor I., *Populația Basarabiei*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, București, nr. 1, 1919, nr. 1, p. 86-96.

11. Poștarencu Dinu, *Structura etnică a populației Basarabiei în perioada țaristă*, în „Destin românesc”, nr. 3, 2009, p. 66.

îndeletniciri ale grecilor, considerăm că o mare parte din ei s-au stabilit în centrele urbane și târgurile din Basarabia. Din acest motiv vom încerca să analizăm componența etnică a celor mai importante centre urbane din Basarabia.

Constituirea unei pături de negustori alogeni în cele mai mari urbe ale Basarabiei a fost determinată de mai mulți factori, printre care instabilitatea politico-militară ce a persistat în spațiul respectiv la începutul secolului al XIX-lea sau politica dusă de autoritățile țariste în susținerea și promovarea negustorilor străini. Un alt factor îl putem considera reorientarea comețului extern al Basarabiei de la piețele sale tradiționale spre guberniile interne ale Rusiei. Aceste acțiuni au deschis calea negustorilor evrei, greci, armeni spre noi piețe de desfacere și noi surse de acumulare de capital. Ca argument pentru această idee ne pot servi instrucțiunile amiralului P. Ciciagov adresate guvernatorului civil S. Sturdza la 23 iulie 1812 privind atragerea în comețul basarabean a negustorilor străini, îndeosebi a celor greci stabiliți în Viena, Trieste, Genova și Veneția prin acordarea diverselor înlesniri[12]. Ca urmare, observăm că elementul grec ocupa un loc important în relațiile comerciale din Basarabia. Același lucru vine să-l argumenteze raportul șefului poliției din Chișinău (18 octombtrie 1817) care ne mărturisește că negustorii locali erau puțini la număr, iar cei străini erau scutiți de obligații.[13]

Mai mult, printre alte beneficii ale negustorilor greci în Basarabia, evidențiem deosebirile față de situația din guberniile interne ale Rusiei, unde dreptul la comerțul extern îl dețineau doar negustorii de ghilda întîia, pe când în Basarabia de dreptul de a face comerț extern beneficiau toți locuitorii ce se ocupau cu comerțul, conform deciziei guvernului regional din 16 iulie 1820.[14]

Numărul comercianților greci în diverse centre urbane basarabene poate fi aflat (parțial) din datele statistice financiare. De exemplu,

12. Жуков В.И., *Города Бессарабии 1812-1861 годов*, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1964. с. 74.

13. ANRM, fond IV, inv II, dosar 22, fila 13.

14. Tomuleț V., *Componența etnică și numerică a burgheziei comerciale în Basarabia*, în „Almanah istoric", Chișinău, 1998, p. 36.

pentru orașul Chilia, în anul 1814, sunt indicați 87 de negustori, dintre care 10 erau de naționalitate greacă, ceea ce constituia 12% [15]. Însă analiza structurii etnice a negustorilor din Basarabia ridică o serie de dificultăți determinate de lacunele din timpul recensămintelor statistice, printre care și omiterea etniei negustorilor, criteriul folosit fiind diferențierea confesională, grecii fiind incluși în categoria negustorilor creștini. Cu toate acestea, documentele timpului ne indică prezența grecilor în cele mai mari centre urbane din Basarabia, printre care și Chișinău.

Astfel, în datele publicate de N. Poprujănko care se referă la migranții transdanubieni ce erau așezați cu traiul în Chișinău în anul 1816, din 513 familii trei erau de origine greacă[16]. Apoi, conform datelor din 17 august 1817, din 2345 de familii de imigranți, 33 erau familii grecești[17]. La aceste date putem adăuga răspunsul la dispoziția din luna februarie 1818 a guvernatorului civil Catacazi C. A privind componența etnică a orașului Chișinău. Din acest document reiese că cele mai numeroase etnii în Chișinău erau moldovenii, evreii și bulgarii, grecii fiind pomeniți în număr de 146 de persoane ce reprezintă 1,3% din totalul populației orașului[18].

În această ordine de idei, reproducem o divizare etno-socială a populației Chișinăului, prezentată, la 5 noiembrie 1835, guvernatorului Basarabiei de către șeful poliției acestui oraș în care se arată: persoane care locuiesc în baza pașapoartelor sau al altor acte – 2 588 (11,4% din totalul locuitorilor), străini și coloniști – 1 651 (7,3%), negustori – 1 183 (5,2%), nobili – 210 (0,9%), funcționari – 1 337 (5,9%), comunitatea evreilor – 7 097 (31,3%), comunitatea rușilor – 1 451 (6,4%), comunitatea moldovenilor – 3 505 (15,5%), mazili și ruptași – 1 340 (5,9%), comunitatea bulgarilor – 913 (4,0%), comunitatea grecilor – 334 (1,5%), ciocli – 156 (0,7%), soldați în retragere – 241 (1,1%), comunitatea

15. *Ibidem*, p. 38.

16. М. Г. Попруженко, *Из материалов по истопи славянских колоний в России*, în „Записки Императорского Общества Истории Древностей", Одесса 1910, т XXVIII, p 10-20, http://www.library.chersonesos.org/index.htm.

17. ANRM, fond 3, inv. 5 , d. 25, fila 112.

18. Poștarencu D., *op. cit*., p. 27; ANRM fond 2, inv. 1, d. 554, fila 15.

armenilor – 521 (2,3%), persoane creștinate de diferite etnii – 111 (0,5%), muți – 26 (0,1%)[19]. Conform datelor respective putem conchide faptul că evoluția demografică a comunității grecești din Chișinău a cunoscut o pantă ascendentă în primele decenii după anexarea la Rusia, fiind paralelă cu evoluțiile progresive demografice ale celorlalte minorități naționale generate de climatul prielnic socio-politic al regiunii.

O concentrare mai semnificativă a elementului grec este atestată în sudul Basarabiei. Aceasta a fost determinată de mai mulți factori, printre care și cei de ordin politic, care au favorizat colonizarea spațiului dat cu diverși coloniști. Dacă analizăm datele din 1817 observăm un număr important de greci în orașul Ismail, unde sunt atestate 23 de familii plus 40 de celibatari, ce reprezintă 2,4% din populație.[20] La aceste informații adăugăm datele statistice din orașul Chilia, unde erau 43 persoane de etnie greacă sau 1,2% din populație. Pentru orașul Akkerman și suburbiiile sale Șaba, Turlachi, Kamenîi most și Ceaura Mică au fost înregistrate 1160 familii și 285 celibatari, grecii prezentînd circa 100 de familii ce constituie 6,9% din numărul total al populației.[21] Aceste date statistice pot fi întărite cu informațiile poliției orașului Akkerman, datate 28 mai 1818, prin care numărul populației grecești s-ar fi ridicat la 465 de persoane, toți fiind localizați în oraș, constituind 8,3 % din populație.[22]

Date importante privind numărul grecilor în Basarabia mai pot fi găsite în lucrarea „Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака. Аккерман”, din care reiese că în anul 1827 pe teriroriul Bugeacului locuiau 2700 etnici greci, dintre care cei mai mulți erau amplasați în Ținutul Ismail, fiind consemnate și unele colonii rurale unde populația grecească ocupa un segement important, spre exemplu localitatea Vulcănești sau Ciucur Meșeni.[23] Însă, conform datelor statistice din anul 1828, populației

19. ANRM, fond 2, inv. 1, d. 2109.
20. ANRM, fond 3, inv. 5, d. 25, fila 101.
21. ANRM, fond 3, inv. 5, d.25, fila 105.
22. ANRM, fond 5, inv. 2, d. 743, fila 46.
23. *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака*, Аккерман, 1899, с 25, 369.

Basarabiei s-ar fi ridicat la 517.135 de persoane, grecii numărînd circa 2000 de persoane sau 0,38 % din numărul total al populației.

Problema respectivă a fost cercetată și în istoriografia sovietică, în perioada postbelică fiind publicate o serie de studii semnate de G. L. Arş, care a analizat activitatea eteriștilor pe teritoriul Rusiei, specificînd prezența unei puternice comunități grecești în sudul Basarabiei. Autorul consideră că cea mai numeroasă comunitate era în cetatea Ismail și orașul Tucicov, numărând 369 de persoane în anul 1820. Mulți din aceștea erau înregistrați ca supuși a Rusiei, Imperiului Otoman sau ai Marii Britanii. Acest fapt îl considerăm ca fiind una din cauzele ce a dus la apariția diferențelor în datele statistice ale timpului[24].

În anii 1843-1844 a fost organizat un recensmământ al populației Basarabiei, efectuat la cererea Academiei de Științe a Rusiei. Deși datele nu sunt complete, totuși ne permit să conturăm un tablou mai general privind componeța etnică a Basarabiei, informații pe baza căror putem stabili numărul grecilor nu doar în cele mai mari târguri dar și în localitățile rurale. Aceste date sunt expuse într-un șir de tabele anexate mai jos , în care sunt prezentate doar localitățile în care sunt atestați documentar etnici greci.[25]

Județul Soroca (30 aprilie 1844)			
Satul	**Nr. total al populației (loc)**	**Nr grecilor (loc)**	**Procente (%)**
Vîsoca	505	2	0,36
Tătătăuca Nouă	447	2	0,44
Cubolta	833	3	0,36
Frumușica	374	1	0,26
Bubulești	311	3	0,96
Numărul total al grecilor pe județ	-	**11**	-

24. АРЩ. Г. Л., *Тайное общество Филики Этерия,* Москва, Наука, 1965, с 128.
25. ANRM, fond 2, inv 1, d 4126, date publicate de Poștarencu D., *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, vol. II, Chișinău, 2009, p. 103-132.

Județul Hotin (iunie 1844)			
Satul	**Numărul total al populației (loc)**	**Numărul grecilor (loc)**	**Procente (%)**
Serbiceni	906	1	0,11
Culișcovca	527	7	1,32
Lomacinți	1316	1	0,07
Bârlădeni	255	1	0,39
Grinăuți	253	2	0,79
Malinți	1260	5	0,39
Balasinești	758	4	0,52
Forosta	507	5	0,98
Bogdănești	121	8	6,61
Berestea	379	1	0,26
Malinești	515	4	0,77
Dinăuți	1186	1	0,08
Nr total al grecilor pe județ	-	**40**	-

(Pentru județele de nord ale Basarabiei avem cel mai mic număr de etnici greci. Acest fapt a fost determinat de lipsa unor centre comerciale de amploare și dominarea comercianților de alte etnii, cum ar fi evreii în județul Soroca, în număr de 5837, ce constituiau 4,3 % din numărul total al populației și monopolizau tranzacțiile comerciale locale).

Județul Iași (12 mai 1844)			
Satul	**Nr. total al populației (loc)**	**Nr grecilor (loc)**	**Procente (%)**
Târgul Sculeni	1130	7	0,61
Târgul Fălești	4799	10	0,20
Gherman	249	8	3,21
Galata	23	1	0,44
Cătunele Floceni și Coșeni	86	1	1,62
Butești-Stavro	228	7	3,07
Unțeștii lui Carastati	560	5	0,89
Manoilești	196	1	0,51
Porciuleanca	436	4	0,91
Dumbrăvița	433	2	0,46
Cucioaia	270	7	2,59
Nr total al grecilor pe județ	-	**53**	-

Județul Chișinău			
Satul	**Nr. total al populației(loc)**	**Nr grecilor (loc)**	**Procente (%)**
Buțeni	684	3	0,43
Răzeni	939	3	0,31
Seliște	821	5	0,60
Ciutești	188	11	5,85
Bălănești	449	4	0,89
Ciorăști	767	4	0,52
Nisporeni	1744	4	0,22
Tânjilești	31	1	3,22
Iurceni	497	21	4,22
Nr. total al grecilor pe județ	-	**56**	-

(Structura etnică a județului și orașului Chișinău este foarte pestriță. Cu precădere acest lucru se observă în cadrul orașului Chișinău, fapt determinat de statutul acestei urbe, ce devine centrul politico-administrativ al Basarabiei).

Coloniile coloniștilor transdanubieni (10 aprilie 1844)			
Circumscripțiile	**Nr grecilor de sex masculin**	**Ne grecilor de sex feminin**	**Nr total**
Circumscripția Ismail			
Bolgrad	55	45	100
Circumscripția Cahul-Prut			
Etulia	2	2	4
Slobozia	3	2	5
Văleni	3	3	6
Vulcănești	20	19	39
Total	**83**	**71**	**154**

Județul Orhei (26 mai 1844)			
Satul	**Nr. total al populației(loc)**	**Nr grecilor (loc)**	**Procente (%)**
Plasa Dâșcova			
Dâșcova	730	6	0,82
Vâprova	595	2	0,33
Gheltova	546	5	0,91
Plasa Sămășcani			
Ignăței	661	2	0,30
Olișcani	1438	3	0,10
Plasa Căzănești			
Brînzeni	474	1	0,21
Chițcani	330	5	1,51
Negureni	436	8	1,83
Pistruieni	203	2	0,98

Plasa Cinişcăuţi			
Cinişcăuţi	1276	11	0,86
Saharna	333	11	3,3
Buciuşca	305	7	2,29
Cobâleni	46	4	0,86
Plasa Teleneşti			
Târgul Teleneşti	2630	4	0,15
Crăsnăşeni	544	10	1,83
Slobozia Hogineşti	374	14	3,74
Dereneu	468	3	0,64
Onişcani	448	2	0,44
Plasa Selişte			
Selişte	*853*	12	1,4
Ţigăneşti	482	2	0,41
Oneşti	261	6	2,29
Cobâlca	820	2	0,24
Plasa Criuleni			
Târgul Criuleni	862	13	1,5
Oniţcani	515	2	0,38
Holercani	489	4	0,81
Trebujeni	492	2	0,40
Plasa Sărăteni			
Scorţeni	809	7	0,86
Leuşeni	530	8	1,50
Nr total al grecilor pe judeţ	-	**158**	-

(Pentru județul Orhei observăm o răspîndire mai largă a etnicilor greci, un specific fiind răspîndirea mai pronunțată în zona rurală. Ca explicație putem da localitățile rurale mari ce existau în centrul Basarabiei în apropierea unor căi comerciale importante și o apropiere relativă de orașul Chișinău. Cît privește ocupațiile grecilor din zona rurală a Orheiului ne putem referi la statistica publicată de N. Tomescu pentru Ținutul Orhei pentru anul 1820, unde grecii sunt pomeniți ca și comercianți cu amănuntul, iar în unele cazuri arendași de pământ. La aceasta adăugăm prezența în centrul Basarabiei a mai multor moșii a căror stăpîni erau descendenți din familiile grecești. Cu toate acestea, raportul grecilor la întreaga populație a județului era destul de mic, de doar 0,18 %).

Orașe și suburbii	Nr. total al populației (loc)	Nr grecilor (loc)	Procente (%)
Chișinău	39112	281	0,71
Reni	4725	591	12,50
Turlachi	4476	7	0,15
Chilia	2563	6	0,23
Bălți	3657	11	0,30
Ismail	15574	847	5,43
Soroca	1698	4	0,23
Vâlcov	898	29	3,22
Akkerman	15722	739	4,70
Nr total al grecilor	-	**2515**	-

În concluzie, pe greci îi putem considera ca orășeni în marea lor majoritate, ca argument servindu-ne tabelul de mai sus unde observăm că grecii s-au stabilit în centrele urbane din sudul Basarabiei, fapt determiant de perspectivele economice favorizante create de autoritățile țariste. O altă explicație o putem considera strămutările populației din sudul Basarabiei și începerea unui

proces de colonizare a spațiului respectiv, proces ce a fost folosit de către greci în scopul ocupării unui segment devenit liber în cadrul tranzacțiilor comerciale, după plecarea populației mahomedane.

Cifrele oferite mai sus nu diferă cu mult față de statistica prezentată pentru perioada anilor ʼ30 ai sec al XIX-lea publicate de P. Köppen, care ne dă o cifră de 3353 de greci pe teritoriul Basarabiei, datele fiind calculate pe baza recensământului fiscal din anii 1834-1835, parțial 1850. Analizînd datele statistice din 1843-1844 putem constata că numărul grecilor de pe teritoriul Basarabiei era de 2922 de persoane, dintre care 2486 locuiau în centrele mari urbane și 438 în tîrguri mici. Acest număr relativ constant îl putem explica prin „roirea" permanentă a comunității grecești, cât și prin intensificarea procesului de asimilare a minorității grecești în cadrul societății basarabene.

COMPONENȚA ETNICĂ A ABSOLVENTELOR PRIMULUI LICEU LAIC DE FETE DIN ORAȘUL CHIȘINĂU ÎN PERIOADA (1864-1923) – „LICEUL DE FETE NR. 1 AL ZEMSTVEI DIN BASARABIA”

Dr. Lucia ARGINT *

„Știința studiază aceste fapte pentru a le cunoaște și numai pentru a le cunoaște, în mod dezinteresat. Pe cercetător nu-l preocupă să știe dacă adevărurile descoperite vor fi plăcute sau supărătoare, dacă este bine că raporturile stabilite sunt așa cum sunt, sau ar fi mai bine să fie altfel. Rolul său este să dezvăluie realitatea, nu să o judece.”

(Émile DURKHEIM)

Instituțiile vechi de învățământ fac parte dintre depozitarele patrimoniului cultural și științific al unei societăți. Valorificând sursele inedite ale Arhivelor Naționale a Republicii Moldova, surse ce țin de trecutul și evoluția unor instituții de învățământ cu cele mai vechi tradiții din spațiul dintre Prut și Nistru, suntem în măsură să afirmăm că istoria școlii este o oglindă a societății, ea conservând mentalitatea și cultura unei epoci uitate.

Societatea reutilizează, reinterpretează și reproduce în mod constant experiența trecutului. Îmbogățirea aspectelor contemporane se poate realiza prin prevenirea repetării unor situații și fenomene sociale negative, întâlnite în decursul timpului. De menționat este faptul că societatea în sine este foarte complexă și polimorfă, având numeroase aspecte și componente. Studierea trecutului unor astfel de instituții de învățământ din Republica Moldova, cum este cazul actualului

* Doctor în Istorie, profesor în cadrul Liceului Teoretic „Gh. Asachi” din Chișinău.

Liceu Teoretic Româno-Francez „Gh. Asachi" din orașul Chișinău, ce împlinește în 2011 vârsta de 147 de ani de la înființare, ne permite să ajungem la o cunoaștere obiectivă a fenomenelor sociale contradictorii din trecutul Basarabiei. În acest sens, istoria acestei instituții ne oferă un material interesant și poate servi drept sursă importantă atât pentru istoria locală și națională, cât și pentru evoluția sub aspect sociologic a educației[1], oferind informații referitoare asupra raportului dintre educație și viața politică, economică și socială.

În istoria învățământului mediu din Basarabia, Liceul Teoretic „Gh. Asachi" din Chișinău a preluat și a aplicat în decursul timpului o serie de modele educaționale, începând cu modelul țarist caracteristic secolului al XIX-lea și începutului de secol XX, continuând apoi cu cel românesc interbelic, sovietic postbelic, pentru a ajunge în sfârșit în zilele noastre să aplice sistemul de învățământ public din Republica Moldova.

Istoria actualului Liceu Teoretic „Gh. Asachi" din Chișinău își are începutul în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când societatea basarabeană a simțit acut nevoia înființării unei instituții publice de învățământ secundar feminin. Astfel, începând din 1858, la Chișinău, s-au pus bazele învățământului *laic* (subl. ns.) mediu feminin basarabean, însă Ministerul Învățământului Public a confirmat abia la 10 mai 1860 *Regulamentul cu privire la școlile pentru fete*. Este adevărat că în orașul Chișinău funcționa către mijlocul secolului al XIX-lea, pe lângă mai multe pensioane pentru domnișoare, *Școala eparhială de fete*, în care erau înscrise, în principiu, progeniturile familiilor de

1. Sociologia educației oferă bazele înțelegerii câtorva dintre procesele prin care cultura este transmisă de la o generație la alta, precum și în ce măsură educația contribuie la menținerea ordinii sociale sau, dimpotrivă, la schimbarea ei. Cercetarea educației, din perspectivă macrosociologică sau microsociologică, poate oferi răspunsuri la o serie de probleme concrete: să arate procesele sociale care au loc în interiorul sistemelor educative și care sunt responsabile cu alfabetizarea, școlarizarea de masă, culturalizarea ș.a.m.d.; să evidențieze influențele pe care le exercită asupra educației o serie de factori ai societății, cum este influența politicului; să identifice comportamentele comune membrilor unei societăți, cum ar fi cele legate de credințele religioase, practicile morale, fenomenele demografice, ponderea tineretului în activitatea socială, sistemul de valori personale și generale, tradițiile caracteristice epocii etc.

preoţi, nobili și funcţionari, însă toate aceste forme de învățământ nu erau publice. Modelul existent pe teritoriul orașului Chișinău copia modelul instituțiilor de învățământ mediu din Rusia țaristă, fără prea mari deosebiri.

În iunie 1863, nobila Liubovi A. Beliugova (1829-1871), o susținătoare fidelă a învățământului feminin din Basarabia, a propus Districtului de Învățământ Odessa să-i permită să deschidă la Chișinău un gimnaziu particular de fete, iar în decembrie același an a prezentat proiectul unei școli în care urmau să studieze, în schimbul unei taxe, tinere, indiferent de confesiunea sau de categoria socială din care proveneau. Inițiativa a primit acceptul curatorului districtului de învățământ Odessa, A. Arșimovici care, la 23 decembrie 1863, a emis un ordin (cu nr. 3.513) ce-i permitea doamnei Beliugova să înființeze și să administreze o instituție medie privată pentru tinerele domnișoare din Basarabia în orașul Chișinău. Ca urmare, la 8 martie 1864, în conformitate cu *Regulamentul* din 1860, la Chișinău a fost inaugurată *Școala privată pentru fete* a cărei patroană a fost declarată Liubovi A. Beliugova[2].

Deschiderea acestei școli de fete a fost susținută de unii reprezentanți ai boierimii basarabene, în mod special de frații Ioan și Constantin V. Cristi[3], alături de mulți alții, care au contribuit cu însemnate sume de bani pentru realizarea acestui lăcaș de cultură. Inițial,

2. Lucia Argint, *Pagini din istoria Liceului (Gimnaziului) nr. 1 de Fete din Chișinău*, în „Destin Românesc". Revistă de istorie și cultură, Institutul Cultural Român, an I (XII), nr. 3-4, Chișinău, 2006, pp. 124-125.

3. *К истории женского образования в Бессарабии*, în „Бессарабия", nr. 227, Кишинев,1920, p. 2.

Ioan Cristi (1823 – 1902), cel mai mare dintre cei doi frați, a absolvit Facultatea de Drept a Universității din Sankt Petersburg, după care a ocupat funcții importante în structurile administrative ale Basarabiei, inclusiv cea de președinte al Tribunalului Comercial din Basarabia (2 aprilie 1865 – noiembrie 1873) și președinte al Consiliului (Uprava) Zemstvei Regionale din Basarabia (de la 18 decembrie 1872). A fost tatăl primarului Chișinăului - Vladimir Cristi. A se vedea: http://www.romanism.net/cristi-vladimir.html.

Constantin V. Cristi, fratele mai mic, s-a remarcat ca luptător pentru drepturile naționale. A se vedea: Mircea Rusnac – Basarabia sub stăpânire rusească, în http://istoriabasarabiei.wordpress.com/2009/09/20/mircea-rusnac-basarabia-sub-stapanirea-ruseasca-1812-1914/.

școala avea doar două clase, în care erau înscrise 11 eleve: în prima clasă – 8, iar în a doua – 3 eleve. La scurt timp după înființare, Școala administrată de Beliugova a devenit foarte cunoscută și, prin urmare, deosebit de solicitată. Astfel, la sfârșitul anului 1864 erau înscrise 70 de eleve, repartizate în 6 clase, iar în anul următor numărul lor a crescut la 92[4]. Încă de la început nu s-a ținut cont nici de etnia elevelor și nici de confesiunea lor. Din cele 185 de eleve înscrise în anul de învățământ 1869/1870, 153 de eleve erau înregistrate ca fiind creștine ortodoxe, 12 catolice, 3 luterane și 17 de religie mozaică. În privința naționalității, erau înscrise: 85 fete de etnie rusă, 26 de moldovence, 15 de etnie greacă, 10 de etnie bulgară, 18 poloneze, 10 nemțoaice, 3 armence, 18 evreice[5]. Analizând repartizarea elevelor în funcție de criteriul etnic, se poate deduce că elevele de origine română (moldovenească) reprezentau pentru acel an școlar doar 14% din numărul total al persoanelor înmatriculate. În anul 1869, patroana instituției L.A. Beliugova a acceptat propunerea de a transforma instituția sa particulară în școală de stat și, din anul de învățământ 1869/1870, Școala de fete Beliugova a fost denumită *Gimnaziul public de fete nr. 1* din orașul Chișinău[5]. După reorganizarea din 1869, instituția și-a desfășurat activitatea având deja 7 clase fundamentale și 2 pregătitoare. Se preconiza ca tinere din toate categoriile sociale să poată avea parte aici de o egală și serioasă pregătire pentru viața de familie și societate. „*Educația trebuie să fie axată pe formarea caracterului, pe curățenia cugetului, căldura sufletului, uitarea de sine și spiritul de sacrificiu.*“ Cu toate acestea, elevele din familiile nobilimii basarabene, ca și în anii precedenți, erau cele mai numeroase. Dvorenii (nobilii) au solicitat pentru copiii lor această școală, în special, începând din anul 1871, atunci când liceul trece oficial sub auspiciile Zemstvei din Basarabia[6] și se deschide o nouă clasă: a VIII-a pedagogică. Absolventele acestei clase obțineau titlul de învățătoare casnică, iar doritoarele, în baza

4. *К истории женского образования в Бессарабии*, p. 2.

5. *Ibidem*.

6. Zemstva – instituție de tip rusesc, de autoadministrare locală, instituită în 1869 în Basarabia pentru gestionarea unor probleme diverse: medicină, transport, învățământ etc.

atestatului de opt clase, aveau posibilitatea de a-și continua studiile postliceale în centrele universitare din Occident și din Imperiul Rus.

În instituția redenumită *Liceul de fete nr. 1 al Zemstvei din Basarabia*, învățau tinere din familii nobile basarabene, unele foarte cunoscute în societatea epocii: *Pisarjevski, Krupenski, Dicescu, Kotruță, Gore, Apostulopulo, Razu, Ralli, Lazo, Semigradov, Donici, Sinadino, Stuart, Stamati, Balș, Fezi* ș.a. Deși era considerat un liceu public, nu toate clasele sociale își permiteau să-și trimită odraslele în cadrul acestei școli. În acest liceu, ponderea cea mai mare aparținea dvorenilor – 232 persoane (61,5%), după care urma mica burghezie și meșteșugarii – 69 persoane (18,3%), urmați de negustori și cetățenii de onoare – 33 de persoane (8,7), din care motiv instituția a fost poreclită *Liceul Nobilimii*. Până în 1876, la liceu n-a fost înscrisă nicio elevă provenită dintr-o familie de țărani, deoarece puțini reprezentanți ai acestei stări sociale puteau să achite taxa de studii. De exemplu, în 1869, anul reorganizării *Gimnaziului nr. 1 de fete*, din totalul de 185 de eleve înscrise, 128 de fete (69,2%) erau fiice de dvoreni (nobili); 32 de fete (17,3%) erau fiice de negustori; 15 fete (8,1%) erau fiice de mici-burghezi și 10 fete (5,4%) aparțineau altor categorii[7]. Aceste date constituie o dovadă a faptului că circa 70% din numărul total de eleve admise în liceu erau fiice de dvoreni, aceeași situație fiind înregistrată și în liceele pentru băieți, stare de lucruri care se perpetuează până la sfârșitul secolului al XIX-lea.

În 1896, din cele 349 de eleve care își făceau studiile în acest liceu, 236 (67,6%) erau fiice de dvoreni, funcționari și preoți, 88 (25,2%) erau fiice de negustori și de mici burghezi și doar 9 (2,6%) erau fiice de țărani. Celelalte 16 eleve (4,6%) proveneau din familii de imigranți[8]. Dorința de a-și înscrie fiicele la studii în acest liceu începe să se manifeste și în familiile de țărani înstăriți. În anul școlar 1906/1907, descendentele din familii de țărani constituiau 5-8% din întregul contingent de eleve. Către anul 1911, cifra a crescut până la

7. О. Андрус, *Очерки по истории школ Бессарабии и Молдавской ССР первой половины XX века*, Кишинев, 1952, p. 60.

8. T. Chicaroş, *Evoluția învățământului liceal din Basarabia sub dominația țaristă (1833-1917)*, în „Tyragetia", Chişinău, 2008, p. 278.

10%[9], însă, chiar și așa, Liceul de fete nr. 1 al Zemstvei din Chișinău era considerat unul dintre cele mai prestigioase instituții de învățământ pentru nobilimea din întreaga Basarabie. Pe parcursul mai multor ani, procentul fiicelor provenite din familii de țărani nu a cunoscut o creștere semnificativă. Între anii 1912 și 1914 în liceu studiau doar 26 de fete provenite din familii de țărani, iar între 1915 și 1918 doar 30-35 eleve. De fapt, această proporție a provenienței sociale respecta situația generală existentă la nivelul întregului învățământ secundar din Basarabia. Acest fenomen se explică și prin faptul că, la fel ca în anii precedenți, doar în centrele județene și la Chișinău funcționau instituții de învățământ pentru fete. Guvernul țarist, promotor al regimului absolutist, menținea, conștient și metodic, populația rurală, constituită în provincie în mare majoritate din români basarabeni, într-o situație de analfabetism. Astfel, numărul moldovenilor înscriși în învățământul laic rămânea extrem de mic în comparație cu procentul reprezentat de ei în ansamblul populației.

Tipul dominant de cultură politică promovată în Basarabia (de supunere, provincială) influența atmosfera din școli și relațiile dintre participanții în procesul de învățământ.

Sub aspectul provenienței etnice, la începutul secolului al XX-lea majoritatea absolută a elevelor proveneau din familii de altă etnie decât cea română, în special rusoaice. Evreicele erau, în majoritatea cazurilor, mai multe decât moldovencele, însă, pe parcurs, din cauza atitudinii ostile a oficialităților țariste față de această etnie, numărul lor a scăzut de la 58 în 1876 la 30 în 1917. În mai multe cazuri, societatea evreilor din orașul Chișinău ajuta material și sponsoriza studiile fetelor provenite din familii sărace de evrei.

Un fapt curios, în practica acestei instituții s-a întipărit obiceiul ca la sfârșitul fiecărui semestru, pe baza unei evidențe ținute în cazul abaterilor de la disciplină, să se acorde o notă pentru comportament în funcție de naționalitate.

În documentele liceului, numărul observațiilor trecut în dreptul elevelor moldovence este adesea corectat, procedura explicându-se

9. *Ibidem.*

parţial prin dubiile cadrelor didactice în privinţa etniei numelui de familie. Astfel, în documentele şcolare de la mijlocul anilor '80 ai secolului al XIX-lea se întâlnesc eleve cu următoarele nume: *Ciorbă Tatiana,* de origine sârbă; *Grădinaru Ana, Popa Ana,* înscrise ca rusoaice; *Furculiţă Alexandra,* înscrisă ca bulgăroaică etc. Unele eleve erau înscrise în mod voit de către părinţi sau alte rude ca fiind de naţionalitate străină, acest fenomen fiind caracteristic mentalităţii unei mari părţi a populaţiei româneşti basarabene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Alte eleve de etnie română, singure, evitau să-şi declare naţionalitatea de teama unei eventuale atitudini discriminatorii din partea colegelor şi a profesorilor care se lăsau influenţaţi de clişeele sociale existente la acea vreme. În acest sens, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul celui următor, mai mulţi autori români, analizând populaţia din Basarabia, evidenţiau că: *„(...) în timp ce săteanul basarabean care cu mândrie apasă încă căciula ţurcănească pe ochii săi scânteioşi şi odihneşte ostenitele sale braţe în chinga mijlocului său graţios, aristocratul, clericul, ostaşul şi toate celelalte au luat caracterul unei alte naţii*"[10]. Fenomenul în cauză a afectat în mod special elita societăţii din Basarabia. „*(...) unii rusiţi pentru a-şi face mai lesne cariera, deşi vorbeau foarte prost limba rusă, se sileau a-şi da accentul rusesc când vorbeau româneşte, ba unii se prefăceau chiar că nu ştiu „maldavaneşte*"[11]. Subliniem că acceptarea rusificării era răspândită în cadrul boierimii ca pătură socială, fără a lua în considerare anumite excepţii individuale sau familiare: „*Dvoreanul basarabean (...), face paradă de patriotism rusesc. Când vorbeşte cu ţăranii limba strămoşească, se sileşte şi el a-şi da accentul de hohol; cu dragă inimă şi-ar schimba şi numele, dar nu poate face deoarece e înscris în cartea de aur*" [12]. Prezenţa unor asemenea fenomene nu putea să nu afecteze situaţia din cadrul învăţământului mediu din Basarabia. Un caz concret descria publicistul basarabean Ioan Pelivan, cu referire la instituţia analizată: „*Domnişoara Marusia P. , din Chişinău, fiica unui proprietar de moşie în Chişinău, «ghimnazistă» din*

10. N. Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, Bucureşti, 1995, pp. 305-306.
11. D. C. Moruzi, *Ruşii şi românii*, Editura Museum, Chişinău, 2001, p. 104.
12. *Ibidem*, p. 105.

clasa 6 de liceu, la începutul anului școlar în septembrie 1900 trebuia să plătească niște taxe la liceu. Cum taxele se ridicau la câteva sute de ruble, cum în fiecare an taxele acestea erau plătite personal de mama domnișoarei Marusia P. , și în acest an doamna P. , o moldovancă vrednică și cuminte, o gospodină rară, care însă nu făcuse decât școala primară, nu știa decât foarte puțin „pa ruski“ și nu purta capelă ca cucoanele, ci un batiz [șal] negru frumos, exprimă dorința de a merge ea în persoană, împreună cu «ghimnazista» la liceu pentru a plăti taxele cuvenite. Domnișoara însă se împotrivește ca să meargă și maică-sa la liceu, spunând că va plăti singură taxele și fel de fel de pretexte, iar la urma urmei declară deschis, cu lacrimi în ochi că îi e rușine să meargă cu mamă-sa, căci aceasta „nu știe rusește și apoi nu e nici îmbrăcată ca cucoanele, n-are nici pălărie în cap și că colegele, ca și pedagogele și profesoarele ei o să râdă de dânsa, zicând că e din familie proastă de moldoveni, de mojici. Cazul acesta arată că și în școlile civile se făcea aceeași politică de rusificare” [13]. Astfel, politica oficială de rusificare a Basarabiei se realiza eficient, inclusiv prin intermediul școlilor urbane. În acest sens, activitatea liceului de fete din Chișinău, care pe parcursul întregii sale activități din perioada țaristă a fost frecventat îndeosebi de descendente ale minorităților naționale purtătoare ale culturii ruse, demonstrează rusificarea sistemului de învățământ din Basarabia.

Revenind la subiectul analizat mai sus, trebuie să menționăm că cele mai puține încălcări ale disciplinei erau înregistrate în rândul elevelor poloneze, nemțoaice și moldovence, situație care poate fi explicată prin numărul redus al acestor reprezentante și, posibil, prin educație, iar cele mai multe acte de indisciplină erau înregistrate în rândul elevelor de origine rusă și evreiască. Aceste abateri erau notate în așa numitele *conduite* – registre completate de supraveghetoare, damele de clasă. La sfârșitul fiecărui an școlar, conduitele erau analizate public de către consiliul profesoral[14].

---

13. I. Pelivan, *Basarabia cea diferită de Rusia*, în http://www.gorak.ro/basarabia/component/content/article/35-perioada-1812-1900/75-basarabia-cea-diferită-de-rusia.
14. Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare se va cita ANMR), fond 1862, inv. 36, dosar 20, ff. 3 și 85.

Analiza surselor inedite[15] referitoare la activitatea acestui liceu din Chișinău demonstrează că nu doar elevele de origine română întâmpinau greutăți în sistemul de învățământ organizat după model țarist. Un alt caz este cel al elevelor de origine evreiască. La unul dintre consiliile profesorale, desfășurat în luna septembrie 1885, la care au participat membrii administrației, sfatul epitropal și corpul didactic, profesorul de limbă rusă I.A. Klosovskii în cuvântarea sa a atras atenția asupra faptului că la înscrierea elevelor noi în liceu trebuia să se pună un accent mai mare pe pregătirea lor intelectuală, pe naționalitate, confesiune religioasă și origine socială.

Anul:	**1876**	**1892**	**1912**	**1918**
Numărul elevelor:	**469**	**352**	**392**	**435**
1) După confesiune:				
Ortodoxă	356	284	322	365
Romano-catolică	22	20	21	6
Luterană	20	5	5	9
Armeano-catolică	-	-	11	-
Iudaică	58	35	30	41
Alte confesiuni	-	8	2	-
2) După categoria socială:				
Nobili ereditari	-	-	16	25
Nobili și funcționari	286	254	168	175
Fețe duhovnicești	19	2	26	-
Negustori	-	73	35	35
Militari	158	-	-	-
Cetățeni de onoare	-	-	-	56
Mica-burghezie	-	-	64	28
Țărani	-	7	27	68
Cetățeni străini	-	16	11	-
Alte stări sociale	6	-	36	9

15. *Ibidem*.

Profesorul Klosovskii a evidențiat faptul că pe parcursul anului 1884 au fost arestate patru eleve ale liceului, dintre care trei erau evreice și nu proveneau din familii intelectuale, prin aceasta căutând să atragă atenția asupra influenței negative pe care o pot avea asemenea eleve asupra celorlalte. Klosovskii recomanda acordarea unei mai mari atenții în viitor asupra locului și a mediului din care provin candidatele pentru înscriere în liceu și, în concluzie, recomanda reducerea numărului elevelor provenite din familii evreiești cu 5 %[16].

Unele dintre solicitările profesorului Klosovschii se pare că au fost luate în calcul de autoritățile țariste. Astfel, în conformitate cu prevederile Direcției regionale a Ministerului Instrucțiunilor Publice, la scurtă vreme, s-au introdus condiții noi pentru înscrierea la Liceul de fete nr. 1 al Zemstvei din Chișinău. Conform noilor prevederi oficiale din martie 1887, se interzicea primirea la învățătură a copiilor ai căror părinți erau suspectați de practicarea unor activități amorale: prostituția, deținerea unor case de toleranță, comercializarea băuturilor spirtoase etc[17]. De asemenea, elevele de origine evreiască, doritoare de a-și continua studiile la această instituție, au fost supuse unui control mai riguros, numărul total al acestora nu trebuia să fie mai mare de unsprezece persoane pentru fiecare clasă. În anul 1887, au fost înregistrate cazuri în care o serie de familii evreiești, care au depus cereri pentru a-și înscrie copilele la liceu în clasa a I-a, au fost refuzate pe motivul lipsei locurilor vacante[18], aceasta nefiind o condiție obligatorie pentru alte etnii.

Elevele evreice erau supravegheate mai atent față de restul colegelor lor, fiindu-le notată imediat orice abatere și încălcare a regulamentelor interne[19]. Se înscriau în documentele școlii, ce-i drept, toate absențele, însă în mod special se atrăgea atenția asupra celor trecute în dreptul elevelor evreice[20]. În anul 1889, în primul semestru, au fost înregistrate 75 de cazuri de încălcare a disciplinei, dintre care

16. *Ibidem*, f. 85.
17. *Ibidem*, dosar 24, f. 10.
18. *Ibidem*, dosar 28, f. 52.
19. *Ibidem*, dosar 25, ff. 4 și 11.
20. *Ibidem*, dosar 30, f. 22.

46 (62%) au fost atribuite elevelor de origine evreiască[21]. Jandarmeria și direcția orășenească mai ținea și o evidență strictă a elevelor evreice care, din diferite considerente, nu plăteau taxa pentru studii[22].

După terminarea studiilor, la angajare, elevele cu origine evreiască urmau în mod obligatoriu să prezinte un document de referință ce putea să le confirme fidelitatea față de autoritățile țariste[23]. Unor foste absolvente evreice, chiar și după căsătoria cu creștini, li se verifica confesiunea religioasă înainte de a fi angajate ca învățătoare în instituțiile medii din Basarabia[24]. Începând cu anul 1888, confesiunea religioasă a absolventelor instituției a fost înscrisă obligatoriu și în documentele de absolvire[25].

O discriminare a etniei evreiești se manifesta și în ceea ce privește predarea religiei iudaice în școală. Oficial, în liceu nu existau profesori care să predea religia iudaică, drept consecință evreicele erau scutite de lecțiile de religie[26].

Elevele din toate celelalte confesiuni religioase erau obligate să fie prezente la manifestările și sărbătorile religioase oficiale, multe dintre ele cântând și în corul liceului, format ca un cor bisericesc ce participa la toate slujbele în capela liceului. De exemplu, indiferent de confesiune, toate elevele instituției au luat parte la 15 iulie 1888 la serbările bisericești dedicate jubileului de 900 de ani de la creștinarea Rusiei[27], iar în vara anului 1914 la manifestările organizate cu ocazia vizitei oficiale în orașul Chișinău a țarului rus Nicolae al II-lea.

În fiecare zi, toate elevele asistau la rugăciunea de dimineața care avea loc zilnic în sala de festivități a liceului. Cele care întârziau, urmau să aștepte în fața sălii festive de unde puteau auzi rugăciunea[28].

---

21. *Ibidem*, dosar 33, f. 17.
22. *Ibidem*, dosar 45, f. 4.
23. *Ibidem*, dosar 27, f. 15.
24. *Ibidem*, dosar 24, f. 7.
25. *Ibidem*, f. 5.
26. Б. Кригер, *ТЫСЯЧА ЖИЗНЕЙ: Издательское содружество А. Богатых и Э. Ракитской,* Москва, 2006, în http://www.syntone-spb.ru/library/books/?item_id=3776&current_book_page=all.
27. ANRM, fond 1862, inv. 36, dosar 30, f. 4v.
28. *Ibidem*, dosar 33, f. 5.

Neoficial (în lista profesorilor nu a fost inclus), din inițiativa și cu acordul obștii evreiești și a școlii evreiești Talmud-Tora din Chișinău, în liceu a fost acceptat temporar, pentru 5 ani, un profesor evreu care să predea gratis religia iudaică[29]. Cu ocazia unor sărbători religioase evreiești, rabinul din Chișinău se adresa administrației liceului cu rugămintea de a acorda liber de la lecții, pe perioada sărbătorilor, elevelor de confesiune mozaică. Comparativ cu alte confesiuni minoritare, de exemplu, elevele de rit greco-catolic erau vizitate de preotul catolic care le preda religia, iar cele de rit luteran urmau să meargă de patru ori pe săptămână în același scop la biserica luterană din centrul orașului[30]. Totodată, toate elevele creștine urmau să prezinte certificate de la bisericile frecventate prin care să le confirme că s-au spovedit (ortodoxele) sau s-au confesat (catolicele și luteranele) și au primit sfânta împărtășanie. Aceste certificate erau prezentate profesorului de religie (ortodoxă), preotului N. Lașcov, care ținea evidența unor asemenea documente. Elevele care nu dispuneau de certificate nu erau primite în liceu fără să prezinte explicație din partea părinților. Alte restricții țineau de întregul colectiv de eleve, fără specificarea naționalității. Astfel, elevelor li se interzicea frecventarea bibliotecilor publice, concertelor și teatrului fără permisiunea administrației. În lipsa rudelor sau a părinților, domnișoarele nu aveau voie să se plimbe cu persoane străine sau cu elevii de la Liceul real din Chișinău etc. Uniforma școlară urma să fie purtată obligatoriu, zilnic și pretutindeni. Se exceptau elevele din clasele superioare, uneori și elevele mai mici, în cazuri speciale, cum ar fi în timpul nunților rudelor apropiate etc. Toate elevele, fără specificarea obârșiei sociale, nu aveau voie să poarte bijuterii și coafuri moderne etc[31]. În acest sens, prevederile regulamentului intern al Liceului de fete nr. 1 al Zemstvei din Chișinău erau valabile pentru toate categoriile de eleve, fără excepție. În caz de încălcare a regulamentului intern sau când aveau medie proastă la învățătură, elevele, chiar și cele provenind din familii influente din Basarabia, riscau să ajungă pe lista exmatriculaților.

29. *Ibidem*, dosar 24, ff. 33-34.
30. *Ibidem*, dosar 44, f. 65.
31. *Ibidem*, dosar 33, f. 6.

În anul 1903, orașul Chișinău cunoaște unul dintre cele mai răsunătoare și triste evenimente ale epocii – pogromul evreiesc. Elevele cu origini evreiești ale renumitului liceu nu au frecventat câteva săptămâni școala din cauza efectelor acestui pogrom. Totodată, evenimentele tragice au scos în evidență calitățile și valorile general umane ale unor profesori de la Liceul de fete nr. 1 al Zemstvei din Chișinău. Astfel, profesorul de religie, protoiereul Nicolai Lașcov, împreună cu fiul său, în timpul pogromului au ascuns de gloata înfuriată fugari evrei în propria casă[32].

Evenimentele din anul 1905, legate de tensionarea situației social-politice din orașul Chișinău, s-au repercutat și asupra liceului. De menționat că, în acest an, Chișinăul cunoaște un val de greve și boicoturi școlare și studențești. Această stare de lucruri, care este înregistrată și în cadrul Liceului de fete nr. 1 al Zemstvei, conduce la hotărârea consiliului de tutelă și a consiliului pedagogic, întrunite în luna octombrie, de a închide clasa a VIII-a. În scurt timp însă, în luna decembrie, soarta clasei a VIII-a a fost pusă din nou în discuție în cadrul adunării Zemstvei. Faptul este explicat și prin circumstanța că printre elevele clasei a VIII-a s-au dovedit a fi mai multe fiice ale consilierilor guberniali[33] și locali, reprezentanți ai Zemstvei din Basarabia. Grevele și instigările apărute în acele zile erau organizate de elevele claselor superioare, care, după ce au primit răspuns negativ la cerințele lor cuprinse în petiția adresată directoarei, au provocat tensiuni și dezordine în cadrul liceului. Printre cerințele de bază incluse în petiție se numărau: anularea obligației de a frecventa strict biserica; anularea obligativității uniformei școlare, dreptul de a frecventa teatrul, libertatea participării la întruniri politice etc. Comparativ cu alte școli medii din provincie și cu Seminarul Teologic unde, printre altele, elevii rebeli cereau și drepturi naționale, literatură în limba „moldovenească", în Liceul nr. 1 de fete cerințele elevelor se refereau strict la ameliorarea unor exigențe ale regulamentului existent în acel timp în cadrul instituției. După

32. *Погром 1903 года: что это было?*, în „Еврейское местечко", nr. 12 (267), 2009, în http://www.dorledor.info/magazin/index.php?mag_id=287&art_id=3132&pg_no=1

33. Funcționari angajați în administrația Guberniei Basarabia.

mai multe discuții ce au ținut câteva zile, s-a hotărât redeschiderea clasei a VIII-a, începând cu luna ianuarie 1906, și avertizarea tuturor elevelor că, în cazul apariției unor noi tulburări, vor fi exmatriculate definitiv din liceu[34].

Mișcările de revoltă, unele cu un caracter revoluționar, sesizate în diverse regiuni ale Imperiului Rus între anii 1905 și 1906 au obligat guvernul țarist să recurgă la anumite cedări în cazul instituțiilor de învățământ: au fost anulate anexele, care conțineau notele la disciplină ce reflecta conduita școlară și care reprezentau o condiție pentru absolvenții care solicitau înscrierea în instituțiile postliceale de învățământ; au primit o serie de drepturi comitetele de părinți și consiliile pedagogice; au fost avantajate persoanele particulare și organizațiile care doreau să înființeze sau să întrețină instituții particulare de învățământ; a fost lichidată obligativitatea purtării uniformei școlare etc[35].

Liceul a fost absolvit și de un număr nesemnificativ de eleve ce reprezentau alte minorități religioase din Basarabia – baptiști, lipoveni și musulmani, fapt ce demonstrează, totuși, existența unei oarecare toleranțe în societate și în instituțiile de învățământ. Pe parcursul mai multor decenii, în acest liceu au studiat și fiicele unor străini aflați temporar pe teritoriul Basarabiei. Astfel, în listele claselor pot fi găsite eleve de proveniență franceză, italiană, turcă, sârbă, albaneză, georgiană, română[36], sau cetățeni ai Austro-Ungariei etc.

Lecțiile, în special cele de limba și literatura rusă, aveau menirea de a „*educa și propaga spiritul patriotic*”, teoria oficială țaristă a „specificului național rus”. Se întâmpla însă, ca elevele ce nu se descurcau prea bine cu limba rusă să fie exmatriculate. Astfel, în anul 1887, la *Limba Rusă* 12 eleve din clasa a VI-a, care au avut rezultate negative la această disciplină, au fost incluse în lista de exmatriculare[37]. Situația este lesne de înțeles în măsura în care toate obiectele se predau în limba rusă, cu

34. *Журналы Заседаний Бессарабского Земского Собрания* XXXVII, 1905, pp. 34-41.

35. О. Андрус, *op. cit.*, p. 42.

36. ANRM, fond 1862, inv. 36, dosar 17, f. 62. Este și cazul elevei Baianjoglo Elena, fiică de negustor român, confesiune ortodoxă, înscrisă la liceu în anul 1882.

37. *Ibidem*, dosar 28, f. 55v.

excepția limbilor moderne – franceza și germana, iar în liceu nu existau profesori care să poată preda elevelor în limbile lor materne. Din acest punct de vedere, elevele moldovence erau, teoretic, dezavantajate, în special cele provenite din localități rurale unde limba rusă nu era atât de răspândită ca în orașele Basarabiei. Pentru a înțelege mediul și categoria socială de unde proveneau elevele moldovence, am selectat, pentru perioada 1870-1886, din registrele școlare declarațiile celor care și-au înscris fiicele la acest liceu și s-au declarat moldoveni (Vezi tabelul de mai jos)[38].

Nr.	*Numele și prenumele elevei*	*Originea socială (a părintelui)*	*Anul nașterii*	*Anul înmatriculării în liceu*	*Confesiunea religioasă*
1.	Dînga Nina	funcționar	1874	1885	Ortodoxă
2.	Rosset Maria	funcționar	1875	1886	Ortodoxă
3.	Rusciucliu Elisaveta	-	1875	1886	Ortodoxă
4.	Muntean Valentina	funcționar	1874	1885	Ortodoxă
5.	Muntean Alexandra	funcționar	1871	1880	Ortodoxă
6.	Ozon Elizaveta	mic burghez	1873	1886	Ortodoxă
7.	Polizo Zinovia	mic burghez	1874	1885	Ortodoxă
8.	Boguș Maria	militar	1875	1885	Ortodoxă
9.	Canano Sofia	nobil	1873	1886	Ortodoxă
10.	Razu Elena	nobil	1874	1886	Ortodoxă
11.	Tipo Varvara	funcționar	1873	1886	Ortodoxă
12.	Harchevici Varvara	funcționar	1873	1884	Ortodoxă
13.	Popovici Maria	cetățean de onoare	-	1881	Ortodoxă

38. *Ibidem*, dosar 23.

Nr.	*Numele și prenumele elevei*	*Originea socială (a părintelui)*	*Anul nașterii*	*Anul înmatriculării în liceu*	*Confesiunea religioasă*
14.	Ralii Elizaveta	nobil	-	1887	Ortodoxă
15.	Carazan Ecaterina	mic burghez	1872	1881	Ortodoxă
16.	Varoalomieva Sevastia	mic burghez	1874	1884	Ortodoxă
17.	Varoalomieva Alexandra	mic burghez	1878	-	Ortodoxă
18.	Varzari Zinovia	nobil	1867	1876	Ortodoxă
19.	Tartanova Evdochia	mic burghez	1867	1880	Ortodoxă
20.	Domra Maria	militar	1874	1885	Ortodoxă
21.	Domra Eugenia	militar	1876	1886	Ortodoxă
22.	Oat Maria	nobil	1876	1886	Ortodoxă
23.	Oat Vera	funcționar	1868	1880	Ortodoxă
24.	Sîrbu Ecaterina	nobil	1874	1884	Ortodoxă
25.	Hinculova Eugenia	funcționar	1873	1884	Ortodoxă
26.	Buzîca Liubovi	nobil	1875	1885	Ortodoxă
27.	Crudo Ecaterina	funcționar	1876	1885	Ortodoxă
28.	Cojuhareva Eugenia	țăran	1875	1884	Ortodoxă
29.	Malai Sofia	nobil	1875	1885	Ortodoxă
30.	Șeptelici Sofia	nobil	1872	1885	Ortodoxă
31.	Arienesco Maria	funcționar	1874	1884	Ortodoxă
32.	Globa Maria	funcționar	1872	1883	Ortodoxă
33.	Globa Sevastia	funcționar	1873	1883	Ortodoxă
34.	Dragoș Elena	functionar	1872	1885	Ortodoxă

Nr.	*Numele și prenumele elevei*	*Originea socială (a părintelui)*	*Anul nașterii*	*Anul înmatriculării în liceu*	*Confesiunea religioasă*
35.	Dragoş Ecaterina	funcționar	1870	1870	Ortodoxă
36.	Dragoş Zinovia	nobil	1869	1878	Ortodoxă
37.	Culici Sofia	nobil	1873	1885	Ortodoxă
38.	Malai Eudochia	-	-	1885	Ortodoxă
39.	Mogorean Maria	mic burghez	1874	1884	Ortodoxă
40.	Bugaesco Eugenia	mic burghez	1874	1884	Ortodoxă
41.	Dimo Pulheria	negustor	1872	1883	Ortodoxă
42.	Prodan Feodosia	militar	1874	1883	Ortodoxă
43.	Raşco Maria	nobil	1872	1884	Ortodoxă
44.	Cecan Vera	capetenie de voloste	1874	1885	Ortodoxă
45.	Meleghi Eugenia	nobil	1871	1885	Ortodoxă
46.	Caraman Ecaterina	mic burghez	1872	1881	Ortodoxă
47.	Dimitresco Elena	mic burghez	1870	1879	Ortodoxă
48.	Fezi Elena	nobil	1872	1885	Ortodoxă
49.	Fezi Maria	nobil	1871	1885	Ortodoxă
50.	Șandre Maria	nobil	1871	1881	Ortodoxă
51.	Adascalița Maria	negustor	1870	1880	Ortodoxă
52.	Cazac Natalia	funcționar	1870	1878	Ortodoxă
53.	Carazan Olga	mic burghez	1872	1882	Ortodoxă
54.	Petrovici Maria	preot	1872	1882	Ortodoxă
55.	Serbinos Zinovia	nobil	1870	1878	Ortodoxă
56.	Bantîş Ecaterina	militar	1871	1882	Ortodoxă
57.	Bantîş Eugenia	militar	1875	1886	Ortodoxă

Nr.	*Numele și prenumele elevei*	*Originea socială (a părintelui)*	*Anul nașterii*	*Anul înmatriculării în liceu*	*Confesiunea religioasă*
58.	Stati Olga	funcționar	1870	1878	Ortodoxă
59.	Cupcea N.	funcționar	1869	1878	Ortodoxă
60.	Iorga Alexandra	mic burghez	1868	1881	Ortodoxă
61.	Lupulova Zenovia	nobil	-	1880	Ortodoxă
62.	Tartanova Evdotia	mic burghez	-	1880	Ortodoxă
63.	Ganata Ecaterina	nobil	1868	1884	Ortodoxă
64.	Stati Maria	nobil	1866	1877	Ortodoxă
65.	Șaptefrați Nadejda	nobil	1868	1877	Ortodoxă
66.	Bugoescu Elizaveta	functionar	1867	1877	Ortodoxă
67.	Gore Tatiana	functionar	1877	1886	Ortodoxă
68.	Dragoeva Olimpiada	functionar	1876	1886	Ortodoxă
69.	Jucovscaia Nadejda	functionar	1876	1886	Ortodoxă
70.	Paleolog Zinaida	nobil	1875	1886	Ortodoxă
71.	Razu Maria	nobil	1875	1880	Ortodoxă
72.	Boguș Nadejda	mic burghez	1876	1886	Ortodoxă
73.	Zgura Maria	nobil	1874	1886	Ortodoxă
74.	Ilcova Ana	funcționar	1875	1886	Ortodoxă
75.	Roșca Sofia	țăran	1876	1886	Ortodoxă
76.	Barus Natalia	preot	1875	1885	Ortodoxă
77.	Baltaga Claudia	profesor	1875	1885	Ortodoxă
78.	Birari Nadejda	nobil	1875	1885	Ortodoxă
79.	Sîrbu Ecaterina	nobil	1874	1884	Ortodoxă

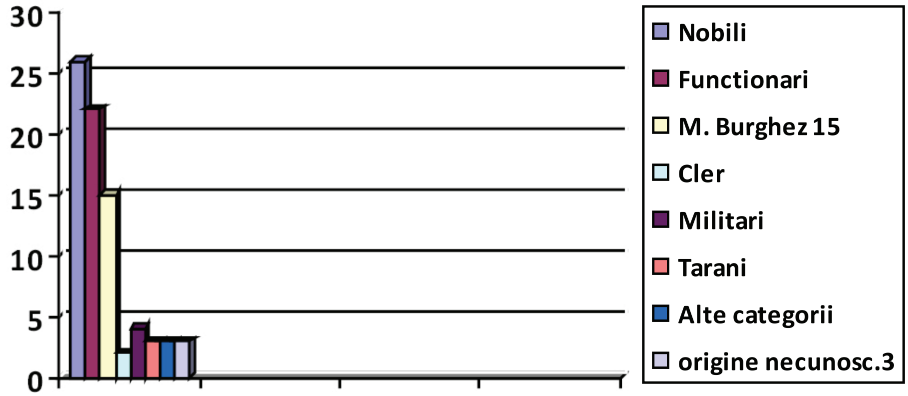

Originea socială a elevelor moldovence între 1870 - 1886

Evenimentele politice de la începutul secolului al XX-lea au afectat și această instituție. Liceul intra într-una dintre cele mai dramatice perioade ale existenței sale. În anul 1914, din cauza primului război mondial, au fost concediate toate cadrele didactice de origine germană iar predarea limbii germane a fost stopată. Conform ordinului ministerial din 13 septembrie 1914, a fost interzisă primirea la studii a cetățenilor austro-ungari și germani în toate instituțiile din Basarabia[39].

Liceul de fete și-a continuat activitatea și în condițiile dificile ale războiului. De exemplu, între anii 1914 și 1915 au obținut diplome de învățătoare 20 de absolvente.

În mai 1915, învățătorii liceului au format o comisie specială care urma să acorde ajutor pedagogic copiilor din familii afectate de război – erau admiși la liceu și li se ofereau lecții suplimentare gratuite[40].

Războiul a provocat un deficit de cadre didactice în clasele superioare, fapt pentru care, din iunie 1915, în activitatea de predare au fost implicate și guvernantele[75]. În august 1915, în cadrul liceului au fost formate clase paralele, organizându-se cursuri duminicale și serale pentru persoanele evacuate în Basarabia. Copiii nou-veniților, indiferent de confesiunea lor, erau înscriși la liceul de fete. Astfel, în

39. *Ibidem*, dosar 175, f. 23.
40. *Ibidem*, dosar 182, f. 42.

Promoția 1918/1919.

Majoritatea elevelor au nume străine, iar uniforma școlară diferită (culoarea rochiei și gulerașele) demonstrează prezența în această clasă a elevelor străine înscrise în liceu cu puțin timp înainte de fotografiere

septembrie 1915, în cadrul instituției funcționau 80 de clase, ce învățau într-un singur schimb. Pentru perioada războiului, au fost ridicate o serie de restricții și pedepse ce vizau ținuta școlară. Copiii militarilor și ai rezerviștilor au fost scutiți de taxa anuală. Astfel, în anul de studii 1915/1916, 63 din cele 386 de eleve ale liceului au fost scutite de plată. La ameliorarea situației a contribuit într-o anumită măsură și Zemstva gubernială din Basarabia, care a acordat o serie de burse copiilor originari din Basarabia[41].

Evenimentele legate de revoluția din Rusia (1917) au adus un curent nou în învățământul din Basarabia. În provincia dintre Prut și Nistru se manifesta tendința de a înființa școli în limba națională, însă lipseau manualele. Au fost făcuți pași în acest sens, fiind editate primele manuale școlare în limba română: *Abecedarul*, *Cartea pentru Citire* și manualul de religie, cărți care urmau a fi răspândite în școlile medii. Aceste proiecte de reformă s-au lovit de instabilitatea politică caracteristică anului 1917, când, din cauza anarhiei politice, Chișinăul s-a transformat într-un oraș în care nimeni nu se simțea în siguranță.

Liceul de fete nr. 1 din Basarabia a acordat găzduire și alte ajutoare unui număr de eleve refugiate din Rusia, provenind din familiile unor

41. *Ibidem*, ff. 43-45.

ruși albi, adepți ai țarului (familia țarilor ruși Romanov a fost executată ca rezultat al Revoluției Bolșevice)[42]. Pentru mulți – intelectuali, nobili etc – acest ținut „binecuvântat de Dumnezeu" a însemnat salvarea lor de tăvălugul bolșevic.

În perioada de anarhie, cauzată de revoluția bolșevică, și de tranziție către noua administrație românească, liceul, rămânând încă în esență o instituție de tip rusesc, a primit în rândurile sale un număr nou de eleve – fiice de emigranți ruși, în special, reprezentante ale aristocrației și ale burgheziei, care, refugiindu-se „vremelnic", cum se credea, cu familiile lor în Basarabia, așteptau o restabilire cât mai rapidă a situației din Rusia. Această categorie de eleve, după Marea Unire din 1918, se va afla în atenția statului român, deoarece *„pe atunci copiii refugiați din Rusia și din Ucraina se aflau sub patronajul Regina Maria. Se vede că existau anumite fonduri bănești pentru refugiați"*[43].

Instaurarea păcii creează premisele trecerii la o stare de normalitate în activitatea școlară din Basarabia. Sub administrație românească, Liceul de fete nr. 1 din Chișinău a fost inclus în rândul instituțiilor de învățământ mediu din Basarabia. El a suferit treptat un proces de „naționalizare", în sensul că ponderea fiicelor de români a crescut considerabil în ansamblul elevelor. Totodată, liceul a trecut printr-o fază tranzitorie, din cauza numărului mare de eleve provenite din rândul minorităților naționale, și a continuat să funcționeze în lichidare, până în anul 1923, cu acele clase formate după tiparul învățământului antebelic rusesc, în paralel având și clase românești. După desființarea zemstvelor din Basarabia, instituția și-a schimbat denumirea în *Liceul de fete Regina Maria*.

De-a lungul timpului, prin realizările absolvenților săi de diferite naționalități, Liceul nr. 1 de fete din Chișinău a devenit un centru din ce în ce mai important al științei și culturii basarabene. Pe lângă aspectele negative menționate (rusificarea și deznaționalizarea prin intermediul

42. I. Cantacuzino, *Orașul nou mi-a intrat în suflet, ajungând să-mi fie familiar și prietenos*, în http://chisinaul.blogspot.com/2009/07/istoria-chisinaului-sec-xx-anii-1920.html

43. *Femeia în labirintul istoriei*, Editura Știința, Chișinău, 2003, p. 48.

sistemului de instruire rusesc), această școală a avut, totuși, o contribuție majoră la dezvoltarea învățământului mediu dintre Prut și Nistru, fiind aici pregătite la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului următor numeroase cadre didactice care, apoi, se vor răspândi în toate unitățile de învățământ de toate nivelele din Basarabia și chiar dincolo de hotarele provinciei.

În urma cercetărilor întreprinse și a concluziilor la care am ajuns, menționăm că specificul etnic al instituției respective, între 1864 până în anii Primului Război Mondial, a fost dictat de factorii politici și de interesele unor minorități naționale din Basarabia, cu referire specială la etnicii ruși. Informațiile inedite prezentate în studiul nostru, din trecutul Liceului nr. 1 de fete din Chișinău, pot ajuta pe viitor cercetătorii și pe cei interesați să determine sau să completeze rolul jucat de către școală în mentalitatea unei epoci, în generarea sau nu a unor inechități sociale ș.a.m.d.

VECHI CĂRȚI BISERICEȘTI SEMNALATE DE ZAMFIR ARBORE ÎN *DICȚIONARUL GEOGRAFIC AL BASARABIEI* LA ÎNCEPUTUL VEACULUI AL XX-LEA

Dr. Sergiu TABUNCIC *

În cazul lui Zamfir Arbore – mare personalitate istorică, militant împotriva monarhismului imperial rus și luptător pentru unirea Basarabiei – recursul la trecut s-a impus ca o necesitate, ca o întreprindere cu adevărat benefică, de revigorare a memoriei științifice a vremurilor în care a trăit, vremuri construite pe verticala devenirii naționale moderne. În acest sens, *Dicționarul geografic al Basarabiei*[1], pe care l-a publicat în anul 1904, a marcat un imperativ în același timp istoriografic, politic și național, majoritatea covârșitoare a informațiilor cuprinse în această lucrare fiind valabile și astăzi, prin calitatea de adevăr științific. Cartea a fost scrisă la solicitarea Societății Geografice Române (sub auspiciile căreia a și fost tipărită), care coordona colecția *Dicționarele geografice ale provinciilor române în afară de Regat*. La acel început de veac, toate regiunile românești aflate

* Doctor în Istorie, Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe al Moldovei, Chișinău.

1. Aducem și pe această cale mulțumiri colegului dr. Igor Cereteu, care ne-a semnalat unele materiale necesare pentru scrierea acestui articol.

Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*. Văzut, îndreptat și aprobat de comitetul de redacţiune compus din domnii Profesor Grig. Tocilescu, Colonel Iannescu şi Gion. Tipărit prin îngrijirea domnului George Ioan Lahovari secretarul general al Societății Geografice, membru de onoare al Academiei Române. București, 1904. Unele inexactități strecurate în volum au fost pe cât posibil înlăturate cu ocazia republicării acestuia: Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*. Redactor științific: dr. hab. Ion Dron. Editor: Iurie Colesnic. Fundaţia Culturală Română. Chișinău, Editura Museum, 2001.

peste frontierele României trebuiau studiate cel puțin într-o privire de ansamblu, care să prefigureze traseul istoric al acestora. Timpurile tocmai vesteau prefaceri politice spectaculoase pe întreg continentul european, în spiritul viziunii generale de afirmare cultural-identitară a popoarelor din cadrul marilor imperii, imperii care vor intra într-o involuție ireversibilă, ce avea să conducă la prăbușirea lor. Iar *Dicționarul* lui Z. Arbore (alături de o altă lucrare a sa: *Basarabia în secolul XIX* (București, 1898)[2], pe lângă rosturile sale strict științifice, exprima așadar și un mesaj de solidaritate a românilor din regat cu frații lor basarabeni în lupta acestora de eliberare de sub jugul țarismului: după cum se știe, în anii următori, mișcarea națională între Prut și Nistru avea să se intensifice și, într-un final, să-i readucă pe moldovenii din acestă regiune în sânul națiunii române. Basarabia, acest străvechi pământ românesc rupt în 1812 din trupul Țării Moldovei de către Imperiul Rus, se va reîntoarce prin Actul Unirii din 27 Martie 1918 la Țara-Mamă, reintrarea provinciei în unitatea românească restabilind dreptatea călcată în picioare de țarismul rus vreme de 106 ani.

Numeroase cărți vechi duhovnicești sunt semnalate de Z. Arbore în al său *Dictionar geografic al Basarabiei*, în legătură cu unele biserici și mănăstiri din ținut. Dintotdeauna bisericile și mănăstirile, aceste lăcașuri de credință creștină, de închinare și rugăciune, au luminat și purificat sufletele mirenilor, au înaripat cugetul și brațele acestora la fapte cuviincioase, întărindu-le cucernicia lor ortodoxă. În veacul de ocupație rusească în Basarabia, așezămintele ei religioase au păstrat nestinsă făclia credinței în Dumnezeu, prin aceasta contribuind și la dăinuirea conștiinței de neam a românilor basarabeni. Slova românească ajungea la poporani în primul rând prin cărțile de cult, astfel că, inclusiv prin magia cuvântului, candela ortodoxismului moldovenesc și a conștiinței naționale românești a rămas aprinsă în toată această perioadă. În ciuda caracterului opresiv al administrației rusești, cu toate încercările

2. Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*. Operă premiată şi tipărită de Academia Română. Bucuresci, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1898. Şi acest volum a fost republicat în anul 2001 la Chişinău: Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*. Text îngrijit, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Ion şi Tatiana Varta. Chişinău, Editura Novitas, 2001.

vrăjmașe de rusificare prin biserică întreprinse de unele autorități ecleziastice ale provinciei, basarabenii s-au rugat lui Dumnezeu în graiul lor moldovenesc, iar caracterul românesc al Basarabiei a rămas neschimbat în timp, îndeosebi în lumea satelor.

După cunoștința noastră, informațiile privind vechile cărți bisericești inserate de Z. Arbore în cartea sa, până în prezent n-au fost adunate de cercetători pentru a fi prezentate la un loc, într-o expunere unitară a acestui fenomen cultural-religios. În acest sens, ne propunem să valorificăm științific însemnările sale nu atât de numeroase privitoare la vechile tipărituri și manuscrise religioase, răspândite cândva prin bisericile și mănăstirile din Basarabia. Vom înșirui notițele respective după cum lectura făcută *Dicționarului* le-a surprins (în rânduirea localităților descrise de Z. Arbore), completându-le cu observații sau comentarii proprii, pentru a avea posibilitatea de a le nuanța și pentru a înlătura unele informații eronate strecurate în lucrare.

Abaclia, sat (în r-nul Basarabeasca)[3]. Biserica veche din localitate poseda un *Penticostarion* din anul 1785[4], tipărit la Râmnic[5].

Volintiri (vechiul nume *Babei/Bebei*), sat (în r-nul Ștefan-Vodă). Z. Arbore notează că între cărțile bisericii (zidită pe la 1862) din localitate se află o *Evanghelie* în limba română, tipărită la Sibiu, în 1806; o carte de rugăciuni, fără dată și locul unde s-a tipărit, dar foarte veche; în acea carte cântarea triumfală este tipărită în limba slavă, iar mai jos, la sfârșitul cărții, stă tipărit: „Cuvintele aceste nu s-au putut a tâlcui tocmai drept, după puterea lor, în limba noastră încât este săracă". Potrivit autorului *Dicționarului*, aceste cărți dovedesc cum că până la 1841 în biserică s-a oficiat sfânta liturghie în limba țării, apoi pe la 1856 s-a introdus limba rusă[6].

3. În paranteze rotunde indicăm unitatea administrativ-teritorială (raionul sau municipiul) căreia i se subordonează localitatea inclusă în repertoriu.

4. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 1 (trimiterile se fac la ediția din 2001).

5. Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508-1830. Tomul II 1716-1808*, București, Edițiunea Academiei Române, 1910 (în continuare se va cita: BRV, II), p. 309-310, nr. 494.

6. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 23, 24.

Observația noastră în legătură cu citatul reprodus mai sus ar fi următoarea: fără îndoială, nu „limba noastră” este săracă, ci oarecum modeste parcă s-ar vădi cunoștințele de limbă română ale celui care a lăsat acea însemnare. Și așa cum domeniul duhovnicesc cere mijloace de exprimare speciale, cineva, neposedându-le, s-a grăbit, așadar, să „judece” limba română pe nedrept. Cât privește acea carte de rugăciuni propriu-zisă, pe temeiul indiciilor lăsate de Z. Arbore ar fi hazardat să încercăm a spune mai multe despre ea.

Căinari, oraș (în r-nul Căușeni). Biserica satului cu hramul Sfinților Mihail și Gavriil era deținătoarea unor cărți vechi românești: *Penticostar* (1768), *Octoih* (1774), *Triod* (1781), *Evanghelie* (1792)[7].

Se cuvine de precizat că primele două cărți, *Penticostarion* și *Octoih*, s-au tipărit la București[8]; *Triodionul*, foarte probabil, este cel de la Râmnic, tipărit la 1782[9]; nici *Evanghelia* n-a fost tipărită în anul indicat de Z. Arbore, cele mai apropiate ediții ale acesteia apărute în timp fiind cele din 1794 de la Iași și Râmnic[10].

Mănăstirea Căpriana (în com. Căpriana, r-nul Strășeni). Iată ce ne relatează Z. Arbore în legătura cu manuscrisele acestui așezământ monahal: Biblioteca mănăstirii posedă o Evanghelie slavonă, darul lui Petru Rareș Vodă, din anul 1545, octombrie 11. Evanghelia este scrisă pe dintreg pe pergament foarte frumos și citeț. Scoarța sfintei cărți este săpată în argint poleit cu aur și împodobită cu pietre scumpe. Pe partea din față este desenat Hristos scoborându-se în iad și scoțând pe cei drepți; pe partea din dos Adormirea Maicii Domnului; împrejurul acestui desen este săpată următoarea inscripțiune în slavonește: „Evlaviosul și de Hristos iubitorul Io Petru Voievod cu mila lui Dumnezeu Domn al întregei Țărei Moldovei, și domnița sa Elena și fiii Domnialor lui Iliaș Voievod, și Ștefan și Constantin au făcut și au împodobit acest tetrocigl și l-au dat pentru rugăciunea lor

7. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 48.
8. BRV, II, p. 183, nr. 359; p. 206, nr. 388.
9. BRV, II, p. 277, nr. 456.
10. BRV, II, p. 361, nr. 575 și 576.

în din nou întemeiată a lor mănăstire Adormirea Maicii Domnului, zisă Chipriani în anul 7053 (1545) luna octombrie ziua 11”[11].

Tetraevanghelul semnalat de Z. Arbore este cunoscut de multă vreme cercetătorilor trecutului nostru, încă la mijlocul secolului al XIX-lea N. Murzachevici (ulterior și alți specialiști precum M. Ganițchii, P. A. Sârcu, A. I. Iațimirschii, Șt. Berechet, E. Turdeanu, R. Constantinescu) reușind o descriere a acestuia[12]. O ultimă exegeză o datorăm regretatei dr. Valentina Pelin, specialist recunoscut în domeniul culturii scrise medievale, de la care vom prelua următoarele referințe asupra acestui manuscris: Tetraevanghel, 1545. Pergament, 276 f. (33,8 x 24,5 cm), scriere semiuncială, limba slavonă, ortografie medio-bulgară; ornamentat cu frontiscipii executate în culori și aur (f. 9, 80, 131, 213), inițiale mari lucrate cu măiestrie în aur și culori pe aceleași file; alte inițiale mai mici, în aur, la începutul fiecărui compartiment; tot în aur sunt scrise pe marginea de sus și de jos a fiecărei file indicațiile pentru cititor: zilele săptămânii, duminicile și primele cuvinte ale capitolului respectiv din text; cu chinovar sunt scrise pe două coloane capetele celor patru Evanghelii; tot în chinovar sunt redate titlurile capitolelor și alte indicații la text. Manuscrisul este legat în scoarțe din lemn și piele, ferecat în argint aurit și pietre colorate, prețioase. Deasupra este gravată Învierea lui Iisus Hristos, iar pe verso Adormirea Maicii Domnului, înconjurată de 11 apostoli[13].

Pe fața scoarței, începând din colțul stâng de sus, se află încrustată sub formă de chenar o inscripție. Până în prezent, textul acesteia, după manuscrisul original, n-a fost publicat, astfel că și dna V. Pelin îl reproduce după ediția lui N. Murzachevici, care conține și o litografie

11. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 56.

12. Cf. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Nicolae Fuștei, Valentina Pelin, Ion Negrei, *Mănăstirea Căpriana (Sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale*. Coordonator: dr. hab. în istorie, membru corespondent al Academiei de Științe a Republicii Moldova Andrei Eșanu. Chișinău, Editura Pontos, 2003, p. 385-386 (capitol scris de Valentina Pelin).

13. *Ibidem*, p. 384.

a ambelor scoarțe ale tetraevanghelului. Traducerea românească a textului slavonesc al inscripției se prezintă astfel: Cucernicul și de Hristos iubitorul Ioan Petru voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al întregului pământ al Moldovlahiei, și doamna sa Elena, și fiii domniilor sale, Iliaș voievod și Ștefan și Constantin, am făcut și am împodobit acest Tetraevanghel și l-am dat întru ruga domniilor noastre la din nou înălțata mănăstire a noastră, a Adormirii Preacuratei Maicii Domnului, numită Căpriana, în anul 7053 (1545), luna lui octombrie[14].

Tetraevanghelul cu pricina este unul dintre cele mai prețioase manuscrise atestate odinioară în biblioteca mănăstirii Căpriana, cunoscându-se în prezent în jur de o sută de cărți manuscrise și tipărituri din secolele XVI-XIX, care au făcut parte din fondurile acesteia[15].

Mănăstirea Chițcani, numită și *Noul Neamț* (în satul Chițcani, r-nul Căușeni). Z. Arbore scrie că un grup de călugări rusofili ai mănăstirii Neamț au părăsit Moldova, nemulțumiți de secularizarea averilor mănastirești sub Alexandru Ioan Cuza, făuritorul României moderne, și au trecut în Basarabia, întemeind în jurul anului 1864 la Chițcani (moșie a Neamțului) o mănăstire. Acești călugări, împreună cu ieromonahul Theofan Hristi și cu ieromonahul Andronic, au luat cu ei din mănăstirea Neamțului „mare cantitate de hrisoave și cărți vechi”[16], aducându-le la Chițcani, în biblioteca noului așezământ monahal.

Într-adevăr, faptele relatate de Z. Arbore corespund realității și, înainte de a mai adăuga ceva despre vechile documente, manuscrise și tipărituri de la mănăstirea Noul Neamț, considerăm binevenită o scurtă evocare a trecutului acesteia.

Pe bună dreptate, mănăstirea de la Chițcani pe Nistru a fost numită de cunoscutul istoric Ștefan Berechet drept fiică a mănăstirii Neamț din vechea Moldovă[17]. După cum se știe, în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, în urma secularizării averilor mănăstirești și scoaterii limbii slavone din biserică, în vechea lavră a Neamțului au apărut mari

14. *Ibidem*, p. 384, 385.
15. *Ibidem*, p. 384-424.
16. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 63.
17. Șt. Gr. Berechet, *Mănăstirea Noului Neamț (Chițcani)*, în *Basarabia*. Monografie. Sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu, Chișinău, Editura Universitas, 1993, p. 202.

frământări, ceea ce îi face pe mai mulți călugări să o părăsească și să se îndrepte către moșia Chițcani a acesteia[18], în Basarabia. În fruntea acelor monahi se afla duhovnicul mănăstirii Andronic Popovici, de la care au rămas ample mărturii ce descriu evenimentele care au făcut ca obștea Neamțului să se destrame. Atrași de propaganda țaristă, contrară intereselor românilor de a-și construi statul lor național, o parte a călugărilor nemțeni intră în conflict cu autoritățile statale. Pe de o parte, cercurile politice conducătoare își motivau acțiunile prin dorința de a întări puterea centrală, consolidarea acesteia conducând, totuși, și la abuzuri ale statului asupra vieții monahale. Pe de altă parte, clasa politică, la vârful ei, nu era străină de societățile secrete francmasonice, după cum nu trebuie trecut cu vederea nici faptul răspândirii în mediul monahilor a unor idei antinaționale, prin acțiunea unor servicii secrete straine. La 1 octombrie 1861, călugării de la Neamț, din pricina mai multor evenimente dureroase petrecute în mănăstire, se strămută în Basarabia, stabilindu-se inițial la Nemțeni – una din moșiile mănăstirii[19]. Părintele Andronic, împreună cu ieromonahul Teofan Cristea, intervin la arhiepiscopul Chișinăului, Antonie, pentru a li se permite a construi o mănăstire de călugări pe moșiile Chițcani-Copanca. Călugării nemțeni vor sluji în biserica din Nemțeni până spre sfârșitul lui decembrie 1862, dată când s-au mutat la Chițcani. Aici, în biserica Sfântul Nicolae din sat, serviciul divin a fost oficiat întâia oară în ajunul Crăciunului după tradiția de la Neamț, mai exact după tipicul stabilit în anul 1779 de strălucitul stareț Paisie Velicicovschi. A urmat aprobarea de către Sinodul de la Sankt Petersburg a cererii ierarhului Basarabiei și ucazul împăratului Alexandru al II-lea din 13 ianuarie 1864 de înființare a mănăstirii Noul Neamț la Chițcani, cu rânduiala athonită[20]. În anul 1867 s-a început construcția catedralei Înălțării Domnului, care a avut rolul de biserică principală a mănăstirii. În 1885 se zidește biserica Înălțării Sfintei Cruci, iar în 1904, biserica Adormirii Maicii Domnului. În anul 1912 s-a început ridicarea unui

18. *Locașuri sfinte din Basarabia*. Ediția I. Chișinău, Editura Alfa și Omega, 2001, p. 71-73.
19. Șt. Gr. Berechet, *Mănăstirea Noului Neamț (Chițcani)*, p. 204.
20. Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1991, p. 243.

turn-clopotniță cu cinci etaje, care are 64 metri înălțime, fiind cel mai înalt turn de biserică din Basarabia. Evident, el domină prin înălțimea sa întreaga panoramă a mănăstirii. Are 12 clopote, cel mai mare cântărind circa 8,7 tone[21].

Au urmat împrejurările tulburi ale Primului Război Mondial și ale anului revoluționar 1917, când bande numeroase de soldați ruși bolșevizați, ce dezertau de pe frontul român, inundaseră Basarabia pentru a comite aici jafuri, prăzi și asasinate. Anarhiei bolșevice din ținut i s-a putut pune capăt doar cu ajutorul trupelor române trimise în Basarabia de către guvernul român, la cererea deputaților „blocului moldovenesc" din cadrul Sfatului Țării. Astfel, în ziua de 13 ianuarie 1918 divizia XI-a își făcea intrarea triumfală în Chișinău, bandele bolșevice retrăgându-se la Tighina, pentru ca, în urma unor lupte sângeroase, să fie respinse și de acolo și alungate peste Nistru. Iată că în aceste circumstanțe și Mănăstirea din Chițcani a avut de suferit, fiind supusă unui tir de artilerie îndelungat din cealaltă parte a Nistrului, dinspre Tiraspol, Sucleia și Târnauca, provocându-i-se multe stricăciuni la ziduri și îndeosebi la biserica cea mare[22].

Odată cu înfăptuirea unirii Basarabiei cu România prin actul Sfatului Țării din 27 martie 1918, provincia dintre Prut și Nistru se va ridica pe o nouă treaptă de dezvoltare, la fel ca și celelalte provincii reunificate. Acestea treptat se vor integra în cadrul național și statal al României întregite, care a asigurat o evoluție mai rapidă a societății românești. Desigur, nu toate problemele și-au găsit rezolvarea imediată sau deplină, n-au putut fi evitate anumite tensiuni și chiar conflicte sociale, însă pe ansamblu s-au înregistrat progrese însemnate, în unele direcții chiar strălucite. Prin revenirea Basarabiei la patria-mamă, viața materială a mănăstirii Noul Neamț va cunoaște o creștere semnificativă, așezământul monahal de pe Nistru devenind unul dintre cel mai chivernisit din întregul regat. Un moment de mare însemnătate pentru sfântul lăcaș de la Chițcani s-a produs în 1939, când la cererea

21. *Locașuri sfinte din Basarabia*, p. 74, 75.

22. Cf. Dinu Poştarencu, *Mănăstirea Noul Neamț*, Chișinău, Editura Universitas, 1994, p. 44, 45.

monahilor, mănăstirii i s-a dat numele Patriarhului Miron Cristea, acesta fiind strănepot al ieromonahului Teofan Cristea[23], întemeietor al lavrei dimpreună cu duhovnicul Andronic[24].

Este interesant de notat faptul că rusofilismul părintelui Teofan, primul egumen al mănăstirii, s-a spulberat pe măsură ce a cunoscut realitățile basarabene, arătându-se mai spre sfârșitul vieții dezamăgit că fusese cândva adept înflăcărat al protectoratului rusesc asupra Moldovei. În 1875 stareţul a fost îndepărtat pe nedrept de la conducerea mănăstirii, pentru presupuse excese în exercitarea funcției și rețineri ale veniturilor de pe moșii[25].

În anul 1962 așezământul monahal de la Noul Neamț a fost închis, autoritățile sovietice transformându-l în spital pentru tuberculoși; clopotnița, deopotrivă, a îndeplinit rosturi străine decât cele obișnuite, fiind întrebuințată ca muzeu al gloriei militare sovietice. Sfântul lăcaș își reîncepe activitatea în anul 1989, Dorimedont Cecan, regretatul episcop de Edineț și Briceni de mai târziu, fiind primul stareț de după redeschiderea lui. La 1991 în cadrul mănăstirii se fondează Seminarul Monahal Sfântul Paisie Velicicovschi[26].

În arhiva națională de la Chișinău au fost transmise spre păstrare în anul 1962 cele mai multe din fondurile de documente istorice, manuscrise și tipărituri din biblioteca mănăstirii Noul Neamț, o parte din aceste valoroase relicve fiind ulterior prospectate de către cercetători. Cărțile manuscrise din această bibliotecă au beneficiat de o exemplară valorificare științifică datorată dnei Valentina Pelin[27]. Aceeași cercetătoare a studiat riguros *Istoria mănăstirii Noul*

23. *Ibidem*, p. 48.

24. Vezi, de exemplu, studiul recent semnat de Eugen Onicov, *Viața și activitatea literară a arhimandritului Andronic (Popovici)*, în „Revista de istorie a Moldovei". Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, nr. 2-3 (78-79), 2009, Chișinău, 2009, p. 179-190.

25. *Locașuri sfinte din Basarabia*, p. 73, 74.

26. *Ibidem*, p. 77-79.

27. *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în U.R.S.S. Colecția Mănăstirii Noul Neamț (sec. XIV-XIX)*. Alcătuitor V. Ovcinicova-Pelin. Chișinău, Editura Știința, 1989, 406 p. + 47 facsimile. Pentru alte câteva studii ale dr. Valentina Pelin dedicate manuscriselor din biblioteca mănăstirii Noul Neamț vezi lista lucrărilor sale, publicată de Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *In memoriam - Valentina Pelin*, în „Revista

Neamț[28], lucrare întocmită de ieroschimonahul Andronic în răstimpul anilor 1881-1888, mărturii documentare și mai timpurii privitoare la începuturile acestui așezământ monahal aflându-se în scrisorile pe care și le-au scris de-a lungul anilor 1861-1864 ieromonahul Teofan Cristea și părintele Andronic[29]. La fel, numeroase documente medievale din anii 1606-1787, referitoare la moșiile basarabene ale mănăstirii Neamț, au putut fi puse în valoare în ultima vreme[30], tot de către Valentina Pelin, cea care le-a descoperit în fondurile arhivei chișinăuiene amintite mai sus. Și mai recent, un alt cercetător, dr. Igor Cereteu, a depistat în aceeași arhivă mai multe tipărituri nemțene ajunse acolo din biblioteca Mănăstirii Noul Neamț, pe care le-a și descris într-un studiu[31]. Mult mai devreme, însă, asupra comorilor acestei biblioteci s-au aplecat: M. Ganițchii, care, la 1880, a descris în paginile publicației eparhiale chișinăuiene 54 de manuscrise și 8 cărți; duhovnicul Andronic, cel care a întocmit un catalog compus din 146 de manuscrise de limbă slavă și română și 2272 de cărți tipărite în limbile slavă, română, rusă, greacă ș.a.; A. G. Stadnițchii, la 1894, a prezentat rezumativ lucrările scrise de duhovnicul Andronic, în același periodic eparhial; A. I. Iațimirschii, vestitul slavist, studiază amănunțit vreo 30 de manuscrise din secolele XIV-XIX și publică descrierea lor în 1898, ca mai pe urmă să reia cercetarea unor manuscrise și în alte lucrări; în sfârșit, un studiu

---

de istorie a Moldovei". Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, nr. 3-4 (67-68), 2006, Chișinău, 2006, p. 108-109.

28. *Istoria Mănăstirii Noul Neamț în Basarabia, alcătuită de Andronic duhovnicul*, 462 p. , în Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 2119, inv. 3, nr. 84, apud Valentina Pelin, *Documente inedite cu privire la moșiile mănăstirii Neamț în Basarabia (sec. XVII-XVIII)*, în „Pergament". Anuarul Arhivelor Republicii Moldova, II, 1999, Chișinău, 2001, p. 164, text nota 5.

29. *Corespondența dintre Teofan Cristea și duhovnicul Andronic cu privire la întemeierea Mănăstirii Noul Neamț, 1861-1864*, apud Valentina Pelin, *Documente inedite...*, p. 164, text nota 5; Referințe interesante privind creația literară religioasă a părintelui Andronic se găsesc și în studiul recent al lui Igor Cereteu, *Circulație de carte și schimb de valori în Țara Moldovei în secolele XVII-XIX*, în „Revista de istorie a Moldovei". Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, nr. 2-3 (78-79), 2009, Chișinău, 2009, p. 66-84.

30. Valentina Pelin, *Documente inedite...*, p. 163-182.

31. Cf. Igor Cereteu, *Tipărituri nemțene din secolul XIX în Basarabia*, în „Tiragetia". Istorie. Muzeologie. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Serie nouă, vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, Chișinău, 2009, p. 123-139.

despre arta ornamentării cărții manuscrise din Mănăstirea Noul Neamț a apărut în 1933 sub semnătura istoricului P. Constantinescu-Iași în revista „Viața Basarabiei”[32].

Reamintim că biblioteca mănăstirii Chițcani la începuturile sale avea adunate doar manuscrisele și tipăriturile aduse cu sine de către călugării nemțeni refugiați din vechea lavră de la poalele Carpaților. Mănăstirea Neamț era unul dintre cele mai importante centre de cultură și spiritualitate românească, iar literatura bisericească scoasă de sub teascurile tiparniței sale, precum și manuscrisele copiate în această oază călugărească, au cunoscut o largă circulație în întreg spațiul românesc, inclusiv la est de Prut, completând fondul de carte al multor biserici și mănăstiri[33].

Astăzi, cel mai vizitat și mai faimos așezământ monahal de pe pământul românesc al Moldovei dintre Prut și Nistru este mănăstirea Noul Neamț, „fiica Neamțului din Carpații Moldovei vechi”[34].

Schitul Condrița (azi mănăstire, în satul omonim, mun. Chișinău). După însemnările lui Z. Arbore, în biblioteca bisericii Sf. Nicolae se păstrau multe cărți vechi de cult, între care *Mineiul*, din secolul al XVI-lea și *Glavizna*, manuscris din secolul al XVIII-lea[35].

Nu avem prea multe a adăuga acestor note: doar vom aminti un *Minei* pentru lunile septembrie-decembrie, în manuscris, datat în secolul XVI și păstrat până în zilele noastre în muzeul bisericii Sf. Dumitru din Suceava[36]; alte câteva *Mineie* slavo-române manuscrise, datând din secolele XV-XVI, fac parte actualmente din patrimoniul

---

32. Cf. Dinu Poștarencu, *Mănăstirea Noul Neamț*, p. 53, 54.

33. Paul Mihail(ovici), *Legăturile cărturărești dintre Mitropolia Moldovei și Mănăstirea Noul Neamț*, Chișinău, 1939, p. 2-14; Igor Cereteu, *Circulație de carte...*.

34. Șt. Gr. Berechet, *Mănăstirea Noului Neamț (Chițcani)*, p. 202. Pentru alte aspecte ale istoriei mănăstirii Noul Neamț vezi Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*. Text îngrijit, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Ion și Tatiana Varta. Chișinău, Novitas, 2001, p. 302-311; Antonina Sârbu, *Noul Neamț*, în *Mănăstiri basarabene*, Chișinău, 1995, p. 22-33; Vasile Trofăilă, *O zi la Noul Neamț*, în *Mănăstiri basarabene*, Chișinău, 1995, p. 33-39.

35. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 73.

36. *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*. Prefața: Iustin arhiepiscop al Iașilor și mitropolit al Moldovei și Sucevei. Introducerea: prof. dr. Vasile Drăguț, conf. univ. dr. Sorina Nicolescu. Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1974, p. 198.

Mănăstirii Putna. Cât privește manuscrisul pomenit mai sus, vom releva că titlul său – *Glavizna* – are înțelesul de învățătură, dogmă, teză fundamentală, capitol (al unei cărți sau chiar manuscris), după cum se constată din dicționarele limbii ruse vechi[37].

Dezghingea, sat găgăuzesc (în sudul Republicii Moldova). Potrivit lui Z. Arbore, prima biserică a satului a fost adusă din localitatea Sultănești (azi Soltănești, r-nul Nisporeni), care, însă, s-a dărâmat odată cu trecerea timpului. Cea de-a doua biserică, construită din piatră, poseda cărți vechi tipărite sub Alexandru Moruzi în 1794 la Râmnic, iar altele la Sibiu în 1805 și la Pesta în 1811[38].

Menționăm aici titlurile volumelor apărute în acei ani, în tiparnițele din respectivele orașe: *Apostol*, Râmnic, 1794[39]; *Evanghelie*, Râmnic, 1794[40]; *Ceasoslov*, Sibiu, 1805[41]; *Penticostarion*, Sibiu, 1805[42]; *Psaltire*, Sibiu, 1805[43]; *Octoih*, scos la Buda în 1811, în Crăiasca Tipografie a Universității din Peșta[44].

Mănăstirea Dobrușa (în satul omonim, r-nul Șoldănești). Z. Arbore notează că în biblioteca mănăstirii erau multe cărți vechi românești[45]. Dintr-un studiu al lui Const. N. Tomescu publicat la 1929 în revista „Arhivele Basarabiei", aflăm lista acestor tipărituri: *Biblia* lui Șerban Cantacuzino, 1688; *Mineiul* de septembrie, 1776; *Cuvintele Sfântului Teodor Studitul*, Râmnic, 1784; *Biblia* lui Ioan Bob, Blaj, 1795; *Ceaslov*, Iași, 1797; *Chiriacodromion*, București, 1801; *Mineiul* de ianuarie, Buda, 1805; *Mineiul* de august, Buda, 1805; *Octoih*, Buda, 1811; *Octoih*, Neamț, 1816; un alt asemenea *Octoih*; *Psaltire*, Neamț, 1816; *Biblia*, Petersburg, 1819; *Octoih*, Neamț, 1837 și *Noul Testament*, 1817[46].

---

37. A se vedea site-ul: http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/04/sl511802.htm (ultima accesare 12. 07. 2010).

38. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 89.

39. BRV, II, p. 356, nr. 569.

40. BRV, II, p. 361, nr. 576.

41. BRV, II, p. 455, nr. 679.

42. BRV, II, p. 463, nr. 685.

43. BRV, II, p. 463, nr. 686.

44. Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508-1830. Tomul III. Fasc. I-II 1809-1817*, București, Edițiunea Academiei Române, 1912 (în continuare se va cita: BRV, III, f. I-II), p. 47, nr. 796.

45. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 90.

46. Const. N. Tomescu, *Însemnări pe cărțile mănăstirii Dobrușa (Soroca)*, în „Arhivele

Câteva precizări și îndreptări se cer a fi făcute: *Biblia* de la 1688 a fost tipărită de domnul Țării Românești, Șerban Cantacuzino, la București[47]; *Mineiele* pe lunile aprilie-septembrie au apărut la Râmnic în 1780, cele pe decembrie-martie – în 1779, cel de noiembrie – în 1778 și doar *Mineiul* pe octombrie a fost tipărit în 1776[48]; *Mineiele* de la Buda din anul 1805 au în titlu numele Episcopului Filaret – cele de la octombrie la februarie, iar cele de la martie la septembrie pe al Episcopului Chesarie[49]; *Octoihul* tipărit la Mănăstirea Neamț în 1816 s-a numit deplin *Octoih de Canoane pentru Pavecerniță*[50], *Psaltirea* a fost scoasă din aceeași tiparniță în 1817[51] iar celălalt *Octoih* în anul 1836[52]; în fine, *Noul Testament* (1817), la fel ca și *Biblia* (1819), au fost tipărite la Petersburg[53].

De asemenea, este cunoscut că în anul 1827 un ascultător al Mănăstirii Dobrușa, Ieremiia Prisăcăreanu, a scris un *Miscelaneu* religios, anume *Canon* al Sfântului Theodor Tiron[54], de unde se vede implicarea acestui poslușnic, știutor de carte, în activitatea de copiere a manuscriselor, menirea acestora, la fel ca și a tipăriturilor, fiind diseminarea valorilor creștine în rândul credincioșilor. O *Psaltichie* (copiată, probabil, la Mănăstirea Varatic), a ajuns către anul 1845 în posesia unui monah al Mănăstirii Dobrușa, Veniamin, după ce manuscrisul i-a fost adus în dar de ierodiaconul de la Varatic Serafim Burdujan, care, la rîndul său, îl primise de la protopsalta Evfrosina din aceeași mănăstire[55]. La sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor la Dobrușa a mai fost atestat și un *Molitvenic* (Râmnic,

Basarabiei". Revistă de istorie și geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru, nr. 1, 1929, Chișinău, 1929, p. 59-61.

47. Pentru descrierea ei vezi Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508-1830. Tomul I 1508-1716*, Bucuresci, Edițiunea Academiei Române, 1903 (în continuare se va cita: BRV, I), p. 281-291, nr. 86.

48. BRV,II, p. 217.

49. BRV,II, p. 456.

50. BRV, III, f.I-II, p. 155, nr. 916.

51. BRV, III, f.I-II, p. 189, nr. 946.

52. *Bibliografia românească modernă (1831-1918). Vol. III (L-Q).* Prefață de Gabriel Ștrempel. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 661, nr. 42301.

53. BRV, III, f. I-II, p. 190, nr. 948.

54. Igor Cereteu, *Circulație de carte...*, p. 71.

55. *Ibidem*, p. 70, 71.

1782), cartea ajungând aici odată cu proprietarul ei de la acea vreme, călugărul Calinic[56].

Ferapontievca, sat populat de ucraineni și găgăuzi (azi în componența autonomiei găgăuze din sudul Republicii Moldova). După autorul *Dicționarului*, biserica satului poseda o mică bibliotecă de cărți bisericești[57].

Frăsinești, sat (în r-nul Ungheni). Din relatările lui Z. Arbore aflăm că biserica din localitate avea cărți vechi: o *Evanghelie* din anul 1594, tipărită la Râmnic; *Apostol* din 1584, tipărit la Iași; *Mineiul* din 1591, tipărit la București; *Mineiul*, tipărit la Blaj (1804) și *Octoih* din anul 1811[58].

În lista tipăriturilor vechi de la biserica din Frăsinești se citează unele titluri, asupra cărora este necesar să facem niște remarci. Cea mai timpurie *Evanghelie*, tipărită la Râmnic, datează din anul 1794[59]. Nici următoarea carte, *Apostol*, Iași, 1584, nu este atestată printre publicațiile vechi românești. În schimb, pentru acest secol, al XVI-lea, este cunoscut *Apostolul* slavonesc tipărit de Dimitrie Logofătul, nepotul lui Bojidar, la Târgoviște în 1547[60] și cel românesc tipărit de diaconul Coresi la Brașov în anul 1563[61]. La fel, până în prezent încă n-a fost reperat vreun *Minei* care să fi fost tipărit la București în 1591, după cum nici la Blaj în 1804 o asemenea carte nu s-a tipărit. Notăm însă că în anii 1804-1805 la Buda a apărut *Mineiu mare*, după cum urmează: *Mineiele* pe lunile martie, aprilie, mai, iunie, august, octombrie și noiembrie au ieșit de sub tipar în 1804, iar cele pe decembrie, ianuarie, februarie și iulie s-au tipărit în anul următor[62]. *Octoihul* din anul 1811 este ultimul din numărul cărților bisericii din Frăsinești, iar completarea noastră urmărește să amintească proveniența acestuia: se știe că a fost tipărit în acel an atât la Buda[63], cât și la Râmnic[64].

---

56. *Ibidem*, p. 79.
57. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 97.
58. *Ibidem*, p. 99, 100.
59. BRV, II, p. 361, nr. 576.
60. BRV, I, p. 29, nr. 7.
61. BRV, I, p. 49, nr. 12.
62. BRV, II, p. 449-450, nr. 668.
63. BRV, III, f. I-II, p. 47, nr. 796.
64. BRV, III, f. I-II, p. 50-53, nr. 797.

Gălești, sat (în r-nul Strășeni). O notiță a autorului *Dicționarului* arată că biserica satului (construită la 1840) poseda cărți vechi[65].

Mănăstirea Hâncu (în r-nul Nisporeni). Z. Arbore prezintă câteva date sumare despre literatura creștină din biblioteca acesteia[66]. De curând, o analiză extinsă și detaliată a informațiilor privitoare la manuscrisele și tipăriturile religioase vechi aflate odinioară la mănăstirea Hâncu a întreprins cunoscutul istoric Alexei Agachi[67], iar dna Maria Danilov a investigat cu competență colecția actuală de carte veche și mai recentă a bibliotecii acestui așezământ monastic[68].

Mănăstirea Hârjauca (în r-nul Călărași). Biblioteca mănăstirii, potrivit mențiunilor lui Z. Arbore, poseda multe cărți vechi, ca: *Antologhion* de la 1726, tipărit la Iași; *Biblia*, 1795, tipărită la Blaj; *Ceaslov*, București, 1777; *Apostol*, 1793 (Crit); *Triod*, Iași, 1747 ș.a.[69]

Iată câteva informații suplimentare despre aceste tipărituri: titlul deplin al primei cărți este *Antologhion*, adecă *Floarea Cuvintelor* (cuprinde slujbele praznicelor și ale sfinților de peste an)[70]; *Biblia* conține în foile sale liminare o înștiințare către cititori semnată de Samuil Clain[71]; următoarea carte, având titlul exact *Ceasoslov*, cuprinde rugăciuni și cântări religioase pentru diferite ceasuri ale zilei[72]; pentru *Apostol* (cuprinde fapte atribuite Apostolilor și scrisorile lor adresate diferitelor persoane și comunități), nefiind atestată o ediție 1793, dar având indicația *Crit* a lui Z. Arbore, presupunem că ar putea fi ediția de la București de la 1743, cu prefața semnată de mitropolitul Țării Românești Neofit de la Crit[73]; apoi cartea *Triod*, în care sunt cântările și rugăciunile din cele zece săptămâni dinainte de Paști, a fost tipărită de Duca Sotiriovici în tipografia sa privată de la Iași[74].

---

65. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 110.

66. *Ibidem*, p. 114.

67. Alexei Agachi, *Istoria mănăstirii Hîncu (1677-2010)*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, p. 106-116. Informații noi despre tipăriturile vechi românești de la această mănăstire vezi la Igor Cereteu, *Circulație de carte...*, p. 79, 80.

68. Cf. Alexei Agachi, *Istoria Mănăstirii Hîncu*, p. 113 și următoarele.

69. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 115.

70. BRV, II, p. 23-27, nr. 189.

71. BRV, II, p. 380, nr. 595.

72. BRV, II, p. 221, nr. 407.

73. BRV, II, p. 64-65, nr. 229.

74. BRV, II, p. 102-104, nr. 262.

Din alte izvoare aflăm că în jurul anului 1890 biblioteca mănăstirii avea peste 400 cărți bisericești în limbile slavonă și română[75], iar spre 1922 în ea se păstrau 65 de cărți românești, dintre care șapte erau editate în secolul al XVIII-lea: *Triod*, București, 1747; *Evanghelie*, Iași, 1762; *Catavasier*, Iași, 1778; *Antologhion*, București, 1786, în două exemplare; *Liturghie*, Iași, 1794 și *Biblia* de la Blaj amintită mai sus. Celelalte erau din secolul al XIX-lea, toate fiind cărți liturgice și de învățătură duhovnicească[76].

Horodiște, sat (în r-nul Călărași). Biserica cu hramul Sf. Nicolae din sat deținea următoarele cărți vechi: *Evanghelia* din anul 1746, tipărită la București; *Octoih* din anul 1774; *Penticostar* din anul 1743 și *Ceaslov* din anul 1797[77].

O corectare este necesară: *Evanghelia* a fost tipărită, în acel an (1746), la Râmnic[78], și nu la București; am putea completa pentru următoarea carte că titlul ei întreg este: *Octoih* ce să zice elinește și *Paraclitichi*, tipărită la București[79]; *Penticostarul* din anul 1743 poate fi o ediție de la București[80] sau alta de Râmnic[81]; *Ceasosluvul* a fost tipărit la Iași[82].

Măcărești, sat (în r-nul Ungheni). Biserica din sat (construită de Grigore Sturza, proprietarul moșiei, la 1808, după cum glăsuiește inscripția săpată în piatra de deasupra ușii de la intrarea în lăcaș), după informațiile lui Z. Arbore, poseda două tipărituri religioase: *Octoih* din 1792 (București) și *Triodul* din 1786[83].

Trebuie menționat, în privința *Triodului,* că tipărirea unei asemenea cărți nu este atestată pentru anul indicat de Z. Arbore. În secolul al XVIII-lea, aceasta putea fi o ediție de Râmnic (1736, 1761, 1777, 1782), de București (1746, 1798) sau Iași (1747)[84].

75. *Locașuri sfinte din Basarabia*, p. 58.
76. *Ibidem*, p. 59.
77. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 117.
78. BRV, II, p. 88-92, nr. 246.
79. BRV, II, p. 206-210, nr. 388.
80. BRV, II, p. 70-72, nr. 232.
81. BRV, II, p. 73-76, nr. 233.
82. BRV, II, p. 393, nr. 609.
83. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 140.
84. BRV, II, p. 569.

Cercetătorul Ion Chirtoagă, autorul unei temeinice monografii istorice a satului Măcărești, ne înștiințează că la biserica din localitate se mai păstrau cândva și alte cărți de slujbă și de zidire sufletească, precum o *Evanghelie*, Râmnic, 1794, o *Liturghie*, Iași, 1794, un *Apostol*, Râmnic, 1794 și un *Triodion* tipărit în 1798 la București. Cartea din urmă aparținuse răzeșilor din partea locului Todorașco Proca, Andrei, Pavel și Constantin Șeptelici, care o cumpăraseră cu 32 lei și 20 parale. Un alt măcăreștean, Constantin (probabil dascăl), fiu al lui Gherasim Călugăru și tatăl lui Gavriil, a cumpărat la 1798 o carte religioasă tipărită în 1786 la București, pe care a dăruit-o bisericii din Borosești sau Golășei, două nume mai vechi ale satului Măcărești[85]. Titlul cărții nu este precizat, dar se știe că la București în acel an o singură lucrare – *Antologhion* – a fost tipărită[86].

Mănăstirea Saharna (în r-nul Rezina). Dintre cele câteva cărți ale mănăstirii, notate de autorul *Dicționarului*, verificabilă este *Cinul de înmormântare a preoților de mir*, „tipărită la 1650 pe timpul mitropolitului Ștefan și lui Matei Vodă" Basarab al Țării Românești, despre care mai adaugă: „Fără a se arăta unde s-a tipărit"[87]. Firește, putem noi să completăm această lacună, arătând că lucrarea a fost tipărită la București și că titlul ei exact este: *Cartea ce se cheamă pogribania preoților mireni și a diaconilor*[88].

Sipoteni, sat (în r-nul Călărași). Din cărțile vechi bisericești, potrivit notelor lui Z. Arbore, biserica satului poseda: *Evanghelie* (1775); *Antologhion* (1755); *Octoih* (1774); *Triod* (1747)[89].

85. Ion Chirtoacă, *Măcărești din stânga Prutului. Monografie*, Chișinău, Editura Pontos, 2009, p. 89.

86. BRV, II, p. 311-312, nr. 498.

87. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 178. Veridicitatea informațiilor despre celelalte cărți amintite de Z. Arbore (un Evanghelion tipărit la Lipsca în 1722; un alt exemplar din 1743; Irmologhion din anul 1775; Învățăturile lui Dosoftei, apărută la 1628, în limba slavă; Iconion, tipărit la Vilna în 1618) nu se confirmă. În schimb, un „Octoih cu note" și „un manuscris din secolul al XVIII (1756)", și ele menționate de autorul *Dicționarului*, poate că se găseau în biblioteca mănăstirii.

88. BRV, I, p. 175-177, nr. 57.

89. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 188.

Desigur, se poate arăta și unde au apărut aceste tipărituri: *Evanghelia*[90] și *Octoihul*, la București[91], iar *Antologhionul*, la Iași[92]. Pentru *Triod* putem presupune atât ediția de la București[93], cât și cea de la Iași[94].

Taraclia, sat (în r-nul Căușeni). Biblioteca bisericii din localitate avea vechi cărți românești de cult: *Penticostar*, tipărit de Ioan Bart la Sibiu în 1805; *Evanghelie* din 1806; *Octoih* din 1811[95]. Pentru a completa aceste informații notăm că și *Evanghelia* a fost tipărită la Sibiu[96], în schimb pentru *Octoih* în acel an se cunosc două ediții: Buda[97] și Râmnic[98].

Tătărești, sat (în r-nul Strășeni). Din vechile cărți religioase, biserica din localitate deținea un *Octoih* tipărit la Râmnic în 1763[99].

Trușeni, sat (în mun. Chișinău). După cum notează Z. Arbore, biserica din localitate poseda vechi tipărituri românești din anii 1745, 1784, 1787, 1792 și 1794[100], însă titlurile acestor lucrări nu sunt menționate în *Dicționar*. Unele din ele, totuși, apar consemnate într-o monografie istorică a Trușenilor, elaborată de Simion Damaschin, unde găsim și niște însemnări de la 1875 ale preotului din partea locului Dimitrie Galupa, care pomenește câteva cărți ce înzestrau biserica la acea vreme: *Penticostarion*, București, 1782; *Ceaslov*, 1745 (care putea fi de la Râmnic sau de la Rădăuți); *Molebnic*, Iași, 1807; *Apostol*, București, 1784; *Triod*, București, 1787 (?); *Octoih mare*, București, 1792; *Liturghie* (părintele amintit o numește *Slujebnic*), Iași, 1794[101].

---

90. BRV, II, p. 211, nr. 390.
91. BRV, II, p. 206-210, nr. 388.
92. BRV, II, p. 126-130, nr. 293.
93. BRV, II, p. 102, nr. 261.
94. BRV, II, p. 102-104, nr. 262.
95. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 204. Autorul trece în lucrare numele tipografului sibian astfel: Ion Borta.
96. BRV, II, p. 485, nr. 699.
97. BRV, III, f.I-II, p. 47-50, nr. 796.
98. BRV, III, f.I-II, p. 50-53, nr. 797.
99. Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, p. 206.
100. *Ibidem*, p. 212.
101. Simion Damaschin, *Satul Trușeni. Mărturii documentare despre prezentul și trecutul satului*, Chișinău, Editura Arc, 2003, p. 165.

RELAȚIILE ROMÂNO-RUSE (1878-1888). TENSIUNI, CONFLICTE ȘI ÎNCERCĂRI DE RECONCILIERE

Dr. Liviu BRĂTESCU *

Istoriografia națională a acordat o atenție deosebită politicii externe a statului român din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar în cadrul acesteia se poate observa o predilecție pentru evidențierea contribuției pe care Franța a avut-o la formarea statului modern român sau în privința instalării pe tron a lui Carol I. Pentru perioada ce a urmat anului 1866, cercetările au fost dirijate cu precădere asupra relațiilor politico-diplomatice ale României cu Prusia (Germania) și, nu în cele din urmă, cu Imperiul Habsburgic.

Intenția noastră în cadrul acestui studiu este aceea de a analiza modul în care s-a raportat clasa politică românească în perioada 1875-1878 la ceea ce ar putea fi numit „problema sudului Basarabiei", adică a județelor Cahul, Ismail și Bolgrad revenite în trupul Moldovei prin Congresul de la Paris din 1856 și pierdute de către statul român în urma reuniunii internaționale de la Berlin (1878). Pentru a înțelege exact dimensiunea unei probleme, precum cea deja menționată, am considerat util ca ea să fie privită din perspectiva relațiilor româno-ruse din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales că, începând cu această perioadă, asistăm la o implicare constantă a guvernului țarist în toate chestiunile sud-est europene. Acesta este motivul datorită căruia am realizat o „incursiune" în istoria relațiilor româno-ruse, pentru perioada amintită, în două episoade. Primul cuprinde intervalul 1866-1875, cu diferitele poziționări ale actorilor politici români față de

* Doctor în Istorie, cercetător științific, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", Iași.

guvernul țarist, iar al doilea surprinde tensiunea politico-diplomatică căreia trebuia să-i facă față România, ca urmare a nerespectării de către Rusia a unor angajamente luate în mod oficial la începutul Războiului Ruso-Turc din 1877.

Depășind cu destulă greutate momentul dificil reprezentat de Congresul de la Berlin din 1878, clasa politică de la București a înțeles repede că ideea, mult vehiculată după venirea lui Carol I, potrivit căreia neutralitatea statului român trebuia să fie obiectivul politicii sale externe, nu mai avea susținere în realitate. În condițiile în care Anglia și Franța se arătau „indiferente" față de problemele din sud-estul Europei, iar Rusia prin modul în care tratase România în anii 1877-1878 confirmase practic toate temerile existente asupra „corectitudinii" sale politice, singura variantă de politică externă rămasă unui stat care avea dimensiunea și potențialul economic și militar al României rămânea aderarea la Tripla Alianță.

Preocupat încă din primele momente de la instalarea ca domn de ruperea relațiilor de suzeranitate-vasalitate cu Imperiul Otoman, Carol I acordă politicii externe a statului român o atenție deosebită. Deși unele din primele sale gesturi politice, precum chemarea ofițerului prusac Krensky[1], sugerau intenția suveranului român de a acorda o atenție aparte relațiilor politico–diplomatice cu țara sa de origine[2], noul monarh român era interesat în egală măsură de existența unor bune relații cu toate statele membre ale concernului european, fiind foarte atent la semnalele pe care acestea le transmiteau periodic.

Cum unul din guvernele europene care manifestau începând cu deceniul șase al secolului al XIX-lea o preocupare aparte pentru evoluția geopolitică de la sudul Dunării era cel țarist, în mod firesc aproape toate

1. Sosirea la 13 martie 1867 la București a locotenent-colonelului Krensky, ca instructor militar, și anularea concesiunii Godillot prin votul ambelor Camere, la 24 martie 1867, aveau să deranjeze Franța, chiar dacă Adunarea Deputaților votase și o despăgubire de 4 milioane, în *Memoriile Regelui Carol I al României de un martor ocular*, vol. I, 1866-1869, Ediție și prefață de Stelian Neagoe, Editura Scripta, București, 1993, p. 171.

2. Monarhul francez avea începând cu 1867 convingerea că echipa ministerială de la București pregătea orientarea politicii externe românești spre Rusia și Prusia, în Frederich Dame, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'eveniment des princes indigenes jusqu'a nous jours (1821-1900)*, Ancienne Libraire Gerner, Paris, 1900, pp. 183-184.

discuțiile despre evoluția politicii externe românești făceau trimitere și la Rusia, văzută în anii ce au urmat lui 1866 de către unii lideri politici români ca fiind principala susținătoare ale unor eventuale acțiuni militare ale popoarelor creștine de la sudul Dunării împotriva Porții[3]. Perioada ce a urmat anului 1866 aducea și o răsturnare de situație interesantă. Astfel, dacă în ultimii ani ai domniei lui Cuza, I. C. Brătianu acredita în cercurile politice franceze ideea potrivit căreia „domnul Unirii" ar fi fost un susținător al politicii externe rusești, încercând astfel să contribuie la ruperea legăturilor dintre guvernul francez și Alexandru Ioan Cuza[4], din primăvara lui 1867, liberalul muntean era prezentat de către adversarii săi politici drept un apropiat al guvernului țarist[5]. Dacă astfel de aserțiuni aveau o anumită trecere în mediile politice occidentale, acest lucru se datora în special gesturilor și acțiunilor politice ale guvernului liberal radical[6], care reflectau convingerea acestuia că presiunile exercitate de Prusia și Rusia în vederea modificării *statu-quo*-ului european puteau contribui la apariția unei conjuncturi internaționale favorabile obținerii independenței[7]. În aceste condiții, deplasarea efectuată la Odessa de către Gh. Filipescu și colonelul Dunca, pentru a-l saluta pe țar, în vara anului 1867, nu era, credem, doar o călătorie de curtoazie, ci și una cu

3. „Românul", an 11, 15 martie 1867, p. 213.

4. Una dintre modalitățile prin care se încerca la sfârșitul anului 1865 decredibilizarea domnitorului Al. I. Cuza era prezentarea acestuia, prin broșuri de tipul celei cunoscute sub denumirea *Le Panslavisme. Le Prince Couza, la Roumanie et la Russie*, ca un om politic ce promova interesele Rusiei la nordul Dunării. Vezi Raul V. Bossy, *Agenția diplomatică a României de la Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă,* Editura Cartea Românească, București, 1931 p. 150.

5. Prezentarea lui I. C. Brătianu ca un filorus era generată de faptul că în Parlamentul francez una din temele aflate în dezbatere era aceea a atitudinii pe care o avea Rusia față de mișcarea popoarelor din Balcani și pericolul ce putea să apară pentru guvernul francez dintr-o posibilă alianță ruso-prusacă, în „Românul", an 11, 5 martie 1867, p. 189; 8 martie 1867, p. 197.

6. Dovezi în acest sens puteau fi considerate pregătirile liderilor politici grupați în jurul lui Brătianu, preocupați de procurarea unui număr de 50 mii puști prusace și declanșarea unor subscripții publice pentru strângerea de fonduri destinate înarmării. Arhiva Națională Română Centrală (în continuare ANRC), microfilme Franța, 1867, rola 62, cadru 99.

7. Apostol Stan, *Independența statală și practica politică a anilor 1859-1877,* în „Revista de Istorie", tom 28, nr. 10, 1977, p. 1512.

un rol explorator[8]. Anticipând într-un fel sugestiile venite din partea Prusiei ceva mai târziu[9], privind necesitatea normalizării relațiilor cu Rusia, guvernul liberal întreprindea și alte gesturi politice în aceeași direcție cu acela din vara lui 1867. Deplasarea efectuată în toamna aceluiași an de către I.C. Brătianu, remarcată corespunzător de către un ziar european important precum „L' Independence Belge"[10], precum și cele ale lui Ioan Cantacuzino și episcopului Melchisedec, din martie 1868[11], se subsumau obiectivului menționat. Fără a provoca un mare entuziasm nici în rândurile liberalilor, astfel de mișcări politice erau etichetate de către unul dintre adversarii interni redutabili ai lui I.C. Brătianu, P. P. Carp, drept „un act de înaltă orbire"[12]. Spre deosebire de liderul conservator, C.A. Rosetti găsea și o justificare pentru a combate apropierea României de Rusia. Prin intermediul ziarului „Românul", liberalul radical avertiza asupra faptului că, după 1856, guvernul țarist întreprinsese mai multe acțiuni pentru anularea câtorva din clauzele Tratatului de la Paris, referitoare la neutralizarea Mării Negre și la reintrarea în posesie a celor trei județe din sudul Basarabiei, cedate Moldovei în 1856 prin Congresul din același an[13].

---

8. N. Iorga, *Războiul pentru independența României, acțiuni diplomatice și stări de spirit*, Editura Cultura Națională, București, 1927, p. 31.

9. La începutul anului 1868, Carol îl informa pe tatăl său despre sfatul pe care i-l dăduse Bismarck în privința oportunității susținerii unei politici externe care să aibă ca obiectiv „intrarea în sfera de acțiune a Rusiei, înainte de a fi silită să o facă", în C. Răutu, *I. C. Brătianu - Omul, timpurile, opera (1821-1891),* Institutul Tipografic „Datina, Turnu-Severin, p. 105

10. Dat fiind faptul că exista o apropiere destul de mare între„L'Independence Belge" și guvernul țarist, informația furnizată de acest ziar potrivit căreia liderul liberalilor radicali se întâlnise în cursul călătoriei întreprinse în Rusia și cu țarul, căpăta o anumită semnificație politică. Vezi „Românul", an 11, 4 noiembrie 1867, p. 938.

11. ANRC, fond Carol I. Casa Regală, dosar 4, 1868, fila 1-4.

12. C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I, Editura Ziarul Universul, București, 1935, p. 119. Tot P. P. Carp reproșa în februarie 1868 guvernului liberal în Parlament că este orientat spre puterile occidentale și nu spre Rusia: „Nu suntem însă lipiți și nu voim să ne lipim nici de politica Occidentală, nici de politica Orientală, nici de aceea a unei alte părți din lume, suntem numai lipiți de politica noastră națională", în I. Mamina, I. Bulei, *Guverne și guvernanți 1866-1916*, Editura Silex, București, 1994, p. 22

13. „Romanul", an 11, 1 septembrie 1867, p. 737.

După schimbarea guvernului, apreciat de mulți ca fiind radical, și aducerea altuia în toamna anului 1868, alcătuit din conservatori și liberali moderați, care-și manifestase încă de la începutul mandatului său dorința menținerii unor bune relații cu Puterile garante[14], devenea surprinzătoare lipsa susținerii de către Garanți a unor proiecte care pentru români aveau o greutate politică și simbolică [15]. Ținând cont de această situație, dar și de sugestiile venite dinspre Berlin, Carol I se gândea tot mai serios la o normalizare a relațiilor cu Rusia. Pentru un stat ce avea o forță economică și militară redusă, devenea tot mai necesar ca pe o scenă politică internațională aflată mereu în schimbare România să aibă relații amicale cu statele vecine. Acesta era de fapt și obiectivul călătoriei lui Carol I la Livadia la 19/31 iulie 1869, unde s-a întâlnit cu monarhul rus. Chiar dacă șeful statului român nu dorea să dea o mare însemnătate acestei vizite, includerea în delegația sa a primului ministru D. Ghica conferea o anumită importanță întâlnirii cu țarul rus . Cunoscută în Franța și Austria, călătoria lui Carol I redeschidea subiectul despre „tentația" cercurilor politice de la București de a se apropia de Rusia[16].

În timp ce prin declarațiile lor, diferiți lideri politici din Parlament, în marea lor majoritate, insistau în direcția susținerii politicii franceze, Rusia desfășura o febrilă activitate diplomatică în vederea anulării câtorva din prevederile Congresului de la Paris. Aceasta era și explicația pentru care concentrarea trupelor rusești în apropierea Prutului, în iulie 1870, producea îngrijorare domnitorului și celorlalți factori responsabili de la București. Chiar dacă Rusia a oferit anumite dezmințiri, prin care arăta că nu intenționa să intervină în România și că dorea o dezvoltare liberă a acesteia sub conducerea lui Carol I[17], motive de îngrijorare erau suficiente. Printre acestea figurau cu siguranță și informațiile furnizate

14. Monitorul Oficial", nr. 258, din 16 noiembrie 1868, p. 1169.

15. Imperiul otoman, Franța și Austro-Ungaria nu susțineau intenția de emitere a unei monede naționale cu efigia domnitorului Carol și refuzau să recunoască viabilitatea capitulațiilor prin care se acorda dreptul de jurisdicție proprie supușilor români de pe teritoriul Turciei, în *Memoriile Regelui Carol I…*, vol. I, p. 314-315.

16. *Ibidem.*, p. 323.

17. *Ibidem*, p. 324-330.

de ambasadorul britanic la Constantinopol, Eliot, potrivit cărora Rusia intenționa să aducă în discuția viitorului congres de pace problema neutralizării Mării Negre și a teritoriului cedat în 1856 României[18].

Dincolo de astfel de speculații, România își schimbase în ultimii ani atitudinea față de Rusia, și datorită unor sugestii venite de la Berlin, în sensul acordării unei mai mari atenții relațiilor cu aceasta. Câteva dintre consecințele reorientării politice externe au fost menționate deja. Din aceeași categorie a făcut parte și răspunsul pe care țarul Alexandru al II-lea l-a dat lui Carol I pe 6 februarie 1871 la memoriul înaintat Puterilor Garante odată cu începutul anului. Asigurându-l pe monarhul român de întregul său sprijin moral, țarul îl îndemna să realizeze o apropiere de conservatorii români, după anunțul intenției sale de a abdica, pe care îi vedea disponibili să-l susțină pe tron și în toate demersurile sale[19].

Ceea ce înțelesese suveranul român după evenimentele internaționale din anii 1870-1871 era necesitatea acordării unei mai mari atenții direcției politicii externe rusești și evitarea situațiilor conflictuale cu această țară, în condițiile în care Franța nu mai era un actor politic important iar Germania și Austro-Ungaria păreau dispuse să tolereze acțiunile de încălcare a Tratatului de la Paris de către guvernul țarist. Fără a fi vorba de o opțiune de politică externă, Carol I considera deplasarea ministrului de externe român George Costaforu la Bender în 1872 pentru a-l saluta pe țar din partea sa, aflat în drum spre Berlin, ca un gest politic înscris în sfera normalității[20]. Limbajul diplomatic prezent în mesajul transmis din partea lui Carol nu putea să nu facă trimitere la o temă preferată a diplomației rusești atunci când se referea la România, și anume ajutorul acordat de-a lungul timpului creștinilor de rit ortodox[21].

---

18. „Progresul" an 8, nr. 58, 29 iulie 1870, p. 1.

19. Mihai Timofte, *Situația României în 1870-1871. Atitudini și reacții europene*, în volumul *Istorie și civilizație*, Editura Universitatea „Al. I. Cuza", Iași, 1988, p. 257.

20. ANRC, fond Carol I. Casa Regală, dosar 14, 1871, fila 1.

21. *Memoriile Regelui Carol I...*, vol. II, Ediție și prefață de Stelian Neagoe, Editura Scripta, București, 1993, p. 246.

Dovada bunei intuiții a suveranului român, în momentul în care decisese să arate că statul pe care-l conducea dorea să aibă relații diplomatice corecte cu Rusia, venea la câteva zile după salutul transmis prin Costaforu țarului. Întâlnirea de la Berlin, din 26 august/7 septembrie, a împăraților Austro-Ungariei, Germaniei și țarului Rusiei marca apropierea a trei state care-și acordaseră sprijin cel puțin tacit de mai multă vreme. Chiar dacă nu fusese semnat niciun document oficial, evenimentul era important, deoarece deschidea posibilitatea unui dialog între aceste puteri importante care-și exprimau dorința de a avea relații cordiale[22]. Pentru factorii decizionali de la București, declarațiile formulate de Rusia și Austria la sfârșitul discuțiilor de la Berlin, prin care se angajau să nu intervină în politica internă a Turciei și să nu procedeze la anexiuni teritoriale în defavoarea ei[23], echivalau cu un îndemn indirect la prudență. Această interpretare avea să fie dată mai ales de către unii lideri politici, precum Vasile Boerescu și Petre Mavrogheni, care considerau că România trebuia să aștepte evoluția evenimentelor din Europa pentru a putea demara acțiunea de modificare a relațiilor cu puterea suzerană. Cunoscute fiind „jocurile” Rusiei în Balcani, conservatorii credeau că momentul unui război ruso-otoman nu era prea departe, creându-se în felul acesta, în concepția lor, condițiile prielnice pentru obținerea independenței[24], pentru atingerea acestui scop nici una din ocaziile prin care guvernului țarist i se puteau transmite mesaje „prietenești” nu trebuia scăpată. Una dintre ele era deschiderea Agenției Diplomatice române la Petersburg în 1874. Cum nu mai era un secret faptul că Rusia își aroga tot mai mult rolul de protectoare a creștinilor aflați sub suzeranitate otomană, Carol a trimis țarului o scrisoare în care-și exprima speranța că va beneficia și el de o continuare a acestei politici. Nelăsându-se impresionat de asemenea declarații și demonstrând că înțelege intențiile domnitorului, țarul Alexandru al II-lea a evitat să se angajeze în direcția sugerată de

22. *Ibidem.*

23. D.A. Sturdza, *Domnia regelui Carol I. Fapte. Cuvântări. Documente*, tom I, *1866-1877*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1906, p. 662

24. I. C. Filitti, *Contribuții la istoria diplomatică a României în secolul XIX*, București, 1935, p. 65.

șeful statului vecin[25]. În același timp, unele informații, precum cele transmise de către agentul diplomatic român la Petersburg în decembrie 1875, sugerau destul de clar faptul că Rusia intenționa încă din acest moment să anexeze cele trei județe din sudul Basarabiei[26]. Astfel, dacă din opoziție, liberalii denunțau în toamna lui 1875 prin intermediul ziarului „Românul" politica externă a conservatorilor și o presupusă intenție a suveranului român de a ceda sudul Basarabiei în schimbul obținerii sprijinului marilor puteri pentru recunoașterea titlului de Rege[27], odată ajunși la guvernare, apropiații lui I.C. Brătianu manifestau multă prudență în abordarea relațiilor internaționale[28].

După momentul reprezentat de Congresul de la Berlin din 1878, factorii decizionali de la București încep să conștientizeze tot mai mult necesitatea luării cu rapiditate a unei hotărâri în privința politicii pe care trebuia să o desfășoare statul român în plan extern. Aceasta presupunea, în primul rând, exprimarea unei opțiuni pentru un grup sau altul de alianțe europene deja formate. Ceea ce avea să se observe în intervalul cuprins între 1878 și 1888 era faptul că, deși politica externă a României a preocupat majoritatea liderilor politici, programele lor sunt în continuare imprecise, pline de fraze generoase[29] și fără nuanțări clare în privința direcției pe care ar fi trebuit să o urmeze statul român în plan extern. În același timp însă, contextul internațional este în perioada amintită complicat și spectaculos. Privind retrospectiv, un stat cu potențialul României putea să aibă de câștigat dacă reușea să navigheze în apele tulburi ale politicii externe din deceniile opt și nouă

25. *Ibidem.*

26. *Memoriile regelui Carol I…*, vol. II, p. 306.

27. Sorin L. Damian, *Carol I al României. 1866-1881,* Editura Paideia, București, 2000, p. 195.

28. „Românul", an 19, 15 noiembrie 1875, p. 325; C. Căzănișteanu, M. E. Ionescu, *Războiul neatârnării României, 1877–1878*, Editura Enciclopedică, București, 1977, p. 124. Devenită încă din această perioadă obiect al disputelor politice, Basarabia era în atenția liderilor politici români care, din opoziție, criticau lipsa oricărei preocupări a guvernului față de ea, deși când ajungeau la putere procedau la fel. De exemplu, liberalii din jurul ziarului „Românul" criticau în primăvara lui 1876 trimiterea celor mai slabi și corupți funcționari în Basarabia, în „Românul", din 10 și 11 mai 1876, p. 413; „Românul", din 20 iunie 1876, p. 542.

29. „Românul", an 20, 18 iunie 1876, p. 536.

ale secolului al XIX-lea. Pentru atingerea unui asemenea obiectiv era nevoie de un guvern care, pe lângă susținerea suveranului, să aibă și o autoritate deosebită asupra formațiunii din care făcea parte și chiar asupra clasei politice în general. Eșecul înregistrat la Berlin nu i-au împiedicat pe șeful guvernului român I.C. Brătianu și pe Carol I să nu-și fixeze și pentru perioada următoare obiective îndrăznețe. Primul dintre acestea, după recunoașterea deplină a independenței de către marile puteri, era proclamarea Regatului. Întrebarea legitimă care poate să apară în acest moment este dacă nu cumva demararea unor proiecte de tipul celui amintit imediat după iunie 1878 avea și darul de a distrage atenția de la o discuție legitimă pe care liderii opoziției, mai ales, și o parte a opiniei publice încercau să o provoace pe tema responsabilităților care puteau fi împărțite pentru ceea ce se întâmplase în capitala Germaniei în 1878. Cu destulă greutate, I.C. Brătianu a reușit să treacă cu succes peste acuzele aduse în perioada imediat ulterioară războiului, conform cărora ar fi fost vinovat de pierderea celor trei județe din sudul Basarabiei sau pentru acceptarea modificării articolului 7 din Constituție.

Înțelegând faptul că în ciuda dezamăgirilor provocate de Rusia pentru modul în care înțelesese să se raporteze la România chiar din momentul ulterior semnării Convenției din aprilie 1877, primul ministru, departe de a deveni un susținător al unei colaborări politice cu guvernul țarist, a demonstrat suficientă abilitate în gestionarea relațiilor cu puternicul vecin de la Răsărit. Surprinzător sau nu, poate și datorită atitudinii amintite, Rusia a figurat printre țările care au recunoscut independența după un interval rezonabil de timp scurs de la sfârșitul războiului. Prezentarea scrisorilor de acreditare principelui Carol, de către baronul Stuart, la 15 octombrie 1878, a însemnat în mod practic o recunoaștere necondiționată a independenței României[30]. Un gest de o asemenea factură dădea greutate mesajului transmis de contele Nelidov, prin intermediul lui Ion Bălăceanu, potrivit căruia

30. Apropiat conservatorilor, Titu Maiorescu critica punctele slabe ale programului acestora din 1880, considerând că ducea la: „O politică modestă și chiar respectuoasă către toate puterile, dar demnă și stăruitoare", însă plină de «fraze anodine, lipsite de orice precizie» la care ar fi putut adera și liberalii". Vezi Titu Maiorescu, *Istoria politică a României sub Carol I*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 117.

Rusia regreta deteriorarea relațiilor cu România[31] din cauza sudului Basarabiei. Mișcarea diplomatului rus genera în mod firesc anumite așteptări în privința comportamentului guvernului țarist față de cel de la București, aceasta mai ales în condițiile în care executivul liberal nu luase încă o decizie cu privire la orientarea politicii sale externe pentru următorii ani. Fără a fi crezut o clipă că se putea vorbi de intrarea într-o altă epocă a relațiilor romåno-ruse, Brătianu și Carol I în egală măsură, demonstrau că sunt capabili să gestioneze corect un nou moment tensionat. De această dată, sursa noii crize era pretenția formulată în mai 1879 de către Rusia de a i se permite extinderea perioadei de nouă luni pentru trecerea trupelor și proviziilor rusești prin teritoriul românesc. România s-a opus acestei inițiative și a reușit în cele din urmă să-și impună punctul de vedere, datorită sprijinului Austro-Ungariei și Marii Britanii, ambele guverne temându-se de o creștere a influenței rusești în Balcani[32]. Intervenții publice, de tipul celei pe care o are I.C. Brătianu în Parlamentul României, la sfârșitul lunii noiembrie 1878, în cadrul căreia, încercând să rezume politica externă a guvernului pe care îl conducea, a afirmat că „în afară ministerul va păstra cele mai bune relații cu toate puterile"[33], aveau, credem noi, și ele cota lor de contribuție în privința raporturilor unora dintre puterile europene față de România[34]. Un lucru era sigur însă; declarații de acest tip nu mai puteau avea mare valoare pentru mult timp de acum încolo, momentul asumării unei poziții clare privind politica externă a țării apropiindu-se cu pași repezi. Statul român a căpătat susținători și din Anglia, unde nu mai persista opinia potrivit căreia România promova interesele Rusiei la nordul Dunării. Un merit în această transformare de percepție o aveau cu siguranță câțiva ziariști englezi, precum dr. Wight, cunoscut de către suveranul român pentru materialele favorabile românilor și în perioada anterioară anului 1877[35].

31. Gh.N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță 1878-1914*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 37.

32. Ion Bălăceanu, *Amintiri politice și diplomatice*, Editura Cavalioti, București, 2003, p. 216.

33. Keith Hitchins, *România (1866-1947)*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 64.

34. „Monitorul Oficial", nr. 264, 28 noiembrie 1878, p. 743.

35. *Ibidem*, p. 743.

Chiar dacă în plan internațional încep să dispară suspiciunile referitoare la jocurile diplomatice pe care România le-ar fi făcut în această parte a Europei în favoarea Rusiei, pe plan intern mai persistau asemenea acuze. Revenindu-se oarecum la obiceiurile din perioada anterioară anului 1877, adversarii politici interni încercau după 1878 să se prezinte unii pe alții ca fiind susținători voluntari sau nu ai intereselor Rusiei. Figură pitorească a politicii românești, Grigore Mihail Sturdza a desfășurat începând cu anul amintit anterior o susținută campanie împotriva modificării articolului 7 din Constituție, modificare văzută ca fiind modalitatea prin care evreii ar fi dobândit o ascensiune importantă asupra societății românești. Pentru reprezentanții din teritoriu ai guvernului liberal, campania de petiții pe care boierul moldovean intenționa să o declanșeze nu putea fi desfășurată în absența sprijinului moral și material al Rusiei[36]. Ceea ce nu știm este însă dacă, din cauza acestei percepții sau din alte motive, liderii Junimii vor respinge categoric încercarea lui Sturdza de a-i asocia la proiectul său[37]. În atmosfera tensionată existentă la nivelul vieții politice românești o notă aproape discordantă o făcea P. P. Carp de la tribuna Parlamentului, acesta atrăgând atenția asupra riscurilor pe care și le asuma România dacă va continua să evite punerea în aplicare a deciziei luate la Berlin în privința modificării articolului 7 din Constituție. Pericolul cel mai mare la care se expunea statul român, în viziunea lui Carp, era alunecarea sa în sfera de influență a Rusiei. Liderul conservator spera, poate, ca în condițiile neîncrederii existente în guvernul țarist după evenimentele de la 1877-1878, vehicularea pericolului amintit să aibă rolul de a aduce într-un fel sau altul clasa politică românească la realitate [38].

În tot acest timp, dezbaterile din Parlament au devenit și ele tot mai tensionate, un rol important avându-l intervenția fostului prim-ministru Lascăr Catargiu. Nereușind să depășească cadrele politicianismului obișnuit, acesta identifica drept principal vinovat pentru pierderea celor trei județe din sudul Basarabiei pe I.C. Brătianu. În viziunea liderului

36. Biblioteca Națională, Colecții speciale, fond Brătianu, dosar 526, 23 mai 1879, fila 2.

37. *Ibidem*, fila 5-7.

38. *Ibidem*, fila 5.

conservator, primul ministru era responsabil și de acceptarea solicitării venite din partea congresului de la Berlin privind acordarea cetățeniei române evreilor. Replica celui din urmă nu putea să întârzie, ea fiind rostită în aceeași ședință a legislativului. Discursul rostit în iunie 1879 în Parlament de către I.C. Brătianu a făcut mai întâi o prezentare a contextului internațional din anii 1877-1878, a poziției de pe care a mers România în capitala Germaniei și a insistat apoi asupra celor două acuzații pe care le-a respins categoric. De data aceasta, Brătianu avea de partea lui întreaga activitate desfășurată în preajma congresului de la Berlin consacrată refuzului României de a ceda teritorii și de a-și revizui Constituția de la 1866 în sensul dorit de evrei[39]. Dincolo de orice speculație posibilă, cel care-și asuma în mod transparent susținerea unei apropieri a României de Rusia era același G.M. Sturdza. Cu ajutorul cotidianului „Democrația Națională", acesta își însoțea critica față de politica externă a guvernului liberal de o adevărată campanie în favoarea unei apropieri de politica țaristă. Liderul conservator ieșean reușise să atragă în grupul celor care credeau în viabilitatea unui asemenea proiect și pe generalul Tell[40]. Spre deosebire de acest grup, conservatorii din jurul ziarului „Timpul" dădeau dovadă de ceva mai multă precauție, arătând doar că prin vizite, precum cele din vara lui 1880 întreprinse de Carol I în Germania și Austro-Ungaria[41], România devenea dependentă de un grup de guverne apusene și risca în plus deteriorarea relațiilor cu „unul dintre vecinii noștri care nu se lasă intimidat de onorurile ce ni se fac"[42]. Trimiterea era evidentă la Rusia. Dovada netemeiniciei acestor critici era încercarea guvernului liberal în iulie 1880 de a-și normaliza

39. Vasile V. Hanes, *Antologia oratorilor români*, Editura Socec, București, [f.a.], p. 73.

40. I.C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, vol. V (1 aprilie 1879-30 aprilie 1880), publicate de G. Marinescu și C. Grecescu, Editura Universul, București, 1934, p. 11.

41. Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare cu privire asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. III (*1881-1888)*, Editura Librăriei Socecu, București, 1899, p. 5.

42. *Ibidem*. Vizita lui Carol I era considerată în aceeași presă conservatoare ca una anticonstituțională, datorită discutării unor probleme ce țineau de suveranitatea națională: succesiunea la tron, problema Regatului și rezolvarea problemei Dunării în favoarea Austro-Ungariei.

relațiile cu Rusia prin reluarea legăturilor diplomatice[43]. Același ziar, „Timpul”, avea să fie locul în care Titu Maiorescu a republicat la 1 ianuarie un articol ce apăruse mai întâi la sfârșitul anului precedent în „Deutsche Revue”[44], și în care se afirma că șeful liberalilor și C.A. Rosetti se aflau încă din 1877 sub influența Rusiei. Susținând că P. N.L. era împotriva Austriei și conspira în favoarea guvernului țarist[45], materialul amintit, dincolo de faptul că a provocat numeroase controverse chiar în rândurile Partidului Conservator, putea pune în pericol demersurile diplomatice ale guvernului român din această perioadă. După apariția acestui articol, colegii lui Maiorescu și-au exprimat intenția de a angaja conducerea partidului și de a subscrie și ei la acest material[46]. Gestul liderului junimist putea fi interpretat și ca o încercare de a atrage atenția publicului asupra pericolului considerat de el ca fiind iminent în cazul în care autoritățile ar fi urmat politica pro-țaristă, pentru care unii oameni politici, precum Gr. Sturdza și generalul Tell, desfășurau la sfârșitul anului 1880 o intensă propagandă[47].

Deși aflat în opoziție, Titu Maiorescu era după numai două luni de la apariția textului amintit din nou în prim planul scenei politice. Reluând o temă predilectă a conservatorilor, liderul junimist solicita guvernului liberal, în intervenția sa parlamentară din 13 martie, prezentarea măsurilor luate în vederea consolidării monarhiei și eliminarea tuturor factorilor ce ar fi permis izbucnirea unei mișcări anarhiste în România. Nedorind ca intervenția lui să fie interpretată ca una politicianistă, Maiorescu își justifica demersul astfel: „În ajunul poate al unei constituiri mai însemnate a statului român este bine să ne dăm seama unde stăm în privința siguranței publice”[48]. Forțând mâna guvernului, el îl felicita deja pe primul-ministru pentru: „Înălțarea și întărirea acestei țări în ordinea ideii monarhice”[49], dar se îndoia că

43. „Românul”, 10 septembrie 1880, p. 125.

44. V. Cristian, *Diplomația în slujba împlinirii idealului național*, în *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1993, p. 251.

45. „Românul”, din 12 și 13 ianuarie 1881, p. 33.

46. *Ibidem*.

47. T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 120.

48. C. Gane, *op. cit,* vol. I, p. 242.

49. „Monitorul Oficial”, nr. 60, 14 martie 1881. Dezbaterile Adunării Deputaților din 13 martie, sesiunea 1880-1881, p. 1776.

„forma aceea binevenită pentru noi este tot așa de bine susținută în sensul constituirii ordinii monarhice și prin administrația internă a guvernului actual”[50]. Legislația, considerată a fi prea îngăduitoare cu străinii ce desfășurau activități politice în România la adăpostul acesteia, va fi și obiectul criticilor deputatului N. Ionescu. El cerea primului ministru o reglementare mai strictă a relației pe care o avea România cu reprezentanții diferitelor etnii de pe teritoriul ei, pentru că aceștia, credea deputatul ieșean, erau tentați să organizeze acțiuni anarhice, denumite de el anti-sociale[51]. Anticipând parcă viitoarele confruntări, P. P. Carp îndemna liderii politici ca momentul mult așteptat, proclamarea regatului, să coincidă cu o calmare a spiritelor din viața politică măcar pentru o perioadă scurtă de timp[52].

Dorind să răspundă atacurilor aduse guvernului liberal pe tema cedării sudului Basarabiei[53], a modificării articolului 7 din Constituție, problema Dunării ș.a., presa apropiată formațiunii politice condusă de I.C. Brătianu a preluat articole apărute în străinătate care vorbeau în termeni elogioși despre România. În timp ce „The Daily News”[54] lăsa să se întrevadă posibilitatea redeschiderii problemei Basarabiei de Sud după evenimentele de la 14 martie, „Daily Telegraph” prezenta ridicarea la rangul de regat ca un rezultat logic al proclamării și recunoașterii independenței statului. Cercurile politice de la București erau sfătuite să păstreze o totală independență față de Rusia și să reușească menținerea unei bune amiciții cu Austria[55]. Dincolo de mesajele pozitive venite din partea opiniei publice europene, marile puteri jucau față de România cartea așteptării. Fiecare dintre ele intenționa să stea în expectativă până când o altă putere avea să fie cea care recunoștea prima modificarea de statut juridic internațional produsă la București. În urma dispozițiilor primite, ministrul german la București, Wesdewhlen, a anunțat pe 17

50. *Ibidem*.
51. *Ibidem*.
52. *Ibidem*, p. 1784.
53. *Ibidem*, p. 1788.
54. Conservatorii îi acuzau pe liberalii din jurul lui I.C. Brătianu de faptul că acceptaseră cedarea sudului Basarabiei în schimbul recunoașterii independenței, în Frederich Dame, *op. cit,* p. 338.
55. „Românul”, an 25, 17 martie 1881, p. 247.

martie autoritățile române că în ziua în care reprezentanții Austriei și Rusiei vor recunoaște regatul și el se va uni cu „dânșii pentru acest fapt”[56]. Recunoașterea Regatului pe 25 martie 1881 de către Austro-Ungaria, Germania și chiar Rusia, care punea problema mișcării nihiliste de la Iași, a provocat entuziasm în Parlamentul României [57].

Atmosfera din țară în luna aprilie 1881 a fost una tensionată, datorită „agitațiilor” rusești ce se desfășurau mai ales la Iași. Acesta fusese și motivul pentru care Rusia, prin intermediul lui Giers, condiționase recunoașterea Regatului. În acest climat, problema refugiaților politici era reluată în cadrul unor dezbateri din Parlamentul României. În intervenția sa din 3 aprilie, G. Mârzescu arăta că, oricât de liberal ar fi un stat, el nu-și putea permite să accepte desfășurarea unor activități străine „moravurilor și educației noastre, politice și civice”[58]. Pericolul unor asemenea mișcări era, în viziunea sa, mai ales posibilitatea de influențare a unor oameni neexperimentați „trândavi, fără ocupațiune”[59]. Concluzia venea de la sine, și anume că o lege care să stabilească condițiile de așezare a străinilor în România era extrem de necesară nu doar pentru că fusese o solicitare din partea guvernului țarist, ci mai ales pentru că răspundea unei necesități interne. Subiectul avea să provoace noi pasiuni politice. Adept al libertății de gândire și de manifestare publică fără constrângeri, I.C. Brătianu constata în declarația pe care o făcea în aceeași zi că pericolul intrării unor trupe străine pe teritoriul României fusese înlocuit cu acela al transformării țării în „receptacolul tuturor vagabonzilor din Europa”[60]. Zvonurile privind pregătirea unor acțiuni revoluționare împotriva statelor vecine pe teritoriul României devin argumente pentru susținerea unei legi de factura celei pentru care pledase Mârzescu[61].

Fără a fi un simpatizant al mișcării nihiliste, deputatul N. Ionescu afirma că siguranța Rusiei nu va putea fi rezolvată prin măsuri politice

---

56. *Ibidem*, 19 martie 1881, p. 253.
57. *Ibidem*.
58. *Ibidem*, p. 320.
59. *Ibidem*.
60. *Ibidem*.
61. „Monitorul Oficial”, nr. 4, 4 aprilie 1881, p. 179-180.

în România. El credea că exista în acel moment o supraevaluare, de către guvernul liberal, a forței refugiaților politici (din Rusia) de a vătăma interesele țării și critica mai ales intervenția guvernului țarist într-o problemă de natură internă a României.

Adoptată la 4 aprilie de ambele corpuri legislative, legea prevedea ca străinii care prin conduita lor ar compromite siguranța internă și externă a țării sau ar urmări răsturnarea ordinii politice să fie expulzați din țară[62]. Legea asupra străinilor apărea ca o reglementare complementară proclamării Regatului. Prin adoptarea ei, guvernul liberal anula acuzațiile de „revoluționari" aduse lor ani de-a rândul de către conservatori.

Deși Rusia nu manifesta nici după proclamarea Regatului un interes deosebit pentru România în sensul perfectării unei colaborări politice cu aceasta, Austro-Ungaria a încercat să forțeze în perioada următoare atragerea de partea sa a Bucureștilor printr-un șantaj diplomatic. Neînțelegând că decizia României de a nu acorda un vot preponderent pentru guvernul habsburgic nu a însemnat că reprezintă interesele Rusiei, Angliei sau Franței,[63] cercurile politice de la Viena susțineau că „amiciția noastră a rămas fără rezultat" și din aceste motive „România trebuie să facă o opțiune între noi și Rusia"[64]. Fără a reproșa ceva concret primului ministru, oameni politici, precum P. P. Carp sau D.A. Sturdza, au încercat după martie 1881 să-l convingă pe Brătianu asupra pericolului țarist și a necesității încheierii unei alianțe cu Austro-Ungaria[65]. Fără a exista un curent serios care să promoveze o linie filorusă în politica externă a României[66], aceasta neînsemnând că nu exista o monitorizare atentă a celor care făceau parte din această direcție[67], alăturarea României la Tripla Alianță avea să se realizeze

62. *Ibidem*, p. 176.

63. *Ibidem*, p. 719.

64. *Ibidem*.

65. C. C. Gane, *op. cit*, vol. I, p. 242.

66. Rusia mai avea însă adepți în rândul oamenilor politici români. Unul dintre aceștia, Grigore Sturdza, intervenea chiar de la tribuna Senatului în favoarea apropierii româno-ruse, iar după doi ani ziarul său „Democrația Națională" populariza idei asemănătoare. Vezi Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 179.

67. Despre activitatea controversatului lider moldovean Grigore Sturdza avea să

ca un fapt firesc. Pentru un om politic de calibrul și cu experiența lui Bismarck, artizanul în fond al apropierii amintite, nu era greu de intuit că I.C. Brătianu și Carol I acceptaseră să facă un asemenea pas, în primul rând, datorită temerii persistente față de planurile anexioniste ale Rusiei și că adevărata simpatie a primului ministru român se îndrepta spre Franța[68].

Dovada că afirmațiile noastre sunt cele corecte o aducea chiar suveranul român, care, în același an 1881, explica ministrului Germaniei la București, von Bulow, cauzele orientării politice externe a României spre Puterile Centrale: „Relațiile cu Rusia sunt o problemă anevoioasă a politicii noastre externe. Nu urmărim să provocăm Rusia. Voim chiar să facem tot ce stă în putința noastră pentru a evita un război cu ea. Dar față de primejdia ce ne amenință din partea puternicii Rusii avem nevoie de sprijinul puterilor centrale deoarece primejdiile ce amenință România din partea Rusiei sunt mai serioase decât necazul și durerea pentru răul tratament al românilor din țările ungurești"[69]. După 1883, deși România era cea suspectată de pretinsa ei intenție de colaborare cu Rusia, diplomații ruși, precum Giers, sunt cei ce au încercat o reluare a discuțiilor mai vechi cu Viena și Berlinul pe tema aderării Rusiei la „alianța păcii"[70]. Întrevederile diplomaților acestor țări, de la începutul anului 1884, întăreau decizia României după 1883 de a realiza, pe lângă relația cu autoritățile de la Viena și Budapesta, o extindere a „razei" sale de acțiune. Executivul de la București depunea eforturi susținute pentru ca în cadrul politicii externe pe care o promova să aibă legături pașnice și cu Rusia, fără ca aceasta să presupună manifestarea unei intenții de încheiere a unei alianțe politice sau militare. O declarație de tipul celei formulate de către ministrul de externe N.K. Giers

---

menționeze și consulul habsburgic la Iași, von Schlich, pe șeful său, contele Hoyos. Relația amicală pe care fiul fostului domn Mihail Sturdza o avea cu Kazarinov, consulul rus la Iași, nu putea să-i scape nici ea diplomatului austriac. Vezi Gh. Căzan, Ș. Rădulescu- Zonner, *op. cit.*, p. 99.

68. Gh. I. Brătianu, *Bismarck și I. C. Brătianu*, extras din „Revista Istorică Română", Imprimeria Națională, București, 1936, p. 3.

69. *Din viața regelui Carol I. Mărturii contemporane și documente,* (culese de Al. Tzigara Samurcaș), Editura Monitorul Oficial, București, 1939, p. 321.

70. „Românul", an 28, 2 februarie 1884, p. 105.

către N. Kreţulescu, reprezentantul guvernului liberal la Petersburg, conform căreia România putea conta pe bunăvoinţa „constantă şi seculară a Rusiei”[71], nu avea să producă o calmare a agitatei clase politice româneşti. Surprindea în egală măsură şi siguranţa pe care o degaja finalul discursului: „Orice s-ar întâmpla, niciodată soldaţii români nu vor lupta împotriva imperiului Rusiei”[72]. O nouă dovadă de amabilitate pe care o oferea în aceste momente Rusia României era refuzul aceluiaşi diplomat rus, Giers, de a primi în audienţă pe prinţul George Bibescu, care nu avea nicio calitate oficială şi nu era autorizat să reprezinte guvernul de la Bucureşti[73]. Cu toate acestea, Rusia îşi menţinea comportamentul duplicitar. Pe lângă declaraţiile amabile ale lui Giers, Rusia tolera comportamentul propriului secretar al legaţiei din Iaşi, Moruzzi, comportament ce depăşise cu mult uzanţele diplomatice. Plângerile repetate ale lui D.A. Sturdza şi N. Kreţulescu către autorităţile ruseşti duc în cele din urmă la retragerea amintitului diplomat[74]. Toate aceste dificultăţi apărute pe parcursul unor încercări de normalizare a relaţiilor cu Rusia vor deveni treptat argumente pentru ca apropierea de Germania şi Austro-Ungaria să devină tot mai puternică.

Aflat în plin proces de contestare a autorităţii sale, Brătianu nu putea pierde ocazia de a participa la diferite evenimente în care expunerea publică era una maximă. Printr-un complex fericit de factori, sfârşitul de vară al anului 1885 aducea o serie de manifestări religioase, unele iniţiate chiar de către guvernul român. Rememorarea la 30 august a luptelor de la Griviţa, prin organizarea unui Te-Deum la Mitropolie, la care I.C. Brătianu a asistat împreună cu membri ai guvernului, alţi demnitari ai statului român şi membri ai corpului diplomatic[75], nu a provocat prea multe întrebări asupra motivaţiei ce stătuse la baza unei asemenea participări. Nu acelaşi lucru se putea

71. ANRC, fond Carol I. Casa Regală, dosar 1, 1884, fila 25; Idem, fond Brătianu, dosar 49, 1884, fila 39-40.

72. Idem, fond Carol I. Casa Regală, dosar 1, 1884, fila 25.

73. Biblioteca Naţională, colecţii speciale, dosar 312, 1885, fila 1,5; Arhiva Ministerul Afacerilor Externe (în continuare AMAE), fond Arhiva Istorică Centrală, vol. 128, fila 332.

74. Gh.N. Căzan, Ş. Rădulescu-Zoner, *op. cit.,* p. 141.

75. ANRC, fond Carol I. Casa Regală, dosar 2, 1885, fila 16.

spune despre prezența sa la o manifestare similară în aceeași zi pentru a-l sărbători pe împăratul Rusiei[76] sau la cea organizată în Capela bulgară din București, cu o asistență la fel de importantă. Prezența lui Brătianu, Câmpineanu, Sturdza, Beldiman, agentul român la Sofia, și Natchevici, agentul diplomatic al Bulgariei în București, la o acțiune pregătită în onoarea principelui Alexandru al Bulgariei nu era o surpriză[77], ținând cont de faptul că România își manifestase de mai multe ori dorința de avea relații de colaborare cu popoarele din jurul său.

În condițiile în care Rusia își manifesta tot mai mult interesul pentru sudul Dunării, relația cu dubla monarhie trebuia bine administrată. Semnalele care vin dinspre răsăritul Prutului nu sunt foarte încurajatoare iar discuțiile pe care țarul le are la Livadia cu diferiți responsabili ai politicii rusești, față de Grecia, Bulgaria și Turcia, provocau reale îngrijorări la București[78]. Dacă România a trebuit să depășească o barieră de imagine în toți anii de după 1866, aceasta a fost aceea a unei simpatii presupuse a românilor pentru Rusia. În aceste condiții, vizita ministrului român de război, generalul Angelescu, la Livadia era văzută ca o încercare a României de a trata modalitatea prin care Rusia urma să treacă pe teritoriul României în cazul unor noi conflicte militare la sudul Dunării, de care se vorbea tot mai mult[79]. Motivul vizitei ministrului român era acela de a prezenta omagiile regelui Carol I. Dincolo de suspiciunile puterilor europene, românii aveau propriile temeri față de intențiile Rusiei. Din acest motiv, sub pretextul opririi vitelor bolnave de pestă bovină, guvernul român a hotărât în toamna anului 1885 fixarea pe granița de la Prut a câtorva regimente[80]. Devenea destul de clară, în aceste condiții, pregătirea guvernului român pentru a se opune militar trecerii cu forța a trupelor ruse peste teritoriul României. Activitatea desfășurată, contrar tuturor uzanțelor diplomatice la București de către

76. *Ibidem*, fila 5.
77. *Ibidem*, fila 17.
78. „Românul", an 19, 30 aprilie 1886, p. 145.
79. Idem, an 19, 5 mai 1886, p. 165.
80. AMAE, vol. 26, dosar 21, Petersburg 1885-1889, telegrama de la N. Kretzulescu din 8 noiembrie 1885.

reprezentantul Rusiei, Hitrovo[81], era și ea consemnată de oficialii statului român. Observarea scenei politice românești era făcută de guvernul rus nu doar de la București, ci și de la Petersburg. Pentru că în intervențiile pe care le are la sfârșitul anului 1885 Mihail Kogălniceanu este unul din cei despre care se cred că pot afecta imaginea lui I.C. Brătianu baronul Stuart, își exprima față de reprezentantul României, în capitala Rusiei, nedumerirea pentru lipsa de solidaritate cu primul ministru pentru perioada anilor 1877-1878 în condițiile în care fusese implicat în bună măsură în tot ce se întâmplase în acei ani[82].

Unul dintre liberalii care intervin la sfârșitul anului 1885, în apărarea partidului din care face parte, era Emil Costinescu. Subiect sensibil, din perspectiva contextului intern și internațional ce l-a precedat, dar și a consecințelor sale, Războiul de Independență era considerat un pretext suficient de bun pentru Costinescu de a aduce în atenția Senatului cine se aflase la conducerea României în acele momente și cine avusese curajul să își asume responsabilitatea acțiunii la capătul căreia România obținuse un alt statut juridic internațional. Cum liberalii erau acuzați, printre altele, și de susținerea unei apropieri de Rusia, demnitarul liberal ținea să reamintească faptul că tocmai adversarii de azi ai P. N.L. susțineau la 1877 o participare a armatei române la războiul ruso-turc sub comanda ofițerilor ruși[83]. Lipsa de coeziune a opoziției parlamentare și alcătuirea ei din personalități cu viziuni diferite asupra politicii externe pe care ar fi trebuit să o urmeze România făcea ca și acuzele în privința relațiilor externe promovate de guvernul liberal să fie numeroase și diverse. În timp ce unii îl acuzau pe șeful guvernului că nu susține mișcarea românilor din Transilvania (Vasile Boerescu), alții (deputatul Mârzescu) îl acuza că are o atitudine de ostilitate la adresa Rusiei [84].

81. Gh. N. Căzan, Șerban Rădulescu Zoner, *op. cit.*, p. 135. Interesul manifestat de guvernul țarist față de evenimentele care aveau loc în România sau cum era comentată evoluția relațiilor dintre statele vecine în presa românească, îl determina pe reprezentantul Rusiei la Constantinopol să ceară zilnic traducerea tuturor jurnalelor importante din România. Vezi AMAE, fond Arhiva Istorică Centrală, vol. 128, fila 330.

82. Biblioteca Națională, Colecții Speciale, fond Brătianu, dosar 312, 1885, fila 3.

83. „Liberalul", nr. 264, 8 decembrie 1885, p. 3.

84. Idem, nr. 273, 19 decembrie 1885, p. 2.

După o guvernare de 12 ani, succesele obținute în plan extern nu mai puteau asigura supremația politică în interiorul țării. În ciuda victoriei obținute la alegerile din 24-25 ianuarie 1888[85], poziția guvernului liberal devenea tot mai șubredă, iar faptul acesta provoca reale neliniști în statele aliate. Dincolo de relațiile personale care se creează între I.C. Brătianu și liderii Triplei Alianțe, cei din urmă erau îngrijorați pentru că opoziția includea printre capetele de acuzare la adresa lui Brătianu și faptul că acesta susținea o continuare a colaborării României cu Tripla Alianță, în timp ce contestatarii săi militau pentru o politică de neutralitate. Dincolo de toate reproșurile formulate la adresa lui, I.C. Brătianu rostea, în una din ultimele sale intervenții pe tema politicii externe, câteva idei care au stat la baza acțiunilor sale în plan internațional: „Programa politicii noastre este să nu provocăm pe nimeni, să nu jignim interesele nici unui stat, dar să le apărăm pe ale noastre când sunt atacate. Astăzi, este un fapt constatat de întreaga Europă, că noi suntem în Europa un element de ordine și civilizație, că suntem un stat care ocupă un loc important în echilibrul Orientului, un stat care prin dezvoltarea sa pacifică, poate servi de model celorlalte popoare din jur. Aceasta este și politica noastră”[86]. Primul ministru se folosea de acest prilej pentru a face o retrospectivă a liniei sale politice de la 1866 și avea posibilitatea de a respinge acuzațiile gratuite conform cărora ar fi fost în slujba unor interese străine. După manifestațiile ce au loc în fața palatului regal, regele solicita demisia lui I.C. Brătianu[87], demisie ce avea să fie anunțată la 1 aprilie 1888. Plasarea printre criticile aduse liberalilor și politica externă românească din ultimii ani provocau în mod justificat o mare surpriză și noi semne de îngrijorare[88] .

Nu lipsit de importanță este și faptul că, prin politica pe care a dus-o, România a fost în această perioadă un factor activ în sud-estul Europei și un catalizator important pentru popoarele din jurul ei, unele dintre ele construind diferite scenarii, cum era cel referitor

85. Biblioteca Națională, Colecții Speciale, fond Brătianu, dosar 713, 1887-1924, filele 11-15.

86. *Dezbaterile Adunării Deputaților,* 10-22 martie 1888.

87. ANRC, fond Carol I. Casa Regală, dosar 8, 1888, fila 81.

88. AMAE, fond Arhiva Istorică Centrală, dosar 128, 6 aprilie 1888, fila 379.

la statul federativ format din români, greci, sârbi sub conducerea lui Carol. Era o recunoaștere nu numai a importanței statului român, ci și a valorii militare și politice a monarhului Carol I. România începea, la sfârșitul guvernării liberale, să fie percepută diferit față de anii 1870-1881 și datorită conduitei unor mari diplomați români, precum a fost I. C. Brătianu, care nu putea să ignore necesitatea profesionalizării ministerului de externe[89].

În perioada 1884-1888 politica externă pe care statul român a dorit să o urmeze a preferat formule neangajante de genul „în politica externă a țării avem în vedere păstrarea bunelor relații cu toate statele, dar totodată menținerea întregii neatârnări a statului nostru”[90]. A devenit tot mai limpede, la sfârșitul deceniului nouă al secolului al XIX-lea, pentru destui lideri politici români, că potențialul economic și politic al României impunea o politică externă al cărui cuvânt de ordine trebuia să fie neutralitatea. În acest context, Rusia rămânea pe mai departe un stat periculos, duplicitar, ale cărui acțiuni și atitudini politice aveau să fie urmărite de factorii decizionali de la București. Opțiunea pe care România o luase în toamna anului 1883 privind aderarea la Tripla Alianță nu însemna ignorarea unei puteri de factura celei pe care o reprezenta Rusia.

89. Idem, fond Paris, vol. 10, 1887-1892, filele 1-2.
90. D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 72.

LOCOTENENT-COLONELUL MIHAIL DRĂGHICESCU: CONTRIBUȚII LA ISTORIA MOLDOVEI

Dr. Andreea ATANASIU-CROITORU *

Parte integrantă a spațiului geografic românesc, teritoriul dintre Prut și Nistru a parcurs aceleași etape istorice pe care le-a cunoscut întreaga evoluție a românilor, din cele mai vechi timpuri și până la începutul secolului al XIX-lea, când a fost cotropit de Imperiul Rus. Acesta, profitând de conjunctura politico-militară favorabilă determinată de „Criza orientală", a ocupat Principatele Române și „prin înșelăciune și intimidare, a determinat Poarta otomană să recunoască încorporarea la Rusia a spațiului românesc de la est de Prut, deși turcii nu stăpâneau efectiv acest teritoriu și nimic nu le dădea dreptul să facă această cesiune teritorială"[1].

Într-adevăr, Basarabia nu a fost a tătarilor, turcilor sau rușilor. Ea este pământ românesc, asupra căruia năvălitorii au venit în hoarde, l-au cucerit și stăpânit vremelnic, dar niciodată definitiv. „Numai poporul românesc – scria marele istoric Gheorghe Brătianu – a dat aici naștere la o viață propriu-zis istorică", el este cel care a găsit „conjunctura favorabilă pentru întemeiere, pentru descălecare, pentru voievodat și stat"[2].

În fața marilor pericole reprezentate de hoardele tătare și, mai apoi, de pretențiile unor state vecine, cum au fost Ungaria și Polonia, formațiunile politico-statale românești dintre Carpații Meridionali și

* Doctor în Istorie, muzeograf și expert patrimoniu naval la Muzeul Marinei Române din Constanța.

6. Constantin Aldea, *O istorie zbuciumată. Basarabia până în anul 1920,* Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1993, p. 20.

2. Gheorghe Brătianu, *Cuvinte către români,* Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 1996, pp. 130-131.

Nistru s-au constituit într-un stat medieval mai puternic, Moldova. Numeroase dovezi arată că, încă de pe vremea lui Bogdan I, Moldova cuprindea teritoriile locuite de români la est de Carpații Meridionali până aproape de Nistru, iar sub urmașii săi, ea a unit toți românii din aceste spații până la izvoarele Ceremușului spre nord, malurile Nistrului la est, până la Dunăre și Marea Neagră la sud.

În anul 1392, Roman I se intitula „voievod al Țării Moldovei de la munte până la mare". Câțiva ani mai târziu, Alexandru cel Bun, „domn al întregii Moldo-Vlahii și al cetăților de lângă mare", întărea granițele țării durând puternice fortificații pe Nistru și la gurile Dunării și consolidând pe cele deja existente: Țetina, Hotin, Tighina, Cetatea Albă, Chilia.

Cu toate că urmașii lui Alexandru cel Bun au fost nevoiți să cedeze războinicilor vecini unele cetăți și ținuturi, la urcarea lui Ștefan cel Mare pe tronul Moldovei statul se găsea, încă, în granițele sale firești.

Din nefericire, în iulie-august 1484, Moldova a pierdut cele două importante cetăți-porturi din sud, despre care Baiazid al II-lea, cuceritorul lor, spunea pe bună dreptate: „Atât timp cât românii stăpânesc Chilia și Cetatea Albă, nu vom putea birui pe creștini"[3]. Conștient de acest adevăr, Ștefan nu s-a împăcat niciodată cu ideea pierderii acestor cetăți, dar conjunctura istorică nefavorabilă l-a împiedicat să le elibereze. „De aici înainte – scrie Gheorghe Brătianu – istoria Moldovei nu este decât o istorie a dezmembrărilor Moldovei dar și acea a reacțiunii de veacuri a sufletului moldovenesc împotriva acestei dezmembrări, o luptă de afirmare a unității sale"[4].

După moartea marelui voievod, intervențiile politice și militare străine, îndeosebi din partea Poloniei și a Imperiului Otoman, s-au intensificat. Căderea Belgradului în 1521, nimicirea armatei maghiare la Mohacs, în 1526 și transformarea Ungariei în pașalâc turcesc au agravat situația țărilor române. Chiar și în aceste condiții, integritatea Moldovei s-a păstrat până la sfârșitul domniei lui Petru Rareș, în anul 1538, când turcii au invadat țara și domnul a fost nevoit să părăsească

3. *Ibidem,* p. 132.
4. *Ibidem.*

tronul, refugiindu-se în Transilvania. Cu acest prilej, Moldovei i-a fost smuls „un ținut de mărimea unui sangeac”[5].

Acest teritoriu, care cuprindea cetățile Tighina și Ciubărciu, împreună cu Chilia și Cetatea Albă cucerite în 1484, se delimita acum de teritoriul patriei mamă printr-o linie care pornea de la Prut, din dreptul Fălciului și ajungea până la Turea. Întregul ținut cuprins între linia menționată mai sus, Nistru la est, Marea Neagră și gurile Dunării la sud, a fost organizat la început, în sangeacul Cetatea Albă. Geografic a fost denumit Bugeac și, dată fiind importanța sa strategică, au fost dislocate aici importante forțe militare otomane și s-au întărit fortificațiile cetăților Tighina și Chilia.

Prin anexarea acestui teritoriu, Imperiul Otoman închidea cercul posesiunilor sale în jurul bazinului pontic, Marea Neagră devenind un veritabil „lac turcesc”. În Bugeac, stăpânirea otomană a încurajat instalarea unui mare număr de tătari în locul românilor care se refugiau în masă dincolo de granițele stabilite cu Moldova. Tătarii au înființat aici peste 300 de așezări (auluri), extinzându-și controlul și asupra unor sate românești. Cu toate acestea, așa cum afirma marele patriot basarabean Pantelimon Halippa „viața românească pe aceste meleaguri nu a fost întreruptă niciodată și nici nu va fi”[6]. „Sub prigoana veneticilor ca și sub jugul odăjdiilor grele”[7] soarta românilor din această parte a Moldovei a fost mult mai grea dar ei au continuat să existe, întregul teritoriu dintre Prut și Nistru, chiar și cel ocupat de turci, păstrând factura profund românească.

Încercările unor domnitori români de a elibera aceste teritorii de sub dominația otomană sunt argumente în favoarea acestei afirmații. Războiul antiotoman purtat de Ioan Vodă cel Cumplit, în aprilie-iunie 1574, în cea mai mare parte pe teritoriul moldovenesc de la est de Prut sau acțiunile militare fulgerătoare desfășurate de Aron Vodă în anii 1594-1595, împotriva garnizoanelor turcești din sudul Basarabiei,

---

5. *Cronici turcești privind țările române,* Editura Academiei, București, 1966, p. 536.

6. Pantelimon Halipa, Anatolie Moraru, *Testament pentru urmași,* Editura „Hyperion”, Chișinău, 1991, p. 126.

7. Ioan Lupaș, *Istoria unirii românilor,* Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, București, 1937, p. 168.

la Tighina, Oblucița, Ismail, Chilia, Cetatea Albă, dovedesc faptul că acești domnitori se simțeau în siguranță pe acest teritoriu, pentru ca erau la ei acasă, în mijlocul poporului lor[8].

În anul 1600, când Mihai Viteazul a unit Moldova, Țara Românească și Transilvania, oștile sale au ajuns și la est de Prut. După ce a luat Suceava prin capitulare, a cuprins cetatea Soroca și, la 20 mai 1600, a adus toată țara la jurământ de supunere, Mihai Viteazul scria din cetatea Hotin, negustorilor bistrițeni: „Moldova care a fost răzvrătită de la un timp încoace față de creștinătatea întreagă, am luat-o astăzi (...) sub stăpânirea noastră"[9]. Din această declarație, ca, de altfel, din întreaga corespondență purtată de domnitorul român cu Poarta otomană, Curtea imperială din Praga, Polonia, statele italiene sau cu papalitatea, reiese preocuparea sa pentru recunoașterea unirii pe plan internațional și pentru introducerea în statul centralizat al românilor și a teritoriilor românești aflate atunci sub stăpânire străină, între care cele din jurul cetăților Tighina, Cetatea Albă și Chilia[10].

În veacul al XVII-lea, o dată cu transformarea Rusiei țariste într-un „stat militarist, absolutist și acaparator"[11] și mai ales după ce în timpul domniei țarului Alexei Mihailovici Romanov a fost anexată Ucraina, Rusia a început să se insinueze în politica externă a Moldovei.

O importanță covârșitoare pentru evoluția ulterioară a istoriei românilor a fost stabilirea, prin tratatul ruso-turc încheiat la Iași, la 9 ianuarie 1972, a graniței Rusiei pe Nistru și, prin aceasta, intrarea acesteia în contact direct cu spațiul românesc.

Urmărind realizarea politicii sale de expansiune în bazinul Mării Negre, imperiul rusesc va purta acea serie de războaie cu Turcia menite, sub masca argumentelor etnice și religioase, să rezolve în favoarea sa așa-zisa „problemă orientală". În această puternică competiție pentru

8. Constantin Aldea, *op. cit.,* p. 21.

9. Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor 1877-1942,* vol. XII, Editura Academiei, București, 1987, p. 200.

10. *Istoria militară a poporului român,* vol. III, Editura Militară, București, 1987, p. 200; vezi și Andreea Atanasiu, *Importanța factorului naval în războiul antiotoman dus de Mihai Viteazul,* în *Unificatorul,* București, 2003, pp. 162-169.

11. Pantelimon Halipa, Anatolie Moraru, *op. cit.,* p. 5.

obținerea controlului Dunării și Mării Negre, strâmtorilor și Peninsulei Balcanice, competiție care a presupus efort din partea unor mari puteri în încercarea de a institui propria dominație în aceste zone, substituindu-se Imperiului Otoman, țările române au devenit ținta politicii de cucerire și anexiune promovată de Imperiul habsburgic, de cel otoman sau cel țarist.

În acest context, atât țările române cât și spațiul românesc aflat sub ocupație otomană au fost transformate în teatrul unor importante confruntări armate, invazii, deplasări de forțe militare străine și ocupații. Efectivele statelor beligerante pe teritoriul românesc au depășit frecvent, în secolul al XVIII-lea, cifra de 100.000 de oameni, staționând uneori, ani întregi în localitățile românești[12].

Un punct culminant în acest sens, a fost atins în războiul ruso-turc desfășurat între anii 1806-1812. Conflictul armat s-a încheiat cu un dezastru pentru Principatele Române, al căror teritoriu a fost pustiit timp de șase ani de către forțele beligerante dar, la sfârșitul războiului, Moldova a plătit cel mai greu tribut, fiind obligată să suporte o nouă ciuntire teritorială. Ca urmare a prevederilor Tratatului de pace de la București din 16/28 mai 1812, Rusia a anexat teritoriul dintre Prut și Nistru, încorporându-l Imperiului său sub numele de Basarabia[13].

Despre situația tragică a teritoriului Basarabiei, smuls treptat din trupul Moldovei, confruntat cu invaziile forțelor militare tătare, turcești sau rusești și aflat vreme de câteva secole sub ocupație străină au scris, cu convingerea că aflând mai multe poate fi înțeleasă mai profund drama fraților noștri de la est de Prut, nu numai istorici sau oameni politici, dar și nenumărați români zguduiți de soarta acestei provincii neîndreptățită de istorie.

Un asemenea om a fost locotenent-colonelul Mihail Drăghicescu. Mare erudit și bun marinar, implicat de altfel în principalele momente ale întemeierii Flotilei Române de Război[14]. Mihail Drăghicescu a

12. *Istoria militară...*, p. 535.

13. Constantin Aldea, *op. cit.*, p. 29; vezi și Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei,* Editura Victor Frunză, București, 1992.

14. Carmen Atanasiu, *Dobrogea. Marina și spiritualitatea românească,* în *Valori ale civilizației românești în Dobrogea,* Constanța, 1993, p. 379.

scris o lucrare de referință, prin conținutul său, cuprinzând descrierea tuturor regiunilor, localităților și punctelor de la Dunăre și coasta Mării Negre, din punct de vedere istoric, geografic și hidrologic. Bazată pe un număr foarte mare de documente, această operă, rezultatul muncii sale de o viață, se găsește, din nefericire, încă departe de știința marelui public interesat[15].

Convins de adevărul spuselor lui Talleyrand, potrivit cărora „centrul de gravitate al lumii nu este nici pe Elba, nici pe Adige, ci pe Dunărea de Jos", care devin motto-ul cărții sale, Mihail Drăghicescu publică în decembrie 1885, prima ediție a lucrării sale de căpătâi sub titlul *„Note pentru a servi la istoricul principalelor puncte de pe Dunăre și Marea Neagră"*. Acest text va fi completat și revizuit de autor până la sfârșitul vieții sale, în 1896, an în care o a doua ediție intitulată *„Dunărea de la Orșova la Mare și Coastele Mării de la Varna la Cetatea Albă"* (Galați, 1896). După 20 de ani de la moartea sa, fiul autorului, comandorul Ferdinand Drăghicescu, s-a lansat într-o acțiune de depistare a părților din lucrare rămase nepublicate. Ca urmare a insistențelor unor ofițeri de marină, oameni de știință, cercetători, care au relevat întreaga valoare a acestei opere, s-au obținut fondurile necesare publicării unei noi ediții, ce va vedea lumina tiparului în 1943 sub titlul *„Istoricul principalelor puncte pe Dunăre de la Gura Tisei până la Mare și pe Coastele Mării de la Varna la Odesa"* (București, 1943).

Toate cele trei ediții demonstrează că în elaborarea lucrării sale, Drăghicescu a depus o muncă uriașă, convins fiind că „numai cunoscând trecutul acestei regiuni a Dunării, a cărei sfântă pază este strâns legată de existența și mărimea neamului românesc, vom putea fi în stare, apreciind-o mai întâi noi și apoi făcând-o cunoscută străinilor, să justificăm sacrificiile de tot felul, ce suntem datori să ne impunem, spre a o apăra cu prețul vieții noastre"[16]. Acesta e motivul pentru care Dunărea a devenit centrul preocupărilor sale științifice și așa se face că istoria zbuciumată a marelui fluviu ocupă locul principal în opera sa.

---

15. *Ibidem*, p. 378.
16. Mihail Drăghicescu, *Istoricul principalelor puncte pe Dunăre de la Gura Tisei până la Mare și pe Coastele Mării de la Varna la Odesa*, Imprimeria Națională, București, 1943, pp. 7-8.

În ultimele capitole ale lucrării, plecând de la gura Prutului și îndreptându-se spre țărmurile mării, autorul prezintă istoria localităților și cetăților dunărene din sudul Basarabiei, între care Reni, Cartal, Ismail, „ambele Chilii”, ajungând până la Cetatea Albă, Odessa și Insula Șerpilor.

Fără a fi un istoric consacrat, Mihail Drăghicescu reușește să surprindă imaginea confruntării dintre cele două mari imperii, otoman și țarist, cu tragice consecințe asupra acestor ținuturi aflate în zona lor de interes. Mai mult, în majoritatea cazurilor, Drăghicescu prezintă în antiteză situația acestor cetăți în perioada lor de glorie și starea în care se aflau la sfârșitul secolului al XIX-lea când și-a elaborat lucrarea, absolut toate marcate de evenimentele prezentate mai sus.

Astfel, Cartalul, odinioară o importantă cetate pe țărmul stâng al Dunării, „împreună cu Reni, Ismail (Smilul) și Chilia, au format, în epoca de mărire, diadema armatei moldovene; cordonul de apărare în această regiune a Dunării”[17]. Dărâmate și rezidite de nenumărate ori, chiar în timpul unor domnitori români, aceste cetăți și ținuturi au suferit teribil în urma războaielor ruso-turce, populația fiind jefuită și sărăcită, iar zidurile ruinate.

În susținerea acestei afirmații am ales din lucrarea lui Mihail Drăghicescu câteva aspecte din istoria orașului Ismail în vâltoarea evenimentelor de care ne ocupăm, a cărui soartă, de altfel, este asemănătoare cu cea a orașelor vecine. Încă de la început – afirmă autorul – trebuie să fi jucat pentru Noviodunum (Isaccea) și Aegyssus (Tulcea) rolul de „santinelă înaintașă contra barbarilor și în afara limitelor, în această regiune a imperiului”[18]. Istoria sa trebuie să fie strâns legată cu cea a teritoriului care „pare să fi fost locuit încă din timpurile cele mai vechi”[19].

Făcând o scurtă trecere în revistă a principalelor momente din istoria mai veche a acestei cetăți, Mihail Drăghicescu se oprește asupra primelor lupte care au avut loc în această regiune, „fără a mai vorbi de

17. *Ibidem*, p. 373.
18. *Ibidem*, p. 391.
19. *Ibidem*.

acelea ale invaziilor care au grăbit căderea Imperiului Roman", arătând că cele mai importante au fost „cele ce românii au susținut în contra Tătarilor și Turcilor, apoi cele ale Rușilor cu Turcii"[20].

Pentru a înfățișa urmările primelor conflicte militare cu turcii și aliații lor, Mihail Drăghicescu folosește un hrisov al lui Ștefan cel Mare, prin care dăruiește lui Theodor Cantemir, pârcălabul de la Chilia și Ismail, trei sate în ținutul Fălciu, cu toate câmpurile, pădurile etc. Dania se făcea pentru că Theodor Cantemir „întru apărarea acestor cetăți contra invaziilor Turcilor și Tătarilor s-a arătat servitor fidel și brav luptător pentru crucea lui Christ; după aceea însă voind Dumnezeu, toate acele locuri le-au devastat și ocupat Turcii iar el s-a văzut constrâns, de puterea acestora, să părăsească părinteștile sale moșii ce antecesorii noștri, de fericită memorie, le-a dăruit moșului și strămoșului său..."[21].

După intrarea românilor în „epoca de slăbiciune" – mai spune autorul – turcii au pus mâna pe Ismail și au făcut din el o poziție puternică, un cap de pod, centrul apărării din afara imperiului, a zonei nord-estice.

Recucerit în iarna lui 1594-1595, de Mihai Viteazul, cum a fost de altfel și Cetatea Albă, Ismailul este pierdut curând. În anul 1710, el se află din nou în mâna turcilor, fiind comandat de un mutecveli.

Consultând *Letopisețul Moldovei* scris de Miron Costin, Mihail Drăghicescu alege un exemplu edificator privind situația nefericită a locuitorilor aflați sub ocupație: „În octombrie 1711 – scrie cronicarul – Neculai Vodă Mavrocordat, instalându-se în scaun, a trimis oamenii curții sale pe la Ismail, Brăila, Kilia cu firman împărătesc și oriunde găsea moldoveni robi, bărbați și femei, îi lua și îi trimitea în țară; astfel sute de aceste nenorocite ființe, de toate sexele și cetățile, erau aduse înaintea domnului goale și dezbrăcate și punea domnul de le făcea îmbrăcăminte, le da bani de cheltuială; celor însurate le da carte de scuteală ca să nu aibă nici o supărare și îi trimitea pe la casele lor"[22].

Către sfârșitul secolului al XVII-lea, *Istoricul principalelor puncte pe Dunăre...*, surprinde momentul cuceririi cetății de către ruși. În anul

20. *Ibidem*, p. 393.
21. *Ibidem*.
22. Apud Mihail Drăghicescu, *op. cit.*, p. 395.

1770, consemnează autorul, principele Repnin, „tot atât de bun general ca și diplomat", ia cetatea Ismailului cu 203 tunuri și 2.000 de prizonieri, între care 20 de ofițeri superiori turci și tătari. Generalul Weisman este numit comandant al Ismailului[23].

În același an, la 5 septembrie, rușii au părăsit Ismailul, alungați de ciuma care făcea ravagii în localitate, pentru a reveni de nenumărate ori sub zidurile sale, în anii următori.

În anul 1790, turcii numeau Ismailul: Ordu-Kalessi. Cetatea avea o întindere perimetrică de aproape 10 km. Dinspre Dunăre „era ocolită cu troieni de piatră", iar dinspre uscat cu mari tranșee de pământ, înalte de 4 stânjeni, asigurate în spate cu șanțuri și mai adânci. În afara acestor fortificații, în cetate exista o garnizoană cu 40.000 de oameni, dintre care jumătate erau ieniceri și spahii și aproximativ 300 de tunuri[24].

În octombrie același an, generalul Kutuzov, care supraveghea linia Nistrului de la Bender la Akerman, a primit ordin să înainteze către sud spre Dunăre. Armata pe care o comanda se compunea din câteva regimente de grenadieri și vânători, 2.000 de cazaci de la Don și o parte din flotilă, ancorată în avanposturile sale.

De la cartierul său general din Iași, principele Potemkin a ordonat lui Kutuzov să instaleze o garnizoană în ostrovul din fața Ismailului și cu artileria să bombardeze neîntrerupt cetatea. În același timp, un atac simultan de pe uscat și de pe apă, trebuia să determine capitularea cetății. Blocada a început în ziua de 21 noiembrie dar – scrie Mihail Drăghicescu – „rușii erau prea puțini pentru a încerca ceva serios" și Kutuzov, consultând Consiliul de război a ridicat asediul.

Nemulțumit de faptul că rușii fuseseră siliți să se retragă deja de două ori din fața Ismailului, generalul Suvorov și-a concentrat forțele pentru a-l cuceri. Potrivit lucrării la care facem referire „a adunat o mulțime de scări, gabioane și fascine; a instruit armata să le întrebuințeze noaptea; a făcut recunoașteri foarte minuțioase și a așezat baterii puternice cam la 120 de metri departe de vârfurile bastioanelor"[25].

---

23. *Ibidem*. Vezi și Nicolae Bălcescu, *Basarabia. Numele și întinderea ei,* f..a.
24. Mihail Drăghicescu, *op. cit.*, p. 395.
25. *Ibidem*, p. 396.

În ziua de 10 decembrie flota și bateriile rusești au deschis focul. La lăsarea nopții, trei rachete luminoase lansate la intervale de o oră, au semnalat începutul atacului asupra cetății. Ceața deasă care s-a lăsat odată cu venirea nopții a ușurat înaintarea trupelor. „După ce au făcut poduri, umplând șanțurile cu cadavre – notează Mihail Drăghicescu – rușii au început să se urce ca furnicile pe ziduri. Turcii au prins imediat de veste și rezistența lor înverșunată a provocat unul din acele înfiorătoare măceluri al căror spectacol numai popoarele vechi l-au putut da”[26].

Când s-a luminat de ziuă, bătrâni, copii, femei și fete zăceau în țărână. Deloc impresionat, Suvorov a ordonat masacrul garnizoanei „abandonând timp de trei zile cetatea în prada jafului și a violului...”, iar zidurile cetății au fost minate și aruncate în aer. Totul s-a transformat într-o grămadă de ruine care au rămas în această stare până la 1812 când Ismailul a fost cedat Rusiei prin pacea de la București[27].

Datele cuprinse de Mihail Drăghicescu în lucrarea sa se constituie, fără îndoială, într-un veritabil document istoric, necesar nu numai întregirii și completării istoriei marinei și porturilor românești ci și istoriografiei naționale.

26. *Ibidem*.
27. *Ibidem*, p. 391.

NICOLAE IORGA
ȘI CENTENARUL RĂPIRII BASARABIEI
(1812-1912)

Dr. Constantin I. STAN *

Împlinirea unui secol de la răpirea Basarabiei de către Rusia țaristă a prilejuit organizarea unor manifestații zgomotoase în Chișinău. La 3 mai 1912 a avut loc o adunare a zemstvei guberniale a Basarabiei sub președinția directorului administrativ gubernial A. N. Iugan. Cu această ocazie, s-a discutat problema găsirii celor mai potrivite căi și metode prin care să se convingă populația să vină la serbările ce se vor organiza pe 16 mai 1912. Autoritățile guberniale au decis ca în ziua jubileului să fie o adevărată sărbătoare. În acest scop, a fost aprobată suma de 20.000 de ruble pentru împodobirea și iluminarea Palatului Gubernial din Chișinău și alte 7000 de ruble repartizate celor șapte președinți de județ. În total, pentru amintitele festivități s-au cheltuit 734.000 de ruble sau 1.800.000 de lei[1].

Tot în preajma festivităților a fost lansată o proclamație intitulată *Ziua cea de prăznuire pentru Basarabia (16 mai 1812-16 mai 1912)*, care slăvea stăpânirea rusească asupra Basarabiei. Documentul arăta că în Moldova dintre Prut și Nistru, „se săvârșesc rugăciuni și mulțumiri pentru acel lucru, că s-au împlinit o sută de ani de când ea a fost slobozită de sub sarcina turcească și alăturată către stăpânirea Rusiei cea drept credincioasă". Autorii proclamației, sfidând și încălcând grosolan adevărul istoric, pretindeau că dominația țaristă a avut un rol civilizator, afirmând că pentru Basarabia acest veac a însemnat ivirea „pe cerul ei negru și întunecat zarea cea mai luminoasă a viitorimii". Documentul

---

* Doctor în Istorie, lector la Universitatea „Dunărea de Jos", Galați.

5. „Universul" XXX, nr. 132 din 6 mai 1912.

înfățișa, în final, pretinsa revigorare culturală a românilor basarabeni, care în realitate era inexistentă. Potrivit acestei relansări spirituale, „prin toată Basarabia s-au întins ca năvodul fel de fel de școli. Norodul cu îmbelșugare se îndestulează cu foarte împodobite ale lui biserici."[2]

Proclamația denatura în mod voit realitatea istorică care era cu totul alta. Românii basarabeni se aflau într-o considerabilă înapoiere economică, socială, dar mai ales culturală. Organizatorii centenarului anexării Basarabiei au urmărit să transforme evenimentul într-o mare sărbătoare, încercând să justifice astfel secolul de dominație asupra acestei vechi provincii românești.

Festivitățile oficiale organizate de guvernanții de la Petersburg au început în ziua de 16 mai 1912, când se împlinea un secol de la semnarea tratatului de tristă amintire de la București. Într-o lucrare dedicată centenarului răpirii teritoriului dintre Prut și Nistru, intitulată *Basarabia noastră,* Nicolae Iorga afirma că pacea din 1812 a fost încheiată între Rusia și Imperiul otoman. Ea a pus capăt războiului între cele două mari puteri început în anul 1806. Inițial, Mihail Ilavionovici Kutuzov, comandantul forțelor militare ruse din zona Dunării a cerut ca Poarta otomană să accepte cedarea teritoriului Moldovei până la Siret și gurile Dunării. Tratativele s-au desfășurat pe parcursul mai multor luni. Rusia se afla într-o situație internațională destul de dificilă deoarece amenințarea Franței era tot mai puternică. În aceste condiții, țarul Alexandru I, conștient de necesitatea grăbirii tratativelor a trimis o delegație condusă de amiralul Ciceagov, care avea împuternicire să semneze pacea cu turcii în orice condiții. Doi frați greci fanarioți Dumitrache și Panaistachi Moruzi, care erau diplomați, primul șef al Departamentului de externe otoman (Ministerul de Externe de astăzi), al doilea funcționar la aceeași instituție au ascuns o scrisoare trimisă de împăratul Franței Napoleon I sultanului Turciei, Mahmud al II-lea, prin care acesta din urmă era anunțat că războiul între Franța și Rusia nu mai putea fi amânat. Napoleon I sfătuia în consecință pe turci să nu cedeze pretențiilor ruse și să tergiverseze pe cât posibil încheierea tratatului de pace. Mesajul secret a ajuns în mâna generalului Kutuzov

2. Cf. Vasile Moisiu, *Știri din Basarabia de astăzi,* București, 1915, pp. 161-162.

care a informat imediat autoritățile de la Petrograd. Acestea i-au cerut să semneze cât mai grabnic tratatul.

La 16 mai 1812, el a fost deja parafat. Rusia ceda otomanilor gurile Dunării, dar teritoriul dintre Prut și Nistru revenea Rusiei. Trădarea fraților Moruzi a fost descoperită de turci, care i-au executat în iunie 1812, iar capetele lor au fost expuse timp de trei zile ca exemplu la porțile Seraiului din Constantinopol.[3]

Această lucrare, împreună cu romanul lui Dimitrie C. Moruzi intitulat *Pribegi în țară răpită,* a trecut clandestin Prutul cu ajutorul lui Ion Pelivan. Unul din beneficiari a fost și Ștefan Ciobanu, profesor de liceu, ajuns membru al Academiei Române. Cunoscutul istoric își amintea după aproape un deceniu, în paginile unui volum dedicat profesorului Nicolae Iorga, circumstanțele în care a primit cele două cărți: „Eram pe atunci la Jitomir, și nu știu prin ce împrejurări ciudate poșta rusească, într-o posomorâtă zi de toamnă mi-a adus două cărți românești: *Pribegi în țară răpită* de D.C.Moruzi și *Basarabia noastră* de N. Iorga. Cum au trecut aceste cărți Prutul, cum au fost expediate mie și altor prieteni de către d-l Ion Pelivan, atunci prigonit de către autoritățile rusești, pentru că în zilele de sărbătoare a îmbrăcat doliu, nu știu. Dar cartea d-lui Iorga, a cărei copertă era încadrată în linii subțiri de doliu, mi s-a părut nouă celor câțiva care ne interesam de chestiunile naționale, ca o lumină vie, mângâietoare în noianul literaturii ipocrite despre Basarabia care apăruse în acel an; ni s-a părut că noi nu suntem atât de izolați, atât de lăsați valurilor soartei, că de noi se interesează cei de peste Prut și aceasta trezea în sufletele noastre speranțe nemărginite."[4]

Autoritățile țariste s-au străduit să realizeze atmosferă sărbătorească. Orașul Chișinău a fost pavoazat cu arcuri de triumf, steaguri, scuturi cu monogramele „A. I" și „N. II" (inițialele țarilor Alexandru I - cuceritorul Basarabiei și Nicolae al II-lea aflat pe tron la vremea aceea).

Ceremoniile au început la orele 8:30, prin serviciul religios oficiat de episcopul Serafim, ridicat chiar în acea zi la înaltul rang bisericesc

3. N. Iorga, *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruși,* Vălenii de Munte, 1912, pp. 141-142.

4. Ștefan Ciobanu, *Nicolae Iorga și Basarabia,* în vol. *Lui Nicolae Iorga. Omagiu 1871-5/18 iunie 1921*, Craiova, 1921, pp. 71-72.

de Arhiepiscop de Chișinău. El a fost asistat de trei episcopi: Nicodim al Cighirnului, Gavril al Akkermanului și Zenobie al Ismailului. Cu acest prilej s-a slujit liturghia în limba română, încercându-se astfel să se demonstreze chipurile libertatea religioasă de care se bucurau frații basarabeni. Serafim era cunoscut pentru activitatea sa rusificatoare în rândurile clerului basarabean. El a rostit după slujbă o predică în prezența țarului Nicolae al II-lea și a familiei imperiale ruse, în care preamărea răpirea teritoriului dintre Prut și Nistru, socotind-o un eveniment fericit pentru poporul basarabean și chiar ca un jubileu al credinței ortodoxe.[5]

Din cauza căldurii, sau datorită emoției, ori poate ca urmare a unui blestem, noul arhiepiscop al Basarabiei Serafim, a leșinat. Momentul nu a trecut neobservat atât de cei prezenți cât și de opinia publică internă și internațională.

Nicolae Iorga, un observator atent al evenimentelor ce se derulau peste Prut, a scris un articol în paginile ziarului „Neamul Românesc", unde vorbea de „accidentul Vlădicăi Cigeacov". Autorul condamna cu tărie festivitățile de la Chișinău, arătând că ele se încadrează unei zile de provocație și beție, de imoralitate cinică față de Dumnezeu și de imoralitate cinică față de oameni." Istoricul de talie internațională demasca faptul că toate acestea sunt puse la cale de Arhiepiscopul Serafim, care „e un muscal, un nobil muscal, un fost ofițer rus. El e din vechiul Israel, frământat din ură, apăsare și intoleranță." N. Iorga, recunoștea cu tristețe că înaltul prelat a biruit iarăși căci: „A făcut să se decreteze oficial sărbătoarea urii, a amenințării, a batjocurii. Și el ține să fie acolo în clipele când se va proclama în auzul miilor de robi doriți de o pâine și de un pahar cu rachiu, gloria armelor țarului care i-a câștigat o brazdă de pământ de la niște bieți creștini care nu s-au luptat ca la 1812, ori ca la 1848, s-au luptat cu dușmanii țarului." Celebrul istoric nu se oprea însă aici, deoarece arăta cu justificat temei că arhiepiscopul vândut Rusiei „din cățuia de argint fumegă sânge și mirosul de tămâie se preface în greul miros de luptă: praf de pușcă, sudoare, moarte". În final, Iorga afirma că „nu este încă un Dumnezeu pentru nedreptate,

5. Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei,* ediție de Victor Frunză, București, 1992, p. 381.

iar Dumnezeu cel drept respinge și doboară pe oricare cutează să ridice către dânsul prinosul crimelor vechi ca și al crimelor nouă".[6]

Marele slujitor al istoriei a publicat câteva cărți și broșuri referitoare la trecutul românilor din ținutul cuprins între Prut și Nistru: *„O genealogie a Basarabilor,* Vălenii de Munte, 1912; *Însemnătatea ținuturilor de peste Prut,* București, 1912; *Pagini despre Basarabia de astăzi,* Vălenii de Munte, 1912; *Basarabia noastră*, Vălenii de Munte, 1912. El a dedicat un număr omagial al ziarului „Neamul Românesc" tristului eveniment, în care consemna cu optimism: „Știm că între Prut și Nistru trăiesc români, nimeni nu poate răpi drepturile străvechi, iar gloria Moldovei e încrustată în fiecare piatră".[7]

După încheierea serviciului religios la orele 11 și jumătate, cortegiul oficial a părăsit Catedrala Arhiepiscopală din Chișinău. Cei prezenți s-au îndreptat spre platoul „Râșcanova", unde s-a oficiat un scurt *Te Deum* și s-au tras în semn de salut 100 de lovituri de tun. A urmat trecerea în revistă a unităților militare prezente la ceremonie. În după amiaza aceleași zile, au avut loc festivaluri, serbări, reprezentații teatrale, care glorificau stăpânirea țaristă în Basarabia. În „Auditoriul" lui Pușkin s-a jucat opera „Viață pentru țar". A doua zi s-a pus piatra fundamentală a monumentului închinat împăratului Alexandru I, care a anexat Basarabia în 1812.[8] Statuia va fi dezvelită doi ani mai târziu, în anul 1914, dar după mai puțin de patru ani la 1918 va fi distrusă de avântul popular.

În ciuda eforturilor considerabile făcute de autoritățile ruse, serbările oficiale nu s-au bucurat de entuziasmul și participarea largă a populației românești. Propaganda foarte intensă întreprinsă de guvernanții de la Petrograd pe diferite canale nu și-au atins scopul. Numărul celor prezenți la festivități a fost destul de redus, sub așteptările organizatorilor. Pasivitatea românilor basarabeni se explică prin faptul că în ciuda procesului de rusificare la care au fost supuse, sentimentele lor naționale au rămas intacte. Dorința lor de a se uni cu patria de

6. N. Iorga, *Pagini despre Basarabia de astăzi,* Vălenii de Munte, 1912, p. 112.
7. Nicholas Nagy Talavera, *N. Iorga o biografie,* Iași, 1999, p. 130.
8. P. Cobolteanu (Pan Halippa), *Scrisori din Basarabia,* în „Viața Românească", an VII, vol. XXV, 1912, pp. 403-405.

origine era tot mai prezentă. Țarul Nicolae al II-lea în concepția lor nu era un eliberator așa cum îl prezentau oficialii ruși, ci un asupritor. Relevând acest lucru, N. Iorga afirma în cadrul intensei sale campanii contra serbărilor țariste din Basarabia că „Două milioane de locuitori ai provinciei împărătești se recunosc și astăzi moldoveni (…). Romanitatea lor etnică, moldovenia lor, istoria lor e aceeași."[9]

Pasivitatea populației românești era pentru ruși neașteptată deoarece organele represive țariste au luat măsuri severe împotriva conducătorilor românilor basarabeni. Astfel, Ion Pelivan a trimis o scrisoare prietenilor săi aflați în Kiev cerându-le să se întoarcă în Basarabia pentru a se pune în serviciul cauzei naționale. Cenzura rusească foarte activă a luat cunoștință de cuprinsul scrisorii. Autorul a fost urmărit și silit să iasă din magistratură, practicând apoi avocatura. Un alt fruntaș al românilor basarabeni, arhimandritul Gurie Grosu a fost expulzat din Basarabia pentru activitatea sa antirusă. Persecuții similare au avut de îndurat și alți patrioți basarabeni: Simion Murafa, Bălteanu, Porfirie Fală, Friptu. Evidențiind absenteismul populației basarabene la centenarul răpirii Basarabiei, istoricul bucovinean Ion Nistor scria într-o sinteză dedicată istoriei Basarabiei și publicată la Cernăuți în primii ani după război că „Serbările jubiliare au trecut astfel fără participarea moldovenilor".[10]

Cu toate acestea românii basarabeni au fost destul de activi pe tărâmul luptei naționale. C. S. Constantinovici și Gheorghe (Iorgu) Tudorov (Tudor) au militat și realizat tipărirea unei gazete în limba română intitulată *Făclia Țării.* Ea cuprindea opt pagini bogat ilustrate și se adresa mai ales intelectualității basarabene chemată să scoată populația românească din înapoierea culturală în care se găsea. Iorgu Tudor a scris de altfel un apel intitulat *Către cărturarii basarabeni.* Documentul se adresa învățătorilor, preoților și profesorilor satelor și orașelor, îndemnându-i să „nu uitați pe frații voștri care bâjbâie în bezna întunericului fără școală în limba lor, mergând în coada tuturor noroadelor. Scoateți-i la lumină".[11]

9. Ion M. Oprea, *România și Imperiul rus,* vol I. 1900-1924, București, 1998, p. 39.

10. Ion Nistor, *Istoria Basarabiei,* ed. a IV-a, Chișinău, 1991, p. 270.

11. Iorgu Tudor, *În vâltoarea revoluției din 1917-1918. Basarabia autonomă și republică,* vol I (manuscris furnizat de prof. G. Vioreanu din Buzău), pp. 26-27.

La rândul său, istoricul basarabean Ștefan Ciobanu arată într-o lucrare publicată după război și dedicată culturii românești din Basarabia în anii stăpânirii țariste următoarele: „Când rușii sărbătoreau centenarul anexării Basarabiei, la Chișinău apare fără dată Nr. 1 al unei efemere reviste, care nici n-a fost pusă în vânzare fiind confiscată la tipografie. Era un număr al revistei «Făclia Țării» (...) tipărită de C. S. Costinovici și întemeiată de C. Costinovici și Gheorghe Tudorov (Tudor). Revista a fost editată pe opt pagini în format mare cu ilustrații".[12]

Un alt contemporan al evenimentelor, profesorul prahovean Dumitru Munteanu-Râmnic, își reamintea după aproape trei decenii într-un curs ținut la Universitatea Populară „Nicolae Iorga" din Vălenii de Munte în august 1940 și intitulat *Basarabia și fenomenul de repetiție față de permanențele istorice* despre această publicație. El afirma că „Făclia Țării" apărea în mai 1912 „când țarul Nicolae al II-lea a venit la Chișinău pentru serbările centenarului, iar noi cei din România liberă de atunci comemoram demn și duios, o sută de ani de la pierderea Basarabiei." Vorbitorul sublinia că publicația amintită era tipărită cu litere chirilice ruse, cuprinzând „multe și îngrijite ilustrații (vederi, scene și figuri din viața românească a Basarabiei)". Renumitul profesor își amintea faptul că „revista scrisă și editată cu pricepere, gust și adânc simț românesc nu s-a putut răspândi deoarece deși aprobată de cenzura din Odessa, deși tipărită, a fost confiscată de Arhiepiscopul rusificator Serafim (Ciceagov) și reținută la Mitropolia Chișinăului unde a fost găsită în fericita vreme a Unirii Basarabiei (1917-1918)". D. Munteanu-Râmnic prezenta, în continuare, conținutul revistei subliniind caracterul ei patriotic moralizator. Oratorul evidenția în final, importanța deosebită a gazetei, care deși nu a putut fi răspândită „rămâne un document tipărit, o dovadă temeinică a simțirii și mișcării naționale românești din Basarabia anului 1912, când se împlineau la 16 mai o sută de ani de la cea dintâi și dureroasă răpire a Basarabiei."[13]

---

12. Șt. Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă,* ed. a II-a, Chișinău, 1992, p. 235.

13. Ion Șt. Baicu, Constantin Dobrescu (editori), *Nicolae Iorga și Prahova (1889-1948). Documente*, ed. a II-a, Cerușu - Prahova, 2000, pp. 452-453, doc. 879; vezi și "Gazeta Cărților", Ploiești, X, nr. 3-4, din 1-15 august 1940.

Opinia publică din România liberă a primit cu indignare și legitimă revoltă manevrele perfide ale autorităților țariste. N. Iorga s-a aflat printre cei mai vehemenți protestatari. El a tipărit în acele zile triste în paginile ziarului său „Neamul românesc" un articol intitulat simplu *Un centenar.* Autorul critica caracterul festivist propagandist al manifestanților din capitala Basarabiei. Marele istoric nota cu justificată nemulțumire următoarele: „În această clipă străbat ulițele Chișinăului cu strade largi și multe clădiri oficiale, popi în veștminte străine cântând tropare slavone și din turnurile bisericilor ciudate cu coperișuri verzi se revarsă, spre mărirea aniversării de o sută de ani a unei cuceriri, sunetul clopotelor. În forma religioasă măcar, oficialitatea stăpânilor prin sabie se bucură că a răpit atunci și domnește acu peste această sută parte din vasta Rusie." Iorga evidenția în continuare faptul că românii basarabeni erau ținuți în ignoranță, incultură, lipsă de învățătură pentru a fi subjugați mai ușor: „Cuceriți, stăpâniți, supuși sunt două milioane de moldoveni. Și între dânșii nu sunt măcar două mii care să înțeleagă nedreptatea, jignirea, umilința ce se ascunde pentru ei în această defilare a odăjdiilor de aur, a uniformelor, a hainelor de gală în sunetul greoi de proslăvire a aramei din care se varsă și tunurile." Autorul articolului condamna modul în care autoritățile țariste au celebrat centenarul răpirii Basarabiei, cheltuielile considerabile făcute de autorități. Numai pentru iluminații s-au folosit 9000 de ruble, sumă considerabilă pentru vremea aceea, cu toată jalea și tristețea împărtășite de toți românii. În acele clipe grele, N. Iorga nu-și pierdea speranța în viitor, fiind convins că nu peste multă vreme cauza unității românești va fi triumfată. „De aici unde muncim spre întemeierea altui viitor – scria el mai departe – pentru românii din orice colț al moștenirii lor răspundem la această «serbare» nu prin geamătul de care vorbește proza necuviincioasă și cercetătoare a d-rului Racovski, ci printr-o afirmare de conștiință și printr-o făgăduială solemnă". Cu aceeași demnitate și hotărâre, marele cărturar și om de cultură încheia mobilizator: „Și făgăduim că vom da tot ce e mai bun în noi, credință și muncă, noi înșine și urmașii

noştri, pentru ca vechea nedreptate să se şteargă şi viaţa naţională liberă să domnească şi peste acele plaiuri ale întunericului şi robia unde dreptul nostru veşnic ne cheamă."[14]

N. Iorga îndemna deci la moderaţie, dar la hotărâre, condamnând extremismul promovat de socialişti în special de liderul lor Cristian Racovski. Acesta din urmă şi-a schimbat ulterior punctul de vedere. Dintr-un adversar al imperialismului rus în 1912, el a devenit un apărător înverşunat după 1913 al statului multinaţional sovietic. Se pune întrebarea firească: când a fost sincer în 1912 sau câţiva ani după aceea?

Tot în mai 1912, N. Iorga a publicat un nou articol în paginile săptămânalului Neamul românesc pentru popor, de fapt un supliment al ziarului „Neamul românesc" intitulat *Jalea pentru Basarabia pierdută.* Marele patriot şi om de cultură condamna faptul că „acum o sută de ani, rusul, biruitor asupra turcului, a rupt şi a tras la dânsul jumătate din vechea noastră Moldovă". El deplângea situaţia din Chişinău „când stă guvernatorul Basarabiei şi vlădica rusesc, care blastemă vorba şi cartea românească, s-au tras clopotele, s-au purtat pajurele pe stradă şi s-au întins mese pentru mâncare şi băutură fără plată, ca la pomana morţilor". Pentru românii din regat, ziua de 16 mai a fost o zi de reculegere, de doliu: „Noi, din partea noastră am înţeles altfel. S-au făcut slujbe pe la biserici pentru toţi ai noştri care, pe pământul furat au muncit şi adus jertfe fără să li se ţie în seamă (...) Şi pe străzile oraşelor celor mari fiecare trecător a fost rugat să dea câte ceva, cât îl lasă puterea şi tragerea de inimă, pentru ca să se poată alcătui la Iaşi o casă în care să stea şi să afle hrană feciorii, de români din Basarabia, care n-ar vrea să se adape de tulburea învăţătură muscălească, ci din limpedea învăţătură în graiul lor, la şcoala înaltă de la Iaşi".

Iniţiativa lăudabilă a lui N. Iorga prindea repede contur căci mulţi români ofereau sume mai mici sau mai mari. „S-au strâns, credem vreo 10-15.000 lei anunţa cu mândrie marele istoric – şi o să mergem şi până la 50.000 lei. Şi foaia noastră a început să primească

14. N. Iorga, *Neamul românesc din Basarabia*, vol. II, ediţie de Iordan Datcu, 1997, pp. 50-51.

bani pentru casa românească a basarabenilor." El era încrezător în ceea ce privește realizarea proiectului, căci nota în finalul articolului; „Și nu credem că e departe ziua când, în fața făcătorilor de întuneric, vom ridica pe temelie de drept și de jertfă, locaș de lumină !"[15]

Demn de amintit este faptul că în aceste clipe triste, de reculegere, concetățenii lui N. Iorga au dovedit o exemplară solidaritate. Banca comerțului din Vălenii de Munte, județul Prahova a donat în data de 22 mai 1912 suma de 100 lei, importantă pentru ea căci avea un capital social de 250.000 lei, iar un grup de 11 deponenți au subscris cu suma de 110 lei, fiecare contribuind cu 10 lei.[16] N. Iorga a primit și alte sume din întreaga țară. Optimismul său nu a fost deci exagerat, el a avut o bază reală. La scrută vreme de la lansarea listelor de subscripție s-au adunat banii necesari cumpărându-se potrivit relatărilor profesorului basarabean Ștefan Ciobanu o casă în Iași pe strada Sărăriei nr. 11 unde „au găsit adăpost mai mulți studenți basarabeni." Iar după unirea din 27 martie, 9 aprilie 1919, acest imobil a fost donat Directoratului de Instrucție publică din Basarabia și servește și astăzi drept cămin pentru studenți."[17]

Tot acum din inițiativa lui N. Iorga a fost deschisă o expoziție cu documente istorice basarabene, care dezvăluie continuitatea românilor în Basarabia. Relevând acest lucru, istoricul Ștefan Ciobanu apropiat colaborator și prieten al lui Iorga scria în 1921 că „D-l Iorga în ciuda împrejurărilor organizează o expoziție basarabeană la București cu scopul de a arăta că în Basarabia încă n-a murit spiritul românesc, obiceiurile și datinile române, că cultura românească încă n-a fost înăbușită de cea străină. La această expoziție au fost trimise din Basarabia câteva lăzi cu diferite obiecte de artă națională, covoare, țesături, costume și un număr de manuscrise vechi moldovenești care mai pe urmă au fost publicate de D-l N. Iorga".[18] În replică la 26 august 1912 Al. Crupenschi, un apropiat al puterii de la Petrograd a deschis o expoziție regională aniversară la Hotin.

15. *Ibidem*, pp. 56-57.

16. I. Șt. Baicu, C. Dobrescu (editori), op. cit., p. 112, doc. 43.

17. Șt. Ciobanu, *N. Iorga și Basarabia,* în loc. cit., p. 73.

18. *Ibidem*; vezi și „Analele Academiei Române", secțiunea istorică, vol. XXXVI / 1912, pp. 931-947.

Parlamentul României a luat atitudine fermă în favoarea fraților basarabeni. Din inițiativa unui grup de deputați în frunte cu Take Policrat și N. Iorga a fost expediată o telegramă Dumei rusești de la Petrograd. Documentul afirma că centenarul pierderii Basarabiei oferă prilejul României să ridice din nou „eterna și istorica protestare contra nedreptății politice pe fiii aceluiași popor, aceleiași națiuni în interesul politic al celui mai puternic". Senatorii telegramei își exprimau speranța, bazându-se „pe simțămintele de dreptate și de onoare ale celei de a treia Dume rusești că Rusia nouă nu va face o sărbătoare din doliul unei națiuni vecine și amice."[19]

Academia Română a comemorat și ea sub președinția lui Iacob Negruzzi răpirea Basarabiei din trupul vechii Moldove. Cu acest prilej, profesorul Constantin Istrate a prezentat o comunicare intitulată *Cetatea Hotinului*. Vorbitorul a scos în evidență importanța istorică, strategică și militară a acestei fortărețe, rolul ei deosebit în lupta de apărare a independenței naționale mai cu seamă în vremea lui Ștefan cel Mare.[20] Tot acum N. Iorga a rostit o comunicare cu titlu semnificativ *Însemnătatea ținuturilor de peste Prut*. Vorbitorul a precizat că aceste teritorii „moldovenești" au căpătat, după anexarea la Rusia în 1812, numele nedreptățit și tendențios de Basarabia, aplicabil numai fostei stăpâniri «băsărăbești» , muntene de la gurile Dunării, mai târziu sălaș de tătari, apoi pustiu deschis tuturor imigrărilor și colonizărilor de stat. Marele istoric a subliniat faptul că „Momente românești, amintiri românești, ogoare românești, drepturi românești se întâlnesc la tot pasul", fapt care dovedesc statornicia românilor. În schimb întâlnim „ruși veniți de peste Nistru, bulgari fugiți de peste Dunăre de groaza turcilor pedepsitori, lipoveni exilați cât mai departe de proslăvia oficială, nemți în căutare de privilegii cu îmbogățiri rapide neavând în mai toate cazurile decât vechimea celor o sută de ani strecurați de la tratatul 16/28 mai 1812".

N. Iorga atrăgea atenția că după o perioadă scurtă de autonomie, Basarabia a fost supusă unui proces amplu și ireversibil de rusificare

19. *Centenarul răpirii Basarabiei,* în „Dimineața", IX, nr. 2844, din 17 mai 1912.

20. Cf. C. I. Stan, *Centenarul răpirii Basarabiei* (16 mai 1812- 16 mai 1912), în „Destin Românesc", IV, nr. 2 (14), 1997, pp. (59-60).

limba băștinașilor din biserică și școala din sat fiind de mult scoase. „Oratorul a scos în evidență faptul că între țăranul din văile Nistrului, Răutului, Bâcului, de pe malul stâng al Prutului în cel de pe malul drept din văile Siretului, Moldovei, Bistriței, nu e în nicio altă privință decât a formelor de stat și cultură superioară, vreo deosebire."

N. Iorga a făcut, în continuare, o trecere în revistă a formării statelor feudale românești, iar apoi s-a ocupat de domnia lui Alexandru cel Bun, dar mai ales de cea a lui Ștefan cel Mare. Celebrul istoric a arătat că marele voievod a acordat o atenție deosebită cetăților de dincolo de Prut aproape de Nistru: Hotinul și Soroca, Tighina și Orhei. În toate aceste locuri se țineau târguri și iarmaroace, iar economia prospera. Vorbitorul a precizat că pierderea Chiliei și a Cetății Albe (1484) ocupate de turci a influențat negativ comerțul Moldovei. De asemenea cucerirea de către otomani a Tighinei, devenită Bender în 1538 sub domnia lui Soliman Magnificul a consolidat puterea Semilunei la gurile Dunării.

În partea a doua a comunicării sale, N. Iorga s-a ocupat de viața culturală a Basarabiei. Marele istoric arată că pe baza operei unui funcționar basarabean intitulată *Lucrări ale comisiunii arheologice din Basarabia,* Radu Rosetti a publicat arhiva senatorilor de aici în perioada premergătoare răpirii acestei vechi provincii românești de către Rusia țaristă. Actul din 16 mai 1812 a fost recunoscut și de împăratul Napoleon I „arbitrul general al răpirilor". Totuși celebrul istoric nu-și pierdea speranța în viitor fiind ferm convins că „va fi cândva o Românie și un viitor național pentru acest neam".

În ultima parte a amplei sale comunicări, N. Iorga s-a ocupat de cântecele și poveștile basarabene, de obiceiurile tradiționale de aici, afirmând că: "Viața răzășească aproape neatinsă până azi, cu sărbătorile ei tradiționale, cu obiceiurile ei străvechi trebuie să fie păstrată mai bine decât orice alt strat popular românesc, cântecul național". Vorbitorul scoate în evidență activitatea neobosită desfășurată de învățătorul Vasiliu din Tătărași culegător de folclor moldovenesc. Marele cărturar și om politic reliefa faptul că „poezia populară basarabeană n-a putut fi

înrăurită (…) astfel gândul, simțirea, ritmul, rima, au rămas în cântecul basarabean complet neschimbate și absolut autentice."

În pofida multiplelor greutăți și a numeroase oprelişti ivite la tot pasul, N. Iorga era totuşi optimist. El credea cu tărie în unitatea spirituală a românilor ca o premisă solidă a celei politice, căci spunea în final: „Un popor care se întăreşte prin cultură nu poate pieri în veci şi niciunul din locurile pe care le-a fructificat munca şi conştiinţa sa le-a făcut vii".[21]

Autoritățile române au fost destul de prudente. Relevând acest lucru, Ştefan Ciobanu arăta peste ani „Cu ocazia aniversării răpirii Basarabiei, când oficialitatea tăcea, mulţi dintre oamenii politici ai României vechi priveau chestiunea Basarabiei ca o utopie, ca o chestiune periculoasă".[22] Totuşi guvernanţii de la Bucureşti au decretat pentru ziua de 16 mai doliu naţional. Drapelul naţional a fost arborat în bernă. Din iniţiativa Ligii Culturale, personal a lui N. Iorga s-a organizat un miting impunător la care au participat zeci de mii de locuitori ai capitalei şi împrejurimi alături de reprezentanţii Ligii din întreaga ţară. Cei prezenţi au luat parte mai întâi la un *Te Deum* oficiat de preotul D. C. Butculescu de la Biserica Sf. Gheorghe din Bucureşti. Miile de participanţi purtau cocarde tricolore comemorative. În centrul cocardei erau înscrise cuvintele: „Pentru Internatul studenţilor basarabeni", iar pe margine sinteza dramei teritoriului dintre Prut şi Nistru „1812 – Pierderea Basarabiei – 1912. Aniversarea ei dureroasă – 2012 – Ajută-ne Doamne!"[23] După *Te Deum* s-a vernisat expoziţia de cărţi şi documnete despre Basarabia iniţiată de N. Iorga. Cu această ocazie a fost oficiată o slujbă de pomenire de preoţii Gheorghe Rădulescu de la Biserica Albă şi Mihai Busuioc de la Biserica Precupeţii Noi, amândouă din Bucureşti.

Atmosfera era de reculegere, de solidaritate cu fraţii basarabeni, dar şi de încredere în viitor. În după-amiaza aceleiaşi zile, Liga Culturală a organizat o impunătoare adunare. Mitingul a fost deschis de N. Iorga

21. „Analele Academiei Române", secţiunea istorică, vol. XXXVI, 1912, pp. 1031-1042, vezi şi N. Iorga, *Neamul românesc din Basarabia…*, vol. II, pp. 51-70.

22. Şt. Ciobanu, N. Iorga şi Basarabia, în *loc. cit.*, p. 74.

23. „Universul", XXX, nr. 134, din 18 mai 1912.

secretar general al acestei organizații patriotice. El a rostit o amplă și emoționantă cuvântare. Marele istoric a reamintit celor prezenți că „Acum 100 de ani, la 16 mai 1812 prin tratatul de la București între Rusia și Turcia, am pierdut pământul pe care numai cu greu îl pot numi împotriva adevărului istoric: Basarabia, căci Basarabia era numai partea de la gurile Dunării. Vorbitorul a subliniat faptul că românilor în 1812 li s-a smuls o provincie fără ca ei să fi participat la luptă." Oratorul afirma, în continuare: „Fără conștiință era clasa boierească a Moldovei din anul 1812, călcând astefel datoria oricărei clase dominante de a aprinde și exprima toate amintirile, toate speranțele, tot dreptul, toată mândria unui popor." Noi stăpânitori au desființat românilor basarabeni armata națională, ei luptând alături de țar pentru o cauză străină.

În pofida dramei pe care erau nevoiți să o îndure frații de peste Prut, N. Iorga nu era pesimist, el avea încredere deoarece spunea: „Un popor se poate ridica însă totdeauna peste greșelile sale atunci când ele n-au produs viciile care străbat adânc în ființa lui și îl distrug.

Peste greșelile ca aceea de atunci, să căutăm îndreptarea unei pierderi care nu poate fi veșnică. „Pentru realizarea unității naționale, marele istoric chema pe intelectualii românilor basarabeni, preoți, învățători, profesori să se adune pentru ca în genunchi înaintea altarului, să facă pomenirea trecutului neuitat și juruinți pentru viitorul care nu poate întârzia". El se ridica împotriva „semănătorilor de ură" îndemnând la unitate și coeziune dincolo de rivalitățile de clasă. În noile condiții se impune trezirea neamului întreg „Neînțelegerile de sus și neputința inculturii sărăciei de jos vor trebui să înceteze. Nu vom cruța nici o silință pentru ca să ajungem acolo. Și atunci când de la un capăt al teritoriului național până la celălalt, va fi în milioane de oameni același simț, aceeași conștiință, aceeași mândrie, ne vom întreba pe ce drum a pierit străinul care fusese cândva stăpân în moștenirea noastră!".[24]

---

24. „Dimineața", IX, nr. 2844, din 17 mai 1912; vezi și *Centenarul anexării Basarabiei* în „România muncitoare", VIII, seria a II-a, nr. 36, din 16 mai 1912.

Și la Iași au avut loc acțiuni comemorative. Ele au fost pregătite cu multă atenție. Încă din 29 martie 1912 s-a constituit aici un comitet de profesori universitari condus de renumitul istoric Alexandru D. Xenopol. Noul organism a convocat în ziua de 30 martie 1912 „mai multe persoane pentru a discuta ce măsuri sunt de luat pentru a răspunde din partea poporului român la serbarea din partea Rusiei, a centenarului anexării Basarabiei".[25] De asemenea Dimitrie. C. Moruzi a editat cu această ocazie o culegere de cântece basarabene la Iași, între care figurau: *Marșul răzeșilor din Basarabia, Doina mazilului; Dorul basarabeanului, Hora basarabeanului, Pribeagul.*[26] Cunoscutul cărturar de viță boierească și domnească, recunoscut prinț chiar de Rusia, care trăia retras în capitala Moldovei a publicat în același an la București o lucrare literară intitulată *Pribegi în țară răpită* în care evidenția continuitatea și unitatea românilor basarabeni, care au rezistat cu tenacitate expansiunii slave: „Oricât de mic a fost numărul latinilor din Basarabia și de mare numărul slavilor, oricât de amărâtă viață de cuceriți, departe de a se nimici, niciodată nu se vor putea slaviza. Dimpotrivă, treacă peste mândrii noștri moldoveni din Basarabia și câte au trecut peste dânșii în 100 de ani ca toți moldovenii vor rămânea, vorba lor, mă rog în «Apa curge, pietrele rămân»"[27]

Creația literară a lui D. C. Moruzi l-a impresionat profund pe N. Iorga deoarece i-a făcut o recenzie laudativă la începutul lunii mai 1912 în paginile periodicului „Neamul românesc literar". Autorul prezenta și evidenția „încă de la început" valoarea ei superioară, trainică. El sublinia că romanul *Pribegi în țară răpită* are importanța lui estetică aparte „izbucnește spontan din sinceritatea absolută, din avântul ideal, din căldura unui suflet care poate prinde în el tot ce mișcă pe semenii săi". Importanța sa derivă și din considerentul că „într-însul se zbate viața unui popor". Marele istoric evidenția, de asemenea, modestia autorului ajuns acum la vârsta maturității retras la București din tumultul cotidian. N. Iorga constată că „Intriga servește numai pentru a înfățișa

---

25. Cf. Anghel Popa, *1812-1912. Centenarul anexării Basarabiei și implicațiile sale asupra națiunii române* în „Revista istorică", VII, nr. 9-10 / 1996, p. 750.

26. Dimitrie C. Moruzi, *Cântece basarabene*, Iași, 1912, passim.

27. Idem, *Pribegi în țară răpită*, București, 1912, passim.

stările de spirit și de a discuta idei". El reliefa faptul că în romanul *Pribegi în țară răpită* se găsesc „multe pagini de adevărate memorii, și ele sunt ale unui om de o vastă cultură și de un entuziasm pentru ce e bun și frumos, care a biruit răceala anilor și greutatea deziluziilor unei soarte vrăjmașe. E o datorie morală a ceti această carte".[28]

Dimitrie C. Moruzi nu a mai apucat să vadă visul său de-o viață; a trecut în eternitate. În necrologul scris cu acest prilej N. Iorga reliefa că ultimii ani ai vieții i-a petrecut în singurătate abia ducându-și traiul de la o zi la alta: „Azi puțini știu ce era acel bătrân bolnav, surd, asmatic, incapabil aproape de a se mișca pe care îl cuprindeau două odăițe de mahala în fundul Iașiului sus pe dealul de la Nicorița (…). Rar, îl vizita câte un prieten". Marele istoric sublinia că „Era prinț, recunoscut în Rusia, de unde venise foarte tânăr pentru credințele și aplecările sale, coborâtor atutentic de domn, strănepot al lui Constantin-Vodă (…). Regele Milan, cu care avea o asemănare impresionantă îi venea văr bun, și la Belgrad nepotul său Alexandru îl primise cu onorurile unui membru al dinastiei. Fusese bogat, avusese moșii, cheltuise și risipise (…). A tipărit o carte despre Basarabia, despre Rusia, la «Minerva» o carte uimitoare prin bogăția ideilor, prin puterea amintirilor, prin colorația stilului (…) La Iași a dat două romane despre vechea viață basarabeană și moldovenească din tinerețile sale și o sumă de amintiri care se pot pune pe dreptate alături de ale lui Ion Ghica (…) Până la sfârșit a fost un ostaș loial și cutezător al credințelor sale. A murit ca pe câmpul de luptă".[29]

La Iași mitingul de protest față de serbările de la Chișinău au început în dimineața zilei de 16 mai 1912, în sunetele de durere ale clopotelor bisericilor și catedralei mitropolitane, dar și ale celor din întreaga țară. Întregul oraș a avut drapelele tricolore de la instituțiile publice arborate în bernă. Mii de oameni de diverse vârste și profesori: studenți, elevi, funcționari, lucrători, pensionari au răspuns la chemarea secției locale a Ligii Culturale. La catedrala mitropolitană

28. N. Iorga, *O carte despre Basarabia a D-lui D. C. Moruzi,* în „Neamul românesc literar", V, nr. 16-17, din 5 mai 1912, pp. 242-246.

29. Idem, *Oameni care au fost,* vol. II, București, 1935, pp. 131-132.

s-a oficiat un *Te Deum* de un sobor de preoți în frunte de episcopul vicar Antim Botoșăneanul. După slujbă, cei prezenți au pornit într-un marș al tăcerii pe străzile Iașiului procesiunea îndreptându-se spre Piața Unirii.[30]

Seara, Teatrul Național a fost gazda unui reușit program artistic. Festivitățile au început prin intonarea *Imnului Regal* și marșului *Deșteaptă-te române,* interpretate cu talent și sensibilitate de fanfara Liceului internat. În cadrul manifestării, istoricul A. D. Xenopol, profesor la Universitatea ieșeană a rostit conferința intitulată *Răpirea Basarabiei*. Vorbitorul a condamnat raptul teritorial făcut de țarul Alexandru I cu exact un secol în urmă. El se ridica, de asemenea, împotriva festivităților fastuoase organizate la Chișinău de vremelnicii ocupanți arătând: „Este bine și înțelept ca asemenea acte să fie trecute sub tăcere, iar nu comemorate și înfipte în amintirea urmașilor, prin ridicări de monumente și serbări zgomotoase, căci, mai în urmă, orice ai face nu țintuiești pe stâlpul veșnicei decât propria rușine".[31] A luat apoi cuvântul actorul State Dragomir, originar din Basarabia care a condamnat cu tărie poziția autorităților țariste, față de centenarul răpirii Basarabiei. Din partea tineretului universitar a vorbit Horia Dăscălescu președintele Societății Studențești din România care a salutat inițiativa „Ligii Culturale", în special a lui N. Iorga de a ridica în Iași un cămin pentru studenții veniți din Basarabia.

După discursuri actorii State Dragomir și Cuzim de la „Naționalul ieșean" au recitat versuri patriotice, iar corul Mitropoliei Moldovei a cântat imnuri religioase și „Marșul Triumfal" compus de Gavril Musicescu.[32]

Mitinguri de solidaritate cu frații basarabeni au avut loc și în alte orașe ale țării. În cadrul unei conferințe publice ținută la Craiova, generalul Cr. Marcu aprecia că în pofida momentelor grele prin care trecea poporul român, cauza sa națională va triumfa, căci „ea este sfântă și nu ni se poate contesta nici de cei mai implacabili răuvoitori".

30. „Opinia", Iași, IX, nr. IX, nr. 1591, din 17 mai 1912.
31. A. D. Xenopol, *Răpirea Basarabiei,* în „Arhiva", Iași, an XXIII, nr. 5, mai 1912, p. 200.
32. „Evenimentul", Iași, XX, nr. 62, din 16 mai 1912.

Scuturarea jugului dominației străine nu se putea realiza decât prin unirea tuturor forțelor națiunii. Oratorul încheia conferința sa în mod apoteotic, căci, adresa un îndemn fierbinte tuturor fiilor și fiicelor neamului să strângă rândurile pentru triumful idealului național. Întrucât „uniți mai cu putere și înzestrați cu acea voință fermă caracteristică neamului nostru românesc, bătrânii și tinerii, tot ce e suflet românesc să zicem: Cu Dumnezeu înainte! Jos tirania! Jos diplomația acaparatoare! Jos sclavia fraților apăsați!“ [33]

Tot în 1912, profesorul Dumitru Munteanu-Râmnic de la Liceul „Sfinții Petru și Pavel” din Ploiești, prieten și colaborator apropiat a lui N. Iorga, șeful organizației prahovene a Partidului Naționalist-Democrat a ținut o conferință publică în care a condamnat cu fermitate politica de deznaționalizare promovată cu asiduitate de autoritățile țariste. Oratorul critica, totodată, indiferența cu care fusese privită chestiunea fraților basarabeni în România liberă: „E o mare nedreptate ce se face fraților de acolo prin lipsa de interes a celor de aici – preciza vorbitorul – ba nu cred ca pot sfârși mai bine decât atrăgând atențiunea tuturor asupra acestui fapt.“[34]

Buzoienii au organizat și ei la 16 mai 1912 sub patronajul Ligii Culturale o adunare comemorativă. Localurile publice și particulare au arborat drapelul tricolor îndoliat. Mitingul a început la orele 16:00 prin oficierea unui *Te Deum* la biserica Banu din localitate. După servicul divin, participanții s-au deplasat spre sala Teatrului „Moldavia” unde a avut loc o manifestație patriotică.

Primul care a luat cuvântul a fost profesorul Toma Dicescu, președintele secției Buzău a Ligii Culturale. Apoi au vorbit G. Rășcanu, profesorul Petre Zaharescu, avocatul Pompiliu Ioanițescu, N. I. Bărbulescu și Constant Ierca. Prezentând succint discursurile, un ziar al vremii scria „Oratorii au descris mijloacele clandestine de care lacomii noștri vecini s-au servit spre a se smulge Basarabia și-au îndemnat poporul să lupte cât mai mult pentru dezvoltarea conștinței naționale exprimându-și speranța că dreptatea va triumfa.“ [35]

---

33. G. Marcu, *Răpirea Basarabiei. Tristă comemorare 1812-1912,* Craiova, f.d., p. 34.
34. Dumitru Munteanu Râmnic, *Pentru Basarabia. Culegere de texte,* Ploiești, 1912, p. 124.
35. „Gazeta Buzăului”, II, nr. 18, din 20 mai 1912.

După întrunire, participanții au defilat cu drapele pe străzile principale ale orașului. Manifestația s-a încheiat în liniște și ordine.

Foarte activă a fost organizația buzoiană a Partidului Naționalist Democrat. Oficiosul ei, ziarul „Crai nou” publica, chiar în ziua centenarului răpirii Basarabiei, un articol comemorativ în care sublinia printre altele: „Astăzi 16 mai 1912, stăpânitorii serbează 100 de ani de stăpânire a Basarabiei”. Pentru noi românii acest eveniment este de fapt o comerorare. „Și atinși de zgomotul petrecerilor de acolo cu inima strânsă de durere serbăm și noi 100 de ani de la trunchierea Moldovei trup din trupul nostru, sânge din sângele nostru”. În pofida tristelor momente prin care treceau românii, oficiosul oragnizației Partidului Naționalist Democrat din județul Buzău era convins că „Pământul nostru îl are o puternică Rusie, dar sufletul nostru nu-l va avea niciodată”.[36]

Împlinirea în mai 1912 a 100 de ani de la răpirea Basarabiei de către imperiul țarist a fost un nou prilej de manifestare a dorinței de unitate națională a românilor. Acțiunile hotărâte organizate de poporul roman au făcut ca manifestațiile organizate cu mult fast de autoritățile de la Petrograd să nu-și atingă scopul. Pentru români, centenarul anexării Moldovei dintre Prut și Nistru a fost un moment comemorativ, dureros, dar în același timp un prilej potrivit de reafirmare a dorinței unanime a românilor de a înfăptui cât mai grabnic deplina unitate națională. Chiar și unii reprezentanți ai guvernanților țariști au recunoscut cu destulă obiectivitate că revenirea Basarabiei la patria mamă se va realiza mai devreme sau mai târziu. Generalul rus A. N. Kuropetokin, fost ministru de război, prevestind evenimentele din 1918, arăta la 100 de ani după cotropirea din mai 1812 următoarele: „Populația românească din Basarabia anexată acum 100 de ani trăiește azi apărată și în afară de populația rusă. În viitor, fie pe cale pașnică, fie în urma unui război, unitatea poporului român este inevitabilă“. [37]

În toată această activitate patriotică un rol important l-a avut Nicolae Iorga. Prin întruniri, mitinguri, prin conferințe, articole de presă, marele istoric a demonstrat cu argumente științifice apartenența

36. *100 de ani 1812-1912,* în „Crai nou”, Buzău, I, nr. 2, din 16 mai 1912; vezi și C. I. Stan, *Buzăul pe calea progresului și modernizării (1877-1918),* Buzău, 2005, p. 83.

37. Cf. Nicolae Bulat, *Județul Soroca: file de istorie,* Chișinău, 2000, p. 231.

Basarabiei la patria mamă. El a condamnat cu tărie politica agresivă, sistematică, de deznaționalizare promovată cu perseverență de guvernanții ruși. N. Iorga a militat cu asiduitate pentru ridicarea nivelului de cultură al fraților basarabeni, premisă absolut necesară înfăptuirii desăvârșirii unității naționale.

Peste numai 6 ani, la 27 martie/ 9 aprilie 1918 Basarabia, prin hotărârea Sfatului Țării, s-a unit cu România liberă. Se împlinea acum un deziderat așteptat de-a lungul deceniilor de numeroase generații. N. Iorga a avut fericirea să vadă acest mare vis realizat, la înfăptuirea lui aducându-și o substanțială contribuție.

DIPLOMAȚIA FRANCEZĂ ȘI PROBLEMA UNIRII BASARABIEI CU ROMÂNIA

Dr. Daniel CITIRIGĂ*

Actul unirii Basarabiei cu România implică atât o discuție istorică, cât și una politică. Intersectarea istorică dintre Rusia și România este una dintre cele mai complexe din Estul Europei. Practic, în cadrul relațiilor bilaterale regăsim episoade pe care le putem caracteriza drept *pagini albe,* fără a exagera. Problema anexării Basarabiei în 1812, cea a Tezaurului de la Moscova sau a notelor ultimative din iunie 1940 sunt câteva dintre cele mai importante în acest sens[1].

În fapt, disputele teritoriale dintre cele două state au fost majore și au trasat direcția politică și diplomatică. Deși doar în trecere prin România, scriitoarea americană R. G. Waldeck a surprins cel mai bine, în opinia noastră, într-o notă tragi-comică, relația istorică a celor doi vecini: fiecare alianță a României cu Rusia s-a soldat cu anexarea câte unui teritoriu sau două în favoarea celei din urmă[2].

În cazul Unirii de la 1918, de această dată, evoluția politică a fost de partea României, fiind influențată decisiv de Revoluția rusă și de influența cercurilor politice și militare românești. În ceea ce privea poziția Marilor Puteri, nu exista o adversitate fățișă față de unirea Basarabiei cu România, ci dimpotrivă. Franța susținea acest act încă de la intrarea trupelor române în această provincie, relevantă fiind și

---

* Doctor în Istorie, cadru didactic, Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius", Constanța.

3. Pentru o viziune detaliată vezi Iulian Fruntașu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei. 1812-2002,* Chișinău, 2002; Viorica Moisuc, Ion Calafeteanu, Constantin Botoran, *Tezaurul României la Moscova - Documente (1916-1917),* București, 1993.

2. R. G. Waldeck, *Athénée Palace,* București, 2006, p. 83.

poziția premierului francez Georges Clemenceau care considera că „s-au petrecut evenimente de care nu putem să nu ținem cont și faptul că problema Basarabiei se va reglementa în favoarea României constituie un element care nu poate fi neglijat"[3]. O soluție asemănătoare dădeau și experții americani din Comisia Inquiry. În ianuarie 1919 se recomanda ca „întreaga Basarabie să fie alipită la statul român", deoarece „Basarabia a aparținut în trecut României și este predominant românească după caracterul ei etnic"[4]. Nu în ultimul rând, ne atrage atenția susținerea din partea guvernului britanic, care pornind de la argumentele istorice, politice și demografice favorabile românilor, recomanda „să se recunoască Unirea deja împlinită a Basarabiei cu România"[5].

Cu toate acestea însă, recunoașterea unirii Basarabiei cu România nu a fost un act pe care liderii europeni și americani să-l gândească la fel până la final. Încă de la prima discuție privitoare la problemele românești, la 8 februarie 1919, E. Crowe, delegatul britanic în comisie, atrăgea atenția asupra relațiilor sensibile cu Rusia de care trebuia să se țină cont pentru a nu da ocazia ca aceasta să acuze Aliații că au profitat de slăbiciunea fostului imperiu pentru a-l deposeda de unele teritorii.

La 5 martie, Jules Laroche, reprezentat al guvernului francez la Conferința de Pace de la Paris, cu acceptul delegaților britanici și americani, anunța Consiliul Suprem că „luând în considerare aspirațiile generale ale populației Basarabiei, caracterul moldovenesc al regiunii, din punct de vedere geografic și etnic, cât și argumentele istorice și economice, Comisia se pronunța pentru reatașarea Basarabiei la România"[6]. Acest demers însă, urma să fie blocat de secretarul de Stat american Robert Lansing care, în cadrul Consiliului miniștrilor de Externe din 8 mai 1919, atrăgea atenția asupra faptului că în cadrul Conferinței de Pace nu au competența de a judeca speța unui stat cu care Aliații nu au fost în război. Deși a recomandat și recunoașterea

3. *1918 la Români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională*, București, vol. 3, 1986. doc. 500.

4. Apud Octavian Țâcu, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939),* Chișinău, 2004, p. 21.

5. *Ibidem.*

6. *Ibidem*, p. 27.

guvernului lui Kolceak acest demers nu a fost sprijinit și, prin urmare, Rusia nu a fost invitată la Conferința de Pace[7].

Pornind de la aceste premise, vom încerca să analizăm poziția diplomației franceze în cadrul dezbaterilor din 1920, observând încă de la început că susținerea Franței a fost una continuă, dar amplitudinea ei oscilantă. Demersul nostru se bazează, în mare parte, pe documentele diplomatice franceze, iar inițiativa nu se vrea una exhaustivă. De altfel, modesta încercare de față își propune nu aducerea unor informații absolut noi, atitudinea diplomației franceze fiind cunoscută[8], ci mai ales, o viziune proprie.

La 14 ianuarie 1920, ministrul francez la București, Saint-Aulaire, printr-o telegramă adresată lui Georges Clemenceau, îl informa despre vizita pe care o făcea primul ministru al României, Alexandru Vaida-Voevod, la Paris. Principalul scop al demnitarului român era legat de negocierile de pace cu Ungaria, însă Saint-Aulaire vedea un scop deosebit de important și în atragerea simpatiei opiniei publice internaționale cu privire la două dintre cele mai sensibile probleme ale României: chestiunea Basarabiei și a unui ajutor financiar. Premierul român își exprima convingerea, la plecarea spre Paris, că se putea baza pe bunăvoința Franței[9]. În același sens, de altfel, se exprima într-o convorbire cu Saint-Aulaire și regele Ferdinand care își punea încrederea în președintele Consiliului de Miniștri francez, Georges Clemenceau, în special în chestiunea Basarabiei și Cadrilaterului[10]. Nu în ultimul rând, conform telegramei ambasadorului francez, Vaida-Voevod se exprima în favoarea încheierii unei alianțe între România și Franța, care urma să se extindă și la celelalte țări vecine[11].

---

7. *Paper relating to the Foreign Relations of the United States. Paris Peace Conference,* vol. 3, p. 851.

8. Pentru o viziune mai amplă asupra participării României la Conferința de la Paris, vezi Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc, *România și Conferința de Pace de la Paris (1918-1920),* Cluj-Napoca, 1983.

9. *Documents Diplomatiques Français (*în continuare *D.D.F.), 1920 Tome I (10 Janvier-18 Mai),* Paris, Imprimerie Nationale, 1997, Doc. 12 (*Saint-Aulaire către ministrul de Externe interim., Georges Clemenenceau,* București, 14 ianuarie 1920), pp. 16-18.

10. *Ibidem,* p. 17, nota nr. 1.

11. Pentru sistemul francez de alianțe vezi excelenta lucrare a lui Kalervo Hovi, *Cordon Sanitaire or barriere de l'est? The Emergence of the New French Eastern European*

Alexandre Millerand, noul lider de la Quai d`Orsay, printr-o telegramă confidențială îi informa pe diplomații de la Londra, Roma și Washington despre expozeul lui Vaida Voevod în chestiunea Basarabiei, ținut în fața Consiliului Suprem al Conferinței de Pace. În replica celor susținute de premierul român, Consiliul îi amintea acestuia despre angajamentul luat de a evacua întregul teritoriu al Ungariei, exprimându-și convingerea că pentru a da o decizie cu privire la Basarabia, evacuarea trebuia terminată. În acest sens, Vaida-Voevod aprecia că acest act va avea loc în cel mai scurt timp promițând că va depune toate eforturile necesare. Declarațiile din cadrul Consiliului fuseseră făcute de Lloyd George, dar în prealabil, Georges Clemenceau, în numele Franței, se declara pregătit să meargă mai departe și să recunoască încă de atunci anexarea *(l`annexion)* Basarabiei[12]. De altfel, această intervenție l-a determinat pe Lloyd George să reamintească decizia Comisiei române, ceea ce în ochii diplomației franceze echivala „implicit cu o promisiune"[13].

Printr-o scrisoare trimisă de către ministrul de Externe Millerand lui Daeschener, ministrul Franței la București, acesta din urmă era informat în legătură cu sesiunea din 3 martie 1920 a Consiliului Suprem reunit la Londra în cadrul căreia s-a discutat cazul premierului român care cerea avizul Aliaților față de propunerea de pace făcută de bolșevici românilor. Decizia forului internațional a fost să mențină rezoluția din 23 februarie care prevedea că guvernele aliate se vor abține a da un aviz în acest sens guvernelor limitrofe Rusiei, ceea ce, bineînțeles, nu putea decât să creeze dezamăgire la București[14].

Alexandru Vaida-Voevod aducea la cunoștința Consiliului că singura chestiune în privința Rusiei era cea a Basarabiei, față de care Conferința nu s-a exprimat încă definitiv. S-a decis că, pentru

Alliance Policy 1917-1919, Turku, 1975; Florin Anghel, *Construirea sistemului Cordon Sanitaire. Relații româno-polone 1919-1926,* ediția a II-a, Târgoviște, 2008.

12. *D. D. F., 1920 Tome I (10 Janvier-18 Mai),* Doc. 42 (*Millerand, ministrul de Externe, către Legația Franței la București,* Paris, 23 ianuarie 1920), pp. 64-65.

13. *Ibidem.*

14. *Ibidem,* Doc. 204 (*Millerand, ministrul de Externe, către Daeschener, ministrul Franței la București,* Paris, 5 martie 1920), pp. 299-300.

clarificarea situației, Consiliul Suprem va adopta imediat o rezoluție în acest sens, sub forma unei declarații. Conform acestui document, care era și în asentimentul ministrului de Externe francez, „*principalele Puteri Aliate se pronunță în favoarea reuniunii (la réunion) Basarabiei cu România și vor să încheie un tratat de recunoaștere... Puterile Aliate consideră că prin această anexare (annexion), interesele generale și particulare ale Basarabiei trebuie să fie garantate, în special raporturile sale cu țările vecine, și că drepturile minorităților trebuie să fie, de asemenea, garantate*"[15].

În ziua următoare, pe 6 martie, ministrul de Externe francez, îi mai trimitea o telegramă ambasadorului de la București, mult mai amplă de această dată, descriindu-i direcțiile pe baza cărora urma să se construiască relațiile bilaterale dintre cele două țări. După ce îi făcea o prezentare amănunțită a politicii românești premergătoare războiului, Alexandre Millerand îl informa pe diplomatul de pe malurile Dâmboviței că *în chestiunea delicată* a raporturilor României cu Rusia, în funcție de circumstanțe, va primi *instrucțiunile speciale necesare*. Într-o manieră generală ar fi putut doar recomanda multă prudență în tot ceea ce atingea sentimentul național rus. În chestiunea Basarabiei, sublinia ministrul de Externe, era evident că Franța își menținea poziția favorabilă României și care fusese confirmată prin decizia Consiliului Suprem[16]. Interesant în acest context, de amintit, ar fi și poziția pe care o lua Franța față de aliatul din Primul Război Mondial în problematica disputei teritoriale cu Bulgaria. Surprinzător în acest sens, Millerand îi sugera ministrului de la București o discreție cel puțin egală cu cea din speța Basarabiei. Dacă era incontestabil că reglementarea pașnică a chestiunii Dobrogei putea fi un element exact pentru pacea balcanică, nu era imposibil, conform opiniei lui Millerand, ca Franța să ceară României să cedeze benevol o parte a teritoriului ei adversarului ei de ieri[17].

15. *Ibidem*, p. 300, nota de subsol nr. 2.

16. *Ibidem*, Doc. 212 (*Millerand, ministrul de Externe, către Daeschner, ministrul Franței la București*, Paris, 6 martie 1920), pp. 308-312.

17. *Ibidem*.

La 24 iulie 1920, Daeschner îl atenționa pe Millerand că noutățile primite de Take Ionescu de la Paris îi provocau demnitarului român temeri legate de un eventual succes al armatelor sovietice. Mai exact, credea ministrul de Externe al României, Aliații erau bănuiți că ar întârzia semnarea acordului privitor la cedarea Basarabiei. În opinia ministrului francez la București, era *incontestabil că în cazul în care ezitările aveau să fie cunoscute de publicul român, ele vor cauza o mare decepție în același timp în care vor produce un succes indirect pentru guvernul sovietic...*[18] . Nu în ultimul rând, sublinia diplomatul francez, Take Ionescu era convins că poporul român se opunea războiului, dar asta nu l-ar fi împiedicat să pună mâna pe arme pentru apărarea Basarabiei.

În aceeași ordine de idei, Daeschner aducea la cunoștința liderului de la Quai d`Orsay că starea de spirit a populației din Basarabia era calmă, conform agenților locali francezi. Urmărind aceeași sursă, putem observa paradoxul conform căruia, în timp ce regimul românesc era general acceptat, o intervenție a trupelor sovietice nu ar ridica o opoziție serioasă din partea țăranilor care nu au avut timp să cunoască servitutea dominației sovietice[19].

La 20 august, o notă complexă, din partea sub-direcției europene a Ministerului de Externe Francez în care era analizată chestiunea Basarabiei, ajungea pe masa ministrului de Externe Alexandre Millerand. Conform documentului, la acea dată era foarte delicat a se găsi o linie de conduită în privința tratatului cu Basarabia. Interesant în acest context este o informație găsită într-un manuscris al lui Maurice Paléologue, care susținea că Nikola Pašić i-a spus pe 19 august că *românii ar trebui să se înțeleagă la partajarea Basarabiei cu Rusia. Aceasta este singura soluție. Eu le tot spun prietenilor mei de la București*[20]. Desigur acest episod ne demonstrează că pe de o

---

18. *D. D. F., 1920 tome II (19 mai-23 septembre),* Imprimerie Nationale, Paris, 1999, Doc. 246 (*Daeschner, ministrul Franței la București, către Millerand, ministrul de Externe,* Paris, 24 iulie 1920), pp. 246-247.

19. *Ibidem.*

20. *Ibidem,* Doc. 376 (*Nota sub-direcției europene pentru Millerand, ministrul de Externe, despre Basarabia,* Paris, 20 august 1920), pp. 488-490. Vezi nota de subsol nr. 2.

parte nou-formatul stat sârbo-croato-sloven își dorea o Românie ale cărei granițe să fie cât mai repede delimitate în Est pentru a se putea concentra pe securizarea frontierei cu Ungaria, iar pe de alta, putem presupune că autoritățile de la Belgrad nu agreau încorporarea Basarabiei în totalitatea ei datorită populației slave existente[21].

În primăvara anului 1920 Puterile Aliate erau dispuse să semneze, fără a aștepta refacerea Rusiei, tratatul care recunoștea suveranitatea României față asupra Basarabiei. America fusese în acel caz obstacolul, deoarece a refuzat să sancționeze, în lipsa unui guvern rus recunoscut, toate dezlipirile teritoriale ale vechii Rusii. Cu toate acestea, guvernul britanic insista în favoarea semnării tratatului fără a ține cont de opinia oficialilor americani. Argumentele britanicilor țineau mai degrabă de pragmatism decât de sentimente. Ei credeau, pe bună dreptate, că Statele Unite nu pot ratifica tratatul, deoarece, în problema Basarabiei, ei vor da anumite puteri Societății Națiunilor[22].

De cealaltă parte, în cadrul unei telegrame trimisă la Washington, referitoare la politica față de soviete, guvernul francez se declara de acord cu ideea americanilor de a nu recunoaște dezmembrarea teritoriilor acestui imperiu, cu excepția cazurilor în care Rusia își dădea consimțământul. Cu toate acestea, în nota trimisă ministrului de Externe francez se sublinia că o asemenea atitudine ar aduce dezavantaje Franței, deoarece România acorda o importanță capitală problemei basarabene. Conștienți de faptul că Rusia nu ar recunoaște unirea Basarabiei cu România, diplomații francezi insistau totuși, că un posibil conflict între cele două țări trebuia evitat cu orice preț, *mai ales că singura soluție logică a problemei, conform etnografiei și dorinței populației, este a lăsa Basarabia României*[23].

În aceste condiții, recomandările făcute de experții de la Ministerul de Externe francez se îndreptau înspre evitarea unei decizii luate

21. De altfel la Belgrad dispariția regimului țarist rusesc a fost percepută ca o catastrofă, atât datorită relațiilor familiale între cele două familii, Romanov și Karageorgević, cât și pentru dispariția celui mai important susținător a mișcării pan-slave.

22. *D. D. F. 1920 tome II (19 mai-23 septembre),* Doc. 376.

23. *Ibidem.*

în grabă, dar în favoarea susținerii încorporării Basarabiei la România pe baza unei înțelegeri generale. De la ministrul României la Paris, aflăm la 23 septembrie 1920, că în urma unei întrevederi dintre Take Ionescu și Alexandre Millerand, oficialul român era convins că recunoașterea unirii Basarabiei cu România nu mai era decât „o chestiune de ore", liderul francez asigurându-l că se va întâmpla imediat după întoarcerea sa la Paris de la Aix-les-Bains[24]. Pe de altă parte, la 25 septembrie, conform unei telegrame trimisă de Maurice Paléologue reprezentanților francezi la București, Londra, Roma și Washington, diplomația franceză încă amâna actul mai sus discutat. Și de această dată, britanicii erau cei care erau pregătiți să semneze tratatul, însă se loveau de refuzul americanilor. Refuz pe care îl aprobau și oficialii de la Paris care considerau tratatul unul de o importanță prea mare pentru a trece de opinia cercurilor de la Washington. În acest sens, guvernul francez propunea să se aștepte un răspuns de la guvernul american până la 25 octombrie după care să se treacă la semnarea tratatului. În opinia diplomaților francezi, acest răgaz era binevenit și pentru redactarea formalităților. În fapt, conform documentelor diplomatice franceze, Leygues transmitea tratatul delegației române printr-o scrisoare din 4 octombrie prin care se dădeau asigurări că va fi semnat pe 11 octombrie. Însărcinatul cu afaceri la Washington îl informa deja pe sub-secretarul de Stat american Norman Davis despre decizia Aliaților. Dar la 8 octombrie, ambasadorul american avertiza că *guvernul său va continua să nu se asocieze cu o politică ce tindea să dezmembreze Rusia și că va refuza să semneze tratatul referitor la reunirea Basarabiei cu România*[25].

Cu toate acestea, la 28 octombrie, Jules Laroche telegrafia la București, anunțând că tratatul referitor la Basarabia a fost semnat în

24. *Ibidem*. Doc. 487 (*Ghica, ministrul României la Paris, către Laroche, sub-direcția europeană a Ministerului Afacerilor Externe,* Paris, 23 septembrie 1920), pp. 666-667.

25. *D.D.F., tome III 1920 (24 septembre 1920-15 janvier 1921),* Bruxelles, 2002, Doc. 4 (*Paléologue, secretarul general al Ministerului Afacerilor Externe, către reprezentanții francezi la București, Londra, Roma și Washington,* Paris, 25 septembrie 1920), pp. 4-5. Pentru citat vezi p. 5 nota de subsol nr. 1.

decursul acelei zile[26]. La scurt timp, pe 1 noiembrie 1920, Gheorghi Vasilievici Cicerin, Comisar al Poporului pentru Afaceri Străine al R.S.F.S. Ruse și H. Rakovski, președinte al Sovietului Comisarilor Poporului și Comisar al Poporului pentru Afacerile Străine al Republicii Ucrainene, expediau o radiogramă către Leygues, Averescu, Curzon și Sforza, prin care protestau față de reglementarea chestiunii fără participarea Republicii Sovietice a Rusiei și Ucrainei[27]. Desigur, nici răspunsul României nu s-a lăsat mult așteptat de Moscova. Alexandru Averescu, în calitate de premier, și Take Ionescu, în cea de ministru al Afacerilor Externe, trimiteau la 10 noiembrie 1920 o telegramă oficialilor ruși, prin care exprimau punctul de vedere al României în această problemă, bazat pe argumente ce țineau de dreptul internațional și pe trecutul istoric al provinciei[28].

Problema recunoașterii unirii Basarabiei avea să rămână deschisă în cadrul relațiilor cu sovieticii pe întreaga perioadă interbelică. Tratatul din 28 octombrie 1920 avea să fie ratificat de către Marea Britanie la 19 mai 1922, Franța la 11 mai 1924, Italia la 7 martie 1927, iar SUA l-au recunoscut *de facto* în 1933. Japonia a făcut excepție în acest caz, urmare a Convenției semnate la 20 ianuarie 1925 cu U.R.S.S., în problema Insulei Sahalin, aceasta primea anumite privilegii economice, drept pentru care nu a mai ratificat tratatul[29].

În finalul contribuției noastre considerăm important să remarcăm că, deși Franța a fost cel mai important susținător al României la Conferința de Pace de la Paris, totuși acțiunea ei a fost uneori oscilantă și chiar nehotărâtă. După cum am încercat să demonstrăm mai sus, atât afirmațiile contradictorii, cât și formulele ambigue – *l`annexion* și *la réunion* – sau poziția față de chestiunea Cadrilaterului, nu fac altceva

26. *Ibidem.*

27. *Relațiile româno-sovietice. Documente* (redactor responsabil al ediției române Dumitru Preda), vol. I (*1917-1934)*, București, 1999, doc. 50 (*Notă a Guvernelor R.S.F.S. Ruse și R.S.S. Ucrainene adresată guvernelor Marii Britanii, Franței, Italiei și României privind Tratatul de la Paris de recunoaștere a Unirii Basarabiei cu Bucovina),* p. 69.

28. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71/1920-1944, U.R.S.S., vol. 134, f. 65.

29. Pentru mai multe detalii vezi V. Fl. Dobrinescu, *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919-1923),* București, pp. 63-78.

decât să susțină punctul nostru de vedere. O explicație în acest sens ar putea ține de incapacitatea militară a Franței în a susține România într-un posibil conflict împotriva Rusiei, lucru ușor de demonstrat dacă urmărim atitudinea aceluiași aliat în războiul ruso-polon din 1919-1920. Mai mult, impotența militară a Parisului în cadrul războiului de stabilire a frontierei estice a Poloniei, îi determina pe oficialii francezi să aștepte sfârșitul conflictului pentru stabilirea frontierei poloneze, element primordial pentru influența în Europa Centrală și de Est. Nerecunoașterea Basarabiei, practic, ținea România în jocul intereselor Marilor Puteri[30].

30. De altfel, într-o notă a reprezentatului Franței la Praga, Couget, din 23 august 1920, se amintea că înaintea ofensivei asupra Kievului cercurile guvernamentale de la Varșovia le-au propus celor de la București o alianță, în vederea împărțirii Rusiei meridionale. România urma să primească Odessa, în timp ce polonezii nu spuneau exact cât ar fi încorporat, însă chestionați pe acest subiect ei au indicat, vag, frontierele din 1772. Totuși, alianța nu s-a îndeplinit, România declinând oferta, iar Polonia a câștigat războiul de una singură, în urma a ceea ce polonezii au numit *miracolul de pe Vistula*. Vezi în acest sens *D.D.F., tome II 1920 (19 mai-23 septembre),* Doc. 384 (*Couget, ministrul Franței la Praga, către Millerand, ministrul francez al Afacerilor Externe*, Praga, 23 august 1920), pp. 496-497.

CONECTAREA BASARABIEI LA COMERȚUL EXTERIOR AL ROMÂNIEI PRIN GURILE DUNĂRII. PROBLEMA INFRASTRUCTURII DE TRANSPORT

Dr. Arthur Viorel TULUȘ *

Revenirea Basarabiei în componența României, la 27 martie/9 aprilie 1918, a deschis, printre altele, și o serie de oportunități economice ce urmau să fie puse în practică, măsuri care, de altfel, trebuiau să facă parte dintr-un ansamblu general menit a integra și economic provincia cu teritoriul Patriei-Mamă. Găsirea unor soluții noi era necesară, deoarece lunga ocupație țaristă a provinciei (1812-1918) dirijase fluxul majorității exporturilor basarabene către est, către centrul fostului Imperiu, și, în consecință, infrastructura de transport terestră a Basarabiei în momentul Unirii cu România corespundea acestei realități.

Principalele mărfuri de export ale Basarabiei au rămas și în perioada interbelică produsele agricole. De altfel, agricultura a continuat să fie principala ramură a economiei Basarabiei, rezultat firesc al solului fertil, al anumitor condiții climaterice, al experienței acumulate de țărani din generație în generație și, nu în ultimul rând, al rolului de furnizor de cereale și produse agricole, rol acordat acestei provincii de către fosta administrație țaristă. În primii ani după Marea Unire, agricultura provinciei a suferit un recul mult mai puternic decât în restul țării, datorat faptului că pe lângă chestiunea generală, cauzată

* Doctor în Istorie, lector universitar în cadrul Universității „Dunărea de Jos", Galați.

de reforma agrară, a trecerii de la o agricultură mare moșierească la una bazată pe proprietatea mică și mijlocie, Basarabia a trebuit să suporte și întreruperea totală a schimburilor comerciale cu regiunile din stânga Nistrului. Ulterior, problema pieței de desfacere a fost rezolvată prin reorientarea mărfurilor basarabene către Vechiul Regat, însă soluția a rămas în toată perioada interbelică mai puțin avantajoasă financiar decât cele de până la Primul Război Mondial[1].

Până în 1918 comerțul basarabean a avut următoarele caracteristici. Comerțul interior s-a concentrat în așezările urbane basarabene. Comerțul exterior s-a efectuat în două direcții de bază: comerțul cu Rusia și cel cu țările apusene, ultimul desfășurându-se cu predilecție prin portul Odessa și, mai puțin, prin porturile de la Dunărea maritimă. Comerțul de tranzit cuprindea mișcarea mărfurilor pe Nistru către Odessa și invers, respectiv legătura pe calea ferată dintre Odessa și Iași. Mărfurile ce făceau obiectul comerțului basarabean erau de proveniență locală, principalele bunuri de export fiind cerealele, vinul, vitele și fructele. Majoritatea acestor produse era consumată în interiorul Rusiei[2].

Din punct de vedere numeric, comerțul în Basarabia până la 1918 era practicat de circa 1% din populație, absoluta majoritate a negustorilor basarabeni fiind de altă origine etnică decât cea românească. În general, cerealele erau cumpărate de la țărani de către negustori, de regulă evrei, care le transportau apoi în gările apropiate sau în porturi, unde-și aveau hambarele lor. Mai rar, țăranii își transportau singuri produsele solului până la orașe, dar și aici aceste mărfuri erau imediat cumpărate de respectivii negustori, care le revindeau ulterior, posibil în aceiași zi, diferitelor case de export. Prețurile oferite de acești intermediari erau de obicei sub prețul pieței, fapt ce a menținut țărănimea basarabeană într-un anumit stadiu de înapoiere economică[3].

---

1. Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, *Basarabia în cadrul României Întregite. 1918-1940*, Chișinău, 1993, p. 82.

2. Nicolae Enciu, *Basarabia în anii 1918 – 1940: evoluție demografică și economică*, Chișinău, 1998, p. 72.

3. C. Filipescu, Eugeniu N. Giurgea, *Basarabia: Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Chișinău, 1919, p. 138.

În primii ani după unirea din 1918 activitatea comercială din Basarabia s-a caracterizat printr-o efervescență falsă, firmele locale beneficiind de pe urma asocierii cu întreprinderile comerciale din Vechiul Regat. La rândul lor, ultimele erau și ele interesate să deschidă în Basarabia filiale și reprezentanțe pentru a contribui la satisfacerea necesităților populației ce se făceau resimțite după războiul mondial. Aparenta prosperitate bazată pe consum și, într-o măsură mai mică, pe producție s-a destrămat rapid. Pe de o parte, aplicarea reformei agrare din anii 1918-1924, precum și alte probleme nerezolvate existente în provincie, au condus la scăderea producției, atât calitativ, cât și cantitativ. Pe de altă parte, întreruperea relațiilor comerciale cu diversele centre industriale ale Rusiei sovietice și, mai ales, blocarea folosirii Nistrului și a marelui debușeu Odessa au cauzat pagube majore economiei Basarabiei. În aceste condiții, eforturile au fost dirijate în vederea deschiderii unor noi direcții comerciale cu țările vecine, în care scop a fost înființată vama Chișinău. Au fost stabilite schimburi comerciale cu Polonia și Cehoslovacia, țări apropiate cu Basarabia, cu Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria, Austria și Germania, profitându-se de folosirea Dunării ca mijloc de legătură, cu Turcia, prin intermediul Mării Negre. S-a dezvoltat comerțul interior pe Prut cu Bucovina și cu partea vestică a Moldovei[4].

Nu trebuie uitată conectarea economică a Basarabiei cu lumea prin intermediul gurilor Dunării. Într-un articol din 1925, publicat în revista „Democrația", generalul Scarlat Panaitescu, devenit și membru corespondent al Academiei Române, sublinia rolul jucat de-a lungul timpului de brațele Dunării în organizarea defensivă a Basarabiei. Trecând de la Chilia și Cetatea Albă a Moldovei medievale la realitățile interbelice, generalul considera aceste guri ale Dunării și porturile de pe traseul lor obiectivul cel mai de preț pentru buna funcționare a statului român. „Basarabia – după afirmațiile lui Scarlat Panaitescu – trebue să desfășoare o energică rezistență și ea o va manifesta sprijinându-se pe cadrilaterul Chilia prin Basarabeasca – Bălți – Iași – Galați. (…) Această regiune trebue organizată puternic, căci organizarea ce i-a acordat

4. Nicolae Enciu, *op. cit.*, p. 74.

regimul de eri era pornită cu totul din altă concepție. Ea necesită azi, contrar zilei de eri, o bună rețea de comunicație de tot felul și o centralizare și o specializare a industriei regionale”[5]. Generalul era de părere că orașul Chișinău nu mai poate juca decât rolul unui centru local mai dezvoltat, statul român trebuind să insiste pe dezvoltarea regiunii Chilia – Bălți – Iași – Galați. În ciuda faptului că Rusia țaristă dezavantajase rolul Prutului și, dimpotrivă, încurajase rolul Nistrului sau că ținuse Basarabia de sud sub aspectul infrastructurii de comunicații într-o stare de înapoiere evidentă, „totuși bogația Basarabiei se scurgea astfel: ¼ pe Prut, ½ pe uscat, inclusiv căi ferate, și ¼ pe Nistru”[6]. De altfel, acești indicatori sunt cea mai bună dovadă a faptului că autoritățile țariste nu încurajaseră deloc dezvoltarea provinciei. În 1919, din cei 2.000 de km de drumuri carosabile, numai a zecea parte, în jurul a 200 de km[7], erau pietruiți, restul fiind drumuri ordinare de pământ. Mai mult, pământul fiind cleios, în timpul primăverii și a toamnei, anotimpurile în general cu cele mai bogate precipitații, drumurile deveneau cu totul impracticabile pentru mărfurile mari și grele, cum sunt cerealele[8]. Cu excepția unei șosele de aproximativ 40 km, construită în timpul Primului Război Mondial, ce lega Lipcaniul de Noua Suliță, restul celor 200 de km pietruiți nu erau dispuși strategic, ei regăsindu-se în mare parte în jurul Chișinăului (șoseaua spre Vorniceni-Nisporeni era pietruită pe o distanță de 12 km; cea spre Orhei și Crâuleni avea 76 de km pietruiți; spre Hâncești erau în jurul a 22 km). Mici porțiuni de câte 2-3 km de drumuri pietruite se găseau răsfirați pe întregul cuprins al provinciei dintre

5. Scarlat Panaitescu, *Aspecte economice și sociale din Basarabia (1920-1926),* vol. I, Chișinău, 1926, p. 115. Volumul cuprinde mai multe articole publicate de autor în diverse reviste și publicații, articolul în discuție intitulându-se *Din organizarea defensivă a Basarabiei*.

6. *Ibidem*, pp. 116-117.

7. Ștefan A. Nicolae, *Șoselele Basarabiei și șoselele moderne*, Chișinău, 1927, p. 3. Autorul indică existența în provincie în momentul preluării ei de administrația românească a unei rețea rutiere în lungime de circa 254 km. După unele calcule făcute atunci, la fiecare 100 km^2 de suprafață reveneau circa 575 metri de șosea, ceea ce era de 100 de ori mai puțin decât media europeană de atunci.

8. C. Filipescu, Eugeniu N. Giurgea, *op. cit.*, pp. 290-291.

Prut și Nistru, acolo unde circulația din cauza terenului se făcea cu cea mai mare dificultate[9]. În aceste condiții, costurile transportului pe uscat (cărăușia) erau extrem de ridicate și neprofitabile, urcând destul de mult prețul mărfurilor basarabene destinate comerțului.

În ceea ce privește rețeaua de căi ferate, și ea era foarte redusă, putându-se considera ca linie principală doar legătura dintre Ungheni și Tighina, restul liniilor fiind linii secundare. Dintre acestea avem legăturile Ocnița – Bălți, Ungheni – Bălți, linia care mergea prin nordul Basarabiei pe la Noua Suliță, linia Tighina – Reni, Basarabeasca – Cetatea Albă și linia care lega Cetatea Albă cu localitatea Fălciu din Vechiul Regat, ultima linie fiind construită cu ocazia și în timpul războiului. Toate aceste linii ferate, însumând o lungime aproximativă de 1.200 km, fuseseră exploatate de statul țarist, cu excepția legăturii dintre Basarabeasca și Cetatea Albă ce aparținuse unei companii particulare rusești. Ele erau cu ecartament larg, caracteristice liniilor rusești, lucru care constituia un mare inconvenient pentru statul român, întrucât nu se putea face racordarea cu liniile ferate cu ecartament normal din România și din cea mai mare parte a Europei. Punctele de legătură pe calea ferată între Basarabia și restul României erau la Reni, Ungheni și Noua Suliță, însă, datorită diferenței menționate de ecartament, mărfurile trebuiau să fie transbordate în și din vagoanele basarabene în cele românești. Nici cel puțin capitalele de județ nu erau legate între ele prin linii ferate. De aceea, nu trebuie să surprindă pe nimeni faptul că râurile Nistru și Prut fuseseră folosite drept cele mai importante artere de transport a mărfurilor din Basarabia, fiindcă, în ciuda dificultăților navigației pe aceste râuri necanalizate și neamenajate, transportul pe apă ajungea să fie mult mai ieftin și chiar mai rapid decât prin intermediul șoselelor sau căilor ferate.

Este adevărat că aceste căi de comunicație sunt cele ce pun în valoare bogățiile unei provincii, sunt arterele de circulație a mărfurilor. Blocarea Nistrului și a debușeului Odessa explică în mare măsură de ce comerțul exterior basarabean a suferit un recul major după 1918. Odessa fusese în perioada țaristă principala poartă de ieșire a

9. *Ibidem*, p. 291.

produselor de export basarabene, chiar și a celor ce erau transportate pe Prut. „În diversele orașe de pe Prut, proprietarii megieși cu moșiile, duc produsele lor până la debarcader, unde sunt încărcate în șlepuri mici, până la Brăila sau Galați, pentru ca de aici cu ajutorul vaselor mari de transport, să fie duse pe apă, până la Odessa (o parte a lor, *subl. ns.*). Aranjamentele economice cu diverse case de export și de import din Galați, Brăila sau Odessa se fac astfel, încât, sau proprietarul depune de mai înainte marfa în compt comision unui exportator, pentru ca acesta să o vândă când este cel mai ridicat preț de pe piață sau diversele case de export avansează producătorilor sume de bani în comptul produselor, pe care producătorii se obligă a le vinde lor”[10].

Așadar, pentru integrarea economică a Basarabiei în România era nevoie de o rețea cât mai deasă de căi de comunicație de toate tipurile. Statul român va depuse eforturi susținute în acest sens. Într-un timp relativ scurt liniile de cale ferată au fost trecute de la ecartamentul larg la cel normal iar unele linii au fost refăcute folosindu-se traverse noi de fag, în special, calea ferată Ungheni – Bălți cu o lungime de 85 de km. Lucrări de reconstrucție și reconsolidare s-au executat și pe liniile Ungheni – Tighina; Reni – Românești – Cetatea Albă și Reni – Românești – Prut. A fost inaugurată în 1931 o nouă linie de cale ferată ce lega Chișinăul de localitatea Căinari, scurtându-se astfel cu 61 km distanța dintre Chișinău și orașul Galați. Basarabia ajunsese să fie legată prin trenuri accelerate și rapide cu București, capitala țării, și prin vagoane directe cu orașele Cluj-Napoca și Vatra Dornei[11].

Infrastructura rutieră a Basarabiei a fost la rândul ei dezvoltată. Conform legislației românești interbelice șoselele au fost împărțite în două categorii: naționale, aflate în întreținerea statului, și județene, aflate sub oblăduirea autorităților locale. Ministerul Lucrărilor Publice, prin Direcțiunea de Studii și Construcții, a întocmit un raport în 1919 care demonstra necesitatea de a se construi pe viitor a mai multor drumuri naționale. Strategia prevedea formarea unei rețele rutiere dintr-o șosea mediană ce urma a lega Hotinul de Ismail și din mai

10. *Ibidem*, p. 139.

11. Ion Nistor, *Basarabia sub gospodăria românească. Comunicare făcută în ședința publică dela 19 septembrie 1941*, București, 1941, pp. 9-10; Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, *op. cit*, pp. 88-89.

multe șosele transversale: Lipcani – Sculeni; Sculeni – Bălți – Soroca; Iași – Chișinău – Tighina; Hâncești – Prut; Galați – Reni – Bolgrad – Cetatea Albă. Infrastructura era completată prin construirea altor șosele ce urmau să lege această rețea națională și să facă legătura cu centrele de județ și cu orașele mai populate și importante din punct de vedere economic. În total, proiectul prevedea realizarea în jurul a 3.000 de km de drumuri, din care circa 1.000 km să fie șosele naționale. Perioada de 12 ani, estimată pentru materializarea acestui proiect, era extrem de ambițioasă[12].

Termenele nu au fost respectate. Între 1919 și 1922 s-a construit doar șoseaua care lega orașul Hâncești cu localitățile de la Prut, construcția celorlalte fiind doar începută și la scurtă vreme sistată (de exemplu, șoseau Chișinău – Băcioi) sau amânată. În 1925, problema a fost reluată de autoritățile guvernamentale române, deoarece apare conceptul de șosea de interes militar. Pentru construcția noilor tipuri de șosele în Basarabia s-au acordat credite de 150 milioane de lei, sumă cu ajutorul căreia s-au pregătit circa 150 km pentru asfaltare prin terasare, acolo unde a fost cazul, însă numai 25 km au fost finalizați. În anii următori lucrările încep din nou să treneze, autoritățile județene nesusținând asemenea eforturi[13].

În decursul lunilor august-septembrie 1931, atașatul militar francez la București, locotenent-colonelul Palasse, a întreprins o vizită cu mașina prin Moldova, Bucovina și Basarabia. În cazul ultimei provincii, concluzia acestuia a fost că: „Basarabia, neglijată multă vreme de guvernul român, nu dorește să revină la Rusia sovietică, dar nu este încă suficient de asimilată de români și cere o mai bună administrație, precum și o valorificare metodică și perseverentă. Guvernul român este de câțiva ani preocupat de această problemă. (…) Un prim efort a fost făcut în direcția dotării Basarabiei cu o rețea rutieră potrivit cerințelor militare și economice. Rămâne de făcut un efort asemănător și pentru rețeaua de căi ferate"[14].

---

12. Ștefan A. Nicolae, *op. cit*, p. 9.

13. Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, *op. cit*, p. 90.

14. Apud Jean Nouzille, *Moldova. Istoria tragică a unei regiuni europene*, Chișinău, 2005, pp. 142-143.

Memoriile locotenent-colonelului Palasse reflectă revenirea chestiunii infrastructurii Basarabiei în atenția autorităților române. Mai exact, prin anii '30 construcția de șosele în provincie ia un nou avânt și se materializează prin legarea orașelor Hotin și Cernăuți prin șoseaua Otaci – Colincăuți, Soroca cu Florești, Cahul cu gara Foltești, Bolgrad cu gara Traian Val. Alte șosele, asfaltate sau pietruite, au conectat porturile dunărene Reni și Chilia sau cele maritime cu localitățile din jur și cu șoselele existente[15]. În ciuda acestor eforturi, rețeaua de căi rutiere și ferate dintre Prut și Nistru a rămas cu mult în urma celorlalte provincii românești, ceea ce a și creat prejudicii conectării produselor Basarabiei la comerțul exterior al României. În continuare, cel mai ieftin și, în cele mai multe cazuri, rapid mijloc de trasport al mărfurilor basarabene era transportul pe apă.

Poziția strategico-geografică a orașelor de la Dunărea maritimă (Brăila, Galați, Ismail, Reni, Chilia, Tulcea și Sulina), în condițiile în care portul Odessa fusese blocat și litoralul basarabean al Mării Negre nu permitea deschiderea unor mari porturi, le indica ca fiind noi debușee comerciale pentru produsele agricole ale Basarabiei. Însă, aceste oportunități de afaceri nu au fost suficient speculate, atât de statul român, cât și de armatorii și comercianții din zonă, datorită mai multor cauze, printre care cea mai importantă a fost inflexibilitatea și fiscalitatea excesivă a Comisiei Europene a Dunării. Statul român a fost nevoit să recunoască competențele acestui organism, deși, în repetate rânduri, i-a contestat prin prisma dreptului internațional existența, pe considerentul că încălca suveranitatea națională[16].

Din punct de vedere al infrastructurii terestre, rutiere și ferate, provincia nu a fost conectată satisfăcător în toată perioada interbelică la această poartă a comerțului exterior al României reprezentată prin gurile Dunării. În acest context, devenise o necesitate găsirea unor soluții, chiar și alternative la rutele terestre, care să permită scurgerea cerealelor, principala marfă de export a Basarabiei, către aceste centre

15. Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, *op. cit*, p. 90.

16. Vezi Arthur Viorel Tuluș, *Nemulțumiri și reacții românești față de statutul interbelic (ante-Sinaia) al Comisiei Europene a Dunării,* în „Anuarul Muzeului Marinei Române", XIII, Constanța, 2010, pp. 159-178.

tradiționale de vânzare a acestora în străinătate. În afara Prutului, o altfel de rută comercială a fost transportul maritim al produselor agricole din nordul Basarabiei către marile porturi românești de la Dunărea maritimă și către Constanța, porturi de adâncime și cunoscute drept piețe de desfacere a cerealelor către export și al altor produse de natură vegetală. Cheia inițierii acestei linii de cabotaj a constituit-o reamenajarea și resuscitarea micuțului port Bugaz, situat în județul Cetatea Albă[17].

Distanța de la Bugaz până la Sulina era de 64 mile marine[18]. În 1932, intrarea în portul Bugaz era balizată prin 4 geamanduri, instalate de Serviciul Porturilor Maritime din Constanța. Adâncimea apelor la intrare era de 10 picioare iar în locul de acostare de 23–30 picioare engleze. Tot în acest an, vechiul chei, precum și podul care lega insula Carolina de Bugaz, erau rupte de valurile mării și de îngheț. Cu vânturile din nord-est și sud-est limanul Nistrului se umfla, iar când vântul înceta, apele acestuia căutau să iasă în mare, formând un curent foarte puternic, de circa 6 mile pe oră[19].

În condiții normale, de redresare și dezvoltare economică a României, caracteristice anilor 1920-1928, se părea că această rută comercială, oarecum neconvențională, care urma să lege fluxul cerealelor din nordul Basarabiei de marii cumpăratori externi, prin intermediul liniei de cabotaj Bugaz - porturile Dunării maritime, va rămâne necunoscută. Elementul hotărâtor care a impulsionat găsirea unor noi soluții de scurgere a cerealelor basarabene către piața dunăreană s-a datorat, paradoxal, declanșării crizei mondiale de supraproducție (1929-1933). Logica este simplă și este caracterizată prin următorul raționament: ca și în cazul petrolului[20], afaceriștii din domeniul transportului și vânzării cerealelor (angrosiștii, armatorii și negustorii) au căutat să-și mențină

17. În perioada interbelică, județul Cetatea Albă s-a aflat în componența României, fiind situat în nordul Basarabiei și fiind mărginit la nord-est de Uniunea Sovietică, la nord-vest de județul Tighina, la sud-est de Marea Neagră, la sud de județul Ismail și la la vest și sud-vest de județul Cahul.

18. Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Galați (în continuare se va cita DJANG), fond Inspectoratul Regional 3 de Navigație și Porturi Galați, dosar 47/1940, ff. 2-3.

19. Idem, Comisia Europeană a Dunării. Secretariatul general, dosar 319, f. 360.

20. Maria Mureșan, *Istoria economiei*, București, 1995, pp. 378-379.

profiturile, chiar și în situația prăbușirii prețului acestui tip de produs pe piața mondială. În aceste condiții, cea mai simplă și eficientă metodă era de a crește cantitatea exportată concomitent cu scăderea prețului transportului de la producător către negustorii care vindeau cerealele partenerilor străini. Așadar, cerealele trebuiau să ajungă în cantități cât mai mari și la prețuri cât mai mici în orașele-porturi de la Dunărea maritimă sau, un lucru nedorit de beneficiarii de la Dunăre, la omologul și marele rival de la Marea Neagră – portul Constanța. Din acest punct de vedere, comercianții din porturile românești de pe sectorul maritim al fluviului erau dezavantajați, sub aspect concurențial, de fiscalitatea excesivă a Comisiei Europene a Dunării, care împiedicase, până atunci, legăturile firești care ar fi trebuit să se dezvolte pe calea transportului pe apă între porturile românești dunărene și cele maritime, concretizate prin deschiderea unor linii de cabotaj (cel mai simplu exemplu este dat de inexistența unei linii periodice care să lege pe apă porturile Dunării maritime de Constanța, eventuale asemenea transporturi fiind rare și desfășurându-se haotic)[21].

Amatorismul autorităților române privind susținerea unei politici de integrare în economia românească a uriașului potențial agricol al Basarabiei a fost evident și în acest caz. La 31 iulie 1930, un armator brăilean, Spiru P. Vaglianatos, spunea într-o adresă înaintată Comisiei Europene a Dunării: „La un punct, cel mai nordic al acestui judeţ, lângă orașul Cetatea Albă și la terminarea Limanului Nistrului, se găsește un mic port de mare numit Bugaz, unde înainte de războiu se încărcau multe cereale pentru Odessa cu șlepuri și vase de mic tonaj, din cauză că acest port nu are ape suficiente. Acest mic port este părăsit completamente după războiu"[22]. Armatorul, printr-un demers extrem de rațional, a urmărit să depășească un ultim obstacol reprezentat de taxele ilogice ale Comisiei Europene a Dunării și să cointereseze organismul european în a încuraja punerea în practică a acestui proiect: deschiderea unei linii de cabotaj Bugaz – porturile Dunării maritime.

21. DJANG, Comisia Europeană a Dunării. Secretariatul general, dosar 319, f. 6.
22. *Ibidem.*

Condițiile climaterice făceau din nordul provinciei, frecvența precipitațiilor fiind de 500-600 mm pe an, cea mai roditoare zonă dintre Prut și Nistru[23]. De altfel, județul Cetatea Albă era unul dintre cei mai mari producători de cereale din Basarabia, cereale care pentru a fi exportate trebuiau să fie aduse pe calea ferată la Reni, Galați sau Brăila, fie cu căruțele la Ismail sau Chilia. Pentru a se deschide această nouă rută, mult mai avantajoasă, statului român i se cerea de către armatori și comercianți să obțină din partea Comisiei Europene a Dunării scutirea acestor transporturi de cabotaj dinspre Bugaz spre porturile de la Dunărea maritimă pe considerentul dublei taxe: cerealele erau taxate atât la intrarea în Dunăre prin bara Sulina, în momentul când erau aduse cu vase de dimenisuni mici de la Bugaz, cât și la ieșirea în mare după ce erau îmbarcate pe vase mari destinate exportului, fapt ce provoca „scumpetea transportului de cabotaj cu circa 1.000 lei pe vagon"[24]. În timp ce recoltele de pe teritoriul României puteau fi aduse în cabotaj din susul Dunării până la Brăila și erau taxate o singură dată de către Comisia Europeană a Dunării, mărfurile basarabene de la Bugaz suportau de două ori această taxă, lovind în plin interesele esențiale ale producătorilor. Persistând într-un acces de fiscalitate, Comisia Europeană a Dunării cu siguranță pierdea ceea ce ar fi putut să câștige de pe urma acestui contingent de cereale noi, căci Bugazul nu se va putea dezvolta și cerealele vor căuta alte mijloace pentru export, ocolind canalul Sulina[25].

Solicitarea armatorului grec Spiru P. Vaglianatos a fost însoțită de un demers paralel al Camerei de Comerț și Industrie din Cetatea Albă (înființată în decembrie 1922[26]), pe lângă Ministerul Industriei și Comerțului[27], de a susține deschiderea liniei de cabotaj Bugaz – porturile Dunării maritime, prin intervenția „cu toată autoritatea dumneavoastră pe lângă Comisia Europeană a Dunării, stăruind cu cererea imperioasă de a se scuti aceste transporturi de cabotaj la

23. Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, *op. cit*, pp. 82-83.
24. DJANG, Comisia Europeană a Dunării. Secretariatul general, dosar 319, f. 13.
25. *Ibidem*.
26. Nicolae Enciu, *op. cit.*, p. 74.
27. DJANG, Comisia Europeană a Dunării. Secretariatul general, dosar 319, ff. 10-14.

prima trecere a canalului Sulina cu șlepurile de la Bugaz”[28]. Dacă Vaglianatos, din punct de vedere al capitalului privat, considera ca fiind oportună deschiderea acestei noi rute de dirijare a cerealelor basarabene către porturile românești dunărene, argumentele invocate de autoritățile de la Cetatea Albă trebuiesc analizate din perspectiva intereselor producătorilor, dar și sub aspectul frustrărilor unei zone neglijată economic de statul român. De aceea, „scurgerea la export a produselor agricole basarabene – datorită insuficienței căilor de comunicație basarabene – este o chestiune de primordială importanță ce preocupă Camera noastră încă de la înființarea ei. Litoralul Nistrului și al Mării Negre odinioară ne oferea vaste posibilități pentru transportarea în condiții normale și ieftine a recoltelor noastre anuale. Astăzi, provincia este lăsată la discreția unei singure linii C. F. R. (Reni – Basarabească), prin care se scurge 80% din exportul basarabean și a șoselelor prost întreținute, ce nu sunt în stare să ruleze în direcția porturilor recoltele noastre de zeci de mii de vagoane, la care se adaugă veșnica lipsă de vagoane la timp, blocarea stațiunilor și a docurilor în porturi etc. Iată de ce am stăruit pentru redeschiderea vechiului port basarabean Bugaz, situat pe țărmul Mării Negre, în delta Limanului Nistrului, căci, mai întâi de toate, ne-am gândit să asigurăm producătorului un preț mai bun, grație ieftinătății transportului pe apă și să-i înlesnim condițiile de desfacere. (…)

Așadar, Camera de Comerț și Industrie din Cetatea Albă insista să se aplice principiul taxării mărfurilor o singură dată de aceeași instituție, pledoaria sa bazându-se și pe alte tipuri de argumente: estimarea statistică a recoltei de cereale din județ (circa 150.000-180.000 tone)[29] sau cabotajul ar ocoli „silozurile și docurile din porturile dunărene astăzi, completamente blocate, prin faptul că descărcările se vor efectua din șlepuri în vapoare”[30].

28. *Ibidem*, f. 14.
29. *Ibidem*, f. 8.
30. *Ibidem*, f. 16.

Soluțiile de taxare a cerealelor basarabene, oferite ulterior de Comisia Europeană a Dunării nu au mulțumit decât la scară foarte redusă capitalul privat sau autoritățile române[31].

În concluzie, deși statul român a dezvoltat o strategie de a ameliora dezastruoasa infrastructură de transport terestră a Basarabiei, rutieră sau feroviară, moștenită de la Rusia țaristă, în realitate cele mai multe proiecte au rămas doar pe hârtie. Datorită acestui fapt, potențialul economic al provinciei nu a fost pe deplin exploatat, căci costurile transportului pe uscat erau extrem de ridicate și neprofitabile, urcând destul de mult prețul mărfurilor basarabene destinate comerțului. Devenise o necesitate găsirea unor soluții, chiar și alternative la rutele terestre, care să permită scurgerea cerealelor, principala marfă de export a Basarabiei, către centrele tradiționale de vânzare a acestora în străinătate, fie porturile de la Dunăre, fie Constanța. În afara Prutului, o altfel de rută comercială a fost transportul pe apă al produselor agricole din nordul Basarabiei prin deschiderea unei linii de cabotaj maritime dinspre Bugaz, un mic port situat în județul Cetatea Albă. Din păcate, în ultimul caz, porturile românești de la Dunărea maritimă au fost afectate de fiscalitatea excesivă a Comisiei Europene a Dunării care a făcut neatractivă o astfel de rută.

31. Pentru detalii, vezi Arthur Viorel Tuluș, *Aspecte privind deschiderea liniei de cabotaj Bugaz - porturile Dunării maritime (1930-1933)*, în „Anuarul Muzeului Marinei Române", VIII, Constanța, 2005, pp. 273-285.

PREOCUPĂRI ALE AUTORITĂȚILOR ROMÂNE PENTRU AMENAJAREA PORTULUI MARITIM BUGAZ[1] (LIMANU[2] NISTRULUI) 1918-1940

Dr. Valentin CIORBEA *

Exportul produselor agricole prin limanul Nistrului are o istorie multimilenară. Bogăția roadelor pământului din regiunea sudică a Basarabiei, posibilitatea atragerii surplusului pentru piețele ponto-egeene, la care s-au adăugat, desigur, și interese de control al gurii fluviului, i-au determinat pe vechii greci să ridice cetatea Tyras[3] pe țărmul apusean al estuarului. Așezarea a cunoscut ulterior mai multe nume, cel care s-a impus din Evul Mediu fiind, cum se știe, Cetatea Albă. Să amintim, de asemenea, că importanța litoralului vest-pontic l-a determinat pe regele Burebista să includă stăpânirii sale și regiunea de la nord de gurile Dunării până la Bug. Romanii și bizantinii au stăpânit portul, ultimii menținând timp de mai multe secole monopolul absolut asupra Mării Negre, spart de Cruciada a IV-a (1202-1204), după care, în spațiul pontic, se instalează o pluralitate de stăpâniri[4]. Din secolul al XIII-lea, genovezii au creat la Aspocastron, ori Maurocastro[5], cum se numea atunci portul, un comptuar, redându-i prosperitatea de altădată. Cercetări

* Doctor în Istorie, profesor universitar la Universitatea „Ovidius" din Constanța.

32. Astăzi, localitatea poartă numele de Zatoka și este stațiune balneară a Ucrainei.

2. Liman – estuar prelungit.

3. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor, Vol. I. Din cele mai vechi timpuri, până la întemeierea statelor românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 44.

4. Ovidiu Cristea, *Veneția și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuții la studiul politicii orientale venețiene*, Editura Istros, Brăila, 2004, p. 3.

5. Șerban Papacostea, Virgil Ciocâltan, *Marea Neagră, răspântie a drumurilor intercontinentale 1204-1453*, Ovidius University Press, Constanța, 2007, p. 211.

istorice temeinice au demonstrat că portul Cetatea Albă a devenit unul dintre principalele puncte de colectare a grâului din arealul pontic în secolul al XIV-lea[6].

În timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432), Cetatea Albă a fost cucerită de trupe moldovene, deschizând „Moldovei o fereastră spre mare”[7]. Apogeul dezvoltării celor două porturi moldovene, Cetatea Albă și Chilia, a fost atins în prima parte a domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1504). Cum se știe, în anul 1484, o oaste otomană a cucerit Cetatea Albă și Chilia, Înalta Poartă închizând controlul litoralului Mării Negre pe care o transformă în „lac turcesc” și „îngroapă viitorul maritim al Moldovei”[8]. Noii stăpâni au constituit Sangeacul Cetății Albe, al cărui hotar avea mereu să fie împins spre Nord[9]. Denumită Akerman, Cetatea Albă a fost stăpânită de Imperiul Otoman până în anul 1812, când, în baza Tratatului de la București, a cedat Basarabia Rusiei, aflată în expansiune spre sud-estul Europei. Din 1856, conform deciziei Congresului de la Paris, sudul Basarabiei (județele Cahul, Ismail și Bolgrad) a revenit Moldovei.

După Unirea Principatelor, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a fost preocupat de amenajarea unui port românesc la Marea Neagră, necontrolat de Comisia Europeană a Dunării (CED).

După cum susține biograful lui Sir Charles Hartley, inginerul șef al CED, denumit și „Părintele Dunării”, ideea era de „a avea un port la nord de Delta Dunării, la Marea Neagră, situat în partea de sud a Basarabiei, anexată la Moldova, și de a face legătura cu aceasta prin alte mijloace decât brațul Chilia”[10]. Guvernul a apelat mai întâi la inginerul

---

6. Victor Spinei, *Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)*, în „Analele Brăilei”, seria nouă, an I, nr. I, 1993, p. 190.

7. Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 33.

8. Nicolae Bălcescu, *Puterea armată și arta militară la români în timpul măririi lor*, în „Magazin istoric pentru Dacia”, Tom III, 1846, p. 160; Vezi și Lt. Colonel Mihail Drăghicescu, *Istoricul principalelor puncte pe Dunăre, de la gura Tisei pe coastele mării, de la Varna la Odessa*, f.e., București, 1943, p. 473-483.

9. Locotenent-colonel dr. Mircea Dogaru, *Considerații privind rolul și acțiunile flotei în strategia apărării Dunării maritime și litoralului nord-vest pontic în epoca lui Ștefan cel Mare*, în „Anuarul Muzeului Marinei Române”, Tom II, 1999, p. 124.

10. C.W.S. Hartley, *A biography of Sir Charles Hartley civil engineer (1825-1915). The Father on the Danube*, volume one, New York, Lewiston, E. Mellen Press, 1989, p. 182-183.

Guy Bonnet, din cadrul Ministerului Lucrărilor Publice al României, care a făcut un studiu pe litoralul sudic al Basarabiei. În raportul datat 31 octombrie 1862, Guy Bonnet aprecia că lacul Sasâc „este punctul cel mai favorabil în apropierea satului Jibriani, deoarece are adâncimi navigabile și este protejat contra vânturilor din răsărit”[11]. Peste doi ani, domnitorul Cuza la solicitat pe inginerul Sir Charles A. Hartley pentru reluarea proiectului construirii unui port maritim, întocmirea studiilor și evaluarea costurilor.

După studiul litoralului maritim, Hartley a prezentat la 11 octombrie 1864 Guvernului României rezultatele cercetărilor sale în cadrul unui raport. Inginerul propunea construirea portului la Jibriani, în mare liberă, prin delimitarea unui acvatoriu, cu două diguri, la nord de 632,2 m., iar la sud de 425,6 m., gură de intrare și șenal navigabil de acces marcate de două faruri. Proiectul prevedea construcția de cheiuri de lemn, magazii pentru depozitarea mărfurilor și construcția unei căi ferate care să conecteze portul de orașul Chișinău. Cheltuielile au fost evaluate la 714. 750 ducați[12].

Raportul a stat la baza motivației Guvernului, aprobat de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, pentru amenajarea portului în limita sumei de 22.500.000 lei. Discuțiile din Parlament pe marginea proiectului de lege au provocat o puternică opoziție față de investiție, din cauza presiunilor Rusiei care dorea revizuirea Tratatului de Pace de la Paris, din 1856. Amenajarea unui port la Jibriani a fost reluată de către domnitorul Carol. La 28 decembrie 1868, Camera Deputaților a adoptat un act normativ în acest sens. Din motive politice și financiare, legea nu a fost promulgată, iar retrocedarea județelor Cahul, Ismail și Bolgrad Rusiei, în anul 1878, a închis discuțiile pe tema amenajării unui port în sudul Basarabiei. Prin unirea Dobrogei cu România, țara avea altă deschidere la Marea Neagră, guvernul urmând să preia portul Constanța și linia ferată până la Cernavodă, de la societatea britanică în proprietatea cărora se aflau[13].

11. Petre Covacef, *Cimitirul de la Sulina*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2003, p. 93.

12. *Ibidem*.

13. Valentin Ciorbea, *Portul Constanța de la Antichitate la mileniul III*, Editura Europolis, Constanța, f.a., p. 86-88.

Administrația rusească a utilizat la limanul Nistrului, Cetatea Albă, port deținut până în martie 1918, când autoritățile bolșevice au încheiat Pacea de la Brest-Litovsk cu Germania[14]. Trupele germane au stat în zonă până în 11 noiembrie 1918, dată la care Germania a capitulat. Înainte de Primul Război Mondial, Cetatea Albă strângea o parte semnificativă a cerealelor din sudul Basarabiei, destinate exportului. Pentru a nu diminua traficul Odessei, autoritățile ruse au început construirea unei căi ferate între Cetatea Albă, peste liman către principalul port al Rusiei la Marea Neagră. În 1914, lucrările au fost abandonate, optându-se pentru o linie ferată până la Bugaz, punct în care s-a construit un debarcader provizoriu[15]. Aici autoritățile militare germane au amenajat mai multe punți de încărcare pentru nave cu un pescaj mai mare decât al celor care puteau acosta la Cetatea Albă[16].

După unirea Basarabiei cu România, punctul Bugaz a fost „cu desăvârșire abandonat"[17], singurul serviciu care funcționa a fost cel legat de activitatea la far**.** Cauzele principale ale acestei situații sunt explicate în documentele cercetate de noi: „bancurile de nisip formate la gura limanului Nistrului, între punctul Bugaz și insula Carolina, și epavele împotmolite ce se găsesc la intrare în liman"[18]. Navigația pe Nistru era blocată ca urmare a înnisipării. La toate acestea se adaugă măsurile restrictive impuse de autoritățile militare române și sovietice[19].

În 1922, Direcția Porturilor Maritime (DPM), care avea în responsabilitate porturile de pe litoralul maritim românesc, a încheiat o înțelegere cu un localnic din Cetatea Albă, pentru efectuarea unor reparații în punctul Bugaz, nefinalizată însă[20]. Peste câțiva ani, la 3

14. Nicolas Werth, *Istoria Uniunii Sovietice de la Lenin la Stalin (1917-1953)*, Editura Corint, București, 2000, p. 15.

15. Direcția Județeană Constanța a Arhivelor Naționale (D.J.C.A.N.), fond D.N.M., dosar 18/1927-1928, f. 8.

16. *Ibidem*, dosar 5/1927-1928, f. 95.

17. *Ibidem*, dosar 14/1926, f. 37.

18. *Ibidem*, dosar 17/1926, f. 12.

19. *Ibidem*, dosar 14/1926, f. 37.

20. *Ibidem*, dosar 5/1927-1928, f. 9.

decembrie 1926, Prefectura Județului Cetatea Albă a înaintat primului ministru Vintilă Brătianu și Ministerului de Industrie și Comerț, un memoriu „elaborat împreună cu autoritățile locale, referitor la înființarea unui port maritim la punctul Bugaz”[21]. Documentul relevă preocuparea autorităților din Cetatea Albă pentru scoaterea județului și a părții de sud a Basarabiei din izolarea economică în care se afla de opt ani. Întrucât între Basarabeasca și punctul Bugaz exista o linie ferată, se putea redeschide navigația maritimă. Zona Cetatea Albă-Basarabeasca era bogată în produse agricole, avea o industrie destul dezvoltată „și populația muncitoare (coloniști nemți, francezi și alte minorități) care sunt într-o situațiune geografică mult mai favorabilă față de Bugaz, decât Brăila sau Galați, unde se desfac produsele noastre având de suportat colosalele speze de transport”[22]. Între Cetatea Albă și Brăila distanța era de 370 de km, iar până la Bugaz de numai 20 de km. Dacă se opta pentru amenajarea altor puncte de colectare, precum Dimitrie Cantemir, distanța până la Brăila se micșora la 348 km, dar creștea până la Bugaz la 42 de km. De la stația Culevcea până la Brăila erau 330 de km și 60 de km până la Bugaz, iar de la Sărata erau 310 km până la Brăila și 80 de km până la Bugaz. Soluția cea mai avantajoasă era transportarea produselor destinate exportului la Bugaz, îmbarcarea în șlepuri cu remorchere și transportarea până la Sulina aflată la o depărtare de 100 de km. Tot la Bugaz se puteau colecta produse agricole din partea mărginașă a Nistrului, bogată în cereale, vin și fructe, care se puteau transporta cu bărci și, apoi, transbordate în șlepuri. Documentul sublinia, de asemenea, următoarele: „Chestiunea primind deci o actualitate din cele mai arzătoare, Camera de Comerț din Cetatea Albă a instituit o comisie de specialiști pentru studierea mai aprofundată și amănunțită a ei”[23].

După cercetări făcute în limanul Nistrului s-a concluzionat că redeschiderea portului Bugaz se putea face după executarea unor lucrări de dragaj, construirea unei schele de lemn, a câtorva șoproane și înlocuirea unor traverse la calea ferată Cetatea Albă-Bugaz pentru a

21. *Ibidem*, dosar 18/1927-1928, f. 2.
22. *Ibidem*, f. 5.
23. *Ibidem*, f. 6.

o reda circulației. Memoriul precizează că „nu se poate pretinde pentru moment că avem un port maritim în toată regula, greutățile financiare fiind prea evidente. Totuși, după ferma noastră convingere, s-ar putea ajunge ca prin sforțări comune să creem posibilitatea de scurgere a celor 15-20.000 vagoane de cereale, vin etc. ce le avem într-un an, pe calea maritimă, adică mult mai ieftină și promptă, decât acea feroviară”[24]. Din calculele de transport rezulta că diferența la vagonul de cereale, între transportul pe calea ferată și pe apă era de 2-2.500 lei în favoarea celei de-a doua variantă. Diferența la cheltuieli făcea ca munca producătorului agricol basarabean să-i aducă un câștig de patru lei la 16 kg, iar per total, se estimau venituri de aproximativ 100-200 de milioane de lei, cu efecte asupra bugetului de stat și al creșterii puterii financiare a locuitorilor. Pe lângă considerentele economice și financiare, memoriul Prefecturii Cetatea Albă evidenția și consecințele politice care decurgeau din amenajarea portului maritim la Bugaz: „Strângerea mai vizibilă a legăturilor între această provincie (Basarabia, *n.n.*) și vechiul Regat”[25].

Prefectura Cetatea Albă solicita organizarea unei conferințe pe tema portului Bugaz sub auspiciile primului ministru, la Ministerul Industriei și Comerțului, cu participare largă, la care să vină, pe lângă gazde, și reprezentanți ai Ministerului de Război, Ministerului de Comunicații, Marelui Stat Major, Comandamentului Grănicerilor, Consiliului Județean Cetatea Albă, reprezentantul Cooperativelor și Băncilor Populare, toți parlamentarii județului și, desigur, Camera de Comerț și Industrie Cetatea Albă, care va supune dezbaterii un memoriu[26].

O altă instituție care s-a preocupat intens de reluarea navigației în limanul Nistrului a fost Camera de Comerț din Cetatea Albă, „însuflețită de dorința de a reda regiunii pulsațiunea economică de altă dată și pătrunsă de rezolvarea cu un ceas mai devreme a problemei

24. *Ibidem*, f. 7.
25. *Ibidem*, f. 8.
26. *Ibidem*, f. 9.

comunicațiilor țării”[27]. În anul 1926, conducerea Camerei de Comerț a solicitat firmei constănțene „Grunberg-Teţcani” efectuarea unei expertize în punctul Bugaz. După cercetările efectuate la fața locului, firma a exprimat în scris punctul de vedere: „Punctul Bugaz este cel mai indicat, atât ca punct de adunare a cerealelor, cât și din punct de navigare” (sic!). Raportul sublinia că se impunea efectuarea unor investiții pentru ridicarea unei magazii necesară depozitării cerealelor și repararea cheiului. Așa cum ne relevă documente păstrate în fondul DNM, Camera de Comerț a făcut la Bugaz, propriul studiu. Concluziile erau asemănătoare cu cele prezentate de firma constănțeană: la Bugaz se poate amenaja un port, dar erau necesare lucrări de dragaj, construirea unui cheu de lemn, spații pentru depozitarea produselor și refacerea liniei ferate între Cetatea Albă și Bugaz. Documentul sublinia că, „prin sforțări comune”, portul Bugaz putea fi rentabil, cheltuielile de transport diminuându-se, în folosul exportatorilor[28].

În primăvara anului 1927, Direcția Porturilor Maritime a efectuat un studiu la Bugaz, în care concluzionează că „nu credem că este avantajos să fie transformat într-un port definitiv care cere cu totul alte condițiuni ce nu sunt îndeplinite de acel punct, expus atât furtunilor și valurilor mării, cât și sloiurilor ce se scurg de pe Nistru”[29]. Se exprimă opinia că o dată cu reluarea navigației pe Nistru și amenajarea în liman a unui canal navigabil până la Cetatea Albă și de aici până la Marea Neagră, „regiunea de sud a Basarabiei va fi deservită de acest port, iar până atunci, comerțul poate fi înlesnit prin construcția liniei ferate proiectate: Arciz-Ismail”[30].

La Bugaz s-a constatat că cele patru puncte de acostare erau „de așa natură încât pot fi considerate ca distruse”[31]. S-a întocmit un deviz cu necesarul de materiale și costurile lucrărilor pentru amenajarea unui nou debarcader, inclusiv a pasarelei paralele cu linia ferată și refacerea punților de acostare. Numai pentru ultima lucrare, costurile estimate s-au ridicat la 350.000 lei, sumă ce a fost aprobată de Consiliul

27. *Ibidem*, dosar 4/1932, f. 93.
28. *Ibidem*, dosar 5/1927-1928, f. 6.
29. *Ibidem*, dosar 18/1927-1928, f. 8.
30. *Ibidem*, f. 9.
31. *Ibidem*, dosar 10/1928-1930, f. 10.

de Miniștri. Pentru marcarea canalului de acces la Bugaz, în 1927 s-au montat patru geamanduri necesare navigației vedetelor Marinei Militare care staționau în zonă. Un document datat 28 august 1928, din fondul precizat, ne menționează că furtunile puternice din iarna precedentă aruncaseră geamandurile la mal.

În cadrul Camerei de Comerț și Industrie Cetatea Albă, s-a constituit la începutul lunii octombrie 1929, un grup de inițiativă „în calitate de fondatori ai societății de navigațiune pentru exploatarea portului Bugaz și a liniei de cabotaj Cetatea Albă – Sulina – Constanța –Balcic". La 23 octombrie 1929, președintele Camerei de Comerț și Industrie Cetatea Albă, E. Constantinescu și fondatorii societății s-au adresat Ministerului Transporturilor solicitând autorizarea înființării societății și exploatarea portului Bugaz. Societatea se obliga să investească un capital de 10.000.000 lei în schimbul licenței exploatării pe cinci ani, termen ce putea fi prelungit după sporirea capitalului. Totodată, se cerea aprobarea încasării unei taxe de 1.500 lei de vagon (10 tone de marfă), un leu pentru kilogramul de marfă sau bagaje și 20 de lei de pasager, „sume ce vor servi pentru răscumpărarea investițiilor făcute"[32]. Camera de Comerț a revenit cu o nouă solicitare către minister, întrucât Consiliul de Administrație al Porturilor și Căilor de Comunicație pe Apă hotărâse „de a nu acorda dreptul de exploatare decât a celor care vor lua obligațiunea să execute mai întâi lucrările necesare de dragaje", informând că problema s-a analizat în cadrul comisiei mixte a Camerei, cu participarea deputaților, reprezentanților municipiului Cetatea Albă și „caselor mari de export"[33]. S-a luat decizia de a solicita ajutorul tehnic al inginerilor Ministerului Comunicațiilor prin alcătuirea unui proiect de lucrări, pe care societatea de exploatare își lua obligațiunea să le ducă la îndeplinire[34]. Camerei de Comerț și Industrie Cetatea Albă s-au mai alăturat Camerele de Comerț din Chișinău și Tighina, Consiliul Județean și Primăria Cetatea Albă. Societatea își lua obligația prin statut de a efectua lucrările necesare de amenajare a portului Bugaz, închirierea de nave cu tonaj mic, șlepuri ș.a. Ministrul Transportului

32. *Ibidem*, f. 7.
33. *Ibidem*.
34. *Ibidem*.

și Comunicațiilor, Pan Halippa, a cerut Direcției Generale a Porturilor și Căilor de Comunicație pe Apă să delege doi ingineri din cadrul Serviciului Porturilor Maritime să se deplaseze la Cetatea Albă și Bugaz „să examineze petițiunea, să întocmească bazele viitorului proiect, a oportunității unor asemenea lucrări, valoarea lor fiind foarte aproximativă în raport cu vreo posibilitate de rentabilitate, făcând totodată propunerile și observațiunile lor”[35].

Serviciul Porturilor Maritime l-a delegat pe inginerul șef Virgil Cotovu, care împreună cu inginerul R. Leitman din cadrul Serviciului Hidrografic din Galați, s-a deplasat în zilele de 26 și 27 noiembrie 1929 la Cetatea Albă, unde au participat la discuții cu prefectul județului, cu reprezentanți ai Camerei de Comerț, cu diverse persoane interesate de redeschiderea navigației prin gura Bugaz. De asemenea, a fost analizată și oportunitatea amenajării unui port maritim, fiind consultați inclusiv foști angajați ai administrației rusești despre acest subiect[36]. Cei doi ingineri au parcurs traseul de-a lungul limanului, au cercetat linia căii ferate și situația instalațiilor din Bugaz, unde în 1918 autoritățile germane efectuaseră încărcări de produse și materiale. După discuția cu părțile interesate și studierea diverselor surse cum ar fi hărțile nautice mai vechi, inclusiv rusești, dicționare, date deținute de Direcția Hidrografică a Marinei Militare, cei doi ingineri au alcătuit și prezentat un temeinic și amplu studiu (21p.) referitor la amenajarea unui port la gura Bugaz și a canalului navigabil în limanul Nistrului. Studiul a fost finalizat în decembrie 1929, fiind constituit din trei părți, mai multe subcapitole și concluzii. Partea întâi, denumită „**Informativă**”, cuprinde mai multe subcapitole referitoare la: **1**. *Obiectivul raportului*; **2**. *Date asupra limanului Nistrului și a gurii Bugaz*; **3**. *Date asupra navigației pe liman și la gura Bugaz*; **4**. *Instalațiile ce s-au făcut în gura Bugaz și încercările de reluare a navigației*; **5**. *Intențiile interesaților locali*; **6**. *Posibilitatea cabotajului cu șlepuri și remorchere între Bugaz și porturile/porțiunile românești*.

Documentul precizează, referitor la situația hidrogeografică a limanului Nistrului și a gurii Bugaz, câteva date succinte, dar elocvente,

35. *Ibidem*, f. 8.
36. *Ibidem*, dosar 18/1927, f. 46.

asupra posibilităților de navigație. Limanul Nistrului are 28 km. lungime și o variabilă între 3.900 și 11.000 m. La vărsarea Nistrului în liman s-a format o deltă. Spre Marea Neagră, estuarul are două deschideri: la nord, gura Oceacov, iar la sud, gura Bugaz (Țarigrad). Între cele două deschideri se găsește Insula Carolina. Linia graniței româno-sovietice trecea prin Oceacov. În fața gurii Bugaz exista o „bară instabilă", formată de aluviunile aduse de Nistru și curentul de litoral[37]. Adâncimile în această zonă variază de la 11 m la 1,2 m spre Marea Neagră. În timpul iernii, limanul îngheța, mai puțin zona de deversare și contact cu apele Mării Negre, unde fenomenul de îngheț era rar, în iernile deosebit de geroase și pe litoralul maritim. Cercetând situația navigației în liman și gura Bugaz, cei doi ingineri ne informează că Cetatea Albă avea un port, dar este „în absolută părăsire"[38].

Convențiile de frontieră cu partea sovietică nu admiteau navigația prin liman a navelor cu propulsie mecanică, ci numai a bărcilor pescărești. Documentul ne informează că după instalarea autorităților românești la Nistru, „navigația a fost complet întreruptă"[39] și nici o navă comercială nu a pătruns pe gura Bugaz, în liman. În vara anului 1929, Comandamentul militar a ridicat restricțiile de navigație. Direcția CFR a consolidat linia ferată, s-au executat două linii de garaj în fața debarcaderului, circulația fiind reluată în luna octombrie cu „trenuri zilnice care au circulat în zadar, aproape o lună, fiind în cele din urmă desființate"[40]. Navigația nu a fost reluată din cauza lipsei de încredere a armatorilor și societăților de asigurare care aveau rețineri în asigurarea mărfurilor și navelor.

În urma discuțiilor avute la Cetatea Albă, documentul întocmit de Virgil Cotovu și inginerul R. Leitman reținea, la punctul *Intențiile interesaților locali* dorința de ameliorare a căilor de comunicație „prin construirea unui port eminamente maritim", care urma să facă legătura pe apă cu porturile noastre dunărene și maritime și să se exporte

37. *Ibidem*, f. 4.
38. *Ibidem*, f. 5.
39. *Ibidem*.
40. *Ibidem*, f. 6.

direct în străinătate cerealele și alte produse ale județului"[41]. Se conta pe un *hinterland* care să acopere o zonă cât mai întinsă a Basarabiei și chiar pe un tranzit din Polonia, desigur, dacă se redeschidea navigația pe Nistru. Pentru început, se dorea „crearea unei legături prin șlepuri și remorchere cu porturile noastre dunărene și maritime în care să se facă și transbordarea în vase de mare pentru mărfurile destinate exportului"[42]. Analizând posibilitățile cabotajului între Bugaz și porturile Constanța și Sulina, cei doi ingineri îl considerau posibil, deși existau riscuri mari. Mai sigură era navigația navelor cu pescaj mai mic.

Partea a doua a studiului, „**Soluții**", schițează unele propuneri referitoare „la punctul Bugaz, unde există în mod natural adâncimi mult mai mari ca în liman, unde nu avem îngheț în timpul iernii și unde construcția unui port în ape adânci ar fi mai lesnicioasă"[43]. Se aveau în vedere trei ipoteze: 1. *Navigația în condițiunile canalului natural de acces*; 2. *Amenajarea portului cu 8 m adâncime de apă pentru deservirea cargoboturilor* (sic); 3. *Soluții intermediare provizorii*. Navigația în condițiile canalului natural cu o adâncime de 3 m, în condițiile în care „fundurile sunt foarte schimbătoare și tot astfel poziția canalului de trecere" și siguranța accesului în gura Bugaz impuneau crearea unui serviciu permanent de *sondare*, *balizare* și *semnalizare*[44].

Evaluând lucrările propuse, precum protejarea malului, construcția celor două punți, a magaziei de cereale de 600 mp, zece piloți și 350 m linie ferată, terasamente ș.a., suma se ridica la 6.500.000 lei. Referitor la amenajarea portului (8 m adâncime de apă), autorii apreciau că „este necesar a se construi un canal de acces și un bazin pentru ca vasele să fie în siguranță în orice timp"[45]. Se propunea protejarea canalului prin ***jeteuri,*** de tipul celor utilizate la Sulina. La gura Bugaz se prevedea amenajarea unui bazin pentru protejarea navelor de ghețuri și de curentul de litoral. Bazinul urma să

41. *Ibidem*, f. 7.
42. *Ibidem*.
43. *Ibidem*, f. 8.
44. *Ibidem*.
45. *Ibidem*, f. 9.

fie proiectat pentru a se face operațiuni de încărcare a trei nave mari până la 130-140 m lungime. În gura limanului urma să se amenajeze un port de încărcare pentru nave mari. Costurile estimate pentru 3.400 m jeteuri, dragaje și faruri se ridicau la 280.000.000 lei, bazinul la 30.000.000 lei, utilaje pentru întreținere (dragă, remorchere ș.a.), 83.500.000 lei. Totalul sumei necesare amenajării portului Bugaz se ridica la 400.000.000 lei[46] .

Cei doi ingineri aveau în vedere și soluții intermediare provizorii. Prima viza realizarea bazinului și canalului cu o cotă de adâncime -4,50 pentru asigurarea navigației șlepurilor mari, costul lucrărilor ridicându-se la numai 100.000.000 lei. A doua variantă reducea lucrările la amenajarea malului, gurii de acces și construcția bazinului cu adâncimea de -4,50, fără dragarea canalului. Valoarea lucrărilor se reducea la 70.000.000 lei. Soluția nu era recomandată întrucât nu puteau opera decât nave cu pescaj mic și nu se realiza o legătură sigură și permanentă între portul Bugaz și celelalte porturi românești[47].

Documentul a făcut o analiză a traficului probabil, pornind de la situația agricolă a Județului Cetatea Albă. Din cele aproximativ 500.000 de hectare agricole existente în 1926 se lucraseră 488.000 ha, pe care s-au obținut 498.600 tone cereale. Pentru consum și însămânțare erau necesare 130.000 tone, 270.000 tone putând fi exportate. În 1927 pe calea ferată s-au expediat numai 119.000 tone. Raportul preciza că „se poate prevedea că portul Bugaz va atrage cereale și din alte regiuni, în special când navigația pe Dunăre este închisă”[48]. După reluarea navigației pe Nistru, portul Bugaz putea prelua cantități mult mai mari. Cei doi ingineri se bazau pe faptul că în anul 1900, pe Nistru s-au transportat 262.000 tone de cereale. Se estima că „portul Bugaz va atrage un trafic de cel puțin 200.000 tone anual cu posibilități de creștere”[49]. Analizând rentabilitatea capitalului investit în activități portuare, autorii atrăgeau atenția că „se soldează cu un venit anual net

46. *Ibidem*, f. 10.
47. *Ibidem*, f. 11.
48. *Ibidem*, f. 12.
49. *Ibidem*.

ce nu întrece 3-4% din valoarea capitalului investit"[50]. Nu se puteau aștepta investiții private, dobânda pentru a obține sume nu este mai mică de 8%. Veniturile obținute din exploatarea portului erau, după cum am precizat mai sus, la 4%. Studiul preciza că un port „deservește interese generale și contribuie la dezvoltarea economiei generale, are deci și o rentabilitate indirectă în folosul țării și de aici rezultă interesul statului și a instituțiilor publice de a contribui la înființarea porturilor"[51]. Venitul net probabil ce se putea realiza la Bugaz s-a calculat 80 de lei pe tonă, cât se obținea la Constanța. La 200.000 de tone trafic, se puteau câștiga 16.000.0000 lei. Din această sumă, numai 9.000.000 de lei urmau să fie venit net, rămânând 7.000.000 lei pentru cheltuieli de întreținere și exploatare.

În concluzie, studiul semnat de inginerul Virgil Cotovu preciza că gura Bugaz se pretează la construcția unui port maritim cu efecte „binefăcătoare pentru Basarabia și pentru economia generală a țării"[52]. Indiferent de soluția pentru care se opta erau necesare măsuri pentru:

a) întreținerea navigației în canal de un serviciu permanent de balizare și semnalizare sau

b) construcția unui adevărat port maritim. Inginerul Virgil Cotovu arăta că „nu este potrivit a se face vreo investiție în construcții și instalații înainte de a se asigura navigația prin convenții internaționale, atât pe Nistru, cât și pe liman și în mare de-a lungul țărmului în jurul gurii Bugaz"[53].

Din diverse motive financiare, să avem în vedere că și România era cuprinsă de criza economică mondială, reluarea traficului la Bugaz s-a făcut în 1932, după ce s-au executat pereuri, s-au amenajat trei puncte de acostare cu pasarele, s-a construit o șosea de acces în port de 800 m, s-a ridicat o magazie de cereale, iar o porțiune de mal s-a taluzat. În jurul farului amenințat de apele mării s-a executat un dig din anrocament în lungime de 80 de m. Pentru acostarea navelor s-a amenajat o dană. Lucrările de investiții s-au realizat cu muncitorii din

50. *Ibidem*.
51. *Ibidem*, f. 15.
52. *Ibidem*, f. 16.
53. *Ibidem*, f. 17.

zonă, cu contracte de angajare temporară. S-a creat Serviciul de balizaj și întreținere și s-a alocat portului Bugaz un buget de 250.000 de lei, sumă din care era plătit personalul și se efectuau lucrări de reparații[54].

În 1933 s-au ridicat clădiri pentru birouri și locuințe, necesare funcționarilor firmelor exportatoare, punctului Vamal și Căpităniei. De la Navigația Fluvială Română s-a adus un șlep pentru a fi transformat în ponton de acostare și magazie de cereale. Sursele de arhivă ne arată că în anii 1934 și 1935 s-au făcut numai lucrări de întreținere curentă și s-a consolidat șoseaua de acces în port. În 1936, la șlepul ponton s-au dublat pereții și s-au montat lentile noi la far. Sumele alocate au permis ca în anul 1937 să se execute un pereu de zidărie așezat pe fascine de-a lungul portului, pe 80 m lungime, cu instalațiile de amaraj necesare. Magazia de cereale a fost mărită cu două compartimente, în suprafață de 140 m. S-au făcut lucrări la șosea și linia ferată. În 1939 s-au instalat două balize direcționale cu lumină intermitentă pentru canalul de intrare în port. Cu toate amenajările făcute, portul Bugaz avea o serie de neajunsuri pentru mișcarea maritimă. Cum reiese dintr-un raport al șefului Diviziei a III-a a Serviciului Porturilor Maritime, „marele inconvenient al situației actuale este accesibilitatea portului numai pentru vase mici și cu pescaj până la 300 m care, de altfel, nu pot naviga decât numai pe mare nu prea agitată. Apoi, numărul de posturi de încărcare, lipsa unui bazin de staționare, neapărat necesar în timpul scurgerii ghețurilor”[55].

În anul 1937, Serviciul Porturilor Maritime a întocmit un nou plan de lucrări necesare îmbunătățirii navigației și siguranței navelor. Se preconiza amenajarea canalului de acces cu o lățime de 120 m și lungime de 1.700 m, cu o adâncime de 900 m pe direcția gurii de acces. Canalul urma să fie îndiguit cu jetele de tipul celor folosite la Sulina, cu arocamente așezate pe saltea de fascine. La intrare în liman urma să se amenajeze un bazin portuar de 260 m lungime și 130 m lățime în care puteau staționa șase nave mari, în afară de trei posturi

54. *Ibidem*, dosar 47/1939-1940, f. 23. Din 1918 și până în 1932 au fost angajați doi lampiști (români) la far. Între 1932-1940 a fost angajat și un căpitan de navă (român) cu sarcina de întreținere și balizare a canalului de intrare.

55. *Ibidem*, dosar 48/1937-1938, f. 36.

de încărcare. Traseul a fost proiectat astfel încât să protejeze navele de valurile din canal și de ghețuri pe timp de iarnă, la gura Bugaz urmând să se amenajeze 3-4 dane de acostare. Protecția malului urma să fie asigurată cu saltele de fascine prinse cu piloți, încărcate cu arocamente după tipurile pereurilor de la Dunăre. Cheltuielile erau estimate la 260.000.000 lei, urmând a fi executate pe timp de șase ani. Amenajarea portului Bugaz a fost inclusă și în programul de lucrări al Marelui Stat Major[56]. Toate au rămas la faza de proiect.

Ceea ce caracterizează, în primul rând, activitatea unui port este mișcarea navelor (intrări-ieșiri) și traficul. Sursele de arhivă consultate relevă că în vara anului 1932, în portul Bugaz a debutat traficul de export a cerealelor, în principal făină. Șase firme constănțene au închiriat de la Serviciul Porturilor Maritime birouri și spații de depozitare în magazie, așa numitele „ochiuri". Firma „Sodac" a închiriat birou și spațiu de depozitare, „Bunge", birou, „Louis Drefus", spațiu în magazie și birou, „Jaques Solomonowitz", birou, iar „S.R.D."[57], magazie și birou[58].

Cerealiștii, cum erau numiți în limbaj portuar cei care se ocupau cu comerțul de grâu și făină, au închiriat nave sub pavilion străin pentru a face cabotaj între Bugaz și Constanța, iar ulterior, și între Bugaz și Sulina. „Speranța" (700 t.) sub pavilion italian, „Aspasia Nomicos" (110 t.), și „Janett" (120 t.), grec, „Ville de Toulon" (900 t.), polonez, au fost navele care au preluat la Bugaz produsele agricole.

Pentru ca cititorul să-și facă o imagine asupra evoluției traficului, mișcării maritime, veniturilor și cheltuielilor, redăm datele culese din arhive sub formă de tabele[59].

---

56. *Ibidem*, f. 37.
57. „S.R.D." – „Societatea Anonimă Română de Navigație pe Dunăre".
58. D.J.C.A.N., fond D.N.M., dosar 24/1934, f. 115.
59. *Ibidem*, dosar 31/1937, f. 173, 176; dosar 24/1940, f. 24-25; dosar 47/1940, f. 23-24.

Evoluția traficului (în tone)

Anul	*Cereale*	*Alte mărfuri*	*Total*
1932	12.627	101	12.728
1933	50.808	2016	52.824
1934	13.007	867	13.874
1935	2.013	400	2.413
1936	31.170	221	31.391
1937	19.200	-	19.200
1938	12.000	-	12.000
1939	19.500	-	19.500

Venituri și cheltuieli (în lei)

Anul	*Încasări*	*Cheltuieli de întreținere și exploatare*	*Investiții*
1932	330.000	50.000	350.000
1933	942.796	110.000	800.000
1934	84.808	117.000	50.000
1935	68.907	169.000	124.000

Mișcarea maritimă

Anul	*Intrări*	*Ieșiri*
1932	23	23
1933	100	99
1934	53	54
*1935	-	-
*1936	-	-
1937	27	27
1938	24	24
1939	25	29

* Date neconsemnate în sursele arhivistice.

După cum se poate constata din datele prezentate mai sus, traficul a înregistrat o evoluție sinusoidală. Vârful la total (export și import) a fost atins în vara anului 1933, iar minimul în 1935. Ca și în cazul altor porturi românești, și la Bugaz încărcarea cerealelor a depins de producția agricolă. Seceta care s-a manifestat în sudul Basarabiei, începând cu anul 1934, „n-a permis dezvoltarea acestui început promițător”[60]. De remarcat este faptul că în anul 1933 s-au înregistrat la traficul de intrări, 50 de tone de mărfuri generale.

La Bugaz încărcările de cereale erau mult mai întinse după seceriș. Iarna, activitatea stagna, principale motive fiind legate, după cum am precizat mai sus, de producția cerealieră, la care trebuie adăugate condițiile dificile de navigație în anotimpul rece. Bunăoară, din cauza furtunilor și mișcării nisipului pe fundul apei, canalul de intrare în port se deplasa. În anul 1932 s-a mutat spre est cu 20-30 m[61]. Adâncimile din liman erau mici și nu permiteau, cum am subliniat, operarea navelor cu un pescaj de 3 m. Operațiunile de încărcare se desfășurau, în multe cazuri, anevoios. Documentele au consemnat că „vasele erau obligate să rămână la dane mai mult timp decât timpul necesar”[62].

Estimând evoluția veniturilor obținute din exploatarea portului Bugaz, ajungem la concluzia că eforturile diverselor instituții pentru deschiderea traficului prin gura limanului Nistrului era justificată. De altfel, încă din epocă, s-a remarcat, că suma obținută în exercițiul financiar 1933, „întrece cu mult beneficiul mediu rezultat în alte porturi”[63]. Mai mult, producătorii basarabeni de cereale, care au optat să-și exporte produse cerealiere prin portul Bugaz, au obținut un câștig suplimentar, așa cum se prognozase, de 2.000 de lei la vagonul de cereale, sumă rezultată din diferența de costuri între navlu, mult mai ieftin decât costurile practicate de CFR.

În legătură cu mișcarea maritimă, cifrele intrărilor și ieșirilor de nave exprimă, de fapt, cabotajul efectuat de vapoarele care efectuau

60. *Ibidem*, dosar 48/1937-1938, f. 35.
61. *Ibidem*, dosar 5/1932-1933, f. 82.
62. *Ibidem*, dosar 44/1936, f. 201.
63. *Ibidem*, dosar 24/1934, f. 215.

mai multe curse lunare. Creșterea frecvenței intrărilor și ieșirilor navelor în portul Bugaz a impus înființarea la 1 mai 1934 a unei filiale a Căpităniei portului Cetatea Albă, care avea în grijă activitatea navelor și farul de la gura limanului[64].

Făcând un bilanț al costurilor totale de amenajare a infrastructurii portului Bugaz constatăm că s-au ridicat până în vara anului 1940 la 3.045.000 lei, iar valoarea totală a bunurilor (teren, clădiri, far, balize, instalații portuare, obiecte mobile de inventar) deținute de Serviciul Porturilor Maritime însuma 5.150.000 lei.

Comparând activitatea de trafic și mișcarea maritimă înregistrată la Bugaz, în deceniul patru al secolului XX, cu cel realizat în porturile maritime mai mici, precum Mangalia, Balcic și Cavarna, putem situa locul ocupat de acest mic port în transportul pe apă al României. În portul Mangalia, între 1932-1940, nu s-a înregistrat niciun trafic la capitolul ieșiri, iar la intrări, în 1936, s-au descărcat 35.000 kg. La capitolul mișcare maritimă, datele consemnează șase nave[65]. La Balcic, în statistici nu se consemnează nici un fel de trafic de cereale în perioada în care ne interesează, întrucât produsele agricole erau transportate spre portul Constanța, pe linia ferată Bazargic-Constanța[66]. Cereale s-au încărcat și la Cavarna, prin mahoane, cantitățile fiind modeste. Având în vedere datele de mai sus, se poate concluziona cu certitudine că la capitolul ieșirilor de cereale, portul Bugaz s-a situat pe locul doi, în rândul porturilor maritime, după portul Constanța prin care în 1936 s-au exportat la capitolul cereale 545.095 tone[67].

Portul Bugaz și-a încetat activitatea în urma notelor ultimative din 26 și 27 iunie 1940 ale guvernului sovietic, adresate guvernului României, de cedare imediată a Basarabiei și nordului Bucovinei. Factorii de decizie ai statului român au anunțat că: „Pentru a evita conflictul armat, se vede silit să ia în considerație pretențiile URSS,

64. *Ibidem*, f. 216.

65. Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*, ediția a II-a revăzută și reîntregită, Editura Ex Ponto, Constanța, 2008, p. 128.

66. *Ibidem*, p. 130.

67. Idem, *Portul Constanța de la antichitate la mileniul III*, p. 153.

dar a menționat în chip precis că admitea evacuarea Basarabiei și nordului Bucovinei”[68].

Evacuarea portului Bugaz s-a făcut, sub presiunea trupelor sovietice, în pripă. Documente din arhivă relevă că militarii ruși au amenințat cu două ore înainte de ocupare pe delegatul Serviciului Porturilor Maritime, Nicolae Călărășeanu. Neavând la dispoziție decât o căruță, acesta a încărcat puține obiecte mobile pe care le-a adus la Constanța.

Un sumar bilanț al activității portului Bugaz pe parcursul celor aproape opt ani, între redeschiderea traficului și cedarea ocupantului sovietic, relevă rezultate pozitive pe mai multe paliere. Populația locală și cea din hinterlandul portului, care a cuprins o regiune de 100 km din sudul Basarabiei, a beneficiat de un debușeu pentru exportul produselor cerealiere, cu prețuri avantajoase și stimulative. Navigația între Marea Neagră și limanul Nistrului s-a îmbunătățit ca urmare a amplasării balizelor și instalațiilor de acostare a navelor. De aceste facilități au beneficiat nu numai navele care veneau la încărcat, ci și pescarii din zonă. Numărul locurilor de muncă, stabile și temporare, a crescut. Portul Bugaz a provocat o mișcare economică și comercială în sudul Basarabiei cu efecte în îmbunătățirea transporturilor pe apă cu porturile Constanța și Sulina, de unde cerealele luau drumul spre piețele din Orientul Mijlociu și Occident. La Bugaz s-a derulat o activitate „determinată și condusă în spirit național românesc”, într-o zonă cu o populație eterogenă și cu o utilizare pentru comunicare „din ce în ce mai întinsă a limbii românești”[69]. Indubitabil, portul Bugaz a contribuit la consolidarea procesului conexării Basarabiei la economia unitară a României.

68. Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Editura Paideia, 1999, p. 378-379.

69. D.J.C.A.N., fond D.N.M., dosar 47/1939-1940, f. 28.

CONSIDERAȚII ASUPRA LOCULUI BASARABIEI ÎN PEISAJUL SPORTIV AL ROMÂNIEI INTERBELICE

Dr. Bogdan POPA*

Roman al frontierei și al dilemelor morale[1], *Un port la răsărit* de Radu Tudoran a inclus ca temă secundară influența culturii fizice asupra societății românești interbelice. Nadia, personajul principal feminin, întruchipa concepția epocii asupra tipului de femeie care se emancipa și prin sport, pe lângă studiu sau carieră. Recordurile la înot stabilite de Nadia sau interesul exagerat pentru știri sportive și biografii ale campionilor nu impietau asupra feminității ei, iar scriitorul nu pare să fi avut intenția de a o masculiniza, ci de a o individualiza într-o lume blocată în dezinteresul față de latura utilă social, național și individual a culturii fizice[2].

Prin Nadia, Radu Tudoran surprindea însă și o realitate a locului Basarabiei în România Mare: detașarea de efervescentul și complicatul peisaj sportiv național. Sugestia literară a lui Radu Tudoran – ca și la Chișinău, „nu era nici la Iași un mediu sportiv", în ciuda ștrandului[3] – devine, la o analiză atentă a surselor, o realitate a trecutului. Istoria sportivă a Basarabiei ca parte a celei generale a României interbelice este, mai degrabă, istoria unei absențe. Deși, din punct de vedere statistic, orașul Chișinău ocupa o poziție importantă pe țară din punctul de

---

* Doctor în istorie, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" din București.

8. Cf. Alexandru-Murad Mironov, *Pe Nistrul liniștit. Viață și moarte la granița româno-sovietică, 1918-1940*, în Romanița Constantinescu (coord.), *Identitate de frontieră în Europa lărgită. Perspective comparate*, Editura Polirom, Iași, 2008, p. 79-80.

2. Radu Tudoran, *Un port la răsărit*, Editura Gramar, București, 2002, p. 175.

3. *Ibidem*, p. 143-144.

vedere al numărului asociațiilor și cluburilor sportive, prezența acestora la întrecerile organizate pe plan național și internațional era redusă.

Contribuția de față își propune să analizeze cauzele acestei stări de fapt, în încercarea de a stabili dacă motivele țineau strict de organizarea locală, regională și națională a mișcării sportive, dacă erau strict de natură identitară sau țineau și de procesul de industrializare, urbanizare și conectare a Basarabiei la rețeaua națională de căi de comunicație.

Istoria sportului modern, a celui „inventat" în Marea Britanie în secolul al XIX-lea, este istoria unui fenomen asociat timpului liber dobândit prin industrializare și urbanizare, a modurilor de socializare conexe acestor fenomene. Este, de asemenea, și o istorie a „imperialismului cultural", concept folosit de Allen Guttmann la începutul anilor 1980 pentru a explica modalitățile de răspândire a sportului modern dinspre Marea Britanie, atât către restul Europei, cât și spre celelalte continente[4]. Consider că acest concept poate fi aplicat și pe scară națională sau locală, prin mobilitatea indivizilor sau grupurilor etnico-sociale al căror mod de viață includea deja cultura fizică și care produceau astfel un fenomen de contaminare a altor indivizi și comunități.

Din acest motiv, înainte de a analiza locul Basarabiei în cadrul peisajului sportiv românesc, trebuie să privim poziția acestuia în Rusia de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea.

Ca și în cazul Vechiului Regat[5], sportul modern s-a dezvoltat în Rusia prin mijlocirea străinilor (britanici sau germani, mai exact), membri ai elitei economico-sociale sau oameni de rând angajați în diverse ramuri industriale sau reprezentând companii comerciale. Cazul fotbalului este, desigur, cel mai elocvent și mai studiat în zilele noastre. Primele cluburi rusești au apărut după modelul celor fondate de străinii angajați în economia rusească. Din nou, similaritatea cu cazul Vechiului Regat confirmă utilitatea teoriei lui Allen Guttmann.

4. Allen Guttmann, *Games and Empires. Modern Sports and Cultural Imperialism*, Columbia University Press, New York, 1994.

5. Cf. Bogdan Popa, *Cultura fizică în societatea Vechiului Regat de la începutul secolului al XX-lea. Un alt element al modernizării?*, în Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan (coord.), *Schimbare și devenire în istoria modernă a României*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj, 2008, p. 319 sqr.

Dar, Chișinăul nu se regăsea printre orașele participante la primele campionate, de altfel și disputate în Rusia lui Nicolae al II-lea. Privind poziția acestora pe hartă (orașele avute în vedere erau: St. Petersburg, Moscova, Odessa, Donețk, Harkov, Kiev, Rostov pe Don, Cherson, Sevastopol, Nikolaev, Bogorodsk, Łodz, Tver, Kazan, Samara, Saratov, Jaroslavl), se remarcă legătura strânsă dintre industrializare, comerț, navigația în Marea Neagră, interesul capitalului occidental pentru resurse naturale și agricultură și dezvoltarea vieții sportive[6].

Dar, în ceea ce privește Rusia, cursele de cai și atmosfera hipodromului erau mult mai importante și mai gustate de public decât stadionul și spectacolul fotbalistic[7], fapt care ne trimite cu gândul la Chișinăul zugrăvit de Costache Negri în *O alergare de cai*.

Același dezinteres poate fi observat și în cazul educației fizice ca materie școlară. În dezvoltarea gustului individual pentru exerciții fizice, anumite discipline sportive sau competiții, sistemul școlar juca un rol important. Dorind să sublinieze acest fapt, unii autori au încercat să compare Basarabia, unde sistemul de învățământ era cel rusesc, cu Vechiul Regat, unde, începând de la reforma din 1864 și până la cele inițiate de Spiru Haret în prima decadă a veacului al XX-lea, s-a încercat consolidarea gimnasticii ca materie școlară.

Apostol Culea și Ioan I. Macovei aveau să sublinieze lipsa de interes a școlii din Basarabia pentru cultura fizică. Cel dintâi afirma, nu fără o tentă retorică, ce trăda o anumită nesiguranță: „Aici în Basarabia (așa a fost școala rusească?) unde maestrul de gimnastică era lăsat la nivelul intendentului și *era parcă* [subl. Ap. Culea] o persoană facultativă supusă ironiilor elevilor, – trebuie impus prestigiul, autoritatea și interesul care

6. Dittmar Dahlmann, *Vom Pausenfueller zum Massensport. Der Fussballsport in Russland von den 1880 er Jahren bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges 1914*, în Dittmar Dahlmann, Anke Hilbrenner, Britta Lenz (coord.), *Ueberall ist der Ball rund. Zur Geschichte und Gegenwart des Fussballs in Ost- und Suedosteuropa*, Klartext Verlag, Essen, 2006, p. 17, 22-25.

7. *Ibidem*, p. 15. Cf. Ekaterina Emeliantseva, *Ein Fussballmatch ist kein Symphoniekonzert. Die Fussballspiele und ihr Publikum im spaetzaristischen Russland 1901-1913*, în Dittmar Dahlmann, Anke Hilbrenner, Britta Lenz (coord.), *Ueberall ist der Ball rund. Zur Geschichte und Gegenwart des Fussballs in Ost- und Suedosteuropa* – Die zweite Halbzeit, Klartext Verlag, Essen, 2008, p. 19-23.

a domnit în vechiul regat pentru exercițiile gimnastice”[8]. Deși poziția profesorilor de educație fizică din Vechiul Regat nu era una din cele mai fericite, au existat totuși încercări de schimbare a locului acestei discipline printre materiile predate, dar și de îmbunătățire a pregătirii personalului didactic. Pe o poziție asemănătoare se situa Ioan I. Macovei, care critica enciclopedismul școlii („toate păcatele școlii germane, rusești, românești”), prin care nu doar educația fizică, ci educația în sine avea de suferit[9].

La cursurile pedagogice organizate în 1917-1918, gimnastica nu s-a numărat printre materiile predate. Accentul a căzut pe limba, literatura și istoria românească, dar și pe muzică[10]. Publicistica didactică apărută în Basarabia vorbea aproape exclusiv despre „instrucția extrașcolară” ca despre un timp dedicat lecturii și cursurilor de limbă română, istorie sau geografie, accentuând constant importanța, incontestabilă desigur, a organizării de biblioteci oriunde era posibil[11].

Apostol Culea, ca reprezentant al curentului de opinie ce lega educația fizică și jocurile de pregătirea pre-militară a elevilor, ca element al apărării naționale dar și al întăririi sentimentelor naționale, critica însă această atitudine. El vedea în jocuri și ieșiri în natură primul pas în educația patriotică, deși „asta nu poate intra în capul multora, când știu că pentru educația națională avem pomelnicul de poezii patriotice”[12]. Pe de altă parte, problemele de ordin economic anterioare și ulterioare războiului mondial lăsau tot mai puțin timp pentru jocurile copilăriei: „mizeria fiziologică s-a transmis și asupra copiilor. Copilul nu mai e copil, ci un sprijin al casei și deci nu mai are timp de joacă”[13].

---

8. Apostol Culea, *Cum Franța își prepară apărarea națională*, în „Școala Basarabiei”, an III, nr. 1, noiembrie 1920, p. 46.

9. Ioan I. Macovei, *Din problemele școlare curente. (Chestiunea reunificării)*, în „Școala”, nr. 1-4, septembrie-decembrie 1921, p. 13.

10. George Tofan, *Cursurile pedagogice*, în „Școala Basarabiei”, an I, nr. 1, noiembrie 1918, p. 3-17.

11. I. Nica, *Instrucția extra-școlară*, în „Școala”, an I, nr. 1-4, septembrie-decembrie 1921, p. 33-38; cf. C.U. Tare, *Activitatea extrașcolară în Basarabia*, în „Școala”, nr. 7, 1922, p. 43-48.

12. Apostol D. Culea, *Temelia educației naționale*, în „Școala Basarabiei”, an I, nr. 6, aprilie 1919, p. 25.

13. Idem, *Jocurile copiilor din punct de vedere al pedagogiei sociale*, în „Școala Basarabiei”, an I, nr. 12, octombrie 1919, p. 7-8.

Treptat, în atenția opiniei publice din Basarabia avea să intre instituția cercetășiei. Fondată în Vechiul Regat în 1913, aceasta propunea un program asemănător celui de pregătire pre-militară, îmbinat însă cu excursii și evenimente culturale. Articolul semnat „Powel" lămurea aceste caracteristici[14].

Dar autorul ar fi putut fi P. N. Crihan, după cum era indicat pe coperta publicației „Școala". Dacă identitatea celui care a semnat cu un pseudonim inspirat de numele fondatorului cercetășiei mondiale (lordul Robert Baden-Powell) era aceasta, este greu de stabilit. Cert este că un P. Crihan semna, probabil cu pseudonimul „Rex-Ball", cronici ale meciurilor de fotbal jucate în anii 1920 la Chișinău. Una dintre temele abordate pentru cotidianul bucureștean de teatru, artă și sport „Comedia" de către „Rex-Ball" era poziția marginală a Basarabiei în cadrul Federației Societăților de Sport din România (F. S. S. R., fondată în 1912 după model francez, ca uniune de asociații și cluburi sportive despărțite în comisii centrale și regionale și nu în federații naționale de ramură).

În România, „unificarea sportivă" a avut loc în 1921[15]. Marea miză a fost atunci tranșarea conflictului dintre cluburile și asociațiile sportive din fostele teritorii habsburgice (mult mai bine organizate și cu mai multă experiență sportivă) și cele din Vechiul Regat, mai exact, din București, reunite din 1912 în Federația Societăților Sportive din România. De altfel, conflictul București – Ardeal avea să fie recurent în perioada interbelică, uneori deschis, alteori latent, depășind sfera strict sportivă prin argumentele politice și naționale, alteori chiar personale, aruncate în dezbateri[16].

Ca și Radu Tudoran la începutul anilor 1940, „Comedia" avea să surprindă, în 1927, un tablou asemănător. Stadiul de dezvoltare a sportului în Basarabia era aruncat în dezbaterea Regat – foste

14. Powel (P. N. Crihan?), *Cercetășia*, în „Școala", an I, nr. 1-4, septembrie-decembrie 1921, p. 31-32.

15. George Costescu, *Douăzeci și cinci de ani de viață sportivă în România*, [București, 1937], p. 142.

16. Cf. Bogdan Popa, *„Our Team"? Ethnic Prejudices and Football in Interwar Romania*, în A. Malz, S. Rohdewald, S. Wiederkehr (coord.), *Sport zwischen Ost und West. Beitraege zur Sportgeschichte Osteuropas im 19. und 20. Jahrhundert*, Fibre Verlag, Osnabrück, 2007, p. 191-203.

provincii habsburgice, ca argument de ordin național și politic. Clubul sportiv „Mihai Viteazul" din Chișinău era dat ca exemplu de puritate etnică (românească), chiar dacă poziția provinciei în mișcarea sportivă națională era, întocmai ca și cea a Moldovei sau a Munteniei și Olteniei, marginală. Eliminarea cluburilor din acele regiuni de la luarea deciziilor (mai ales financiare) ale „Comisiei Centrale de Fotbal" aducea în discuție nu doar însăși structura F. S. S. R., ci și stadiile de dezvoltare sportivă – iar aici, Bucureștiul și orașele industriale din Transilvania și Banat aveau un avantaj deosebit[17].

Să notăm că, tot datorită poziției ziarului „Comedia" față de F.S.S.R., activitatea unuia dintre cei mai duri contestatari ai organizației sportive naționale, căpitanul Sever Slătinescu, ne este astăzi bine cunoscută. Căpitanul Slătinescu conducea echipa reprezentativă de fotbal a armatei, „Fulgerul", trimisă la Chișinău pentru ceea ce în epocă se numea „propagandă sportivă și națională". „Fulgerul" reunea, de fapt, cei mai buni fotbaliști ajunși la vârsta încorporării. Adalbert Stroek sau Mihai Taenzer erau doar doi dintre cei mai cunoscuți membri ai echipei. Cel dintâi avea să își povestească, pentru cititorii cotidianului de arte ale spectacolului *Rampa*, întreaga carieră. Afirmația sa potrivit căreia prințul moștenitor Carol ar fi intervenit ca el să fie trimis la Chișinău nu pare exactă, dar evaluarea pe care o făcea publicului din capitala Basarabiei – „șovin, cucerit prin joc" – este confirmată de articolul publicat de A. Berman în „Comedia": meciurile „Fulgerului" la Chișinău aveau parte de un public zgomotos, care nu cunoștea regulamentele și uzanțele sportive[18]. Nu era însă un specific al Basarabiei interbelice, ideea că și simplilor privitori ai întâlnirilor

17. Vezi seria de articole: *Rex-Ball*, *Basarabia și F.S.S.R*, în „Comedia", nr. 14, 16 septembrie 1927, p. 3; *Rex-Ball, Basarabia și F.S.S.R.*, în „Comedia", nr. 31, 5 octombrie 1927, p. 3; Sașa Severeanu, *Adevărata problemă sportivă*, în „Comedia", nr. 44, 21 octombrie 1927, p. 3; S. Dorobanțul, *Boicotarea clubului Prahova*, în „Comedia", nr. 57, 5 noiembrie 1927, p. 4 (deși titlul se referea la clubul din Ploiești, acesta era dat ca exemplu de „românitate" alături de „Mihai Viteazul" din Chișinău).

18. *Cum am devenit stea. Cariera lui Stroek Albi povestită de el însuși*, în „Rampa", nr. 3.201, 24 noiembrie 1924, p 5; cf. Pinguin [A. Berman], *Turneul de propagandă al ostașilor. Fulgerul la Chișinău*, în „Comedia", nr. 55, 3 noiembrie 1927, p. 4.

sportive trebuie să li se explice regulamentele și uzanțele sportive va fi recurentă în perioada interbelică.

Dar activitatea „Fulgerului" a ieșit repede din atenția presei centrale. De altfel, aceasta aproape că va ignora situația sportivă a Basarabiei în cele două decenii interbelice. Numărul știrilor apărute în presa centrală a fost redus, indicând totuși anumite evoluții locale[19]. La Chișinău a fost organizată o „Macabiadă" – competiție a cluburilor evreiești ce urmau doctrina „iudaismului musculos", dezvoltată de Max Nordau.Pentru istoria sportivă a Basarabiei interbelice, ca parte a României Mari, sursa cea mai completă este „Tabloul-alfabetic pe Ținuturi și Orașe al asociațiilor sportive afiliate", publicat în *Anuarul sporturilor pe 1939-1940*. Conform datelor cuprinse de „tabloul-alfabetic" (o listă de cluburi, asociații și secții sportive, grupate pe ținuturi, județe și localități urbane și rurale), cele mai sportive regiuni erau fostele posesiuni austro-ungare (Transilvania, Banat, Bucovina), urmate de Vechiul Regat (Moldova, Dobrogea cu Cadrilaterul, Muntenia, Oltenia) fără București și Basarabia. În date reale și procente (calculele îmi aparțin), situația se prezenta astfel: 51%, respectiv 427 din totalul celor 839 de asociații și cluburi sportive își aveau sediul în fostele posesiuni austro-ungare (Transilvania, Banat, Bucovina), 23%, respectiv 197 de asociații și cluburi în Vechiul Regat, 22%, respectiv 184 în București și doar 4%, adică 31 de asociații și cluburi în Basarabia. Cei mai mulți sportivi (practicanți înregistrați, profesioniști sau amatori, dar nu ocazionali) erau înregistrați în județele Ilfov (14.884, incluzând pe cei din București), Timiș-Torontal (5.860), Arad (4.128), Cluj (3.652), Prahova (3.364) și Cernăuți (3.076)[20]. Cele mai multe asociații și cluburi sportive erau înregistrate la București (184), urmat de Cluj (59) și Timișoara (33)[21].

19. Vezi, de exemplu, scurta știre despre meciul de fotbal: Bolgrad. Garnizoana-Ialpug 1-0 (1-0), în „Curentul", nr. 1.567, 12 iunie 1932, p. 6.

20. *Anuarul Statistic al României 1939-1940*, p. 302-303.

21. Sursa: *Tabloul-alfabetic pe Ținuturi și Orașe al asociațiilor sportive afiliate*, în U.F.S.R., *Anuarul sporturilor pe 1939-1940*, Tipografia ziarului Universul, București, 1940, p. 281-311.

În Basarabia, 9 din cele 31 de asociații și cluburi sportive erau înregistrate la Chișinău. Cea mai practicată disciplină era fotbalul, urmată de tenis de masă (specific, prin expunerea publică scăzută, asociațiilor evreiești de tip „Macabii" sau „Hakoach"), tenis și atletism. O secție de motociclism, o disciplină sportivă a cărei practicare necesita costuri ridicate, exista doar la „Mihai Viteazul". La Chişinău existau şi filiale ale Jockey Club şi Automobil Club Regal Român.

O ipotetică hartă sportivă a României interbelice se suprapune peste o hartă a industrializării, urbanizării şi, nu în ultimul rând, rețelei de căi ferate. Legătura dintre rețeaua de căi de comunicație (în special conectarea la sistemul feroviar național) era esențială pentru participarea la competițiile sportive interne. În ciuda construcțiilor de căi ferate, problemele tehnice (precum ecartamentul sau pregătirea personalului) nu au putut fi cu totul depăşite în perioada interbelică[22]. În România interbelică, Hotinul, Soroca, Orheiul şi Cahulul au rămas singurele reşedințe de județ fără gară[23], ceea ce condamna la izolare sportivă. Dar la Orhei şi Cahul exista o viață sportivă – deşi cluburile de tenis trimit cu gândul la organizații elitiste. Hotinul și Soroca nu apar în lista localităților cu cel puțin o asociație sau un club.

În afara Chişinăului, celelalte localități care apăreau în *Tabloul-alfabetic* din 1940 erau Reni, Tighina, Călăraşi-Lăpuşna, Ismail, Orhei, Arciz, Bairamcea, Bălți, Bolgrad, Cahul, Cetatea Albă, Chilia Nouă, Eichendorf, Mannisburg şi Marianca de Sus. Fotbalul era cea mai practicată disciplină, urmat de tenis, tenis de masă (specific, din pricina expunerii publice reduse organizațiilor sportive evreieşti) şi atletism (practicat mai ales în localitățile apărute prin colonizarea germanilor – Arciz, Eichendorf, Mannisburg).

Deşi stabilirea legăturilor intra şi inter-regionale putea fi totuşi realizată, nu acelaşi lucru se poate spune despre cele internaționale. Vecinătatea cu U.R.S.S. a însemnat, practic, interzicerea oricărei încercări de a stabili legături sportive internaționale. Datele Uniunii

22. *Căile ferate române*, în *Enciclopedia României. IV. Economia națională. Circulație, distribuție și consum*, București, 1943, p. 47, 52-53.

23. *Costul vieții*, în *Enciclopedia României. IV*, București, 1943, p. 935.

Federațiilor Sportive din România sunt edificatoare: în timp ce asociațiile şi cluburile sportive din toate celelalte regiuni ale României Mari primeau şi efectuau vizite, în 1938-1939 în Basarabia nu s-a organizat niciun eveniment sportiv internațional[24]. În fond, relațiile cu Ungaria sau Bulgaria, deşi dificile, nu au fost niciodată tăiate cu totul. Problemele vieții cotidiene la frontiera cu U.R.S.S., extraordinar surprinse în documentele de arhivă şi în literatură[25], au atins direct şi viața sportivă a Basarabiei.

Fără a fi scoasă în evidență în perioada comunistă, istoria sportului basarabean interbelic nu a fost trecută cu totul cu vederea. Ne confruntăm, în acest caz, cu un paradox. Deși echipa „Mihai Viteazul" nu apărea în enciclopediile de profil, ea nu a fost trecută sub tăcere, atunci când se prezenta biografia „tripletei Vâlcov"[26] – Petea, Colea, Volodea – transferată *in corpore* de Venus București. Dintre aceștia, Colea va ajunge chiar selecționer al naționalei României socialiste. „Mihai Vitezul Chișinău" și frații Vâlcov par să reprezinte un „loc al memoriei" sportive pentru opinia publică din Republica Moldova de astăzi[27].

Viața sportivă a Basarabiei interbelice surprinde relațiile strânse dintre urbanizare și industrializare, identitate și exercițiul fizic. De asemenea, absența (mai degrabă decât prezența) Basarabiei din cele mai importante evenimente sportive naționale aduce în discuție însuși locul provinciei în peisajul interbelic a ceea ce ne place să o numim „România Mare".

---

24. U. F. S. R., *Anuarul sporturilor pe 1939-1940*, p. 202.

25. Alexandru-Murad Mironov, *op. cit.*, p. 76 sqr.

26. Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *Fotbal de la A la Z. Fotbalul românesc de-a lungul anilor*, Editura Sport-Turism, București, 1984, p. 418-419.

27. http://sandugrecu.blogspot.com/2009/03/istoria-fotbalului-moldovenesc-tripleta. html (ultima consultare: 7 februarie 2011); http://www.jurnal.md/ro/ news/ sarbatoare-la-zimbru-chisinau-ziua-usilor-deschise-186449 (ultima consultare: 7 februarie 2011).

ISTORIA ȘI PROPAGANDA EXTERNĂ ÎN VREMEA ROMÂNIEI MARI. BASARABIA ȘI CAZUL ALEXANDRU BOLDUR

Dr. Paul NISTOR *

Realizarea unirii din 1918, un mare succes pentru națiunea română, favorizat și de conjunctura internațională care a dus la prăbușirea imperiilor multinaționale din Europa, nu a însemnat, totuși, și o stabilizare a situației politice a României, în context continental. Atașându-și noile provincii, Vechiul Regat era obligat să ducă o campanie politică și diplomatică permanentă la nivel internațional, pentru a obține conservarea granițelor și păstrarea unui statu-quo teritorial favorabil, în Europa de Est[1]. Acest lucru nu era nicidecum facil, în condițiile în care țările vecine, care pierduseră regiuni întregi la finalul războiului, nu se puteau abține de la strategii revizioniste și de la acțiuni provocatoare, care țineau într-o alertă permanentă statul român. Din acest motiv, Bucureștiul trebuia să-și consolideze, în continuare, legăturile cu foștii aliați[2], și pentru a-i convinge că unirea „a corespuns unor puternice realități istorice și etno-politice care pătrunseseră în conștiința tuturor"[3].

---

* Doctor în Istorie, cercetător științific, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", Iași.

9. Vasile Vese, *Poziția internațională a României după Marea Unire*, în Ioan Scurtu (coordonator), *Marea Unire din 1918 în context european*, Editura Academiei Române, București, 2003.

2. Constantin Hlihor, *România în geopolitica marilor puteri europene* (1918-1919), în Cornel Grad și Viorel Ciubotă (coordonatori), *1918. Sfârșit și început de epocă*, Editura Lekton, Zalău, 1998, p. 155-154.

3. Vasile Pușcaș (editor), *România 1918. Marea Unire,* Editura Studia, Cluj Napoca, 1998, p. 13.

Fructificând experiențele dobândite în timpul Primului Război Mondial și a Conferinței de Pace de la Paris[4], România a înțeles să-și formeze organisme specializate în propagandă, care să-i asigure o vizibilitate constantă în ochii marilor puteri europene și ai factorilor de decizie de pe continent. Conform principiilor vremii, propaganda externă uza în special de argumente istorice și etnice pentru a convinge străinătatea de justețea cauzei unei națiuni. Prin ziare, broșuri, cărți, conferințe, filme documentare, toate răspândite în Europa de Vest, Bucureștiul a încercat să-și popularizeze poziția oficală și să o prezinte drept unică variantă echitabilă și argumentată științific[5]. În acele vremuri, când menținerea unității naționale prin păstrarea provinciilor noi conta enorm pentru moralul dar și pentru dezvoltarea economică a unui popor, istoria și istoricii au fost chemați în prima linie a „apărării" drepturilor românești în fața Europei. Profesioniștilor din domeniul istoriei, buni cunoscători ai politicii, dar oameni de știință în același timp, li s-a cerut să își aducă contribuția la marele efort de păstrarea statului român în granițe extinse.

Tehnicile de propagandă și informare nu erau străine epocii. Ele fuseseră puse în practică din ce în ce mai eficent începând cu Primul Război Mondial și duse spre o rafinare cinică de către sovietici și naziști în perioada interbelică. Existau deja articole și cărți care teoretizau activitățile de propagandă, și se cunoșteau multiple metode practice, cu efecte verificate. Personalități precum G. Plehanov, Lenin, Stalin, Goebbels, Hitler, pentru regimurile totalitare, și Harold D. Lasswell, Edward L. Bernays, Leonard W. Doob, Harwood L. Childs, Aldous Huxley, pentru lumea anglo-saxonă, au formulat în acei ani o întreagă sferă conceptuală în jurul ideii de propagandă[6]. Și E.H. Carr, unul din fondatorii realismului în relațiile internaționale, considera înainte de

4. Orest Tafrali, *Propaganda românească în străinătate*, Craiova, Editura Ramuri, 1920, p. 6

5. Nicolae Dascălu, *Propaganda externă a României mari (1918-1940)*, Editura Alternative, 1998, p. 51-52.

6. Nicholas J. Cull, David Culbert, David Welch, *Propaganda and Mass Persuasion: a historical encyclopedia, 1500 to the present*, ABC-CLIO, Inc., Santa Barbara, California, 2003, p. 319-320.

începutul celui de-al Doilea Război Mondial că propaganda, echivalând cu puterea asupra opiniei publice, era foarte necesară guvernelor și liderilor politici. Aceasta trebuia să fie un instrument al politicii naționale și nu putea fi disociată de alte forme de putere, puse în slujba interesului național[7].

La zece ani de la Marea Unire, propaganda pe baza argumentelor istorice era necesară și în România, pentru a ajuta la conservarea status-quo-ului teritorial. Către 1928, în țară, situația se schimbase întru-câtva. Entuziasmul din 1918 se mai stinsese iar îngrijorările generale începeau să apară la mai multe niveluri. Liniştea şi stabilitatea națională, care au permis o evoluție pozitivă după 1918, păreau să fi ajuns la un sfârşit. În 1927 muriseră regele Ferdinand şi premierul Ionel Brătianu iar țara, în lipsa moştenitorului Carol, avea un suveran minor care nu putea inspira totală încredere de viitor. Disputa între principalele partide politice ajunsese şi ea la cote înalte, Partidul Național Țărănesc fiind dispus să dea semne de nesupunere civică și să organizeze numeroase acțiuni de agitare a maselor. În plan extern, chiar dacă se realizase alipirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei la statul român, atât URSS cât şi Ungaria ofereau probe clare că nu se împăcau cu aceste realități. Mai puțin pe căi oficiale, cât mai ales prin propagandă şi acțiuni subversive, sovieticii şi maghiarii întrețineau o stare de tensiune atât în teritoriile de graniță cât şi în anumite țări europene. Tocmai de aceea, Bucureştiul a căutat securizarea unirii şi a noilor realități politice prin înțelegeri internaționale la nivel bilateral şi continental[8]. În aceste condiții, preocuparea pentru menținerea Basarabiei şi a Transilvaniei în interiorul regatului român devenea una majoră, aceasta implicând şi utilizarea istoriei şi a istoricilor în aceste campanii argumentative la nivel continental. Să urmărim în continuare cazul istoricului Alexandru Boldur, care a intrat într-o colaborare de lungă durată cu mai multe guverne de la Bucureşti, tocmai pentru a se pune în slujba intereselor generale ale României.

---

7. E. H. Carr, *Propaganda in international politics*, Oxford, Clarendon Press, 1939, p. 12.
8. Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, Editura Paideia, 1999, p. 11.

Să vedem, așadar, cum înțelegeau românii să aplice principiile propagandei internaționale. La începutul anului 1927, atașatul de presă al Legației României din Paris trimitea către Serviciul de Presă și Propagandă al Președinției Consiliului de Miniștri o cerere, dacă nu insolită, cel puțin destul de rar întâlnită: erau solicitate fonduri pentru a utiliza cartea unui istoric în propaganda românească din Occident. Banii urmau a fi cheltuiți pentru editarea a 100 exemplare din lucrarea „La Bessarabie" a istoricului Alexandru Boldur – președinte al Asociației Basarabenilor din Franța[9]. „La Bessarabie" urma să folosească intereselor românești de conservare a granițelor, familiarizând pe francezi, în primul rând, cu argumentele istoriografiei române referitoare la apartenența politică și culturală a spațiului dintre Prut și Nistru. În viziunea atașatului de presă de la Paris, cele 100 de exemplare din cartea menționată, „distribuite la oamenii politici din Franța, la jurnaliști și la legații, constituie un excelent element de propagandă"[10]. În același scop, se cerea permisiunea Bucureștiului pentru organizarea unei conferințe a lui Al. Boldur, în limba rusă, despre același subiect – istoricul Basarabiei[11].

Acest eveniment părea a se îmbina firesc cu o recentă numire a lui Alexandru Boldur – 15 ian 1927 – în fruntea Cercului Basarabean din Paris. Istoricul îl înlocuia în funcție pe dl. Alexinschi, considerat a fi duplicitar în chestiunea Basarabiei, care avea reticențe în a afișa public o atitudine de sprijinire a punctului de vedere oficial emis de guvernul român în problema granițelor[12]. Într-un memoriu trimis Bucureștiului, Boldur însuși îl acuza pe Alexinschi de o slabă administrare a asociației basarabene de la Paris: acesta nu făcuse adunări în 1926, nu dăduse socoteală despre felul în care fuseseră cheltuiți banii Cercului, iar după demitere refuza predarea localului și arhivei Cercului Basarabean. În schimb, Boldur venea cu un program nou care promitea să revigoreze

9. Arhivele Naționale ale României (ANR), Fond Ministerul Propagandei Naționale, Serviciul Propagandă, Dosar 78/1927-1937, f. 3.

10. *Ibidem.*

11. *Ibidem.*

12. ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Serviciul Propagandă, Dosar 78/1927-1937, *Memoriu al lui Alexandru Boldur*, f. 4.

activitatea acestei asociații: cursuri de limbă și istorie românească, deschiderea unei biblioteci, refacerea fondului financiar al grupării și inițierea unei campanii de propagandă pe tema Basarabiei, prin organizarea de conferințe și răspândirea de publicații[13].

Evident, însă, începutul acestei reorganizări presupunea posesia unei sume de bani pe care Cercul nu o avea. Din acest motiv, Al. Boldur apela la înțelegerea guvernului român, căutând să-l cointereseze în activitatea basarabenilor din Franța: „Totul depinde de sprijinul bănesc pe care mi l-ar putea da autoritățile românești. Conștient de necesitatea organizării Cercului Basarabean pe astfel de baze, îmi fac datoria rugându-vă să binevoiți a ne da tot concursul pentru chestiuni de interes românesc”[14].

Activitatea propagandistică a Asociației urma să înceapă chiar cu popularizarea lucrării istoricului Boldur și, în acest sens, ambasada României de la Paris insista pe lângă Serviciul de Presă și Propagandă. Astfel, atașatul român de presă anunța și editarea a 10 din cele 100 de volume comandate. Ele urmau să fie împărțite astfel: două le păstra autorul, două mergeau la Serviciul de Presă și Propagandă, două plecau în București la Grigore Crăiniceanu și patru rămâneau la ambasadă (pentru ministrul Diamandy, pentru René Pinon și Louise Wiess, și un ultim exemplar trimis ziarului „La Roumanie”)[15]. După ce se arăta încântat de tipărirea celor 10 cărți, atașatul de presă preciza că era însărcinat de ministrul român de la Paris – Diamandy, să solicite bani pentru achitarea tuturor celor 100 exemplare. Nu uita să adauge că cea mai mare parte din acest lot urma să fie distribuită la diferite persoane publice din Franța[16].

Dialogul între legație și Direcția Presei și Propagandei a continuat mai multe zile, cei de la București solicitând noi explicații și atrăgând atenția că nicăieri nu se preciza o sumă clară pentru lucrările lui

13. *Ibidem,* f. 5.

14. *Ibidem,* f. 6.

15. ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Serviciul Propagandă, Dosar 78/1927-1937, *Scrisoarea atașatului român de presă la Paris*, f. 7.

16. *Ibidem.*

Boldur[17]. Abia la jumătatea lui martie, diplomatul român de la Paris venea cu toate explicațiile de rigoare: se făcuse o comandă pentru cartea „Le Bessarabie", la 10 februarie 1927, la editura Gamber (rue Danton 7) iar negocierile pentru suma ce trebuia plătită aveau să se poarte direct, între editură și Direcția Presei și Propagandei. Era convenit un preț de librărie al cărții de 35 franci pe exemplar, românii trebuind să o ofere cu prețul en-gros de 30 franci pe volum[18].

Este foarte probabil ca toate aceste operațiuni financiare să se fi derulat fluent, spre satisfacția tuturor părților, deoarece în iulie 1927 istoricul Al. Boldur trimitea o nouă propunere către Ministerul Afacerilor Străine. Într-o scrisoare datată 16 iulie 1927, Boldur aprecia că momentul celebrării a 10 ani de la Marea Unire, în 1928, era unul numai potrivit pentru a fi marcat cu un al doilea volum al său, intitulat „La problème russe, la Roumanie et la question bessarabienne". Propunerea fusese trimisă și primului ministru, iar istoricul cerea sprijinul ministrului de externe pentru momentul în care „chestiunea aceasta se va discuta în Consiliul de Miniștri"[19]. Argumentul său suprem era următorul: lucrarea avea o mare importanță pentru interesul național.

Al. Boldur mai sugera colaborarea cu Ministerul Afacerilor Străine și într-un alt proiect de editare a unor documente privind Basarabia: „Și în acest caz, eu v-aș oferi serviciile mele în participarea la lucrare, și anume: eu aș putea să aleg și să sistematizez materialul, să scriu un comentariu sau numai să scriu un articol de introducere, cu condiția ca materialul să fie pregătit de minister"[20].

Revenind la cartea deja editată, autorul preciza că vechiul guvern se angajase să o traducă în limbile engleză, italiană și română, iar o asemenea întreprindere ar fi presupus din nou colaborarea dintre Boldur și oficialitățile române. De asemenea, istoricul considera binevenită și o traducere a cărții în limba rusă, cu atât mai mult cu cât existau semnale

17. *Ibidem, Telegramă a Direcției Presei și Propagandei către atașatul român la Paris*, f. 8.

18. *Ibidem, Telegrama atașatului român de presă la Paris către Direcția Presei și Propagandei,* f. 9.

19. ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Serviciul Propagandă, Dosar 78/1927-1937, *Scrisoarea lui Alexandru Boldur către Ministerul Afacerilor Străine*, f. 14.

20. *Ibidem.*

ale unor oameni de știință ruși (de exemplu Miliucov) care apreciau ținuta lucrării deși nu erau de acord cu punctul de vedere românesc[21]. Alexandru Boldur considera că o eventuală traducere în rusește îi va obliga pe istoricii țării vecine să țină cont și de istoriografia română și, în plus, s-ar fi putut câștiga chiar adepți pentru teoriile prezentate: „Aceasta se impune în vederea unei propagande între ruși, cu scopul de a produce o spărtură în unanimitatea sentimentelor lor față de această problemă"[22].

O scrisoare cu aceeași propunere a fost trimisă și primului ministru. Se specifica faptul că discuții pe aceeași temă au existat și cu Generalul Averescu și Octavian Goga, în guvernarea anterioară. Inițial, Boldur intenționa ca lucrarea sa să fie gata în martie 1928, la jubileul legat de unirea Basarabiei, dar pierderea propunerii istoricului pe drumul către guvern a complicat lucrurile[23]. Cartea nu mai putea fi scrisă până în martie 1928, pentru că o asemenea întreprindere avea nevoie de timp. În plus, după cum argumenta istoricul basarabean, „o asemenea lucrare aș putea să o fac numai la Paris unde aș avea la îndemână izvoare rusești, atât noi cât mai ales vechi"[24]. Iar drumul până la Paris nu îi era la îndemână „din cauza lipsei mijloacelor". Totuși, până în martie 1928 se putea edita măcar o ediție reviziută a primei cărți.

În mod aproape naiv, Boldur considera că explicațiile sale nu vor deranja Rusia deoarece interesele celor două țări vecine s-ar fi putut armoniza: „În această carte am vrut să scot în evidență faptul că Unirea Basarabiei nu contrazice deloc interesele Rusiei"[25]. Istoricul privea inițiativa sa mai mult ca pe un detaliu al unei dezbateri de ordin științific, cu unele efecte patriotice, e drept, părând totuși să minimalizeze efectele politice ale propagandei românești.

Pentru a fi mai atractivă oferta, erau trimise către premier și titlurile capitolelor viitoarei cărți. De asemenea, se intenționa ca

21. *Ibidem.*

22. *Ibidem.*

23. ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Serviciul Propagandă, Dosar 78/1927-1937, *Scrisoarea lui Alexandru Boldur către primul ministru al României,* f. 16.

24. *Ibidem.*

25. *Ibidem.*

tipărirea viitorului volum să fie un eveniment editorial de marcă prin semnalarea acestuia către „oameni politici, istorici și juriști de seamă ai Europei". Boldur propunea declanșarea unei dezbateri și a unei anchete între specialiști europeni pe tematica istoriei Basarabiei[26]. Răspunsurile lor, pro sau contra variantei românești, ar fi trebuit strânse anterior și incluse în volum la tipărirea acestuia. Ultima parte a scrisorii punea însă degetul pe rană, istoricul indicând situația sa precară. „Cu toate acestea, situația mea materială este extrem de grea, deoarece deocamdată nu sunt angajat nici materalicește nici moralicește. Mai mult chiar, de când ne-am întors în țară, am adăugat datoriile noi la cele deja existente. În timpul celor 2,5 ani care am fost în Franța eu n-am primit din partea guvernului nici un sprijin material, în afară de suma trebuincioasă pentru tipărirea cărții"[27]. După cunoașterea acestor detalii, propunerile lui Al. Boldur nu mai par atât de dezinteresate și făcute exclusiv în folosul țării. Se putea observa clar cum istoricul dorea a se face util guvernului într-un moment politic delicat, poate cu avantaje pentru ambele părți.

Mai mult, condițiile în care el era dispus să scrie noul volum despre Basarabia, îl avantajau net: guvernul să-i ofere un salariu decent pentru întreținerea sa și a familiei sale, guvernul să finanțeze ancheta internațională despre Basarabia și să cumpere viitoarea carte, să i se ofere un permis de călătorie liberă pe C.F.R. și un certificat care să-i garanteze că „autoritățile (cenzura, siguranța) să-mi acorde tot concursul necesar"[28]. Așadar, scrierea unei cărți de istorie, în folosul politicii de stat, trebuia să se transforme și într-o sursă de bunăstare pentru un istoric din România interbelică.

După cum ne asigură anumite documente care poartă antetul Direcției Presei și Propagandei, Boldur a primit aprobările și legațiile României au fost rugate să-i dea concursul în desfășurarea anchetei[29]. Aceasta trebuia făcută în toamna anului 1927 și, pentru început, istoricul român propunea câte 12 reprezentanți din Franța, Anglia, Germania, Statele Unite și Italia (din care un istoric, un profesor de

26. *Ibidem*, f. 17.
27. *Ibidem*.
28. *Ibidem*.
29. *Ibidem*, f. 19-21

drept internațional, un sociolog sau filosof, un economist, un scriitor, doi oameni politici, etc.), câte 5-7 reprezentanți din Polonia și Japonia, și mai puțini din Elveția, Belgia, Cehoslovacia, Jugoslavia, Ungaria, Turcia, Olanda, Austria, Finlanda și Țările Baltice[30]. Schema era declarată aproximativă și modificabilă și, se aprecia, depindea și de concursul dat de diplomații români aflați la posturi în țările respective.

La jumătatea lunii octombrie, legațiile României răspundeau cererii Direcției Presei și Propagandei. Oferim exemplul Cehoslovaciei. Atașatul de presă de la Praga, sugerând 9 personalități locale din care Boldur trebuia să aleagă trei, amintea și criteriul utilizat în alegere: „Norma după care ne-am condus în întocmirea listei a fost seriozitatea și renumele științific al persoanelor, fără a putea cunoaște dinainte părerile lor asupra chestiunii Basarabiei”[31]. Astfel, erau propuși pentru a fi incluși în anchetă nume precum: Karel Kadlec – fost decan al Facultății de Drept din Praga, Jaroslav Bidlo – profesor de istoria poparelor slave și orientale la Universitatea Carol din Praga, Karol Kramař – deputat, președintele partidului național democrat, etc.[32] Și de la Varșovia veneau recomandări importante: Simon Askenazi – profesor de istorie la Universitatea Lwow, Sigismund Cybichowski – profesor de drept internațional la Universitatea din Varșovia, Adolf Nowaczynaki – literat ,,Gazeta Warszawska Poranna”[33]. În schimb, un anume V. Anastasiu, de la Legația României de la Istanbul, anunța că nu-l putea ajuta pe istoricul basarabean deoarece „probleme de politică inernațională nu atrag decât superficial atenția ziariștilor turci, care nu au astfel competența necesară spre a putea da lămuriri asupra chestiunii care interesează pe domnul Al. Boldur[34]. Rând pe rând, legațiile României au transmis numeroase date de contact ale unor personalități preocupate de dinamica relațiilor internaționale și a frontierelor. Între acestea, apar profesori universitari

30. ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Serviciul Propagandă, Dosar 78/1927-1937, *Scrisoarea lui Alexandru Boldur către ministrul afacerilor străine*, f. 18.

31. *Ibidem, Scrisoarea atașatului român de presă de la Praga către N. Dianu – director al Direcției Presei și Informațiilor din Ministerul Afacerilor Străine*, f. 22.

32. *Ibidem*.

33. *Ibidem, Scrisoarea atașatului român de presă de la Varșovia către N. Dianu – director al Direcției Presei și Informațiilor din Ministerul Afacerilor Străine*, f. 24.

34. *Ibidem, Scrisoarea lui V. Anastasiu către I.G. Duca – ministru ad-interim al afacerilor străine,* f. 27.

de la Berlin, Tübingen, Paris, Chicago, Washington, Roma, Londra, Budapesta, Viena, jurnaliști și scriitori de prestigiu din Europa[35].

Alexandru Boldur a fost atent la numele, instituțiile și țările reprezentate pe listă și a dat noi indicații, pentru a se insista la legațiile din Turcia și Olanda, care rămâneau restante la oferire a unor informații utile[36]. Dacă în cazul olandez a existat o rezolvare, din Turcia a venit din nou un răspuns mai puțin satisfăcător. Un diplomat român îi scria ministrului afacerilor străine, Nicolae Titulescu, despre imposibilitatea de a găsi politicieni bine pregătiți în acea țară deoarece: „Turcia de astăzi este condusă de tineri care nu au aproape nici unul 40 de ani, cu o spoială de cultură, ... dar cu pretenții mari. A le pune întrebări privitoare la Basarabia noastră în starea actuală, când amiciția guvernanților cu bolșevicii e dovedită, ar fi să te expui la răspunsuri foarte neplăcute"[37]. Au fost înaintate, totuși, către Al. Boldur, nume de istorici și specialiști turci în drept internațional public.

În scurt timp, profesorul de la Facultatea de Teologie din Chișinău, care își propunea acest ambițios proiect al anchetei internaționale, a alcătuit și o listă de 12 întrebări la care ar fi trebuit să răspundă personalitățile contactate. Chestionarul se deschidea cu întrebări generale despre situația politică și socială a Rusiei, și chiar li se cerea celor intervievați să anticipeze dacă statul rus se va îndrepta, pe termen lung, spre comunism sau capitalism, spre monarhie sau republică. Veneau apoi întrebări despre situația naționalităților din Rusia, despre caracterul statului (unitar/federație/confederație) și chiar despre modul în care ar fi trebuit Marile Puteri să se implice într-o problemă internațională rusă. La final erau plasate întrebările cu referire directă la Basarabia, autorul dorind să cunoască care era viziunea celor intervievați despre conexiunea chestiunii basarabene cu problema rusă (la nivel continental) și dacă trebuiau garanții europene pentru un status quo în zona Basarabiei[38].

---

35. ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Serviciul Propagandă, Dosar 78/1927-1937, f. 28-33.

36. *Ibidem*, f. 45.

37. *Ibidem, Telegramă a Legației Regale a României din Turcia către Nicolae Titulescu - ministrul afacerilor străine,* f. 57.

38. *Ibidem, Întrebările anchetei internaționale*, f. 47.

Evident, aceste întrebări erau destul de incomode și, într-un fel, forțau pe cei care ar fi răspuns să opteze pentru alinierea la opiniile uneia sau alteia dintre tabere. Situația aceasta delicată a fost sesizată de diplomații români din Olanda care au realizat repede că nu era indicat să se amestece istoria și știința cu politica și diplomația. Din acest motiv, în noiembrie 1927, Nicolae Titulescu primea o atenționare din Olanda: „Cred însă că D-sa (Al. Boldur) ar trebui să intre în corespondență directă cu aceste personalități, iar nu prin intermediul Legațiunii, și în orice caz să șteargă din chestionar întrebările relative la Basarabia, aceste întrebări nefiind conforme cu punctul de vedere oficial al guvernului român, și putând fi chiar periculoase”[39]. Era de preferat ca ancheta și cartea finală să păstreze conturul unei investigații științifice personale și să nu fie percepută ca o campanie diplomatică a statului român.

Agitația românească la nivel internațional, pe tema Basarabiei, nu a trecut neobservată de către sovietici. E drept, ei erau primii care trebuiau să formuleze o contrareplică la acțiunile inițiate de Boldur prin Ministerul Afacerilor Străine. Răspunsul sovietic nu a fost unul politic ci tot unul cu aparență științifică. Astfel, Legația României din Berlin, înștiinta pe directorul Direcției Presei și Informațiilor din M.A.S. că aflase dintr-o sursă ucraineană de pregătirea unei lucrări istorice care să contracareze ideile răspândite în Europa de Al. Boldur[40]. Guvernul sovietic l-ar fi însărcinat pe profesorul Gladstern, din Harcov, cu scrierea unei lucrări, care urma să se intituleze – „Chestiunea basarabeană din punct de vedere al dreptului internațional”. Și profesorul sovietic încerca să nu aibă o abordare amatoristă ci una bazată pe documente și texte mai vechi, și din acest motiv studia intens în bibliotecile din Berlin[41]. Alexandru Boldur a fost înștiințat urgent de existența unui rival științific. Din acest moment, parea că munca istoricului a fost grăbită, poate și pentru că deja se apropia anul 1928, care marca jubileul de 10 ani de la unire. În luna decembrie 1927, Siguranța Statului dădea un

39. *Ibidem, Telegramă a Legației Regale a României din Țările de Jos către Nicolae Titulescu - ministrul afacerilor străine,* f. 48.

40. *Ibidem, Telegramă a Legației Regale a României din Germania către Ministerul Afacerilor Străine,* f. 49.

41. *Ibidem.*

aviz favorabil pentru introducerea în țară a 70 de cărți în limba rusă, plus ziare și reviste editate în Rusia Sovietică, necesare lui Al. Boldur în alcătuirea studiului său[42]. Iată și unele din acele titluri: Vasilevschi – „Nicolae al II-lea", Kautschi – „Revoluția proletară", Martov – „Bolșevismul în Rusia", Spiridovici – „Istoria Bolșevismului", Struve – „Cugetări asupra revoluției rusești", Alexeev – „Pe drumurile Rusiei viitoare", Navgorodțiev – „Despre idealul social"[43]. Volumele în rusă erau suplimentate cu cărți în limbile franceză și italiană, cele mai multe referindu-se la revoluția bolșevică sau la locul noii Rusii în relațiile internaționale[44].

În a doua parte a anului 1928, Alexandru Boldur finaliza cartea sa. Astfel, de la Paris el îi scria ministrului României în Franța de intenția sa de a tipări în limba rusă volumul, sub titlul: „Cine poartă răspunderea în chestiunea Basarabiei". Totodată, solicita și fondurile necesare: „Fiind lipsit de mijloace necesare pentru editarea acestei cărți, vă rog să bienvoiți a interveni pe lângă ministerul nostru de externe în scop de a-mi acorda o subvenție de 5000 franci francezi. Această sumă va fi achitată de mine prin depunerea la dispoziția ministerului a exemplarelor broșuri tipărite"[45]. Cererea lui Boldur a fost adusă în atenția lui C. Argetoianu, ministru ad-interim al Afacerilor Străine și a obținut aprobarea în octombrie 1928[46]. În 1929, Direcția Presei și Informațiilor din Ministerul Afacerilor Străine, mai cumpăra de la istoricul basarabean 3 titluri de cărți: „Istoria relațiunilor politice ruso-române" (100 exemplare), „Unirea" – 20 exemplare, „Societatea Națiunilor și știința dreptului internațional" (40 exemplare)[47].

42. *Ibidem, Scrisoarea ministrului de interne către ministrul afacerilor străine*, 20 decembrie 1927, f. 58.

43. *Ibidem, Tabloul lucrărilor în limba rusă*, f. 60.

44. *Ibidem, Lucrări în limba franceză și italiană*, f. 61.

45. *Ibidem, Scrisoarea lui Alexandru Boldur către ministrul României la Paris*, 27 septembrie 1928, f. 67.

46. *Ibidem, Telegrama directorului Direcției Presei și Informațiilor către Legația Regală a României din Franța*, f. 68.

47. *Ibidem, Scrisoarea lui Alexandru Boldur către directorul Direcției Presei și Informațiilor*, f. 69.

La începutul lunii ianuarie 1929, Alexandru Boldur informa pe Secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine despre poziția ziarelor emigrației ruse în chestiunea Basarabiei. Majoritatea acestor jurnale – „Vorojdenie", „Begodnia", „Poslednie Novosti" – preferau să mențină o tăcere vremelnică asupra subiectului, mai ales în condițiile în care Rusia Sovietică propusese încheierea unui Protocol care să aducă liniștea în estul Europei. Totuși, Al. Boldur, care părea un fel de sfătuitor oficial al guvernului în chestiunea respectivă, considera că emigrația albă, care reprezenta pretinsa „Rusie națională", avea în continuare opinia că România cucerise Basarabia – care, în fapt ar fi fost doar o provincie rusească. Din acest motiv, Boldur cerea reacții la toate nivelurile, pentru a convinge măcar pe rușii albi de justețea punctului de vedere românesc[48].

Boldur nu scotea în evidență totalmente dezinteresat această problemă, ci dorea să sublinieze actualitatea chestiunii basarabene în relațiile ruso-române. Scrisoarea sa era un bun prilej de a aminti noilor guvernanți țărăniști că fusese însărcinat în octombrie 1928, de guvernul liberal, cu scrierea unei broșuri în limba rusă. Dorind a se face util și noului guvern, istoricul basarabean solicita 75.000 lei pentru tipărirea broșurii în țară sau 100.000 lei pentru tipărirea ei în străinătate[49].

La scurt timp însă, îm martie 1929, Alexandru Boldur se arăta dezamăgit de colaborarea cu autoritățile. El solicita ministrului de externe să reamintească primului ministru de serviciile aduse statului român, cu rugămintea că și guvernul să-și îndeplinească obligațiile pentru munca ce o prestase[50]. O altă scrisoare era adresată direct primului ministru la 20 martie 1929 și Alexandru Boldur începea textul prin a prezenta istoricul colaborării sale cu guvernul precedent, cel liberal. El amintea că îi fusese aprobată în 1927 scrierea unei cărți, „Problema rusească, România și chestiunea Basarabiei" și în contul căreia primise suma 100.000 lei. Banii fuseseră utilizați pentru procurarea de cărți și pentru efectuarea unei anchete internaționale. Totuși, Boldur

48. *Ibidem, Scrisoarea lui Alexandru Boldur către Secretarul General al Ministerul Afacerilor Străine,* f. 72.

49. *Ibidem.*

50. *Ibidem, Scrisoarea lui Alexandru Boldur către ministrul afacerilor străine,* f. 74.

recunoștea indirect eșecul întreprinderii sale de a testa opiniile unor personalități străine în privința Basarabiei. Chestionarul fusese trimis la 50 de persoane, din care 20 ruși și 30 de diferite naționalități. Dintre ruși nu a răspuns nimeni, iar de la ceilalți a primit doar 6 semnale din care trei negative (refuzuri). Din acel motiv, Boldur a propus lărgirea anchetei și contactarea altor persoane[51].

Deoarece se pierduse suficient de mult timp, în 1928 - la serbarea jubileului, Boldur s-a consiliat cu Ion Inculeț și a decis să publice totuși acele capitole care erau finalizate. La 6 aprilie 1928 a depus la guvern lucrarea intitulată „Chestiunea Basarabiei și regimul comunist rusesc", cerând totodată și o sumă de bani pentru a tipări 1000 de exemplare. Situația financiară nu a fost însă favorabilă și Inculeț nu a mai găsit bani pentru tipărirea lucrării. Din acest motiv, Boldur a dorit să dea în judecată guvernul liberal la finele lui 1928 dar schimbarea politică ce a intervenit în România l-a descumpănit[52]. În decembrie, istoricul a intrat în tratative cu ministrul de externe G.G. Mironescu, angajându-se să reducă lucrarea de la 400 pagini la 350. După primele semne încurajatoare, însă, la mijlocul lui ianuarie 1929, i s-a comunicat că va mai avea mult de așteptat până la o eventuală editare. Din acest motiv, Boldur era deosebit de iritat: „Acest răspuns eu l-am primit drept un refuz: dacă lucrarea despre regimul comunist, atât de actuală și necesară din punctul de vedere al propagandei interne, nu este acceptată, înseamnă că în genere ea nu este necesară"[53].

Aceasta nu era însă unica problemă a istoricului de la Chișinău. El amintea premierului cum la 9 octombrie 1929, se aprobase editarea unei alte broșuri – „A cui este răspunderea în chestiunea Basarabiei?", pentru care solicitase 5000 franci francezi. Mai mult, directorul Presei și Informațiilor din ministerul de externe ceruse o lucrare mai voluminoasă și mai bine prezentată, crescând și suma de tipărire la 75.000 lei. Dar când Boldur a venit de la Paris cu manuscrisul finalizat, a fost anunțat că nu mai este nevoie de această ultimă comandă[54].

51. *Ibidem, Scrisoarea lui Alexandru Boldur către primul ministru al României*, f. 70.
52. *Ibidem.*
53. *Ibidem.*
54. *Ibidem.*

Boldur atrăgea atenția că în aceste condiții „suferă foarte mult drepturile și interesele mele”. La prima carte muncise 14 luni și la a doua 4 luni, iar dacă orele de lucru, însumate, ar fi fost plătite corect, ca pentru un funcționar public, s-ar fi ajuns la o sumă mult mai mare decât 375.000 lei (300.000 +75.000)[55]. Căutând o cale de împăcare, istoricul spera la obținerea înțelegerii din partea noului prim-ministru. În acest sens, nu uita să invoce faptul că el avea un mare respect pentru chestiuni care implicau interesul național: „În chestiunile privitoare la propagandă, eu aș crede foarte jenant pentru demnitatea mea să calc pe calea judiciară a rezolvării pretențiunii”[56].

Datorită acestei epistole plină de dramatism, cabinetul primului ministru solicita ministrului de externe să cerceteze în detaliu această problemă și să-l înștiințeze apoi pe șeful guvernului de toate fațetele problemei[57].

În octombrie 1929, aceste detalii nu fuseseră încă rezolvate, încât Boldur s-a simțit dator să intervină din nou pe lângă Ministerul Afacerilor Străine[58]. Anterior, el apelase chiar la „Domnul Ministru al Basarabiei”, iar acesta, vorbind cu premierul, a obținut următorul răspuns: „Am supus cererea domniei tale domnului prim-ministru, care imediat și-a reamintit despre cartea dumitale și a spus că în intențiunea domniei sale este să vă satisfacă dar aceasta va fi cu putință numai la toamnă, când va fi în țară d-l profesor Mironescu, ministrul de externe, și când vor fi și mijloace bănești”[59]. În acest context, autorul cărților încerca o nouă soluționare a diferendului, pe cale amiabilă.

Abia la începutul anului 1930, directorul Presei – Eugen Filotti – îi comunica lui Boldur acceptul guvernului de a-i pune la dispoziție suma 5000 franci francezi pentru editarea volumului în limba rusă, referitor la drepturile României asupra Basarabiei. Suma de bani

55. *Ibidem.*

56. *Ibidem.*

57. ANR, Fond Ministerul Propagandei Naționale, Serviciul Propagandă, Dosar 78/1927-1937, *Scrisoare de la Președinția Consiliului de Miniștri către ministrul afacerilor străine*, 23 martie 1929, f. 78.

58. *Ibidem, Scrisoarea lui Alexandru Boldur către Ministerul Afacerilor Străine*, octombrie 1929, f. 79.

59. *Ibidem.*

urma a fi plătită numai după apariția volumului și doar „în schimbul predării unui număr corespunzător de exemplare”[60].

Această ultimă acțiune comună între istoricul de la Chișinău și reprezentanții guvernului român nu a fost însă de natură să închidă toate litigiile. Din acest motiv, Boldur va apela la un avocat care să-l reprezinte în relația cu guvernul. Din iunie 1930 datează o scrisoare prin care avocatul Sebastian Teodorescu somează guvernul să rezolve în 15 zile pretențiile istoricului, în caz contrar urmând a fi deschisă o acțiune în justiție[61]. Avocatul amintea de cele două cărți aprobate de guvern: una în română – „Regimul comunist rusesc” și una în limba rusă – „A cui este răspunderea în chestiunea Basarabiei”, precum și de cele 7 scrisori trimise de Boldur către autorități în ultimii 2 ani. Sebastian Teodorescu, „înțelegând că darea publicității unei chestiuni de propagandă ar putea aduce prejudicii intereselor naționale și ale Basarabiei ...”, propunea stingerea disputei prin achitarea a 375.000 lei de către guvern, care s-ar fi ales și cu un anumit număr de exemplare din cele două volume[62]. De data aceasta, amenințarea părea foarte serioasă, dar nu vom cunoaște modul în care s-a finalizat această problemă deoarece documentele din respectivul dosar nu se mai referă la detaliul luat în discuție.

Totuși, este posibil ca guvernul să-și fi achitat datoriile, dacă nu total, măcar în parte, deoarece îl întâlnim pe istoricul Alexandru Boldur, peste câteva luni, propunând autorităților române câteva aranjamente de același tip. La începutul lui februarie 1931, Alexandru Boldur propunea primului-ministru o nouă carte de-a sa – „Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească (1812-1828)”, care să fie utilizată tot pentru propagandă externă. Chiar la sugestiile sale, volumul urma să fie distribuit „pentru legațiile noastre și alte instituții interesate în această chestiune”[63]. Modalitatea ar fi fost simplă: cumpărarea

60. *Ibidem, Scrisoarea directorului Presei, Eugen Filotti, către Alexandru Boldur*, 27 martie 1930, f. 85.

61. *Ibidem, Scrisoarea avocatului Sebastian Teodorescu către primul ministru al României*, iunie 1930, f. 86.

62. *Ibidem.*

63. *Ibidem, Scrisoarea lui Alexandru Boldur către primul ministru al României*, februarie 1931, f. 123.

lucrării direct de la autor. Răspunsul venea la 13 februarie 1931, de la Alexandru Marcu – directorul Presei, care aproba cumpărarea a 40 de volume pentru suma de 4.000 lei[64].

Chiar și anul 1937 îl găsea pe Alexandru Boldur în același tip de relații cu Ministerul Afacerilor Străine. Tocmai îi apăruse o nouă lucrare: „Istoria Basarabiei. Contribuții la studiile istoriei românilor: vol I - Epocile Vechi (până la secolul XVII)" și se gândea deja că ea ar fi putut fi cumpărată în bună parte tot de stat[65]. Avea și o argumentație în acest sens: „Întrucât în literatura noastră istorică nu sunt decât una-două lucrări similare, publicate cu 15-25 de ani în urmă, iar lucrările în alte limbi (limba rusă) sunt tendențioase, cred că lucrarea mea, complexă și pusă la curent cu tot ceea ce s-a publicat până acum, va fi utilă tuturor celor ce se interesează de trecutul acestei provincii"[66]. Istoricul mai aducea detalii despre preț - 300 lei per exemplar, precizând că o comandă a ministerului ar duce și la o „încurajare a muncii mele", pe viitor. Evident, Alexandru Boldur încerca să exploateze, și în plan personal, pe cât se putea, profesionalismul și specializarea sa într-un domeniu în care putea cointeresa guvernul român[67].

Concluzii

Totuși, nu știm cât de reprezentativ este acest caz pentru propaganda externă românească. Prin comparații cu situații similare, în cazul unor studii viitoare, probabil se vor putea trage concluzii mult mai ferme și se vor putea formula, pas cu pas, principiile care au stat la baza propagandei istorice a Bucureştiului în Europa. Deocamdată, afirmăm doar că am descoperit o situație în care, măcar aparent, interesele statului și ale omului de știință au părut să coincidă. Guvernele foloseau munca istoricului, pentru a aduce argumente științifice în plan european în favoarea unui status quo teritorial, iar

64. *Ibidem, Scrisoarea directorului Presei către profesorul Alexandru Boldur*, 13 februarie 1931, f. 124.

65. *Ibidem, Scrisoarea lui Alexandru Boldur către Ministerul Afacerilor Străine*, 23 septembrie 1937, f. 122.

66. *Ibidem.*

67. *Ibidem.*

istoricul, profitând de context, se făcea util autorităților, încercând să obțină atât foloase materiale cât și recunoașterea generală a patriotismului dar și a profesionalismului său.

Inițiativa colaborării pare să fi aparținut individului, care era mai conștient de importanța momentului – 10 ani de Unire - decât guvernanții vremii, pierduți în dispute politicianiste. Sau poate, omul de știință, constrâns de lipsurile materiale, pe care le și declara în mai toate scrisorile sale, a avut mult mai acut sentimentul unei oportunități care nu trebuia ratată. Forțate de un mediu internațional dinamic, în care statele vecine întrețineau cu plăcere o agitație revizionistă, guvernele României din anii 20-30 ai secolului XX au realizat eficiența cu care putea fi folosită istoria, în calitate de armă argumentativă pentru conservarea granițelor și păstrarea unității naționale. În acest context, au existat comenzi ale statului către istoric, sau mai precis – o aprobare a propunerilor care veneau dinspre profesionist către guvern.

Ca orice detaliu considerat absolut necesar într-un moment dat, colaborarea între profesorul Alexandru Boldur și guvernul liberal (1927) a demarat entuziast, cu o acceptare necondiționată a planului propus. Mai dificilă s-a dovedit apoi depășirea unor greutăți inerente unei asemenea inițiative internaționale (răspunsuri la ancheta internațională, procurarea de cărți, obținerea de bani pentru deplasări și pentru tipărirea lucrării). Aceste detalii au arătat că nici într-o parte nici în alta nu se aflau, cu adevărat, profesioniști experimentați în subtilitățile propagandei externe. Mai degrabă, ideea a venit dintr-un entuziasm primar și dintr-un patriotism absolut necesar într-o perioadă în care se cereau eforturi internaționale pentru protejarea frontierelor. Dar cum de la o idee frumoasă la un lucru bine făcut era diferență mare, s-a dovedit că bunele intenții nu erau suficiente pentru a se obține și rezultate utile.

În final, tot acest proiect s-a împleticit din cauza lipsei banilor dar și dintr-un deficit de fermitate al Ministerului Afacerilor Străine, care a minimalizat includerea Istoriei între instrumentele eficiente ale unei diplomații preventive.

Mai mult, eforturile istoricului de a influența în bine finalizarea proiectului au luat accente dramatice, chiar egoist-utilitariste, mai ales în contextul în care Alexandru Boldur reamintea mereu că muncise neremunerat și cheltuise din resurse proprii, pentru a împlini un plan care folosea în primul rând României. Sprijinul guvernamental a fost doar în parte cel promis, acest detaliu conducând automat la o eficiență îndoielnică a întregii idei transpuse în practică. Pentru că statul nu a știut sau nu a dorit să se folosească de un domeniu sensibil în epocă – ISTORIA – cu destulă priză la publicul european, tot acest proiect îndrăzneț a părut, în final, prăbușit în derizoriu. Și în locul unei campanii externe de anvergură, care să susțină punctul de vedere oficial al Bucureștiului în chestiunea Basarabiei, părțile s-au ales cu o colaborare minimă, în care istoricul câștiga oarecare sume de bani, dar nu atât pe cât crezuse, iar ministerul de externe obținea câteva volume istorice, prea puține însă pentru a le distribui la personalitățile care contau în Europa, în acea vreme. Așadar, se poate vorbi de un proiect ratat pe jumătate, și de un eșec propagandistic aproape complet.

Singurul lucru câștigat a fost ideea în sine, care a deschis un nou orizont angajaților Ministerului Afacerilor Străine. Aceștia o puteau utiliza pe viitor cu oameni, cu resurse și cu disponibilități mult îmbunătățite. Astfel, istoria a devenit o parte a ideologiei oficiale a statului, o armă din panoplia propagandei externe, un instrument diplomatic care putea aduce servicii țării și care contribuia la consolidarea pozițiilor internaționale ale României. La rândul lor, istoricii puteau deveni colaboratori ai aparatului politic și diplomatic al statului român, în calitate de specialiști recunoscuți, buni profesioniști cu rol benefic în asigurarea interesului național. Această colaborare a avut succes atâta timp cât argumentul științei istoriei – legat de etnicitate, a fost în vogă la nivel european, și pe deplin acceptat pentru menținerea sau modificarea frontierelor.

BASARABIA ȘI RAPORTURILE ROMÂNO-SOVIETICE ÎN ANALIZE ALE DIPLOMAȚIEI AMERICANE LA ÎNCEPUTUL MARII CONFLAGRAȚII (1939 – 1940)

Dr. Emanuel PLOPEANU *

Considerații introductive

Basarabia și statutul ei după 1918 – transformarea în factor de tensiune româno – sovietică cu încercări eșuate de negociere și reglementare – nu a reprezentat un motiv pentru declanșarea unor analize de-a lungul perioadei interbelice din partea factorilor decizionali americani. Desigur, nu se poate trece sub tăcere momentul *Declarației Lansing* din 6 noiembrie 1918, dar acesta nu făcea referire la frontiere; mai mult, documentul a apărut la insistențele diplomaților de la București, care au observat că românii au fost omiși din lista popoarelor ce compuneau Dubla Monarhie cărora li s-a promis oficial susținere din partea Statelor Unite. Era un mesaj de sprijin general, pentru ca „justele drepturi politice și teritoriale ale neamului românesc să fie obținute și asigurate față de orice agresiune străină”[1].

* Doctor în Istorie, lector la Universitatea „Ovidius” din Constanța.

1. Ion Stanciu, *Aliați fără alianță. România și SUA (1914 – 1920)*, ediția a II-a revizuită, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2010, pp. 185 – 188. Pentru textul declarației, vezi: *Desăvârșirea unității național – statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe, august 1918 – iunie 1919*, vol. III, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 47.

Refuzul Senatului american de a ratifica Tratatul de Pace cu Germania (19 martie 1920) și revenirea categorică la izolaționism a condus, automat, la un dezinteres analitic în ceea ce privește România. De altfel, la nivelul raporturilor bilaterale româno-americane, nu identificăm decât subiecte concrete pe agenda comună, cum ar fi reglementarea datoriilor statului român, sau punctuale colaborări în plan economic, în special în domeniul petrolier sau în cel al comunicațiilor. La nivel mediatic, presa americană, în general, a avut o atitudine destul de puțin favorabilă României, văzută ca un stat „exotic", departe de standardele politice și civice ale lumii democratice și condusă de „oligarhii" politice și economice[2]. Pentru a contrabalansa acest deficit, putem aminti, în schimb, vizita triumfală a reginei Maria (octombrie – noiembrie 1926) și efortul făcut de autorități și de societatea civilă românească pentru o cât mai bună desfășurare a ei. Regina a fost primită cu o extraordinară curtoazie, transmițând indirect și imaginea că România era un stat apreciat. America și fascinația ei au determinat-o atât pe Regină s-o viziteze, cât și pe unii intelectuali de prestigiu (Nicolae Iorga, Petru Comarnescu, care ne-au lăsat descrieri ale călătoriilor efectuate și au analizat impactul cultural pe care Statele Unite l-a exercitat asupra propriilor persoane), diplomați și oameni de afaceri.

Interpretări americane privind raporturile româno – sovietice (octombrie – decembrie 1939)

În preajma războiului, diplomația americană a acordat real interes evoluțiilor politice și a emis opinii cu privire la urmările posibile în zonă. Acestea din urmă sunt extrem de interesante, deoarece ele fac referire la *ce va face* România și la *ce putea și trebuia să facă* România, în primul rând în relația cu Uniunea Sovietică. Jocul sintagmelor își va găsi o rapidă explicație în paginile care urmează.

2. Vezi, de exemplu, caracterizările făcute de presă lui Ion I.C. Brătianu și Carol al II-lea, printre alții, și României în ansamblu, în Emanuel Plopeanu, *Portrete de presă: despre Ion I. C. Brătianu și Józef Pilsudski în Statele Unite ale Americii în perioada interbelică*, în *We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko – rumuńskich. Materiały z sympozjum (Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumea relațiilor polono – române. Materialele simpozionului*), Suceava, 2008, pp. 174 – 182.

Problema evoluției raporturilor româno - sovietice și a potențialelor desfășurări în consecința Pactului Ribbentrop-Molotov a figurat, intens, alături de cea a situației autorităților politice și militare poloneze aflate în România, în corespondența purtată între Departamentul de Stat și Legația SUA la București, în toamna - iarna anului 1939.

De altfel, cele două subiecte sunt strâns conectate, diplomația americană arătându-se îngrijorată de posibila soartă a autorităților poloneze, în cazul unei eventuale agresiuni sovietice asupra României. Conform unui răspuns din 17 octombrie 1939 al ministrului american la București, Franklin Mott Gunther, la o solicitare a Departamentului de Stat, această ecuație era legată de trei posibilități: „1. rezultatul negocierilor pentru pactul de asistență mutuală cu Turcia; 2. de ceea ce s-a hotărât între Stalin și Hitler în legătură cu împărțirea României; 3. într-un grad mai redus, de puterea militară a Germaniei și de cât de profund va deveni angajamentul său în Vest”[3].

Gunther a considerat „improbabil” un război al URSS cu România pentru Basarabia, apreciată ca având o miză redusă („cred personal că Rusia nu va încerca o agresiune asupra Basarabiei care să nu includă și gurile Dunării, dar în acest caz va intra în conflict cu Germania”). Mai mult, vremea defavorabilă – zăpada masivă care a urmat unor ploi puternice, „ce au transformat atât Bucovina cât și Basarabia în mări de noroi” – ar reprezenta un impediment major. Mai mult, Gunther s-a declarat adeptul ideii că România va rezista unei agresiuni[4].

Problema unei agresiuni sovietice a reapărut, explicit, în corespondența diplomatică americană datorită a doi factori: 1. articolul referitor la România, apărut în „Internaționala comunistă”, intitulat *Războiul imperialist și România,* sub semnătura lui Boris Stepanov[5];

---

3. Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond Microfilme SUA, rola 692, c. 153.

4. *Ibidem*, c. 154.

5. Amintitul personaj, de aceeași origine etnică cu Gheorghi Dimitrov, a fost numit de Comintern secretar general al Partidului Comunist din România, în decembrie 1934, în locul lui Al. Danieluk – Ștefanski (Gorn) (Marin C. Stănescu, *Moscova, Cominternul, Filiera Comunistă Balcanică și România (1919 – 1944),* SILEX – Casă de Editura, Presă și Impresariat S.R.L, București, 1994, p. 123. Articolul menționat făcea apologia tratatelor

2. apariția, în presa militară sovietică, a conceptului de „district militar Odessa", ce nu putea decât să demonstreze, în opinia autorilor rapoartelor, decât pregătire pentru o acțiune ofensivă.

Referitor la primul punct enunțat, același Gunther arăta, într-un raport din 8 decembrie 1939, că articolul „este prima mărturie concretă a intențiilor Rusiei față de România [...] se poate considera a fi un balon de încercare și, fără îndoială, are sprijinul oficial al Rusiei"[6].

În schimb, diplomatului american i-a fost lăsată impresia, într-o convorbire cu primul – ministru Gh. Tătărescu, la 7 decembrie 1939, că „guvernul român pare să fie satisfăcut de faptul că articolul nu este niciun editorial nici semnat de un oficial al guvernului", însă, cu toate acestea, „orice deschidere pașnică va primi considerare dar orice sugestie de cedare teritorială va fi respinsă cu indignare. M-a asigurat că decizia irevocabilă a Regelui era aceea de a lupta până la sfârșit, în eventualitatea unei agresiuni sovietice"[7]. Diplomatul american a notat și cifra de 2.000.000 de oameni menționată de premierul român, care ar putea fi mobilizați, dar a adăugat o serioasă rezervă asupra veridicității ei, încheind raportul cu temerea că o posibilă agresiune sovietică „ar putea să se dezvolte într-o fază acută"[8].

Ulterior, la 9 decembrie, Departamentul de Stat a primit un raport de la Legația SUA din Moscova, conform căruia Direcția Presei din cadrul Comisariatului pentru Afaceri Externe a declarat că articolul lui Boris Stepanov nu reflectă politica guvernului sovietic „și nici esența relațiilor mutuale între URSS și România"[9]. Comentariul ministrului Laurence

„de ajutor reciproc" dintre URSS și statele baltice: „[...] toate aceste fapte, pe de o parte, și presiunile exercitate asupra României de către burghezia imperialistă din Anglia și Franța cu scopul de a atrage România într-un război, pe de altă parte, demonstrează cât se poate de clar că *interesele popoarelor României* (subl. n.), dezvoltarea lor liberă și pașnică, viitorul lor mai bun sunt imposibile fără încheierea imediată a unui tratat de ajutor reciproc cu U.R.S.S., după tipul tratatelor intervenite între Uniunea Sovietică și Statele Baltice" (Ion Constantin, *România, Marile Puteri și problema Basarabiei,* Editura Enciclopedică, București, 1995, pp. 47 – 48).

6. ANIC, fond Microfilme SUA, rola 692, c. 158.

7. *Ibidem*.

8. *Ibidem*, c. 159-160.

9. *Ibidem*, c. 161; Comunicatul din 9 decembrie 1939, în Ion Constantin, *op. cit.,* p. 48. Cu o zi înainte, însărcinatul cu afaceri *ad – interim* sovietic de la București îl asigura pe Grigore Gafencu de lipsa oricărei amenințări din partea sovietică.

Steinhardt era, însă, sugestiv: „Este probabil ca revelațiile conținute în articolul mai sus amintit, în timp ce reflectă intențiile reale ale guvernului sovietic, sunt acum considerate premature și deranjante de către autoritățile sovietice în special în lumina dezvoltărilor încete ale operațiilor împotriva Finlandei. Am fost informat dintr-o sursă de încredere că toate copiile acestui număr din *Internaționala Comunistă* au fost retrase din circulație de Uniunea Sovietică"[10]. În aceeași zi, în cadrul unei întâlniri între ministrul Afacerilor Străine, Grigore Gafencu, și însărcinatul cu afaceri *ad – interim* al URSS la București, P. G. Kukolev, a fost exprimată „satisfacția în legătură cu comunicatul Direcției Presei a C. P. A. S din 8 decembrie 1939, privind politica și relațiile dintre URSS și România"[11].

Tot Steinhardt face referire și la al doilea punct enunțat de noi. Din raportul său rezultă că periodicul Comisariatului pentru Apărare („Steaua Roșie"), numărul din 8 decembrie, menționează, anunțând o listă de promovări, la existența unui „district militar Odessa": „Crearea acestui nou district militar, care nu a fost anunțată oficial și care, probabil, acoperă zona de-a lungul frontierei basarabene, este într-adevăr semnificativă"[12]. Peste numai două zile problema era nuanțată, într-un alt raport, bazat pe informații culese de atașatul militar (la Moscova), căpitanul Yeaton. Nu numai că districtul militar era o certitudine dar, în ultima săptămână, s-a putut constata un transfer masiv de trupe de pe fosta frontieră polono-română în această unitate administrativ-militară. Semnificația atribuită de ofițerul american era următoarea: „Orice acțiune care ar putea fi luată în serios împotriva României va avea în vedere ocupația directă a Basarabiei mai degrabă decât o împunsătură în teritoriul românesc"[13].

---

10. *Ibidem*, c. 162.

11. *Relațiile româno – sovietice. Documente*, vol. II, *1935 – 1941*, (autori: Vitalie Văratec, Dumitru Preda, Stelian Obiziuc), Editura Fundației Culturale Române, București, 2003, p. 154.

12. ANIC, fond Microfilme SUA, rola 692, c. 162.

13. *Ibidem*, c. 163.

O poziție tranșantă:
non – combat românesc pentru Basarabia

Ceea ce rândurile următoare ne prezintă este, de fapt, dezvoltarea primei sintagme menționate de noi. Într-o convorbire aparent de rutină, între Radu Irimescu, ministrul României la Washington și „un înalt funcționar al Departamentului de Stat”[14], la 14 decembrie 1939, s-a demonstrat o mare capacitate de anticipare, de partea americană. Diplomatul român relata referitor la atitudinea României în fața unui potențial atac al Uniunii Sovietice: „Am răspuns că președintele Consiliului [de Miniștri – n.n.] și ministrul Afacerilor Interne au declarat în mod categoric, în repetate rânduri, că România își va apăra independența și integritatea teritorială, dacă va fi atacată”. Interlocutorul american nu a fost deloc impresionat de această categorică declarație de intenție și și-a exprimat propria convingere, ce se va dovedi, din nefericire, premonitorie: „*Informațiile noastre sunt că nu veți face acest lucru pentru Basarabia*”(subl. n.)[15]. Această opinie a fost întărită, câteva luni mai târziu, de un memorandum întocmit de secretarul de Legație, Clayce K. Huston, (intitulat *Bessarabia and the Russian Threat to Rumania*) și înaintat Departamentului de Stat de însărcinatul cu afaceri *ad – interim,* Frederick P. Hibbard. De menționat că, deși datat 29 ianuarie (ne referim aici la un document amplu, cu o solidă bibliografie anexată, cu incursiuni la începuturile statalității românești și cu ample referiri la istoria relațiilor româno – ruse/sovietice), nu a ajuns la Washington decât în aprilie[16].

14. Nenominalizat în raportul trimis la București.

15. Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (în continuare AMAE), fond 71/1920 – 1944, SUA, Relații cu România, 1928 – 1940, vol. 38, f. 157.

16. ANIC, fond Microfilme SUA, rola 692, c. 190. Nu era singurul efort analitic american care încerca să prezinte forurilor decizionale transformările politice și teritoriale prin care trecea România. Menționăm, astfel, trei rapoarte întocmite de atașatul militar al SUA la București, locotenent – colonelul John Paul Ratay, datate 15 iulie, 17 septembrie și 20 septembrie 1940, a căror publicare o datorăm istoricilor Gheorghe Iancu și Ottmar Trașcă (*Situația politică a României în perioada septembrie 1939 – septembrie 1940 reflectată în rapoarte ale atașatului militar american din București, J. P. Ratay,* în „Anuarul Institutului de Istorie *George Barițiu*”, Series Historica,

Aprecieri americane post-ultimatum: între deziluzie, înțelegere și avertizare

Convingerea non-combatului României la frontiera de Răsărit, așa cum a apărut în convorbirea din 14 decembrie, își va găsi confirmarea tragică șase luni mai târziu, în condițiile arhicunoscute. Ultimatumul sovietic și acceptarea acestuia de către guvernul de la București, la 26 – 28 iunie 1940, a determinat două tipuri de reacții în capitala americană.

În prima categorie, includem pe cele ce au avut un caracter strategic. Astfel, conform unei relatări aparținând aceluiași Radu Irimescu, din 1 iulie 1940, „comentariile presei de aici prezintă ocuparea Basarabiei și Bucovinei de Nord ca o mișcare îndreptată contra Germaniei. Ca atare, acțiunea sovietică găsește nu numai înțelegere dar și tacită aprobare. Americanii socotesc că interesele lor ar fi mai bine servite dacă Rusia și Germania s-ar încăiera în cele din urmă. Orice nou plan rusesc care ar spori șansele unei ciocniri sau ar seca unele izvoare de aprovizionare ale Germaniei ar fi văzut cu ochi buni. În conversațiunile private ni se arată simpatie dar se adaugă că ceea ce interesează, înainte de toate, este înfrângerea Germaniei și contribuțiunea pe care URSS ar putea-o aduce în acest scop"[17]. Era o observație de o acuitate deosebită, având în vedere că, într-adevăr, între Germania și Uniunea Sovietică s-au manifestat contradicții, cauzate de includerea în ultimatumul mai sus menționat a nordului Bucovinei, care vor fi reluate atunci când Moscova va cere o zonă de influență clar

XLIII, Cluj-Napoca, 2004, pp. 265 – 316). Documentele demonstrează o foarte bună cunoaștere a realităților românești și prezintă atât deficiențele de ordin intern (în ceea ce privește actul de guvernare sau asigurarea securității teritoriale), cât și conjunctura internațională, inclusiv din perspectiva contactelor avute cu diplomați străini sau cu membri ai Ministerului Afacerilor Străine Român. În ceea ce privește problematica noastră, remarcăm, de exemplu, utilizarea unor puncte de vedere antagonice (între optimismul privind imposibilitatea unei agresiuni sovietice viitoare, degajat de șeful serviciilor de informații militare, și îngrijorarea tot mai mare a M. A. S. în ceea ce privește contrariul, la începutul lunii iunie 1940, așa cum reiese din primul dintre documentele menționate) (*Ibidem*, p. 296).

17. AMAE, fond 71/1920 – 1944, SUA, Relații cu România, 1928 – 1940, vol. 39, f. 41.

delimitată în Europa de Sud – Est, prin glasul lui Veaceslav Molotov, aflat în vizită la Berlin între 10 și 14 noiembrie 1940.

Al doilea tip de reacție (cu referire și la celelalte două cedări teritoriale) este unul mai dureros și prezintă imaginea României ca stat aflat într-o situație extrem de dificilă, totuși. Aceasta, însă, nu reprezenta o circumstanță atenuantă (decât în mediile oficiale, se pare) și, în acest sens, cuvintele însărcinatului cu afaceri Brutus Coste, dintr-un raport datat 28 octombrie 1940, sunt elocvente: „[...]cred că am datoria să vă informez cu sinceritate că prestigiul nostru în această țară a căzut foarte mult. Acesta este adevărul dureros! Concesiunile teritoriale acceptate fără luptă au fost interpretate de presă și de public ca o mărturie a unei slăbiciuni de caracter și a lipsei noastre de solidaritate națională. Cercurile oficiale înțeleg adversitatea împrejurărilor și, ca atare, ne privesc ca victime ale acestor împrejurări”[18].

Diferențierea de percepție este importantă; aceeași atitudine, plină de înțelegere, o identificăm și într-o convorbire între generalul Ion Antonescu și ministrul SUA la București, Franklin Mott Gunther, consemnată într-o notă din 8 ianuarie 1941. La întrebarea șefului guvernului român, dacă era posibilă o altă politică decât cea urmată de România, diplomatul american a răspuns, într-o manieră civilizată, dar a atras atenția asupra unor posibile grave consecințe: „Nu se putea face o altă politică decât aceea pe care o facem (România – n.n.), dat fiind primejdia care ne amenință din partea Rusiei, însă nu trebuie mers prea departe ca să nu fie o provocare”. Aluzia se făcea la prezența tot mai solidă și organizată a trupelor germane în România și la intențiile viitoare ale acestora (separat, sau împreună cu autoritățile de la București), avertizându-se că în cazul unor operațiuni ale *Wehrmachtului* cu baza de plecare din România, aceasta s-ar plasa în stare de beligeranță), evident de partea Axei[19]. Astfel, regăsim aici o explicare a celei de-a doua sintagme enunțată de noi în paginile de început. Era o poziție americană fermă cu privire la cum ar trebui să acționeze România în viitor pentru a evita un curs alternativ, cu consecințe incalculabile.

18. *Ibidem*, f. 114.
19. *Ibidem*, f. 222.

Amintind mai sus de existența, în opinia noastră, a două tipuri de reacții, credem că este interesant a mai aminti una, legată mai mult de prima, adică de cea de ordin strategic. La 13 septembrie 1940, Radu Irimescu a transmis un raport la București ce cuprindea o sinteză asupra comentariilor presei scrise și radioului american. Acestea își informau publicul despre un așa-zis demers sovietic la Dunăre și despre un proaspăt protest (tot sovietic) cu privire la presupuse incidente de frontieră. Avertismentul adresat de Molotov lui Grigore Gafencu (ministrul României la Moscova) a fost văzut ca un semn al faptului că „Sovietele se gândesc să facă o nouă mișcare contra României. Această interpretare, împărtășită și în cercurile oficiale, se bazează pe convingerea că Germania nu se va angaja acum într-un conflict armat cu URSS din cauza noastră”[20].

După cum se poate observa, interesul SUA pentru potențialele evoluții de la frontiera răsăriteană a României (și nu numai, analizele de la începutul războiului fiind ample și fac referire la complexitatea vieții politice interne și la opțiunile de politică externă) a fost unul aproape permanent, pentru perioada de început a războiului (1939 – 1940). Mai mult, convingerile exprimate au fost mult mai aproape de realitatea prezentă, uneori anticipând, fără a greși, evoluții viitoare. Îndrăznim să apreciem că opiniile formulate, în rapoartele lor, de diplomații americani de la București, Moscova sau de membri ai Departamentului de Stat au dat dovadă de o luciditate sporită față de cele ale autorităților române cu care, într-un moment sau altul, s-a realizat un schimb de vederi cu privire la situația acelui moment.

20. *Ibidem*, f. 91.

BASARABIA ÎNTRE DOUĂ ANEXĂRI (1940-1944): PERCEPȚII FINLANDEZE

Dr. Silviu MILOIU *

Cadrul general și asumpții

Atunci când, arareori, istoriografia – fie că ne referim la cea românească postcomunistă, finlandeză sau occidentală – s-a oprit asupra cazului Finlandei și al României în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, aceasta a remarcat faptul că cele două state au fost victime ale Pactului Ribbentrop-Molotov, s-au văzut obligate la dureroase cesiuni teritoriale, motiv pentru care acestea au devenit „camarazi de arme" în Războiul din Răsărit (1941-1944).[1] Anumite lucrări[2] au vehiculat chiar teoria că Uniunea Sovietică pregătea o strategie ofensivă împotriva Germaniei, aducând însă prea puține dovezi în acest sens. Uneori, istoriografia a preluat în mod eronat anumite opinii ce se vehiculau în cercurile național-liberale și național-țărăniste, aflate în opoziție față de guvernul Ion Antonescu, care susțineau că România trebuia să se inspire din cazul Finlandei și să nu depășească frontiera istorică cu Rusia, opinii demonstrate de altfel a fi eronate de către istoricii Florin Constantiniu și Ilie Schipor.[3] În schimb,

* Doctor în Istorie, conferențiar universitar, Universitatea „Valahia" din Târgoviște.

5. O discuție asupra istoriografiei, la Silviu Miloiu, *Bridge building between far-off European nations: Romania and Finland duringthe 20th century,* în „Valahian Journal of Historical Studies", 10 (2008), p. 7-15.

2. *Victor Suvorov*, Spărgătorul de gheață. *Cine a declanșat al Doilea Război Mondial?*, Editura Polirom, Iași, 1995.

3. Florin Constantiniu, Ilie Schipor, *Trecerea Nistrului (1941). O decizie controversată*, Ed. Albatros, București, 1995.

propaganda românească – uneori încurajată și de cea finlandeză – susținea că între cele două state exista un perfect - chiar dacă dureros - paralelism istoric. Adeseori, guvernul român al acelei perioade, în special exponenții cei mai avizați ai acestuia, vicepreședintele Consiliului de Miniștri Mihai Antonescu și capul regimului, mareșalul Ion Antonescu, au trasat paralele între destinul istoric al celor două provincii periferice răsăritene ale României și Finlandei, afirmând chiar că „Basarabia este Carelia României". Istoriografia nu este însă prea generoasă nici în analiza acestei paralele.[4]

Obiectivul acestui articol este acela de a privi spre Basarabia din perspectivă finlandeză și de a analiza cum a fost perceput în Finlanda, în acea epocă, contenciosul româno-sovietic asupra acestei provincii, care a purtat-o din stăpânire românească în stăpânire sovietică de două ori în numai patru ani. În lipsa unor instrumente clare care să ne ajute să luăm pulsul opiniei publice, acest material se va axa pe analiza opiniilor ce circulau în mediile politice, în cercurile diplomatice și în presă. În ceea ce privește presa, chiar dacă Finlanda continua să fie un stat democratic, aceasta nu poate fi privită ca fiind o reflectare fidelă a curentelor de opinie publică. Supusă regimului de război, aceasta era, în general, manipulată de factorul politic. Analizând modul în care politicienii, diplomații și ziarele finlandeze priveau problema Basarabiei, sperăm să putem da și un răspuns indirect la întebarea în ce măsură afirmațiile liderilor guvernului român despre paralela dintre România și Finlanda erau însușite de omologii lor finlandezi sau nu. În acest scop, ne vom opri asupra câtorva evenimente mai importante, precum: Pactul Ribbentrop-Molotov, anexarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord, Basarabia în contextul declanșării Operațiunii Barbarossa, reintegrarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord în fruntariile statului român, Basarabia în perioada 1941-1944.

Pentru a da un răspuns întrebărilor de cercetare expuse mai sus, vom întreprinde o analiză a documentelor de arhivă finlandeze, a presei

4. Printre puținele excepții: Mark Lawrence Schrad, *Rag doll nations and the politics of differentiation on arbitrary borders: Karelia and Moldova*, în „Nationalities Papers", 32, no. 2 (June 2004), p. 457-496.

din această țară și a altor materiale care oferă evidențe cu privire la aspectele asupra cărora ne-am aplecat atenția.

Evidențe

Pactul Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939 reprezintă, fără doar și poate, unul dintre documentele internaționale cu consecințele cele mai însemnate din istorie. Cu toate acestea, în momentul semnării sale, deși perceput ca o lovitură de teatru, acest document rămânea o necunoscută, cu excepția pactului de neagresiune publicat în presă. Pentru cei câțiva avizați din cancelariile marilor puteri, se putea bănui că Uniunea Sovietică nu ar fi acceptat semnarea unui document care să conțină clauze mai puțin favorabile decât cele solicitate Marii Britanii și Franței în timpul negocierilor din vara aceluiași an. Pe diferite canale, aceste solicitări sovietice ajunseseră cunoscute și de guvernele statelor mici și mijlocii din Europa Centrală și Răsăriteană, ceea ce alimentase temerile acestora. Tocmai de aceea, un document diplomatic precum cel parvenit la Ministerul de Externe finlandez la 28 august 1939 de la Legația din Geneva nu putea decât să declanșeze emoții puternice.[5] Depeșa era considerată a fi una de primă importanță, dovadă fiind faptul că autorul acesteia îi dădea suficientă crezare pentru a solicita ca aceasta să fie adusă la cunoștința președintelui și a primului ministru. Documentul pretindea a dezvălui conținutul înțelegerii secrete dintre Germania și U.R.S.S. Potrivit acestuia, U.R.S.S. urma să obțină răsăritul Poloniei, Estonia și Letonia, dacă nu și Lituania; Polonia mică urma să devină un protectorat; Germania urma a controla Ungaria, Iugoslavia și o Românie mutilată; în fine, U.R.S.S. va anexa Basarabia, în vreme ce Ungaria va prelua regiunile vestice ale țării, România devenind astfel un client al Germaniei. Cu avantajul perspectivei, surprinde acuratețea acestei informații, rod fie al unei surse bine informate, fie al unei minți perspicace sau al unei combinații a celor două. Nu se poate exclude ipoteza ca informația să provină din surse germane, dovadă în acest sens fiind modul în care acesta reflecta unele dintre obiectivele de politică

5. Raport diplomatic de la Legația din Geneva din 17 of 28. 08. 1939 către președintele și prim-ministrul Finlandei, Kansallisarkisto (KA), Risto Rytin kokoelma 20.

externă germană, precum controlul asupra Ungariei, Iugoslaviei și al unei Românii mutilate. U.R.S.S. nu consimțise la aceasta, iar mai târziu va reacționa cu vehemență la interpretările Berlinului în acest sens. Dacă acesta este cazul, rămâne însă un mister faptul că statutul Lituaniei apare ca neclar, având în vedere că aceasta urma, conform înțelegerii din 23 august, să revină Germaniei. Să nu fi fost divulgatorul acestei informații în întregime la curent cu termenii înțelegerii, sau să se fi gândit deja la Wilhelmstrasse posibilitatea ca Lituania să servească mai târziu ca monedă de schimb în relația cu U.R.S.S.? Ultima interpretare nu are o bază documentară, atât după cum cunoaștem în prezent. O dovadă că sursa ar putea fi germană și nu o simplu zvon este dată și de absența oricărei referiri la termenii înțelegerii cu privire la Finlanda. Este ca și cum, știindu-se că informația va „transpira" către Helsinki, s-a dorit ascunderea acestei realități față de guvernul finlandez. Oricare ar fi adevărul din spatele acestui document, pentru scopul acestui studiu este important de reținut faptul că la cele mai înalte nivele ale politicii finlandeze era avută în vedere posibilitatea ca Basarabia să redevină provincie rusească.

Deși, într-adevăr, Basarabia era parte a târgului de împărțire a sferelor de influență dintre cele două state totalitare, timp de câteva luni destinul său a fost influențat de o serie de factori ce ies din sfera relațiilor bilaterale germano-sovietice sau româno-sovietice. În primul rând, zarurile nu păreau a fi fost aruncate în Europa Occidentală. Deși Moscova intuia – în mod eronat, după cum se va vedea – că războiul de pe teatrul occidental va epuiza armatele tuturor statelor ce se vor angaja în conflict, nu se putea cu desăvârșire exclude nici posibilitatea unei victorii anglo-franceze (scenariul cel mai pesimist) sau germane care ar fi putut pune Uniunea Sovietică într-o situație nedorită. Nu era prin urmare o urgență să se încheie socotelile cu România atâta timp cât Franța și Marea Britanie, care oferiseră garanții acestei țări, mai erau libere în mișcările lor de politică externă. Nu era clară, de asemenea, nici poziția Italiei, stat care se exprimase în mod repetat în sensul susținerii României în fața pretențiilor sovietice. În fine, în momentul în care, în ciuda acestor aprehensiuni, Stalin părea decis să

„capitalizeze" înțelegerea cu Hitler, intențiile sale s-au împotmolit în zăpada nordului. Finlanda nu a acceptat pretențiile relativ rezonabile ale Uniunii Sovietice, și în consecință la 30 noiembrie începea războiul cunoscut în istoriografia finlandeză sub denumirea de Talvisota (Războiul de Iarnă). Proiectat pentru a distruge rezistența finlandeză în câteva zile printr-o amplă desfășurare de forțe militare și prin folosirea arsenalului ideologic în vederea atragerii maselor finlandeze, războiul a suprins pe mulți observatori avizați prin abilitatea și hotărârea apărătorilor. Așa după cum remarca în jurnalul său regele Carol al II-lea la 3 noiembrie, „din fericire, Finlanda pare să reziste pretențiilor sovietice, pentru noi este foarte important".[6] Regele opina că securitatea Leningradului constituia doar un pretext pentru o politică de expansiune pe care o plănuia U.R.S.S., ceea ce-l determină, de altfel, să solicite ca România să voteze în favoarea expulzării sovietice din Liga Națiunilor pentru a-și păstra dreptul moral de a apela la această instituție.[7] Documentele sugerează că România se aștepta ca U.R.S.S. să aducă în discuție statutul Basarabiei imediat ce rezolva problema finlandeză.[8] Nimic mai puțin neadevărat!, iar documentele publicate în ultimele două decenii confirmă aceste estimări românești.

La rândul lor, documentele diplomatice finlandeze nu sunt mai puțin clare în afirmarea importanței rezistenței armatei finlandeze pentru România. Însărcinatul cu afaceri al acestei țări la București, Ensio Hiitonen, aprecia deja în perioada negocierilor dintre delegațiile sovietică și finlandeză că românii sperau ca Helsinkiul să aibă succes în negocierile cu Moscova pentru a stabili un precedent favorabil pentru România; dacă nu, românii sperau ca finlandezii să ia armele în mână și

6. Regele Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice,* Ed. Șansa SRL, București, 1996, p. 35.

7. *Ibidem*, p. 69.

8. Ulkoasiainministeriö arkisto (Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Finlandei – în continuare, UA), fond 5, C 14, depeșa lui Ensio Hiitonen nr. 19 din 18.10.1939; Ion Constantin, *România, Marile Puteri și problema Basarabiei*, Ed. Enciclopedică, București, 1995, p. 47; Silviu Miloiu, *România și Țările Baltice în perioada interbelică*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2003, p. 211-212.

să ofere României o perioadă de respiro.[9] Articolul intitulat „Nici o palmă de pământ Uniunii Sovietice", care analiza relațiile finlandezo-sovietice, a fost de altfel cenzurat pentru a nu crea o stare de spirit prea lipsită de compromis. Hiitonen avea informații, probabil exagerate, provenind de la ministrul egiptean Fouad Bey, potrivit cărora unii miniștri români ar fi luat în calcul chiar cedarea unei părți a Basarabiei pentru a împăciui Moscova și a evita o confruntare cu aceasta. Diplomatul finlandez considera că asemenea vederi erau lipsite de perspectivă întrucât Uniunea Sovietică nu era interesată de Basarabia în sine; această provincie era necesară ca o trambulină pentru a prelua controlul asupra gurilor Dunării.[10]

După declanșarea atacului sovietic, guvernul român se temuse de o cădere rapidă a Finlandei, fiind convinși că URSS nu putea ataca România în timp ce Războiul de Iarnă era încă în desfășurare. Informații care citau surse sovietice (ambasadorul francez la Moscova etc.) arătau că sovieticii se vor întoarce spre România imediat ce Finlanda era înfrântă. Publicațiile Cominternului vorbeau de același lucru; „Este interesul poporului român să semneze imediat un pact de neagresiune pe modelul celui încheiat între U.R.S.S. și Țările Baltice". Acest punct de vedere este întru totul împărtășit de istoriografia română: Florin Constantiniu consideră că URSS ar fi urmat să declanțeze o agresiune împotriva României la 6 decembrie 1939.[11] Așadar, înainte de Războiul de Iarnă, era în general acceptată ideea că România nu va depune rezistență; ulterior, problema rezistenței militare a început să capete credit. Atacul asupra Finlandei a schimbat optica unora că URSS era un stat satisfăcut din punct de vedere teritorial.

Timpul câștigat de rezistența militară finlandeză a fost bine utilizat de autoritățile române, acestea intensificându-și pregătirile militare în această perioadă. Acest lucru a fost bine înțeles de diplomația finlandeză. Ministrul plenipotențiar Bruno Kivikoski o afirmă foarte clar în rapoartele sale diplomatice: România a fost o beneficiară a

9. UA, fond 5, C 14, Raportul diplomatic nr. 19 din 18.10.1939.

10. *Ibidem*, Raportul nr. 20 din 20.10.1939.

11. Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov,* Ed. Danubius, București, 2002, p. 97.

luptei finlandeze; înainte de Războiul de Iarnă era pregătită să cedeze Basarabia, dar rezistența finlandeză întărise voința de a lupta și oferise timp de pregătire militară și de ridicare a unor noi fortificații. În plus, între timp, raportul de forțe dintre Berlin și Moscova se schimbase în favoarea Germaniei, putere care dorea liniște în Balcani; „Indirect, Finlanda a făcut României un serviciu foarte prețios".[12]

Opinia sa nu este singulară. Succesorul său, Eduard Hjalmar Palin, considera că abandonarea Basarabiei fără luptă fusese avută în vedere înainte de Războiul de Iarnă, atitudinea guvernului român schimbându-se pe parcursul acestui conflict.[13] La rândul său, Gerhard Stelzer, consilier la Legația Germaniei din București, opina că reușitele defensive finlandeze îi determinaseră pe români să ia în considerare rezistența.[14] Puncte de vedere asemănătoare au fost exprimate și de câțiva dintre diplomații români acreditați în regiunea nordică a Europei. Astfel, ministrul plenipotențiar Barbu Constantinescu aprecia într-un raport diplomatic expediat de la Stockholm în ultima zi a anului 1939 că „noi, românii, trebuie să fim bucuroși cu privire la evoluțiile finlandeze așa cum finlandezii s-ar fi bucurat dacă acestea aveau loc în România".[15]

Finalul Războiului de Iarnă a redeșteptat temerile în rândurile elitei politice și diplomatice românești cu privire la intențiile Uniunii Sovietice. Aflat la apogeul puterii sale personale, regele Carol al II-lea înțelegea că principala sa vulnerabilitate rezulta din situația internațională periclitată a țării. Pacea de la Moscova, care punea capăt Războiului de Iarnă, era comentată de acesta ca un semn că se apropia rândul României.[16] Totuși, după cum ministrul Kivikoski considera cu îndreptățire, experiența finlandeză îi făcuse pe sovietici

12. UA, fond 12 L Romania 1940-1941, Scrisoarea nr. 189/50 din 16.03.1940.

13. UA, fond 5, C 14, Raport diplomatic nr. 23 din 8.06.1941.

14. *Diplomați germani la București 1937-1944. Din memoriile dr. Rolf Pusch, atașat de legație, și dr. Gerhard Stelzer, consilier de legație*, ed. Cristian Scarlat, traducere de Ileana Sturdza și Cristian Scarlat, Ed. All Educațional, București, 2001, p. 118.

15. Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe (în continuare, AMAE), fond 71, Finlanda, vol. 17, Raportul diplomatic semnat de Constantinescu nr. 1098 din 31.12.1939, f. 308-324.

16. Carol al II-lea, *op. cit.*, p. 123.

mult mai prudenți, iar aceștia urmau a-și pregăti mai pe îndelete viitoarele acțiuni de forță.[17]

Discursul ministrului de externe sovietic Viaceslav Molotov de la ședința C.C. al P. C. al U.R.S.S., difuzat de Radio Comintern la 29 martie 1940 și amplu mediatizat în presa sovietică, este considerat în istoriografie ca marcând redeschiderea contenciosului basarabean. Totuși, în epocă lucrurile nu au fost așa de clare nici măcar în cercurile informate, opiniile fiind împărțite între cei care considerau că era un semnal clar că U.R.S.S. intenționa să ocupe Basarabia și aceia care plasau discursul într-un context internațional mai amplu și nu considerau chestiunea ca fiind de actualitate.[18] Totuși, deja la 17-20 aprilie se puteau observa mișcări de trupe și materiale sovietice spre granița cu România. Ulterior, în contextul prăbușirii neașteptate a Franței în mai puțin de o lună și jumătate, U.R.S.S. va transmite la București cunoscutele sale ultimatumuri, iar Basarabia, Bucovina de Nord și micul teritoriu Herța au fost anexate – cu consecințe dezastruoase pentru ele – în cadrul statului totalitar sovietic. Deși acoperită de zgomotul prăbușirii surprinzătoare a marii Franțe, importanța acestor evenimente nu a fost doar locală, ea fiind remarcată și la nivel regional, și într-o oarecare măsură la nivel european. Cercurile politice finlandeze, urmărind cu atenție evoluțiile politicii externe sovietice în zona statelor limitrofe, au remarcat acțiunea în forță întreprinsă împotriva României. Pentru a cita decât un exemplu ilustrativ, șeful guvernului finlandez, Risto Ryti, aprecia în însemnările sale zilnice că mișcarea Moscovei reprezenta un eveniment important.[19]

Rațiunile cedării acestor provincii erau analizate, câteva luni după aceste evenimente, de către ministrul finlandez la București E.H. Palin într-un raport de sinteză transmis către *Ulkoasiainministeriö*. Pe de o parte, Germania, Italia și statele Înțelegerii Balcanice,

17. UA, fond 5, C 14, Raport diplomatic nr. 1 din 3.04.1940.

18. Viorica Olaru-Cemîrtan, *Impactul discursului lui Veaceslav Molotov, din 29 martie 1940, asupra stării de spirit a populației din spațiul românesc*, în „Revista Agero", http://www.agero-stuttgart.de/REVISTA-AGERO/ISTORIE/Impactl%20discursului%20lui%20Molotov%20din%20martie%201940%20de%20Viorica%20Olaru%20Cemirtan.htm.

19. *Kansallisarkisto* (Arhivele Naționale ale Finlandei, în continuare KA), Jurnal Risto Ryti, Caiet nr. XIII.

abordate pe această temă, oferiseră sfaturi de cedare, ceea ce făcuse să nu se poată spera la vreun ajutor de altundeva. Pe de altă parte, Ungaria și Bulgaria puteau oricând interveni în conflict pentru a-și realiza ambițiile revizioniste, un lucru de care factorii politici români erau pe deplin conștienți. În fine, o rezistență românească fără ajutor din afară era apreciată de factorii militari români că ar fi durat doar câteva săptămâni. Toate aceste considerente îl determinau pe ministrul finlandez să aprecieze că decizia românească fusese corectă, aceasta salvând țara de la o distrugere totală. Palin acuza însă declarațiile anterioare exuberante ale regelui care făcuseră ca „națiunea română să nu fie pregătită pentru aceasta, să nu o aștepte și să nu o înțeleagă", în vreme ce liniile de fortificație construite în Basarabia păreau în retrospectivă a fi fost inutile. Reacția populației cu privire la decizia regelui și a Consiliului de Coroană a fost, în opinia lui Palin, una de mare dezamăgire, sentimentul de umilință fiind foarte răspândit în rândul românilor.[20]

După cum remarca M.F. Enescu de la Ministerul Propagandei Naționale, media din această țară considerase o rezistență românească improbabilă datorită situației geopolitice a României. În primă instanță, știrile din presa finlandeză fuseseră influențate de interpretări ale unor cercuri nefavorabile României provenind din Germania (știrile preluate de la agenția germană DNB) și Ungaria. Știrile lansate pe această filieră propagau informații false – precum aceea că România cedase și baze navale la Constanța și la Dunăre – sau interpretări defavorabile și lipsite în acel moment de o bază reală, precum aceea că Ungaria și Bulgaria, cu asentimentul Germaniei și Italiei, erau pregătite să-și prezinte pretențiile României, aceasta din urmă urmând a nu opune rezistență militară. O știre cu un fundament real era aceea că pierderea Basarabiei fusese realizată cu asentimentul Axei, care nu-și considera astfel pozițiile amenințate. Așadar, aceste știri încercau să acrediteze ideea că România se afla într-o totală degringoladă și intenționau să pregătească opinia publică pentru lansarea pretențiilor Ungariei la adresa României.[21]

20. UA, fond 5, C 14, Raportul diplomatic al lui Palin nr. 23 din 8.06.1941.

21. Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare, ANIC), Fond Propaganda

Informațiile ce circulau pe aceste canale conțineau un amestec subtil de informații corecte, informații numai pe jumătate reale și informații false, acestea prinzându-i uneori pe jurnaliștii finlandezi, în general puțin și unilateral informați cu privire la problemele românești, pe picior greșit. Nu lipsesc însă nici articolele ceva mai ample, favorabile tezelor maghiare. Un exemplu îl constituie un material intitulat „Balcanii, colțul Europei de unde ura și invidia sunt ațâțate", apărut în ziarul de stânga *Suomen Sosialidemokraatti*, material semnat de T. H. Vaara. Articolul deplângea soarta Ungariei, aceasta fiind considerată „expropriata" tratatului de la Trianon. Totodată, se sublinia izolarea României: garanția britanică era apreciată ca fiind lipsită de valoare, iar interesul Germaniei față de această țară ca fiind dominat de intenția de a obține exclusivitate în industria românească de petrol.[22]

Dacă telegramele preluate de la agențiile de presă ale Axei erau dominate de tezele revizioniste, presa finlandeză pare însă la acest nivel, al articolelor de analiză, să reflecte o varietate de opinii. Spre exemplu, în ediția sa de duminică, 30 iunie, cotidianul *Helsingin Sanomat*, cel mai popular ziar finlandez, considera că populația românească era majoritară în Basarabia (prin urmare, se înțelegea că pretențiile sovietice la adresa acesteia erau nelegitime), iar anexarea acesteia va crește influența Moscovei în Balcani.[23] A doua zi, acesta informa că România părea decisă să ia armele în mâini pentru a se opune pretențiilor Ungariei și Bulgariei.[24]

Am discutat deja în altă parte situația Finlandei ca teren de competiție mediatică și diplomatică între România și Ungaria.[25] Dacă poziția guvernului finlandez în această chestiune a fost una delicată datorită, pe de o parte, legăturilor culturale bazate pe înrudirea cu Ungaria, și pe de altă parte, dorinței Helsinkiului de a

---

Națională. Presa străină, Dosar 278/1930-1940, Raport de presă 28 iunie-3 iulie, înregistrat nr. 03423 din 15.07.1940 și semnat Enescu, f. 119-128.

22. *Ibidem*.

23. *Helsingin Sanomat*, 30.06.1940.

24. *Helsingin Sanomat*, 1.07.1940.

25. Silviu Miloiu, *Finland's views and political attitudes concerning the Romanian-Hungarian clash on Transylvania (1941-1942)*, în „Studia Universitatis Babes-Bolyai - European Studies", nr. 1 (2006), p. 105-119.

păstra relații bune cu ambele state, în ceea ce privește contenciosul româno-sovietic cu privire la Basarabia guvernul și presa din Finlanda au dat dreptate Bucureștilor.

Răcirea relațiilor dintre Germania și Uniunea Sovietică – dezvăluită de contradicțiile cu privire la soarta Transilvaniei, a Balcanilor, a minelor de nichel de la Petsamo, a statutului gurilor Dunării și de eșecul convorbirilor de la Berlin dintre Molotov și diriguitorii politicii germane – nu a scăpat atenției factorilor de decizie din guvernul României care sperau ca un eventual război germano-sovietic să ducă la reintegrarea teritoriilor pierdute în est în cuprinderea statului român. Ministrul plenipotențiar finlandez Palin remarca faptul că, în acest scop, România făcea un real lobby pentru ca la finele campaniei din Balcani, Germania să atace U.R.S.S.[26] Germania nu avea nevoie de prea mult zel al politicienilor români, Hitler însuși considerând că era momentul potrivit pentru a-și realiza planurile de natură ideologică, strategică și geopolitică.[27] Deja la începutul lunii mai, ministrul finlandez avea informații despre prezența unui număr important de divizii germane pe Prut (cifra vehiculată de acesta fiind de 18) și de evacuări de valori de către sovietici din Basarabia. Declanșarea eventualei campanii din răsărit era văzută ca o oportunitate de a reintegra Basarabia și Bucovina de Nord, dar nici Transilvania de Nord nu era uitată de români.[28]

În acest context, pe canalele diplomatice circulau și o serie de informații care nu puteau fi controlate și care au declanșat dezbateri ample în istoriografie. Una dintre aceste informații este vehiculată și de ministrul Palin, care cita un „atașat militar de încredere". Potrivit acesteia, U.R.S.S. ar fi promis României retrocedarea Basarabiei ca preț pentru cooperarea dintre cele două state.[29]

Declanșarea campaniei din răsărit a găsit România și Finlanda lipsite de prea multe dubii cu privire la interesele lor naționale. Ambele

26. Raportul lui Palin nr. 16 din 18.04.1941, UA, 5, C 14

27. De exemplu, Hugh Trevor-Roper, *Hitler's table talks, 1941-1944. His private conversations*, Enigma Books, New York City, 2000, p. 346 (însemnare din 27.02.1942).

28. KA, fond Witting C11a, Raportul lui Palin nr. 38 din 7.05.1941.

29. *Ibidem*, Raportul lui Palin nr. 24 din 8.04.1941.

state erau decise să-și reclădească cel puțin granițele din răsărit și erau conștiente că nu puteau obține aceasta decât alăturându-se atacului german cu toate riscurile și aprehensiunile ce decurgeau din acest act. Cele două state vor deveni astfel „camarazi de arme", după cum se exprima președintele finlandez Ryti într-o convorbire cu ministrul plenipotențiar român Notti Constantinide.[30] Informat cu privire la situația în care se afla Basarabia în momentul alungării Armatei Roșii de pe teritoriul său, Ryti s-a declarat profund impresionat de realitățile dure ale regimului totalitar sovietic la care fusese supusă această provincie.[31] De la București, Palin informa cu privire la starea de euforie și optimism pe care o resimțea în societatea românească după reîncadrarea acestor provincii în cadrul statului român.[32]

Prelungirea războiului dincolo de limita celor câteva luni proiectate de dictatorul german și imensul rezervor uman și material de care se dovedea a dispune Uniunea Sovietică au reprezentat semnale clare că soarta războiului nu era încă decisă. În aceste condiții, perspectivele de viitor pentru România și Finlanda, în ciuda victoriilor din prima etapă a conflictului, nu erau lipsite de incertitudini și îngrijorări. Consolidarea alianței Națiunilor Unite și posibilitatea ca Uniunea Sovietică să obțină asentimentul noilor săi aliați pentru restabilirea granițelor sale din august 1940 reprezenta cu certitudine una dintre aceste îngrijorări. În aceste circumstanțe va avea loc vizita secretarului Foreign Office-ului, Anthony Eden, la Moscova, la jumătatea lunii decembrie 1941. Spre deosebire de Churchill, Eden prefera să pună pe prim-plan alianța cu U.R.S.S. mai degrabă decât pe cea cu S.U.A. Stalin și Molotov, principalii săi parteneri de negocieri, doreau, ca și în 1939, ca orice tratat semnat între cele două părți să conțină un protocol secret potrivit căruia frontierele vestice ale U.R.S.S. trebuiau fixate de-a lungul liniei Curzon, ajustate în favoarea

30. Silviu Miloiu, *From „Allies without alliance" to concerted action: Romania and Finland in the aftermath of the Operation Barbarossa (1941)*, în „Revista Română pentru Studii Baltice și Nordice", vol. 2, nr. 2, 2010, p. 249-284.

31. AMAE, fond 71, Finlanda, vol. 17, Raportul lui Notti Constantinide nr. 1/1 din 4.08.1941 către Mihai Antonescu, f. 14-15.

32. UA, fond 5, C 14, Raportul lui Palin nr. 35 din 23. 09.1941.

Moscovei, recunoscându-se totodată integrarea Țărilor baltice și a Basarabiei. O prevedere importantă a documentului avut în vedere de Moscova viza Germania, stat care ar fi urmat să fie dezmembrat. Șeful diplomației britanice a refuzat însă propunerile sovietice, acceptând însă recunoașterea *de facto* a anexării Țărilor baltice.[33] Chestiunile ridicate de partea sovietică vor fi reluate în intervalul de până la vizita lui Molotov la Londra din 22-27 mai 1942. La acestea s-a adăugat, de asemenea, solicitarea ca Londra să consimtă la stabilirea de baze militare sovietice pe teritoriile României și Finlandei. În cele din urmă, tratatul semnat la 26 mai nu va conține prevederile teritoriale solicitate inițial de sovietici. Între timp, reluarea atacului german făcea esențial sprijinul occidental pentru a împiedica victoria Wehrmachtului, ceea ce l-a determinat pe Stalin să aprecieze că problema frontierelor putea fi reluată mai târziu, eventual prin forță.[34]

Cele două întâlniri la nivel înalt de la Moscova și de la Londra și discuțiile cu privire la semnarea unui tratat între Uniunea Sovietică și Marea Britanie au fost subiect de intense speculații și scenarii în cercurile politice, diplomatice și de presă.[35] Basarabia apare adesea în aceste scenarii. Legația Finlandei de la Berna capta informațiile care circulau în mediile diplomatice din țara cantoanelor. La 24 ianuarie 1942 aceasta transmitea la Helsinki informația corectă că U.R.S.S. ar fi renunțat la cererile asupra Dardanelelor, dar își păstra pretențiile cu privire la Basarabia, Bucovina, Statele baltice și asupra unei părți a Poloniei. În schimb, potrivit aceluiași raport diplomatic, Finlanda era un caz diferit, întrucât era necesară cooperarea Națiunilor Unite cu Peninsula Scandinavă.[36] Ministrul finlandez la București descoperea că cercurile conducătoare românești își făceau puține iluzii cu privire la soarta Basarabiei – și în general a întregii Românii – în caz de victorie sovietică. Vicepremierul Mihai Antonescu afirmase că dacă U.R.S.S.

33. Derek Watson, *Molotov, the Making of the Grand Alliance and the Second Front 1939-1942*, în „Europe-Asia Studies", vol. 54, nr. 1 (Jan., 2002), p. 57-60.

34. *Ibidem*, p. 64-70.

35. Emanuel Plopeanu, *War, diplomacy and media: the British–Soviet Treaty of May 26, 1942 in Swedish press commentaries*, în „Revista Româna de Studii Baltice si Nordice", vol. 2, nr. 2 (2010), p. 285-294.

36. Telegramă de la Berna din 24.01.1942 către Witting, KA Witting C11a.

va ieși victorioasă, rezultatul va fi pierderea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a gurilor Dunării, sovietizarea țării și declanșarea terorii comuniste asupra țării.[37]

Pe măsură ce soarta războiului va deveni mai incertă, România și Finlanda vor sublinia din ce în ce mai apăsat responsabilitatea sovietică în atragerea lor în conflictul dintre marile puteri. Președintele finlandez Ryti declara în februarie 1942 că politicile sovietice față de Finlanda, Statele baltice și România constituiau exemple de încălcare de către cei puternici a legii internaționale.[38] În martie 1943, la aniversarea a 25 de ani de la unificarea Basarabiei cu România, Conducătorul Statului, Mareșalul Ion Antonescu, a ținut un discurs la Chișinău în care a susținut că România nu dorea ocuparea unor teritorii străine, ci purta un război defensiv și ideologic pentru apărarea civilizației europene și creștine. Palin interpretase acest discurs ca dezvăluind uniformitatea ce există între „situația, obiectivele și punctele de vedere ale Finlandei și României".[39]

Presa finlandeză sublinia, la rândul său, particularitățile războiului celor două state mici și mijlocii, Finlanda și România, amintind în acest context și de ocupația Basarabiei și a Bucovinei de Nord care cauzase alăturarea României la coaliția antisovietică. Războiul României era unul defensiv, iar continuarea sa peste Nistru se datora unor rațiuni strategice.[40] Discursul lui Ion Antonescu din Basarabia a stârnit reacții în presa finlandeză. Potrivit atașatului de presă Titus Mihăilescu, România era descrisă în aceste materiale de presă ca fiind „aliatul și prietenul nostru" și „cel mai important stat în sud-estul Europei".[41] Intențiile Uniunii Sovietice erau evidente pentru ziarele din Finlanda, fie că acestea reprezentau dreapta, centrul sau stânga politică. De exemplu, ziarul de centru *Iltasanomat* („Ziarul

---

37. Raportul lui Palin nr. 15 din 30.06.1942. UA, 5, C 14 – cu privire la tratatul anglo-sovietic din 26 mai 1942.

38. *Timpul*, 5.02.1942.

39. Raportul lui Palin nr. 12 din 29.03.1943. UA, 5, C 14.

40. *Helsingin Sanomat*, 4.03.1943.

41. Raportul lui Mihăilescu nr. 137 din 28.03.1943 către Alexandru Marcu, ANIC, Propaganda Națională, Presa străină 1321/1942-1943, f. 32-35.

de Seară") din 14 octombrie 1943 interpreta politicile Moscovei în Balcani ca fiind marcate de intenția de dominație, în vreme ce politicile românești nu doreau decât „să-și păstreze casa și sufletul".[42] Ziarul de stânga *Suomen Sosialidemokraatti* din 17 decembrie 1943 arăta intenția Uniunii Sovietice de a reocupa, la fel ca în iunie 1940, atunci când România fusese nevoită să cedeze în fața unei forțe superioare, Basarabia și Bucovina de Nord.[43]

Nu au fost puține cazurile când politicieni, diplomați, reprezentanți ai intelighenției au trasat paralele între situația Basarabiei (eventual și a Bucovinei de Nord) și cea a Kareliei. Poate cel mai vocal în acest sens a fost Mihai Antonescu. Una dintre numeroasele sale declarații în acest sens a fost realizată la aniversarea a 25 de ani de la declararea independenței Finlandei. Între altele, ministrul Afacerilor Străine afirma la 6 decembrie 1942 (declarație preluată de ziarele finlandeze precum *Uusi Suomi*, de dreapta, și *Helsingin Sanomat*, de centru) că România și Finlanda erau unite de o comunitate de destin creată de geografie, de pericolele prezente și de identitatea obiectivelor, iar Karelia și Basarabia reprezentau „fundamentele fortăreței europene" în lupta împotriva invaziilor asiatice.[44] La rândul său, însărcinatul cu afaceri român la Helsinki, George Duca, realiza într-un interviu acordat ziarului *Lapin Kansa* din 16 iunie 1943 o paralelă între Basarabia și Karelia din perspectiva politicilor sovietice.[45] Aceste opinii par a fi fost împărtășite cel puțin de o parte a elitei politice finlandeze precum este cazul ministrului de externe Henrik Ramsay sau al plenipotențiarului finlandez la București Palin.

Din eșalonul al doilea al politicii românești provine declarația făcută de Cezar Popescu, primarul orașului Sinaia, care trasa o paralelă dintre cele două state, Finlanda și România, și dintre provinciile lor răsăritene.[46] Și în Finlanda întâlnim declarații publice făcute de politicieni din eșalonul doi pe aceeași temă. Primar al celui mai

42. *Iltasanomat* din 14.10.1943, AMAE 7, Finlanda, vol. 7, f. 362.
43. *Suomen Sosialidemokraatti* din 17.12.1943.
44. AMAE, fond 71, Finlanda, vol. 6, f. 70-71.
45. Idem, vol. 7 , f. 38.
46. ANIC, Fond Propaganda Națională. Presa internă, fond 644/1942, f. 8

important oraș finlandez, Helsinki, Eero Hj. Rydman a fost totodată președinte al Asociației Finlanda-România. Acesta a afirmat cu prilejul sărbătorii naționale a României din 10 mai 1943 că provinciile Karelia și Basarabia aveau o semnificație similară pentru cele două popoare.[47]

Intelectuali respectați din cele două țări au împărtășit vederi similare. Astfel, academicianul Ion Simionescu consemna în ziarul *Timpul* din 19 ianuarie 1942 că provincia Karelia Orientală suferise în perioada interbelică jugul sovietic ca și Basarabia în 1940-1941.[48] Mai mulți intelectuali finlandezi au exprimat puncte de vedere asemănătoare. Pentru a cita numai un exemplu, etnologul V. J. Mansikka, profesor la Universitatea din Helsinki, personaj care se bucura de reputația unui specialist în problemele Europei Central-Răsăritene, cu expertiză asupra spațiului românesc, este citat în ziarul *Universul* din 4 iunie 1942 (aniversarea zilei de naștere a Mareșalului Mannerheim) cu declarația că provincia Karelia reprezenta Basarabia Finlandei.[49]

Și personalități din presa celor două state – majoritatea acestora fiind totodată scriitori – evocă, la rândul lor, paralela dintre Karelia și Basarabia. Uuno Hirvonen, scriitor și timp de 21 de ani, până în 1958, redactor-șef la ziarului conservator *Uusi Suomi* („Noua Finlandă"), realiza în octombrie 1942 o paralelă între cele două state și între provinciile lor răsăritene în contextul cesiunilor teritoriale din 1940.[50] La o zi după sărbătorirea celor 25 de ani de la unirea Basarabiei cu România, E. Berg declara la Radio Helsinki că Basarabia și Carelia reprezentau simboluri ale idealului național al celor două state aflate în război.[51] Jurnalist și om politic important de stânga, viitor candidat prezidențial al unei formațiuni politice favorabile dezvoltării relațiilor cu Uniunea Sovietică în anul 1956, Eino Kilpi evoca în articolele sale din *Suomen Sosialidemokraatti* din 17-18 octombrie 1942 faptul

47. A se vedea și prefața acestuia la lucrarea: Gustav Bolinder, *Rumänien. En Latinsk ö i Sydost Europa, Suomen Kirja*, Helsinki, 1944, p. 5-6.

48. *Timpul* din 19.01.1942.

49. *Universul,* 4.06.1942.

50. *Universul*, 22.10.1942.

51. AMAE, fond 71, Finlanda, vol. 18, depeșa lui Mihăilescu nr. 33 din 22.03.1944 către Alexandru Marcu, f.264-281; ANIC, Fondul Propaganda Națională, Presa străină, fond 1321/1942-1943, depeșa lui Mihăilescu nr. 137 din 28.03.1943, f. 32-35.

că ambele provincii, Basarabia și Karelia, au fost găsite distruse de bolșevici în momentul recuceririi lor.[52] În fine, publicația *Kauppalehti* (Ziarul Comercial) realiza la12 ianuarie 1943 o paralelă între forturile Olavinlinna și Viipuri și fortărețele Hotin și Cetatea Albă prin rolul lor de apărare împotriva răsăritului. În articol se aprecia că românii și-au păstrat tradițiile latine, iar finlandezii pe cele nordice.[53]

Discuțiile de armistițiu în care s-au angajat cele două state, în special începând cu primăvara anului 1944, vor duce la o concentrare a eforturilor asupra unor soluții naționale de ieșire din impasul în care se găseau. În aceste condiții, guvernele celor două țări au continuat să fie preocupate de politicile urmate de celălalt stat partener, dar au încetat să se mai asocieze în vreun fel cu acestea. Mai ales la Helsinki se conștientiza faptul că era necesară izolarea cazului finlandez de celelalte din Europa Central-Răsăriteană și se manifesta încercarea de a-și salva pielea în acest fel. Ca parte a unui complex larg de probleme precum cea poloneză, cea românească, cea ungară etc., Finlanda risca să fie tratată în bloc. În schimb, ascunsă în colțul său și subliniind caracterul separat al luptei sale, aceasta putea fi salvată. Astfel, condițiile de armistițiu transmise de Madame Kollontay ministrului Frederic Nanu la Stockholm, au fost dezvăluite Finlandei[54], inclusiv solicitarea ca Basarabia și Bucovina de Nord să fie reanexate Uniunii Sovietice. De acum, însă, presa finlandeză reliefează mai ales situația particulară a Finlandei. De exemplu, *Ilta Sanomat* din 4 Aprilie 1944 puncta diferența făcută de Molotov în declarațiile sale recente între România și Finlanda; în timp ce România era considerată a fi ocupată de trupe străine, cea din urmă era considerată a fi liberă să negocieze.[55]

În general însă, în intervalul adus în discuție, Finlanda a privit cu atenție și simpatie situația Basarabiei, înțelegându-se, în general,

52. Raportul lui Mihăilescu nr. 38 din 1.05.1944 către Mihai Antonescu, AMAE 71, Finlanda, vol. 15, f. 189-192.

53. Kauppalehti, 12.01.1943

54. KA, fond Risto Ryti 29, Raportul lui Palin nr. 119 din 16.04.1944.

55. AMAE, fond 71, Finlanda, vol. 15, depeșa lui Mihăilescu nr. 38 din 1.05.1944 către Mihai Antonescu, f. 189-192

miza deciziilor cu privire la această provincie în contextul relațiilor internaționale din regiune, inclusiv, în mod indirect, asupra Finlandei. Deși numeroase dintre situațiile și conjuncturile în care s-au găsit cele două state în perioada 1939-1944 au fost asemănătoare, totuși anumite particularități „ambientale", culturale și sociale explică comportamentul parțial diferit al celor două state în fața unora dintre problemele externe cu care se confruntau, mai cu seamă în ultima parte a războiului atunci când Finlanda a încercat mai mult – nu întotdeauna cu succes – să se retragă din asocierea prea strânsă cu Germania. În relațiile bilaterale, au fost însă subliniate elementele de apropiere, chiar de similitudine, generate mai ales de agresiunea sovietică din anii 1939-1940 și de soarta teritoriilor răsăritene ocupate de sovietici cu asentimentul Germaniei naziste. Istoric, între Basarabia și Karelia (mai ales cea răsăriteană, parte a U.R.S.S. în perioada interbelică) existau numeroase diferențe, totuși propaganda celor două state a insistat asupra asemănărilor dintre cele două provincii, mai ales începând cu anul 1940. În modul în care Finlanda trata problema Basarabiei, influența chestiunii kareliene era mai întotdeauna vizibilă.

PROBLEMA CETĂȚENIEI REFUGIAȚILOR BASARABENI DIN ROMÂNIA, ASPECT AL LUPTEI PENTRU PĂSTRAREA IDENTITĂȚII NAȚIONALE

Asist. drd. Mihaela TEODOR *

În contextul discuțiilor aprinse din ultimul timp pe marginea legii privind acordarea cetățeniei române basarabenilor și bucovinenilor, mi-am pus întrebarea dacă cetățenia ar putea fi un aspect al identității naționale. În același timp am încercat să descopăr dacă în trecut a existat un alt moment de discuții aprinse privind cetățenia română a basarabenilor. Imediat după 23 august 1944 a existat un astfel de moment, în care soarta refugiaților din Basarabia și Bucovina de Nord a depins de evoluția discuțiilor în jurul articolului cinci al Convenției de Armistițiu, privind cetățenia acestor refugiați și implicit a tuturor locuitorilor din teritoriile cedate în 1940. Obiectivul acestui studiu este cel de a clarifica contextul apariției și evoluției problemei cetățeniei refugiaților basarabeni și a atitudinii societății românești față de această chestiune, folosind ca sursă presa politică a acelei perioade și memoriile celor implicați[1]. Demersul nostru a fost ușurat de existența unui număr relativ mare de lucrări

---

* Asistent cercetare doctorand, Departamentul de Cercetare, Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza", Iași.

10. Pantelimon Halipa, Nicolae Nitreanu, Victor Nitreanu, *Calvarul românilor basarabeni și bucovineni. Documente-Studii*, Ed. Scrisul Prahovean, Cerașu-Prahova, 2001. Ioan Hudiță, *Jurnal politic (23 august 1944-3 noiembrie 1944)*, Paralela 45, Pitești, 2006; Reuban H. Markham, *România sub jugul sovietic*, traducere de George Achim, Fundația Academică Civică, București, 1996; C. V. R. Schuyler, *Misiune dificilă. Jurnal (28 ianuarie 1945-20 septembrie 1946),* traducere de Sorana Georgescu-Gorjan și Alina Petricel, Ed. Enciclopedică, București, 1997.

de specialitate care au abordat problema refugiaților basarabeni. Aceasta a stat în atenția mai multor cercetători, cu precădere după 1989, dintre care putem aminti pe Ion Constantin, Anatol Petrencu, Liviu Vălenaş, Dumitru Șandru, Antonio Faur, Lidia Brânceanu, A. Bercu-Drăghicescu, Mihai Gribincea, V. Florin Dobrinescu și încă mulți alții[2].

Potrivit studiilor de specialitate, în sens larg, identitatea reprezintă sentimentul de apartenență a unui individ la un grup social (familie, țară, popor, etnie etc), cu care acesta împărtășește o serie de sentimente comunne, din care derivă diferitele forme de identitate: națională, etnică, de grup profesional etc[3]. Identitatea națională are ca nucleu central națiunea și sentimentul național, existând două forme: una bazată pe principiul etnicității diferită totuși de identitatea etnică[4] și cealaltă bazată pe principiul cetățeniei, în care trăsătura comună a membrilor grupului respectiv este cetățenia dar nu au neapărat și identitatea etnică comună. În același timp, indiferent de forma ei, identitatea națională este o opțiune; individul are dreptul să opteze

2. Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României 1939-1947* , București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994; Lidia Brânceanu, A. Bercu-Drăghicescu, *Basarabenii și bucovinenii între drept internațional și dictat. Documente 1944-1945*, Casa de Editură și Presă Șansa, București, 1995; V. Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, Institutul European, Iași, 1995; Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică*, 1944-1950, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1995; Antonio Faur, *Destinul tragic al românilor basarabeni și bucovineni aflați pe teritoriul Bihorului (1944-1945). Documente*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998; Anatol Petrencu, *România și Basarabia în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, Ed. Epigraf, Chișinău, 1999; Dumitru Șandru, *Refugiații basarabeni, bucovineni și sovietici în România (1944-1948)*, în *România și cel de-al Doilea Război Mondial*, Iași, 1996, p. 219-222; Idem, *Mișcări de populație în România (1940-1948)*, Ed. Enciclopedică, București, 2003; Liviu Vălenaş, *În culisele negocierilor cu Uniunea Sovietică, 1934-1947. Convorbiri cu Alexandru Danielopol*, Ed. Vremea, București, 2001; Idem, *Memorialul Apocalipsei. România între anii 1940-1948*, Ed. Saeculum I. O., București, 2002; Idem, *Cartea neagră a României. 1940-1948,* Ed. Vestala, București, 2006, ș.a.

3. Ciprian Pânzaru, *Repere teoretice ale conceptului de identitate*, în Revista Basarabeni.ro nr. 4. Accesat în septembrie 2010 pe http://www.scribd.com/doc/2155185/Revista-Basarabeniro-nr. 4

4. *Ibidem. Identitatea etnică este un proces de identificare prin care fiecare individ se dezvoltă după modelul grupului etnic și în funcție de interesele și standardele acestuia. Cea mai puternică caracteristică a grupului etnic este sentimentul identității etnice cu o tradiție culturală comună, cu limbă, obiceiuri și religie proprii.*

pentru ea, dar ea nu decurge din identitatea etnică care este obținută prin naștere și nu poate fi modificată. În cazul basarabenilor, identitatea națională românească, acceptată sau nu de autoritățile sovietice și astăzi chiar de unii oficiali ai Republicii, s-a bazat pe principiul etnicității la care s-a adăugat, după 1918 cel al cetățeniei cu respectarea dreptului la opțiune. *Legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române*, din februarie 1924, rezultatul firesc al unui act de voință liber exprimată, Unirea Basarabiei cu România, prevedea la articolul 47 dreptul de opțiune[5]. Acest drept a fost refuzat de către autoritățile sovietice, basarabenilor și bucovinenilor, și în general tuturor locuitorilor teritoriilor cedate de România în 1940. Statutul juridic al acestora a fost stabilit, în lipsa unui accord sovieto-român prin Decretul Prezidiului Consiliului Superior al URSS din 8 martie 1941[6], decret care a reprezentat alături de articolul cinci al Convenției de Armistițiu și baza juridică a repatrierii refugiaților basarabeni sau a nord-bucovinenilor.

După cum se știe, au existat două valuri de refugiați basarabeni: în iunie 1940, după cedarea Basarabiei, cînd s-au refugiat aproximativ 20.000 de persoane; și al doilea val, mai numeros, după martie 1944, odată cu intrarea armatelor sovietice pe teritoriul Basarabiei, când s-au refugiat aproximativ 450.000[7]. În primăvara și în vara anului 1944 a fost adusă în țară de către administrația românească a Basarabiei o parte a personalului administrativ, odată cu care s-au

5. *Legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române*, publicată în „Monitorul Oficial", Partea I, nr. 41 din 24 februarie 1924, a fost urmată de două regulamente, unul privitor la constatarea naționalității române, și un altul privitor la dobândirea naționalității române prin naturalizare și la redobandirea acestei naționalități.

6. *Decretul Prezidiului Consiliului Superior al URSS,* în Lidia Brânceanu, Adina Berciu - Drăghicescu, *Basarabenii și Bucovinenii. Între drept internațional și dictat. Documente 1944-1945*, Casa de editură și presă Șansa, București, 1995, p. 95. Vezi și decretul în limba rusă pe http://zhurnal.lib.ru/w/wolxf_a/22ijunjagl12.shtml

7. Antonio Faur, *op. cit.*, p. 7-10. După recensământul din 1941 erau înregistrați în România 68.953 refugiați din teritoriile ocupate de sovietici, basarabeni, bucovineni și români din ținutul Herța. La 15 august 1944 erau înregistrați la Inspectoratul General al Jandarmeriei 690.473 refugiați bucovineni și basarabeni din care cei din urmă numărau 456.331. Vezi și Pantelimon Hallipa, Nicolae Nitreanu, Victor Nitreanu, *op. cit.*, p. 15; Ioan Scurtu și Constantin Hlihor, *Complot împotriva României 1939-1947*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994, p. 135.

refugiat în țară, români basarabeni, precum și o serie de cetățeni români de alte naționalități (ucraineni, ruși, evrei, polonezi etc.)[8]. Guvernul român, în pofida încercărilor sale, nu le-a putut asigura protecție juridică acestor refugiați, așa cum s-a întâmplat în 1940, în condițiile în care articolul cinci din Convenția de Armistițiu, din 12 septembrie 1944, prevedea obligațiile acestuia de a repatria toți *cetățenii sovietici* ce s-ar fi aflat în România, inclusiv refugiații din Basarabia. Potrivit acestui articol, guvernul și Înaltul Comandament Român se obligau să participe activ la identificarea, strângerea și aducerea în fața delegaților sovietici ai Serviciului Special pentru Repatriații Aliați, a „tuturor prizonierilor de război, sovietici și aliați, precum și a cetățenilor internați sau aduși cu sila, persoanelor strămutate și refugiaților"[9]. Cu alte cuvinte se dorea repatrierea tuturor cetățenilor din Basarabia, Bucovina de Nord, de la est de Nistru sau chiar a rușilor, ucrainenilor sau a altor naționalități din spațiul sovietic, care s-ar fi aflat în momentul 12 septembrie 1944 pe teritoriul României din diverse motive. Din momentul semnării armistițiului și până la repatriere, guvernul și Înaltul Comandament Român se obligau să asigure hrană, îmbrăcăminte și asistență medicală, conform cu cerințele sanitare, cum și mijloace de transport pentru reîntoarcerea acestor persoane în țara lor.

Comisia Aliată (Sovietică) de Control[10] lua asupra sa, până la încheierea păcii reglementare, și controlul executării tuturor condițiilor impuse de Convenție, lucrând în numele tuturor Puterilor

8. Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *op. cit.*, p. 140. Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 219-222.

9. *Convenția de Armistițiu între Guvernul Român pe de o parte și Guvernele Uniunii Sovietice, Regatul Unit și Statele Unite ale Americii pe de altă parte*, publicată în „Monitorul Oficial", Partea I, nr. 219, din 22 septembrie 1944, p. 6372-6374 și republicată în „Monitorul Oficial", Partea I, nr. 264 din 14 noiembrie 1944. Convenția a fost publicată, integral și în presa centrală la 17 septembrie 1944. Vezi și Gheorghe Buzatu, *România cu și fără Antonescu, Documente, studii, relatări și comentarii,* Ed. Moldova, Iași, 1991, p. 274-279.

10. Constituită în septembrie 1944, potrivit articolului 18 din Convenția de Armistițiu, Comisia Aliată de Control (în continuare voi folosi C.Al.C.), a asigurat până la încheierea păcii controlul executării clauzelor armistițiului, funcționând sub comanda Înaltului Comandament Aliat (Sovietic), până la ratificarea Tratatului de Pace de la Paris. Comisia Aliată a fost prezidată de mareșalul Rodion Malinovski, dar condusă efectiv de locțiitorul acestuia, gen-lt. V. P. Vinogradov și din februarie 1945 de gen. col. Susaikov.

Aliate. De partea română s-a constituit o Comisie Română specială pentru aplicarea Armistițiului[11], care avea ca principală sarcină executarea imediată și rapidă a Convenției, cât și controlul modului de executare a clauzelor acesteia. Pentru aplicarea articolului cinci a fost numit juristul Al. D. Danielopol[12], care pe parcursul mai multor luni a încercat să găsească interpretări juridice pe baza cărora să salveze, în măsura în care era posibil, basarabenii refugiați în România după raptul teritorial din iunie 1940. Printr-o interpretare abuzivă, Uniunea Sovietică extindea repatrierea și asupra populației retrase din Basarabia și Bucovina, în România, în 1940 și 1944. Mai mult decât atât, atunci când au fost aplicate prevederile articolului cinci, autoritățile sovietice au considerat cetățeni sovietici și pe locuitorii originari din Basarabia, care domiciliau deja în România încă din 1918. Această interpretare nesocotea complet un principiu de drept internațional al libertății indivizilor din teritoriile intrate în componența altui stat de a-și alege cetățenia, *dreptul la opțiune*, aceștia fiind considerați, în mod abuziv, a fi „cetățeni sovietici", potrivit decretului din 8 martie 1941[13]. Acest decret a fost singurul

11. Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului (în continuare CRAA) constituită la 24 octombrie 1944, prin decret-lege, număra cinci membri și un președinte. Comisia era singurul organ calificat pentru a primi și a rezolva cererile C.Al.C., componența ei în octombrie 1944 fiind: președinte Ion Christu (octombrie – noiembrie 1944), iar membri Savel Rădulescu, Constantin Vișoianu, Radu Cruztescu, Cezar Popescu. La cererea C.Al.C., în noiembrie 1944, Ion Christu a fost înlocuit din funcția de președinte, fiind numit Savel Rădulescu (noiembrie 1944 – aprilie 1945), care și-a dat demisia în aprilie 1945 și a fost înlocuit de Mihail Ghelmegeanu (martie 1945 – februarie 1946). Comisia Română a fost reorganizată la 21 mai 1945 prin numirea unor noi membri din cadrul guvernului pro-comunist. Simion Oeriu, membru PCR a fost numit vicepreședinte. Comisia a fost reorganizată în august 1945 prin înființarea Comisariatului General al Executării Armistițiului, condus de Simion Oeriu. Cele două organisme au fost înlocuite în ianuarie 1946 de Comisia Română de Legătură cu Comisia Aliată de Control (Sovietică), având ca președinte pe Simion Oeriu (februarie 1946 – septembrie 1947).

12. *Vezi pe larg* Activitatea desfășurată de Al. D. Danielopol în cadrul Comisiei Române de aplicare a Armistițiului (1944-1945), Comunicare făcută de Lidia Brânceanu de la Arhivele Statului la Colocviul Național de Istorie - ediția a V-a, de la București, 20-22 iulie 1996. Ședința de sâmbătă, 22 iunie. Rubrica „Personalități". Moderator: prof. Gh. Buzatu, în Liviu Vălenaș, op. cit., p. 133.

13. Potrivit Statutului Curții Internaționale de la Haga, unul din principiile esențiale de care trebuie să se țină seama este autodeterminarea naționalității. Ca urmare, deși locuitorii aparținând unui teritoriu cesionat primesc automat cetățenia, statului cesionar, aceasta nu este valabilă dacă statul respectiv nu le acordă dreptul de opțiune.

act juridic pe care partea sovietică l-a acceptat ca bază de discuție, deoarece URSS nu recunoscuse oficial mai multe tratate internaționale ce prevedeau diferite norme de drept, printre care și dreptul la opțiune. Conform articolului 1 al decretului sovietic, „toate persoanele care la data 7 noiembrie 1917 aveau calitatea de supuși ai fostului Imperiu Rus și care, la data de 28 iunie 1940 locuiau pe teritoriul Basarabiei - precum și copii lor - indiferent dacă până la data de 28 iunie 1940 aveau sau nu drepturile de suspuși români se consideră repuși în drepturile de cetățeni sovietici cu începere de la data de 28 iunie 1940”[14]. Bazându-se pe teza „Basarabia pământ rusesc, parte a teritoriului URSS”, românii basarabeni au fost repuși în drepturi, în mod „colectiv” fiindu-le impusă cetățenia sovietică și anulată naționalitatea română[15]. Din 1918 și până la 28 iunie 1940, URSS nu i-a considerat pe basarabeni decăzuți din condiția de cetățeni sovietici.

În perioada octombrie 1944 – mai 1945, asupra definirii statutului de „cetățean sovietic” s-au purtat îndelungi discuții, s-au schimbat puncte de vedere între cei care făceau parte din Comisia Aliată de Control (Sovietică) și Comisia Română de aplicare a Armistițiului și cu Președinția Consiliului de Miniștri. Toate aceste tratative și discuții nu au apărut în presă. Nu a existat posibilitatea abordării acestei probleme în presă, în condițiile ocupației sovietice și ale cenzurii impuse prin Convenția de Armistițiu. Partidele politice și, în special partidele istorice, nu au putut lua o atitudine publică, prin presă, contra interpretărilor abuzive ale Convenției de Armistițiu, în condițiile în care erau lipsite de sprijinul aliaților anglo-americani reprezentați în C. Al. C. (Sovietică). Nu era posibilă o abordare publică și o atitudine potrivnică politicii sovietice, în condițiile în care teritoriul românesc nu era încă eliberat; mai mult era ocupat de trupele sovietice. Cu toate acestea prin analiza anunțurilor simple ale Ministerului Afacerilor Interne privind aplicarea articolului al cincilea, putem urmări evoluția discuțiilor pe marginea definirii termenului de cetățean sovietic. La aceste anunțuri

14. Lidia Brânceanu, Adina Berciu-Drăghicescu, *op. cit.*, p. 95.

15. *Ibidem*, p. 49. *Referat al Biroului Politic al Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului.*

se adaugă și câteva articole propagandistice apărute în ziarele comuniste privind drepturile „cetățenilor sovietici”.

După 23 august 1944, atenția guvernului român și a oamenilor politici s-a îndreptat, cu precădere, spre clarificarea situației juridice a statului român prin semnarea cât mai rapidă a armistițiului și spre stabilirea unei relații de prietenie cu noii aliați, prin aplicarea loială a condițiilor de armistițiu. Prevederile Convenției de Armistițiu au fost publicate atât în „Dreptatea”, „Viitorul” „România Liberă” și „Libertatea” din 17 septembrie cât și în „Scânteia” din 22 septembrie. În aceleași numere au fost publicate declarații ale membrilor comisiei române, care au semnat Convenția, L. Pătrășcanu, Ghiță Pop, și ale ministrului de interne, Gr. Niculescu-Buzești, toate consemnările și declarațiile fiind pe un ton neutru, fără comentarii, mai ales în privința articolului al cincilea. Presa română de orice orientare nu face nici un comentariu negativ la adresa condițiilor de elaborare a armistițiului și nici a modului în care a fost impus delegației românești. Țărăniștii au avut încă de la 23 august o atitudine prudentă, la prima vedere contradictorie, față de problema Basarabiei și a refugiaților basarabeni, dar în contextul intrării armatelor sovietice pe teritoriul românesc și al întârzierii semnării armistițiului, această atitudine este explicabilă. Iuliu Maniu, liderul țărănist, cunoștea condițiile armistițiului chiar de la 9 septembrie, dovadă fiind declarațiile sale din „Dreptatea”. În privința teritoriilor cedate acesta declara: „România va trebui să cedeze din nou Basarabia și Bucovina de Nord și să plătească o grea despăgubire de război. Dar nu este adevărat că Rusia ar fi cerut să se trimită în Uniunea Sovietică 1.500.000 de români pentru lucrări de reconstrucție.”[16] Directiva conducerii partidului, în privința problemei refugiaților basarabeni, dată presei partidului, era de a nu transmite nicio știre despre Basarabia și nici despre refugiații basarabeni, mulți dintre ei încadrați în PNȚ, pentru a nu irita Uniunea Sovietică de care depindea eliberarea Ardealului[17]. Dovada acestei directive este consemnarea, în „Dreptatea”, a numelor tuturor participanților la întrunirea partidului din 17 septembrie 1944, din București, cu excepția

16. „Dreptatea”, nr. 13, 9 septembrie 1944, p. 1.
17. Ioan Hudiță, *op. cit.*, p. 111.

basarabenilor[18]. În același timp refugiații beneficiau de sprijin material și moral din partea partidului prin intermediul fruntașilor basarabeni, încadrați în organizațiile partidului din județele limitrofe Basarabiei, fapt consemnat de Ioan Hudiță: Pan Hallipa, Crihan, Pantelimon Erhan, Ștefan Ciobanu, prof. Al. Boldur[19]. După semnarea Convenției de Armistițiu organul central al PNȚ respectă îndrumările conducerii de partid privind abordarea problemei refugiaților basarabeni. Acest lucru este vizibil prin urmărirea declarațiilor privind aplicarea condițiilor de armistițiu. Liderii PNȚ sperau ca la începutul lunii septembrie 1944 să poată relua discuția despre Basarabia cu Aliații și mai ales cu sovieticii. În „Dreptatea" din 9 octombrie erau publicate declarațiile lui Iuliu Maniu privind condițiile de armistițiu și obligația României de a le respecta. În contextul afirmării programului minimal al Partidului Țărănesc, Iuliu Maniu se pronunța pentru „punerea în aplicare, în mod just, exact și scrupulos a condițiilor de armistițiu"[20]. El reafirma dorința României de a-și îndeplini toate obligațiile și de a colabora cu Rusia, în spirit de bună vecinătate, dar protesta împotriva amestecului rusesc în toate sectoarele vieții statului român.

Declarațiile lui Lucrețiu Pătrășcanu, lider comunist, le aflăm din „Dreptatea" și „Libertatea" din 15 septembrie. Acesta prezenta în linii foarte generale modul cum decurseseră negocierile și își exprima punctul de vedere privind condițiile de armistițiu: „Poporul român cunoaște acum condițiile armistițiului. Ele trebuesc executate în litera și spiritul lor[...]."[21] „România Liberă", oficiosul comunist, din 20 septembrie publica punctul de vedere al acestui partid în pagina întâi, sub titlul *Importanța istorică a Armistițiului cu Uniunea Sovietică, Anglia și Statele Unite*. Era subliniat faptul că România beneficia de bunăvoința și generozitatea aliaților. Reacția Partidului Comunist față de armistițiu poate fi surprinsă și în paginile oficiosului „Scânteia", în primul număr din 21 septembrie: „(...) O țară învinsă se bucură de un

18. *Ibidem*, p. 157.
19. *Ibidem*.
20. *Declarațiile d-lui I. Maniu*, în „Dreptatea", nr. 39, 9 octombrie 1944, p. 5.
21. *Declarațiile d-lui Ministru Lucrețiu Pătrășcanu*, în „Dreptatea", nr. 20, 17 septembrie 1944, p. 1 și 3.

armistițiu într-adevăr generos din partea țărilor mari învingătoare."[22] În același ziar, redactorul I. Stănciulescu, saluta la 22 septembrie în articolul *Misiunea noastră*, semnarea armistițiului, pe un ton elogios, subliniind faptul că de aplicarea loială a condițiilor de armistițiu depindea viitorul României[23]. Încă din septembrie 1944, partidele de stânga au început să critice puternic guvernul, unul dintre motivele criticilor fiind aplicarea nesatisfăcătoare a Armistițiului, și în privința repatrierii cetățenilor sovietici[24]. La 26 octombrie 1944, Partidul Comunist a dat publicității, în „Scânteia" și „România Liberă" *Proiectul platformei-program* pentru constituirea Frontului Național-Democrat. În privința armistițiului comuniștii afirmau: „Îndeplinirea clauzelor Armistițiului, prin participarea activă a României alături de Națiunile Unite, prin curățirea spatelui frontului de trădătorii complotiști și spionii legionari, vom creia premisele necesare pentru bune relațiuni cu Uniunea Sovietică în interesul țării noastre și al Uniunii Sovietice, în interesul securității generale și a păcii viitoare."[25]

În acest timp Guvernul român și Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului a întreprins o activitate susținută pe lângă C.Al.C. și individual pe lângă reprezentanții în comisie ai Angliei și Statelor Unite, pentru a demonstra neconcordanța interpretării sovietice, asupra articolului cinci, cu normele de drept internațional, privind libertatea de opțiune a refugiaților basarabeni. Cu toate acestea autoritățile române au fost obligate să ia măsuri de aplicare a obligațiilor decurgând din articolul cinci, începând și acțiunea de înregistrare a „cetățenilor sovietici". Cea dintâi măsură a privit persoanele care nu au reușit să se refugieze în 1940 din teritoriile ocupate de trupele sovietice și care, încadrate fiind în armata sovietică au fugit ulterior în România. Aceștia nu mai puteau fi înscriși în unitățile militare românești din care făcuseră parte, trebuind să fie predați comandamentelor militare sovietice pentru repatrierea lor. Concomitent, prin instrucțiunile emise de Marele Stat

22. *România după armistițiu*, în „Scânteia", nr. 1, din 21 septembrie 1944, p. 1.
23. I. Stănciulescu, *Misiunea noastră*, în „Scânteia", nr. 2, din 22 septembrie 1944, p. 4.
24. *Pe marginea convenției de armistițiu*, în „Scânteia", nr. 2, din 22 septembrie 1944, p. 3; *Datoriile țărănimei după armistițiu*, în „Scânteia", nr. 3, din 23 septembrie 1944, p. 3.
25. „Scânteia", nr. 1, 21 septembeie 1944, p. 1.

Major al armatei române, începând cu 6 septembrie 1944, s-a cerut unităților militare, organelor de poliție și de jandarmerie, în vederea aplicării articolului cinci, să desconcentreze ofițerii, subofițerii și soldații originari din teritoriile pierdute pentru repatrierea lor[26]. Operația ordonată de Marele Stat Major a început să fie aplicată în a doua jumătate a lunii septembrie 1944, nefiind finalizată încă în primăvara anului următor. Majoritatea celor vizați au solicitat în scris să fie menținuți în serviciu și aproape toți și-au exprimat hotărârea de a nu se întoarce în provinciile din care veniseră, încorporate acum în statul sovietic[27].

În privința populației civile, aplicarea articolului cinci, în spiritul interpretării sovietice, a fost amânată până la începutul lunii octombrie, fapt ce a determinat nemulțumirea reprezentanților sovietici în C. Al. C. (Sovietică) și reacția presei partidelor de stânga contra guvernului „care sabota Convenția de Armistițiu". Autoritățile sovietice, abilitate cu aplicarea convenției, au început să ridice din provincie pe toți basarabenii, cerându-le să facă declarații de reîntoarcere în URSS. La începutul lunii octombrie aflăm din presă de comunicatul Ministerului Afacerilor Interne adus la cunoștința prefecturilor, potrivit căruia refugiații din Basarabia și din nordul Bucovinei se puteau stabili definitiv pe teritoriile județelor în care se găseau. Asigurările acestea aveau rolul de a-i liniști pe refugiații basarabeni printre care se răspândiseră zvonuri privind obligativitatea repatrierii. Putem conchide că între reprezentanții români și cei sovietici, însărcinați cu aplicarea articolului cinci, începuseră, la începutul lunii octombrie, discuții privind acordarea dreptului de opțiune pentru refugiații basarabeni. Afirmația este susținută de textul comunicatului din 7 octombrie 1944, publicat „Scânteia", unde era subliniat faptul că articolul cinci îi viza pe cetățenii sovietici *„care vor să se repatrieze în țările lor"* (s. ns., M.T.)[28]. În comunicat se specifica faptul că cei vizați trebuiau să se înscrie pe listele de repatriere pentru a fi triați și pentru a beneficia de drepturile

26. Dumitru Șandru, *op. cit*., 2003, p. 204.

27. *Ibidem*.

28. *Comunicat asupra repatrierilor ce rezultă din armistițiu*, în „Scânteia", nr. 17, din 7 octombrie 1944, p. 5.

bănești[29]. Nici un alt ziar nu transmite acest comunicat. „Scânteia” din 14 octombrie, anunța la rubrica „Informațiuni”, prelungirea termenului pentru înscrierea pe listele de repatriere și evidenția faptul că cei vizați beneficiază de avantaje materiale[30]. După identificarea cetățenilor pasibili de repatriere aflați pe teritoriul fiecărui județ, se dispunea aducerea lor în capitala de județ și cazarea acestora în anumite hoteluri rezervate, apoi începea procedura de înscriere în listele de repatriere. Aceasta era următoarea: prezentarea în fața comisiei mixte sovieto-române de repatriere; completarea unei declarații prin care cetățeanul putea „opta”, teoretic, pentru rămânerea în România sau pentru repatriere; predarea actelor de identitate și eliberarea unei adeverințe de repatriat[31]. După toate acestea i se elibera o „adeverință de repatriere”, în pofida opțiunilor făcute mulți dorind să rămână în România, toți cei înscriși intrau în comisie cetățeni români și ieșeau, doar peste câteva minute, „cetățeni sovietici”. Promovarea existenței aceastei libertăți de decizie de presa de stânga nu a fost decât o manevră de atragere a refugiaților, curând ea a fost declinată oficial de Comisia Aliată (Sovietică) de Control, dovadă a impunerii interpretării sovietice în privința aplicării articolului cinci. Încă de la jumătatea lunii octombrie presa românească sublinia obligativitatea înscrierii tuturor „cetățenilor sovietici” pe listele de repatriere. „Scânteia” din 20 octombrie, publica, în ultima pagină, *Comunicatul Comisiunii Centrale Aliate de Control*. Este de semnalat sublinierea prin titlul cu caractere mari a emitentului – care prevedea obligația tuturor „cetățenilor sovietici” de a se prezenta pentru înscriere: „Sunt obligați să se prezinte la înscrierea generală” toți cetățenii sovietici, „sunt obligați să se prezinte la această înscriere

29. *Ibidem*.

30. Idem, nr. 23, din 14 octombrie 1944, p. 5.

31. Ștefan Plămădeală, *Repatrierea în URSS a cetățenilor originari din Basarabia și Bucovina de nord refugiați pe teritoriul județului Vaslui*, accesat în decembrie 2010 pe http://axa.info.ro/arhiva/anul-i. Declarația de repatriere cuprindea următoarele câmpuri ce trebuiau completate de către cetățeanul adus în fața comisiei: numele și prenumele; cetățenia pentru care opta; locul și data nașterii; ultimul domiciliu avut în URSS; ocupația; localitatea în care dorea să se repatrieze; motivul pentru care ar fi venit în România și data sosirii; unde a locuit în România; ce ocupație a avut; de cine a fost întreținut; documentele de identitate pe care le depunea.

toți cetățenii sovietici, indiferent dacă au depus sau nu, cereri de repatriere", deci indiferent dacă vor sau nu să se repatrieze; „sunt obligați a se prezenta"; „prezentarea la înscriere este obligatorie pentru toți cetățenii sovietici"[32]. Același comunicat și în aceeași formă a fost publicat în „România Liberă" din 21 octombrie[33]. Din repetarea de patru ori a cuvântului obligație, într-un comunicat scurt de două coloane, și, respectiv, o coloană, putem deduce că deja discuțiile oficiale pe tema repatrierii cetățenilor sovietici ajunseseră la un impas. Partea sovietică refuzase orice discuție privind dreptul la opțiune. În „Dreptatea" din 20 octombrie, în pagina a doua, era publicat același comunicat sub titlul sugestiv *Obligații pentru cetățenii sovietici ce urmează să fie repatriați*. Prin acest titlul „Dreptatea" se poziționează pe o linie neutră, de disculpare asupra mersului tratativelor, subliniind că obligația repatrierii a fost impusă de C.Al.C. (Sovietică). Comunicatul era publicat fără sublinierea emitentului prin titlu, pe o singură coloană[34].

În tot acest timp procesul de înscriere și de repatriere a cetățenilor sovietici și-a urmat cursul. „Scânteia" din 23 octombrie anunța plecarea primului lot de 600 de cetățeni sovietici, a acelora care își ceruseră benevol repatrierea, prin publicarea comunicatului Ministerului de Interne. Acesta prevedea că „toți cei înscriși și care au primit drepturile bănești sunt obligați să se prezinte pe 23 octombrie orele 10 dimineața la Gara de Nord București pentru îmbarcare"[35]. Acestui comunicat nu i-au răspuns toți cei înscriși. În condițiile crizei de după război unii s-au încris benevol pe liste doar pentru a beneficia de acele drepturi bănești, fără a avea intenția de a se repatria, sustrăgându-se îmbarcării. „România Liberă" din 26 octombrie și „Scânteia" din 27 octombrie publicau sub titlul *Repatrierea cetățenilor sovietici* un alt comunicat al Ministerului de Interne, către cetățenii sovietici înscriși. Aceștia erau obligați a se prezenta pentru triere și primirea drepturilor bănești,

32. „Scânteia", nr. 30, 20 octombrie 1944, p. 6.
33. *Comunicatul Comisiunii Centrale Aliate de Control*, în „România Liberă", nr. 67, din 21 octombrie 1944, p. 3.
34. „Dreptatea", nr. 48, din 20 octombrie 1944, p. 2.
35. „Scânteia" nr. 33, din 23 octombrie 1944, p. 5.

în vederea pregătirii lotului al doilea de transport, pentru data de 31 octombrie 1944[36]. În același număr al ziarului „România Liberă", la pagina opt, pe două coloane mici și cu titlul subliniat, *Repatrierea cetățenilor sovietici duși în captivitate în Germania*, era publicat un anunț al agenției sovietice de presă potrivit căruia, gen. Golikov era însărcinat cu repatrierea cetățenilor sovietici din Germania și țările ocupate de germani, imediat după eliberarea lor. Din acest anunț înțelegem că acțiunea de repatriere a cetățenilor sovietici, inclusiv a refugiaților din Uniunea Sovietică, era una de amploare aplicată în toate teritoriile eliberate de Armata Roșie. În contextul discuțiilor oficiale privind repatrierea refugiaților și al răspândirii zvonurilor privind contestarea de către sovietici a dreptului de opțiune, „Scânteia" din 23 octombrie dedica trei coloane articolului *Drepturile cetățeanului sovietic* al dr. I. Levin pentru a-i atrage pe refugiații basarabeni să se înscrie în listele de repatriere. Prezentarea în culori optimiste, și cu un ton elogios a drepturilor asigurate pentru toți cetățenii sovietici, era doar un mijloc de propagandă, știut fiind faptul că majoritatea celor repatriați fuseseră trimiși direct în Siberia[37].

În același timp o altă interpretare abuzivă nesocotea dreptul de proprietate al refugiaților basarabeni. În „Scânteia" din 27 octombrie, la pagina cinci, era pentru prima oară deschisă discuția privind aplicarea articolului 12 din Convenția de Armistițiu, privitor la obligația de a retroceda bunurile jefuite în timpul războiului, și nu numai, de pe „teritoriile cucerite" de români[38]. Includerea bunurilor refugiaților basarabeni în această categorie și obligația de a le preda a fost o altă manevră de presiune asupra guvernului român și de constrângere a presupușilor „cetățeni sovietici". În pagina a doua a numărului din 31 octombrie, „Scânteia" publica primul comunicat privind aplicarea articolului 12; acesta se adresa tuturor „persoanelor care dețin orice obiecte și materiale (precum mașini, autovehicule, obiecte de artă,

36. „România Liberă", nr. 72, din 26 octombrie 1944, p. 3; „Scânteia", nr. 36, din 27 octombrie 1944, p. 5.

37. Dr. I. Levin, *Drepturile cetățeanului sovietic*, în „Scânteia", nr. 33, din 23 octombrie 1944, nr. 33, p. 5.

38. „Scânteia", nr. 36, din 27 octombrie 1944, p. 1.

covoare, piane etc.), luate direct sau primite din teritoriile URSS, sunt obligați a le declara la Serviciului de Capturi al Armatei, la Serviciul de Informații", până la 10 noiembrie. Nerespectarea acestui termen atrăgea sancționarea celor vizați conform prevederilor codului penal, și, adăugăm noi, apoi conform legii privind sabotarea aplicării Armistițiului[39]. Rezultat al unei interpretări forțate a textului din articolului 12 al Convenției de Armistițiu, ele încadrau de fapt bunurile personale ale refugiaților în categoria capturilor de război, iar măsura se înscria ca un act de confiscare a bunurilor personale și încălcarea unui alt drept, cel de proprietate.

La începutul lunii noiembrie discuțiile dintre oficialii români și sovietici privind definirea termenului de „cetățean sovietic" și clarificarea situației refugiaților basarabeni au continuat într-un context de tensiune și constrângere. La 2 noiembrie 1944, vicepreședintele C.Al.C. (Sovietică), gen. H.V.I. Vinagradov, înmâna președintelui Consiliului de Miniștri, gen. Constantin Sănătescu, un document prin care se atrăgea atenția asupra „mersului cu totul nesatisfăcător al aplicării Convenției de Armistițiu". Se exemplifica nerespectarea obligațiilor, și prin tărăgănarea repatrierii „cetățenilor sovietici": „Avem date, care dovedesc că diferiții reprezentanți ai administrației românești încearcă prin toate mijloacele, să influențeze asupra cetățenilor sovietici, convingându-i să nu se repatrieze în Uniunea Sovietică."[40] Acuzația care se aducea era aceea că „autoritățile românești n-au prezentat încă datele complete despre cetățenii sovietici și aliați duși cu forța în România"[41]. În numele C.Al.C. (Sovietică), gen. Vinogradov cerea încetarea oricărei tărăgănări, discuții și propuneri neserioase, și schimbarea politicii guvernului în privința aplicării condițiilor de armistițiu.

Ca urmare a cererii imperative a reprezentanților sovietici și a crizei politice care dura de o lună, la 4 noiembrie, a fost numit un nou guvern prezidat de gen. C. Sănătescu. Partidele de stânga nu au încetat

---

39. Idem, nr. 40, din 31 octombrie 1944, p. 4.
40. „România Liberă", nr. 82, din 5 noiembrie 1944, p. 1.
41. *Ibidem*.

atacurile împotriva guvernului, acuzându-l de sabotarea armistițiului. Miron Constantinescu, redactor-șef al oficiosului comunist, „Scânteia", aducea acuzații la adresa oficialilor români, în numărul din 6 noiembrie. În legătură cu punerea în aplicare a articolului 5: „Dimpotrivă unii reprezentanți ai administrației românești încearcă să influențeze pe cetățenii sovietici să nu se repatrieze"[42]. Acest fapt era, potrivit autorului, propagandă ostilă față de aliatul și eliberatorul teritoriului românesc, „Uniunea Sovietelor". Miron Constantinescu acuza, la sfârșitul lunii noiembrie, prin articolele din „Scânteia", partidele istorice „de sabotarea convenției de armistițiu". În dezacord cu punctul de vedere al ziarului „Scânteia", „Dreptatea" din 6 noiembrie, publica pe prima pagină un articol de fond, nesemnat, în care se sublinia încrederea în noul guvern și în dorința acestuia de a îndeplini condițiile de armistițiu. Frecvența cu care apar în ziare aceste asigurări asupra bunei credințe a guvernului român aveau rolul de a-i liniști pe aliați, dar mai ales pe sovietici și de a contracara acuzațiile partidelor de stânga[43].

În același timp continuau încercările de redefinire a sintagmei „cetățean sovietic" și procesul de repatriere. „Scânteia" continua să publice comunicatele adresate cetățenilor sovietici, în 3 și 4 noiembrie. Din comunicate aflăm că până la începutul lunii noiembrie fuseseră, deja, trimise în Uniunea Sovietică două grupuri de „cetățeni sovietici", în 25 și 26 octombrie, și se pregătea pentru 6 noiembrie un al treilea grup. „Scânteia" a fost singurul ziar care anunța prelungirea termenului pentru înscrierea „cetățenilor sovietici" pe listele de repatriere și se observă pentru prima dată folosirea sintagmei din textul oficial al Convenției de Armistițiu, dovadă a impunerii interpretării sovietice: *„repatrierea tuturor cetățenilor internați sau luați cu sila, precum și celor evacuați în România"* (s. ns., M.T.). Această formulare dezvăluie evoluția discuțiilor pe tema definirii termenului de „cetățean sovietic". Erau incluși între „cetățenii sovietici" toți cei refugiații din Basarabia de după 28 iunie 1940, dar și autoritățile române evacuate din teritoriile cedate. Refugiul în România, pentru basarabeni și bucovineni, susțineau autoritățile

42. „Scânteia", nr. 47, din 6 noiembrie 1944, p. 1.
43. *Noul guvern și datoria țării*, „Dreptatea", nr. 62, din 5 noiembrie 1944, p. 1.

militare sovietice, nu a însemnat decât retragerea lor din zona de operații militare, sub imperiul panicii care cuprinde în asemenea cazuri populația civilă, și nu dorința de a rămâne cetățeni români. Aceste argumente nu sunt fondate, dovadă multitudinea de cereri de repatriere în România, de după 28 iunie 1940, a basarabenilor[44]. Faptul că basarabenii și bucovinenii s-au refugiat benevol în 1944 și nu constrânși de autoritățile române sau sub imperiul panicii a fost o realitate, susținută de un șir de memorii ale refugiaților, adresate regelui sau primului ministru al României, cu rugămintea să fie lăsați să trăiască în țara pentru care au luptat și ai cărei cetățeni se considerau[45].

Un alt factor de presiune a fost și prima vizită a primului locțiitor al comisarului poporului pentru Afacerile Străine al URSS, A. I. Vâșinschi, la București. Presa anunța sosirea sa, la 8 noiembrie. Vizita avea ca motiv oficial „verificarea executării termenilor armistițiului" și în special a articolului cinci. Vizita acestuia era în principiu doar o manevră de intimidare a guvernului român, și de susținere a acțiunilor comuniștilor de subminare a autorității acestuia. Vizita reprezentantului sovietic se înscria într-un plan general de urgentare a repatrierii tuturor „cetățenilor sovietici" din teritoriile eliberate, dezvăluit de responsabilul acestei operațiuni, gen. Golikov, într-un interviu acordat Agenției TASS. Interviul preluat de „România Liberă" din 13 noiembrie ne dezvăluie stadiul operațiunii, tărăgănarea și chiar refuzul unora dintre guvernele țărilor eliberate de a-i repatria pe toți „cetățenii sovietici". Aflăm din declarații că până la 13 noiembrie, „zeci de mii dintre ei s-au înapoiat în țară din Finlanda, România și Polonia. [...] În mai multe cazuri pe teritoriul eliberat, concetățenii noștri s-au izbit de obstacole în ceea ce privesc adunarea și trimiterea lor în patrie. Guvernul sovietic va lua măsuri energice pentru a desființa aceste anomalii. Și este locul a se crede că ele vor fi suprimate în cel mai scurt timp. "[46] Ziarul revenea, la 15 noiembrie și publica pe larg, în pagina întâi, interviul gen. Golikov

44. Vezi pe larg Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică*, 1944-1950, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 23.

45. *Ibidem,* p. 24.

46. „România Liberă", nr. 90, din 13 noiembrie 1944, p. 4, rubrica „Ultimele știri".

sub titlul *Patria Sovietică dă posibilitatea cetățenilor săi eliberați din prizonierat să participe la lupta antihitleristă*[47]. Promisiunile guvernului sovietic privind asigurarea unui viitor bun în țară după repatriere, erau menite ai atrage pe cetățenii sovietici propriu-ziși, și pe refugiații basarabeni, care încă ezitau să se repatrieze și a contracara zvonurile privind deportarea în Siberia. Golicov declara: „Oamenilor sovietici, eliberați de robia nemțească, le este asigurată posibilitatea întoarcerii în locurile natale și la familiile lor, pentru a se apuca de meseria lor, spre a-și servi cu abnegație poporul și țara." Generalul Golikov acuza, în același interviu, guvernele țărilor eliberate de nerespectarea condițiilor de armistițiu și de încălcarea drepturilor cetățenilor sovietici care doreau, în *unanimitate*, repatrierea. Pentru a rezolva această problemă, promitea că „guvernul sovietic ia toate măsurile pentru a realiza cât mai curând posibil această vie dorință a concetățenilor noștri". Una dintre măsuri a fost și trimiterea de reprezentați sovietici în toate teritoriile eliberate. În România se deplasase însuși primul locțiitor al comisarului poporului pentru Afacerile Străine, A. I. Vâșinski, pentru elucidarea impasului existent în rezolvarea articolului cinci al Convenției de Armistițiu[48].

În acest context se observă, analizând frecvența cu care erau publicate comunicatele privind repatrierea și retrocedarea bunurilor sovietice, accelerarea discuțiilor oficiale privind definirea termenului de „cetățean sovietic". La 11 noiembrie 1944, reprezentanții sovietici din C.Al.C.(Sovietică) cereau, verbal, guvernului de la București să trimită în Basarabia, „în cel mai scurt timp", toți locuitorii din aceste teritorii care se aflau în România. „România Liberă", în numărul din 11 noiembrie, anunța, publicând comunicatul Ministerului Afacerilor Interne, că până la acea dată, trei grupuri a câte 600 de persoane, „cetățeni sovietici", fuseseră repatriați și se pregătea cel de-al patrulea grup, pentru data de 12 noiembrie[49]. Acestea erau doar cifrele oficiale, pentru că după cererea din 11 noiembrie, sovieticii au și declanșat acțiunea de recuperare a locuitorilor din Basarabia ce se aflau pe teritoriul României și de repatriere forțată, acțiune care s-a făcut,

47. Idem, nr. 92, din 15 noiembrie 1944, p. 1 și 6.

48. Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, Ed. All, București, 1996, p. 34; „Scânteia", nr. 54, din 14 noiembrie 1944, p. 4.

49. „România Liberă", nr. 88, din 11 noiembrie 1944, p. 5, rubrica „Informațiuni".

chiar de la început, nu numai prin nesocotirea dorinței exprimate în scris de locuitori, ci și a normelor impuse de C.Al.C. (Sovietică). La cererile verbale de urgentare a repatrierii „cetățenilor sovietici", făcute în contextul vizitei lui A. I. Vâșinski, guvernul român a remis, în data de 15 noiembrie, Comisei Aliate o notă diplomatică și un referat, care invocau dreptul de opțiune pentru refugiații basarabeni, potrivit principiilor de drept internațional[50].

În paralel a continuat acțiunea de înscriere a „cetățenilor sovietici" și de îmbarcare pentru repatriere, dar și acțiunea de urmărire și repatriere forțată a celor care refuzau să se înscrie, acțiune despre care presa nu avea posibilitatea de a scrie, în condițiile funcționării cenzurii sovietice. Presa consemna doar etapele repatrierii oficiale. „Libertatea" din 15 și 18 noiembrie publica, la rubrica „Informațiuni", două noi comunicate ale Ministerului Afacerilor Interne privind obligația „cetățenilor sovietici" înscriși de a se prezenta pentru triere și repatriere, cu al cincilea grup de 600 de persoane, pregătit pentru data de 18 noiembrie. Un alt comunicat a fost publicat în „Scânteia" din 26 noiembrie, privind pregătirea celui de al șaselea grup de 600 de persoane, și obligativitatea prezentării celor înscriși. „România Liberă" publica aceleași comunicate, care prevedeau și pedepsele aplicabile celor care se sustrăgeau, fapt care dovedește că la acea dată, oficialii sovietici deja refuzaseră dreptul de opțiune refugiaților basarabeni, deși răspunsul oficial a venit abia la 3 decembrie[51]. C.Al.C. (Sovietică) respingea, la acea dată, argumentele notei române din 15 noiembrie, pe motiv că Basarabia ar fi fost „luată cu forța" de la URSS de către România, în 1918[52]. Autoritatea dreptului internațional în această chestiune nu era recunoscută de către reprezentanții Uniunii Sovietice ci doar a dreptului sovietic, care nu prevedea dreptul de opțiune pentru populația din teritoriile ocupate în 1940, considerându-i automat cetățeni sovietici.

50. *Referat al Biroului Politic al Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului.*, în Lidia Brânceanu, Adina Berciu-Drăghicescu, *op. cit.*, p. 49.

51. „Libertatea", nr. 80, din 15 noiembrie 1944, p. 7, rubrica „Informațiuni" și nr. 83, din 18 noiembrie, p. 7, aceeași rubrică. „România Liberă", nr. 92, din 15 noiembrie 1944, p. 3 și nr. 9 , rubrica „Viața Politică"; „Scânteia", nr. 56, din 15 noiembrie 1944, p. 1 și nr. 66 din 26 noiembrie, p. 5.

52. Lidia Brânceanu, A. Bercu-Drăghicescu, *op. cit.*, p. 134.

Guvernul român a propus, în timpul discuțiilor, care au continuat în luna decembrie, o serie de excepții de la „repatriere", rezultate din interpretarea legilor sovietice, în momentul în care argumentele bazate pe dreptul internațional au fost respinse. Între categoriile exceptate ar fi intrat persoanele plecate de multă vreme din Basarabia, cele ce se născuseră și se căsătoriseră sub jurisdicția legilor românești, copiii adoptați de cetățeni români, oameni bătrâni de peste 60 de ani, invalizi, soldați, funcționari de stat și pensionari. Președintele Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului, Savel Rădulescu, a solicitat, în timpul discuțiilor, generalului Vinogradov să suspende orice transport de basarabeni și bucovineni până când s-ar fi obținut răspunsul la propunerile făcute de cabinetul Rădescu[53]. Cererea a fost refuzată de partea sovietică, fapt dovedit prin continuarea, în luna decembrie, a publicării unor noi comunicate privind repatrierea „cetățenilor sovietici".

În aceste condiții, în anunțurile Ministerului de interne încep să fie inserate și indicii privind modalitățile de evitare a repatrierii. Nu este întâmplător faptul că aceste anunțuri au fost tipărite mai ales în presa partidelor istorice. În „Viitorul" se anunța data îmbarcării celui de al șaptelea grup de 600 persoane. În același timp era subliniat faptul că cei înscriși nu se puteau îmbarca fără adeverința medicală din care să se constate că persoana care se repatria nu era suferindă de nicio boală infecțioasă. Mai mult sunt indicate locurile de unde se puteau procura astfel de adeverințe medicale gratuite, eliberate fie de către medicii oficiali ai Spitalelor de Stat (pentru București spitalele Brâncovenesc, Colțea și Colentina) ori a circumscripțiilor medicale sau de medicii comunali însărcinați cu vizita medicală a tuturor hotelurilor din București în care se găseau cazați cetățeni sovietici[54]. Din acest moment astfel de adeverințe au fost eliberate pentru mulți dintre refugiații care nu doreau repatrierea. Până la sfârșitul lunii au mai fost pregătite încă patru transporturi oficiale de repatriați, și, cine știe, câte transporturi neoficiale. „Dreptatea" din 23 decembrie, publica comunicatul

53. Dinu C. Giurescu, *op. cit.,* p. 117.
54. „Viitorul", nr. 9368, 5 decembrie 1944, p. 3.

Ministerului Afacerilor Interne, care anunța pregătirea celui de-al zecelea grup de 600 de persoane, pentru data de 23 decembrie. Potrivit comunicatului erau obligați să se prezinte toți cei înscriși iar cei care s-ar fi sustras, urmau a fi pedepsiți: „Acei care, fără nici o justificare încuviințată se vor sustrage acestui transport, vor fi îndepărtați din hoteluri și tuturor li se va ridica dreptul la cantină, aceasta deosebit de măsurile severe care vor fi luate împotriva lor, așa după cum s-a hotărât de comun acord cu Comisiunea Sovietică de Control."[55] Aceste prevederi demonstrează că până la acea dată mulți, dintre cei înscriși pe liste, au refuzat ulterior îmbarcarea, poate și în contextul circulării unor zvonuri precum că cei repatriați erau de fapt deportați în Siberia sau închiși în lagăre.

În același timp, guvernul român a fost obligat să urgenteze acțiunea de adoptare a unor legi speciale pentru aplicarea articolului 12 din Convenția de Armistițiu, privind retrocedarea bunurilor sovietice, dar și a unei legi de pedepsire a sabotorilor acestei Convenții, fapt care a constituit o nouă metodă de presiune și constrângere pentru aplicarea articolului 5. Astfel a fost adoptat Decretul-lege nr. 571/1944, privind retrocedarea bunurilor luate în timpul războiului de pe teritoriile sovietice, publicat în „Dreptatea", „Scânteia", „Libertatea" și alte ziare din 8 noiembrie[56]. Aplicarea acestui decret a fost urmărită de presă. Constituirea Comisiei Române pentru restituirea bunurilor sovietice, a fost anunțată în „România Liberă" din 12 noiembrie și „Scânteia" din 13 noiembrie. Aceleași ziare anunță expirarea termenului de predare a „bunurilor jefuite din Uniunea Sovietică", și publică unele lămuriri asupra decretului[57]. „Libertatea" din 13 noiembrie publica comunicatul privind ultimul termen pentru restituirea bunurilor sovietice, în comunicat precizându-se că legea, prin modificările aduse în 13 noiembrie, prevedea: „Obligația de predare a bunurilor prevăzute de art. 1 din Decretul Lege, există și pentru deținătorii de bunuri cari provin din Basarabia și Bucovina de Nord, până la limita frontierei

55. „Dreptatea", nr. 102, din 23 decembrie 1944, p. 3.

56. Idem, nr. 64, din 8 noiembrie 1944, p. 2.

57. „România Liberă", nr. 89, din 12 noiembrie 1944, p. 3; „Scânteia", nr. 53, din 13 noiembrie 1944, p. 6.

din iunie 1940, conform art. 4 din Convenția de Armistițiu."[58] În privința adoptării legii de pedepsire a sabotorilor armistițiului, cerută imperativ de C.Al.C. (Sovietică) și de presa partidelor de stânga, „Dreptatea" anunța la 23 decembrie că guvernul român a realizat și această cerere, fiind acceptat proiectul propus de Ministrul Justiției, Lucrețiu Pătrășcanu[59]. Prin aceste două legi erau instituite noi posibilități de constrângere a autorităților românești pentru predarea refugiaților basarabeni dar și de împiedicare a acestora de a se sustrage de la repatriere.

La sfârșitul lunii decembrie orice discuție privind repatrierea a fost suspendată de partea sovietică. Gen. Vinogradov comunica părții române că „textul juridic românesc conține nuanțe juridice care trebuie examinate cu mare atenție de specialiști sovietici, de aceea va trimite textul la Moscova"[60]. Comunicarea ei la Moscova și așteptarea răspunsului a pricinuit o nouă amânare a rezolvării problemei refugiaților basarabeni, până în momentul în care s-a instaurat un guvern prosovietic, care să renunțe la orice discuție și să aplice condițiile armistițiului potrivit interpretărilor sovietice. Această amânare nu era de înțeles în condițiile în care C.Al.C. avea mandatul general de a discuta toate condițiile de aplicare a Convenției de Armistițiu, și, teoretic, Moscova nu avea nici o autoritate în domeniu, doar cea a unui ocupant. Din ianuarie 1945, sub presiunile exercitate de reprezentanții C.Al.C. (Sovietică), Jandarmeria și Poliția române au pornit o adevărată vânătoare împotriva celor veniți din Basarabia, pentru a-i forța să se întoarcă în teritoriile respective, și s-a urgentat acțiunea de predare a bunurilor sovietice de către refugiații basarabeni, stabilindu-se termene foarte scurte. Abia în martie s-au mai purtat unele discuții, în urma cărora toate ministerele erau obligate să întocmească tabele cu toți „cetățenii sovietici" aflați în România până la 5 martie 1945, discuții întrerupte în condițiile crizei politice și a impunerii guvernului P. Groza. Pentru această perioadă se reduce

58. „Libertatea", nr. 78, din 13 noiembrie 1944, p. 5.
59. „Dreptatea", nr. 102, din 23 decembrie 1944, p. 3.
60. Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *op. cit.*, p. 135.

numărul comunicatelor privind repatrierea „cetățenilor sovietici”. Autoritățile românești au sperat în obținerea acceptului sovietic pentru exceptarea de la repatriere a unora dintre refugiați. În urma indicațiilor primite de la Moscova, în mai 1945, C.Al.C.(Sovietică) a luat hotărârea încetării aplicarea articolului cinci, până la semnarea Tratatul de Pace dar s-a impus ca toți basarabenii și bucovinenii aflați în România, indiferent dacă intrau sau nu sub incidența Decretului sovietic din 1941, să fie identificați și înregistrați pentru a se ține o evidență a lor[61]. Așadar, în orice caz din punct de vedere teoretic, toți românii ceruți a fi repatriați în URSS, precum și marea majoritate a refugiaților basarabeni și bucovineni din România, au beneficiat până la Tratatul de Pace de la Paris din 1946, de o suspendare a plecărilor din țară. Neoficial au continuat acțiunile de urmărire și capturare a refugiaților în vederea repatrierii, mai bine spus a deportării.

După 6 martie 1945, autoritățile pro-comuniste au acceptat, fără obiecții, teoriile sovietice despre „reunificarea Basarabiei cu Uniunea Sovietică” și „reunirea Bucovinei de nord cu Ucraina Sovietică”, fapt reflectat și în renunțarea la discuțiile privind repatrierea obligatorie a refugiaților[62]. Menținerea unor relații bune cu aliații și mai ales cu Uniunea Sovietică a însemnat, pentru perioada de început a regimului comunist, acceptarea necondiționată a pierderilor teritoriale și nediscutarea problemei acestor teritorii, fapt care, dealtfel, nu contravenea poziției oficiale a comuniștilor români față de această problemă[63].

---

61. Notă asupra ședinței de la 22 mai 1945, între Pavlov și M. Ghelmegeanu, în *România. Viața politică în documente 1945* , coord. Ioan Scurtu, București, Arhivele Statului București, 1994, p. 252.

62. Ion Șișcanu, *Basarabia în contextul relațiilor sovieto-române. 1940* , Ed. Civitas, Chișinău, 2007, p. 13.

63. Pantelimon Halipa, Nicolae Nitreanu, Victor Nitreanu, *op. cit.,* p. 24-25. Fără a găsi scuză guvernului român, reprezentanții de seamă ai românilor basarabeni și bucovineni refugiați în România explicau astfel poziția acestuia în primul deceniu al regimului comunist față de rapturile teritoriale: „În România nu se putea pronunța numele de Basarabia și Bucovina pentru că guvernul sovietic a impus guvernului român o convenție care pedepsește aspru pe cel ce le pronunță. Iar guvernul român a transformat-o în lege și a pus-o și în codul penal care prevedea „infracțiunea de înrăutățire și stricare a bunelor relații cu statele vecine” și pedepse grele.

Toate încercările guvernului român de a trata chestiunea refugiaților cu reprezentanții sovietici din Comisia Aliată de Control nu au dat nici un rezultat. Abia în septembrie 1945, după încheierea tratativelor de la Moscova și revenirea delegației guvernamentale române la București, Petru Groza declara în presă că reușise „lichidarea chestiunii cetățenilor sovietici originari din Basarabia". Stalin acceptase ca refugiații basarabeni să fie folosiți în acțiunea de impunere a limbii ruse în școlile românești. Această declarație a fost publicată în ziarul „Frontul plugarilor" din 15 septembrie 1945. De altfel, chiar și această înțelegere a fost nu o dată încălcată de organele sovietice**,** procesul de repatriere forțată continuând. În contextul acesta refugiații basarabeni, și în general toți cei vizați de articolul cinci, au uzat de mai multe forme de sustragere de la „repatriere". Cea mai răspândită formă de sustragere a fost dispariția din localitățile în care domiciliau a celor forțați să plece[64]. Amenințați cu transferul forțat în Uniunea Sovietică unii dintre refugiați, deciși să rămână în România, au uzat de acte false (certificate de repatriere din 1940, certificate de rezidență în România dinainte de 1907, certificate medicale pentru boli infecțioase).

Deși Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului și guvernul român s-au opus „repatrierii cetățenilor sovietici", în tot timpul discuțiilor purtate, aceștia au fost trimiși, în mod abuziv în URSS. Pentru a-i determina pe basarabeni la „repatrieri benevole", au fost folosite măsuri de constrângere precum: concedierea din serviciile publice și particulare, invitări repetate și aduceri cu forța la poliție și în fața reprezentanților Comisiilor de repatriere, domicilii forțate, concentrări în lagăre, îmbarcarea cu forța în vagoane, înfometarea și multe altele. Din teama de a nu intra în conflict cu autoritățile rusești, unele organe românești de ordine publică au dovedit exces de zel în executarea operației de repatriere, poate și pe fondul ordinelor

64. Antonio Faur, *Aspecte ale situației românilor basarabeni și bucovineni de pe teritoriul Bihorului (septembrie 1944-sep-tembrie 1945). Contribuții documentare*, în *Sovietizarea nord-vestului României, 1944-1950*, Satu Mare, 1996, p. 111 și urm. Potrivit datelor oficiale, numai în perioada cuprinsă între 23 august 1944 și 30 septembrie 1946 autoritățile sovietice au repatriat forțat 56.450 de persoane, dintre care 38.352 erau basarabeni, 8.198 bucovineni și 9.900 români de la est de Nistru.

contradictorii ce se transmiteau de la București. Acestea explică faptul că numărul de repatriați, în final, a fost destul de mare, deși examinând comunicatele oficiale până la sfârșitul lunii decembrie 1944, observăm că potrivit listelor oficiale au fost repatriate, cu acte, doar 6000 de persoane, 10 transporturi a câte 600 de persoane, în intervalul 23 octombrie 1944, când presa anunța îmbarcarea primului lot și 23 decembrie 1944, când presa anunța îmbarcarea celui de-al zecelea lot. Astfel nu se explică, decât prin continuarea repatrierii forțate, creșterea numărului de repatriați, până în septembrie 1946, la 56.450 de persoane dintre care 38.352 basarabeni. În ciuda presiunilor pentru aplicarea, în spiritul interpretării sovietice, a articolului cinci din Convenția de Armistițiu, și a acțiunilor de repatriere forțată, peste 300.000 de așa-ziși „cetățeni sovietici" au reușit, cu concursul autorităților române să se sustragă de la „deportare"[65].

În concluzie, repatrierea „cetățenilor sovietici" s-a făcut prin nesocotirea totală a principiilor de drept internațional, a legislației românești și, în special, a dorinței celor veniți de bună voie în țară. Astfel libertatea de opțiune în ceea ce privește identitatea națională a basarabenilor a fost refuzată, iar identitatea lor românească negată, la fel și identitatea lor etnică. În timpul regimului comunist, în Republica Moldova au existat construcții deliberate ale națiunii, așa cum a fost crearea conceptelor cvasiteoretice despre limba și națiunea moldovenească, și au existat procese instituționalizate de creare a unei identitătii naționale bazate pe cetățenia sovietică. Astăzi cercurile proeuropene de la Chișinău consideră că acordarea cetățețeniei române reprezintă o modestă compensație pentru chinurile pe care românii uitați în afara granițelor le-au îndurat de aproape 80 de ani[66]. Considerăm că este necesară o compensație pentru toate chinurile îndurate atât de refugiați cât mai ales de cei rămași în Basarabia. Totuși nu trebuie uitat faptul că guvernele de atunci de la București au făcut tot posibilul, în contextul internațional cunoscut, pentru a se reveni asupra definirii abuzive din partea sovieticilor a statutului

65. Anatol Petrencu, *op. cit.*, Chișinău, 1999, p. 158.
66. „Pro Cetatenie Româna", http://www.basarabeni.ro/ și http://www.cetatenia.ro

juridic al refugiaților basarabeni, și implicit al tuturor românilor din teritoriile pierdute. Nu știu dacă pentru generațiile de astăzi ale românilor din Basarabia cetățenia română însemnă totodată regăsirea identității lor naționale. Dacă pentru refugiații basarabeni păstrarea cetățeniei române după 23 august 1944 a fost un aspect al luptei pentru păstrarea identității naționale, astăzi mai degrabă credem că se tinde spre crearea unei noi identități, europene, prin intermediul cetățeniei române. Este de salutat faptul că acele măsuri abuzive de anulare a dreptului la cetățenia română și de negare a identității românești a populației majoritare din Basarabia, au fost incluse în 2010 în *Raportul privind crimele comunismului în Basarabia*, *alcătuit de Comisia pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova*[67].

67. Raportul final al Comisiei Cojocaru, prezentat președintelui Mihai Ghimpu la 31 mai 2010, punctele 16 și 28. Accesat pe http://www.voceabasarabiei.net/stiri/politica/9342-raportul-comisiei-pentru-studierea-i-aprecierea-regimului-comunist-totalitar-din-republica-moldova (Ianuarie 2011).

IMPACTUL EVENIMENTELOR DIN VARA ANULUI 1940 ASUPRA LOCUITORILOR DE ORIGINE EVREIASCĂ DIN BASARABIA

Dr. Florin STAN *

„…Prima problemă care s-a pus în mod imperios, ținând seama de starea de spirit a populațiunii, de ideile directoare de la Centru, precum și de faptul că evreii trebuiau supuși unui regim corespunzător atitudinii și faptelor din epoca cedării Basarabiei, a timpului petrecut sub dominațiunea sovietică și a comportării lor pe timpul operațiunilor militare din iunie și iulie 1941 - a fost problema evreiască”[1].

General Constantin Voiculescu, guvernator al Basarabiei (19 iulie 1941-1 aprilie 1943)

Anul 1940, an tragic în istoria românilor[2], a marcat sfârșitul granițelor României Mari. Într-un context în care evoluția ostilităților celei de-a doua conflagrații mondiale a impus autorităților române o reorientare diplomatică, din mers, de partea Axei, politica internă fiind, de asemenea, afectată de considerente externe și determinări care au adus atingere inclusiv coabitării populației române cu una dintre etniile bine reprezentate în

* Doctor în Istorie, șef secție Istorie, Muzeul Marinei Române, Constanța.

7. Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău (A. N. R. M.), *Fond 706*, inv. 1, dosar nr. 22, f. 4.

2. Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1992.

cadrul demografiei României[3], acest an a premers momentului care a marcat „fracturarea unei lungi conviețuiri"[4]. Din această perspectivă considerăm utilă tratarea impactului evenimentelor din vara anului 1940 asupra locuitorilor de origine evreiască din Basarabia, condiție a înțelegerii extinse a dimensiunii manifestării unui fenomen care a afectat poporul evreu la scară europeană.

Încă de la început dorim să reliefăm că anul 1940 a fost decisiv în privința raportării celei mai mari părți a opiniei publice din România la așa-numita „problemă evreiască". Acest aspect este vădit în urma ocupării ținuturilor românești din Est către marele vecin de la Răsărit. În iulie 1940, în urma evenimentelor dureroase prilejuite de cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei cu ținutul Herța către U.R.S.S., presa din România și nu numai a „explodat", evreii fiind acuzați și trași la răspundere pentru situația tragică a românilor basarabeni și pentru atitudinea manifestată în timpul zilelor în care se consuma ultimatumul sovietic[5]. *Curentul* din 1 iulie 1940 a publicat la pagina informațiilor de ultimă oră titlul după care „în Basarabia și Nordul Bucovinei trupele rusești comit acte samavolnice. Evreii s-au dedat la acte de molestare în orașele celor două provincii"[6]. Tot aici se mai anunța, preluându-se din știrile emise de *Radio Roma* la 29 iunie 1940, că „față de atitudinea pe care au manifestat-o evreii din orașele ocupate de trupele sovietice, atitudine care se cunoaște din relatările făcute de refugiați, în întreaga țară domnește o atmosferă de dispreț față de evrei"[7].

3. La recensământul național din anul 1930 au fost înregistrați 756.930 de evrei, aceștia constituind a treia minoritate din România din punct de vedere numeric, după cea maghiară și cea germană. Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Paideia, 1999, pp. 35-51.

4. Lya Benjamin, Dumitru Hîncu, Hary Kuller, Ioan Șerbănescu, *1941. Dureroasa fracturare a unei lungi conviețuiri*, București, Centrul pentru Studierea Istoriei Evreilor din România, 2001.

5. Comandor Gheorghe Vartic, *Considerații cu privire la retragerea armatei române din Basarabia și nordul Bucovinei (28 iunie-3 iulie 1940)*, în *Revista de Istorie Militară*, 1 (65), București, 2001, pp. 33-37. Elefterie Negel, redactor al *Universului* pentru Basarabia a scris pentru cotidian, la 1 iulie 1940, un cuprinzător articol despre *Tragedia evacuării Basarabiei*, în *Situația evreilor din România.* Vol. I *(1939-1941), partea întâi*, pp. 159-164. A se vedea, extins, Gh. Tătărescu, *Evacuarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1940.

6. *Curentul*, anul XIII, nr. 4448, Luni, 1 iulie 1940, p. 8.

7. *Ibidem.*

Scriitorul Emil Dorian a notat în jurnalul său, la data de 30 iunie 1940: „Ceea ce s-a așteptat s-a întâmplat: un resentiment din ce în ce mai puternic împotriva evreimii, pentru felul în care evreii din Bucovina și Basarabia ar fi întâmpinat pe ruși. Oficina radiofonică din Roma răspândește cu sânge rece cele mai fanteziste mârșăvii, pe care gazetele le reproduc cu litere groase”[8].

Comunicatul M.A.I. privind situația din cele două provincii, publicat în presă la 2 iulie 1940 într-un fragment cu caractere accentuate, arăta următoarele: „Populația evreiască originară din Basarabia, aflată în interiorul țării, continuă să treacă Prutul pe teritoriul basarabean. În cursul zilei de azi 7.600 de evrei au trecut prin punctele Ungheni și Cristești, 2.000 evrei prin Galați-Reni”[9]. Se urmărea astfel dovedirea simpatiei evreilor față de ocupantul sovietic, în contrast cu atitudinea românilor, ceea ce, evident, era menit să ducă la creșterea sentimentelor antisemite în rândul populației. În același număr al cotidianului care a publicat comunicatul Internelor, Pamfil Șeicaru a scris un „Apel către români”, condamnând atitudinea evreilor, atât pe cei din regiunile cedate, cât și pe cei din țară, îndemnând momentan la calm și reținere: „Nici o inițiativă particulară, împotriva provocărilor iudaice!” – pentru un „«mâine» care se apropie cu fulgerări de furtună” și „care vine, implacabil ca și destinul”, Israelul aflându-se „în zodia rea a ispășirilor”[10].

La 6 iulie 1940, în *Neamul românesc. Foaie culturală, economică, socială și națională*, istoricul Nicolae Iorga a publicat cunoscutul articol „De ce atâta ură?”, care acuza populația evreiască din ținuturile evacuate de către administrația românească pentru comportamentul calificat drept imoral, injust și nerecunoscător față de români[11].

8. Emil Dorian, *Jurnal din vremuri de prigoană*, București, Editura Hasefer, 1996, p. 110.

9. *Curentul*, anul XIII, nr. 4449, Marți, 2 iulie 1940, p. 1.

10. *Ibidem*, p. 6. E. Dorian a notat în jurnalul său, la 5 iulie 1940, întâlnirea avută de doi evrei cu dr. Vaida Voevod, căruia îi făceau cunoscut un ajutor evreiesc pentru refugiații basarabeni. Răspunsul lui Vaida a fost următorul: „Sunt impresionat de gestul dumneavoastră, dar să știți că eu nu îi pot face publicitate, fiindcă acum nu numai că trebuie evitat să se facă cunoscut tot ce v-ar face simpatici, dar trebuie făcut totul spre a obține un rezultat contrariu. (…) Nu se mai poate face nimic pentru dumneavoastră. Să știți că vine pentru dumneavoastră cel mai îngrozitor timp!”, cf. E. Dorian, *op. cit.*, pp. 112-113.

11. *Neamul românesc*, anul XXXV, nr. 146, Sâmbătă, 6 iulie 1940, p. 1.

Ancheta trimisului special al *Curentului*, P. Tipărescu, dezvăluia „Cum s-a făcut evacuarea Basarabiei", concluzionându-se: „Cei care au fost umiliți o clipă de bandele din Basarabia și Bucovina, duc cu ei la vetrele lor imaginea reală a jidovului trădător și învață pe frații și copiii lor să ceară capul lui Iuda"[12]. În ziua următoare autorul a revenit asupra aceluiaşi subiect, subliniind: „Cele mai deşănţate manifestări de simpatie pentru trupele ocupante le-au făcut evreii, permanenții intermediari internaționali"[13].

Față de toate aceste acuzații, ziarul *Renașterea noastră* a exprimat o atitudine ce reprezenta punctul de vedere al evreimii române față de evenimentele din iunie-iulie 1940 și care se pare că este textul pregătit de Șef Rabinul dr. Al. Șafran pentru a fi prezentat în Senat, în ședința din 4 iulie 1940: „Nenorocirea care s-a abătut asupra Țării și care a prilejuit puternice manifestațiuni de solidaritate națională găsește populațiunea evreiască strâns legată de suferința și de soarta poporului român. (…) Suntem convinși că spiritul de dreptate care a călăuzit întotdeauna pe conducătorii acestei țări va dăinui de-a pururi, strângând laolaltă pe toți fiii României. Trăiască Maiestatea Sa Regele! Trăiască România!"[14].

Amintim aici și atitudinea Comunității Evreilor din Bacău care a emis un comunicat în care anunța că a luat act „cu durere (...) de versiunile răspândite cu prilejul grelei încercări prin care trece azi Țara și că anumite elemente evreiești din Basarabia și Nordul Bucovinei, profitând de împrejurările turbure când până și pușcăriașii au fost eliberați din închisori, după informațiile noastre, s-ar fi dedat la acte reprobabile. Populațiunea evreiască băștinașă a acestui oraş, înfierează cu cea mai mare energie și indignare asemenea fapte odioase și incompatibile cu credința noastră nestrămutată despre cauzele drepte ale României. Ca buni și loiali cetățeni ai acestei țări, ne simțim copleșiți de cumplită îndurerare declarând complecta noastră desolidarizare de

12. *Curentul*, anul XIII, nr. 4455, Luni, 8 iulie 1940, p. 7.

13. Idem, nr. 4456, Marți, 9 iulie 1940, p. 3.

14. *Renașterea noastră*, nr. 717, 6 iulie 1940, *apud* Federația Comunităților Evreiești din România/Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, *Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940). Documente (extrase)*, București, Editura Hasefer, 1998, pp. 405-406.

aceste elemente iresponsabile cu cari n-am avut și nu avem nimic în comun și cu cari nu putem fi confundați. Reînnoim și cu acest prilej sentimentele noastre de devotament față de Tron și Țară, fiind gata pentru îndeplinirea supremei datorii, oricând Țara ne-o cere"[15].

După eliberarea ținuturilor care fuseseră ocupate de către Uniunea Sovietică în iunie 1940[16], autoritățile române au echivalat evreii cu o masă ostilă, aceștia fiind judecați pentru atitudinea filocomunistă și antiromânească a unora dintre conaționalii lor din timpul cedării teritoriilor de Est în vara anului 1940[17] și ocupației sovietice care a urmat. Din analiza rapoartelor comisariatelor circumscripțiilor de poliție din Chișinău nr. 1[18], nr. 2[19], nr. 3[20], nr. 4[21], nr. 5[22], nr. 6[23], al Comisariatului de Poliție al Ghetoului[24] și al Biroului Poliției de Siguranță al Chesturii Poliției Chișinău[25], înaintate conducerii Chesturii Poliției Chișinău și

15. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (A.C.N.S.A.S.), *Fond Documentar*, dosar nr. 11.743/11, f. 123.

16. După eliberarea teritoriilor românești de sub ocupația Uniunii Sovietice, Basarabia, nordul Bucovinei și Ținutul Herța, în august 1941 guvernul României a hotărât ca provinciile dezrobite să fie organizate distinct, în acest sens adoptându-se, la 3 septembrie 1941, *Decretul-Lege nr. 790 pentru organizarea Basarabiei și Bucovinei*. Anatol Petrencu, *România și Basarabia în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, Chișinău, Epigraf, 1999, pp. 73-83. La A.N.R.M., *Fond 706*, inv. 1, dosar nr. 36/1941, prevederi pentru organizarea provinciei.

17. Gheorghe Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, București, Editura Univers enciclopedic, 1996, pp. 205-238. Un exemplu de document care ilustrează implicarea evreilor în evenimentele prilejuite de cedarea Basarabiei: o dare de seamă a Poliției de Reședință Bălți, Biroul Siguranței, A.N.R.M., *Fond nr. 1.456*, inv. nr. 5, dosar nr. 284, ff. 40-44. Asemenea atitudini au fost recunoscute mai ales la unii dintre evreii din centrul provinciei, Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască.* Vol. I. *Partea întâi. 1933-1944*, București, Editura Hasefer, 2001, p. 208.

18. A.N.R.M., *Fond 679*, inv. 1, dosar nr. 6.586, partea a II-a, f. 402.

19. *Ibidem*, ff. 403-404.

20. *Ibidem*, f. 405.

21. *Ibidem*, f. 406.

22. *Ibidem*, f. 411.

23. *Ibidem*, f. 407.

24. *Ibidem*, ff. 408-408 verso.

25. *Ibidem*, ff. 400-400 verso. În acest raport s-a reținut diferența între evreii săraci și cei bogați, primii fiind, cu precădere, participanții la manifestările antiromânești. „Această operă este aproape exclusiv a păturei de jos a elemntului jidovesc, care nu a cruțat nici chiar pe coreligionarii lor, jidani înstăriți și cari din cauza invidiei celor săraci au avut sub ocupația sovietică aproape aceeași soartă ca și românii. Jidanii înstăriți dacă nu au fost executați pe loc, după o îndelungată deținere la închisoarea locală au fost deportați", *Ibidem*, f. 400 verso.

Prefecturii Lăpușna în luna octombrie 1941, în care au fost sintetizate aspecte legate de atitudinea populației evreiești în zilele cedării Basarabiei în vara anului 1940 și în perioada retragerii sovieticilor din această provincie în vara anului 1941, ca și alte elemente menite să ajute organele de Poliție ale municipiului în organizarea măsurilor de refacere și asigurare a ordinii și liniștii în regiunea de competență, rezultă, aproape invariabil, manifestarea profund ostilă a evreilor împotriva românilor în timpul retragerii administrației Bucureștiului și a armatei române în iunie 1940, numeroasele distrugeri și incendieri de imobile și instituții provocate de către sovietici[26] în colaborare cu unii evrei din Chișinău în momentul retragerii, ca și alte aspecte reprobabile. Am remarcat însă o excepție, cea a Comisariatului Circumscripției de Poliție nr. 1, în care comisarul N. Lisievici a consemnat: „Nu avem date precise în legătură cu acțiunea elementului jidovesc la ocuparea Basarabiei de către ruși. Orori și deportări s-au făcut în bloc însă nu cunoaștem nume precise decât foarte puține"[27].

În documentul intitulat *Dare de seamă asupra acțiunii de prigoană desfășurată de elemente minoritare asupra armatei și populației românești în perioada 28 iunie 1940-16 iulie 1941 în Basarabia*, întocmit în august 1941 în cadrul Biroului Siguranței de pe lângă Chestura Poliției Chișinău[28], s-a consemnat că, la 28 iunie 1940, „în general, atitudinea minoritarilor a fost ostilă față de elementul românesc și armata noastră în retragere (nu putem preciza prea multe cazuri întrucât acestea s-au petrecut mai mult pe traseele de retragere)"[29]. După instalarea administrației sovietice, împreună cu organele NKVD-ului, s-a subliniat că „primii care s-au pus în slujba NKVD au fost evreii", care, prin denunțuri și „afirmații mincinoase" au agravat situația

26. Un studiu documentat despre distrugerile provocate de sovietici în metropola Basarabiei cu prilejul retragerii din iulie 1941, la Maria Vieru-Ișaev, *1941. La ordinul Moscovei, Chișinăul a devenit „orașul ruinelor„*, în *Revista de Istorie Militară*, București, nr. 1-2 (81-82), 2004, pp. 56-64.

27. A.N.R.M., *Fond 679*, inv. 1, dosar nr. 6.586, partea a II-a, f. 402.

28. Idem, *Fond 680*, inv. 1, dosar nr. 4.275, ff. 21-27.

29. *Ibidem*, f. 21.

românilor, amintindu-se cazul relatat de pensionarul Gheorghe Palma, care a declarat că tatăl său, Teodor V. Palma, a fost ridicat de evreul Gherș Haim, aflat în serviciul sovieticilor, fiind dus în suburbia Visterniceni și executat prin împușcare. După același Gh. Palma, alți evrei care au procedat la arestarea unor cetățeni recunoscuți pentru sentimentele pro-românești au fost: croitorul Vodovoz Haim, Alterman Carina, funcționar comercial, Rabinovici Pinia, comerciant, Lipschin Haim, fără ocupație și Nisoznic Ițik, vânzător ambulant[30]. Autorii documentului mai arătau că Vasile Afanasiu din Chișinău, proprietarul firmei de manufactură „Magazinul nostru", a fost reclamat de angajatul său, evreul Bubiș Leib, pentru că ar fi exploatat muncitorii și vânzătorii. Pentru această reclamație, V. Afanasiu a fost condamnat la deportare[31]. Un alt evreu, Mesojnic Iosif din Chișinău, a denunțat organelor NKVD pe funcționarul Melnic Grigore pentru sentimente românești și, în consecință, acesta a fost deportat[32]. Alți evrei nominalizați, pe baza unor declarații acordate de diverși cetățeni din Basarabia, ca fiind ostili populației românești, prin denunțurile acestora românii ajungând să fie deportați de către sovietici, au fost: Morceco Cațap, Clapavuh Avram, Barunfield Iacob, Chipercenschi David ș. a.[33]. În document se mai arată că „într-o măsură mai redusă decât evreii, la prigoana armatei române la data de 28 iunie 1940 și față de elementul românesc sub ocupația sovietică", au contribuit și unii minoritari de religie creștină, fiind amintiți cetățeni de origine rusă, ucraineană, bulgară, poloneză[34]. În concluziile dării de seamă s-au menționat următoarele: „Minoritatea evreiască a fost acea care în cea mai mare măsură a dezlănțuit prigoana față de populația românească, în timp ce minoritarii ca ruși, bulgari și ucraineni erau ocazional (...). Odată cu începerea războiului, bandele iudeo-comuniste, stăpânite de specificul distructiv al rasei deznădăjduite de faptul că trebuiau să părăsească Basarabia, și-au îndreptat acțiunea lor răzbunătoare

30. *Ibidem*, f. 22.
31. *Ibidem*, f. 23.
32. *Ibidem*.
33. *Ibidem*, ff. 23-25.
34. *Ibidem*, ff. 25-26.

și asupra monumentelor de artă, precum și a locașurilor sfinte (distrugerea Mitropoliei și Catedralei din acest oraș). Dându-și seama că nu mai au nimic comun cu Basarabia, au înțeles să distrugă în mod sistematic toate edificiile din străzile principale, folosind pentru aceasta material exploziv și incendiar. Față de atitudinea avută, evreii, la reocuparea Basarabiei, de teama răspunderii, au fugit odată cu trupele sovietice ce se retrăgeau în dezordine"[35].

La intrarea trupelor româno-germane în Chișinău s-a constatat că pe străzile orașului și la cimitirul evreiesc fuseseră efectuate „execuții sălbatice", cadavrele fiind lăsate neîngropate. După unele zvonuri care circulau prin oraș aceste fapte erau puse în seama unității speciale germane nr. XI, *SS Sturmbannführer* Paul Zapp dezmințind categoric zvonurile într-o convorbire cu colonelul Dumitru Tudosie[36], care a ordonat ca cei care mai răspândesc „acest zvon fals" să fie urmăriți[37].

Potrivit datelor cunoscute, se pare că după eliberarea Chișinăului, la jumătatea lunii iulie 1941 mai mulți evrei din oraș au inițiat o rebeliune. Măsurile luate de autoritățile române au fost dure, vinovații fiind executați. După cum aflăm dintr-o adresă transmisă în teritoriu de către Inspectoratul Regional de Poliție din Chișinău la 25 octombrie 1941, „din cauza insuficienței măsurilor luate cu ocazia executării evreilor ce au luat parte la începutul de rebeliune din 29 și 30 iunie a.c., a fost posibilă luarea de fotografii la cimitirul evreiesc", solicitându-se măsuri pentru „ca aceste fotografii să fie confiscate înlăturându-se răspândirea lor"[38].

Într-o *„Dare de seamă asupra activității unității speciale No XI"* pentru perioada 17-31 iulie 1941, se arăta că trebuie acordată o atenție specială populației evreiești, în Chișinău înaintea înce-

35. *Ibidem*, f. 27.

36. Colonelul Dumitru Tudosie a fost numit de către I. Antonescu, comandant al Garnizoanei Chișinău, A.N.R.M., *Fond 706*, inv. 1, dosar nr. 22/1941, f. 16.

37. Arhivele Militare Române (Arhiva Centrului de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice „General Radu Rosetti". Pitești, în continuare, A.M.R.), *Fond Comandamentul Militar Chișinău*, dosar nr. 9/1941, f. 39.

38. A.N.R.M., *Fond 694*, inv. 3, dosar nr. 141/1941-1942, f. 144; Idem, *Fond 679*, inv. 1, dosar nr. 6.586/partea a II-a, f. 589.

perii ostilităților peste 50% din totalul populației fiind formată din mozaici, numărul acestora, după cum se considera, fiind în continuare numeros în oraș. Se sublinia că din informații personale se aflase că în Basarabia populația evreiască a dat sovieticilor „un foarte mare număr de oameni de încredere" și „toată populația jidovească a primit regimul comunist cu bucurie. După intrarea trupelor româno-germane s-a arătat că peste tot unde s-au întreprins acțiuni în contra nouei orânduiri, peste tot era amestecată și mâna jidovească"[39].

Foarte important pentru înțelegerea contextului în care au fost adoptate anumite măsuri care au afectat și populația evreiască ni se pare a fi *Ordinul special nr. 29 pentru Corpul 11 Armată* emis de comandantul Armatei a IV-a, general Nicolae Ciupercă, transmis în regim *strict secret* la data de 28 iulie 1941. La punctul 2 – „Curățirea Basarabiei la Sud de linia Grozești (pe Prut), Chișinău, Delacheu (toate inclusiv)" se arăta că în Basarabia au rămas probabil numeroși agenți inamici, aceștia fiind însărcinați cu sabotajul în spatele frontului sau cu acte de terorism. Pentru siguranța spatelui frontului și curățirea completă a zonei s-au ordonat următoarele măsuri: „Toate regimentele de fortificație (...) vor proceda la curățirea completă a Sudului Basarabiei (...). Se vor scotoci toate satele și pădurile, controlând, împreună cu jandarmii, străinii și oamenii suspecți. Cei bănuiți vor fi arestați. - Cele două batalioane geniu fortificate vor fi folosite pentru a curăți Sudul Basarabiei de minele așezate de inamic pe unele comunicații sau în alte locuri. - În același timp cu curățirea se va aduna tot materialul capturat sau părăsit de inamic. (...) Această acțiune de curățire de elemente suspecte, căutare și depozitare de armament, muniții și alte

39. A.M.R., *Fond Comandamentul Militar Chișinău*, dosar nr. 9/1941, f. 36. Documentul a fost publicat în Ottmar Trașcă, Dennis Deletant, *Holocaustul din România în documente ale celui de-Al III-lea Reich – 1941-1944* -, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2006, pp. 53-56. Atitudinile ostile administrației și trupelor române în retragere nu au aparținut în exclusivitate unor evrei. Documentele de arhivă amintesc și de participarea unor români la aceste manifestări reprobabile din timpul cedării Basarabiei. Un exemplu în acest sens este cel al lui Dumitru Căldăraru, arestat la 30 iulie 1941 pentru că în iunie 1940 „a dezarmat mai mulți ofițeri și soldați, rupându-le epoleții", A.N.R.M., *Fond 680*, inv. 1, dosar nr. 4.232, tom I, f. 19.

materiale de război, va fi condusă de cei doi Comandanți de Brigăzi de fortificație în zone bine delimitate (...)”[40].

Pentru a descuraja eventualele riposte din partea unor evrei, Direcția Generală a Poliției a emis ordinele nr. 64.440 S din 21 octombrie 1941 și nr. 65.601/941 prin care s-a dispus ca în fiecare județ să fie ținuți ca ostatici 20-30 de evrei, reținuți lunar prin rotație, în reședințele de județ[41].

Primele execuții ale unor evrei reținuți ca ostatici în Basarabia eliberată au fost efectuate însă de către Poliția germană anterior emiterii acestor ordine. Astfel, în intervalul cuprins între 10 și 17 iulie 1941 au fost executate la Bălți 76 de persoane. Printre cei executați s-a aflat și un rabin, Landa Lipa[42]. După cum s-a consemnat în documentarul privind istoricul minorităților din județul Bălți întocmit în anul 1943 în cadrul Biroului Siguranței de pe lângă Poliția de reședință Bălți, această execuție a fost organizată de către germani: „În urma măsurilor luate de către unitățile militare germane din localitate, de comun acord cu acest oficiu de poliție, au fost executați prin împușcare un număr de 76 evrei, bărbați, ostatici, pentru a preîntâmpina unele incidente ce se petrecuseră când evreii au atacat ostași germani”[43].

---

40. A.M.R., *Fond Comandamentul Militar Chișinău*, dosar nr. 4/1941, ff. 116-117. Documentul demonstrează ca sintagma „curățirea teritoriului” nu se referea cu destinație exclusivă la măsurile adoptate împotriva evreilor. De altfel, în ordinul citat nici nu sunt amintiți evreii. Mai târziu însă, în conformitate cu ordinul nr. 368 C/941 al Guvernământului Basarabiei, prefecturile au transmis polițiilor din teritoriu măsuri în consecință „cu ocazia operațiunii ultime de curățire a pământului Basarabiei de evrei, pentru executarea următoarelor dispozițiuni date de Domnul General Guvernator: curățirea va fi totală, nefiind îngăduit sub nici un motiv ca după ce operațiunea va fi încheiată, să se mai găsească pe teritoriu vreun evreu, indiferent din ce cauză. În consecință, se vor lua măsuri de strângerea lor de peste tot (de la munca de folos obștesc, împrumutați la germani etc.). Din călcarea acestei dispozițiuni vor decurge grave răspunderi și sancțiuni. Pentru executarea prezentului ordin vă rugăm să binevoiți a ne raporta în termen de trei zile”. A.N.R.M., *Fond 694*, inv. 3, dosar nr. 141, 1941-1942, f. 82. Ordinul a fost executat, cf. *Ibidem*, f. 84, f. 108.

41. *Ibidem*, f. 220.

42. Idem, dosar nr. 142/1941, ff. 1-3.

43. Idem, dosar nr. 269/1943, f. 11. La 14 iulie 1941, avioane germane au răspândit peste orașul Bălți manifeste în care se arăta că „sângele soldaților români și germani împușcați după colțuri va fi răzbunat fără milă”, Idem, *Fond 680*, inv. 1, dosar nr. 4.232, tom. I, f. 30.

Aflăm, de asemenea, dintr-un Referat întocmit în cadrul Poliției din Bălți la 31 ianuarie 1942 referitor la reținerea evreicei Sprine Dauber împreună cu copilul Curt Dauber, în vârstă de 13 ani, că soțul acesteia, Moses Dauber a fost „executat odată cu echipa de ostatici evrei ce era luată de către Germani în localitate”[44].

La 1 august 1941, în urma unor atacuri aeriene sovietice de la sfârșitul lunii iulie 1941, constatându-se că din ghetoul care se organiza în Chișinău s-au tras câteva rachete luminoase, fiind incendiată o clădire și un depozit de cărbuni[45], la acestea adăugându-se alte fapte precum împușcarea unor soldați germani, au fost executați „drept pedeapsă” 200 de bărbați și 200 de femei (de etnie evreiască), măsura fiind îndeplinită de o unitate românească la propunerea unității speciale germane nr. XI[46].

Detalii privind situația evreilor din Basarabia acelor ani reies din analiza lagărelor și ghetourilor organizate după eliberarea de sub ocupația sovietică a acestui ținut. După eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei, autoritățile române au inițiat deportarea populației evreiești din aceste provincii în Transnistria, măsură justificată prin necesitatea de a asigura spatele frontului[47], evreii fiind echivalați cu o masă ostilă și judecați *in corpore* pentru atitudinea filocomunistă și antiromânească din timpul cedării teritoriilor de Est în vara anului 1940 și ocupației sovietice care a urmat.

Lagărele și ghetourile organizate în acea perioadă[48] aveau drept scop strângerea unitară a evreilor în vederea deportării acestora. Unii cercetători au subliniat însă și un alt aspect, după o considerație a

---

44. Idem, dosar nr. 141/1941-1942, f. 386. Sprine Dauber a fost descoperită și arestată de gardianul Tarnavschi, fiind ascunsă la Dușenco Cazimir, pensionar, care cunoscuse familia Dauber din trecut, fiind vecini. *Ibidem.*

45. A.M.R., *Fond Comandamentul Militar Chișinău*, dosar nr. 5/1941-1942, ff. 37-38.

46. *Ibidem*, f. 38.

47. Scriitorul Virgil Gheorghiu, într-unul dintre reportajele sale de război redactat în ținuturile eliberate ale Basarabiei și nordului Bucovinei în vara anului 1941, a reținut că prezența evreilor în apropierea frontului „era mai periculoasă decât dinamita„, Virgil Gheorghiu, *Reportaje de război. Ard malurile Nistrului. Am luptat în Crimeea. Cu submarinul Delfinul la asediul Sevastopolului*, Făgăraș, Editura Agaton, 2008, p. 63.

48. În urma ordinului nr. 61 din 24 iulie 1941 al guvernatorului Basarabiei, general C. Voiculescu, cf. Anatol Petrencu, *Basarabia în al Doilea Război Mondial...*, p. 165.

generalului C. Voiculescu, care a apreciat că organizarea lagărelor „a prezentat un mare avantaj: punea la adăpost viața elementului evreiesc contra furiei teutonice”[49], rolul Guvernământului Basarabiei în context limitându-se la asigurarea unui cadru cerut de imperativele ordinelor centrale primite de instituții care au pus în practică măsurile care au vizat populația evreiască.

Primul mare ghetou de pe teritoriul Basarabiei a fost constituit la Chișinău înainte de 4 august 1941[50], deși ordinul special pentru înființarea lagărelor și ghetourilor a fost emis abia la 8 august 1941[51]. Prin adresa nr. 422 din 2 august 1941 Comandamentul Militar al Chișinăului a transmis Chesturii Chișinău din cadrul Administrației și Conducerii Basarabiei un raport privind organizarea acestui ghetou[52], în care se arăta că „strângerea populației evreiești în ghetou s-a terminat”, numărul acestor evrei strânși atunci în perimetrul delimitat fiind cu aproximație 7.000[53].

Operațiunea comasării evreilor în perimetre bine determinate s-a executat în primele zile imediat după eliberarea Basarabiei. La 25 iulie 1941 Comandantul Corpului 11 Armată, generalul de divizie C. Cristescu,

---

49. Florica Dobre, *Loc. cit.*, p. 47.

50. *Martiriul evreilor din România. 1940-1944. Documente și mărturii*, București, Editura Hasefer, 1991, p. XXII. Schița Sectorului Ghetoului Chișinău, la A.M.R., *Fond Comandamentul Militar Chișinău*, dosar nr. 9/1941, f. 33. Ghetoul era delimitat de străzile Sfântul Gheorghe, Sfânta Vineri, Petru Rareș și Constantin Brâncoveanu. Ghetoul din Chișinău a fost înființat în urma unei conferințe asupra *„chestiunei jidovești”* desfășurate între ofițerul german de legătură pe lângă Comandamentul Militar al Chișinăului - în persoana căpitanului Saner - și colonelul D. Tudosie, șeful acestui Comandament, *Ibidem*, ff. 36-37, delimitarea ghetoului și circulația între ghetou și oraș executându-se de către trupele române, *Ibidem*, f. 37. La nici o lună de la organizarea sa, autoritățile militare solicitau reorganizarea ghetoului, acesta fiind considerat *„prea întins și greu de supravegheat”*, *Ibidem*, f. 112.

51. Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască.* Vol. I, partea a II-a. *1933-1944*, București, Editura Hasefer, 2001, p. 153.

52. A.M.R., *Fond Comandamentul Militar Chișinău*, dosar nr. 9/1941, ff. 51-53.

53. *Ibidem*, f. 51. În urma recensământului efectuat în ghetou, căpitanul ghetoului, căpitanul Beșuțin, a consemnat la 17 august 1941 un total de 7.758 de evrei, din care 2.179 bărbați, 3.897 femei și 1682 copii, cf. *Ibidem*, f. 101. La 31 octombrie 1941, comandantul militar al Chișinăului, colonelul Eugen Dumitrescu a arătat că evacuarea evreilor a avut loc pe parcursul lunii octombrie, fiind deportaţi 10.225 de evrei dintr-un total de 10.400. *Ibidem*, f. 366.

a transmis Comandamentului Militar al Chișinăului că a constatat „că strângerea evreilor din orașul Chișinău se face într-un ritm prea lent, necorespunzător situației", solicitând „accelerarea operațiunii"[54], măsura fiind impusă de necesitatea securizării liniei frontului. La 31 iulie 1941 ofițerul de legătură de pe lângă Comandamentul Militar al Chișinăului a informat superiorii că în timpul serviciului executat în noaptea de 30-31 iulie 1941 a observat „două rachete roșii deasupra orașului", acestea nefiind semnale românești sau germane, consemnându-se că „este lucrul agenților ascunși ai inamicului sau a jidanilor cari încearcă cu toate mijloacele posibile să sape siguranța, liniștea și ordinea, făcând astfel un mare serviciu inamicului"[55].

Orice tentativă de sustragere de la obligația părăsirii locuinței pentru internarea în ghetou sau lagăr era sancționată radical. Într-o *Dare de seamă* din 2 august 1941 semnată de comandantul Poliției Militare din Chișinău, locotenent-colonelul Buznea și înaintată Comandamentului Militar din oraș, se arăta că, la data raportului, cu ocazia unei descinderi în câteva locuințe suspecte, „patrula de Poliție, condusă de sergentul Baba Ion și însoțită de un soldat german, a găsit într-o casă un evreu bolnav, pe care soldatul german l-a împușcat pe loc. A fost chemată poliția civilă pentru a lua măsuri de înhumare"[56].

La data de 4 august 1941 era atestată organizarea lagărelor de concentrare de la: 1. Limbenii Vechi (unde erau internați 3.000 de evrei, „bărbați, femei și copii", din care 2.004 din Fălești); 2. Rășcani (2.950 evrei, *„bărbați, femei și copii"*) și 3. Răuțel (2.950 evrei, „bărbați, femei și copii", din care 2.164 din Fălești). Se făcea precizarea că „primăriile din vecinătatea lagărelor" sunt însărcinate cu hrana celor reținuți[57]. De asemenea, în adresă se menționa că din totalul acestor evrei „sunt foarte puțini valizi pentru munci, majoritatea din ei fiind femei, copii și bătrâni neputincioși, cari neputându-se întrebuința la

54. *Ibidem*, f. 2.

55. *Ibidem*, f. 11.

56. A.M.R., *Fond Comandamentul Militar Chișinău*, dosar nr. 5/1941-1942, f. 6.

57. A.N.R.M., *Fond 694*, inv. 3, dosar nr. 142/1941, f. 76. *„Tabelele evreilor din Lagărul Răuțel"*, la ff. 157-191.

muncă, prezintă o sarcină zadarnică în ceea ce privește întreținerea lor pentru bugetele dezechilibrate astăzi ale comunelor respective. Necesită rezolvarea grabnică a acestei probleme”[58].

Conform unor date centralizate de Direcția Poliției de Siguranță, în septembrie 1941 existau în Basarabia peste zece lagăre și ghetouri, între care: ghetoul Chișinău (cu 11.328 evrei[59]), lagărul Tighina (65), Limbenii Vechi (2.634), Rășcani (3.072), Răuțel (3.235), Vâlcov (35), Orhei (334), Vertujeni (22.964[60]), și altele în sudul regiunii, precum ghetoul Ismail (69), lagărul Cahul (524), Chilia Nouă (281)[61].

Ca urmare a dorinței eliberării ținutului de masele compacte de evrei, la 12 septembrie 1941 s-a stabilit să înceapă operațiunea de evacuare a celor 22.150 de evrei din Lagărul Vertujeni (jud. Soroca)[62], pe direcția Cosăuți - Soroca și Rezina - Orhei[63]. Instrucțiunile privind această misiune fuseseră transmise la 7 septembrie autorităților ordinii publice din Basarabia de către generalul Ioan Topor, Marele Pretor al Armatei[64].

Potrivit instrucțiunilor cu caracter *strict secret* transmise la 10 octombrie 1941 de Inspectoratul de Jandarmi Basarabia către legiunile de Jandarmi Cahul, Ismail, Orhei și Compania 23 Poliție și „în urma dispozițiunilor luate de autoritățile militare”[65], în conformitate cu

---

58. *Ibidem*, f. 76.

59. 11.525 de persoane (4.148 bărbați, 4.476 femei și 2.901 copii), majoritatea persoane sărace, între care 3.000 „lipsiți complet de mijloace„. „Mai avuți„ erau circa 2.000 de evrei, din care numai 200 „puteau fi socotiți bogați“, cf. Idem, *Fond 706*, inv. 1, dosar nr. 69, f. 16.

60. În acest număr sunt cuprinși și 13.000 de evrei aduși de către germani din Transnistria în data de 16 august 1941, fără formalități, „sub pretextul că ar fi fost dintre aceia fugiți din fața trupelor române“, *Ibidem*, f. 10.

61. Idem, *Fond 680*, inv. 1, dosar nr. 4.230. După Jean Ancel, *Op. cit.*, pp. 155-156, numărul evreilor internați în aceste lagăre a ajuns la 72.625. Autoritățile au apreciat că în aceste lagăre au fost internați în total 75.000-80.000 de evrei, cf. *Ibidem*, f. 48.

62. Misiunea cu caracter *secret* a coordonării evacuării a revenit locotenent-colonelului Radu Lazăr, Idem, *Fond 706*, inv. 1, dosar nr. 22/1941, f. 42, potrivit cu normele transmise personal de șeful Inspectoratului de Jandarmi Chișinău, colonelul T. Meculescu, *Ibidem*, f. 43, f. 44.

63. Operațiunea evacuării evreilor a fost întârziată până la 22 septembrie 1941 datorită afectării podurilor de peste Nistru de la Cosăuți-Soroca și Rezina-Orhei, *Ibidem*, f. 46.

64. *Ibidem*, f. 43.

65. Idem, *Fond 679*, inv. 1, dosar nr. 6.586, II, f. 416.

„dispozițiunile superioare", a început evacuarea ghetoului din Chișinău și a celor din sudul provinciei, Bolgrad, Cahul, Chilia, Ismail și Vâlcov[66]. Iată cum s-a consemnat acest moment într-o informare întocmită de Biroul Poliției de Siguranță din cadrul Chesturii Poliției Chișinău imediat după prima zi a evacuării: „Evacuarea se efectuează pe grupuri de circa 2500 persoane zilnic, iar transportul se face pe jos și fiecărui convoi i se va afecta 100 de căruțe în transportul infirmilor, bolnavilor, bătrânilor, copiilor și bagajelor. Destinația: peste Nistru. În ziua de 8 octombrie a. c. s-a evacuat primul grup din cartierul de nord al ghetoului – suburbia Sf. Ilie Vechi. Paza convoiului se face de trupe de jandarmi pedeștri. Imobilele evreilor evacuați au fost luate imediat în primire de trupe din Regimentul 3 Vânători sub comanda unui ofițer care a ordonat deschiderea imobilelor și încărcarea în căruțe și camioane militare a tot ceea ce s-a găsit în urma celor plecați. Aceste lucruri au fost depozitate la Comandamentul Militar al Ghetoului. S-au ridicat cu această ocazie lucruri casnice de valoare de bună calitate și aproape noi. În ziua de 7 și 8 octombrie a.c. până la ora 10^{00} s-au vândut în piața veche diferite lucruri casnice, îmbrăcăminte, veselă, covoare în mari cantități și cu prețuri îndeajuns de ridicate. Cumpărătorii au fost țărani, funcționari și mulți ofițeri cari au intrat în ghetou pe bază de adeverințe vizate de Comandamentul militar"[67].

Într-o *Notă informativă* din 9 octombrie 1941 înaintată șefului Biroului Siguranței din cadrul Chesturii Poliției municipale din Chișinău se aduceau la cunoștință precizări relative la starea de spirit a evreilor din ghetou, arătându-se că în ziua de 8 octombrie 1941 a plecat un transport de circa 1600-2500 de evrei, unii în căruțe, iar alții

66. Idem, *Fond 706*, inv. 1, dosar nr. 22/1941 ff. 52-60.

67. *Ibidem*. În *Buletinul contrainformativ* pentru perioada 29 septembrie-9 octombrie 1941 întocmit de Biroul Siguranței din cadrul Chesturii din Chișinău s-a reținut, de asemenea, că evreii sunt transportați peste Nistru, la Balta, „în baza unor ordine superioare", primul transport de circa 2.500 de persoane plecând în convoi în ziua de 8 octombrie 1941, „sub pază militară", la care s-au atașat 100 de căruțe pentru transportul infirmilor, bătrânilor și copiilor. După cum s-a consemnat în această sinteză, în rândurile intelectualilor evrei se comenta „în surdină" că cei plecați în ziua de 8 octombrie „au fost deposedați de obiectele și valorile ce le aveau asupra lor" și împușcați „la o distanță oarecare", cf. A.M.R., *Fond Comandamentul Militar Chișinău*, dosar nr. 11, f. 34.

pe jos cu destinația Balta (Ucraina). „Starea lor - se arăta în *Notă* - era cum nu se mai poate închipui, bolnavi, bătrâni, copii mici și foarte goi, nu mai vorbesc de tratamentul lor primit de la cei ce-i escortă. Astăzi starea lor era mult mai disperată, cu toate că venise o telegramă din București care a amânat exodul cu 24 de ore. Zvonul ce circulă chiar printre intelectuali (adică conducătorii) că nu le-a rămas decât să-și puie singuri capăt zilelor, că ar fi auzit că evreii ce au plecat la o distanță oarecare le-au ieșit înainte câteva camioane cu niște barosani bănuiți, alții militari cari i-au jefuit de bani și obiecte de valoare, apoi i-au dus până într-un alt loc și apoi au fost împușcați. Tot astăzi mai vorbeau între ei, dar cât se poate de revoltat că li s-au luat tot ce au avut, dar nu înțeleg dacă li se ia și viața și de ce atâta vărsare de sânge. Astăzi nu s-au mai vândut lucruri ca în cele două zile trecute, așteptând rezultatul relativ la continuarea exodului după cele 24 ore de amânare”[68]. În continuarea acestor informații, într-o altă *Notă*, se arăta starea de spirit a evreilor din ghetou din ziua de 10 octombrie 1941: „În această dimineață se pare că evreii sunt mult mai agitați, mai ales când au văzut că vine convoiul de căruțe spre a-i îmbarca, fugeau plângând și speriați din partea ghetoului de unde trebuia să-i ridice. Iar după sosirea a două plutoane de ostași și Dl. Colonel Dumitrescu, Comandantul Militar al Orașului, care le-a comunicat că s-a amânat încă 24-48 de ore exodul lor, vestea aceasta a fost răspândită cu bucurie ca fulgerul printre evrei. Mai circulă zvonul că amânarea va fi de lungă durată întrucât evreii din ghetou s-au hotărât să dea pentru înzestrarea armatei câteva milioane lei pentru a rămâne în Ghetou, fapt aflat că astă noapte au avut mici consfătuiri în această direcție. Se mai spune că până în prezent s-au strâns două milioane și ceva de lei, pentru armată (neverificat). Se mai așteaptă cu multă îngrijorare rezultatul acestei amânări și se mai spune că au pus doi avocați care au plecat la București spre a le susține cauza.

68. A.N.R.M., *Fond 679*, inv. 1, dosar nr. 6.586, II, f. 418. Nu puțini dintre evrei au solicitat atunci îngăduință din partea autorităților, solicitând să nu fie mutați din Chișinău, motivele invocate în acest sens punând în fața autorităților române fie faptul că poartă decorații românești, fie că provin din familii cu părinți care au luptat pentru România la 1877-1878. A.M.R., *Fond Comandamentul Militar Chișinău*, dosar nr. 10/1941-1942, ff. 160-195.

Manifestația ostilă care trebuia să aibă loc, nu s-a mai făcut, însă se vorbește că dacă ar vrea să mai ducă un transport vor face manifestație spre a fi împușcați pe loc. De văzut mâine 11 Octombrie a.c. dacă amânarea exodului s-a mai prelungit sau nu, spre a se putea vedea mai bine atitudinea lor”[69].

Lagărul de evrei din Mărculești a fost desființat până la jumătatea lunii octombrie 1941, după cum rezultă din adresa nr. 278 din 17 octombrie 1941 transmisă de Postul de Jandarmi Mărculeşti din cadrul Legiunii de Jandarmi Soroca către Poliția orașului Bălți, care preciza că „toți evreii foști în lagărul Mărculești au fost trimiși cu direcţia Rezina-Orhei”[70]. Printre acești evrei este posibil să se fi aflat și persoane fără origine iudaică. La 20 octombrie 1941 Poliția Soroca a transmis către Cercul de Recrutare Soroca adresa nr. 2.747, împreună cu petiția basarabencei Claudia Ramasevici, cu specificația: „Cele reclamate de susnumita ar fi juste”[71]. În această petiție, Ramasevici C. din orașul Bălți, str. Lafant nr. 51, arăta că este română, de religie creştină ortodoxă, fiind soția lui Leon Sete Ghetelman, cu care avea un copil, Valentin, botezat la Catedrala ortodoxă din Bălți. Soțul era deținut pe nedrept în Lagărul de muncă din Mărculești, județul Soroca. Acesta era creştin și nu evreu, născut „din flori” în Soroca în anul 1910, primind numele de botez Leon Sete și adoptat de o familie evreiască, Ghetelman. La vârsta de 10 ani, după declarația soției, a fost alungat din familia adoptivă[72].

Printr-o adresă din 22 octombrie, Legiunea de Jandarmi Orhei a informat că începând cu această dată, conform ordinului Marelui

69. A.N.R.M., *Fond 679*, inv. 1, dosar nr. 6.586, II, f. 422. În privința căruțelor care foloseau la transportul evreilor, comandantul militar al Chișinăului, colonelul Eugen Dumitrescu, s-a adresat Inspectoratului de Jandarmi din Chișinău solicitând „să nu se mai trimită pentru evacuarea evreilor căruțe care nu rezistă nici până la ieșirea din ghetou„. A.M.R., *Fond Comandamentul Militar Chișinău*, dosar nr. 9/1941, f. 340. În adresa cu caracter *Secret* şi *Foarte urgent* transmisă comandantului militar al Chișinăului de guvernatorul Basarabiei cu nr. 519/c. din 28 octombrie 1941, se preciza că o căruță revenea pentru 70 de oameni, aceștia putând avea bagaje atât cât pot lua în spate și în mână, cf. *Ibidem*, f. 378.

70. A.N.R.M., *Fond 694*, inv. 3, dosar nr. 141/1941-1942, f. 114.

71. *Ibidem*, f. 124.

72. *Ibidem*, f. 125.

Cartier General, podul de peste Nistru de la Rezina a fost demontat și strâns la mal, nemaiputându-se efectua trecerile convoaielor de evrei în Transnistria. Se arăta că la Rezina și Orhei rămăseseră câte 1.000 de evrei și se pregătea plecarea unui nou convoi de la Florești la Rezina[73].

La 23 octombrie 1941 Inspectoratul Regional de Poliție Chișinău a transmis către polițiile de reședință din subordine adresa nr. 5023 în care se prevedeau următoarele: „Cu ocaziunea operațiunii ultime de curățire a Basarabiei de evrei, vi se aduce la cunoștință ordinul Domnului Guvernator, care prevede a se proceda cu toată seriozitatea la ridicarea tuturor evreilor de oriunde s-ar găsi (munca, misiunea Germană etc.), fiind pasibili de sancțiuni grave cei ce vor nesocoti aceste dispozițiuni”[74].

În *Buletinul contrainformativ* pentru perioada 18-28 octombrie 1941[75], Biroul Siguranței Chesturii din Chișinău a reținut că până la 28 octombrie fuseseră evacuați circa 6.000 de evrei, „restul de circa 4.000” urmând să fie evacuați până la 1 noiembrie 1941[76].

La 31 octombrie 1941, comandantul militar al Chișinăului, colonelul Eugen Dumitrescu, a arătat că evacuarea evreilor a avut loc pe parcursul lunii octombrie după cum urmează: la 8 octombrie, 1.640 de persoane, la 14 octombrie 992, la 16 octombrie 852, pe data de 18, 1.154, la 20 octombrie, 500, pe 24, 508, pe 25, 242, pe 26, 784, pe 27, 700, pe 28 octombrie 710, pe data de 29, 1.004, pe 30, 882 și pe

---

73. Idem, *Fond 706*, inv. 1, dosar nr. 22/1941, f. 69. Prin adresa nr. 700 din 21 octombrie 1941 comandantul Legiunii de Jandarmi Orhei, maior Filip Vechi, arăta Inspectoratului de Jandarmi Chișinău că, în conformitate cu ordinul Guvernământului Basarabiei se interziceau toate rechizițiile în vederea muncilor agricole. În consecință, Prefectura Orhei nu mai putea pune la dispoziție mijloace de transport pentru transportarea bagajelor evacuaților, a copiilor, femeilor și infirmilor. „În aceste condiții - se preciza în adresă - nu mai putem efectua transporturile deoarece convoaiele sunt formate în marea majoritate din femei, copii și bătrâni, care nu pot merge pe jos, în plus acestea au foarte mult bagaj”, *Ibidem*, f. 73.

74. Idem, *Fond 694*, inv. 3, dosar nr. 141, 1941-1942, f. 137.

75. A.M.R., *Fond Comandamentul Militar Chișinău*, dosar nr. 11/1941, ff. 54-56.

76. *Ibidem*, f. 54. În acest buletin se arăta că evreii erau nemulțumiți „față de modul cum sunt evacuați, căci li se ia tot avutul și îi lasă dezbrăcați în preajma iernii”, cf. *Ibidem*.

31 octombrie 257, în total 10.225 de evrei dintr-un total de 10.400[77]. La 14 noiembrie 1941, colonelul E. Dumitrescu a anunțat că au fost evacuați peste Nistru 10.303 evrei[78].

După datele Inspectoratului de Jandarmi Chișinău, totalul evreilor evacuați din Basarabia a fost de 55.867[79]. Diferența de circa 25.000 de persoane, între cei circa 75.000-80.000 de internați și numărul evacuaților, a fost pusă de către Comisia care a anchetat neregulile de la ghetoul din Chișinău, în decembrie 1941, pe seama morții naturale, evadării și execuțiilor[80].

Organizarea trecerii peste Nistru a convoaielor de deportați nu a beneficiat de o pază suficientă, acest fapt fiind adus la cunoștința Marelui Cartier General. Astfel, convoaiele au putut fi fotografiate de către soldați italieni din serviciile de etapă, autoritățile române considerând că instantaneele „ar putea fi folosite mai târziu ca propagandă în contra noastră", solicitându-se „măsuri urgente în înțelegere cu Legiunea de Jandarmi, pentru întărirea pazei convoaielor și îndeosebi când aceste trupe trec Nistrul; în același timp luați măsuri pentru a se înlătura orice posibilitate din partea celor interesați să fotografieze asemenea convoaie"[81].

Subliniem că organizarea lagărelor și ghetourilor din Basarabia în anul 1941 reprezintă un aspect aparte al studierii situației evreilor din România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. După eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei, autoritățile române au inițiat deportarea populației evreiești din aceste teritorii în

77. *Ibidem*, dosar nr. 9/1941, f. 366.
78. *Ibidem*, f. 462.
79. A.N.R.M., *Fond 706*, inv. 1, dosar nr. 69, f. 20.
80. *Ibidem*, f. 49.
81. Idem, *Fond 694*, inv. 3, dosar nr. 141/1941-1942, f. 176, adresa Inspectoratului Regional de Poliție Chișinău nr. 7649 din 3 noiembrie 1941 către polițiile de reședință. Din acest document mai aflăm că „agenții comuniști se strecoară printre evrei". Consemnăm și faptul că la trecerea peste Nistru jandarmii germani percheziționau bagajele ofițerilor români, fapt care a provocat nemulțumirea comandanților români, generalul N. Tătăranu, subșeful eșalonului înaintat al Marelui Cartier General (denumirea codificată „Ialomița"), dispunând la 27 august 1941, în urma intervenției de protest la Misiunea Germană, ca ofițerii români să se opună jandarmilor germani. A.M.R., *Fond Comandamentul Militar Chișinău*, dosar nr. 5/1941-1942, f. 21.

Transnistria, măsură justificată prin necesitatea de a asigura spatele frontului, evreii fiind echivalați cu o masă ostilă și judecați *in corpore* pentru atitudinea filocomunistă și antiromânească a unora dintre conaționalii lor din timpul cedării teritoriilor de Est în vara anului 1940 și ocupației sovietice care a urmat. Lagărele și ghetourile aveau drept scop strângerea unitară a evreilor pentru organizarea deportării acestora. Majoritatea lagărelor și ghetourilor nu au funcționat pe toată durata războiului, ele fiind desființate la câteva luni după organizarea lor în urma deportării unei părți însemnate a populației evreiești în Transnistria. Este incontestabil că suferințele la care a fost supus acest grup etnic, fără nici o deosebire, în urma abuzurilor administrației române sau a aplicării ori interpretării personale a unor ordine militare, a determinat reducerea dramatică a numărului evreilor de origine basarabeană și aceasta se constituie într-o consecință directă a evenimentelor din vara anului 1940 care au afectat, în mod grav și iremediabil, granițele României Mari.

SITUAȚIA POPULAȚIEI EVREIEȘTI ÎN TRANSNISTRIA, REFLECTATĂ ÎN ARHIVELE DE STAT ALE REGIUNII ODESSA (1941 - 1944)

Drd. Irina MOTORNAIA *

Una dintre cele mai tragice pagini din istoria celui de-al Doilea Război Mondial este fără îndoială Holocaustul suferit de poporul evreu. În cele ce urmează, dorim să prezentăm o serie de fonduri documentare păstrate în arhivele statului din Odessa (Ucraina), în care se vorbește despre situația populației evreiești deportată în regiunea Transnistriei, despre situația ghetourilor organizate de autoritățile române care administrau zona în acea perioadă și multe alte aspecte legate de viața populației evreiești din teritoriul dintre Bug și Nistru în anii celui de-al Doilea Război Mondial.

În arhivele regiunii Odessa se păstrează 760 de fonduri, care cuprind 45.632 de dosare, care acoperă din punct de vedere documentar perioada în care Transnistria a fost administrată de autoritățile române. Timp de o jumătate de secol aceste documente au fost puţin studiate, două fiind motivele acestei situații: caracterul secret al majorității fondurilor și limba română în care au fost scrise aceste documente, pe care majoritatea cercetătorilor sovietici care aveau acces în aceste arhive nu o stăpâneau.

După prăbușirea Uniunii Sovietice accesul la arhive s-a liberalizat, astfel că a fost posibilă apariția unor studii dedicate

* Doctorand, Universitatea „I. I. Mecinikov", Odessa.

chestiunii comunităţii evreieşti din Transnistria. Dintre istoricii care au produs cele mai relevante studii amintim pe C. J. Borovoy[1], F. Vinokurova[2], M. E. Kozyrevw, N. B. Suhatska[3], L. Suşon[4], M. Carp[5], J. Ancel[6]. De asemenea, au fost iniţiate o serie de campanii de istorie orală, în special în regiunea Odesa, prin care s-a dorit colectarea de mărturii de la supravieţuitorii ghetourilor[7].

Ghetourile (lagărele) şi coloniile de muncă în Transnistria îşi au începutul în directiva 22/11 noiembrie 1941, emisă de guvernatorul Transnistriei, Gheorghe Alexianu. În cuprinsul acestei directive erau prevăzute, pe de-o parte, condiţiile de internare în colonii de muncă şi drepturile pe care cei internaţi urmau să le aibă, în ceea ce priveşte salarizarea şi hrana. De aceste prevederi au „beneficiat" şi o parte din evreii deportaţi în Transnistria. Tot prin acest ordin au fost înfiinţate în unele localităţi mai mari (Jmerinca, Berşad, Moghilev-Podolsky, Tulcin, Şargorod) structuri similare ghetourilor din estul Europei ocupate de către armata germană.

În localităţile mici, cum ar fi Popovka sau Kopaigorod, evreilor locali li s-a permis să locuiască pe mai departe în caselor lor[8].

---

1. Боровой С. *Гибель еврейского населения Одессы во время румынской оккупации // Катастрофа і опір українського єврейства (1941-1944): Нариси з історії Голокосту і Опору в Україні*. - К., 1999.

2. Винокурова Ф. А. *Фонди Державного архіву Вінницької області як джерело з історії з історії долі євреїв під час німецько-румунської окупації*. - Дисертація на здобуття ступеню кандидата історичних наук. - К., 2003. - 225 с.

3. Козирева М. Е., Сугацька Н. В. *Масове знищення єврейського населння на території Миколаївщини під час фашистської окупації//Еврейское население на Николаевщине/Сб. документов и материалов*.-Т.2.- Николаев: „Атолл", 2004. - С. 27-32.

4. Сушон Л. *Транснистрия: евреи в аду. Черная книга о Катастрофе в Северном Причерноморье (на воспоминание и документов)*. - Одесса, 1998. - 432 с.

5. Carp M. *Cartea Neagră. Suferinţile evreilor din România 1940 - 1944*. - Vol. III. *Transnistria*. - Bucureşti: Diogene, 1996. - 529 p.

6. Ancel Jean. *Transnistria 1941–1942. The Romanian Mass Murder Campaigns*. -Tel-Aviv University: The Goldstein - Goren Diaspora Research Center, 2003. - Vol. 1: *History and Document Summaries*. - 861 p.

7. *История Холокоста в Одесском регионе. / Сборник статей и документов*. - Сост. М. Рашковецкий. - Одесса: Негоциант, 2006. - 372 с.; *Сборник документов и материалов об уничтожении нацистам евреев Украины в 1941 - 1942 годах* / Сост. А. Круглов. - К.: Ин-т иудаики, 2002. - 486 с.

8. Додик С. Д. *Судьба евреев Транснистрии*. // Корни. - Москва-Киев. - №24. - октябрь-декабрь.

În aceeași zi, Gheorghe Alexianu a emis ordinul 23. Conform acestui ordin, populația evreiască care urma să fie deportată din România trebuia să se stabilească în casele părăsite de populația rusă sau ucraineană, creându-se astfel zone compacte de populație evreiască, care să fie ușor controlabile. Nici un evreu nu avea dreptul să-și părăsească locul care-i era stabilit. În fiecare așezare trebuia să fie un lider pentru fiecare grup de 20 de persoane și un lider al comunității, responsabil de cele ce se petreceau în așezare. Aceste comunități trebuiau să se autoadministreze din punct de vedere economic și se aflau sub directa supraveghere a autorităților Guvernământului[9].

Prin decretul nr. 28 s-a decis ca și o parte din populația evreiască locală să fie concentrată în lagăre. Doar unele dintre comunitățiii ucrainene de evrei au fost scutite de această nouă încercare. Astfel, în Moghilev au rămas aproximativ 3.733 de evrei, în Șargorod - aproximativ 2.000, la Tulcin 118 și alți 27 la Șpykiv (regiunea Vinnița)[10]. Acestora li s-a adăugat un număr de evrei deportați din România. În septembrie 1943 în ghetouri, situate în cea mai mare parte în județele Movilău, Tulcin, Balta și Jugastru (nordul Transnistriei), exista din nou o populație semnificativă de evrei. Numai în județul Movilău existau 67 de ghetouri, cel mai mare fiind Șargorod (2971 persoane)[11].

În ceea ce privește lagărele, cele mai mari tabere au fost în satele Bogdanovca și Domanevca, județul Golta. În aceste lagăre au fost concentrați cca 54 de mii de evrei[12]. Tot în județul Golta au fost

9. Arhiva de Stat din Regiunea Odessa. f. R-2357, inv. 1, d.6, fila 46.

10. Фишер Ю. С. *Транснистрия: забытое кладбище. - Сокр. перевод с англ., составление и предисловие Д. Розенфельда. Предисловие Д. Забарко.* - Одесса: Друк, 2002. - С. 55.

11. Винокурова Ф. А. *Фонди Державного архіву Вінницької області як джерело з історії долі євреїв під час німецько-румунської окупації.* - Дисертація на здобуття ступеню кандидата історичних наук. - К., 2003. - С. 157.

12. Козирева М. Е. *Сугацька Н. В. Масове знищення єврейського населння на території Миколаївщини під час фашистської окупації // Еврейское население на Николаевщине / Сб. документов и материалов*. - Т.2. - Николаев: „Атолл", 2004. - С. 29 - 30.

create tabere în satele Acmecetca și Syrits'ke, unde au fost aduși evrei de peste Nistru, care au avut de întâmpinat mari probleme din cauza lipsei hranei și a condițiilor de igienă[13].

Documentele de arhivă stocate în Arhivele de Stat ale regiunii Odessa oferă informații prețioase despre viața din aceste ghetouri și lagăre, mai puțin cu privire la numărul de decese cauzate de foame și epidemii, cât mai cu seamă legate de folosirea populației evreiești la diferite munci și la raporturile dintre aceste comunități și autoritățile române.

Unul din fondurile cele mai importante este cel intitulat Registrul Principal al Guvernământului Transnistriei – R-2242, deschis în anul 1941. În acest registru au fost înregistrate toate intrările și ieșirile de corespondență ale cabinetului guvernatorului Transnistriei, precum și toată corespondența dintre autoritățile române și germane. Fondul a fost descris pentru prima dată în 1946, fiind păstrat secret în colecția de fonduri ale arhivei din Odessa. Deschiderea fondului spre cercetare a avut loc în anul 1957, când cele mai multe dosare au fost transferate la depozitul general. În prezent, fondul este complet accesibil publicului[14].

Printre documentele aflate în acest fond, referitor la chestiunea care ne interesează, se pot menționa corespondența dintre autoritățile administrative ale provinciei și organizațiile militare privind evacuarea evreilor din Odessa spre ghetourile sau taberele din nordul Transnistriei, corespondența Direcțiunii de muncă cu instituții din România și Guvernământ, prezența evreilor din Basarabia și Bucovina în ghetouri, utilizarea evreilor pentru diverse munci, corespondența cu privire la chestiuni legate de cetățenie, corespondența Direcției de Finanțe cu alte instituții din România și Transnistria referitoare la transferul de bani din partea evreilor din România către evreii din Transnistria, știri despre copiii orfani[15].

13. *Ibidem*, p. 30.
14. Arhiva de Stat din regiunea Odessa, f. R-2242, inv. 4s.
15. *Ibidem*, inv. 1 – 4s.

Astfel, găsim cereri adresate Guvernatorului cu rugămintea de eliberare a evreilor din ghetou care au fost botezați[16], apoi despre situația a 3.000 de evrei din Bucovina care nu au mai ajuns în ghetou, ci s-au oprit în Moghilev-Podolski și s-au angajat în comerţ, au deschis ateliere meșteșugărești și au avut permisiunea să corespondeze cu rudele din România[17]. Există, de asemenea, un număr foarte mare de petiții redactate de persoane de naționalitate evreiască pentru a li se permite să se deplaseze de la un oraș la altul, pentru obținerea unui loc de muncă, precum și corespondența aferentă a Direcției administrative cu autoritățile pe această temă[18].

Alte documente interesante se referă la evreii cu cetățenie americană, care cereau la rândul lor eliberarea din ghetou[19] sau la implicarea Comitetului Central Evreiesc în rezolvarea problemelor sanitare ale locuitorilor din lagăre și ghetouri[20].

Un alt fond interesant este R-2264 – Direcțiunea de Muncă Guvernământul Transnistria. Direcțiunea de Muncă – una dintre instituțiile fundamentale ale administrației românești în Transnistria[21].

Documentele de la Direcțiunea de Muncă au fost depozitate la Arhivele de Stat ale Regiunii Odessa în 1945, la fondul secret, multe dosare fiind incomplete. În 1956, marea majoritate a dosarelor din acest fond au fost declasificate, însă o parte din ele au fost reclasificate în anul 1976, deoarece vizau persoane care doreau să se repatrieze în România[22].

R-2264 cuprinde 53 unități de stocare, în care se găsesc informații referitoare la evrei care lucrau la ferme, informații despre modul în care evreii erau utilizați la locul de muncă, liste de persoane aflate în ghetou, liste de mobilizare a specialiștilor evrei

16. *Ibidem*, inv.1, d. 1486, filele 15, 17, 18, 21.
17. *Ibidem*, fila 53.
18. *Ibidem*, inv. 1, d. 1490.
19. *Ibidem*, fila 173.
20. *Ibidem*, inv. 1, d. 1915, fila 13.
21. Idem, f. R-2264, inv. 2s.
22. *Ibidem*.

pentru diverse domenii de vârf, corespondența Comitetului Central Evreiesc cu comitete în Transnistria[23].

Listele cu evreii implicați în diverse activități de producție sunt organizate după mai multe criterii: sex, vârstă, experți sau nespecialiști, capacitate sau incapacitate de muncă. Aceste liste sunt organizate pe unități de muncă din fiecare județ: Movilău[24], Tulcin[25], Balta[26], Râbnița[27], Tiraspol[28], Ananiev[29], Golta[30].

Astfel, în 1943 în localitatea Tulcin erau 186 de evrei care lucrau, dintre care 131 bărbați și 55 femei, persoanele incapabile să muncească fiind de 146 (70 bărbați și 76 femei). În pretura Bratslav, județul Tulcin, erau implicați în producție 272 de evrei. Dintre aceștia, 91 de bărbați și 45 de femei erau calificați, cu studii[31].

Dintre documentele care merită o atenție specială amintim: o adresă prin care prefectul județului Golta trimite legiunii de jandarmi Golta raportul pretorului din Vradievka care propune să organizeze un Birou de muncă pentru evrei, anexând la raport și lista persoanelor din ghetoul Vradievca care urmau să facă parte din acest birou[32]. Alt document se referă la organizarea de sabotaje, de către diverse comitete evreiești, în tabăra Akmechetka[33]. În fondul amintit există de asemenea cereri pentru reunirea familiilor, cum este cererea Dorei Rozner din Yampol, prin care ea solicită ca nepotul ei, Dobberha Monfeldt, din districtul Berșad, județul Balta, să poată veni în ghetoul Yampol[34].

Numeroase documente atestă eliberarea din ghetou a numeroși evrei cu studii și trimiterea lor în fabrici unde era nevoie de ei.

---

23. *Ibidem*, inv. 1 – 2s.
24. *Ibidem*, inv.1, d. 6, filele 179 – 183.
25. *Ibidem*, filele 5 – 7.
26. *Ibidem*, fila 19.
27. *Ibidem*, inv. 1, d. 8, fila 188.
28. *Ibidem*. fila 85.
29. *Ibidem*, inv. 1, d. 9, fila 3.
30. *Ibidem*, inv. 1, d. 16, fila 52.
31. *Ibidem*, inv. 1, d. 6, filele 7, 12.
32. *Ibidem*, filele 55 – 57.
33. *Ibidem*, inv. 1, d. 8, fila 132.
34. *Ibidem*, inv. 1, d. 12, fila 56.

Un exemplu în acest sens este eliberarea din ghetoul Mogilev-Podolsky a lui Herman Gerber, Paulin Gerber, Sabat Herman, care au fost transferați la fabrica de zahăr din orașul Spica, județul Tulcin[35]. Acești evrei căpătau un alt statut decât cel al evreilor din ghetouri, fiind asimilați celorlalți muncitori, după cum demonstrează o adresă a direcției fabricii de cafea din județul Tulcin, referitoare la statutul muncitoarei evreice Siniaca Vațlava[36]. În sfârșit, există și cazuri de eliberare din ghetou pe motiv de boală, cum este cazul lui Burkesa Elias, din ghetoul Yampol, pe care Direcția Muncii de pe lângă Prefectura județului Jugastru (Yampil) îl certifică ca invalid de război, dându-i permis de reședință în Cernăuți, astfel că respectiva persoană a putut pleca în afara ghetoului și a Transnistriei[37].

Tot în fondul R-2264 există o mare cantitate de informații referitoare la implicarea în Transnistria a Comitetului Central Evreiesc din România. Acesta a acordat ajutoare masive către toate ghetourile din Transnistria, dar în special la cele din județele Movilău și Balta, unde erau concentrați cei mai mulți evrei din Basarabia și Bucovina. Există liste cu sumele strânse din România, pe fiecare comunitate și, de asemenea, liste despre modul cum aceste ajutoare au fost distribuite[38], memorandumuri adresate către Comitetul Centrul Evreiesc referitoare la necesitățile comunităților transnistrene[39], este descris modul în care birourile județene ale Comitetului Central se implicau în distribuția ajutoarelor[40].

Documentele din perioada 1943, de după înfrângerea de la Stalingrad a armatelor germano-române, demonstrează o anumită ușurare a situației evreilor din Transnistria venită din partea guvernului român. Acest lucru este demonstrat de permisiunea acordată comitetelor evreiești de a organiza activități culturale, crearea în județe

35. *Ibidem*, fila 212, 216.
36. *Ibidem*, fila 229.
37. *Ibidem*, inv. 1, filele 15, p. 141, 144, 146.
38. *Ibidem*, fila 209.
39. *Ibidem*, inv. 1, d. 5, fila 67.
40. *Ibidem*, filele 69, 111, 112, 113; d. 6, fila 130.

de birouri de muncă cu participarea evreilor, slăbirea controlului în ghetouri, oportunitatea acordată rudelor de a se reuni etc. Însă majoritatea documentelor se referă, de obicei, la ghetourile unde locuiau evreii originari din Basarabia și Bucovina. Mai rea a fost situația evreilor autohtoni și a celor trimiși în acele veritabile „tabere ale morții" care au fost lagărele Acmecetca, Berezovca și Domanevca. Comitetul Central Evreiesc a ajutat mai mult pe evreii români, deoarece mare parte din sume veneau de la rudele rămase în țară, care, bineînțeles, dădeau aceste sume pentru cei apropiați.

Evident, prezentarea a două fonduri arhivistice, chiar importante, nu epuizează nici pe departe chestiunea atât de delicată a deportării și persecuției populației evreiești în Transnistria. Scopul nostru a fost doar acela să arătăm potențialul surselor arhivistice din Ucraina pe marginea acestei chestiuni, ele putând să contribuie major la înțelegerea mai clară a unor evenimente sumbre din anii celui de-al Doilea Război Mondial.

ВОЙНА 1941-1945 ГГ. ПРОТИВ ХРИСТИАНСКИХ СВЯТЫНЬ ЮЖНОЙ БЕССАРАБИИ: К ВОПРОСУ ОБ УЩЕРБЕ И АВТОРСТВЕ *

Dr. Micola IVANOVICI MIHĂILUŢĂ**

Articolul face referire la distrugerile suferite de biserici şi alte clădiri cu caracter religios din zona Bugeacului în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Ţinta studiului este stabilirea celor responsabili pentru distrugerile provocate pe durata conflictelor din regiune.

Возрождение церковно-религиозной жизни в независимой Украине все больше способствует привлечению внимания исследователей к истории жизнедеятельности церквей и конфессий в период Второй мировой войны 1939-1945 гг. Учитывая тот факт, что в украинской историографии долгое время отсутствовали рафинированные научные исследования, посвященные теме материального ущерба, нанесенного церковным святыням в Южной Бессарабии, именно эта тема вызвала нашу заинтересованность. Следовательно, задачей нашего исследования предстает беспристрастная попытка на основе ранее неизвестных архивных документов и материалов

---

* Războiul împotriva altarelor creştine în sudul Basarabiei. Pagube şi responsabili (1941-1945)

** Doctor în Istorie, profesor universitar, Catedra de Istorie a Ucrainei, Universitatea Naţională Maritimă Odessa.

проследить методы сбора информации и подсчета убытков, масштабы и авторство антицерковного вандализма в административных границах Измаильской (вначале – Аккерманской) области, которая существовала с 1940 по1941 и с 1944 по 1954 годы.

Вандализм, по отношению к Православной церкви, ее храмам и церковному имуществу был вызван активными боевыми действиями, грабежом и разрушением, которые несла война. В 1941-1944 гг. на юге украинских земель он совершался повсюду, однако, по своей сущности и разрушительным масштабам, его даже нельзя, и сравнивать с сокрушительными для Церкви акциями времен большевистского «воинствующего безбожия» 20-30-х гг. XX века.

Чтобы отвлечь народное внимание от масштабов большевистского погрома Церкви в довоенные десятилетия, советская власть старалась идеологически как можно шире показать последствия военного противостояния. К тому же, правящей партией ВКП(б) это делалось таким образом, чтобы чувствовался резкий контраст на сопоставлении состояния народного хозяйства страны в довоенное время и после изгнания захватчиков за пределы СССР.

С этой целью в областные партийные комитеты ВКП(б) и в исполнительные органы на местах были направлены специальные указания относительно формирования сводных ведомостей об ущербе, нанесенном городам и населенным пунктам, о создании так называемых паспортов городов[1]. Неотъемлемой частью этих паспортов должны были стать также альбомы фотографий, которые бы давали полную документальную картину – сравнение положения города до войны и после освобождения от оккупантов. В паспорте необходимо было отразить количество всех жилых зданий, культурно-бытового назначения, коммунальных, учебных заведений и учреждений, а также и других сооружений,

1. Коммунальное учреждение «Измаильский архив» (далее – КУ «ИА»). – Ф. Р-788. – Оп. 1. – Д. 4. – Л.

находившихся в пределах города, независимо от принадлежности коммунальному хозяйству, ведомствам или гражданам.

Инструкция по созданию альбомов с целью учета убытков предусматривала специальную схему фотографирования разрушений в городах областного значения. Среди 30 обязательных пунктов этой схемы предусматривались, прежде всего, следующие тематики: общий вид города сверху – 2 снимка; электростанции, заводы и фабрики – 8-10 снимков; вокзалы, депо, телеграфы, музеи, памятники, театры и т.п. – 2-3 снимки т.д. Как видим, основное внимание уделялось промышленным объектам, что для советской действительности, было весьма показательным, поскольку материальное для большевистской власти превалировало над духовным.

Авторы данной инструкции не обошли вниманием также необходимость зафиксировать в паспортах городов материальный ущерб, причиненный войной церковным постройкам. Последние, в большинстве случаев, властью рассматривались как историко-архитектурные образцы, а не как культовая духовно-религиозная ценность. Наряду с фотографиями, отражавшими народнохозяйственную и культурную тематику, было предусмотрено и фотографирование церквей и других сооружений религиозных культов в пределах 2-4 снимков[2].

Следующим шагом после формирования фотоальбомов в областях республики, освобожденных от оккупантов, была, начатая активная работа в направлении сбора информации о нанесенных войной соборам, церквям и другим культовым сооружениям материальных потерь и вещественных, сакрально-ритуального характера убытков. Этим делом занималась специально созданная Чрезвычайная Государственная Комиссия (далее – ЧГК) по расследованию и установлению злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников. Возглавить комиссию, было поручено П. И. Богоявленскому. Соответственно, комиссия разослала в адрес облисполкомов инструкцию, утвержденную

2. Там же. – Л. 2.

еще СНК СССР 7 мая 1943 г., в которой определялись требования относительно образования областных комиссий содействия в работе Чрезвычайной государственной комиссии, а также конкретные меры в направлении организации этими комиссиями учета ущерба. Областные комиссии, соответственно, привлекая к этому делу даже церковно-административные органы и их руководство, направляли инструктивные письма председателям райисполкомов с конкретными требованиями к председателям сельских советов.

Уполномоченный Совета Русской православной церкви при Совете народный комиссаров (далее – СНК) УССР П. Ходченко 29 сентября 1944 г. направил телеграмму №57/с непосредственно своим подчиненным – областным уполномоченным по делам РПЦ, в которой в жесткой форме потребовал: «Немедленно соберите и пришлите, или сообщите по телефону (№... – указывался номер – *М.Н.*) сведения: какие церкви и где именно были ограблены, разрушены во время оккупации румынами; что именно ими вывезено из храмов и молитвенных домов, на какую сумму. Срок – 8 октября с.г.»[3].

В отличие от Херсонской, Николаевской и Одесской областей, которые благодаря активным боевым действиям Красной армии в течение марта-апреля 1944 г. были освобождены от оккупации, Измаильская область была освобождена последней из южных областей Украины, – только в конце августа того же года. По этой причине в Придунайском крае и затягивалось во времени проведения учета убытков, причиненных захватчиками и боевыми действиями.

Очевидно, что перспектива скорого завершения войны и попытки Й. Сталина организовать суд над фашистскими преступниками требовали от государственных и партийных органов на местах ускорения проведения мероприятий, направленных на подведение итогов в процессе учета убытков.

3. Государственный архив Николаевской области (далее – ГАНО). – Ф. 992. – Оп. 3. – Д. 12. – Л. 38.

Очевидным становится и желание как можно скорее предъявить правительству Румынии требования по репарациям. С этой целью Совнарком СССР установил 3-месячный срок со дня освобождения оккупированной территории для проведения учета злодеяний и ущерба, вызванных политикой немецко-фашистских захватчиков. Чтобы ускорить эту работу на местах Председатель республиканской комиссии содействия союзной Чрезвычайной Государственной Комиссии Н. С. Хрущев направил 11 сентября 1944 г. инструктивное письмо председателю Измаильской областной комиссии содействия ЧГК, секретарю Измаильского обкома КП(б)У Д. Горбе. В нем выражалось недовольство и, вместе с тем, определялись жесткие сроки выполнения решения правительства: «Организация учета и учет злодеяний и ущерба, причиненных оккупантами хозяйству Вашей области проходят медленно, темпами, которые не обеспечивают завершение этой работы в сроки, установленные Чрезвычайной Государственной Комиссией.

Примите меры для скорейшего окончания учета злодеяний причиненных оккупантами и вызванного ими ущерба хозяйству Вашей области и направьте все документы и фотоальбом в Чрезвычайную Государственную Комиссию, а копии обобщенных данных и вторые экземпляры фотоальбомов – в республиканскую комиссию содействия ЧКГ. Вместе с тем обеспечьте контроль за предоставлением в установленные сроки актов об ущербе, причиненном оккупантами предприятиям и организациям союзного и республиканского подчинения. О выполнении доложите мне специальным донесением до 1 ноября 1944»[4].

Измаильский облисполком, выполняя директиву, уже 5 октября 1944 г. принял постановление под №62 «Об учете ущерба, причиненного немецко-фашистскими захватчиками и их соучастникамигосударственным,кооперативнымиобщественным предприятиям, учреждениям, организациям и колхозам».

4. Государственный архив Одесской области (далее – ГАОО). – Ф. 4980. – Оп. 1. – Д. 48. – Л. 1.

Первоочередной задачей в направлении обобщения материалов по убыткам и подготовки сводных данных для рассмотрения правительством облисполком считал создание комиссии, в которую тотчас создали, введя в ее состав 9 человек. Среди них – партийно-государственные аппаратчики и начальники спецслужб – секретарь обкома КП(б)У Д. Горба, председатель облисполкома Г. И. Куликов, начальник областного управления НКГБ – Крылов, начальник УНКВД – Корнейчук, уполномоченный Госплана при СНК СССР – Сметанюк и другие. Однако ни одного представителя от религиозных общин или от духовенства в областной комиссии не было представлено.

Этим документом главы городских и районных исполнительных комитетов обязывались:

✦ Создать на подконтрольных учреждениях и предприятиях специальные комиссии по определению убытков, в состав которых должны были войти их руководители, главные бухгалтеры, профсоюзные работники и другие представители;

✦ Провести доскональную проверку полноты охвата актами тех предприятий, учреждений и организаций, которым нанесен ущерб;

✦ Подготовить обобщенные итоги учета ущерба для представления в Чрезвычайную Государственную Комиссию 3 октября 1944;

✦ В трехдневный срок провести полную инвентаризацию материальных ценностей, возложив полную ответственность за ее проведение на органы Центрального статистического управления (ЦСУ) т.д.

При церковных общинах сугубо на добровольной основе для составления актов об ущербе создавались комиссии, которые, собственно, и занимались непосредственными подсчетам разрушенного и вывезенного оккупантами культового, церковного и жилищно-хозяйственного имущества. Как правило, эти комиссии состояли из 4-5 человек, обязательно при непосредственном участии старосты религиозной общины и

священника, если таковые были. Поскольку большинство клира Южной Бессарабии с наступлением советских войск выехали в Румынию, ощущалась острая нехватка священнослужителей, а большинство приходов долгое время оставались свободными. Так, из-за отсутствия «на приходе батюшки», члены комиссии, в состав которой входили – староста церковного прихода М. Г. Кириянаке и члены религиозной общины: И. Н. Сидоренко, А. Г. Игнатов и И. А. Котов, составили акт от 25 декабря 1944 г. о причиненном ущербе Свято-Дмитриевской церкви в городе Измаиле. Согласно инвентарным описаниям церкви, в Румынию были вывезены следующие церковные ценности: 3 серебряных креста (весом 2300 граммов), 2 серебряные чаши с позолотой (весом 1500 граммов), а также 2 серебряных звездницы, серебряный дискос, ложечка, 3 чашечки и 2 подноса также из серебра, – все вместе весом около 800 граммов. Кроме того, было вывезено 2 пары нового священнического наряда с полным комплектом элементов, необходимых для священнодействия, документы на собственность церковного имущества, реестр имущества и т.п.[5]

Часто «на счет» оккупантов членами комиссий записывались, разрушенные дотла вспомогательные церковные сооружения, сараи, каменные плиты, зимние кухни, церковные ограды, водопроводные краны и т.д. Иногда в акты заносили не только то, что непосредственно удалось вывезти оккупантам, а также и то церковное имущество, которое, через военный хаос и беспорядок, отсутствие истинных хозяев, разворовали или «прибрали к рукам» местные жители. В условиях военной разрухи они пытались хоть каким-то образом компенсировать себе материальные потери. В некоторых рукописных актах, составленных при участии членов религиозных общин, наблюдаются исправления, подтирания и т.п., особенно в той части, где говорится о стоимостном выражении нанесенного вреда. Вероятнее всего, что община имела определенные надежды на возможную денежную компенсацию со стороны государства.

5. КУ „ІА". – Ф. Р-788. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 44-44 зв.

Из 18 культовых сооружений (14 православных храмов и 4 синагоги), функционировавших накануне войны в областном центе Измаиле, были полностью разрушены 1 (синагога), частично – 3 православные церкви и 3 синагоги, общей площадью 9700 м^2. По сводным ведомостям городской комиссии об ущербе, причиненном войной церковным учреждениям Измаила, учитывая стоимость сооружений, имущества и оборудования в военных ценах, можно определить приблизительную сумму в 10 млн. 105 тыс. руб.[6] С учетом более поздних уточнений, ранее сделанных предварительных подсчетов, убытки по городу составляли 7 разрушенных и ограбленных сооружений религиозных культов (включая православные церкви, синагоги и вспомогательные сооружения культового назначения) на общую сумму 11 млн. 885 тыс. руб.[7]

Возвращаясь к вступительному тезису нашей статьи, отметим что, даже приблизительное сравнение количества церковных храмов на примере Измаильского региона показывает отношение тоталитарной власти к религии и Церкви. Если в 1930-х годах при румынском администрировании Южной Бессарабией в Измаильском уезде действовало более 60 церквей, то через год после прихода советской власти, то есть летом 1941 г., в крае насчитывалось не более трех десятков храмов. А военное противоборство и более того осложнило материально-техническое состояние культовых центров. По нашим подсчетам, в пределах четырех областей юга Украины, война с ее разрушительной сущностью нанесла религиозным сооружениям ущерб на сумму свыше 38 млн. руб.[8] Почти треть составляли потери по Измаильщине.

Наконец, стоит остановиться еще на одном, достаточно дискуссионном, сегодня, вопросе. Речь идет об авторстве преступных действий против Церкви и ее святынь. Здесь,

6. КУ «ІА». – Ф. Р-788. – Оп. 1. – Д. 13. – Л. 8.

7. Там же. – Д. 3. – Л. 3.

8. Михайлуца М. І. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945) / Микола Михайлуца. – Одеса : „ВМВ", 2008. – С. 320.

необходимо также беспристрастно разобраться и дать достоверный ответ. В этой связи обратим внимание на то, что архивные материалы, в частности справки сельских и районных советов, датированные 29 сентября 1944 г., утверждают, что румыны на территории Южной Бессарабии толерантно относились к религиозным учреждений, а следовательно большого ущерба культовым сооружениям почти не нанесли. Так, священник старообрядческой церкви Рождества Христова и настоятель храма Святого Николая в Измаиле отец Кондратий Лесин в справках, поданных в районную комиссию по вопросам ущерба, нанесенного оккупантами, утверждал, что «... наша церковь в период оккупации румыно-немецкими властями 1941-1943 гг. не понесла никакого ущерба...»[9]. Заметим, что распространенные и широко применяемые в то время (как, собственно, и сейчас) идеологические штампы и пропагандистские выражения, например: «немецко-фашистские захватчики и их сообщники», «румыно-германские оккупанты» и прочее, часто фигурировали как категорическая правовая норма обвинения в нанесенном ущербе. Однако такого рода клише оставались долгое время довольно абстрактными словосочетаниями, страдали от отсутствия конкретики относительно степени участия в преступлении против Человека и его Церкви, а отсюда – способствовало уходу истинных виновников от морально-правовой ответственности.

Не ставя под сомнение сущность самое оккупационной системы и ее антигуманных, разрушительных проявлений, все же выскажем некоторые мысли по этому поводу. Относительно определения непосредственного авторства злодеяний, которые были совершены врагом по отношению к Церкви и религиозным общинам на юге Бессарабии, необходимо подчеркнуть, что образованные при городских и районных исполнительных комитетах по установлению убытков местные комиссии, часто размежевывали действия немецких и румынских властей и воинских подразделений. Отправляя информацию об уничтожении

9. КУ «ІА». – Ф. Р-788. – Оп. 1. – Д. 4. – Л. 59, 60.

либо ограблении церквей, монастырей или религиозных общин, они подчеркивали именно немецкую причастность к актам духовно-религиозного вандализма, а не румынскую. Оно и понятно, поскольку при всей своей оккупантской сущности, миссионеры из-за Дуная были православными и проявляли в некоторых сторонах религиозной жизни примеры христианской терпимости к местному православному населению. Румынские церковные иерархи часто сами активно способствовали возрождению соборов, церквей и монастырей в период 1941-1944 гг., особенно в зоне губернаторств «Бессарабия» и «Транснистрия». О некоторых аспектах политики румынского администрирования в этих регионах говорилось в статьях, опубликованных автором в последнее время[10].

Вместе с тем, после освобождения Красной армией весной-летом 1944 г. Одесской и Измаильской областей, сами представители советской власти признали, что румыны в своей политике христианизации местного населения придавали большое значение восстановлению, разрушенных в 1930-е годы, православных храмов. Так, секретарь отдела агитации и пропаганды Одесского обкома КП(б)У тов. Сосновский на областном совещании идеологического актива области от 28 октября 1944 г. подчеркивал: «Я должен сказать, что по области до войны было 9 церквей, сейчас их 67! Вот, можете себе представить масштаб пропаганды, которую вели румыны...»[11].

---

10. Михайлуца М.І. Діяльність Румунської православної місії в Трансністрії 1941-1943 рр. (на основі румуномовних джерел) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. - К., 2005. - Вип. 9. - Част. 2. - С. 259-265; Его же. Релігійна ситуація в Трансністрії (1941-1944 рр.) // Архіви окупації. 1941-1945/ Держ. ком. архівів України; Упоряд. Н.Маковська. - К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія", 2006. - С. 833-839; Его же. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 1930-1944 рр.) / Микола Іванович Михайлуца. - Одеса : „Optimum", 2006; Его же. Реституція православних культових споруд у губернаторстві „Трансністрія" (1941-1944 рр.) / М. І. Михайлуца // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. статей / [відп. ред. В. А. Смолій] / НАН України, Ін-т історії України. - К., 2008. - Вип. 11. - С. 130 - 138 и др.

11. ГАОО. – Ф. 11. – Оп. 11. – Д. 144. – Л. 36.

Республиканские власть предержащие, хотя и избегали конкретных цифр в официальных документах, однако признавали существенный рост численности культовых сооружений в Украине. Так, в письме на имя секретаря ЦК КП(б У тов. Кириченко от 12 декабря 1944 г. уполномоченный Совета по делам РПЦ при СНК УССР П. Ходченко отмечал: «До Отечественной войны в Украине оставалось не так уж много вообще церквей всех ориентаций. В период же немецкой (читай «и румынской» – *М.М.*) оккупации их возникло не меньше того, сколько было до Октябрьской революции[12].

Статистические данные свидетельствуют о незначительных потерях православных храмов в рамках только что восстановленной Измаильской области. По состоянию на 1 декабря 1944 г., в списке, который составил уполномоченный Совета по делам Русской православной церкви при Измаильском облисполкоме тов. Петренко, подаются только 4 из 39 населенных пунктов, где *не* действовали православные церкви. Причини не функционирования храмов, в основном, были стандартно одинаковы – «Церковь поврежденная: разбитые двери, окна, купола, крыша и внутренние стены. В городе Килия от авиабомбы повреждена церковь, ограблена»[13]. Вместе с тем, 60 культовых сооружений в пределах Измаильской области, по тем же спискам уполномоченного[14], значились уцелевшими и выполняли свое духовно-церковное предназначение. По нашему мнению, это является доказательством того, что румынские захватчики, отступая, как им считалось, с исконных территорий, не выражали актов вандализма по отношению к местам религиозного волеизъявления населения края.

В итоге отметим, что сегодня достаточно сложно определить потери и дать оценку тому, что после себя оставили оккупанты на

12. Центральный государственный архив-музей литературы и искусств Украины (ЦГАМЛИ Украины). - Ф. 127. - Оп. 1 - Д. 314. - Л. 5.

13. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины (ЦГАВОВУ України). – Ф. 4648. – Оп. 1. – Д. 2. – Л. 112-113.

14. Там же. – Л. 108а-111.

южных украинских землях. Одни – разрушали храмы, другие – восстанавливали. Однако с уверенностью можем утверждать – виновата во всем война с ее ужасным смертоносным разрушительным лицом. Ведь соборы, церкви, молитвенные дома – и те, что уцелели во время антицерковных вакханалий 20-30-х годов XX в., организованных правящей большевистской партией, да и те, которые были восстановлены православными прихожанами в период «христианского ренессанса» 1941-1944 гг., одинаково страдали от непосредственных боевых действий воюющих сторон, бомбежек авиации, артиллерийских обстрелов и т.д.

Однако материальный ущерб если и можно подсчитать, хотя бы в стоимостном выражении, то душевные страдания верующих и потери краеугольных основ духовности нескольких поколений украинского общества измерить, к сожалению, невозможно.

EPISCOPIA CETĂȚII ALBE – ISMAIL ÎN ANII CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Dr. George ENACHE *

Înființată în la 10 martie 1923, ca parte integrantă a Bisericii Ortodoxe Române Autocefale, Episcopia Cetății Albe – Ismail a reprezentat, timp de mai bine de două decenii, un focar de credință ortodoxă care a iradiat într-un mediu multietnic, aflat la frontiera românismului, în preajma amenințării bolșevice[1].

Ierarhii din fruntea episcopiei, proveniți din Bucovina (episcopul Nectarie Cotlarciuc)[2], Transilvania (episcopul Iustinian Teculescu)[3] sau din Basarabia (episcopul Dionisie Erhan)[4], adică din regiuni unde românii aveau experiența conviețuirii cu alte neamuri dar și experiența marginalizării, au știut ca, alături de valorile credinței, misiunea lor fundamentală, să creeze și un mediu propice promovării valorilor naționale românești, respectând însă diversitatea culturală și etnică a regiunii.

Valoarea spirituală și națională a Bisericii din Basarabia a reprezentat motivul pentru care sovieticii, imediat după ocuparea

---

* Doctor în Istorie, lector universitar, Universitatea „Dunărea de Jos", Galați.

8. Istoria Episcopiei Cetății Albe-Ismail este practic necunoscută opiniei publice din România, motivațiile ideologice din spatele acestui boicot fiind evidente. Pentru cel interesat de Istoria Bisericii Ortodoxe Române, cazul acestei episcopii, cu o durată relativ scurtă de existență, este extrem de interesant. Din lipsă de spațiu, prin acest articol dorim să facem doar o foarte scurtă introducere în ceea ce a însemnat misiunea Episcopiei Cetății Albe-Ismail în anii celui de-al Doilea Război Mondial.

2. Date biografice la Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 134.

3. *Ibidem*, p. 488.

4. *Ibidem*, p. 173.

teritoriului dintre Prut şi Nistru în vara anului 1940, au purces la deportarea şi uciderea preoţilor. Numărul preoţilor din cadrul Episcopiei Cetăţii Albe – Ismail care au căzut victimă teroarei bolşevice într-un singur an de ocupaţie este impresionant[5]. De asemenea, unii preoţi au ales să se refugieze în ţara rămasă liberă, odată cu armata şi administraţia[6]. Cu inima grea a trebuit să se refugieze şi venerabilul episcop Dionisie Erhan, fiu al Basarabiei şi iubit arhiereu al Ismailului[7].

După un an de zile, armatele române, în alianţă cu cele germane, eliberau teritoriul basarabean. În faţa dezastrului pe care l-au întâlnit, autorităţile române au decis punerea Basarabiei sub un regim administrativ special şi luarea de măsuri energice prin care să fie lichidate efectele acţiunilor bolşevice[8].

În cadrul acestui plan de reînsănătoşire a societăţii basarabene, Biserica urma să joace un rol major. Episcopia Cetăţii Albe – Ismail, aflată într-o zonă extrem de complexă din punct de vedere etnic, cultural şi cu multe probleme socio-economice, a trebuit să-şi mobilizeze la maximum energiile pentru a lupta pe teren duhovnicesc, social, naţional în propria arie de jurisdicţie, dar şi dincolo de Nistru, deoarece preoţii eparhiei, buni cunoscători ai limbilor slave sau chiar etnici ruşi, bulgari, ucraineni, care slujeau Sf. Liturghie în aceste limbi, erau cei mai potriviţi pentru a ajuta la renaşterea vieţii spirituale în Transnistria şi în alte regiuni afectate de ateismul comunist.

---

5. Conform unor date, în jur de 50 de preoți din sudul Basarabiei au căzut victime represiunilor NKVD în anii ’40 ai secolului trecut. Câteva dintre aceste cazuri au fost studiate de Micola Mihăiluță, *Represiunea clerului ortodox din sudul Basarabiei (1940-1941 și 1944-1945), reflectată în documente din Arhiva Serviciului Ucrainean de Securitate din Regiunea Odessa, în Arhivele Securității 4*, București, Editura Enciclopedică, 2008, p. 217-230. Alte documente referitoare la clerici supuși măsurilor represive, în Arhivele de Stat Odessa, fond 840, inv. 1, dosar 125.

6. Tot profesorul Mihăiluță prezintă câteva cazuri de preoți care au încercat fără succes să treacă Prutul în România (*op. cit.,* p. 226-227). Totuși, documentele din arhiva episcopiei arată că numărul celor plecați a fost totuși mic, marea majoritate a preoților alegând să rămână alături de credincioși.

7. După refugiere, episcopul Dionisie a fost, până la pensionare, locțiitor de episcop al Eparhiei Argeșului.

8. O sinteză pe marginea politicii administraţiei române în Basarabia în anii celui de-al Doilea Război Mondial la Anatol Petrencu, *Basarabia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial (1939-1945)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2006.

Cum coordonarea unei asemenea misiuni era prea grea pentru bătrânul episcop Dionisie Erhan, acesta s-a pensionat la 1 septembrie 1941, trecând la cele veşnice în ziua de 17 septembrie 1943. Drept locţiilor al scaunului vacant a fost numit Policarp Moruşca, episcopul Americii, care a acceptat, în condiţiile în care nu se putea întoarce în propria eparhie, să-şi pună energia în slujba românilor şi tuturor credincioşilor ortodocşi din marginea de răsărit a ţării[9].

Documentele care conţin informaţii despre activitatea misionară şi culturală a slujitorilor Episcopiei Cetăţii Albe – Hotin în perioada septembrie 1941 – ianuarie 1944 arată voinţa episcopatului, clerului, monahilor şi mirenilor de a readuce cât mai repede starea de normalitate în cuprinsul întinsei eparhii (cuprindea judeţele Cahul, Ismail, Chilia şi Cetatea Albă). Prin inspecţii amănunţite care să arate exact situaţia din teritoriu (starea bisericilor, a preoţilor şi credincioşilor), prin organizarea minuţioasă a instituţiilor şi trasarea unor sarcini precise, numirea unor oameni potriviţi la locul potrivit, prin formarea preoţilor şi a credincioşilor şi antrenarea lor în activităţi comune, prin implicarea în problemele sociale pentru ajutorarea victimelor teroarei bolşevice, Episcopia Cetăţii Albe – Ismail a căutat să contribuie la ridicarea morală, duhovnicească şi culturală a credincioşilor din acest spaţiu greu încercat.

Un bilanţ al acestei activităţi pe plan cultural din aprilie 1943 ne ajută să înţelegem direcţiile de acţiune pe teren cultural şi misionar ale slujitorilor eparhiei şi rolul major duhovnicesc, cultural şi social al preotului în acea perioadă[10]. Documentele sunt semnate din partea Secţiei Culturale de către preotul Mihail Madan, unul dintre iluştrii clerici români din perioada interbelică, care, după reocuparea Basarabiei de către sovietici, s-a refugiat la Bucureşti, fiind folosit ca interpret de limbă rusă de patriarhul Nicodim[11].

9. Despre episcopul Policarp vezi Remus Grama, *Policarp Moruşca, primul episcop al românilor din America. Scrisori din captivitate*, Cluj Napoca, Editura Eikon, 2004; Radu Şerban, *Prea Sfinţitul Policarp – însemnări despre unchiul Pompei*, Bucureşti, Editura Dareco, 2008.

10. Arhivele de Stat Odessa, fond 840, inv. 1, dosar nr. 192.

11. Vezi George Enache, *Ortodoxie şi putere politică în România contemporană. Studii şi eseuri*, Bucureşti, Editura Nemira, 2005, p. 166.

Evident, credinciosul, cu problemele și îndoielile sale, formează obiectul de acțiune al slujitorilor Bisericii. Unul din mijloacele eficiente de menținere a credincioșilor în cadrul comunității creștine și pentru lămurirea adevărurilor de credință a fost conferința de duminică: „Pentru luminarea poporului și întărirea lui în adevărurile credinței, în întreaga eparhie au fost organizate conferințe duminicale, care se țin în fiecare parohie duminică după amiază... Aceste conferințe sunt încadrate de cântarea de obște a rugăciunilor mai însemnate, cum este Tatăl nostru, Crezul, Mântuiește, Doamne, poporul Tău, Cu noi este Dumnezeu, și altele. Cu ajutorul acestor conferințe, preoții au căutat să dezvolte în popor dragostea de neam și lege, totodată ferindu-l de propaganda comunistă și ateistă și îndemnându-l la fapte de milă creștină”[12]. Conferințele erau organizate după o programă unitară pe toată eparhia, ca material ajutător pentru preot fiind distribuit volumul patriarhului Nicodim „75 predici catehetice pentru popor”[13].

Pentru buna organizare a activității pastoral-misionare, eparhia a fost împărțită în 14 cercuri protopopești, iar fiecare protopopiat a fost împărțit în 4-5 subcercuri pastorale, care cuprindeau parohii învecinate. Preoții din cadrul subcercului se întâlneau în fiecare parohie, cel puțin o dată pe an (măcar în ziua hramului bisericii), pentru a sluji solemn în sobor, fapt de natură să atragă un număr mai mare de credincioși la biserică, să predice și să țină conferințe populare „cu sfaturi și îndemnui folositoare pentru popor”[14]. Părintele Madan constata că aceste acțiuni „s-au dovedit a fi de un real folos pentru întărirea sentimentului religios şi pentru ferirea lui de rătăcirile religioase”. În acelaşi spirit, al comuniunii, au fost organizate „misiuni pentru popor”, la mănăstirile Borisăuca, Alexandreni şi „Cetatea” – Ismail, „la care au participat mulţi preoţi şi mulţime mare de popor, căruia i s-au ţinut predici în limba română şi în limba înţeleasă de ei. Toate aceste misiuni au fost conduse de însuşi P. S. Episcop Policarp”[15].

12. Arhivele de Stat Odessa, fond 840, inv. 1, dosar nr. 192, f. 1.
13. *Ibidem*.
14. *Ibidem*, f.2.
15. *Ibidem*, f. 11.

La nivelul conducerii eparhiei s-a acordat mare atenție conferințelor pastorale generale, care aveau drept scop „ridicarea nivelului cultural al preoțimii, cimentarea legăturilor dintre clerici şi difuzarea ideilor, problemelor ce frământă Biserica la un moment dat". Spre exemplu, temele discutate la conferința din anul 1942 au fost „Comunismul în lumina creştinismului" şi „Ce ne spun mormintele. Necesitatea îngrijirii lor"[16]. De asemenea, pentru cântăreți s-a pus accentul pe promovarea cântării de obşte, astfel încât credicioşii să participe mai intens la slujbe. „Aceste conferințe, arată preotul Madan, au mai avut darul să ilustreze capacitatea intelectuală a clerului şi să arate prin subiectele pe care le-a tratat, adevărurile neschimbătoare ale ortodoxismului nostru. Mult a contribuit la însuflețirea acestor conferințe prezența P. S. Episcop Policarp, care a urmărit cu cel mai viu interes dezbaterile ce au avut loc, dând îndrumări clerului şi aducând cuvinte de laudă şi încurajare pentru preoții care s-au prezentat cu lucrări temeinice studiate şi bine scrise"[17].

Tineretul, care a constituit o țintă privilegiată a acțiunilor bolşevice, a beneficiat de o atenție mărită, în şcoală şi în afara ei. În şcolile primare, predarea învățământului religios s-a făcut de preoți, diaconi şi chiar de cântăreți care aveau studii teologice. Coordonarea învățământului religios la ciclul primar a căzut în seama inpectorilor misionari pr. I. Petrovan şi pr. M. Sberea, ajutați de misionarii cercuali, conducerea eparhiei insistând foarte mult pe ideea de preot misionar, specializat pe anumite tipuri de acțiune. În multe cazuri, preoții au suplinit pe învățătorii mobilizați, preluând întrega misiune de educare a copiilor. De asemenea, în fiecare şcoală au fost organizate coruri sub conducerea cântăreților bisericeşti, copiii trebuind să participe la strană la slujba de duminică[18].

În ceea ce priveşte pe adolescenți, aceştia au fost chemați la şezători în căminele culturale, la biserică şi la şcoală: „Fiecare întâlnire cu ei a fost un prilej de a aprinde în ei lumina lui Hristos... Potrivit

16. *Ibidem*, f. 2.
17. *Ibidem*, f. 3.
18. *Ibidem*.

programului stabilit de comun acord cu autoritățile premilitare, toți preoții au fost invitați ca în fiecare sâmbătă, după-amiază, să facă catehizarea premilitarilor și extrașcolarilor, iar duminică dimineața, între orele 9.30 – 10.30, să oficieze Sfânta liturghie, ținând predici corespunzătoare pentru paramilitari și extrașcolari. Preoții au mai fost obligați să înlocuiască pe comandanții premilitari respectivi, acolo unde aceștia au fost mobilizați, îndeplinind toate ce sunt compatibile cu situația lor de preot"[19].

În ceea ce privește școlile secundare, în acea perioadă existau în cele patru județe ale eparhiei 20 de școli secundare, în care predau religia 12 profesori preoți și o profesoară. Coordonarea învățământului religios în școlile secundare a revenit consilierului cultural pr. Mihail Madan. Episcopul Policarp a vizitat, la rândul său, școli din eparhie, îndemnând pe elevi la învățătură și la credință[20].

Un alt domeniu în care preoții s-au implicat a fost activitatea din cadrul căminelor culturale, ca misionari „pentru luminarea poporului și solidarizarea lui în jurul ideii de unitate națională"[21].

Una din marile griji ale Episcopului Policarp a fost redeschiderea Seminarului Teologic „Melchisedec Episcopul" din Ismail. Prezența acestui seminar era considerată extrem de importantă pentru formarea unor preoți proveniți din mediul local, care să stăpânească deopotrivă limba română și graiurile minorităților conlocuitoare, astfel încât să poată răspândi mai bine Cuvântul Domnului. Acești absolvenți puteau să fie o resursă și pentru Transnistria, unde lipsa de preoți era acută. Din păcate, absența unui local corespunzător (în fosta clădire funcționau alte trei licee) și lipsa banilor a împiedicat realizarea acestui deziderat. În schimb, s-a reușit deschiderea la Ismail a unei școli de cântăreți, sub coordonarea părintelui protodiacon Pavel Berezescu, cu 6 profesori și 43 de elevi[22].

Înainte de ocupația sovietică, pe lângă reședința episcopală, funcționa un muzeu bisericesc, înființat în anul 1924, din îndemnul

19. *Ibidem*, f. 4.
20. *Ibidem*.
21. *Ibidem*, f. 4-5.
22. *Ibidem*, f. 5.

savantului Nicolae Iorga. Acest muzeu, care adăpostea lucruri de mare valoare, a fost complet devastat de sovietici, dispărând toate obiectele. Pentru ca situația să nu rămână așa, conducerea eparhiei a inițiat renașterea muzeului, cu noi obiecte donate de credincioși. Biblioteca, deși a fost și ea devastată, a fost recreată, cu un fond de 1.719 volume, pentru nevoile clerului. De asemenea, parohiile au primit cărțile trebuitoare cultului și nevoilor sufletești ale credincioșilor, prin serviciul de colportaj distribuindu-se peste 35.000 de cărți de rugăciuni, precum și numeroase broșuri, cruciulițe etc.[23]

Cât privește organizarea activității propriu-zis misionare, eparhia a fost împărțită în două sectoare misionare. Sectorul compus din județele Chilia și Cetatea Albă a fost încredințat inspectorului misionar pr. Iacob Petrovan, iar sectorul compus din județele Ismail și Cahul pr. Mihai Sberea: „Inspectorii misionari, în vizitele lor, au cercetat la fața locului situația fiecărei parohii, dând clerului îndrumările necesare pentru rodnica desfășurare a a activității pastorale și îndeplinirea dispozițiunilor conducerii eparhiale [...] au organizat conferințe misionare, având concursul consiliilor parohiale, comitetelor de râvnitori ai ortodoxiei și Oastea Domnului și autorităților administrative", în vederea promovării valorilor credinței ortodoxe. În cadrul activității de propagandă misionară de mare succes s-a bucurat folosirea „aparatelor de proiecție fixe și cinematografice cu filme religioase"[24].

Activitatea inspectorilor misionari a fost sprijinită de cei 14 misionari cercuali „recrutați dintre preoții cei mai buni, entuziaști și cu experiență pastorală" și de toți ceilalți preoți, astfel încât se constată o revenire puternică la ortodoxie a celor care abandonaseră credința sau trecuseră la alte grupări religioase. Rolul acestor misionari era să contribuie și la întărirea moralei publice și a familiei creștine, prin combaterea concubinajului și cununarea acelor perechi care nu putuseră, în perioada ocupației, să-și oficializeze relația înaintea lui Dumnezeu. Astfel, 3.442 de perechi de concubini s-au căsătorit legiuit numai într-un singur an. O altă problemă deosebit de gravă a satului

23. *Ibidem*, f. 6.
24. *Ibidem*, f. 7.

românesc din acea perioadă, alcoolismul, a fost la rându-i tratată cu toată seriozitatea[25].

În privința orașelor din eparhie cu probleme misionare specifice, s-a acordat o mare atenţie intelectualilor, care au fost atraşi să ia parte la promovarea valorilor culturale şi spirituale, dar şi mahalalelor muncitoreşti, cu oameni dezrădăcinați din locurile natale, aflați în căutarea unui reper[26].

Acestei activități bogate cu caracter misionar-cultural din cuprinsul eparhiei Cetății Albe – Ismail, i s-a adăugat participarea a nu mai puțin de 61 de preoți din cuprinsul acestei episcopii la eforturile de renaştere a vieții creştine dincolo de Nistru, în cadrele Misiunii Bisericii Ortodoxe Române din Transnistria[27].

În cadrul Misiunii, preoții din sudul Basarabiei au primit posturi de protopopi, subprotopopi şi misionari în oraşele şi județele: Odesa, Ananiev, Berezovca, Oceacov, Golta, Ovidiopol şi Tiraspol[28].

Conform părintelui Madan, „din rapoartele primite se constată că preoții noştri lucrează cu toată râvna la posturile lor, străbătând satele şi cătunele împrăştiate, ce n-au văzut preoți de mai mulți ani, aducând până şi în casele cele mai sărace mângâiere şi bucurie.

Tot pentru nevoile din Transnistria s-au adunat de la bisericile din eparhia noastră cărți de ritual în limba slavonă, care s-au expediat în şapte lăzi mari.

Însuşi P. S. Episcop Policarp, în zilele de 28 şi 29 iunie 1942, a condus un pelerinaj alcătuit din intelectualii din oraşul Cetatea Albă la locurile de lângă Odesa, unde s-au dat cele mai crâncene lupte pentru dezrobirea Transnistriei, oficiind la cimitirele eroilor parastase şi ținând predici impresionante.

La 30 august 1942, P. S. Episcop a fost la Ovidiopol, unde împreună cu P. S. Efrem al Chişinăului a sfințit catedrala oraşului,

25. *Ibidem*, f. 9.

26. *Ibidem*, f. 11.

27. *Ibidem*.

28. *Ibidem*. O parte din activitatea în Transnistria a clericilor din eparhia Cetății Albe – Ismail este cuprinsă în idem, fond 2270, inv. 1, dosar 1.

iar la 14 martie 1943, de Duminica Ortodoxiei, a luat parte la slujba solemnă şi procesiunea religioasă din oraşul Odesa"[29].

Cele de mai sus sunt numai câteva aspecte dintr-o bogată activitate pastorală, desfăşurată de oameni care au fost consideraţi mai apoi „criminali de război", mulţi dintre ei găsindu-şi sfârşitul în Gulag-ul comunist. Din perspectiva unei analize „identitate" – „alteritate", ceea ce am prezentat în rândurile de mai sus se referă strict la (re)afirmarea, prin diferite mijloace, a identității comunității ortodoxe, indiferent de etnie, din spațiul eparhiei Cetății Albe-Ismail și a (re)trezirii identității religioase a ortodocșilor din Transnistria. Ea reprezintă numai un aspect al problematicii deoarece, pe palierul alterității, în această perioadă au loc, cu sprijinul statului, acțiuni masive de convertire a altor grupuri religioase la ortodoxie. De asemenea, o discuție mult mai complicată poate avea loc din perspectiva păstrării diversității etnice în cadrul eparhiei Cetății Albe – Ismail în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Sunt subiecte care vor face cu siguranță obiectul unor noi cercetări.

29. *Idem*, fond 840, inv. 1, dosar nr. 192, f. 1.

ATITUDINI ȘI ACȚIUNI ALE MILITARILOR ROMÂNI DIN BASARABIA ÎN CONTEXTUL EVACUĂRII TERITORIULUI CEDAT ÎN ANUL 1940

Dr. Ion GIURCĂ*

Drd. Ciprian Antonio NICOARĂ**

Anul 1940 a marcat apogeul efectelor politicii dezastruoase duse pe plan intern și extern de către guvernele impuse de regele Carol al II-lea, începând cu 10 februarie 1938. Între 26 iunie și 7 septembrie 1940, România s-a aflat la cheremul puterilor europene care hotărau, prin acțiuni politice, diplomatice și militare, soarta unui continent scăpat de sub controlul democrațiilor lumii (SUA, Franța, Marea Britanie), hipnotizate parcă de personalitatea și acțiunea unor lideri ai forțelor extremiste, naziste, fasciste și comuniste. Intereselor geopolitice și geostrategice ale Germaniei și URSS le-au căzut victime, din toamna anului 1938 până în cea a anului 1940, statele din centrul, estul și sud-estul Europei, membre sau nu ale unor alianțe politice și militare, care mizau, poate prea mult, pe sprijinul Franței și Marii Britanii, puteri învingătoare în Primul Război Mondial. În total dezacord cu angajamentele asumate și declarațiile liderilor politici, în privința pregătirii și apărării țării, în vara și toamna anului 1940 au fost cedate fără luptă teritorii în suprafață de peste 100 000 km^2, pentru a căror

* Doctor în Istorie, profesor universitar în cadrul Universității Naționale de Apărare „Carol I" din București.

** Doctorand în Istorie.

unire cu Țara în anul 1918 prin deciziile de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia se jertfiseră sau au rămas mutilați pe viață zeci de mii de militari și civili. Regele Carol al II-lea, acoliții săi apropiați, doi șefi ai Marelui Stat Major, generalii Florea Țenescu și Gheorghe Mihail, pe lângă care îl putem adăuga și pe generalul Ion Ilcuș, ministrul apărării naționale, se fac vinovați, după aprecierea noastră, de hotărârile adoptate în ședințele Consiliului de Coroană, din 27 iunie și 30/31 august 1940. Așa cum dictase în toate problemele țării timp de doi ani, regele Carol al II-lea trebuia să dicteze și în privința apărării țării, pentru ceea ce spusese Nicolae Iorga: *„Să murim cu toții, dar să ne apărăm onoarea. Putem ieși zdrobiți, dar nu putem ieși dezonorați”*[1]. În vara anului 1940, conducerea politică și militară a României avea exemplul finlandezilor și polonezilor în privința reacției față de atitudinea agresivă a Germaniei și URSS. Decizia de cedare fără luptă a Basarabiei și nordului Bucovinei l-a *„îndurerat”* pe regele Carol al II-lea care, plin de ipocrizie nota, în ziua de 27 iunie 1940: *„Consider că se face o foarte mare greșeală de a ceda fără nicio rezistență, aproape un sfert din țară, dar mă văd copleșit de avizul marii majorități a acelora cărora le-am cerut sfatul“* [2].

Evenimentele din iunie 1940, în special înfrângerea Franței, se aflau în atenția analiștilor și planificatorilor militari din Marele Stat Major român, în special cei din Secția 2 informații și Secția 3 operații. Astfel, la 19 iunie 1940, într-un studiu denumit *„Considerații politico-strategice privind situația României după capitularea Franței”*, ofițerii Biroului 1 informații au făcut o evaluare perfectă a evoluțiilor geostrategice viitoare în Europa, previzionând atât perspectiva unui atac al Germaniei asupra URSS *„pentru a desființa comunismul și a pune mâna pe bogățiile Ucrainei”* [3], cât și acțiunea de ocupare de către sovietici a Țărilor Baltice, care era apreciată ca o necesitate strategică, astfel că *„aceleași necesități strategice ar putea îndreptăți Rusia sovietică*

1. Apud, Ion Mamina, *Consilii de Coroană,* Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 197.
2. Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice.* (1939-1940), vol. II, Editura Șansa, București, 1996, p. 204.
3. AMR, fond Marele Stat Major, dosar nr. 531, f. 135.

să-și îndrepte atenția și asupra României, propunându-și să respingă pe românii din Basarabia și Bucovina și eventual, chiar să ducă frontul pe Carpații Răsăriteni"[4]. Studiul se încheia cu două concluzii de ordin militar: *„Trupele noastre de pe frontiera de Nord și Est trebuie să fie gata, în orice moment, pentru a face față acestei eventualități; prin măsurile luate de noi trebuie să se desprindă clar pentru Soviete hotărârea noastră fermă, că ne vom bate, dacă vom fi atacați"*[5]. Amplele manevre de forțe și mijloace efectuate de către trupele sovietice între Bug și Nistru au determinat ofițerii din Secția 2 informații să previzioneze, corect, că *„Sovietele se pregătesc intens în vederea unor agresiuni contra noastră"*[6], iar pe cei din Secția 3 operații să propună ca: diviziile din linia 1, aviația și marina, să intre, la ordin, în dispozitivul operativ; serviciile de la marile unități să fie completate; aducerea artileriei grele de la Prut; transportarea a două batalioane care de luptă în fâșia Armatei 4; completarea imediată și aducerea în dispozitiv a tuturor unităților de poduri.

Generalul Florea Țenescu a fost de acord cu propunerile șefului Secției 3 operații, iar la 26 iunie ministrul apărării naționale, generalul Ion Ilcuș a ordonat măsuri din care reieșea:*"Comandamentul Superior este condus de o singură idee, aceea de a primi bătălia cu toate forțele în Basarabia"*[7]. Față de măsurile dispuse, atitudinea celor doi lideri militari, în cadrul ședinței Consiliului de Coroană din 27 iunie rămâne, încă, o necunoscută și necesită o aprofundare a cercetării și interpretării eventualelor documente. Documentele identificate în fondurile arhivistice militare fac dovada că, exceptând cei doi lideri militari menționați, atitudinea și acțiunea militarilor de pe așa numitul front de est era de a se apăra țara, conform misiunilor pe care le aveau și pentru care se pregătiseră.

Situația s-a schimbat brusc la 28 iunie 1940, ora 6, când armatele 3 și 4, corpurile 3 și 10 armată și Corpul de Cavalerie au primit ordinul prin care erau înștiințate că *„Guvernul a hotărât evacuarea Basarabiei*

4. *Ibidem*
5. *Ibidem*, f. 136
6. AMR, fond Marele Stat Major, dosar nr. 1891, f. 132
7. *Ibidem*, dosar nr. 1833, f. 4

și ducerea rezistenței pe Prut" [8], document care prevedea și modul de evacuare a teritoriului cedat. Nu ne propunem să analizăm conținutul ordinului, ci doar să observăm că guvernul nu hotărâse și evacuarea nordului Bucovinei, dar se făceau referiri la evacuarea orașului Cernăuți.

Ordinul de evacuare a autorităților și armatei din Basarabia și nordul Bucovinei, transmis pe linie ierarhică, a ajuns relativ târziu la unități și subunități, în special cele izolate (grăniceri și jandarmi), astfel că nu a existat timpul necesar la dispoziție pentru pregătirea operațiunilor, rezultând o situație delicată, uneori tragică, pentru planificatori și executanți. Se impune să precizăm că până în dimineața zilei de 28 iunie 1940 s-a interzis orice evacuare din teritoriile cedate URSS, sub pretextul evitării panicii în rândul populației, autorităților locale și militarilor din trupele de uscat, grăniceri și jandarmi. A fost, după aprecierea noastră, o eroare fundamentală, în condițiile în care fuseseră adoptate unele măsuri de apărare a frontului de est, care, conform procedurilor specifice artei militare, impuneau evacuări din zona operațiunilor militare. Rămâne, deocamdată, o necunoscută această atitudine, care nu poate fi pusă pe seama incompetenței generalului Florea Țenescu, un militar cu o foarte bună pregătire în domeniul operațiilor militare, probată încă din perioada Războiului de Întregire a României.

Situația creată prin începerea evacuării teritoriului cedat URSS a generat acțiuni și atitudini diferite în rândul militarilor, determinate de o serie de factori obiectivi și subiectivi, apreciați, evaluați și prezentați în mod diferit în cei 70 de ani care au trecut de la evenimentele din vara anului 1940. Documentele emise de către structurile militare în vara anului 1940, aflate în fondurile Arhivelor Naționale Istorice Centrale și ale Serviciului Istoric al Armatei oferă o informație suficient de bogată și detaliată în legătură cu acțiunea și atitudinea militarilor români aflați în Basarabia în anul 1940, atât pe timpul evacuării (28 iunie – 3 iulie), cât și în perioada imediat următoare. Conținutul acestora se impune a fi studiat, analizat și

8. *Ibidem*, dosar nr. 1836, f. 1

receptat critic, având în vedere că unele puncte de vedere exprimate și evaluări au fost făcute sub impactul emoțional al evenimentelor, al sentimentelor generate de atitudinea agresivă a armatei sovietice, a populațiilor minoritare din Basarabia, cât și a reacției majorității militarilor, activi sau în rezervă, din teritoriul cedat. La data primirii ordinului de evacuare a Basarabiei, nordului Bucovinei, în spațiul dintre Prut și Nistru se aflau structuri militare care cuprindeau efective din teritoriul cedat, cetățeni români, de diferite naționalități, fapt ce a generat acțiuni și atitudini diferite. În cadrul *armatei* militari din Basarabia încadrau: *Divizia 2 infanterie* (Ismail), care avea în compunere regimentele 3 vânători (Bolgrad), 28 dorobanți (Tarutino), 35 infanterie (Cetatea Albă), 22 și 25 artilerie (Bolgrad și Ismail); *Divizia 15 infanterie* (Chișinău) cu regimentele: 7 vânători (Orhei), 10 dorobanți (Tighina), 25 și 30 artilerie (Chișinău); *Divizia 14 infanterie* (Iași), cu regimentele: 6 vânători (Bălți), 39 infanterie (Florești), 24 artilerie (Ungheni), 29 artilerie (Bălți). Din Divizia 8 infanterie (Cernăuți), la Lipcani se afla Regimentul 8 vânători.

Unitățile de grăniceri din Basarabia făceau parte din: *Grupul 5 grăniceri pază* (Brăila), cu batalioanele 1 și 2 la Ismail și Cetatea Albă; *Grupul 6 grăniceri pază* (Chișinău), cu batalioanele 1, 2, 3 grăniceri pază la Tighina, Orhei și Bălți; *Grupul 3 grăniceri pază* cu Batalionul 1 grăniceri pază la Lipcani. *Structurile Jandarmeriei* aflate în Basarabia cuprindeau: legiunile de jandarmi Ismail și Cahul din *Regimentul 3 jandarmi „Dunărea”; Regimentul 6 jandarmi „Nistru*” (Chișinău) cu legiunile Lăpușna, Orhei, Tighina și Cetatea Albă; legiunile de jandarmi Bălți și Soroca din *Regimentul 4 jandarmi „Prut”;* Legiunea de jandarmi Hotin, din Regimentul 10 jandarmi Suceava (Cernăuți). Alături de acestea, conform măsurilor întreprinse, de concentrare a unor forțe pentru apărarea Basarabiei, se mai aflau un număr de comandamente, mari unități și unități dislocate conform planurilor elaborate de către Marele Stat Major, încadrate cu personal provenit din teritoriul aflat la vest de Prut.

Structura unităților, dislocarea acestora pe teritoriul Basarabiei, a influențat acțiunea și atitudinea militarilor care le încadrau.

În ansamblu, acțiunea militarilor români a fost una precipitată, determinată între altele de: timpul scurt la dispoziție pentru evacuare; neclaritatea și inconsecvența ordinelor transmise pe cale ierarhică; preocuparea cadrelor (ofițeri și subofițeri) pentru evacuarea structurilor pe care le comandau, cât și a familiilor și bunurilor care le aparțineau; atitudinea agresivă a trupelor sovietice trecute la vest de Nistru cu mult timp înainte de ora stabilită de către factorul politic prin ultimatumul din 27 iunie; starea de dezordine provocată de către populația minoritară în localități, agresarea militarilor izolați sau în grupuri mici. În condițiile transmiterii ordinului de interzicere a uzului de armă în orice situație, militarii români s-au aflat în situația de a fi jigniți, agresați verbal și fizic, dezonorați prin dezarmare și ruperea însemnelor de pe uniforme. Prezența românilor basarabeni și a minoritarilor în structurile trupelor de uscat, grănicerilor și jandarmilor a constituit una din marile probleme în privința acțiunii și atitudinii în condițiile date de situația de criză de la sfârșitul lunii iunie 1940. Importantele rechiziții făcute de armată în lunile mai și iunie 1940 au avut ca efect tensionarea relațiilor dintre armată și populația care rămânea pe loc, care se vedea în situația de a pierde mijloace de transport auto și hipo, un număr mare de cai și harnașamente. Era de datoria Marelui Stat Major să stabilească concepția evacuării, situația militarilor și bunurilor rechiziționate din teritoriul cedat, reacția față de atitudinea ostilă a armatei sovietice și elementele agresive ale populației. Deși cunoștea foarte bine comportamentul sovieticilor în situații asemănătoare (în Polonia, Finlanda, Țările Baltice), din biroul său de la București, generalul Florea Țenescu transmitea comandanților de mari unități din Moldova și Basarabia: *„Luând legătura cu comandamentul sovietic din față, va stabili astfel ritmul mișcării și al evacuării încât să nu se producă nicio întâlnire între trupele române și sovietice”* [9]. Având în vedere specificul și amploarea acțiunilor, este cât se poate de clar că această sarcină era de apanajul Marelui Stat Major, nicidecum a fiecărui comandament de mare unitate. Ordinele superficiale transmise de către Marele Stat Major

9. *Ibidem*

s-au răsfrânt direct la executanții aflați în situații critice, în special cei ale căror forțe se aflau nemijlocit pe Nistru sau în apropiere. Așa cum era de așteptat, contactul cu comandanții militari sovietici a fost infructuos și chiar dezonorant pentru ofițerii români, care au fost jigniți, dezarmați, deposedați de bunurile personale și chiar reținuți temporar. Doi dintre aceștia, căpitanul Epure Ion din Regimentul 3 călărași și căpitanul în rezervă Ahsenhori Arnold din Regimentul 10 vânători nu au suportat umilințele la care au fost supuși și s-au sinucis[10].

Reglementarea situației militarilor basarabeni din armata română a fost solicitată de către partea rusă din Comisia Odessa, care cerea *„să se demobilizeze și trimită la vatră toți soldații basarabeni, care doresc să se întoarcă în Basarabia”* [11]. Deși oficial partea sovietică își exprima bunăvoința și disponibilitatea în rezolvarea problemelor apărute în acțiunea de evacuare a armatei române, considerând *„cauza incidentelor inexistența unui plan comun de evacuare și lipsei de contact între comandanții de mari unități ai celor două armate pe întreaga linie de contact”* [12], era eludată o realitate incontestabilă: rapiditatea și brutalitatea intervenției militare sovietice în condițiile cedării teritoriilor românești revendicate; activarea sau infiltrarea agenților provocatori pentru radicalizarea populației neromânești sau chiar a unor români nemulțumiți de autoritățile române; crearea unei stări de nesiguranță și dezordine în rândul armatei prin: depășirea coloanelor militare române, blocarea și dezarmarea unor unități, interceptarea unor puncte obligatorii de trecere la râul Prut ș.a. Modul de manifestare a armatei sovietice a impus o reorientare a atitudinii comandanților militari români, care au dispus măsuri ca, în cazul eșecului negocierilor, să se acționeze în forță pentru recuperarea unor materiale și tehnică militară, pentru apărarea punctelor de trecere peste Prut prin ocuparea unor capete de pod, pregătirea pentru distrugere a unor poduri peste Prut.

10. AMR, fond Marele Stat Major, dosar nr. 982, f. 54
11. *Ibidem*, dosar nr. 1986, f. 35
12. *Ibidem*, f. 34

Acțiunile unui detașament condus de către generalul Ion Glogojanu în zona Comrat și ale altei grupări de forțe la Reni a dus la concluzia că acționându-se în forță s-ar putea recupera material militar și impune sovieticilor o atitudine moderată în raport cu trupele în curs de evacuare. În privința atitudinii militarilor din armata română aflată în Basarabia, în perioada 28 iunie – 3 iulie 1940 s-au manifestat trei tendințe, astfel: militarii proveniți din teritoriul de la vest de Prut au acționat fără șovăire pentru evacuarea bunurilor unităților și a familiilor, au sprijinit, atât cât a fost posibil, evacuarea autorităților civile; parte din militarii proveniți din Basarabia au avut o atitudine corectă, au fost disciplinați și s-au retras cu unitățile la vest de Prut; cea mai mare parte a militarilor proveniți din Basarabia, în special cei concentrați (români, ruși, ucraineni, evrei), au părăsit unitățile, în marea majoritate a cazurilor cu armamentul și echipamentul din dotare; în faza finală a evacuării, parte din militarii basarabeni au fost demobilizați, dezechipați și lăsați la vatră. Una din cele mai grele situații s-a creat la Divizia 14 infanterie *„deoarece are majoritatea oamenilor recrutați din Basarabia și deci se află în situația că: o parte din oameni vor dezerta la ruși și majoritatea sau totalitatea basarabenilor vor cere să fie trimiși înapoi în Basarabia"*[13]. Dintr-o statistică a Armatei 3, din 4 iulie 1940, privind pierderile pe durata evacuării, rezultă că au dezertat sau au fost demobilizați 49 ofițeri, 40 subofițeri, 22 729 trupă, din care 12 ofițeri, 13 subofițeri și 5020 trupă erau de la Divizia 14 infanterie[14].

Atitudinea unui mare număr de militari basarabeni, catalogați ca dezertori, era în contradicție cu eforturile făcute pe linia pregătirii de luptă și educației patriotice, care a vizat formarea convingerii necesității că Basarabia va fi apărată în orice condiții. Cedarea fără luptă și evacuarea precipitată, fără nici un plan, a generat *„panică și zăpăceală, fiecare persoană avea tendința de a se salva pe ea și a putea duce în refugiu strictul necesar. Succesele obținute de trupele sovietice cu atâta ușurință le-a încurajat foarte mult, trezindu-le un sentiment de mândrie și dispreț*

---

13. AMR, fond Armata 3, dosar nr. 105, f. 118 - 120
14. *Ibidem*, f. 139

față de unitățile noastre, care făceau impresia că sunt în derută. Soldații minoritari au dispărut, mulți din cei localnici au rămas pe loc” [15].

Atitudinea militarilor proveniți din Basarabia era încurajată de ofițerii ruși care, după ce blocau coloanele armatei române le strigau *„țăranilor să-și ia caii, soldații basarabeni și bucovineni să-și ia și ei câte un cal și să plece la casele lor”* [16].

Intensitatea provocărilor la adresa armatei române, obligată să suporte orice acțiune reprobabilă a trupelor sovietice și a populației cu sentimente antiromânești a fost mai mare în sudul Basarabiei unde se concentrase în toată perioada interbelică efortul propagandei comuniste sovietice. Dintr-un raport al comandantului Regimentului 35 infanterie, colonel Alexandru Poenaru, rezultă schimbarea bruscă de atitudine a militarilor proveniți din Basarabia, sub imboldul generalului maior Bielov, care, după ce a oprit coloana Batalionului 4 a dispus: *„Toți militarii basarabeni vor fi adunați separat, împreună cu tot echipamentul și armamentul aflat asupra lor și vor rămâne la ordinele noastre. Restul de ofițeri și trupă va continua marșul spre Prut, cu toate efectele, materialele și armamentul statului român”* [17]. A urmat, din considerente greu de explicat, reacția soldaților basarabeni care *„nu au mai dat ascultare ofițerilor, au început cu înjurături la adresa ofițerilor și statului român, să ia caii de la căruțe și să fugă cu ele, protejați de către armata sovietică”*[18].

O dare de seamă a comandantului Diviziei 2 cavalerie, generalul Mihail Racoviță, evidențiază atitudinea militarilor din subordinea sa. Referindu-se la ceea ce numea *„soldații regățeni”*, aprecia că aceștia *„au executat ordinele comandanților, au fost lângă șefii lor și nu au putut fi separați decât profitându-se de confuzia creată în rândurile lor prin părăsirea în masă a ostașilor basarabeni, la ordinul sau invitația trupelor sovietice. Ei au asistat la scene dureroase și care nu sunt de dorit să fie văzute de ochii unui soldat: comandanți dezarmați, huiduiți de populație, terorizați și arestați de soviete; unități dezarmate, camarazi români*

15. AMR, fond Marele Stat Major, dosar nr. 941, ff. 352-358
16. *Ibidem*
17. *Ibidem,* f. 627
18. *Ibidem*

părăsind rândurile încheiate de bucurie și mergând la casele lor cu cai și echipament, populația bolșevizată și primind armata sovietică cu steaguri roșii, flori etc" [19]. Aprecierile la adresa ostașilor români basarabeni sunt dure, realiste, demne de a fi luate în considerație, constantându-se, poate exagerat și nedrept pentru unii, că *„nu au avut nici o legătură mai solidă cu neamul lor și patriotismul de care au dat dovadă nu s-a ridicat peste interesul strâmt de familie și ogor. Mai mult, nu s-au lăsat cu nimica înfricoșate de regimul ce-i așteaptă. Ei au acceptat în mod trist și care dă de gândit mult, integrarea și viața sub o stăpânire străină-dușmană- și un regim pe care înșiși îl înfierau"* [20].

Referirile la soldații minoritari din armata română sunt demne de a fi cunoscute, pentru o percepție corectă a evenimentelor care au urmat după încheierea evacuării Basarabiei. Despre soldații de naționalitate rusă și ucraineană se nota că *„Nu s-au dedat la acte de revoltă. Era de așteptat să plece și au plecat"* [21]. Aprecierile la soldații evrei sunt, însă, dure, categorice și fără menajamente: *„În primul rând soldații evrei din teritoriile cedate au dispărut din vreme. Sunt bănuiți că toți aceștia erau înștiințați de cele ce se vor petrece. În unități au fost primii care au dezarmat. S-au arătat a fi dușmani neîmpăcați ai statului și ordinii sociale. Problema rămâne deschisă cu evreii rămași în unități. Ei sunt indezirabili. Soldații îi urăsc. Atitudinea lor este aceeași cu a evreilor fugiți, ascunsă, servilă, au relații numai între ei și populația evreiască"* [22]. Aprecierea în legătură cu ura soldaților români față de evrei s-a dovedit a fi, din păcate, reală. Evenimentele din perioada evacuării, la Dorohoi în ziua de 1 iulie când, în urma unui incident asupra căruia continuă să planeze aprecieri contradictorii, au fost împușcați și răniți nejustificat un număr mare de evrei și soldați români.

În ziua de 4 iulie șeful de stat major al Armatei 4 române comunica Marelui Stat Major că *„Acțiunea de răzbunare a militarilor români care sosesc izolați din Basarabia a continuat să se manifeste*

19. AMR, fond Divizia 2 cavalerie, dosar nr. 2, ff. 232-239
20. *Ibidem*
21. *Ibidem*
22. *Ibidem*

contra evreilor. Actele de răzbunare se petrec mai mult în trenuri”[23]. Până către sfârșitul primei decade a lunii iulie 1940, în trenurile aflate în circulație la vest de Prut au fost omorâți, răniți sau maltratați mai mulți evrei, vinovații de producerea faptelor fiind deferiți Curții Marțiale. Încheierea evacuării Basarabiei nu a marcat încheierea problemelor în privința militarilor proveniți din spațiul dintre Prut și Nistru.

Din rapoartele transmise eșaloanelor superioare, rezultă că *„soldații din Basarabia și Bucovina sunt neliniștiți de soarta familiilor care se află în teritoriile ocupate. În această privință sunt două curente: unul format din români și minoritari care vor să plece la familiile lor și așteaptă momentul ca să dezerteze, astfel că nu se poate conta pe ei; alt curent format din români și minoritari care vor să rămână cu orice chip”*[24].

Neliniște era și în rândul cadrelor militare active, ale căror familii rămăseseră în Basarabia, neputând fi evacuate. În lunile iulie și august, după îndelungi negocieri, după renunțări și compromisuri făcute de către delegația română aflată la Odessa, s-a reușit aducerea în țară a familiilor cadrelor militare și ale unor funcționari, cât și a unei părți a bunurilor care le aparțineau.

Evacuarea Basarabiei, modul de defășurare a acțiunilor și atitudinea militarilor a făcut obiectul unor analize, în care au fost scoase în evidență deficiențele manifestate și au fost stabilite măsuri pentru redresarea situației. Astfel, la 6 iulie 1940 printr-un ordin circular transmis pentru ofițerii din Armata 4, generalul Nicolae Ciupercă aprecia că evacuarea Basarabiei a scos la iveală lipsuri în pregătire și slăbiciuni morale, care au dus la situația ca unități să fie dezarmate și batjocorite de populația străină, cu ofițeri insultați fară ca să dea acea ripostă imediată cu orice risc. După aprecierea sa cauzele care au determinat o evacuare dezordonată, cu pierderi umane și materiale nejustificate, au fost: lipsa ofițerilor din mijlocul

23. AMR, fond Marele Stat Major, dosar nr. 155, f. 250
24. *Ibidem*, dosar nr. 941, f. 475

trupei, lipsa de spirit militar a ofițerilor, lipsa de energie și inițiativă a ofițerilor, lipsa legăturii sufletești între ofițeri și trupă[25].

Urmând modelul ordinului circular al comandantului Armatei 4 române, la 25 iulie 1940 Secția 5 din Marele Stat Major a elaborat un ordin, transmis până la nivelul comenzii regimentelor, în care erau analizate în detaliu acțiunile de evacuare și dispuneau măsuri în aceleași direcții. Documentul semnalează câteva deficiențe în acțiunea, activitatea și atitudinea ofițerilor, între care amintim:

✦ plecarea în masă a militarilor basarabeni s-ar fi datorat lipsei legăturii sufletești între ofițeri și trupă;

✦ invocându-se ordinul de a se evita provocarea incidentelor cu trupele sovietice, unii ofițeri au acceptat să fie jigniți și umiliți;

✦ părăsirea trupei pentru a-și evacua bunurile personale, pentru a-și asigura bunul trai personal și a-și salva viața;

✦ lipsa inițiativei, curajului și energiei, pentru salvarea unităților din situații critice;

✦ lipsa de ținută militară și de atitudine ostășească, angajarea în discuții neprincipiale, de critică, de flecăreală și văicăreală, lansarea de știri alarmiste, provocatoare de panică;

✦ lansarea unor zvonuri care au generat panică, în special la partea sedentară, unde se aflau ofițeri în rezervă, cu o slabă pregătire militară și morală. Față de constatările făcute, se cerea cercetarea și pedepsirea drastică a celor vinovați de evenimentele grave petrecute în Basarabia, ajungându-se până la ridicarea comenzi, pierderea gradului și a pensiei.

Aprecierile făcute și măsurile propuse, în legătură cu evenimentele din Basarabia și Bucovina în vara anului 1940, erau necesare pentru întărirea disciplinei și crearea cadrului necesar în condițiile în care se susținea, în acest caz cu o ipocrizie rar întâlnită, că *„scopul unic al existenței armatei și care trebuie să ne lege pe toți este apărarea țării”*. Ne punem întrebarea: Generalul Florea Țenescu nu a știut acest lucru în ziua de 27 iunie 1940, când în ședința Con-

25. AMR, fond Armate 4, dosar nr. 203, f. 577

siliului de Coroană, alături de ministrul apărării, s-a pronunțat pentru acceptarea ultimatumului sovietic și cedarea teritoriilor revendicate de sovietici? Cine a fost cel care a fost lipsit de spirit militar, de conștiință în îndeplinirea datoriei, de inițiativă, curaj și energie, de atitudine ostășească și generator de panică? Din birourile de la București era ușor de găsit vinovații, de cerut măsuri drastice. Dar pe vinovații principali, numim aici pe Carol al II-lea și cei doi lideri militari amintiți cine îi trăgea la răspundere și îi pedepsea?

Nici chiar istoria nu a făcut-o pe deplin până în prezent.

DIN ACTIVITATEA SERVICIULUI SPECIAL DE INFORMAȚII DIN BASARABIA (1941-1944)

Dr. Pavel MORARU *

După eliberarea Basarabiei (26 iulie 1941) de către armatele româno-germane de sub ocupația sovietică de un an de zile, structurile Serviciului Special de Informații (S.S.I.), împreună cu celelalte organe ale statului, s-au reinstalat în teritoriul dintre Prut și Nistru.

Inițial, la Chișinău a fost constituit „un mic Centru de contrainformații pentru Basarabia", condus de maiorul Gheorghe Balotescu.[1] Centrul era o permanență a S.S.I. în noul teritoriu eliberat, format din echipe de agenți trimise de la București, cu misiuni de contrainformații și contraspionaj.[2] Ulterior, a fost întărit cu noi cadre operative și i s-a

* Doctor în Istorie, lector universitar, Universitatea „Lucian Blaga", Sibiu.

12. Eugen Cristescu, *Organizarea și activitatea Serviciului Special de Informații,* în Cr. Troncotă, *Eugen Cristescu. Asul serviciilor secrete românești. Memorii (1916-1944), mărturii, documente*. Cu o prefață de dr. Dan Zamfirescu. Editura „R.A.I. București", Editura „Roza Vânturilor", București, f.a., p. 203. Din unele mărturii aflăm că, maiorul Gheorghe Balotescu era „de statură mijlocie, vânjos, cu niște ochi pătrunzători. În uniformă era bărbat frumos, nu râdea, era mereu serios. Biroul lui era pe strada Vlaicu Pârcălab, unde se află azi [anul 2005, în Chișinău] consulatul României. Umbla îmbrăcat pe stradă numai în haine civile, și de fiecare dată în alt costum. Mașina de serviciu o conducea personal. Șoferul numai turna benzina și spăla mașina" (V. Pirogan, V. Șerbacov, *Calvarul. Pe valurile vieții.* Chișinău, 2005, p. 33). Despre Gh. Balotescu, vezi: P. Moraru, *Serviciile secrete și Basarabia (1918-1991). Dicționar.* Editura Militară, București, 2008, pp. 32-33.

2. *Glorie și tragedii. Momente din istoria Serviciilor de informații și contrainformații române pe Frontul de Est (1941-1944).* Ed. „Nemira", [București], 2003, p. 60.

dat denumirea de Centrul de Informații nr. 2 *Chișinău* (era cunoscut și sub denumirea de Centrul nr. 2 Est sau Centrul *Basarabia*). Pentru Bucovina, la Cernăuți, exista Centrul de Informații nr. 1 *Cernăuți*, iar pentru Transnistria, la Odessa – Centrul de Informații nr. 3 *Odessa*.

De subliniat este că Centrul de la Chișinău și-a desfășurat activitatea pe o arie ce depășea limitele geografice ale Basarabiei, incluzând o parte din teritoriul Transnistriei (județele Balta, Ananiev, Dubăsari, Tiraspol și sectorul Pervomaisk din jud. Ovidiopol).[3] În subordinele sale avea Subcentrele contrainformative *Cetatea Albă, Bălți, Ananiev, Balta, Dubăsari, Pervomaisk* și Rezidențele *Tighina, Chilia* și *Lăpușna*.

Aria preocupărilor informative ale Centrului nr. 2 Informații *Chișinău* era extrem de vastă. Organele din subordine erau însărcinate să culeagă informații despre situația din administrație, din sectorul politic, social și economic. Toate acestea erau prezentate în „notele informative" periodice, destinate factorilor de decizie ale Statului român.

În august 1942, Rezidența *Tighina* aducea la cunoștință că, locuitorii județului sunt nemulțumiți de faptul că, „autoritățile, în special cele de la țară, nu se comportă în mod omenesc cu locuitorii și în majoritatea cazurilor când vin să li se rezolve un neajuns, sunt repeziți, sunt amânați sau li se cere șperț".[4]

Era de asemenea semnalat faptul că, în rândul funcționarilor publici, precum și în mediul particularilor, a reapărut antagonismul din trecut, dintre „basarabeni" și „regățeni", mentalitate ce-i dezbina și-i determina să se boicoteze reciproc.[5] Această ruptură, potrivit altor surse, era alimentată și de comportamentul nedemn al unor funcționari regățeni față de localnici, „jignind pe băștinași prin a-i numi «comuniști» și «bolșevici»".[6] Fiind sesizat de aceste fapte, în

3. Arhivele Naționale Istorice Centrale, București (în continuare – A.N.I.C., Buc.), Fond Cabinetul Militar al Conducătorului Statului (în continuare – Cab. Militar), inv. 764, dosar 94/1941, fila 78.

4. *Ibidem*, filele 39-40.

5. *Ibidem*, filele 37-38.

6. A.N.I.C., Buc., Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei (în continuare – I.G.J.), inv. 1474, dosar 79/1941, fila 162.

cadrul ședinței Consiliului de Miniștri (de Colaborare) din 17 martie 1943, mareșalul Ion Antonescu a atras atenția că, „nici un funcționar și nici o autoritate nu au voie să trateze pe cetățenii români, de orice origine etnică ar fi ei, în termeni necuviincioși. Autoritatea va face ordine prin ținuta ei, prin măsurarea cuvintelor, înlăturarea cu desăvârșire a expresiunilor ofensatoare, față de toți minoritarii”.[7]

Dar și funcționarii basarabeni creau colegilor lor din Vechiul Regat un sentiment de repulsie, din cauză că vorbeau în limba rusă chiar în instituțiile în care lucrau.[8]

Regățenii, dar și mulți basarabeni erau revoltați de faptul că, „majoritatea populației de pe aici (județul Tighina – *n.n.*) vorbește numai limba rusă, deși cunosc destul de bine limba românească, eludând în felul acesta dispozițiunile impuse de Guvernământ, ca orice cetățean din Basarabia să vorbească numai românește”.[9]

O altă problemă din administrația Basarabiei (dar și a Bucovinei și Transnistriei), semnalată de S.S.I., ținea de reîncadrarea funcționarilor care au activat și sub ocupația sovietică. Rezidentul jud. Tighina sublinia că, „Ceea ce indignă însă pe orișice bun român, este această tolerare a unor elemente cunoscute comuniste, care astăzi dețin posturi de conducere și răspundere, iar ieri sub ocupația bolșevică fraternizau cu bolșevicii, se încadrau disciplinei (comuniste – *n.n.*) și ponegreau vechea conducere și nația română”.[10] Și Chestura Poliției Chișinău raporta la 5 septembrie 1941 că, „în rândul populației locale se constată nemulțumire și revoltă pe motiv că majoritatea funcționarilor de la Primăria locală, rămași aici după cedarea Basarabiei sub regimul sovietic, au fost reprimiți în serviciu, fără a se consulta activitatea și serviciile prestate de ei la soviete”.[11] Organele S.S.I. semnalau frecvent această mare nemulțumire a populației, însă

---

7. Arhiva Națională a Republicii Moldova, Chișinău (în continuare – A.N.R.M., Chșn.), Fond 706, inv. 1, dosar 561, fila 20.

8. A. Petrencu, *Basarabia în al Doilea Război Mondial. 1940-1944*. Ed. „Lyceum”, Chișinău, 1997, p. 106.

9. A.N.R.M., Chșn., Fond 706, inv. 3, dosar 15, filele 34-35.

10. *Ibidem*, filele 37-38.

11. A. Petrencu, *Basarabia în al Doilea Război Mondial. 1940-1944*, p. 106.

măsuri nu se prea luau, ceea ce scădea din autoritatea administrației în ochii populației.

În august 1943, când situația militară s-a schimbat în favoarea Armatei sovietice, Rezidența județului Tighina informa că, sub presiunea opiniei că sovieticii vor câștiga războiul, „o parte din funcționarii basarabeni rămași sub ocupație (în anul 1940/1941 – *n.n.*), vor să-și ceară transferarea în Transnistria, unde speră să rămână cu bolșevicii când vor veni, aceasta observându-se mai mult în cercurile corpului didactic primar”.[12]

Deoarece s-au înregistrat mai multe cazuri de contrabandă cu mărfuri aduse în Transnistria din Basarabia, Rezidența S.S.I. din jud. Tighina a primit ordin să cerceteze problema și să afle cum reușeau contrabandiștii să scape de controlul vamal. La 6 mai 1942, Rezidența aducea la cunoștință că, la punctul de trecere a Nistrului de la Tighina, controlul vamal și identificarea persoanelor suspecte se făcea de către grăniceri, vameși, jandarmi și poliția locală. Până nu demult, se spunea în „notă”, controlul era destul de slab, „dând posibilitatea să treacă foarte mulți militari și particulari camuflați în mașini militare cu diferite mărfuri pe cari le procura[u] de aci, vânzându-le peste Nistru cu prețuri de speculă”. Pe calea ferată controlul era tot atât de slab ca și cel al autovehiculelor. Aceasta favoriza transportul ilegal de mărfuri din Basarabia în Transnistria, practicat de către funcționarii C.F.R., în special de cei de la trenurile care transportau unități militare și nu erau supuse controlului. Dar, în urma ultimilor dispoziții, controlul a devenit foarte riguros.

Rezidența S.S.I. din Tighina mai informa că, transporturile ilegale de mărfuri peste Nistru se efectuau și de către diferiți funcționari, care aveau asupra lor „ordine de serviciu” eliberate de Guvernământul Transnistriei și semnate de diverși șefi de servicii, cu mențiunea că persoana în cauză „are voie să transporte peste Nistru diferite mărfuri și băuturi alcoolice, fiind scutiți de taxe și formalități vamale”. Deci, cu astfel de „ordine de serviciu” se putea transporta orice peste Nistru, fără nici un fel de control.

12. A.N.R.M., Chșn., Fond 706, inv. 3, dosar 15, filele 1-2.

Trecerea autorizată a Nistrului prin punctul Tighina era cu desăvârșire oprită între orele 22 și 5 dimineața, atât pentru militari, cât și pentru civili. Cu toate acestea, pe parcursul nopții organele de control erau hărțuite de funcționari ai Guvernământului Transnistria, care veneau la Tighina „făcând chefuri", iar noaptea târziu, în baza unor simple „ordine de serviciu", insistau să treacă în Transnistria, deși era interzis. Rezidența *Tighina* sublinia că, deocamdată nu au fost înregistrate cazuri, ca funcționarii vamali să fi înlesnit (fără control vamal) trecerea diferitelor mărfuri în schimbul unor recompense bănești sau materiale.[13] Însă, la 20 noiembrie 1943, o structură a S.S.I. raporta contrariul: „Vameșii de la Tighina sustrag diferite obiecte și primesc mită de la cetățenii ce trec prin vama Tighina". Unui militar din Odessa i s-au confiscat 100 de metri de stofă în valoarea de 60.000 lei, „fără a i se dresa acte și fără a i se da vreo dovadă". Un vameș a primit 20.000 de lei mită de la un cetățean, „pentru a-l lăsa în pace cu ceea ce îl prinsese".[14]

În iunie 1942, S.S.I. informa că, în Basarabia s-au atestat mai multe cazuri de imixtiune a organelor militare sau civile germane în treburile interne ale provinciei, „dintr-un zel rău înțeles și depășind rostul și atribuțiunile lor pe teritoriul Statului român". Militarii germani interveneau în unele chestiuni care erau exclusiv de resortul administrației române, primind reclamații din partea locuitorilor și făcând cercetări pe care „le întind atât de departe, încât fac chiar percheziții la domiciliul șefilor de autorități" (cazul notarului din com. Beștemac, jud. Cahul) sau le aplicau lovituri neomenești acestora (cazul notarului din com. Trifești, jud. Cahul, bătut sălbatic de expertul agricol german din Cahul). În general, s-a constatat că, reclamațiile adresate germanilor veneau din partea indivizilor certați cu legea sau cu administrația română, „autoritățile germane făcându-se în felul acesta instrumentul de răzbunare al celor răi și creează precedente foarte primejdioase pentru ordine și disciplină". Acest mod de a proceda al autorităților germane, se petrecea în fața populației ca organe

13. *Ibidem*, dosar 17, filele 4-5.
14. *Ibidem*, filele 80-81.

protectoare, superioare celor române, care arbitrau între populația basarabeană și autoritățile române, lucru extrem de grav.[15]

Asemenea situație era înregistrată și în Bucovina, unde ucrainenii naționaliști se plângeau germanilor de orice decizie luată de autoritățile române în privința lor, căutând protecție.[16]

Organele S.S.I. din Basarabia informau sistematic despre starea lucrurilor din domeniul economic – agricultură, industrie, comerţ, etc.

Atunci când era raportată situația agricolă, se indica aria suprafețelor arate, a recoltelor strânse, a gradului de realizare a prevederilor, etc., etc. Spre exemplu, în primăvara anului 1942, Rezidența *Tighina* aducea la cunoștință că, în acel județ s-au însămânțat 90.315 ha. cu grâu, față de 121.000 ha. prevăzute în planul agricol, deci 74,64%. Totalul general al hectarelor însămânțate în toamna anului 1941 și primăvara anului 1942, se ridica la 301.999 ha., față de totalul de 373.928 ha. prevăzut, deci 80,76%.[17] În iulie 1942, recolta în jud. Tighina se anunța a fi foarte bună. Fiind o regiune pomicolă, se aștepta și o mare recoltă de fructe, fapt pentru care la Tighina a fost deschisă o fabrică de marmeladă. O parte din fructe erau colectate de Banca *Creditul Național Agricol* din Tighina, pe care le conserva în butoaie și le expedia la Giurgiu – Port, iar de acolo ajungeau pe piețele străine.[18]

La 5 iulie 1943, Rezidența *Tighina* raporta că, „Situația generală a județului din punct de vedere al producției, putem spune că, este mai mult decât satisfăcătoare. Toate muncile agricole s-au îndeplinit la timp, pe toate întinderile de circa 374.000 ha., au fost lucrate și însămânțate la timp. Ultimele ploi căzute, fac să se creadă că recolta va fi foarte bună. În ceea ce privește valorificarea produselor agricole, lasă de dorit, printre cetățeni se simt nemulțumiri, altă dată chiar exprimate".[19]

---

15. *Ibidem*, inv. 1, dosar 18, fila 117.
16. P. Moraru, *Bucovina sub regimul Antonescu (1941-1944).* II vols. Vol. I – *Administrație. Economie. Societate*, Editura „Prut International", Chișinău, 2004; Vol. II – *Politică. Învățământ. Cultură.* Editura „Prut International", Chișinău, 2007, vol. II, pp. 94-95.
17. A.N.R.M., Chșn., Fond 706, inv. 3, dosar 15, filele 59-62.
18. *Ibidem*, filele 42-44.
19. *Ibidem*, filele 5-6.

Țăranii din jud. Tighina, potrivit unei „note" din ianuarie 1942, semnate de rezidentul D. Răceanu, își manifestau mulțumirea față de eliberarea Basarabiei și administrația românească. Toată nemulțumirea lor însă se îndrepta împotriva manufacturiștilor care le vindeau marfa dublu mai scump, comparativ cu prețul la care ei își vindeau produsele agricole.[20] O altă nemulțumire a țăranilor din jud. Tighina, semnalată tocmai în iulie 1943, se referea la faptul că, era luată foarte des la corvezi fără plată, lucru ce periclita munca câmpului.[21]

Muncitorii de pe la întreprinderi erau mulțumiți de condițiile de viață, în special aceia care au rămas sub sovietici și acum au fost reprimiți în serviciu. În schimb, comercianții erau foarte revoltați față de sistemul fiscal, care după părerea lor, le-a impus impozite foarte mari.[22]

În aprilie 1942, Rezidența *Tighina* a raportat despre situația întreprinderilor industriale și comerciale din județ: au fost deschise și redeschise 483 de întreprinderi – 188 în Tighina și 295 în restul județului; 284 din cele din județ erau conduse de basarabeni și numai 11 de regățeni; 103 întreprinderi din orașul Tighina erau conduse de basarabeni și 85 de regățeni; rulajul zilnic al întreprinderilor din județ era de circa 1.600.000 lei și al celor din oraș de circa 2.000.000 lei. Un mare număr de întreprinderi (circa 15% din totalul celor existente) erau gata să intre în funcțiune, fiind în curs de înregistrare la Camera de Comerț. Cu toate acestea, în octombrie 1942, rezidentul S.S.I. din județul Tighina aprecia că, „industria în județul nostru, este foarte slabă".[23]

Activitatea bancară din județul Tighina nu era adecvată vieții economice locale. Comercianții nu prea apelau la creditele bancare, rulând capitaluri proprii, pe care le-au acumulat într-un timp relativ scurt de la dezrobirea Basarabiei. Cei ce se împrumutau la bancă, luau de obicei credite de la Banca Românească și Banca Basarabiei.

20. *Ibidem*, filele 104-105.
21. *Ibidem*, filele 5-6.
22. *Ibidem*, filele 104-105.
23. *Ibidem*, filele 28-30.

Autoritățile locale nu făceau „nici o șicană” comercianților, acordându-le tot concursul la dezvoltarea vieții economice. De asemenea, potrivit constatărilor Rezidenței, autoritățile nu protejau nici un comerciant, aplicându-le tuturor același regim de tratament. Între comercianții localnici și cei veniți din Vechiul Regat se atesta „o completă armonie și solidaritate” în activitate.[24]

În Tighina, în luna aprilie 1942, curentul electric era produs de o Uzină Electrică, înființată în anul 1913, care avea 4 unități (grupuri electrogene), distruse complet de sovietici în timpul retragerii din iunie-iulie 1941. Către data de 1 noiembrie 1941, primăria orașului a reușit să repună în funcțiune doar o singură unitate (55 Kw.) și a instalat două dinamuri, a câte 45 de amperi fiecare. Se lucra la repunerea în funcțiune a altor două unități, fiind necesare unele piese din Germania.

Au fost distruse (dinamitate) de sovietici în retragere Uzina de Apă și Castelul, dar au fost refăcute, furnizând locuitorilor orașului 2.400 litri de apă pe minut.

În oraș erau două mori, una din ele fiind administrată de Primăria Tighina. Producția acestora era suficientă pentru necesitățile orașului și ale împrejurimilor.

În gestiunea primăriei mai era și o presă de ulei țărănească, care avea o producție suficientă pentru aprovizionarea orașului, o fabrică de săpun (din totalul de trei existente în Tighina), nouă brutării situate în diferite puncte ale orașului.

În județ mai erau în funcțiune și alte mori țărănești și prese de ulei – proprietate privată. Exista și „o mulțime de industrii din cele ce au fost distruse de bolșevici și deci, posibil de a fi puse în funcțiune cu mici reparații”.[25]

Toate transporturile din Basarabia au început să funcționeze în regim normal. Au fost reconstruite drumurile, podurile și căile ferate, s-au reluat cursele aeriene (Chișinău – Iași – București, Cetatea

24. *Ibidem*, fila 47. Vezi lista întreprinderilor industriale și comerciale din orașul și județul Tighina, pe localități, profiluri și originea etnică a proprietarilor, *Ibidem*, filele 48-54.

25. *Ibidem*, filele 86-94.

Albă – Ismail – Galați – București, care funcționau zilnic, cu excepția duminicilor), iar transportul fluvial (pe Nistru) și maritim era în plină activitate.[26] La 25 septembrie 1942, în urma unor cazuri de deraiere a transporturilor feroviare, executate de agenți ai inamicului, organele S.S.I. din Basarabia au primit ordin: „Întrucât din toate acestea (cazuri enumerate mai sus – *n.n.*) rezultă că elemente teroriste caută să stânjenească transporturile pe calea ferată (prin amplasări de mine – *n.n.*), urmăriți îndeaproape această chestiune, raportând fiecare caz în parte". Executarea acestui ordin prevedea și supravegherea lucrului cantonierilor responsabili de controlul circuitelor ferate, care fără să efectueze verificări raportau că mine de-a lungul căilor ferate nu s-au depistat.[27]

La mijlocul anului 1942, Rezidența din Tighina semnala că, populația este relativ mulțumită de aprovizionarea care se face cu produse. Nemulțumirile erau îndreptate, în primul rând, împotriva Institutului Național al Cooperației (I.N.C.O.P.), care din cauza neglijenței nu a aprovizionat suficient populația cu făină de grâu, ceea ce a dus la lipsa, timp de câteva zile, a pâinii de pe piața orașului. Doar în rezultatul intervenției primăriei problema a fost remediată, în oraș producându-se pâine de o calitate bună.

O altă nemulțumire față de I.N.C.O.P. se referea la distribuția tălpii pentru încălțăminte. S-a constatat că talpa înainte de a fi scoasă la vânzare, era ținută câteva zile într-un beci, unde era udată ca să fie mai grea la cântar. După ce se usca, greutatea îi scădea cam cu 200 de grame la fiecare kilogram.

Aproape la un an de la eliberare, viața din orașul Tighina în general se scumpise mult, încât concura la acest capitol chiar cu Bucureștiul; în special, prețurile de la restaurante creșteau din zi în zi, fără ca organele de control să ia vreo măsură.

Etnicii minoritari erau alarmați de zvonul care circula, potrivit căruia, autoritățile române au luat decizia colonizării lor în Transnistria. Din această cauză nu mai doreau să muncească pământul, crezând că

26. *Ibidem*, dosar 19, fila 14.
27. *Ibidem*, fila 14.

în curând vor fi deportați.[28] Această stare era semnalată de Rezidentul S.S.I. din județul Tighina și în septembrie 1942: după deportarea evreilor și a țiganilor în Transnistria, rușii basarabeni erau agitați din cauza convingerii că urmează deportarea lor peste Nistru. Din această cauză nu mai doreau să cultive ogoarele și grădinile lor, iar unii intenționau să-și vândă o parte din lucrurile avute în gospodărie.[29]

În iulie 1942, populația era mulțumită față de aprovizionarea abundentă a pieței. Se resimțea insuficiența de zahăr, necesar conservării fructelor, și a pâinii. De pe piață mai lipsea uleiul vegetal, era insuficientă pielea și alte materiale necesare confecționării încălțămintei.[30]

În „nota informativă" din noiembrie 1942, referitoare la situația din județ, Rezidența *Tighina* informa că, starea economică, precum și cea a aprovizionării, „satisface și mulțumește suficient populația". Dar, iarăși era ridicată problema speculei din restaurante, ceea ce determina „o profundă nemulțumire în rândurile cetățenilor și mai ales a funcționarilor".[31] Se sublinia că, dacă s-ar face o comparație între prețurile din restaurante și prețurile alimentelor de pe piață, concluzia ar fi că, „restaurantarii au un câștig enorm, în plus că, porția a[u] redus-o la jumătate, față de porțiile ce se dau la alte restaurante din alte orașe. [...]. Pentru stârpirea acestor speculanți, nu i-a nimeni nici o măsură".[32]

La începutul anului 1943, Rezidența *Tighina* venea cu noi informații despre problema tălpii (care intenționat era umezită înainte de vânzare) și a încălțămintei în general. Se menționa că, lipsa încălțămintei este o problemă gravă, mai ales în perioada rece a anului, atât pentru cei maturi, cât și pentru copii. Pentru a obține talpă pentru încălțăminte, solicitantul trebuia să se adreseze comisiei de distribuire a materialelor de încălțăminte. Comisia, fără a da explicații, putea să aprobe sau să respingă solicitarea. Cel ce primea aprobarea pentru o

28. *Ibidem*, dosar 15, filele 37-38.
29. *Ibidem*, filele 34-35.
30. *Ibidem*, filele 42-44.
31. În noiembrie 1942, prețurile din restaurantele Tighinei, erau următoarele: ciorbă de pasăre – 45 lei; ciorbă de pește – 50 lei; garnitură cu carne de porc – 75 lei; garnitură cu carne de pasăre – 75 lei: friptură de porc la tavă – 80 lei; mușchi – 90-100 lei.
32. *Ibidem*, filele 26-27.

pereche de încălțăminte primea un bon, cu care urma să meargă la unul din cizmarii autorizați. Aceștia, fiind decât patru la o populație de 21.000 de locuitori, de regulă refuzau să primească comanda, motivând că „sunt prea aglomerați” cu comenzi, „sigur aceasta spre a obține un preț mai mare decât cel fixat”. Au fost înregistrate cazuri, când nici peste 2 luni cizmarii nu onorau bonurile. Problema era gravă, deoarece elevii neavând încălțăminte, nu puteau merge regulat la școală, fapt pentru care erau sancționați.[33]

În iunie 1943, starea economică și aprovizionarea cu alimente mulțumeau pe deplin locuitorii județului și ai orașului Tighina: „Aprovizionarea pieței este îndestulătoare din toate punctele de vedere. Alimente se găsesc din abundență pe piețe. Carne de vită și porc se găsesc în cantități îndestulătoare, afară de pește care se găsește mai puțin. Vânzările sunt foarte active. Aprovizionarea articolelor de galanterie, mărunțișuri și manufactură este îndestulătoare”. Magazinele cu articole de manufactură erau bine aprovizionate, „satisfăcând cerințele populației”. Însă, lipsea „complect încălțămintea standard” și se resimțea lipsa „articolelor de fierărie”.

Pentru colectarea și transportarea cerealelor din județ erau vagoane destule, încât transporturile din acest punct de vedere se făceau în condiții optime, țăranii având posibilitatea să-și valorifice marfa.

În această lună era remarcată o ușoară creștere a prețurilor la vite și porci. Aceasta se întâmpla din cauza comercianților din restul țării, care veneau în Basarabia ca să cumpere vite și porci pentru București și restul țării, oferind prețuri mai mari decât cele fixate legal.[34]

În noiembrie 1941, regimul Antonescu a organizat în toată țara un plebiscit, prin care populația trebuia să se pronunțe asupra politicii mareșalului Ion Antonescu. Rezultatul a fost aproape în totalitate favorabil mareșalului.[35] Însă, deși Poliția orașului Tighina informa că

33. *Ibidem*, filele 24-25.

34. *Ibidem*, filele 7-8.

35. Total pe țară, 1.784.703 au votat „pro” și 34 „contra” (A.N.I.C., Buc., Fond Președinția Consiliului de Miniștri (în continuare – P. C.M.), inv. 300, dosar 242/1941, filele 122-125). Mai detaliat vezi: P. Moraru, *Bucovina sub regimul Antonescu (1941-1944).* Vol. II, pp. 78-79; http://www.morarup. narod.ru/Buc/Cap_IV.doc

„Votarea a decurs în perfectă ordine și liniște",[36] această măsură, potrivit semnalelor venite de la Rezidența *Tighina*, nu-și găsea o explicație în rândul ofițerilor și intelectualilor din oraș. Unii susțineau că această acțiune era în legătură directă cu confruntarea dintre Ion Antonescu și Mișcarea Legionară, prin care mareșalul încerca să-i arate Berlinului cine este cel susținut de popor.[37]

În rândul țăranilor din jud. Tighina nu se înregistra nici o tendință de ordin politic, decât adeziunea la programele guvernamentale, sprijinindu-l pe mareșalul Ion Antonescu care i-a „scăpat de robia bolșevică".[38]

O parte din legionarii basarabeni sperau că mișcarea se va reorganiza și în acest sens desfășurau o intensă propagandă. Rezidentul D. Răceanu din Tighina informa la 30 decembrie 1941 că, învățătorul Teodor Dărânga din com. Taraclia, jud. Tighina, concentrat la Compania de Poliție Tiraspol, fost șef de cuib legionar, declara frecvent în convorbirile avute cu unele persoane că, „mișcarea legionară va reînvia după terminarea războiului".[39] La Spitalul Militar din Cetatea Tighina, șoferul Nicolae Marinescu, originar din București, făcea propagandă legionară în rândurile militarilor răniți internați acolo. El susținea că, după terminarea războiului, regimul mareșalului Antonescu va cădea, iar în locul lui se va reinstala cel legionar. Declara cu mândrie că, Horia Sima nu este refugiat în Germania, ci se află în România, poartă uniformă militară germană și este susținut de Legația germană de la București. Tot Marinescu mai spunea că, liderii mișcării au intenția să recruteze elemente de încredere, pe care să le trimită în Basarabia și Bucovina pentru propagandă legionară.[40]

Unii legionari, respectând ordinele conducerii mișcării, au reușit să se infiltreze în unele structuri ale statului din Vechiul Regat, dar și în cele din Basarabia, Bucovina și Transnistria. Unul din funcționarii Primăriei Tighina, semnalat de organele S.S.I. ca fiind legionar, era

36. A.N.R.M., Chșn., Fond 680, inv. 1, dosar 4277, fila 9.
37. *Ibidem*, Fond 706, inv. 3, dosar 8, fila 54.
38. *Ibidem*, dosar 15, filele 104-105.
39. *Ibidem*, dosar 8, fila 42.
40. *Ibidem*, filele 55-56.

Nicolae Colțov, originar din Tighina, care în trecut a avut strânse legături cu Stelescu, fost comandant legionar din Galați[41] și de când era minor făcea parte din frățiile de cruce, avansând până la șef de cuib. După asasinarea lui I. G. Duca, acesta, împreună cu alți legionari, a manifestat prin Tighina, fiind arestat de poliție.[42] Alți foști legionari, identificați de rezidentul S.S.I. din Tighina, erau: Vasile Țurcanu, funcționar la stația C.F.R. Tighina, Mircea Popa, perceptor în com. Bulboaca, jud. Tighina, Octavian Teglaru, șeful Casei de Asigurări Sociale Tighina, Dănilă Gânju, funcționar în Administrația Financiară Tighina, Iulian Ninciu, controlor financiar la Comrat, jud. Tighina, Constantin Popescu, perceptor în com. Zaim, jud. Tighina. În ultima perioadă de timp, aceștia nu s-au manifestat politic în nici un fel, însă „cel mai periculos și apt de a reorganiza mișcarea legionară în Tighina" era văzut Octavian Teglaru, în trecut cu „un bogat cazier legionar".[43] Un alt legionar semnalat de Rezidența *Tighina* era șeful Serviciului Personal din Administrația Financiară Tighina, Mihalcea, care în ziua de 22 ianuarie 1942, pe când se afla în com. Ceaga, jud. Tighina, și-a exprimat o oarecare simpatie față de mișcarea legionară, declarând că a fost comandant legionar în Banat, dar nu a luat parte la rebeliunea legionară.[44] Alt funcționar din jud. Tighina cu simpatii legionare era Calin, fost învățător în jud. Tighina, originar din Basarabia, angajat la prefectura Tiraspol. Acesta trebuia supravegheat îndeaproape, „deoarece cât se afla în Tighina avea atitudini foarte turbulente".[45]

În februarie 1942, Rezidența *Tighina* relata că, în urma informațiilor procurate s-a putut constata că „Mișcarea Legionară din acest sector își mai menține vechea formație a cuiburilor și anume: Răzleți, C.M.L., Cetățui, Frății și Mănunchiul de prieteni". Un cuib legionar numit *Mănunchiul de prieteni,* a fost descoperit în luna ianuarie 1942 la Liceul Agricol din orașul Comrat, format din elevii Veceaslav Veldevici, Ioan Belețchii, Petre Nemțeanu, Valentin Zeletușca, Anatolii și Vasilache

41. *Ibidem*, filele 47.
42. *Ibidem*, filele 44.
43. *Ibidem*, filele 51.
44. *Ibidem*, fila 35.
45. *Ibidem*, fila 40.

Tofratev.[46] Aceștia au fost descoperiți (în urma unor denunțuri) și arestați de Poliția Tighina, în colaborare cu Poliția Comrat.[47]

Alți elevi legionari au fost descoperiți la Liceul „Alecu Russo” din Chișinău. La 26 iunie 1942, Rezidența *Tighina* informa că, acolo era un important centru de propagandă legionară, iar absolventul Ștefan Serețeanu a fost arestat pentru activități legionare. El era fiul lui Radu Serețeanu, secretar la Parchetul Tribunalului Tighina, care la rândul său, era deseori văzut în anturajul judecătorului Ghenuchi, semnalat ca fiind un legionar fanatic.[48]

O parte din legionari tindeau să se reorganizeze, căutând să recruteze aderenți, întrucât în acest sector se găseau foarte puțini susținători ai mișcării. Deși tindeau spre o reorganizare, nu s-a constatat că acești legionari ar pune la cale executarea unor acțiuni subversive sau desfășurarea propagandei ostile.[49]

La 22 februarie 1942, era semnalată sosirea în Tighina a câtorva legionari: Victor Budescu, fost membru în echipa morții, fost comisar în Poliția legionară; Gheorghe Mihalache, cunoscut propagandist legionar; Leonid Cunev, cunoscut simpatizant legionar, care a rămas sub ocupația sovietică în Basarabia; N. Tărăcilă, învățător în com. Gârbovăț, jud. Tighina, cunoscut propagandist legionar; Sarău, fost comerciant în Tighina, cunoscut legionar și propagandist.[50] Toți aceștia erau strict supravegheați, iar în cazul unor manifestări de ordin politic, urmau să fie arestați.

În aprilie 1942, Rezidența *Tighina* aducea la cunoștință că, „Pe raza județului și a orașului Tighina avem identificați ca cunoscuți și simpatizanți legionari un număr de circa 40 indivizi, majoritatea funcționari de Stat, însă până în prezent nu s-au dedat la manifestări sau adunări clandestine”.[51] Activități subversive legionare nu au avut loc nici mai târziu: rezidentul S.S.I. din Tighina sublinia la 20 septembrie 1942 că, despre o acțiune legionară în acest județ „nici nu

46. *Ibidem*, dosar 15, filele 12-13.
47. *Ibidem*, dosar 8, filele 30, 33.
48. *Ibidem*, fila 23.
49. *Ibidem*, dosar 15, filele 12-13.
50. *Ibidem*, dosar 8, fila 34.
51. *Ibidem*, dosar 15, filele 86-94.

poate fi vorba, deoarece aici această mişcare este astăzi inexistentă, iar ca membri cu un trecut legionar, nu sunt decât doar doi negustori asociați, care n-au reușit să se manifeste în nici un fel".[52]

Pentru a ține sub control infiltrările elementelor legionare în serviciile diferitelor instituții de stat și de utilitate publică (încercând de acolo să saboteze lucrările acestora), organele S.S.I. au întocmit o situație (periodic actualizată) cu legionarii care au pătruns în anumite funcții importante sau încercau acest lucru.[53]

De asemenea, au fost luate măsuri pentru a stabili dacă legionarii au plasat elementele lor propagandistice în întreprinderile din Basarabia, pentru a instiga muncitorii la o grevă generală, speculând cu problema insuficienței salariului. În județul Tighina, în vara anului 1942, nu s-au constatat asemenea infiltrări, iar legionarii cunoscuți din județ își exprimau izolat nemulțumirea în acest sens. Aceștia își exprimau nemulțumirea și în privința aprovizionării slabe cu unele mărfuri, iar pentru a incita spiritele invalizilor de război, își manifestau indignarea față de acțiunea statului de reprimire în serviciu a foștilor funcționari de sub regimul sovietic, fără să le acorde prioritate la ocuparea posturilor celor care au luptat pe front. Toate aceste nemulțumiri și zvonuri erau lansate de legionari „personal în mod indirect și izolat".[54]

La 6 august 1942, Centrul S.S.I. de la Chișinău s-a adresat organelor din subordine pentru identificarea și supravegherea legionarului Nicolae Stăpânoiu, fost membru în statul major al lui Horia Sima. Acesta, potrivit informațiilor de agentură, urma să vină în Basarabia, unde trebuia să ia contact cu liderii locali ai mișcării, în vederea reorganizării.[55] Nu a fost identificat. În schimb, în vara anului 1942, a fost descoperit un post legionar clandestin de radio, numit *Reînvierea*, care emitea și în teritoriul Basarabiei. Emisiunile erau scurte, dar regulate și conțineau apeluri adresate legionarilor pentru mobilizare și care intimidau autoritățile: „Atențiune legionari,

52. *Ibidem*, filele 34-35.
53. *Ibidem*, dosar 14, fila 30.
54. *Ibidem*, dosar 8, fila 21.
55. *Ibidem*, filele 18-19.

atențiune legionari, atențiune legionari. Reînvierea. Codreanu este prezent. Spiritul Căpitanului este cu noi. Unitatea cap de mort a primit ordin. Atențiune toate cohortele, dăm codul de mâine Nr. 7: 1, 2, 3 papura, 39, 45, 37, 59, 18, 42, 37, 51, 16, 00. Zahăr necesar pentru misiune se va trimite pentru toate cohortele. Calendar: 10 August 1942. evocarea spiritului Căpitanului. 11-12 August, confesiunea muncii. 16 August, proba curajului. Atențiune Reînvierea. Căpitanul trăiește, Codreanu ne conduce" (emisiunea din 9 august 1942, orele 16.00). Centrul S.S.I. de la Chișinău a dat dispoziții structurilor din subordine să facă „investigațiuni printre legionari și răspundeți de urgență dacă au cunoștință de postul de radio clandestin legionar *Reînvierea* și despre emisiunile sale".[56]

În septembrie 1942, legionarii au lansat zvonul precum că, din cauza moralului scăzut al trupelor române de pe front, „nu este exclusă o ofensivă puternică a armatelor sovietice, care în acest caz ar sparge frontul, ocupând țara noastră". Subcentrele contrainformative *Cetatea Albă* și *Bălți*, precum și Rezidențele *Tighina* și *Lăpușna* au primit misiunea să-i identifice pe colportorii acestui zvon.[57] Ulterior, Centrul nr. 2 *Chișinău* a mai dispus să se verifice dacă legionarii își fac legături cu invalizii de război și militarii,[58] urmărind atragerea acestora în activități îndreptate împotriva regimului Antonescu.

Rezidența *Tighina* informa la finele anului 1942 că legionarii din orașul și județul Tighina își doreau să se reorganizeze, însă numărul lor mic nu le permitea acest lucru. Cu toții erau ținuți sub o strictă supraveghere de organele de siguranță. Mai intenționau să provoace, ca și comuniștii, nemulțumiri în sânul populației, în special printre veteranii și invalizii de război, cărora autoritățile le-au promis, dar nu le-au dat din bunurile rămase de la evreii deportați peste Nistru.

Deși acțiunile legionare erau aproape inexistente în Tighina, se crea impresia că legionarii așteaptă sfârșitul războiului, reorganizarea mișcării și preluarea puterii.[59]

---

56. *Ibidem*, dosar 19, fila 3.
57. *Ibidem*, fila 6.
58. *Ibidem*, dosar 8, fila 22.
59. *Ibidem*, dosar 15, filele 104-105.

La 19 ianuarie 1943, Rezidența *Tighina* raporta că, în sectorul ei au fost identificați 68 de legionari, din care 24 au fost mutați într-o altă localitate, unul a decedat, altul a fost condamnat la 20 de ani de închisoare, iar restul (42 de legionari) erau liberi, dar supravegheați.[60] Din rândul acestora nu s-au depistat persoane dispuse ori capabile să comită acte teroriste.[61] De asemenea, nu s-a constatat ca absolvenții liceelor teoretice, care au făcut parte din frățiile de cruce, să fi intenționat (potrivit dispoziției legionare, de a se forma cadre militare pentru mișcare) să se înscrie la școlile militare de ofițeri.[62]

În general, în sectorul acestei Rezidențe numărul legionarilor era foarte mic (majoritatea fiind veniți din Vechiul Regat ori erau tineri liceeni basarabeni), iar activitatea mișcării era foarte slabă. După ce i-a fost raportată această constatare Centrului nr. 2 *Chișinău*, șeful centrului urma să decidă dacă se mai cerea recrutarea de noi informatori plătiți pentru problema legionară din județul Tighina. Până atunci (în ianuarie 1943), au fost folosiți în chestiunea legionară numai informatori onorifici, la fel și pentru mișcarea comunistă din acest județ.[63]

La 8 aprilie 1943, Centrul nr. 2 *Chișinău* a dispus structurilor sale să afle dacă în urma arestărilor efectuate în rândul legionarilor basarabeni, cei rămași în libertate au primit ordin să nu-și înceteze activitatea, ci dimpotrivă să o intensifice, în special în ceea ce privește colectarea de cotizații pentru ajutorarea familiilor legionarilor arestați.[64] Și de această dată, ca și de cele mai multe ori, rezultatele investigațiilor pe „problema legionară” au fost negative.

În atenția S.S.I., alături de legionari, erau și cuziștii. La 7 mai 1942, Centrul Informativ *Chișinău* a dispus organelor sale să urmărească „cu toată atențiunea acțiunea Cuzistă din Basarabia, identificând pe membrii acestei mișcări, precum și activitatea pe care o desfășoară”. Orice deplasare a foștilor conducători sau membri marcanți ai grupării

---

60. *Ibidem*, dosar 8, fila 6. Vezi lista celor 68 de legionari în, *Ibidem*, filele 8-11.
61. *Ibidem*, fila 16.
62. *Ibidem*, fila 20 a.
63. *Ibidem*, fila 12.
64. *Ibidem*, dosar 14, fila 29.

lui A. C. Cuza, trebuia supravegheată, „căutându-se a se afla scopul ei precum și persoanele cu cari ia[u] contact, întruniri etc., raportându-se urgent acestui Centru”.[65]

Nici comuniștii din jud. Tighina nu s-au constituit în organizații, deși se remarca o tendință de organizare. Se bănuia că, o parte din ei mențineau „un slab contact cu organizațiile comuniste sau grupările de partizani din Transnistria, unde acolo au fost organizate mai bine ca aci”. Ei lansau diferite știri „în legătură cu mersul războiului, știri ce nu sunt luate în considerație de restul populației pașnice de pe raza acestei Rezidențe”.

Periodic era semnalată sosirea în țară a repatriaților din U.R.S.S., majoritatea plecați de bună voie cu armatele sovietice; o parte dintre ei erau cunoscuți ca simpatizanți comuniști, „ce sub dominația bolșevică au deținut diferite posturi de mare importanță pe la diferite instituții sovietice”. Se susținea că aceste elemente care se reîntorc după un timp îndelungat de la bolșevici, „desigur că după ce mai întâi au fost recrutați și instruiți (de spionajul și propaganda sovietică – *n.n.*), astăzi se reîntorc în Basarabia cu diferite misiuni, fie de a lua contact cu foști membri ai organizațiilor comuniste, fie de a se reorganiza sau de a organiza grupări de partizani, cu scopul de a crea unele stări de spirit între populația civilă, cu scopul de a slăbi moralul armatelor aliate”.[66]

Îngrijorarea autorităților, precum și a românilor basarabeni și regățeni din Tighina față de problema comunistă, era dublată de atitudinea rusofilă a unei părți din populație. Aceasta vorbea numai în limba rusă „și chiar în ultimul timp s-a ajuns să cânte și pe străzi în centru, cântece rusești”. Organele de poliție erau acuzate că stau pasive și nu iau nici o măsură,[67] deși exista un cadru legal în acest sens.[68]

65. *Ibidem*, fila 36.
66. *Ibidem*, dosar 15, filele 31-33.
67. *Ibidem*, filele 31-33.
68. Potrivit Ordonanței nr. 24 a Guvernământului Provinciei Basarabia, era interzis funcționarilor publici să vorbească în limbă străină (rusă) în timpul serviciului, cu excepția cazurilor autorizate de lege sau regulament. De asemenea, li se interzicea persoanelor din întreprinderile particulare de utilitate publică, să vorbească în limbă străină (rusă) cu clienții. Elevilor li se interzicea să vorbească în limbă străină (rusă), cu excepția limbilor învățate la școală. Era interzisă strigarea în public a mărfurilor în limbă

La 21 martie 1942, Centrul nr. 2 *Chișinău* a dispus verificarea informației, potrivit căreia, organizațiile comuniste din Basarabia au primit dispoziții din Uniunea Sovietică pentru a începe din data de 1 martie, distrugerea tuturor căilor de comunicații care duceau în Transnistria. Chestiunea trebuia urmărită și să se stabilească dacă anumite echipe încercau să se angajeze în serviciile auxiliare ale C.F.R., pentru comiterea de acte teroriste.[69] În aprilie 1942, Rezidența *Tighina* informa că, în sectorul de activitate al Rezidenței nu s-a constatat nici o activitate comunistă. Acei care au desfășurat activități în trecut, au plecat odată cu retragerea trupelor sovietice, iar simpatizanții rămași pe loc nu s-au organizat în nuclee comuniste, ei lansând diverse zvonuri alarmiste referitoare la evoluțiile de pe teatrele de operațiuni.[70]

Către sfârșitul anului 1942, elementele comuniste (sau procomuniste) din Tighina nu au reușit să se organizeze, în schimb lansau știri false referitoare la mersul războiului, precum și zvonuri care urmăreau să provoace nemulțumirea populației față de administrația românească.[71]

La 25 aprilie 1943, organele S.S.I. din Basarabia erau rugate să-și sporească vigilența în preajma zilei de 1 mai – ziua muncii, sărbătorită de comuniști – și să afle care sunt dispozițiile conducerii P. C.R. pentru această zi (răspândiri de manifeste, propagandă printre muncitori, întruniri etc.). La 2 mai 1943, după studierea acestei probleme, s-a raportat telefonic la București că, în data de 1 mai „nu am avut cazuri" de manifestări comuniste.[72]

În „problema comunistă", agenții-informatori ai Centrului S.S.I. de la Chișinău erau în permanență instruiți și dirijați spre sursele accesibile de informare. Spre exemplu, unui agent, care trebuia să se documenteze asupra organizațiilor comuniste din Chișinău, i s-a

străină (rusă) și portul șepcilor rusești. Cei ce încălcau prevederile acestei ordonanțe, riscau o pedeapsă cu închisoarea de la o lună la 2 ani și o amendă de 2.000-20.000 lei (A. Petrencu, *Basarabia în al Doilea Război Mondial. 1940-1944*, pp. 113-114).

69. A.N.R.M., Chșn., Fond 706, inv. 3, dosar 18, fila 16.
70. *Ibidem*, dosar 15, filele 86-94.
71. *Ibidem*, filele 104-105.
72. *Ibidem*, dosar 14, fila 40.

recomandat: „1) Să-l faceți pe Zaharevici Fiodor să vă spună ce fel de organizație se făcea în Suburbia Dealul Viilor, fostă Borisovca, căci și sus-numitul a fost acolo ca membru și se ducea regulat odată pe săptămână, părăsind lucrul; el a lucrat în coloana de reparații pe calea ferată, în prezent este funcționar la Serviciul Drumurilor din str. Alexandru cel Bun”.[73]

Complicarea situației de pe front pentru Romînia, a făcut ca la 14 iulie 1943, Centrul *Basarabia* să dea dispoziții categorice organelor din subordine (Subcentrelor contrainformative *Cetatea Albă* și *Bălți*, Rezidențelor *Tighina* și *Lăpușna*) pentru urmărirea activității comuniste. Toată acțiunea trebuia intensificată la maximum, deoarece C.C. al P. C.R. ar fi dat instrucțiuni organizațiilor sale teritoriale, în vederea reluării activităților subversive și pregătirii de acte de sabotaj în toată țara. Potrivit anumitor surse, în propaganda lor, comuniștii urmau să adopte formule patriotice, vorbind despre „interesele permanente ale Patriei, care reclamă împăcarea cu vecinul puternic Rusia”, despre „reformele sociale sovietice și bunul trai al muncitorilor din U.R.S.S., care ar trebui aplicat și la noi” etc. Se presupunea că, propaganda va fi dusă în mare parte de unii soldați români reveniți de pe front, asupra cărora va trebui concentrată toată atenția. Camuflarea acțiunii comuniste sub masca patriotică, era considerată extrem de periculoasă, deoarece putea da rezultate bune.

Existau informații că agenții comuniști vor căuta să-și asigure concursul unor elemente cu viziuni antigermane, care au activat în partidele național-țărănist, social-democrat etc. Lor li se va cere „să ajute interesele tradiționale politice românești”, sabotând mașina de război germană, prin producerea de atentate pe calea ferată, aruncarea în aer a podurilor, a întreprinderilor de armament etc.

Tot efortul subdiviziunilor S.S.I. din Basarabia trebuia în această perioadă concentrat pe identificarea comuniștilor, colportorilor de propagandă comunistă și pe prevenirea actelor de sabotaj. Tot materialul despre mișcarea comunistă, pe care îl aveau organele

73. *Ibidem*, dosar 18, fila 9-9 verso.

S.S.I., urma să fie revizuit și actualizat. Se insista pe supravegherea suspecților și a indivizilor cu trecut comunist, pe infiltrarea de informatori în rândul muncitorilor de la întreprinderile industriale, pe continuarea identificării celor care făceau propagandă antigermană și împotriva regimului din România, pe intensificarea colaborării în problema comunistă cu organele poliției și jandarmeriei. Toate informațiile obținute despre „accentuarea mișcării comuniste locale", urmau să fie raportate imediat, „fiind cerute de Domnul Director General" al S.S.I.[74]

Activitatea partidelor istorice în Basarabia, deși era practic inexistentă, de asemenea era urmărită cu atenție de organele S.S.I. Acestea din urmă au primit ordin să urmărească și să semnaleze orice intenție de întrunire sau conferință politică a „foștilor politicieni", la care s-ar discuta diverse subiecte istorice, culturale și naționale, și la care s-ar revizui cadrele de partid și s-ar pregăti unele acțiuni politice.[75]

La sfârșitul anului 1942, Rezidența *Tighina* raporta că, nu a atestat nici o activitate politică în județ: în ceea ce privește „Curente[le] politice în rândurile populației de pe raza județului și orașului Tighina, nu s-a înregistrat nici un caz până în prezent". Membrii fostelor partide istorice (P. N.Ț., P. N.L.), nu activau „pentru reînvierea acestor partide".[76]

În același context, al supravegherii activității partidelor istorice, erau monitorizate și manifestările foștilor membri ai Sfatului Țării, care au activat în partidele istorice și acum continuau să reprezinte interesele basarabenilor în fața autorităților centrale. La 20 iunie 1943, Centrul nr. 2 *Chișinău* a primit ordin să verifice urgent printre foștii membri ai Sfatului Țării informația, potrivit căreia, „în rândurile basarabenilor cu ocupația în Transnistria și în orașele de peste Prut, se înregistrează din ce în ce mai frecvent (în special în rândurile membrilor fostului Sfat al Țării), nemulțumiri

74. *Ibidem*, dosar 14, filele 20-21.
75. *Ibidem*, dosar 29, fila 31.
76. *Ibidem*, dosar 15, filele 31-33.

și chiar o vădită indignare față de modul cum Guvernul tratează și soluționează problemele basarabene și, îndeosebi, chestiunile de propagandă pe liniile esențiale ale vieții de stat basarabene". Aceste nemulțumiri, potrivit Centralei S.S.I. de la București, ar fi fost provocate de neconvocarea foștilor membri ai Sfatului Țării la București pentru consultări, deși continuau să fie exponenții vieții basarabene. O altă nemulțumire era legată de faptul că, ori de câte ori basarabenii formulau o plângere sau o doleanță, autoritățile centrale nu numai că nu le soluționau, dar îi și criticau pe autori, considerând reclamațiile neîntemeiate. Nu era luată în seamă nici ideea elaborării unui plan politic bine definit în privința teritoriilor eliberate, care să aibă în vedere următoarele puncte:

✦ organizarea burgheziei din localitățile transnistrene și desființarea colhozurilor, „a căror menținere constituie o greșeală a Centrului (a autorităților de la București – *n.n.*), deoarece continuă să utilizeze o masă de «iobagi»";

✦ promovarea sistematică, împreună cu autoritățile germane a propagandei, „în sensul că armatele [germano-române] nu luptă pentru cucerirea țării rușilor, războiul actual neavând scopuri teritoriale (familiile rușilor nu vor avea nimic de suferit), ci scopul războiului este numai scuturarea jugului bolșevic";

✦ instaurarea unui guvern rusesc la Smolensk, opus Kremlinului, cu scop de a atrage „toate energiile și aspirațiile rusești", deoarece nu era suficientă doar acțiunea întreprinsă de generalul Vlasov;

✦ specularea antisemitismului din Rusia, problemă care se punea acolo cu o deosebită acuitate.

În general, fruntașii basarabeni considerau că se cere o acțiune rapidă, un plan politic, „acum când elementele conducătoare din Odessa, în frunte cu Gherman Pântea (primarul basarabean al orașului Odessa – *n.n.*),[77] dau dovadă de ezitare și slăbiciune, lucru care

77. ***Gherman Pântea*** s-a născut la 13 mai 1894, în com. Zăicani, jud. Bălți, învățător de profesie. În timpul Primului Război Mondial a fost mobilizat pe Frontul Român cu gradul de sublocotenent. S-a manifestat activ în perioada renașterii naționale a Basarabiei. La 20 octombrie 1917 a fost ales vice-președinte al Congresului Militar Moldovenesc. A fost desemnat în Biroul de organizare a Sfatului Țării și ales deputat în Sfatul Țării din partea județului Bălți. A deținut mai multe funcții: adjunct al Directorului General de Război în primul guvern al Basarabiei autonome, membru în Comisia școlară

demoralizează și dezorientează".[78] La 23 septembrie 1943, Rezidența *Tighina* raporta că, membrii fostelor partide politice nu se manifestau în nici un fel, o reorganizare și activitate fiind văzută doar după încheierea războiului. Excepție însă făceau comuniștii, care deși nu activau, tindeau spre reorganizare.[79]

În contextul luptei cu diversele curente politice, precum și cu inamicul extern, un rol deosebit îl avea propaganda de stat și cenzura. Ministerul Propagandei Naționale desfășura o vie campanie de propagandă „asupra temeiurilor luptei noastre în Răsărit, încrederii în victoria finală și îndatoririlor cerute de clipele de față". În orașe și sate această acțiune era desfășurată de prefecturile de județ prin căminele și fundațiile culturale. În fiecare zi de duminică și de sărbătoare, se organizau diverse manifestări cu caracter național-patriotic și cultural (șezători, conferințe). În această campanie, rolul organelor S.S.I. era de a supraveghea dacă această acțiune se desfășoară potrivit dispozițiilor și „dacă (în cadrul acestor manifestații – *n.n.*) nu se strecoară și idei politice sau de altă natură".[80]

---

din cadrul Sfatului Țării, președinte al Camerei Deputaților, președinte al Camerei de Comerț și Industrie din Chișinău, primar al Chișinăului (1923, 1927-1928, 1932). După anexarea Basarabiei la U.R.S.S. din iunie 1940 s-a refugiat peste Prut. În 1941, după căderea Odessei, a fost numit primar al acestui oraș, aflându-se în funcția respectivă până în vara anului 1944. Înainte de 1953 a fost arestat de mai multe ori, iar în 1967 a decedat la București. Este autorul unor lucrări de valoare: *Rolul organizațiilor militare moldovenești în actul unirii Basarabiei,* Chișinău, 1932; *Unirea Basarabiei*, Odessa, 1943 (*//Cugetul,* nr. 2 (22), 2004, p. 38). La 27 iulie 1942, un agent al S.S.I. aducea la cunoștință că, există informații verificate că, „Primarul Odessei Gh. Pântea s-a înconjurat de oameni de încredere, cărora le-a încredințat roluri principale în administrație. Sunt indicii că este cointeresat în mod camuflat la restaurantul și cofetăria *București* din Odessa, pe care le subvenționează cu alimente și băuturi alcoolice. A intervenit pentru a fi scos din cauză funcționarul Scurtu Alexei, care a fost prins în flagrant delict pe când făcea o percheziție, în uniformă de ofițer, pe care nu are dreptul să o poarte. Ulterior, l-a numit Șef de Cabinet la Primărie. A numit ca Șef de Cabinet pe funcționarul Sârbu Anatolie, care a fost prins în flagrant delict de luare de mită. A făcut o afacere mare cu ocazia preschimbărilor rublelor, de unde împreună cu alți doi funcționari a încasat 30% din valoarea rublelor schimbate. Soția sa, [a lui] Gherman Pântea, a cumpărat numeroase covoare și obiecte de preț și a mai primit altele de la funcționarul Serviciului mobilelor, pe care le-a transportat la proprietatea sa din Basarabia, jud. Lăpușna" (A.N.R.M., Chșn., Fond 706, inv. 1, dosar 18, fila 104).

78. A.N.R.M., Chșn., Fond 706, inv. 3, dosar 14, filele 24-25.
79. *Ibidem*, dosar 29, filele 6-8.
80. *Ibidem*, dosar 14, filele 16-17.

Periodic era verificată informația dacă în sânul populației basarabene nu a început o propagandă monarhistă pentru reinstaurarea țarismului în Rusia și readucerea Basarabiei pe orbita Rusiei.[81] Această dorință era atestată mai ales la minoritarii ruși, care potrivit Rezidenței *Tighina,* aveau „o atitudine cuviincioasă" față de Statul român, dar sperau că, „după terminarea războiului va lua ființă Rusia țaristă".[82] Mai târziu, în octombrie 1943, Rezidența *Tighina* informa că, „În rândurile acestor minoritari ruși, nu s-a constatat să [se] desfășoare vreo propagandă țaristă, observându-se la ei multe curente filo-sovietice".[83]

S.S.I.-ul îi identifica și-i ținea în supraveghere pe toți cei care lansau și răspândeau zvonuri defavorabile Statului român. Erau monitorizate localurile publice, piețele alimentare etc. Prin agenții săi, Rezidența din Tighina îi supraveghea în permanență pe clienții restaurantului *Victoria* din oraș – localnici și soldați veniți de pe front –, de unde culegea zvonuri și diverse știri. Acolo, în câteva rânduri a reușit să identifice și câțiva legionari, care în timpul chefurilor cântau cântece legionare.[84]

O atenție sporită, în sensul combaterii zvonurilor alarmiste, era atrasă militarilor reveniți de pe front. Aceștia, sub impactul celor trăite pe front, puteau împărtăși oricui impresiile despre cele văzute în Est, încălcând ordinele militare privind păstrarea secretului și răspândind informații deprimante pentru populație. Subcentrele contrainformative *Bălți*, *Cetatea Albă* și Rezidențele *Tighina* și *Lăpușna* au primit ordin la 24 octombrie 1942, să-i identifice pe militarii care lansau zvonuri alarmiste în legătură cu mersul războiului împotriva Uniunii Sovietice, raportând fiecare caz în parte, pentru luarea de măsuri.[85] Împotriva militarilor care răspândeau asemenea știri, au luat măsuri și Comandamentele române și germane de pe front.[86]

81. *Ibidem*, fila 60.
82. *Ibidem*, dosar 29, filele 15-16.
83. *Ibidem*, filele 12-14.
84. *Ibidem*, dosar 8, filele 45-46.
85. *Ibidem*, dosar 19, fila 16.
86. La acest subiect, vezi: P. Moraru, *Armata lui Stalin văzută de români*. Ed. Militară, București, 2006, pp. 262-273.

La 24 noiembrie 1942, un alt ordin cerea organelor S.S.I. din Basarabia să stabilească dacă se desfășura propagandă defetistă în rândurile populației civile românești, a militarilor, minoritarilor etnici (germani, ucraineni, maghiari, ruși, polonezi, bulgari, sârbi, armeni, greci, evrei, turci etc.) și să identifice care sunt sursele acestei propagande (posturi de radio străine, zvonuri); să stabilească care erau argumentele ei și repercusiunile asupra stării de spirit a populației.[87]

În luna mai 1942, rezidentul din Tighina s-a referit la „acțiunea minoritarilor". El informa că, potrivit rezultatelor recensământului din decembrie 1941, în județ erau: 167.570 de români, 46.278 de găgăuzi, 27.431 de ruși, 20.236 de ucraineni, 17.566 de bulgari și 2.614 alte naționalități.

Ucrainenii din sudul județului considerau aceste cifre incorecte, pretinzând că „minoritate rusă" în regiune practic nu există, aceștia fiind în majoritate ucraineni. Astfel, ucrainenii susțineau că anume ei și nu găgăuzii, sunt minoritatea cea mai numeroasă din județ.

Până la cedarea Basarabiei Uniunii Sovietice în 1940, ucrainenii din jud. Tighina în mare parte au simpatizat Uniunea Sovietică. Însă, trecând prin experiența bolșevică timp de un an de zile și văzând că realitatea era cu totul alta, s-au orientat după eliberarea Basarabiei către cei ce intenționau să creeze un stat ucrainean independent (Organizația Ucrainenilor Naționaliști – O.U.N.), condus pe principiile național-socialiste și aflat sub protectorat german.

O bună parte din bulgari avea sentimente antiromânești, însă le țineau camuflate. Erau credincioși fostului regim sovietic de ocupație, pe timpul căruia „au depus cea mai încordată muncă pentru organizarea colhozurilor". Acum, nu se manifestau deschis pentru soviete, iar cei care au deținut funcții în administrația comunistă considerau că „nu li se face dreptate cu ocazia revizuirii funcționarilor publici", pentru reprimirea lor în serviciu.

Coloniștii aduși de sovietici din Polonia în sudul Basarabiei (după dezmembrarea Statului polonez în 1939), erau total apatici și lipsiți de

87. A.N.R.M., Chșn., Fond 706, inv. 3, dosar 18, fila 3.

dorința organizării gospodăriilor lor, căci trăiau cu gândul revenirii la vetrele lor din teritoriile poloneze.[88]

În iunie 1942, se aducea la cunoștință faptul că, polonezii și ucrainenii aduși din Polonia în sudul Basarabiei (în locul germanilor plecați în Reich, în 1940) și nerepatriați deocamdată în teritoriile natale (Guvernul român avea intenția să le satisfacă doleanțele și să-i repatrieze), manifestau tendința de a trece peste interdicția provizorie a autorităților române, „plănuind să pornească în masă către locurile lor".

Guvernământul Basarabiei a luat toate măsurile ca aceștia să-și poată câștiga existența prin muncă și să-și asigure o rezervă de hrană pentru viitor (prin reținerea a 1/3 din salariu). Această soluție i-a nemulțumit, iar „starea de nesiguranță și provizorat în care trăiesc, a produs o stare de enervare și descurajare, care poate să-i determine la o acțiune nesăbuită". Organele de poliție au luat măsuri pentru a preveni orice dezordine și indisciplină, iar Guvernământul Basarabiei a propus să fie internați în lagărele de muncă din Transnistria, „unde lipsa brațelor de muncă se resimte mult".[89]

Trebuiau să fie depistate și eventualele acțiuni subversive (iredentiste) ale ucrainenilor naționaliști. La 20 ianuarie 1942, Centrul nr. 2 *Chișinău* a dispus organelor sale să urmărească cu toată atenția propaganda de orice natură desfășurată de ucraineni, precum și manifestările publice, trecerile de frontieră și revenirile lor clandestine în țară etc. Urmau să fie întocmite „dări de seamă" lunare asupra activității ucrainenilor și a măsurilor luate de autorități în privința lor.[90]

În iulie 1942, Rezidența *Tighina* vorbind de atitudinea minorităților etnice din sector față de evenimentele politico-militare în derulare, informa că bulgarii nu au adoptat nici o poziție față de aceste evenimente, însă erau cu aceleași sentimente comuniste, sperând că războiul va lua o întorsătură favorabilă U.R.S.S.

88. *Ibidem*, dosar 15, filele 59-62; dosar 16, fila 6.
89. *Ibidem*, inv. 1, dosar 18, fila 121.
90. *Ibidem*, inv. 3, dosar 14, fila 94.

Ucrainenii nu se manifestau activ din punct de vedere politic, nutrind doar speranța constituirii unui stat ucrainean independent.[91]

La 11 februarie 1943, Rezidența *Tighina* informa prin „Notă informativă nr. 614" că, starea de spirit a minoritarilor ucraineni era calmă și că ei nu desfășurau propagandă în vederea constituirii unui stat independent ucrainean. Nu erau nici organizați pentru o activitate politică iredentistă, iar acțiunile O.U.N. erau practic inexistente în zonă. Nu s-a constatat să aibă legături cu autoritățile germane sau cu centrele ucrainene din străinătate. Unica îngrijorare pe care o manifestau ucrainenii din județ era provocată de zvonul că, „dacă România va câștiga războiul, ei vor fi deportați peste Bug". Atitudinea față de administrația și populația românească, precum și față de minoritățile etnice conlocuitoare, era bună.

Nici minoritatea rusă nu era organizată pentru desfășurarea vreunei acțiuni politice, deși majoritatea rușilor „s-au asimilat regimului bolșevic" și erau în așteptarea revenirii sovieticilor, sperând că după război „va lua ființă Rusia țaristă". Față de autorități și restul populației, aveau „o atitudine cuviincioasă".[92]

Era supravegheată și activitatea germanilor rămași în Basarabia după operațiunea de repatriere în Reich din 1940. La 14 septembrie 1942, subdiviziunile S.S.I. din Basarabia au primit spre cercetare o problemă referitoare la acțiunile conducerii Grupului Etnic German din România. Era vorba că aceasta trimetea în diferite părți ale țării, pentru o perioadă de 2-3 săptămâni, echipe de tineri (cu vârsta cuprinsă între 17 și 20 de ani), care trebuiau să culeagă informații și să raporteze în privința stării de spirit a populației și a Armatei române, a comportamentului funcționarilor față de etnicii germani.[93] În cazul confirmării acestor activități, echipele tinerilor germani trebuiau luate sub supraveghere, în vederea constatării eventualelor încălcări ale legii.

91. *Ibidem*, dosar 15, filele 42-44.
92. *Ibidem*, dosar 29, filele 15-16.
93. *Ibidem*, dosar 19, fila 4.

În ceea ce privește prietenia româno-germană și româno-italiană, organele S.S.I. au avut de urmărit în teritoriu evoluția acestor relații (raporturile soldaților germani și italieni cu soldații români, eventualele conflicte înregistrate; atitudinea populației față de aceste relații, comportamentul militarilor aliați față de populația civilă etc.). În aprilie 1942, Rezidența *Tighina* a fost rugată să raporteze despre situația „acțiunii italiene în județul și orașul Tighina". Răspunsul a fost unul negativ: „a) Pe raza județului și orașului Tighina nu avem case sau organizații ale tineretului Italian. b) De asemeni, nu avem Institute de cultură Italiană, lectorate (cursuri de limbă Italiană)". Situația „acțiunii italiene" în orașul și județul Tighina nu prea era cunoscută de populație, de aceea, în zilele de 28-29 aprilie, la Tighina s-au dat o serie de reprezentații teatrale pentru publicul și militarii din Basarabia și Transnistria, pe piesele autorilor italieni Armando Curcio (*Banii nu fac nici două parale*) și Nicola Mannzari (*Orașul fără avocați*).[94]

În general, S.S.I.-ul din Basarabia a avut de verificat cele mai diverse informații, unele din ele neavând nici o legătură cu acest teritoriu. Spre exemplu, Centrul S.S.I. de la Chișinău a avut de raportat care era acțiunea maghiarilor din Basarabia. Desigur că, răspunsul a fost negativ, căci o minoritate maghiară acolo nu exista.[95]

La 5 august 1943, când evoluția războiului era defavorabilă României, Rezidența *Tighina* raporta despre situația din sectorul de activitate. Era relatată opinia unor persoane referitoare la posibilul impact al demisionării lui B. Mussolini (24 iulie 1943 – *n.n.*) asupra României: „…și în România se va schimba actuala conducere prin venirea la conducere a unui guvern de partea englezilor", iar „războiul va fi pierdut de Axă".[96]

Aceiași stare de deznădejde era semnalată și într-o „notă" din 23 septembrie 1943, în care se vorbea de „o oarecare indiferență față de orice stat care ar câștiga războiul".[97] Iar la 23 octombrie 1943, Rezidența *Tighina* informa că se observă „la majoritatea [populației] o delăsare

94. *Ibidem*, dosar 15, fila 58.
95. *Ibidem*, filele 59-62.
96. *Ibidem*, filele 1-2.
97. *Ibidem*, dosar 29, filele 6-8.

în conducerea gospodăriilor, iar cei cu situația mai bună, caută pe toate căile să-și expedieze o parte din bunurile lor în regat, prin colete, invocând diferite motive".

Deja circula zvonul că, administrarea Transnistriei va fi preluată de germani, fapt ce vorbea de gravitatea evenimentelor de pe front. Se constata în continuare o indiferență față de înaintarea armatelor sovietice, sperându-se totodată în reușita „strategiei germane", care va duce statele Axei la victorie.

Din punct de vedere politic, nu se desfășura nici o activitate. Cei câțiva comuniști cunoscuți rămași în județ, nu se puteau organiza din lipsă de conducători, iar membrii fostelor partide politice, considerau că activitatea politică va fi reluată doar după încheierea războiului.

Nu s-a putut observa ca minoritarii etnici să comenteze în vreun fel evenimentele în curs. Cei mai înstăriți manifestau îngrijorare față de posibila revenire a regimului sovietic. Rezidentul din Tighina sublinia că dintre toți minoritarii „în special bulgarii, fără nici o situație materială, preferă și acceptă mai mult regimul comunist".[98]

S.S.I. s-a ocupat și de monitorizarea sectelor religioase, interzise și acestea prin lege (alături de activitățile politice). Potrivit dispozițiilor Ministerului Culturii și Cultelor, transmise prefecturilor județene cu ordinul nr. 36.592/1941, nu se mai admitea nici o trecere de la un cult istoric la confesionalism sau la vreo asociație religioasă (adventism, baptism, creștinism după Evanghelie), iar prin decizia nr. 44.338/1941, s-a interzis orice activitate sectară în Basarabia și Bucovina, chiar și a asociațiilor religioase autorizate înainte de anul 1940. Toate autorizațiile de funcționare urmau să fie depuse la Ministerul Culturii și Cultelor pentru anulare. Organele S.S.I. din Basarabia au primit dispoziții să supravegheze executarea acestor dispoziții și să raporteze orice manifestare sectară.[99]

În octombrie 1941, Rezidența *Tighina* a elaborat un studiu, în care era prezentat istoricul asociațiilor religioase din județ. Spre finalul documentului se menționa că membrii sectelor religioase ar fi salutat

98. *Ibidem*, filele 9-10.
99. *Ibidem*, dosar 19, fila 10.

instalarea regimului sovietic în Basarabia și nordul Bucovinei, deoarece astfel se ajungea la „realizarea visurilor dușmănoase față de Sf[ânta] Biserică și preoțime". Ei *ar fi* constituit tabăra informatorilor voluntari ai N.K.V.D.-ului în realizarea represiunii comuniste în noile teritorii cucerite. Drept recompensă, „sectanții erau favorizați și instalați în cele mai de seamă posturi". Spunem „ar fi", deoarece rezidentul S.S.I. din Tighina, vorbind de implicarea sectanților în represiunea operată de N.K.V.D., spune că „Nu cunoaștem cazuri concrete cu arătări de nume, însă, din convorbirile ce le-am avut cu credincioșii din întregul județ, afirmăm ca absolut sigur, că toți sectanții și adventiștii s-au bucurat de acest nemărginit favor din partea autorităților sovietice în schimbul «serviciului conștiincios» de informări îndreptat contra Bisericii, slujitorilor ei și celor mai de seamă credincioși ortodocși".[100]

La 6 noiembrie 1941, după o scurtă documentare, Rezidența S.S.I. din Tighina a prezentat un alt studiu referitor la situația sectelor religioase de pe raza orașului Tighina. Se relata că *baptiștii*, în număr de 120 de credincioși, aveau local propriu de rugăciuni în str. Hașdeu, cu denumirea de *Casa de rugăciuni a creștinilor evanghelici Baptiști.* În fruntea lor era Grigore Popov, care nutrea sentimente antiromânești. Serviciul religios consta în predicarea *Evangheliei* și a *Bibliei*, fiind îndreptat împotriva creștinismului ortodox și sub o formă camuflată, împotriva legilor țării. Propaganda promovată (în special în mediul săracilor), urmărea să atragă un număr cât mai mare de creștini ortodocși, pe care să-i convertească la baptism. Secta activa în baza cotizațiilor bănești și a altor ajutoare în natură, oferite de membrii ei. Serviciul religios se oficia în limba rusă, iar baptiștii din Tighina, după cum specifica documentul, „nu privesc cu ochi buni pe români, cât și religia ortodoxă". Se sublinia că pe timpul ocupației sovietice, baptiștii și-au oficiat nestingherit serviciul religios, iar acum activitatea lor era interzisă, ceea ce crea la ei atitudini îndreptate împotriva autorității românești.

Molocanii, în număr de circa 500 de familii, posedau și ei local propriu de rugăciuni, în str. Lev Tolstoi. Erau conduși de Andrei

100. *Ibidem*, dosar 11, filele 6-7.

Socolov. Ei nu recunoșteau ierarhia clericală și nici cultul icoanelor. Se conduceau după *Biblie* și *Evanghelie,* pe care le tratau în felul lor. Fondurile bănești pentru activitate, se acumulau de la credincioșii sectei.

Comparativ cu baptiștii, aceștia respectau legile țării și nu s-au manifestat împotriva populației și a autorităților românești, deși păreau a fi filoruși. Slujbele le oficiau tot în limba rusă. Pe timpul ocupației sovietice localul lor de rugăciuni a fost lăsat deschis, iar secta a funcționat, plătind pentru aceasta la stat un impozit foarte mare.

Lipovenii (ortodocși de rit vechi) aveau în Tighina două biserici, una în str. Alexandru cel Bun și alta în str. Cetatea Albă. În prima preot era Mina Colesnicov, iar în a doua – Serghei Noconoru. La slujbele acestor preoți veneau lipovenii din Tighina, precum și cei din alte localități ale județului (Chițcani, Copanca, Dunduc, Talmaz și Anovca), unde nu erau nici preoți, nici biserici ortodoxe. Acești lipoveni făceau parte din Episcopia lui Inochentie,[101] iar slujbele religioase se făceau pe

---

101. Mișcarea ieromonahului Inochentie de la Balta (român basarabean) datează cu începutul secolului XX – între anii 1909-1917 – și a continuat și după moartea subită a acestuia (31 decembrie 1917). La început mișcarea a avut un caracter de redeșteptare religioasă și națională (parțial). Pe lângă adevărurile Evangheliei, Inochentie predica despre reaua credință a povățuitorilor Bisericii pravoslavnice, despre nedreptatea socială care tulbura întreaga Rusie, despre înțelepciunea lumească, despre diferite probleme care îi frământau pe țărani etc. După moartea lui, ca rezultat al înțelegerii greșite a învățăturilor lui Inochentie, au devenit eretici, susținând apartenența păstorului lor la a treia persoană din Sfânta Treime – Dumnezeu Duhul Sfânt – și numindu-se „inochentiști". Acele grupuri de sectanți periculoși, agresivi și imorali au activat și pe teritoriul României Mari în perioada anilor 1920-1935. Bolșevicii, care au acționat în vederea exterminării mișcării de la Balta, îl considerau pe ieromonahul Inochentie de la Balta „un șarlatan și un escroc îmbrăcat în rasă care, folosind religia ortodoxă, a dus de nas poporul muncitor, luându-i averile și banii, a mers împotriva învățăturii progresiste a marelui Lenin, împotriva puterii sovietice". Mișcarea de la Balta a beneficiat de susținerea țăranilor din Basarabia, Podolia, Herson etc., întrunind peste 15.000 de persoane (români-basarabeni, români din celelalte provincii ale țării, ucraineni, ruși). Zamfir C. Arbore spunea despre Inochentie că un călugăr oarecare, ieromonah al mănăstirii din Balta, a îndrăznit să strige că nu țarul este capul Bisericii, ci Hristos, spunea că *Sfânta Evanghelie* și *Liturghia* trebuie să fie citite poporului în limba sa. Mișcarea lui Inochentie a demonstrat incapacitatea Bisericii țariste de a-și conduce turma, precum și incapacitatea guvernului rusesc de a conduce Basarabia. Succesul ei în rândul păturilor largi ale populației basarabene, îndeosebi printre țărani, se datora incapacității clericilor ruși de a le vorbi credincioșilor în limba lor maternă

stil vechi și în limba rusă. Se considera că, apartenența lipovenilor la ortodoxie o să-i aducă în scurt timp în sânul ortodocșilor de stil nou. În acțiunile lor nu s-au manifestat antiromânește, cu toate că erau ruși și nutreau sentimente filoruse.

Catolicii și *Lutheranii* din Tighina erau într-un număr foarte mic, iar *adventiști* nu erau, decât în comuna Marianca, unde desfășurau o intensă activitate pentru mărirea numărului de credincioși.[102]

Când era cazul, organele S.S.I., raportau și despre situația sanitar-epidemiologică. În cursul lunii mai 1942, Rezidența *Tighina* informa că, au fost depistate trei cazuri de febră tifoidă, dintre care două tratate și unul în curs de tratament. S-a mai depistat și un caz de scarlatină (tratat) și două de tifos exantematic (unul tratat și altul a dus la deces).

Rezidența aducea la cunoștință și despre faptul că Serviciul Sanitar Tighina a supus analizei bacteriologice și chimice apa potabilă din oraș. Proba luată direct de la uzina de apă a arătat că apa era bună, în schimb probele luate de la robinetele din oraș, vorbeau despre o calitate nesatisfăcătoare a apei. S-a ajuns la concluzia că aceasta era din cauza stării deplorabile a conductelor de apă din Tighina. Întreprinderile comunale au primit ordine să remedieze situația, iar primăria orașului trebuia să oblige prin ordonanță populația, ca până la soluționarea problemei conductelor, să fiarbă apa de băut.[103]

(româna). Basarabenii îl iubeau și pentru faptul că Inochentie predica în românește credința ortodoxă (M. Bortă, *Un alt punct de vedere. Părintele Inochentie de la Balta și inochentiștii*, în ziarul chișinăuian *Timpul*, nr. 396, 14 aprilie 2006).

102. A.N.R.M., Chșn., Fond 706, inv. 3, dosar 11, fila 10-10 verso.

103. *Ibidem*, dosar 15, filele 59-62.

UNELE MODALITĂȚI DE RACOLARE A BASARABENILOR ÎN NKVD-UL SOVIETIC (1940-1941)

Dr. Mariana S. ȚĂRANU *

Pactul dintre Hitler și Stalin, semnat la 23 august 1939, stipula într-un protocol secret interesele sovietice de a anexa Țările Baltice, estul Poloniei și estul României – teritorii care niciodată nu i-au aparținut. La 28 iunie 1940, Armata Roșie a trecut Nistrul ocupând Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța. Ceva mai târziu, la 2 august, ignorând interesele populației băștinașe și încălcând legislația internațională, chiar și pe cea sovietică, o parte din teritoriul Basarabiei – șase județe: Bălți, Tighina, Chișinău, Cahul, Orhei și Soroca – și șase din cele 13 raioane ale R.A.S.S.M. – Tiraspol, Grigoriopol, Dubăsari, Camenca, Râbnița și Slobozia – sunt incluse forțat în componența Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești. În același timp, teritoriile românești din nordul Bucovinei, ținutului Herța, nordului și sudului Basarabiei, pe baza aceluiași scenariu, sunt incluse în componența Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene.

Regimul sovietic de ocupație s-a menținut pe teritoriile românești anexate cu forța doar grație introducerii fricii și terorii. Această tactică a fost folosită îndeosebi pe teritoriul Moldovei de la Est de Prut față de care au manifestat permanent un interes sporit[1].

În scopul asigurării controlului asupra tuturor aspectelor politice, culturale și sociale, serviciile secrete de informație sovietice

---

* Doctor în Istorie, Republica Moldova.

1. În 1812 în rezultatul semnării Păcii de la București, teritoriul Basarabiei este anexat la Imperiul Rus.

s-au extins și asupra teritoriului românesc ocupat. În acest sens, în vara anului 1940 provincia dintre Nistru și Prut a fost supusă supravegherii Comisariatului Poporului al Afacerilor Interne (în continuare NKVD) din URSS. În R.A.S.S.M. organele locale ale securității statului fuseseră înființate încă din luna octombrie 1924, fiind puse pe lângă Sovietul Comisarilor Poporului, în rezultatul detașării Direcției împuternicitului GPU[2] al Ucrainei[3].

La 8 august 1940, prin ordinul NKVD al URSS cu nr. 00961, s-a creat NKVD-ul local, la conducerea căruia a fost numit Nicolai Sazâkin[4], cel care s-a aflat în fruntea securității moldovenești până la declanșarea Războiului Sovieto-German, când s-a evacuat împreună cu autoritățile sovietice peste Nistru. În activitatea sa, N. Sazâkin era ajutat de un locțiitor – Iosif Mordoveț[5], precum și de

2. Direcția Politicii de Stat.

3. Din 1924, expansionismul sovietic are în vizor granița pe Nistru, care a fost hotarul interbelic româno-sovietic. Serviciile de securitate din Transnistria aveau misiunea să asigure securitatea statului, să exercite atribuțiile de poliție politică, dar și să coordoneze activitățile de spionaj și de propagandă peste Nistru în vederea realizării misiunii pentru care a fost creată RASSM: anexarea Basarabiei, sovietizarea României și să contribuie la sovietizarea Europei.

4. Sazâkin Nicolai Stepanovici (n. în 1910 în satul Kolobovka, județul Țarevsk, gubernia Astrahan – m. în ianuarie 1985 la Moscova). A fost primul narkom (comisar al poporului) al NKVD-ului moldovenesc. În 1927 a absolvit școala medie din Leninsk, gubernia Stalingrad. A urmat cursurile serale a școlii sovietice de partid, după care și-a făcut studiile la Institutul Gospodăriei Populare „Plehanov" și la Institutul de Planificare din Moscova. În 1935 a obținut titlul de doctor în științe tehnice. Din iunie 1939 a devenit membru al Partidului Comunist. La 7 august 1940, cu o zi înainte de formarea NKVD-ului pe teritoriul românesc anexat, a fost numit în fruntea acestuia. După reorganizarea NKVD-ului, când, prin dedublarea lui, s-a format NKGB (Comisarul Poporului al Securității Statului), la 26 februarie 1941 a fost numit la conducerea noii structuri de securitate a statului, pe care a condus-o până la 18 iulie 1941 (Pavel Moraru, *Serviciile secrete și Basarabia, dicționar 1918–1991*, Editura Militară, București, 2008, pp. 239-240).

5. Mordoveț Iosif Lavrentievici (n. în 1899, Krivoi Rog, Ucraina – m. în 1976, Chișinău). A îndeplinit „misiunea guvernamentală de evacuare a capitalei Moldovei și a fost printre ultimii care a părăsit Chișinăul". În iulie 1941 s-a înrolat „din proprie dorință" în Armata Roșie, luptând până la „eliberarea" sovietică a ținutului de la Est de Prut. La mijlocul anului 1944 a fost rechemat de pe front pentru a fi numit comisar al poporului pentru securitatea statului. În perioada conducerii lui Mordoveț au avut loc tragicele evenimente ale deportărilor organizate pe criterii sociale, politice, religioase (din anii 1949–1951), represaliile împotriva intelectualității, „afacerea medicilor" din Moldova (1953) etc. În contextul criticilor aduse cultului personalității lui Stalin, Mordoveț a fost

S. Goglidze[6], împuternicitul CC al PC(b) al URSS și Consiliului Comisarilor Poporului pentru teritoriile românești anexate[7].

Pe parcursul primului an de ocupație sovietică organele NKVD-ului au instaurat și consolidat un regim al „dictaturii proletariatului". Una din direcțiile de activitate ale acestuia l-a constituit racolarea în sfera serviciilor secrete sovietice a tuturor celor care doreau să se repatrieze în Regat prin intermediul *Comisiei de Repatriere*, precum și a basarabenilor care au revenit din Regat după 28 iunie 1940.

Odată cu modificarea granițelor de Est ale României, frontul invizibil al confruntării serviciilor secrete sovietice cu cele românești se transferă de pe Nistru pe Prut. Avându-l în frunte pe N. Sazâkin, cei de la NKVD prin frică și teroare au racolat mii de doritori de a se repatria peste Prut, constrângându-i să colaboreze cu regimul de ocupație. Conform acordului semnat în cadrul Comisiei de la Odessa[8], până la 27 septembrie 1940 de pe teritoriul ocupat al Moldovei de la Est de Prut au reușit să se repartizeze în Statul Român 13.750 de persoane.

Procedura de evacuare era destul de complicată și riscantă, complicată din cauza aparatului birocratic instituit, respectiv, riscantă deoarece nimeni nu avea siguranța că noaptea nu va fi arestat, fie el, fie membrii familiei lui. La Chișinău și Cernăuți au fost create câte o *Comisie de Repatriere.*

---

acuzat că a ordonat arestări și represalii neîntemeiate. În 1955 Mordoveț a fost nevoit să demisioneze (Pavel Moraru, *op. cit*., pp. 163–164).

6. În calitate de șef al NKBD – NKGB a coordonat acțiunile în noile teritorii anexate, iar în 1941, ca urmare a declanșării Războiului Sovieto-German, s-a retras în URSS. La 22 noiembrie 1944 obține funcția de împuternicit al NKGB–NKVD-ului URSS pentru Estonia, după care a deținut mai multe funcții importante în eșaloanele superioare ale structurilor de securitate: locțiitor al șefului Secției „S" a NKVD-ului URSS – secție responsabilă de fabricarea cât mai urgentă de către specialiștii sovietici a armei nucleare; șef al Direcției a IV-a a MAI al URSS; șef al ciclului disciplinelor speciale a Școlii de perfecționare a efectivului de conducere al KGB al URSS din Moscova etc. La 20 noiembrie 1954, în contextul campaniei de destalinizare, a fost demis din KGB pentru fapte care „discreditează gradul înalt al efectivului de conducere". În 1957 a fost exclus din partid (Pavel Moraru, *op. cit*., pp. 239–240).

7. În această funcție a fost numit la 7 mai 1941.

8. Comisia de la Odessa a fost creată pentru a regla problemele evacuării administrației românești de la Est de Prut.

Doritorii de a se repatria primeau câte un formular de tip anchetă în limba rusă, care conținea următorul set de întrebări:

✦ Numele, prenumele;

✦ Numele tatălui;

✦ Ocupația;

✦ De cine va fi însoțit la plecare;

✦ Cine sunt și ce rude are în R.S.S.M.;

✦ Dacă are rude în România, indicându-le fiecăreia starea civilă, ocupația și domiciliul;

✦ Motivul plecării în România.

După completarea formularului majoritatea semnatarilor erau chemați în oficiile 21 și 22 ale Primăriei orașului Chișinău[9]. Aceste oficii erau amenajate special de către funcționarii NKVD-ului. În ele, mii de oameni erau constrânși, șantajați, intimidați, precum că nu li se vor aproba cererile de plecare sau că vor fi deportați în Siberia[10], dacă refuzau să îndeplinească anumite misiuni cu un caracter militar, fiind astfel impuși să conlucreze cu serviciile secrete de informații ale URSS. În dorința de a scăpa de iadul comunist și sperând că astfel își vor putea salva familiile de mașinăria criminală a ocupantului mulți acceptau propunerile NKVD-iștilor.

Tuturor acelora, care au depus cereri de repatriere în cele 48 de ore, li s-a confiscat întreaga avere, iar casele le erau naționalizate[11], adică erau lăsați în voia sorții până la aprobarea cererii. Celor ce le era aprobată cererea, li se acorda posibilitatea de a lua cu sine 50 kg bagaj pentru capul familiei și câte 25 kg pentru ceilalți membri ai familiei[12].

Mulți dintre cei care au fost constrânși să accepte conlucrarea cu NKVD-ul sovietic, odată ajunși la punctele de frontieră au dat declarații, alții, peste o perioadă de timp, au mers la poliție, unde de asemenea au depus declarații. Este adevărat că cei mai mulți dintre refugiați au fost urmăriți și descoperiți de serviciile secrete românești, unii, însă, au reușit să îndeplinească însărcinările NKVD-ului pe teritoriul României.

---

9. Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), Fond 691, Inv. 1, dos. 40, f. 293.

10. *Ibidem*, dos. 147, f. 1.

11. *Ibidem*, dos. 43, f. 4.

12. Ion Șișcanu, *Uniunea Sovietică - România, 1940*, Editura Arc, Chișinău, 1995, p. 57.

Arhiva Națională a Republicii Moldova găzduiește mai multe sute de dosare ale acelor funcționari care au avut curajul ca la trecerea frontierei să declare că au fost racolați de serviciile secrete sovietice și că odată cu trecerea hotarului urmează să îndeplinească unele însărcinări. Relevante sunt mărturiile lui Loy Frederic, originar din localitatea Izvor-Șipotele, județul Rădăuți, care s-a repatriat la 23 septembrie 1940. Conform spuselor semnatarului, cererea de repatriere i-a fost aprobată doar după ce a acceptat colaborarea cu NKVD-ul sovietic. Ajuns în România, Loy Frederic urma să se stabilească la Botoșani, unde primise misiunea să urmărească funcționarea liniilor de cale ferată între orașele Iași, Piatra-Neamț, Pașcani și Botoșani, precum și să comunice despre trupele și efectivele militare amplasate la fața locului. În caz de neîndeplinire a indicațiilor era avertizat că va fi executat de un comisar din Poliția de Stat a României[13]. Din cele declarate de Vasile Gh. Ionescu, originar din comuna Ciochina, județul Ialomița stabilim că respectivul urma să culeagă informații referitoare la mișcarea zilnică a trenurilor din Moldova, încărcătura și destinația lor[14].

Pe parcursul lunii august 1940 s-a repatriat și Ioan Silav, născut în 1910, la Bârlad. Odată cu semnarea angajamentului, Silav a primit și 3 000 de lei. Informațiile culese urmau să vizeze: ce trupe motorizate se aflau la frontieră cu Prutul, ce lucrări de fortificație s-au întreprins și urmează să se întreprindă, numărul avioanelor ce se află la hotar, sediile diviziilor și cartierele lor generale[15]. Declarații similare au oferit mai mulți repatriați, inclusiv: Jean Ion Iliescu[16], Mihai Ionescu din comuna Cociu, județul Tutova[17], Iulian Badaru[18], Gheorghe Lupu[19], Anastasia Zagorschi[20] ș.a.

Aceste declarații denotă clar că NKVD-ul de la Chișinău, prin șantaj și teroare, constrângeau doritorii de a se repatria să colaboreze cu serviciile secrete sovietice. Principalele informații ce le solicitau aveau

13. *Ibidem*, dos. 146, f. 1.
14. *Ibidem*, dos. 97, ff. 4–5.
15. *Ibidem*, dos. 116, f. 2.
16. *Ibidem*, dos. 96.
17. *Ibidem*, dos. 98.
18. *Ibidem*, dos. 132.
19. *Ibidem*, dos. 40, f. 293.
20. *Ibidem*, dos. 141.

un caracter vădit militar – argument suplimentar în favoarea faptului că URSS pregătea un război de ofensivă împotriva României:

- ✦ poziționarea și situația căilor ferate din principalele orașe;
- ✦ componența și numărul trupelor militare;
- ✦ informații referitoare la baza navală;
- ✦ starea lucrărilor de fortificații;
- ✦ numărul de avioane și starea acestora amplasate la hotar;
- ✦ amplasarea depozitelor alimentare și de muniții.

O altă categorie de cetățeni asupra cărora s-a ațintit mașinăria terorii sovietice au constituit-o basarabenii, care fiind în Regat – militari sau funcționari – și-au părăsit serviciul și s-au întors la baștină, dar care, după o perioadă, au fost împinși de sovietici să revină în Regat pe căi legale sau au fost constrânși de ocupanți să treacă clandestin Prutul și să facă spionaj în favoarea sovieticilor. Una din modalități consta în luarea în vizor a băștinașilor întorși din România imediat după 28 iunie și nepermiterea acestora să se angajeze în câmpul muncii.

Cei care au revenit la baștină au primit acceptul autorităților sovietice de a se stabili în fosta locuință, dar numai după ce fiecare a depus mărturii referitoare la specificul economic și militar al zonei din care au revenit. De asemenea, ei puteau circula prin orice localitate de pe teritoriul Basarabiei și Bucovinei, dar nicidecum nu aveau permisiunea să circule în zona transnistreană, nu li se permitea să treacă Nistrul[21]. Nivelul de trai din România și chiar din zona Basarabiei era mult mai înalt, comparativ cu cel din Transnistria, iar cei din administrația sovietică evitau ca aceștia să constate în ce constă „raiul" sovietic, care se instaurase cu forța armelor în regiune. Reprezentanții serviciilor secrete le făceau zilnic acestora propuneri tentante de colaborare. În caz de refuz multiplu erau arestați și constrânși să accepte conlucrarea.

Conlucrarea consta în acceptarea plecării în România pentru o perioadă de timp și obținerea unor informații ce aveau un caracter militar și politic. După o anumită perioadă erau obligați să revină

21. *Ibidem*, dos. 69, f. 40.

la baștină, drept garant pentru reîntoarcere era considerată familia. Multiple dosare confirmă acest algoritm. În momentul ocupării ținutului de la Est de Prut, Andrei Turcuman își făcea serviciul militar în regimentul *Șase Vânători.* Revenit la baștină, înaintează o cerere de angajare la căile ferate din orașul Bălți. Cererea, însă, nu i-a fost luată în considerație, fiindu-i mereu amânată angajarea sub diferite pretexte. După câteva luni este arestat de către organele NKVD-ului, care îi propun să activeze în favoarea sovietelor. La 5 decembrie 1940 i se înmânează 9.000 lei, cerându-i-se să se intereseze în localitățile Ungheni, Dorohoi, Botoșani, Pașcani și Iași ce fel de unități militare se află, numele comandanților, podurile minate, localizarea aerodromurilor și cum decurg lucrările de fortificații. Înapoi era așteptat în noaptea de 25 spre 26 sau 26 spre 27 octombrie[22].

Totodată, a mai fost pusă în aplicare și o altă metodă. Persoana selectată, pentru efectuarea vreunei misiuni peste Prut, urma să-și organizeze o echipă care să-l urmeze la plecare și care era obligată ca după o perioadă de timp să se întoarcă în Basarabia. „Operația" se considera reușită numai în cazul în care se întorceau toți membrii echipei, în caz contrar familia celui ce nu s-a întors era arestată.

Conform mărturiilor lui Gheorghe Burjakovski, fost pretor al plășii Burdujeni, județul Soroca, aflăm că a fost recrutat de organele NKVD-ului de către un oarecare Demetrie Nicolaevici Rohman. Lui i-a fost impus să semneze un angajament și i s-a dat numele conspirativ de Georgescu. De asemenea, a fost obligat să mai recruteze șapte persoane în serviciul de spionaj. După ce a primit 8.000 lei, Burjakovski, împreună cu cele șapte persoane, urmau să adune informații referitoare la deplasarea navelor comerciale și militare pe Dunăre. În momentul în care și-au încheiat misiunea, toți opt s-au întors la baștină[23]. În pofida faptului că metodele se diversifică, pe parcursul întregii perioade de ocupație, 1940-1941, NKVD-ul sovietic continuă să solicite informații cu caracter militar.

22. *Ibidem,* dos. 118, ff. 1–2.
23. *Ibidem*, dos. 86, ff. 15-15 verso.

Mai multe dosare denotă faptul că cei cărora li se impunea să colaboreze cu serviciile secrete sovietice, originari din județele Hotin și Herța, în caz că erau deconspirați de autoritățile române, la revenire erau obligați să accepte propunerile organelor militare sau polițienești române și să culeagă informațiile necesare de data asta pentru Statul Român.

În concluzie, încă din primele zile de ocupație, NKVD-ul sovietic și-a direcționat activitatea, inclusiv, asupra racolării forțate a românilor în serviciile de securitate sovietică. Prin frică și teroare, persoanele luate în vizor erau împinse să treacă Prutul pentru a obține diverse informații militare și social-economice din România.

TRANSFORMĂRILE IDENTITARE ÎN MEDIUL INTELECTUALITĂȚII DIN REPUBLICA SOVIETICĂ SOCIALISTĂ MOLDOVENEASCĂ ÎNTRE ANII ’50 - ’80 AI SECOLULUI AL XX-LEA

Dr. Angela LISNIC *

Catalogarea identității ca fiind percepția noastră despre cine suntem, definește individul ca „sursă”, „centrul” sau „esența” ființei sale. Identitatea ne organizează convingerile, capacitățile și comportamentele într-un sistem unitar. Identitățile stau la baza constituirii unor colectivități umane și tot ele trebuie să facă față diferitelor amenințări care pot apărea în anumite momente. Dar, totodată, tiparul identității are nevoie să fie cercetat pentru a fi înțeles și orientat spre anumite transformări care ar putea determina progresul nostru social.

Studiul de față are ca obiect de cercetare mediul intelectual din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM) în perioada anilor '50 – '80 ai secolului al XX-lea, văzut ca parte componentă a mediului intelectual din sistemul sovietic. Obiectivul urmărit este axat pe sublinierea transformărilor identitare de tip etnic și social ale intelectualității din RSSM prin prisma constituirii și evoluției sistemului totalitar de tip comunist, cu scopul de a evidenția schimbările care au intervenit în acest grup social. Necesitatea unei astfel

* Doctor în Istorie, conferențiar la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Republica Moldova.

de abordări este determinată de perturbările și crizele identitare pe care le cunoaște această categorie socială în prezent. Sursele supuse analizei în prezentul studiu sunt lucrările de sinteză ce examinează această temă și, mai ales, materialele inedite din Arhiva Națională și Arhiva Organizațiilor Obștești din Chișinău referitoare la componenta etnică și socială a mediului intelectual în general și, în particular, la anumite categorii, cum ar fi: intelectualitatea artistică, cadrele didactice preuniversitare și cele universitare. Printre metodele pe care le-am aplicat în cercetarea noastră amintim metoda interpretativă a definițiilor teoretice și analiza parametrilor cantitativi ai componenței acestor grupuri sociale.

Abordarea acestui subiect implică cercetarea și explicarea noțiunii „intelectualitate", ce determină în mare parte un șir de probleme și controverse referitoare la conținutul acestei noțiuni prin prisma criteriilor de examinare și a contextului istoric în care este identificată această categorie socială. Pentru înțelegerea fenomenelor și a proceselor ce au loc în mediul intelectualității, luată ca un grup social aparte, este necesar să pornim analiza noastră de la definițiile noțiunii de intelectualitate, definiții întâlnite în științele sociale. Constatăm că și aici ne confruntăm cu probleme, atât de ordin teoretic, cât și metodologic. Aria discuțiilor teoretice se referă la determinarea limitelor în care se încadrează acest grup social și la criteriile ce permit identificarea lui. În discuții sunt implicați specialiști din diferite științe sociale, printre care putem enumera sociologia, psihologia, antropologia, politologia și, desigur, istoria. În urma examinării surselor informaționale putem aminti de un șir de teorii și clasificări ale grupului social al intelectualității. Una dintre aceste teorii este „*teoria identificării sociale*", lansată de către psihologii britanici H. Tajfel, J.C. Turner, care dau în momentul de față, după părerea noastră, cea mai detaliată explicație a conținutului și funcțiilor identității sociale. Psihologul britanic J. Turner[1] a reprezentat conținutul imaginii de sine sub forma unui sistem cognitiv, care include

1. J. Turner, *Towards a Cognitive Redefinition of the Social Group*, în *Social Identity and Intergroup Relations*, Cambridge: Paris, 1982, pp. 15-20., apud Svetlana Rusnac, Vasile Jardan, *Identitatea de gen și dificultățile de identificare determinate de schimbarea rolurilor sociale*, în „Didactica-Pro", nr. 3 (25), 2004, p. 18.

două procese: identificarea personală („*person identification*") și cea socială („*social identification*"). Prima se referă la autodeterminarea însușirilor psihosomatice, morale, comportamentale etc. A doua include noțiuni care exprimă apartenența socială a individului: rasa, etnia, sexul, vârsta etc. Identificarea socială și cea personală se succed în conștiința individului, de la forme de interacțiune interpersonală la cele dictate de apartenența la o categorie socială. Ambele fenomene sunt parte a procesului de autodeterminare și autocunoaștere, condiționând comportamentul social[2]. Astfel, putem identifica grupuri ce caută să se diferențieze ca apartenență socială specifică, un astfel de grup constituindu-l „*intelectualitatea*". Această categorie socială, tratată din perspectivă istorică, are o evoluție relativ recentă. Studiile contemporane și discuțiile purtate în jurul respectivei probleme identifică nașterea noii grupări sociale odată cu înființarea anumitor instituții, cum au fost universitățile în Evul Mediu[3]. Este un punct de vedere susținut și de alte cercetări, care afirmă că apariția intelectualității este legată de diversificarea și creșterea complexității proceselor sociale, ce impuneau stringent selectarea unor indivizi dotați cu capacități și competențe intelectuale, capabili să satisfacă nevoile sociale ale statului. Ei se vor organiza într-un grup social aparte[4]. Ca rezultat al discuțiilor amintite putem deduce că *intelectualii* sunt:

✦ comunitate majoră socio-culturală, o matrice socială a persoanelor cu poziție socială activă, profesional angajate în munca de creație intelectuală;

✦ un grup comunitar puternic, diferențiat social, un contingent de oameni care au beneficiat de studii de cercetare științifică avansată, au un sistem de cunoștințe care le permite să creeze o lume a cunoașterii în formele cele mai complexe în știință, arte, educație, religie, sau în alte forme implicate în dezvoltarea și răspândirea culturii.

În esență, intelectualii sunt un grup foarte eterogen ce include în rândurile lui oameni cu o educație diferită și care reprezintă diferite

2. *Ibidem.*

3. Vezi Jacques le Goff, *Intelectualii în Evul Mediu*, București, 1994.

4. К. Манхейм, *Проблема интеллигенции: Исследование ее роли в прошлом и настоящем*, Университетская книга, Москва - Санкт-Петербург, 2000.

trepte ale ierarhiei sociale. Cu toate acestea, istoria ne arată că ei au în comun câteva caracteristici unitare. Ca *trăsături distinctive ale intelectualității,* putem enumera următoarele:

✦ concentrarea pe calitățile universale ale omului;

✦ angajamentul pentru dreptate;

✦ o atitudine critică față de formele sociale existente de guvernare ale societății, pe care le socoteau departe de idealurile umanismului și democrației;

✦ unitatea față de natură spirituală a omului;

✦ loialitatea față de oameni, patriotismul, ascetismul activ, obsesiile creatoare;

✦ înțelegerea profundă a sacrificiului dus până la lepădarea de sine;

✦ autocunoașterea;

✦ exacerbarea iubirii de libertate;

✦ libertatea de exprimare[5].

În această ordine de idei este important să menționăm că, de regulă, în această categorie a intelectualilor intră de la studenți și profesori la academicieni și compozitori. Cea mai mare pondere a intelectualității o constituie angajații activi în societate, adică cei ce reprezintă cultura, știința și educația, cei care sunt angajați profesional în munca intelectuală. Totodată, pentru înțelegerea transformărilor ce au avut loc în această categorie socială după constituirea sistemului totalitar este important să analizăm componența și elementele ce au creat structura pe care am încercat s-o analizăm în studiul de față.

---

5. *Интеллигенция: проблемы гуманизма, народа, власти* // Материалы к Международной научной конференции. Москва - Улан-Удэ, 1994. Ч.1. Ледяев В.Г. Понятие интеллигенции: проблемы концептуализации // Интеллигенция и мир. Иваново, 2001. № 1; Профессиональные группы интеллигенции / Отв. ред. В. А. Мансуров. М., 2003.¸ Никитина И. В. Интеллигенция как социокультурный феномен и духовный потенциал российского общества. Интеллигенция и власть // Материалы III Всероссийского симпозиума «*Человек культуры: интеллигенция и власть*». Бийск: НИЦ БПГУ им. В. М. Шукшина, 2002. С. 66–67; Орлов СБ. Интеллигенция как мифологический феномен. Историко-социологический анализ // Социол. исслед. 2001. № 2; Жизненные стили и социальные практики интеллигенции. Сб. статей по материалам международной теоретико-методологической конференции. М.: РГГУ, 2002.; http://warrax.net/89/itnel.html

La baza analizei noastre au stat parametri cantitativi. În acest sens, am folosit o serie de referințe statistice privind gradul de alfabetizare a populației în perioada sovietică și am constatat că nivelul de instruire în Republică începând cu anul 1959 a crescut, cel puțin sub aspect cantitativ.

Nivelul de instruire *Уровень образования* *Educational attainment*	1959	1970	1979	1989	2004**
Persoane în vîrstă de 15 ani și peste *Лица в возрасте 15 лет и старше / Persons aged 15 years and over*					
Total / *Всего / Total*	**1922564**	**2423392**	**2884262**	**3124771**	**2737180**
din acestea, cu studii: / *из них имеют образование: / of them with education:*					
Universitare *Университетское / University*	29531	82564	169225	271043	304091
Medii de specialitate *Среднее специальное / Secondary specialized*	66188	131556	264483	471467	287328
Medii generale *Общее среднее / Secondary general*	91095	266844	644389	976725	910387
Generale obligatorii *Общее обязательное / General obligatory*	362496	639544	749605	638917	869254
Primare / *Начальное / Primary*	584518	623189	595353	446294	275274
Urban / *Городская / Urban*	**461746**	**844404**	**1178657**	**1499148**	**1098805**
din acestea, cu studii: / *из них имеют образование: / of them with education:*					
Universitare *Университетское / University*	21635	62662	129308	211125	216811
Medii de specialitate *Среднее специальное / Secondary specialized*	34773	85109	172667	316023	152212
Medii generale *Общее среднее / Secondary general*	60023	177621	358274	528226	430256
Generale obligatorii *Общее обязательное / General obligatory*	112864	239742	287559	270347	233102
Primare / *Начальное / Primary*	121481	153682	139387	106437	48224
Rural / *Сельская / Rural*	**1460818**	**1578988**	**1705605**	**1625623**	**1638375**
din acestea, cu studii: / *из них имеют образование: / of them with education:*					
Universitare *Университетское / University*	7896	19902	39917	59918	87280
Medii de specialitate *Среднее специальное / Secondary specialized*	31415	46447	91816	155444	135116
Medii generale *Общее среднее / Secondary general*	31072	89223	286115	448499	480131
Generale obligatorii *Общее обязательное / General obligatory*	249632	399802	462046	368570	636152
Primare / *Начальное / Primary*	463037	469507	455966	339857	227050

Astfel, la o mie de persoane, procentul celor ce au fost instruiți a crescut.

Nivelul de instruire *Уровень образования* *Educational attainment*	1959	1970	1979	1989	2004
DATE RELATIVE / *ОТНОСИТЕЛЬНЫЕ ДАННЫЕ / RELATIVE DATA* **la 1000 persoane în vîrstă de 10 ani și peste, au studii:** *на 1000 человек в возрасте 10 лет и старше имеют образование:* *per 1000 persons aged 10 years and over have education:*					
Total / *Всего / Total*					
Universitare *Университетское / University*	14	29	52	78	101
Medii de specialitate *Среднее специальное / Secondary specialized*	31	47	82	135	95
Medii generale *Общее среднее / Secondary general*	43	94	200	279	302
General obligatoriu *Общее обязательное / General obligatory*	176	227	238	188	289
Primar / *Начальное / Primary*	320	321	275	219	177

Din tabelul dat reiese că în perioada sovietică proporția între nivelele de studii este stabilă. Acest fapt, de multe ori fusese utilizat ca argument pentru a dovedi avantajele sistemului sovietic față de cel capitalist. După 1989, însă numărul de persoane cu studii superioare crește, iar numărul de persoane cu studii medii de specialitate scade. Tendința poate fi explicată prin fenomenul creșterii numărului de instituții private după 1989, precum și prin dorința tinerilor de a obține o diplomă de studii superioare în condițiile scăderii dificultăților de admitere și absolvire a unei specializări superioare. În perioada sovietică, admiterea la instituțiile superioare se realiza în baza examenelor de admitere, unde existau concursuri în care concurența pe un loc era foarte mare: între 2 și 15 candidați pe un loc, în funcție de profil și de ponderea și atractivitatea pe care o avea profesia dorită. Începând cu anul 1989, admiterea se face în baza unui dosar și contra unei taxe, numărul persoanelor posesoare de diplome cu studii superioare crește, demonstrând existența unei inflații intelectuale și nu o sporire a calității acestui mediu. Această afirmație poate explica existența unei crize de locuri de muncă în domeniile intelectuale din economia națională în ultimele decenii și angajarea în câmpul muncii necalificate a unor deținători de diplome de studii superioare.

Rădăcinile acestei situații le putem găsi în referințele istorice recente și o vom face în temeiul datelor statistice din perioada anilor 1949-1989, atât la nivelul întregii Republici, cât și în mod particular în baza celor înscriși la „Școala de pictură din Chișinău" și la „Universitatea pedagogică din Bălți". Motivul prezentării unor astfel de date statistice la nivelul acestor instituții este determinat de faptul că în mediul pedagogic și artistic se pot observa mai ușor tendințele ce existau în Republică în perioada studiată și, prin compararea cu datele de arhivă utilizate, putem explica starea de fapt existentă în cadrul acestei categorii sociale. Ca exemplu, numărul de absolvenți ai învățământului superior pedagogic în RSSM la data de 1 octombrie 1961 era de 1264 persoane, acestea fiind[6]:

Total	**1264**	**Lucrători științifico-pedagogici**
din care	384	Moldoveni
	33	Doctori în știință
din care	1	Moldovean
	325	Candidați în știință
din care	56	Moldoveni
	906	Fără titluri științifice
din care	323	Moldoveni

După cum observăm, din punct de vedere al apartenenței etnice, populația autohtonă, care reprezenta procentual în acea perioadă 68% din populația Republicii, în mediul intelectual, cu referire strictă la cadrele didactice, nu era prezentă decât în proporție de 3%. Aceeași situație o putem constata și în mediul artistic, după cum ne dovedesc datele statistice de care dispunem. Astfel, în certificatul secției știință – școli a Comitetului Central al Partidului Comunist din Moldova se arată că numărul membrilor Uniunii artiștilor plastici din Moldova în anul 1959 era de 63 de persoane, majoritatea având domiciliul în

6. Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 3007, op. 1, fila 35.

Chișinău și doar doi în provincie[7]. Deși în următorii cinci ani situația se schimbă considerabil și remarcăm o creștere a numărui de membri, totuși în această creștere ponderea masivă revine reprezentanților altor etnii, situație care demonstrează existența unei disproporții și pe plan național. Astfel, această situație se constată în tabelul de mai jos, întocmit în temeiul stenogramei Congresului Uniunii Artiștilor Plastici din Moldova din anul 1964[8]:

Numărul total	**1959**	**1964**
	63 persoane	**104 persoane**
1. componența națională	moldoveni –12 ruși –43 ucraineni –10 evrei –10 bulgari –1 alte naționalități –3	moldoveni –21 ruși – 51 ucraineni –13 evrei –14 bulgari –1 greci –1 nemți –1 beloruși –1 tătari –1
2. apartenența politică	membri de partid – 11 membri a UTC – 3 fără apartenență – 65	membri de partid – 20
3. gradul de instruire a persoanelor	Nu sunt referințe	cu studii superioare – 46 cu studii medii speciale –50 cu studii superioare nefinalizate – 5 cu studii medii speciale nefinalizate – 3

O situație similară o întâlnim și în cadrul uneia dintre instituțiile de învățământ de profil, cum este Școala Republicană de Pictură din

7. №. 392 Справка отдела науке, школ и культуры ЦК КПМ в отдел ЦК КПСС о подготовке работников искусства Молдавии в 1946-1958. 8 .09.1959 //Культура Молдавии, т.2.ч.2 с.314-316.
8. Stenograma Congresului Artiștilor Plastici din Moldova.

Chișinău. În anul de studii 1949-1950, în această școală colectivul pedagogic era format din 20 persoane, iar în anii următori din 24 de persoane[9].

Numărul total de profesori	**Anul școlar 1949/1950**	**Anul școlar 1951/1952**
	20	**24**
Proveniența socială	muncitori – 3 țărani – 8 funcționari – 9	Nu sunt referințe
Apartenența etnică	moldoveni – 2 ruși –12 ucraineni –1 evrei – 5	moldoveni –3 ruși –16 ucraineni – 2 evrei – 3
Apartenența politică	membri al PCUS – 1 membri UTC – 4 fără de partid – 15	Nu sunt referințe
Gradul de instruire	studii superioare – 8 studii superioare nefinalizate – 6 studii medii – 6	Studii superioare –12 Studii nefinalizate superioare – 4 studii medii – 7
Stagiul pedagogic	între 1-5 ani – 12, între 5-10 – 5, 10 și mai mult – 17	Nu sunt referințe

După cum se observă în tabelele de mai sus, cei mai mulți intelectuali din RSSM erau reprezentanții etniei ruse, ucrainene și evreiești. Situația este determinată prin invitarea unor specialiști din alte republici unionale pentru a ocupa posturile de cadre didactice vacante și avea ca explicație oficială *motivul depășirii fenomenului analfabetismului* care exista în Republică. De fapt, scopul real al colonizării RSSM prin strămutarea unei intelectualități alogene a fost determinat de intenția Moscovei de a combate spiritul naționalist care se presupunea că sălășluia în conștiința intelectualilor autohtoni.

9. ЦГА МССР, ф. Р.3080, оп.1, д.51, л.1-7 Годовой отчет РХУ за 1951-1952.

Pentru o înțelegere mai exactă a celor afirmate, aducem ca argument și apartenența socială a celor care studiau la Școala Republicană de Arte Plastice[10]:

ANUL	TOTAL ELEVI	inclusiv			în raport %			SURSA
		muncitori	colhoznici	intelectuali	muncitori	colhoznici	intelectuali	
1949	120	36	36	48	30,0	30,0	40.0	ANRM Fond 3080, inventar.1, dosar 37,foia 8
1971	267	38	120	109	14,2	45,0	40,8	Fond 3080, inventar.1, dosar 316,foia 1
1974	243	56	101	86	23,0	41,6	35,4	Fond 3080, inventar.1, dosar 341,foia 13
1976	234	74	82	78	31,6	35,0	33,4	Fond 3080, inventar.1, dosar 341,foia 13
1977	243	51	89	103	21,3	36,5	42,2	Arhiva Școlii Artelor plastice Dosar 368, f.3
1978	259	75	72	112	28,9	27,7	43,4	Arhiva Școlii Artelor plastice Dosar 368, f.7
1979	280	122	105	53	43,5	37,5	19,0	Arhiva Școlii Artelor plastice Dosar 368, f.6
1981	282	84	44	154	29,7	15,6	54,7	Arhiva Școlii Artelor plastice Dosar 387, f.6
1982	331	89	64	178	27,0	19,3	53,7	Arhiva Școlii Artelor plastice Dosar 423, f.7
1983	358	118	68	172	33,0	19,0	48,0	Arhiva Școlii Artelor plastice Dosar 423, f.13
1984	359	98	73	188	27,3	20,3	52,4	Arhiva Școlii Artelor plastice Dosar 4368, f.101

Tabelul dat indică existența unei planificări centralizate privind creșterea numerică a intelectualității. Este interesant să atragem atenția asupra cifrelor ce apar în tabel privitoare la anul 1979, atunci când din mediul intelectualilor provin doar 19% dintre tinerii ce studiau aici. Putem susține că decalajul mare dintre cei ce proveneau din familii de colhoznici, muncitori și intelectuali față

10. ЦГА МССР, ф. Р.3080, оп.1, д.51, л.1-7.

de cei din medii intelectuale, în favoarea primilor, este determinat pentru anul respectiv de exodul masiv al populației evreiești din Republică, odată cu semnarea de către URSS a documentelor Convenției de la Helsinki și al altor documente fundamentale legate de drepturile omului. Tocmai aceste drepturi creează premisele unui exod în masă din URSS, exod care a cuprins cu precădere mediul intelectual. Teza imigranților, conform căreia „*specialiștii ruși de prestigiu au salvat Basarabia în timpuri grele*" este falsă, întrucât atât cadrele didactice, cât si studenții alogeni nu corespundeau exigențelor universitare. Stabilirea lor în RSSM nu a fost spontană, fiind dirijată de Ministerul Învățământului Superior al U.R.S.S. și de Ministerul Învățământului din RSSM, deoarece celor ce acceptau să vină în Republică li se ofereau condiții avantajoase de existență și gratuitate la învățătură, în timp ce autohtonii intelectuali erau obligați să plătească taxă pentru dreptul la învățătură. În cadrul ministerului de profil din RSSM, în 1948 activau doar 16 moldoveni față de 50 de alogeni. De remarcat este faptul că în nomenclatura acestui minister erau incluși, în primul rând, inspectorii școlari, directorii școlilor medii și ai caselor de copii, contabilii instituțiilor superioare ș.a., pe când cadrele didactice universitare erau ținute în rezervă, din cauza slabei lor aderențe la politica P. C.U.S[11]. Intelectualitatea autohtonă a fost epurată, marginalizată sau ținută în funcții inferioare, deși era capabilă să ridice prestigiul noilor instituții superioare din RSSM. Epurarea, pe criteriul apartenenței sociale, s-a aplicat în special românilor. Dintre studenții eminenți români au fost reținuți pentru o carieră universitară doar cei care aveau o proveniență socială „sănătoasă", de preferință din arealul transnistrean. Școala superioară din RSSM a servit în această perioadă interesele comuniste privind formarea unei noi intelectualități laicizate, ideologizate în spirit antiromânesc și aservite puterii ocupantului[12].

11. Nina Negru, *Strategia sovietică în formarea intelectualității noi a RSSM în anii 1944-1952*, în http://paisie.freehostia.com/Moldova/Istorie/002_Negru_Strategia.htm
12. *Ibidem*.

Analiza datelor statistice referitoare la intelectualitatea din RSSM atestă o discrepanță identitară. Aceasta se manifestă în procentele pe care le ocupă populația autohtonă în grila mediului intelectual în comparație cu reprezentanții altor etnii, fenomen care poate fi explicat prin faptul că numărul intelectualilor autohtoni din acea perioadă este într-o continuă descreștere, cauzată de lipsa unei continuități a acestei categorii sociale în plan evolutiv, și a afluxului de cadre din alte republici venite după decizia partidului pentru „*creșterea gradului de alfabetizare*” în Republică.

Elementul alogen deținea ponderea cea mai mare în numărul total al cadrelor didactice. Cea mai grea consecință a acestei politici de cadre, ce a dus la imigrarea masivă a elementului de origine slavă în RSSM, a fost schimbarea treptată a raportului etnic în defavoarea autohtonilor[13].

Pe parcursul perioadei cronologice menționate în studiul nostru componența etnică și socială a intelectualității din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească cunoaște o tendință de schimbare. Dezvoltarea economică și progresul tehnico-științific favorizează tendința populației din Republică de a trece de la preocupări agrare la activități intelectuale, însă această trecere s-a făcut în detrimentul calității. Apartenența formală la categoria socială a intelectualității a reprezentaților din mediul agrar s-a acutizat după anii '90, când profesorii au fost una din cele mai vulnerabile categorii supuse crizelor politice. Politica statului față de intelectualitatea națională devenea pârghie de dirijare în sistemul totalitar. Creșterea ponderii etnice alogene în activitatea intelectuală nu a rezolvat problemele stereotipurilor mentale ale intelectualității autohtone. Dezbinarea intelectualității după criteriul etnic a creat ulterior probleme politice nerezolvate nici până în prezent.

13. *Ibidem*.

SISTEMUL EDUCAȚIONAL SOVIETIC – PÂRGHIE DE MODIFICARE A IDENTITĂȚII ÎN RÂNDUL CADRELOR DIDACTICE DIN BASARABIA (ANII ’50 – ’80 AI SECOLULUI AL XX-LEA)

Dr. Angela LISNIC *

Drd. Nadejda SCOBIOALĂ **

Este cunoscut faptul că fenomenul educațional a apărut ca o preocupare umană, încă din primele momente ale umanității, preocupare menită de a-i ajuta pe semeni să-și perfecționeze capacitățile de adaptare de care dispun la un moment dat. În problema scopurilor educației, divergențele au apărut mai târziu, atunci când a existat un interes în a trasa acele însușiri umane spre care trebuie să se orienteze cu prioritate acțiunea educativă și, legat de aceasta, a modului în care ar putea să fie influențat individul prin educație. Subiectul prezentului studiu îl reprezintă analiza sistemului educațional din perioada sovietică, aplicat la spațiul Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (RSSM). Motivul ce a determinat alegerea temei date este condiționat de necesitatea înțelegerii și explicării acelor transformări ce au avut loc în sistemul educațional din spațiul sovietic și, în particular, din RSSM, precum și a consecințelor acțiunii acestui sistem în viața statului. Obiectivul

* Doctor în Istorie, conferențiar la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Republica Moldova.

** Doctorand în Istorie în cadrul aceleiași universități.

studiului este îndreptat spre examinarea evoluției schimbărilor din învățământul sovietic pe parcursul a trei decenii din secolul al XX-lea, sub influența politicii de la Moscova. Pentru realizarea scopului propus au fost utilizate atât materiale statistice publicate, referințe din perioada sovietică, cât și alte statistici care au fost confruntate între ele.

Inițial, trebuie să constatăm faptul că la fel ca și în alte țări (Franța, Japonia etc.), în URSS în general, respectiv în RSSM, a funcționat un sistem de învățământ centralizat, care a permis crearea unor standarde educaționale, a imprimat sistemului educațional o anumită unitate și continuitate, însă, în același timp, centralizarea strictă a învățământului a dus la birocratizarea dirijării lui, a instruirii, la autoritarism, la uniformizarea excesivă, la subaprecierea semnificației condiției locale și a inițiativei lucrătorilor școlii[1].

Sistemul de dirijare a învățământului în RSSM a evoluat în funcție de schimbările ce surveneau periodic în societatea sovietică. Directiva strategică de formare a „omului nou", lansată de conducerea Uniunii Sovietice la începutul anilor '60, a impus necesitatea unor modificări în vederea optimizării eficacității organelor de dirijare a învățământului. Vechiul sistem de conducere, care includea cele două ministere ale învățământului (învățământul preuniversitar și învățământul mediu de specialitate și superior), în opinia diriguitorilor regimului, nu mai putea face față noilor realități sovietice. Drept rezultat, la 7 decembrie 1962, prin Decretul Prezidiumului Sovietului Suprem al RSSM, a fost format Ministerul Învățământului Public. Referindu-se la cauzele formării acestui minister, E. Postovoi (conducătorul ministerului respectiv) specifica: „*Pregătirea specialiștilor cu calificare superioară și medie, precum și munca instructiv-educativă în instituțiile de învățământ superior și mediu se aflau la un nivel scăzut. Instituțiile de învățământ, care pregătesc cadre pentru școlile de cultură generală și pentru așezămintele culturale, erau rupte de baza lor de producție*"[2].

1. V. Cojocaru, *Reforma învățământului*, Chișinău, 1995, p. 74.
2. „Învățătorul sovietic", nr. 2, 1963, p. 3

Prin Decretul respectiv, Ministerul Învățământului Public urma să exercite conducerea generală didactică și metodică, controlul de stat asupra tuturor instituțiilor de învățământ superior și a celui mediu de specialitate, care, până la data respectivă, erau subordonate altor ministere și departamente. În acest context, E. Postovoi releva: „*Pe lângă școlile de cultură generală, școlile-internat, școlile sportive, creșele și grădinițele de copii, ne sunt subordonate și Universitatea de Stat din Chișinău, institutele pedagogice din Bălți și Tiraspol, toate școlile pedagogice din republică*”[3]. În acest fel, sistemul de învățământ a fost strict centralizat în RSSM, incluzând toate verigile sistemului educațional sovietic.

Structura organelor de dirijare a sistemului de învățământ includea trei trepte ierarhice:

- ✦ aparatul central al ministerului;
- ✦ secțiile de învățământ orășenești și raionale;
- ✦ direcțiile școlilor.

Aparatul central al ministerului cuprindea trei direcții – a școlilor; a instituțiilor de învățământ mediu special; a cadrelor și repartizării tinerilor specialiști – și șapte secții[4]. În componența aparatului central al ministerului erau 77 de posturi[5]. Funcțiile principale în minister erau repartizate în felul următor: conducerea generală – ministrul E. Postovoi; dirijarea învățământului superior – prim-locțiitorul I. Ciornîi; dirijarea școlilor-internat și a celor de specialitate – locțiitorul ministrului T. Gumeniuc; școlile generale – vice-ministrul V. Lemne.

Pe parcursul anilor '60 au survenit unele modificări în componența ministerului: a fost introdusă funcția de locțiitor al ministrului în problemele construcției capitale, iar școlile-internat, de specialitate și generale au fost comasate sub conducerea altui

3. *Ibidem*, p. 4.

4. *Culegeri de acte normative și materiale metodice ale Ministerului învățământului Public*. Chișinău, 1969, p. 39.

5. Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare AN a RM), fond 2991, inv. 3, dos. 541, fila 18.

locțiitor. În anul 1974, conducerea de vârf a ministerului avea următoarea componență: V. Cherdivarenco – ministru (conducerea generală), Șt. Blaja – vice-ministru (învățământul superior), V. Lemne – vice-ministru (învățământul preuniversitar), T. Stasiev – vice-ministru (construcția capitală)[6].

La 1 august 1966, prin hotărârea CC al PCUS și a Consiliului de Miniștri al URSS a fost creat ministerul unional-republican al învățământului în RSSM, în sarcina căruia au fost puse:

- ✦ realizarea consecventă a educației comuniste a tineretului;
- ✦ conducerea învățământului mediu general;
- ✦ elaborarea și perfecționarea planurilor de învățământ școlare;
- ✦ realizarea legăturilor externe în domeniul învățământului;
- ✦ organizarea recalificării cadrelor didactice[7].

Menționăm că aspectele ce țineau de legătura și colaborarea cu alte state, planificarea pregătirii cadrelor didactice, elaborarea standardelor educaționale în învățământ rămâneau o prerogativă a organelor de conducere centrale de la Moscova. În hotărârea nominalizată se stipula că „*în scopul respectării particularităților învățământului în republicile unionale, în cadrul Ministerului Învățământului din URSS, a Consiliului învățământului mediu general se constituie Consiliul învățământului mediu general în următoarea componență - ministrul învățământului, locțiitorii săi, președintele Academiei de Științe Pedagogice a URSS și miniștrii învățământului din republicile unional*e”[8].

La baza activității ministerului republican a stat „Regulamentul despre Ministerul Învățământului Public al RSSM”, adoptat de Consiliul de Miniștri al RSSM la 21 iulie 1969. Regulamentul stipula clar locul și rolul ministerului respectiv în politica generală de educație: „*Ministerul învățământului al RSSM este minister unional-republican și se supune Consiliului de Miniștri al RSSM, Ministerului învățământului al URSS și Ministerului învățământului superior și mediu de specialitate*

6. Arhiva Ministerului Învățământului (materialele Colegiului), 1974, fila 74.
7. *Народное образование в СССР. Сборник документов 1917-1973*, Москва, 1974, p. 68.
8. *Ibidem*, p. 69.

al URSS”[9]. Ministerul învățământului urma să asigure aplicarea principiilor leniniste în selectarea cadrelor didactice[10].

Numirea conducătorilor ministerului a fost o prerogativă a Sovietului Suprem al RSSM și a Consiliului de Miniștri al RSSM. Ministrul era numit în funcție de către Sovietul Suprem, iar în perioada dintre sesiuni de către Prezidiumul Sovietului Suprem. Locțiitorii ministrului erau numiți în funcție de către Consiliul de Miniștri al RSSM, care, de asemenea, aproba și componența Colegiului Ministerului Învățământului Public[11].

În componența Colegiului Ministerului intrau ministrul învățământului, locțiitorii săi și alte cadre de conducere, printre care: președintele organizațiilor comsomoliste și pionierești republicane, șeful direcției cadre a ministerului, șeful direcției școlilor și alte persoane de răspundere. Pe parcursul anilor '70-'80 în componența Colegiului Ministerului intrau rectorii instituțiilor de învățământ superior, unii șefi ai direcțiilor raionale și orășenești, precum și reprezentanți ai organelor de partid. Colegiul elabora planurile de dezvoltare în perspectivă a învățământului, aproba programele și planurile de învățământ și se pronunța în chestiunile curente legate de activitatea ministerului.

O verigă importantă în dirijarea sistemului educațional școlar au constituit-o direcțiile raionale și orășenești ale învățământului public, activitatea lor fiind strict dirijată de organele de stat și de partid. Prin Hotărârea Consiliului de Miniștri al RSSM, nr. 366 din 29.09.1972, a fost aprobat *„Regulamentul despre direcțiile de învățământ raionale și orășenești”*. În documentul respectiv se stipula că *„direcția raională, orășenească a învățământului este constituită de Sovietul deputaților raional sau orășenesc*”[12]. În activitatea lor, secțiile raionale și orășenești urmau să se supună sovietelor de deputați locali și Ministerului învățământului. Funcțiile direcțiilor raionale și orășenești erau axate pe următoarele aspecte educaționale:

---

9. *Regulamentul despre Ministerul Învățământului Public al RSSM*, Chișinău, 1969, p. 66.

10. *Ibidem*, p. 68.

11. *Ibidem*, p. 76.

12. Arhiva Ministerului Învățământului (materialele Colegiului), 1972, fila 3.

✦ organizarea învățământului, a educației preșcolare și extrașcolare;
✦ asigurarea învățământului general;
✦ educația comunistă a elevilor;
✦ asigurarea instituțiilor de învățământ cu cadre pedagogice calificate;
✦ asigurarea bazei tehnico-materiale a învățământului;
✦ asigurarea controlului activității școlilor[13].

Menționăm că, pe parcursul anilor '60, în urma comasării raioanelor, precum și a creșterii numărului de școli, s-a mărit considerabil numărul angajaților secțiilor raionale și orășenești ale învățământului. Dacă în anul 1958 în statele direcțiilor raionale și orășenești erau 291 de funcții, atunci în 1966 ele cuprindeau 418 funcții[14]. O inovație în sistemul de dirijare a învățământului a fost renunțarea de la practica de repartizare a inspectorilor pe zone, când acestora le erau subordonate un anumit număr de școli, ei comportându-se autoritar ca un „*stăpân*” al unui „*cnezat*”. În locul lor au început să fie numiți inspectori specialiști la discipline de studiu din rândurile învățătorilor practicieni.

Un rol deosebit în sistemul de dirijare a învățământului a aparținut direcțiilor școlilor. Statutul școlii medii de cultură generală, aprobat prin Hotărârea nr. 424 din 7 decembrie 1970 a Consiliului de Miniștri al RSSM, în afară de funcțiile școlii stipula și componența conducerii școlare. Din ea făceau parte: directorul, locțiitorul pentru munca instructiv-educativă, locțiitorul pentru instruirea în producție, organizatorul muncii educative în afara orelor de curs și a celor extrașcolare[15]. Directorii școlilor erau numiți în funcție de către șefii direcției raionale sau orășenești, cu aprobarea sovietului raional (orășenesc) al deputaților. Deși, în niciun document nu era reglementată procedura implicării organelor de partid, toți directorii de școli trebuiau să fie membri de partid, să fie aprobați în funcție de către comitetele raionale de partid. E cunoscut faptul că secretarul 3 al comitetului raional de partid dirija și controla activitatea culturală, inclusiv domeniul școlar.

---

13. *Ibidem*, fila 5.
14. AN a RM, fond 2991, inv. 3, dos. 541, fila 47.
15. Arhiva Ministerului Învățământului (materialele Colegiului), 1970, fila 16.

În perioada sovietică n-au existat centre speciale de pregătire a managerilor școlari, chiar și în instituțiile pedagogice școlare aspectele managementului școlar nu erau studiate. De regulă, în funcțiile de conducere a școlilor erau numiți membrii PCUS, care nu întotdeauna aveau experiență pedagogică și aptitudini manageriale. Problema respectivă a creat regimului anumite dificultăți: fluctuația cadrelor de conducere, incompetența managerială, încălcări ale legislației. În scopul perfecționării cadrelor didactice de conducere, în decembrie 1974, prin Ordinul nr. 717 al Ministerului Învățământului Public, în cadrul Institutului pedagogic „Ion Creangă" a fost deschisă facultatea de formare a directorilor de școli, unde anual se instruiau circa 400-450 de manageri școlari.

Dirijarea sistemului de învățământ în perioada sovietică a creat iluzia existenței pluralismului și democratismului în adoptarea deciziilor. Organele colegiale de dirijare a sistemului de învățământ – Colegiul Ministerului Învățământului, Consiliile direcțiilor orășenești și raionale, consiliile pedagogice din cadrul școlilor, în realitate erau controlate și dirijate de organele de partid, fie prin directive directe, fie prin participarea reprezentanților organelor de partid în structurile respective.

Pilonul de bază al sistemului educațional școlar este corpul didactic. Nicio modificare, nicio reformă a învățământului nu poate fi realizată fără pregătirea cadrelor didactice corespunzătoare. Problema cadrelor didactice școlare a constituit una din preocupările principale ale autorităților sovietice. Organele de partid și de stat sovietice au urmărit prin sistemul educațional realizarea unor obiective bine stipulate: educarea unor generații de „*constructori activi ai societății comuniste*", promotori în societate ai idealurilor comuniste. În acest context, specialistul sovietic avea obligația să fie un promotor înflăcărat al ideilor lui Lenin. În perioada regimului comunist, pregătirea și educarea cadrelor didactice a fost supusă unui control strict. Educarea unor persoane docile regimului urma să fie realizată prin pregătirea și educarea unor dascăli special instruiți, devotați cauzei partidului comunist. Chiar de la început, regimul sovietic în RSSM a întâmpinat

obstacole esențiale în problema asigurării învățământului școlar cu cadre didactice. Majoritatea cadrelor didactice care au activat în Basarabia s-au refugiat peste Prut, o bună parte a fost supusă deportărilor, iar cei rămași au fost supuși reeducării după modelul sovietic. Deși, după 1944 în RSSM au fost aduse cadre didactice din alte republici unionale (îndeosebi din Federația Rusă și Ucraina), acestea n-au fost suficiente, de aceea accentul a fost pus pe pregătirea și educarea cadrelor autohtone. În acest scop urma sa fie creată o rețea unică de instituții de învățământ pentru pregătirea cadrelor didactice.

Pentru a elucida subiectul nostru, e necesar să apreciem, mai întâi de toate, situația în domeniul pregătirii cadrelor didactice pentru învățământul școlar către anul 1956, an de cotitură în evoluția sistemului educațional școlar din URSS și RSSM.

În perioada 1944-1956 au absolvit instituțiile de învățământ pedagogic superior 3.605 persoane; alte 5.528 institutele de învățători și 7.566 școlile pedagogice[16]. Către 1956 în școlile republicii activau 20.423 de învățători. Dintre ei, 3.181 aveau studii superioare; 5.824 studii superioare incomplete; 7.186 studii medii pedagogice[17]. Rămânea destul de surprinzător numărul învățătorilor fără studii pedagogice: 2.788 aveau numai studii medii generale, iar 1.534 doar studii medii incomplete[18]. Era foarte complicată problema repartizării și migrării cadrelor didactice. De la tribuna congresului I al învățătorilor, ministrul învățământului E. Postovoi a specificat că „*secția cadre a ministerului repartizează neuniform cadrele calificate pe raioane, ceea ce agravează și mai mult această situație. De exemplu, în raioanele Ocnița și Olănești sunt câte 5 școli medii. În primul raion lucrează 36 de învățători cu studii superioare, pe când în al doilea doar 18*”[19]. Ministrul accentua și faptul că „*există o categorie de învățători, care pot fi numiți urbaniști, nimerind în sat, din prima zi ei încep să facă demersuri pentru a fi mutați mai aproape de oraș*”[20].

16. *Congresul I al învățătorilor din Moldova*, Chișinău, 1956, p. 21.
17. *Ibidem*, p. 21.
18. *Ibidem*, p. 22.
19. *Ibidem*, p. 22.
20. *Ibidem*, p. 23.

Repartizarea neuniformă și mai ales „migrația” cadrelor didactice au avut la bază și cauze obiective, în mod direct legate de procesul de urbanizare masivă din republică. Orașul oferea pedagogilor un nivel de trai și condiții de muncă mai „civilizate” față de sat: biblioteci, cinematografe, teatru, apartamente. Insuficiența de cadre didactice pentru școlile sătești era destul de pronunțată. În anul 1957, din cei 1.949 de tineri specialiști nu s-au prezentat în școli 158. De exemplu, în raionul Strășeni erau 13, în Cahul 24, în Căușeni 8[21], aceeași situație fiind și în alte raioane ale republicii. Problema cadrelor didactice era agravată și de faptul că mulți absolvenți ai instituțiilor pedagogice erau mobilizați în Armata Sovietică. În scopul evitării situației respective, Ministerul Învățământului cerea să fie introdusă stagiunea de muncă pentru tinerii specialiști și eliberarea diplomelor după 2-3 ani de lucru în școală[22]. Insuficiența de cadre didactice era strâns legată și de faptul că mulți învățători erau concediați, deoarece nu corespundeau funcției și nu aveau studiile respective. Numai în anul de învățământ 1956-1957 au fost concediați 482 de învățători[23].

Pentru a ține situația sub control, în februarie 1956, Ministerul învățământului și Ministerul Finanțelor al RSSM au emis Ordinul 68-A, prin care se interzicea conducătorilor direcțiilor raionale și orășenești de învățământ să concedieze sau să angajeze învățători fără sancțiunea ministerului, iar contabilitățile erau obligate să nu facă niciun fel de calcule fără sancțiunea ministerului[24]. Astfel, pe parcursul anilor '60 s-au reliefat două probleme principale în asigurarea școlilor cu cadre didactice:

✦ decalajul între nivelul de pregătire profesională, condițiile de muncă și trai, nivelul de studii al profesorilor de la sate și a celor din orașele republicii;

✦ repartizarea neuniformă a cadrelor didactice în raioanele de nord și sud ale republicii.

21. AN a RM, fond 2991, inv. 1, dos. 170, fila 67.
22. *Ibidem*, fila 68.
23. *Ibidem*, fila 66.
24. Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova (în continuare AOSP a RM), fond 51, inv. 15, dos. 229, fila 66.

Către anul școlar 1965-1966, în republică activau 36.892 de învățători, dintre care 9.610 în școlile orășenești și 27.282 în școlile sătești[25]. A crescut nivelul pregătirii profesionale a cadrelor didactice. Astfel, în anul 1959, din numărul total de 25.130 de învățători, aveau studii superioare 25,9%, finalizaseră institutele de învățători[26] 24,8%, cu studii medii pedagogice erau 46,8%, restul aveau studii medii incomplete 2,5%. În 1966, aveau studii superioare 38,9%, institute de învățători 14,4%, studii medii pedagogice 45,4%, studii medii incomplete 1,3%[27].

Din numărul total al specialiștilor cu studii superioare din RSSM, aproximativ 30% erau constituiți din învățători[28]. Însă, se menținea mai departe decalajul dintre nivelul pregătirii profesionale a învățătorilor de la orașe și sate[29]. Proporția învățătorilor cu studii superioare în școlile urbane era de 1,7 ori mai mare față de cele rurale. În școlile sătești erau de 1,7 ori mai mulți învățători cu studii medii față de oraș. La începutul anului 1966, în școlile sătești activau 27.282 de învățători. Dintre ei: 8.917 erau cu studii superioare; 4.048 aveau studii superioare incomplete; 9.406 studii medii pedagogice; 4.240 studii medii[30]. Din numărul total de învățători care activau în cele 1.530 de școli sătești, nu aveau studii corespunzătoare în cl. I-IV circa 15,5% dintre ei; în cl. V-VII circa 30%; în cl. IX-XI în jurul a 24,1%[31]. În unele clase superioare predau învățători care aveau studii medii și chiar studii medii incomplete. Situația era complicată mai ales în raioanele din sud. În raionul Cahul, doar 63% din învățători aveau studii medii și doar 23% studii superioare, în raionul Comrat, respectiv 69% și 24%, în raionul Ceadâr-Lunga - 60% și 29%[32].

Un nivel mai înalt de pregătire a cadrelor didactice se înregistra în raioanele din nord. De exemplu, în raionul Dondușeni aveau studii

25. *Ibidem*, dos. 180, fila 28.
26. Institute de studii superioare, cu durata de studii de doi ani de zile.
27. AOSP a RM, fond 51, inv. 28, dos. 180, fila 31.
28. *Ibidem*, fila 30.
29. *Ibidem*, fila 36.
30. *Ibidem*, dos. 180, fila 54.
31. *Ibidem*, fila 56.
32. *Ibidem*, fila 57.

superioare 46% din învățători, în raionul Briceni - 43%, în raionul Edineț - 42%[33]. Decalajul impunător dintre oraș și sat, dintre nordul și sudul Republicii a fost condiționat în bună parte de repartizarea neuniformă a cadrelor didactice și „migrația” lor. În anii 1961-1966 au fost repartizați în școli 8.554 de învățători cu studii superioare. În același timp, numărul învățătorilor cu studii superioare în școlile sătești s-a mărit doar cu 2.600 de persoane[34]. Nivelul insuficient de asigurare a școlilor cu cadre didactice corespunzătoare a impus supraîncărcarea didactică a învățătorilor în raioanele din centrul și sudul republicii. De exemplu, în raionul Strășeni, sarcina didactică săptămânală era de 30 de ore la matematică, 28 la fizică și 27 la limba rusă, față de norma de 18 ore. În același timp, în raioanele Dondușeni, Edineţ, Briceni, erau 100 de învățători care nu aveau sarcina didactică completă[35]. Situația menționată, impunea organelor de stat și de partid o atenție sporită problemelor pregătirii cadrelor didactice. S-au întreprins măsuri pentru extinderea învățământului pedagogic mediu de specialitate și superior.

Către mijlocul anilor '60 au fost deschise trei instituții superioare de învățământ cu profil pedagogic: „A. Russo” din Bălți, „I. Creangă” din Chișinău și „T. Șevcenco” din orașul Tiraspol.

Cadrele pentru școlile primare erau pregătite în instituțiile secundare de învățământ pedagogic. Astfel, în anii '60 activau 5 școli pedagogice: în Cahul, Călărași, Lipcani, Orhei și Soroca. În cadrul lor, își făceau studiile 2.044 de studenți la secția de zi și 1.652 Ia secția fără frecvență, iar în institutele pedagogice 3.350 de studenți la secția de zi și 5.483 la secția fără frecvență[36]. Constatăm, deci, că o metodă de pregătire a cadrelor pedagogice a devenit învățământul fără frecvență, dar care nu întotdeauna a făcut față cerințelor. F. Mediocritscaia, funcționar înalt în aparatul Ministerului Învățământului, menționa: „*Trebuie să recunoaștem că pe lângă succesele obținute, mai avem neajunsuri serioase în ce*

33. *Ibidem*, fila 58.
34. *Ibidem*, fila 59.
35. *Ibidem*, fila 57.
36. „Învățătorul sovietic”, nr. 7, 1967, p. 54.

privește munca cu cadrele didactice și călirea lor ideologică. Un număr mare de învățători, fiind înscriși la secțiile fără frecvență, nu depun efort pentru a asimila materialul prevăzut în programele de stat”[37]. În scopul îmbunătățirii calității cadrelor didactice, încă din anul 1949 a fost organizat Institutul de Perfecționare a Învățătorilor. Numai în perioada 1951-1955 au fost cuprinși în diferite forme de perfecționare 12.936 de persoane[38]. Acest sistem de instruire pedagogică a continuat și în următoarele decenii. În anii 1961-1970 au trecut cursul de formare 45.484 de învățători; în anii 1971-1980 – 19.980; în anii 1981-1990 – 89.479 de învățători.

Recalificarea cadrelor didactice s-a realizat la două nivele:

- ✦ nivelul republican – prin cursuri, seminare, lecturi pedagogice și publicații;
- ✦ nivelul raional – prin secții metodice, seminare, lecții pedagogice.

Instruirea continuă a cadrelor pedagogice a avut drept scop nu numai ridicarea nivelului măiestriei pedagogice, ci și pregătirea unor cadre capabile să promoveze politica organelor de partid și de stat sovietice în domeniul învățământului școlar.

În anul 1968, planul de învățământ pentru cursurile de perfecționare a învățătorilor de limbă și literatură moldovenească cuprindea: ciclul politic – 6 ore; pedagogie și psihologie pedagogică – 12 ore; analiza programelor de învățământ, metodica instruirii – 72 ore[39].

Drept exemplu, poate servi și tematica propusă de Institutul de Cercetări Științifice al Școlilor (fondat în ianuarie 1946) pentru anii 1966-1969:

- ✦ Istoria dezvoltării gândirii pedagogice – 3 teme;
- ✦ Problemele educației comuniste – 10 teme;
- ✦ Pedagogia școlară – 8 teme;
- ✦ Didactica – 2 teme;
- ✦ Didactici particulare – 106 teme[40].

37. Idem, nr. 5, 1957, p. 14.
38. *Ibidem*, p. 15.
39. *Material despre starea învățământului public în RSSM în anii 1968-1969*, Chișinău, 1969, p. 17.
40. *Ibidem*, p. 17.

Către mijlocul anilor '60, calitatea instruirii cadrelor pedagogice s-a îmbunătățit. Dacă în anii 1959-1960, în republică activau 6.892 de învățători cu studii superioare și 9.491 cu studii medii pedagogice, în 1966, numărul lor crescuseră: 15.712 aveau studii superioare și 12.127 studii medii pedagogice[41]. În anul 1966, în școlile republicii au fost repartizați 958 de învățători cu studii superioare și 489 cu studii medii pedagogice[42]. S-a mărit numărul studenților care își făceau studiile la specialitățile pedagogice. Dacă în anul 1959, din numărul total al studenților – 16.244, la specialitățile pedagogice studiau 10.059 de studenți, între 1966-1967, la specialitățile pedagogice învățau 21.921 de studenți, din numărul total de 40.573, ceea ce alcătuia 52% din numărul total[43]. Un pas important în asigurarea învățământului școlar cu cadre didactice calificate a fost decizia Ministerului Învățământului din 1963, prin care au fost lărgite împuternicirile acordate direcțiilor raionale și orășenești de învățământ. În competența lor au trecut decizia de numire a directorilor și locțiitorilor de directori în școlile de 8 ani și a învățătorilor în cl. V-XI[44].

Această hotărâre a contribuit la îmbunătățirea, într-o oarecare măsură, a situației în domeniul completării școlilor cu cadre pedagogice pregătite, însă aplicarea ei n-a rezolvat definitiv problema migrației acestora. În anul 1966, numai din raionul Ungheni au plecat 153 de învățători; din raionul Cahul – 97; din raionul Călărași – 126; din raionul Orhei – 132 de învățători. În raionul Ceadâr-Lunga, în doi ani au fost repartizați 217 tineri specialiști și tot în același timp de aici au plecat 340 de învățători[45]. Rămânea destul de gravă și problema echipelor manageriale ale școlilor. Mulți directori ai școlilor de 8 ani și locțiitorii lor nu aveau studii corespunzătoare și capacități organizatorice. Din 841 de directori ai școlilor de 8 ani, doar 129 dintre ei aveau studii superioare, 11 aveau studii medii pedagogice și

41. *Material despre starea învățământului public în RSSM în anii 1965-1966*, Chișinău, 1966, p. 62.

42. *Ibidem*, p. 63.

43. *Ibidem*, p. 73.

44. *Ibidem*, p. 64.

45. *Ibidem*, p. 65.

6 studii medii. Din 721 de locțiitori, 147 aveau studii superioare, 30 doar studii medii pedagogice și 12 studii medii. În raionul Fălești, din 92 de directori și locțiitori, aveau studii superioare 29, reprezentând 31%, iar în raionul Ungheni din 80 erau doar 30 (34%)[46].

Situația creată a avut la bază și cauze subiective. Unele direcții raionale de învățământ în loc să se ocupe de educarea cadrelor de conducere se ocupau de înlocuirea acestora. Numai în raionul Orhei, în trei ani au fost concediați 116 directori și locțiitori, reprezentând 60% din totalul acestora[47].

Calitatea cadrelor didactice din învățământul școlar era condiționată, în mare măsură, de nivelul de pregătire a tinerilor specialiști în instituțiile de învățământ superior pedagogic. În anul 1966, la Institutul Pedagogic din Bălți aveau rezultate satisfăcătoare (nivelul notei 3 în sistemul sovietic de notare) 57% din studenți, la Institutul Pedagogic din Tiraspol - 51%. În anul de studii 1965-1966 au avut note nesatisfăcătoare 1.451 de studenți, sau 19,2% din numărul total al studenților instituțiilor pedagogice superioare. Ei proveneau de la: Institutul Pedagogic din Tiraspol - 15,6%, din Bălți - 13,7% și Ia Universitatea de Stat - 11,9%[48]. Nivelul cel mai scăzut al rezultatelor lor a fost atestat la secțiile fără frecvență. În anul 1966, din numărul total de absolvenți, 48% au susținut examenele de absolvire obținând nota 3 (echivalentul notelor 5-6), iar 4,1%, sau 66 de persoane, n-au promovat examenele de stat[49]. Calitatea slabă în pregătirea cadrelor didactice școlare s-a reflectat direct și asupra rezultatelor elevilor. În anul școlar 1965-1966, au rămas repetenți 22.800 de elevi, sau 3,4% din numărul total, din care, în clasele I-IV – 6.200 (2%); clasele V-VIII – 15.000 (5,2%), clasele IX-XI – 1.600 (2,6%)[50].

Problema migrației cadrelor didactice din localitățile rurale în cele urbane a fost condiționată și de nivelul relativ scăzut al condițiilor de trai și al salarizării. Către 1965, din cei 27.000 de învățători ai școlilor rurale, 10.600 locuiau în apartamente proprii,

46. *Ibidem*, p. 66.
47. *Ibidem*, p. 66.
48. *Ibidem*, p. 76.
49. *Ibidem*, p. 80.
50. *Ibidem*, p. 30.

6.540 în apartamente comunale, iar restul la gazdă[51]. Deși, încă în decembrie 1959, Consiliul de miniștri al RSSM a aprobat hotărârea „Despre măsurile de îmbunătățire a condițiilor de trai ale medicilor și învățătorilor din localitățile rurale", situația rămânea neschimbată.

În decizie se recunoștea faptul că asigurarea spațiului locativ pentru învățătorii și medicii din localitățile rurale era nesatisfăcătoare. Se evidențiau negativ raioanele Bulboaca, Călărași, Criuleni, Lazo, Orhei, Telenești, Ungheni, Fălești, Cimișlia. Problema urma să fie rezolvată prin mai multe modalități, în cea mai mare parte de ordin administrativ. Conducerea colhozurilor era obligată să lichideze neajunsurile prin asigurarea învățătorilor cu spațiu locativ către anul 1965. Era stipulată acordarea de credite de stat pentru construcțiile individuale pentru cadre didactice din spațiul rural[52]. Conform planului de stat al dezvoltării economiei naționale a RSSM, în anul 1969 urmau să fie date în exploatare 76 de apartamente, din care 32 în localitățile sătești pentru învățători[53].

Despre nivelul de viață al lucrătorilor din domeniul învățământului public ne vorbește și fondul de salarizare al Ministerului Învățământului. Către 1960, fondul de salarizare pentru cei 34.660 de lucrători ai școlilor era de 275.380 mii de ruble, salariul mediu anual fiind de 7.945 de ruble, în timp ce media în republică a lucrătorilor din industrie era de 9.540 de ruble[54]. Pentru 386 de lucrători ai aparatului Ministerului Învățământului, direcțiilor raionale și orășenești, fondul de salarizare era constituit din 3.421 mii de ruble, reprezentând o medie anuală de 8.863 de ruble[55]. Totodată, salariul mediu al lucrătorilor din învățământul școlar în RSSM a rămas sub nivelul unional. În anul 1985, salariul mediu era de 135 ruble, în 1988 de 153,7 ruble, pe când media în URSS era de, respectiv, 134,4 și 165,1 ruble. Comparativ cu alte Republici Sovietice, salariul mediu din învățământ era de: Federația Rusă – în 1985 de 147,0 ruble și 170,3

51. AOSP a RM, fond 51, inv. 27, dos. 180, fila 56.
52. Idem, fond 2291, inv. l, dos. 167, fila 491.
53. *Ibidem*, dos. 151, fila 13.
54. *Ibidem*, fila 22.
55. *Ibidem*, fila 24.

ruble în 1988; Uzbekistan – de 148,1 (1985) și 170,8 ruble (1988); Tadjikistan – de 160,8 (1985) și 180,2 ruble (1988); Turkmenia – de 173,1 (1985) și 187,8 ruble (1988)[56].

În perioada sovietică s-a acordat o atenție sporită problemelor ce țineau de stimularea morală a cadrelor didactice. În septembrie 1965, Prezidiumul Sovietic Suprem al URSS a instituit sărbătoarea profesională a lucrătorilor din învățământ, numită „Ziua învățătorului". Au fost acordate mai multe distincții pentru cadrele didactice, dintre care ordine, medalii, diplome de onoare ale Sovietului Suprem al URSS, titlul de învățător emerit. Erau acordate și distincții ministeriale: eminent al învățământului, învățător metodist, învățător superior, diplomă de onoare.

Către anul de studii 1966-1967 au fost decorați cu ordine și medalii ale URSS 1.509 învățători din RSSM. Cu diplome de onoare ale Prezidiumlui Sovietului Suprem al URSS au fost decorați 78 de învățători. Titlul de „*Învățător emerit al RSSM*" l-au primit 383 de persoane, iar cel de „*Eminent al învățământului public*" 4.747 de persoane[57]. În decurs de două decenii au fost distinși cu ordine și medalii 2.502 persoane. Titlul de „*Erou al muncii socialiste*" l-au primit trei persoane, de „*Învățător al poporului din URSS*" o persoană (în anul 1982, directorul școlii nr. l din Criuleni, Boris Danga), de „*Învățător emerit din URSS*" 724 de persoane și de „*Eminent al învățământului din RSSM*" 10.127 de persoane.

În conformitate cu posibilitățile sistemului sovietic, în RSSM au fost pregătite într-un termen relativ scurt cadre didactice pentru învățământul școlar. Numărul învățătorilor în școlile de cultură generală a crescut, atât în parametri cantitativi, cât și în plan calitativ. De exemplu, în anii 1960 erau 26,3 mii de învățători, în 1970 erau 37,9 mii de învățători, în 1980 erau 38,4 mii de învățători și în 1990 erau 49,3 mii de învățători. În plan calitativ, după studii, în 1960 posedau studii superioare 31% din numărul total al profesorilor, 36,8% având

---

56. *Народное образование СССР в цифрах и фактах*, Москва, 1984, p. 54.
57. *Materiale despre starea învățământului public în RSSM în anii 1966-1967*, Chișinău, 1967, p. 95.

studii medii pedagogice, în 1970 studii superioare dețineau 52,8% și 24,7% aveau studii medii pedagogice, în 1980 studii superioare posedau 73,8% și 17,6% reprezentau cei cu studii medii pedagogice și în 1990 din numărul total al profesorilor 77,6% erau cu studii superioare și 16,6 erau cu studii medii pedagogice. În perioada respectivă, a crescut destul de mult numărul studenților la instituțiile pedagogice superioare și medii de specialitate (vezi tabelele 1, 2).

Tabelul 1
Numărul studenților la instituțiile pedagogice superioare

Anii	Numărul de studenţi
1970-1971	15.548
1975-1976	13.557
1981-1982	15.254

Tabelul 2
Numărul de studenți la instituțiile pedagogice medii de specialitate

Anii	Numărul de studenţi
1970-1971	5.148
1975-1976	5.691
1981-1982	8.969

Astfel, datele statistice demonstrează că în pregătirea cadrelor pedagogice de înaltă calificare un rol important l-au avut instituțiile de învățământ superior cu profil pedagogic. Între anii 1956-1990 au fost pregătiți specialiști cu studii superioare în următoarele instituții: Universitatea Pedagogică din Tiraspol – 39.419 persoane; Universitatea Pedagogică din Chișinău – 23.853; Universitatea Pedagogică din Bălți – 34.383; Universitatea de Stat din Moldova – 57.510.

A crescut și nivelul calificării pedagogilor. Către mijlocul anilor '70, din cadrul învățătorilor claselor V-X aveau studii pedagogice superioare 77,6%. În școlile sătești activau 72,5% dintre învățători cu studii superioare. Aproximativ 93-95% din rândul absolvenților instituțiilor pedagogice au intrat în câmpul muncii în meseria în care s-au pregătit[58].

Sistemul de asigurare a școlilor cu cadre didactice cu studii superioare a avut o serie de neajunsuri, legate în special de planificarea insuficientă a contingentului de studenți în instituțiile superioare pedagogice. De exemplu, învățători de artă plastică nu pregătea nicio instituție de învățământ. La ședința Colegiului Ministerului Învățământului din 7 mai 1976, s-a constatat că „*mulți absolvenți ai instituțiilor de învățământ cunosc slab noile manuale și programe școlare*". Școlile pedagogice nu erau suficient asigurate cu literatură de specialitate. Învățătorii erau rupți de activitatea de bază și antrenați la diferite munci pe câmpurile colhozurilor și sovhozurilor[59].

Către mijlocul anilor '80, procentul învățătorilor cu studii superioare a crescut și mai mult. În școala primară aveau studii superioare circa 38% din rândul cadrelor, iar restul aveau studii superioare incomplete și studii medii pedagogice. În clasele V-X, activau 95,2% din învățătorii cu studii superioare și doar 3,2% cu studii superioare incomplete[60].

În același timp cu sarcina principală de pregătire a specialiștilor în domeniul respectiv, instituțiile superioare pedagogice „*îndeplineau și importante funcții ideologice: educarea tineretului studios în spiritul ideologiei marxist-leniniste prin însușirea obiectelor: istoria PCUS, filosofia marxist-leninistă, economia politică, comunismul științific, ateismul științific*"[61].

---

58. Arhiva Ministerului Învățământului (materialele Colegiului), 1976, fila 77.
59. *Ibidem*, fila 78.
60. *Învățământul Public în RSSM în 1984*, Chișinău, 1985, p. 8.
61. V. Cozma, *Învățământul universitar în sistemul științific și educațional din Republica Moldova* (teza de doctor habilitat în științe istorice), Chișinău, 1998, p. 106.

Saltul cantitativ și calitativ în pregătirea cadrelor didactice n-a fost urmat și de un suport material corespunzător. Către anul 1986, 6,7 mii de învățători nu aveau apartamente, iar 50 locuiau la gazdă[62].

Astfel, se constată că pregătirea cadrelor didactice a stat în centrul atenției organelor de partid și de stat sovietice. În perioada 1956-1990 s-au întreprins măsuri concrete de asigurare cu cadre a sistemului de învățământ școlar. A crescut nivelul calității pedagogice. Către sfârșitul anilor '80 s-a mărit numărul pedagogilor cu studii superioare. În republică funcționa o rețea unică de perfecționare a cadrelor didactice. Au fost întreprinse măsuri în scopul îmbunătățirii condițiilor de trai și de muncă ale pedagogilor. Totodată, menționăm că pregătirea cadrelor didactice a fost supusă controlului strict de către organele de partid, care urmăreau scopul pregătirii unor dascăli docili regimului. Pedagogul sovietic a fost o pârghie importantă în implementarea concepției comuniste și a modului socialist de viață. Pe parcursul anilor '50 - '80 ai secolului XX, în evoluția corpului didactic școlar au fost prezente trei probleme principale:

✦ decalajul dintre nivelul de pregătire profesională a învățătorilor de la orașe și satele republicii;

✦ repartizarea neuniformă a cadrelor didactice în raioanele republicii, fiind defavorizate raioanele din sudul și centrul republicii, problema respectivă fiind cauzată de dezvoltarea economică neuniformă;

✦ stimularea materială a învățătorilor a avut, în bună parte, un caracter declarativ, dascălii școlari fiind unul dintre cele mai defavorizate grupuri sociale.

62. Arhiva Ministerului Învățământului (materialele Colegiului), 1986, fila 238.

LIMITE ȘTIINȚIFICE ȘI POLITICE ÎN PROBLEMA IDENTITĂȚII MOLDOVENILOR

Dr. Sergiu MATVEEV*

Odată cu încorporarea, în urma tratatului de pace ruso-turc din 1812, a teritoriilor românești dintre Prut și Nistru, Rusia țaristă a manifestat un interes deosebit pentru studierea specificului populației locale. Motivația acestor cercetări, efectuate în bună parte de militari și/sau agenți ai serviciilor de securitate rusești, era înțelegerea realităților locale pentru a putea modela un discurs în care tema „eliberării creștinilor" de sub dominația turcă urma să joace un rol eminent. Astfel Rusia țaristă căuta să-și legitimeze noile acaparări teritoriale și interesul imperialist pentru strâmtorile Mării Negre. Primele lucrări despre teritoriul numit de ruși Basarabia, scrise de ofițeri, au început să apară la Sankt Petersburg sub formă de dări de seamă, rapoarte etc. Despre atenția acordată de guvernul rus acestor informații ne vorbește și faptul că o bună parte din ele nu au mai ajuns să fie publicate, fiind păstrate pentru uz intern.

Referindu-se la politica expansionistă a Rusiei, K. Marx scria că, dacă cuceririle Ecaterinei II mai pot fi scuzate, dar nu îndreptățite, cuceririle lui Alexandru I nu pot fi justificate: „Finlanda este locuită de finlandezi și suedezi, Basarabia de români, Polonia congresului de polonezi. Aici nu mai poate fi vorba de reunirea triburilor rătăcite înrudite ce poartă nume rusești, în aceste cazuri avem de a face cu cucerirea nevoalată prin forță a unor teritorii străine, cu o tâlhărie"[1].

* Doctor în Istorie, conferențiar universitar, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău.

6. *Marx, Engels* 1962, 31.

Prin urmare, cazul Basarabiei nu era unic în secolul al XIX-lea, evenimente asemănătoare derulându-se bunăoară în teritoriile poloneze cucerite de ruși[2]. În secolul al XIX-lea intelectualitatea rusă și poloneză au fost nevoite să colaboreze, dar lipsea dorința de înțelegere și cunoaștere reciprocă. Studiile rusești în Polonia erau tratate cu neîncredere, iar cele poloneze, în Rusia, practic, nu erau cunoscute. Polonezii care încercau să depășească aceste obstacole erau priviți de conaționali drept renegați, iar de ruși – cu suspiciune[3]. Atitudinea polonezilor vizavi de Rusia avea mai multe trăsături comune cu cea a moldovenilor. Divizarea Poloniei așa cum a rezultat după Congresul de la Viena din 1815 a stabilit anumite realități politice, calificate de istoriografia sovietică drept revenirea la Rusia a pământurilor ucrainene și bieloruse de apus, în timp ce istoriografia rusă de dinainte de 1917 opera cu noțiunea de reunire a Rusiei de Est cu cea de Vest. Aceste declarații, de fapt, însemnau următoarele: argumentarea științifică a anexiunilor prin reunificarea pământurilor vechii Rusii Kievene (despre Cnezatul Lituania se prefera să nu se vorbească), fiind încorporate regiuni vulnerabile din punct de vedere al rusificării. În cadrul acestui demers se produce în spațiul istoriografiei sovietice și așa-numita „modernizare a istoriei", existența Ucrainei și Bielorusiei fiind postulată cu mult înainte de apariția și dezvoltarea unei reale conștiințe naționale la cele două popoare.

Aceleași evenimente erau privite de istoriografia poloneză drept rapt al teritoriilor de est ale Poloniei, fapt considerat de polonezi drept o tragedie națională. Tragedia era acutizată de faptul că Polonia a fost divizată de marile puteri europene, fapt reflectat în istoriografia rusă cu termenul neutru de „împărțiri", iar în cea poloneză – cu cel de „rapturi" (zabory).

De asemenea, schimbările granițelor au dus adesea la modificarea denumirilor etnice. Astfel, în lipsa unei statalități poloneze, populația din teritoriile vechiului regat polon anexate la Imperiul Rus era împărțită din punct de vedere etnic în „ruși" și „polonezi". După refacerea Poloniei la sfârșitul Primului Război Mondial, sovieticii încep să vorbească,

---

2. Glembockij 2005, 135-166.
3. Spasovič 1865.

făcând referire la statul vecin, despre „polonezi”, „ucraineni” și „bieloruși”. În mod similar, în secolul al XIX-lea, când „România” însemna doar Vechiul Regat, Rusia își putea permite să-i numească pe locuitorii Basarabiei „basarabeni” sau „români”. După Primul Război Mondial, odată cu formarea României Mari, s-a schimbat atitudinea față de românii basarabeni, care au devenit „moldoveni”. Etnonimul „moldoveni” devine din parte componentă a etnonimului „români” un nume distinct de acesta, contrabalansându-l.

Istoricii sovietici care s-au ocupat de istoria „moldovenilor” au creat o serie de mituri istoriografice a căror viabilitate a fost susținută prin toate capacitățile pe care le oferea știința, dar mai ales etnologia[4]. Astfel, referitor la procesele etno-culturale din secolele II-XIV la est de Carpați, se pot identifica cel puțin trei idei-forță:

- ✦ Rolul civilizator-pacificator deosebit al slavilor/rușilor în regiunea sud-est-europeană[5];
- ✦ Prietenia de veacuri între o parte a romanicilor de est cu slavii de est[6];
- ✦ Adevărul absolut al concluziilor istoriografiei sovietice în raport cu alte școli de cercetare[7].

Chestiunea originii romanității răsăritene face parte din categoria celor care au fost permanent supuse „demistificării” operate de „știința sovietică”. Combaterea ideilor școlilor „burgheze” și adoptarea metodologiei marxist-leniniste au devenit în perioada postbelică principalele sarcini ale școlii sovietice. Se afirma adesea că nu poate să existe știință „nefecundată” de doctrina de partid; din acest motiv, lucrările unui N. Narcov, în care nu erau valorificate concepțiile comuniste, erau considerate fără valoare[8].

O perspectivă sintetică asupra problemei „moldovenismului” de-a lungul vremii a fost elaborată de acad. Eugeniu Coșeriu, acesta făcând distincție între două tipuri de moldovenism. Mai întâi, avem de-a face

4. King 2002.
5. Bârnea, Rafalovič 1983, 83-85.
6. Senkevič 1947; Mochov, Ružina 1949, 63.
7. Mochov, Kolker, Caranov 1970, 3-19.
8. Mochov, Ružina 1949, 62, 65.

cu un moldovenism în cadrul românismului, un moldovenism care nu se opune românismului, ci este o formă a românismului. Alături de acesta se manifestă și un alt tip de moldovenism, opus românismului. La rândul lui, acest tip de moldovenism este de două tipuri: moldovenismul naiv și nevinovat al celor care, orbiți de o propagandă îndelungată, cred că nu sunt români, cred că vorbesc o altă limbă și îți spun cu foarte multă inocență că ei nu vorbesc românește, ci „moldovenește". Celălalt tip e moldovenismul vinovat și mincinos, moldovenismul care, în mod conștient, cultivă ura împotriva a tot ce este românesc și care încearcă, cu argumentele cele mai absurde, să afirme o identitate moldovenească opusă celei românești[9].

În prezent, asistăm la formarea celui de-al treilea tip de moldovenism, adaptat formal la valorile democratice, dar care, în diversele sale avataruri, rămâne tributar paradigmei stabilite de ideologia sovietică.

Studiul istoriei problemei moldovenismului impune constatarea că forțele care dețin puterea apelează la realizările științei pentru confirmarea drepturilor politice. Teoria lui Rösler a apărut când Transilvania se afla în componența Austro-Ungariei, marile studii istorico-etnice din România au fost editate după extinderea teritorială maximă a statului.

Uniunea Sovietică nu a fost o excepție în acest sens. După cel de-al Doilea Război Mondial, puterea sovietică a preluat controlul asupra teritoriului Basarabiei. Odată cu aceasta a demarat o etapă calitativ nouă în studierea istoriei etniilor din RSSM[10].

Un studiu de o importanță deosebită pentru prima etapă de cercetare a problemei formării popoarelor romanice de răsărit a apărut în 1953, an care a marcat o epocă în istoria URSS, dar și începutul unor dezbateri științifice active. Autorul lui, V. Senkevič, critica drept nefondate teoriile burgheze existente: teoria „balcanică" a lui R. Rösler și teoria „carpatică" a lui A. Xenopol, D. Onciul și N. Iorga, prima, fiindcă se baza pe pretențiile teritoriale ale germanilor și ungurilor;

9. Coșeriu 1999-2001, 167.
10. Senkevič 1953, 63.

a doua, fiindcă nega existența poporului moldovenesc ca entitate etnică separată[11].

V. Senkevič îi critică pe primii reprezentanți ai școlii sovietice, pentru că au preluat teoriile existente, de exemplu N. Deržavin, care susținea originea balcanică a poporului român, în componența căruia îi includea și pe moldoveni, care își trag originea din traci romanizați[12]. Este criticat S.V. Bernštejn, care insista că, la originea valahilor, se află celți romanizați, teorie propusă de profesorul Tolstov[13]. V. Senkevič acceptă legăturile strânse ale romanicilor cu populația slavă, numită de S. Bernštejn autohtonă, în spațiul pruto-nistrean, dar insistă că ele încep nu în secolul al XII-lea, ci în secolul al VI-lea. V. Senkevič îl critică pe V. Šišmarev[14], care considera că romanicii de răsărit s-au format la sud de Dunăre și s-au mutat mai târziu în Valahia, Transilvania și Moldova. Deci, romanicii, la nord de Dunăre, sunt niște venetici: idei promovate și de R. Rösler[15]. În schimb, este apreciat M. Sergievskij, care încă în 1936 a scris că limba moldovenească este deosebită de cea română, la fel și popoarele român și moldovenesc s-au format și au evoluat separat[16].

Pentru demonstrarea teoriilor sale, V. Senkevič s-a folosit de ideile lui I. Stalin, K. Marx și F. Engels despre limbă, dar autorul „uită" că Marx și Engels îi considerau pe moldoveni ca fiind români locuitori ai Moldovei. În goana după adevărul în ultimă instanță și de pe principii marxist-leniniste reprezentanții școlii sovietice omiteau anumite idei exprimate în lucrările lui K. Marx și F. Engels. Pentru cei doi corifei ai „socialismului științific", valahii sau daco-romanii, care reprezintă masa principală de populație din regiunea situată între Dunărea de Jos și Nistru, sunt un popor eterogen, care ține de Biserica Ortodoxă și vorbește o limbă care-și trage originea de la cea

11. Senkevič 1953, 63.
12. Deržavin 1940, 3-28.
13. Bernštejn, 1953, 150-158.
14. Šišmarev, 1953, 73-120.
15. Rösler, 1871.
16. Senkevič 1953, 65.

latină și în multe amintește italiana. Dintre ei locuitorii Transilvaniei și Bucovinei sunt supuși ai Imperiului Austriei, iar locuitorii Basarabiei – ai Imperiului Rus[17]. Privitor la tendințele de anexare a Moldovei la Imperiul Rus, K. Marx, comentând retragerea trupelor ruse din Basarabia, scria că românii basarabeni vor regreta plecarea rușilor nu mai mult decât românii din Valahia și Moldova. În continuare, el redă cazul căpitanului Filipescu din rândul voluntarilor români în armata rusă, care a declarat în fața generalului rus Budberg că sultanul este unicul suveran al valahilor, fapt pentru care a fost imediat arestat[18].

În schimb, după încorporarea spațiului pruto-nistrean în cadrul URSS, prietenia de veci a popoarelor rus-ucrainean și moldovenesc devine unul din pilonii principali ai politicii de stat, în susținerea căruia trebuiau aduse și argumente științifice. Drept urmare, apar un șir de lucrări menite să dovedească acest fenomen[19]. Originile acestei prietenii în stilul „yafetik" marrist erau găsite chiar în perioada așa-numitor relații slavo-volohe[20].

Ideologia a jucat și continuă să joace un rol primordial în constituirea și funcționarea miturilor istorice[21]. Analiza publicațiilor savanților sovietici denotă că istoriografia sovietică a venit ca o formă pervertită a Bibliei: „Veți cunoaște adevărul, și adevărul vă va face liberi" (Ioan 8: 32). Sovieticii au adus *eliberarea* în Basarabia, apoi au început să aducă și *adevărul*.

17. Marx, Engels 1957, 7-8.
18. Marx, Engels 1958, 495.
19. Grecul 1961, 174-182; Mochov 1961; Magomedov 1973, 191-197; Mochov 1980; Ancupov, Dzjuba et al. 1980.
20. Ancupov, Dzjuba et al. 1980, 16.
21. White 2002, 22-29.

Bibliografie

Ancupov, Dzjuba et al. 1980 = I. A. Ancupov, E.N. Dzjuba, N.V. Komarenko, et al. *Istoričeskie korni svjazej i družby ukrainskogo i moldavskogo narodov*, Kiev, 1980.
Bârnea, Rafalovič 1983 = P. P. Bârnea, I. A. Rafalovič, *Problemy ėtničeskoj istorii Dnestrovsko-Karpatskich zemel' v konce I – načale II tysjačeletija n.ė.*, In: SVS, 1983, 79-98.
Bernštejn 1953 = S.B. Bernštejn, *Slavjanskie ėlementy v moldavskom jazyke*, In: VMJa, 1953, 150-158.
Coşeriu 1999-2001 = E. Coşeriu, *„... Moldovenismul... nu se opune românismului, ci este o formă a lui...„*, In: Revista de lingvistică şi ştiinţă literară, Chişinău, 4-6, 1999; 1-6, 2000; 1-6, 2001, 166-169.
Deržavin 1940 = N. S. Deržavin, *Proischoždenie moldavskogo naroda*, In: Sovetskaja nauka, № 12, Moskva, 1940, 3-28.
Glembockij 2005 = Ch. Glembockij, *Aleksand Gil'ferding i slavjanofil'skie proekty izmenenija nacional'no-kul'turnoj identičnosti na zapadnych okrainach Rossijskoj Imperii*, In: Ad Imperio, № 2, Kazan' 2005, 135-166.
Grecul 1961 = F.A. Grecul, *U istokov mnogovekovoj družby moldavskogo, russkogo i ukrainskogo narodov (s drevnejšich vremen do obrazovanija samostojatel'nogo gosudarstva)*, In: Vekovaja družba. Materialy naučnoj sessii Instituta istorii Moldavskogo filiala AN SSSR, sostojavšejsja 27-29 nojabrja 1958 g., Kišinev, 1961, 174-182.
King 2002 = Ch. King, *Moldovenii. România, Rusia şi politica culturală*, Chişinău, 2002.
Kohn 1962 = H. Kohn, *Die Idee des Nationalismus: Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution*, Frankfurt/Main, 1962.
Magomedov 1973 = M. A. Magomedov, *Nesostojatel'naja popytka očernit' sovetskuju istoriografiju (Po povodu knigi amerikanskogo istorika Louėlla Tilleta „Velikaja družba. Sovetskie istoriki o nerusskich nacional'nostjach")*, In: ISSSR, № 1, 1973, 191-197.
Marx, Engels 1957 = K. Marx, F. Engels, *Sočinenija*, t. 9, Moskva, 1957.
Marx, Engels 1958 = K. Marx, F. Engels, *Sočinenija*, t. 10, Moskva, 1958.
Marx, Engels 1962 = K. Marx, F. Engels, *Sočinenija*, t. 22, Moskva, 1962.
Mochov 1961 = N. A. Mochov, *Očerki istorii moldavsko-russko- ukrainskich svjazej*, Kišinev, 1961.
Mochov 1980 = N. A. Mochov, *Družba kovalas' vekami: Mold.-rusk.-ukr. svjazi s drevnejšich vremen do načala XIX-go v.)*, Kišinev, 1980.
Mochov, Kolker, Caranov 1970 = N. A. Mochov, B. M. Kolker, V. I. Caranov, *Istorija Moldavii v sovremennoj buržuaznoj istoriografii*, In: VI, № 8, 1970, 3-19.
Mochov, Ružina 1949 = N. A. Mochov, V. Ružina, *Antimarksiskie izvraščenija istorii v raborach prof. N.A. Narcova*, In: UZKU, tom II, 1949, 61-78.

Remy 2005 = J. Remy, *The Ukrainian Alphabet as a Political Question in the Russian Empire before 1876,* In: Ad Imperio, nr. 2, Kazan', 2005, 167-190.
Rösler 1871 = Robert Ed. Rösler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871.
Senkevič 1947 = V. M. Senkevič, *Istoričeskie svjazi moldavskogo naroda s velikim russkim narodom*, Kišinev, 1947.
Senkevič 1953 = V. M. Senkevič, *K voprosu o proischoždenii moldavskoj narodnosti v svete učenija I.V. Stalina o jazyke*, In: UZKU, tom. 6, 1953, 63-78.
Šišmarev 1953 = V. F. Šišmarev, *Romanskie jazyki Jugo-Vostočnoj Evropy i nacional'nyj jazyk Moldavskoj SSR*, In: VMJa, 1953, 73-120.
Smith 1986 = A. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, 1986.
Spasovič 1865 = V. D. Spasovič, *Obzor istorii pol'skoj literatury*, SPb, 1865.
Staljunas 2005 = D. Staljunas, *Identifikacija, jazyk i alfavit litovcev v rossijskoj nacional'noj politike 1860-ch godov*, In: Ad Imperio, № 2, Kazan', 2005, 225-296.
White 2002 = H. White, *Metaistorija*. Ekaterinburg, 2002.

Abrevieri

ISSSR – Istorija SSSR, Moskva.
SVS – Slavjano-vološskie svjazi, Kišinev.
UZKU – Učenye zapiski Kišinevskogo universiteta, Kišinev.
VI – Voprosy istorii, Moskva.
VMJa – Voprosy moldavskogo jazykoznanija, Moskva.

STEREOTIPURILE CA INSTRUMENTE COLECTIVE DE REPREZENTARE ȘI ACȚIUNE ÎN CONȘTIINȚA LOCUITORILOR BASARABENI. O ABORDARE TEORETICĂ

Drd. Mariana CONSTANTINESCU *

Trăim într-o lume extrem de complexă, care ne bombardează constant cu o cantitate enormă de informații. Dacă am fi omniscienți și omnipotenți, nu ar fi nici o problemă, dar, din păcate, creierele noastre sunt destul de limitate în ce privește capacitatea de procesare. De aceea, pentru a face față situației, suntem obligați să filtrăm și să simplificăm informațiile care ajung la noi. În acest sens, dispunem de o soluție miraculoasă: categorizarea. Acest proces nu scapă de calvarul operării cu fiecare obiect sau fenomen din mediul înconjurător în parte, permițându-ne să le grupăm pe categorii și să le tratăm pe cele care intră într-o anumită categorie ca echivalente.

Cunoașterea stereotipică înseamnă să vedem pădurea în locul copacilor, în sensul că un membru al unui grup social este văzut prin prisma stereotipului asociat categoriei sale și se opune cunoașterii individualizante, care înseamnă să vedem copacii în locul pădurii, adică să-i percepem pe alții ca indivizi, fiecare cu constelația sa unică de atribuire. Individualizarea este un proces care necesită mult timp și multe resurse cognitive, pe când stereotipizarea reprezintă un proces mult mai eficient din punct de vedere al vitezei și ușurinței de execuție și care economisește, astfel, multe resurse cognitive.

* Doctorand, preparator universitar în cadrul Universității „Dunărea de Jos” din Galați.

Dacă stereotipurile s-ar forma și apoi ar sta cuminți în mintea noastră n-ar fi absolut nici o problemă. Totuși stereotipurile nu sunt doar niște idei pe care mintea noastră ajunge sa le posede; ele sunt idei care, odată formate, ajung să posede mintea noastră; de multe ori funcționarea acestor concepte are adesea consecințe social negative.

Câteodată, stereotipurile pot afecta desfășurarea unor evenimente istorice foarte importante, cel mai frecvent, afectează calitatea vieții oamenilor obișnuiți care aparțin unor grupuri stigmatizate. Aceste efecte pot fi indirecte, când stereotipurile influențează comportamentele celorlalți față de ei (de exemplu: discriminarea la angajare sau promovare), sau directe, când acționează asupra comportamentului persoanelor stigmatizate care au asimilat stereotipurile negative despre grupul lor (prin mecanismul amenințării stereotipice). Contactul cu persoana aparținând grupului stereotipizat poate face ca, odată persoana identificată ca aparținând categoriei respective, stereotipurile asociate grupului să ne vină în minte, iar impresia noastră despre persoana respectivă să fie influențată de stereotipurile activate și, eventual, corectată ulterior.

Procesele care contribuie la formarea stereotipurilor contribuie în mare parte la menținerea lor. Aceeași motivație, care îi încurajează pe oameni să dezvolte stereotipuri favorabile despre propriile grupuri și stereotipuri nefavorabile despre out-grupuri, îi încurajează și să mențină aceste stereotipuri pentru a păstra o diferențiere pozitivă a in-grupului față de out-grup și, în consecință, pentru a păstra un nivel ridicat al stimei de sine. La fel, teoriile care atribuie formarea stereotipurilor diferențelor structurale și relaționale dintre grupurile sociale prezic nu numai formarea acestor stereotipuri, ci și menținerea lor, atât timp cât relațiile și statutul grupurilor rămân neschimbate.

Odată stereotipurile formate, ele sunt activate și aplicate indivizilor aparținând grupurilor sociale, de multe ori într-un mod automat (timpul necesar activării stereotipurilor este foarte scurt, de câteva sutimi de secundă). Ele ne afectează atât impresiile, cât şi comportamentele (prin mecanismul amenințării stereotipice sau

prin mecanismul legăturii directe percepție-comportament). Pentru ca aceste procese să nu fie automate, ar trebui să avem suficiente resurse cognitive la dispoziție, să fim suficient de motivați sau să avem stereotipuri mai slabe, condiții care nu sunt ușor de îndeplinit în viața de zi cu zi. Folosirea stereotipurilor poate fi benignă, dar cel mai adesea are consecințe sociale negative. De exemplu, stereotipurile pot funcționa ca profeții care se autorealizează.

Din punct de vedere cognitiv, suntem tentați să vedem legături între grupuri și trăsături chiar și atunci când acestea nu există în realitate (corelație iluzorie) sau nu există așa cum ni le imaginăm noi (pseudo-contingențe), iar pe de altă parte simplul act al categorizării ne determină să exagerăm diferențele intergrupale și să atenuăm diferențele intragrupale (accentuare și asimilare categorială). Astfel de procese sunt mai evidente la indivizi cu un nivel ridicat de autoritarism sau la cei cu o nevoie mai intensă de claritate cognitivă.

Oamenii sunt conștienți de faptul că pot stereotipiza pe baza categoriilor sociale, dar se pare că nu conștientizează faptul că ei activează stereotipurile și pe baza trăsăturilor fizice ale țintelor sociale. În plus, cele două tipuri de activare a stereotipurilor diferă din punct de vedere al controlabilității lor, în sensul că oamenii pot să controleze activarea stereotipurilor când aceasta are loc pe baza procesului de categorizare, dar par incapabili să facă același lucru când activarea se face pe baza trăsăturilor fizice. De asemenea, ne este destul de greu, chiar imposibil, să stabilim categoria socială căreia îi aparține o persoană, pe baza trăsăturilor sale fizice. De exemplu, e ușor să decizi asupra acestui lucru când e vorba de rasă, gen sau vârstă, dar lucrurile se complică dacă trebuie să identifici un comunist, un pedofil sau un nazist.

Procesele noastre psihologice prelucrează în așa fel informațiile stereotipice și contrastereotipice încât, foarte adesea, contribuie mai degrabă la menținerea stereotipurilor decât la schimbarea lor.

De exemplu, dacă aderăm la o teorie entitativistă asupra persoanei umane vom acorda mai multă atenție informațiilor care ne confirmă stereotipurile, acest tip de informație fiind și memorat mai

bine, mai ales la nivelul memoriei sociale a oamenilor. De asemenea, pentru a ne proteja stereotipurile, izolăm indivizii care ne contrazic aceste credințe în cadrul unor subculturi, separate din punct de vedere psihologic de stereotipul grupului.

Stereotipurile sunt menținute şi pentru că atribuim informația contrastereotipică unor cauze interne-instabile sau externe (atribuirile externe fac ca indivizii să fie priviți, ca excepție de la regulă, indiferent dacă sunt tipici sau atipici pentru grupul lor, iar stereotipul grupului va rămâne neschimbat).

Pentru ca stereotipurile să fie schimbate este nevoie de îndeplinirea multor condiții fundamentale. De exemplu, contactul dintre două grupuri poate duce la modificări în sens pozitiv a stereotipurilor doar dacă grupurile au un statut egal, scopuri comune şi cooperează într-un mediu normativ tolerant.

O serie de specialişti[1] au arătat că e suficient să ştim la un moment dat despre o persoană că face parte dintr-un grup social pe care îl detestăm, pentru ca, mai apoi, chiar dacă nu ne mai aducem aminte cine este şi cărui grup îi aparține, totuşi, prezența sa să declanşeze în noi o tendință de evitare şi să activeze atitudinea negativă asociată grupului.

Mai important, numeroase studii au arătat că modulele neuronale specifice ajută la procesarea informației sociale. De exemplu, s-a dovedit că recunoaşterea expresiilor emoționale pentru frică şi mânie se face în primul rând în amigdalită. Funcționarea acestor module neuronale este determinată de legile evoluției, iar erorile lor sunt văzute ca simple efecte secundare ale adaptării.

Concluziile similare majorității cercetărilor în cogniție socială ilustrează faptul că sursele limitate de procesare ale creierului uman fac ca strategiile de procesare euristică, cu potențial mare de eroare, să fie un compromis necesar pentru funcționarea sa eficientă. Avantajele evoluționiste implicate de altfel de erori sunt multiple: luarea unor

1. L. Castelli, C. Zogmaister, E.R. Smith, L. Arcuri, *One the automatic evaluation of social exemplars,* în „Journal of Personality and Social Psychology", 86, 2004, pp. 373-387.

decizii rapide, automate, permite o detectare şi concentrare mai eficientă asupra ţintelor. Dinamica activării stereotipurilor nu este simplă, motivele oamenilor putând reactiva stereotipuri care în mod normal ar fi disipate pe parcursul unei interacţiuni sociale. Deocamdată este neclar dacă disiparea stereotipurilor se produce pur şi simplu, datorită trecerii timpului, sau dacă acest produs depinde de informaţia pe care indivizii o obţin în timpul interacţiunii, dacă atitudinile şi scopurile oamenilor afectează acest proces.

Stereotipizarea poate afecta nu numai impresiile ulterioare ale actorilor sociali, ci şi comportamentele lor. S-a studiat această problemă în două linii de cercetare, una punând accentul pe felul în care performanţa oamenilor poate fi afectată de stereotipurile despre propriul grup, în timp ce a doua se centrează asupra unei legături directe între percepţie şi comportament.

Claude Steele şi J. Aronson, într-un studiu comun din 1995,[2] au susţinut că oamenii puternic identificaţi cu un domeniu pentru care există un stereotip negativ despre grupul lor pot să fie preocupaţi de gândul că alţii îi judecă prin prisma respectivului stereotip, o experienţă care este ameninţătoare pentru sine şi poate determina performanţe reduse în domeniul stereotipizat. Mulţi autori consideră că reducerea performanţei ca urmare a ameninţării stereotipice se produce deoarece ameninţarea diminuează capacitatea memoriei de lucru a oamenilor. Fenomenul poate avea loc şi datorită faptului că ameninţarea generează anxietate şi activarea nervoasă asociată acesteia constrânge resursele cognitive ale oamenilor sau pentru că oamenii încearcă să inhibe aceste emoţii şi, astfel, resursele cognitive care ar trebui folosite pentru rezolvarea sarcinii sunt alocate în altă parte.

Pe de altă parte, Seibt şi Forster[3] au avansat o explicaţie mai largă, conform căreia activarea stereotipurilor in-grupale ne afectează

2. Claude M. Steele, J. Aronson, *Stereotype threat and the intellectual test performance of american-Americans,* în „Journal of Personality and Social Psychology”, 69, 1995, pp. 797-811.

3. B. Seibit, J. Forster, *Stereotype threat and performance,* în „Journal of Personality and Social Psychology”, 87, 2004, pp. 38-56.

comportamentul întrucât modifică stilurile de procesare a informației prin inducerea unor orientări reglatorii specifice. Mai exact, stereotipurile negative determină un stil de procesare prudent, exact, reflectat într-o gândire analitică ridicată şi creativitate scăzută, în timp ce stereotipurile pozitive activează un stil de procesare explorativ, manifestat prin viteză şi creativitate crescute, dar printr-o gândire analitică redusă. Această idee sugerează că natura efectelor generate de activarea stereotipurilor in-grupale nu depinde doar de valența lor pozitivă sau negativă, ci şi de tipul sarcinii efectuate.

Dat fiind că amenințarea stereotipică poate avea efecte sociale negative, mulți cercetători s-au întrebat cum ne putem proteja împotriva acestor consecințe? Un prim răspuns derivă din definiția amenințării stereotipice: întrucât acest fenomen se manifestă la cei care sunt puternic identificați cu domeniul stereotipizat, rezultă că reducerea nivelului de identificare poate ameliora efectele amenințării stereotipice. Acelaşi lucru este valabil şi pentru identificarea cu grupul stereotipizat. Tot de la definiția de mai sus porneşte şi o soluție mai recentă. Ținând cont de faptul că amenințarea stereotipică generează grija de a nu fi judecat prin prisma stereotipurilor in-grupale, cel mai practic mod de a lupta cu efectele negative ale amenințării stereotipice ar fi să eliminăm această grijă prin introducerea, de exemplu, a unei combinații sociale pozitive care să conducă la efecte similare şi se constată că, într-adevăr, informațiile despre un membru al in-grupului cu succes în domeniul stereotipizat au redus preocuparea participanților de a nu fi judecați prin prisma stereotipului in-grupal, ameliorându-le astfel performanța în domeniul respectiv.

Un alt răspuns derivă din mecanismul explicativ al amenințării stereotipice: dacă amenințarea generează anxietate şi reduce resursele cognitive ale oamenilor, afectându-le astfel performanța, atunci factorii care reduc anxietatea ar trebui să atenueze şi efectele amenințării stereotipice. În concordanță cu această viziune, s-a demonstrat că persoanele cu simț ridicat al umorului sunt mai puțin afectate de amenințările stereotipice, întrucât simțul umorului reduce anxietatea generată în aceste contexte. Pe de altă parte şi concepțiile

despre abilitățile necesare pentru rezolvarea sarcinilor au şi ele un rol important. În timp ce persoanele cu o viziune entitativistă a inteligenței resimt mai puternic efectele amenințării stereotipice într-o sarcină care necesită inteligență, persoanele cu o viziune incrementală sunt protejate împotriva efectelor negative. Acest lucru se întâmplă deoarece cei cu o teorie entitativistă cred că inteligența umană este o trăsătură fixă, nemaleabilă, şi tind să-şi demonstreze permanent că sunt deştepți, fapt care îi determină să fie anxioşi în fața sarcinilor dificile, pe când cei cu o teorie incrementală, consideră că inteligența este flexibilă, dinamică şi caută să-şi îmbunătățească abilitățile şi performanțele, simțind mai puțină anxietate în fața sarcinilor dificile.

Efectele amenințării stereotipice pot fi reduse şi prin crearea unor medii sigure, în care identitățile sociale nu sunt devalorizate.

În urma cercetărilor Wheelur şi Petty[4] au concluzionat că există două procese prin care activarea stereotipurilor poate afecta comportamentul: unul motivațional şi altul cognitiv. Cele două procese pot acționa independent, dar şi împreună.

În altă cercetare se sugerează că stereotipurile nu activează un anumit comportament, ci categoria în sine. De exemplu s-a demonstrat că amorsarea categoriei vârstnicilor are o influență semnificativă asupra comportamentului şi stereotipurilor, dar putem evidenția şi faptul că activarea stereotipurilor nu mediază efectul amorsării categoriei asupra comportamentului. Ceea ce sugerează că atât stereotipurile, cât şi comportamentele, sunt asociate direct categoriilor sociale în memoria oamenilor. Aceste aspecte sunt în concordanță cu viziunile contemporane asupra atitudinilor, percepute ca fiind formate din cogniții, afecte şi comportamente, componente care pot acționa în proporții inegale şi independent una de cealaltă.

Astfel de rezultate sunt importante, întrucât conferă greutate empirică cercetărilor bazate pe ideea că stereotipurile pot funcționa ca profeții care se autorealizează. Dacă interacționezi cu un membru

4. S.C. Wheeler, W.B.G Jarvis, R.E. Petty, *Think unto others: The self-destructive impact of negative racial stereotypes,* în „Journal of Experimental Social Psychology", 37, 2001, pp. 173-180.

a unui out-grup „agresiv", stereotipul asociat grupului se va activa în mintea ta şi va afecta inconştient comportamentele tale, care vor deveni mai agresive. Însă comportamentele tale vor genera, la rândul lor, reacţii mai agresive din partea celui cu care interacţionezi, ironic, vei ajunge să-l percepi pe respectivul individ ca agresiv datorită propriului tău comportament automat.

Toate studiile se bazează pe ideea că activarea stereotipurilor se produce după ce categorizarea ţintelor sociale a avut loc deja. Înainte de a spune despre un ţigan că e aşa şi pe dincolo, trebuie mai întâi să-l clasificăm ca ţigan şi apoi să-i aplicăm stereotipul grupului. Totuşi, stereotipurile pot fi activate şi în lipsa categorizării, doar pe baza prezenţei unor trăsături specifice categoriei stereotipizate. Aceasta înseamnă că putem clasifica o persoană ca român şi totuşi să-i atribuim automat trăsături specifice ţiganilor. Acest lucru se întâmplă când respectiva persoană are trăsături fizice care o apropie de această categorie socială (de exemplu, un ten mai închis), deoarece, în timp, ajungem să asociem stereotipurile nu numai categoriei sociale, ci şi atributelor fizice specifice acesteia.

Spre deosebire de categorizarea obiectelor non-sociale, categorizarea grupurilor umane implică şi o dimensiune motivaţională. Aceasta din urmă consideră că stereotipurile pot fi înţelese ca gânduri ale căror direcţie şi conţinut sunt dictate de nevoia de satisfacere a unor trebuinţe importante, cum ar fi cea de păstrare a unei stime de sine pozitive, de justificare a sistemului, de dominare socială sau de reducere a anxietăţii provocate de conştientizarea propriei mortalităţi.

Conform teoriei identităţii sociale, oamenii ar fi motivaţi să menţină o stimă de sine pozitivă, iar apartenenţa la grup ar juca un rol important în acelaşi sens, întrucât o imagine favorabilă a in-grupului poate ajuta la menţinerea unei stime de sine ridicate. Cu alte cuvinte, oamenii ar fi motivaţi să favorizeze propriul grup pentru că acest lucru îi face să se simtă mai bine. Cercetările recente[5] au demonstrat

5. N. L. Ashburn, C. I. Voils, M. J. Monteith, *Implicit Associations as the Seeds of Intergroup bias How Easily Do They Take Root?,*în „Journal of Personality and Social Psychology", 81, 2001, pp. 789-799.

că acest fenomen se manifestă şi la nivel inconştient. Pe de altă parte, atitudinile adverse şi comportamentale agresive şi violente faţă de out-grupuri sunt determinate nu atât de o stimă de sine scăzută, cât de ameninţări la adresa celor mai preţuite aspecte ale imaginii de sine, asociind deci părtinirea intergrupală unui nivel ridicat al stimei de sine.

Cercetările au demonstrat că, în ciuda unei opinii larg răspândite că prejudecăţile negative se învaţă de la vârste foarte fragede, copiii manifestă mai degrabă pozitivitate faţă de in-grup decât negativitate faţă de out-grup.

Cercetările lui Tobena şi ale altor specialişti[6] analizează şi interpretează erorile cognitive a stereotipurilor şi prejudecăţilor din punct de vedere al valorii lor adaptative. După aceşti autori, erorile cognitive, fie ele la nivel perceptual, de memorare, social etc., sunt determinate de funcţionarea unor module neuronale specializate care operează automat. Erorile sociale ar depinde de proprietăţile modulelor neurocognitive care mediază percepţia şi categorizarea stimulilor sociali relevanţi, ca faţă, privire, voce, emoţii etc., fiind aproape inevitabile.

Rezultatele acestor cercetări au dovedit că stereotipizarea şi categorizarea socială apar şi la vârste foarte fragede, când influenţele culturale sunt excluse. De exemplu, deja la vârsta de 2-3 luni copiii se uită mai mult timp la feţe atractive decât la feţe neatractive şi pe la 2-3 ani categorizează uşor în funcţie de rasă, sex sau vârstă.

6. A. Tobena, I. Merks, C. Dar, *Advantages of bias and prejudice: an exploration of their neurocognitive templates,* în „Neuroscience and Behavioral Reviews", 23, 1999, pp. 1047- 1058.

Bibliografie:

Ashburn, N. L., Voils, C. I. și Monteith, M. J, (2001), *Implicit Associations as the Seeds of Intergroup bias How Easily Do They Take Root?,* in Journal of Personality and Social Psychology, 81, pp. 789-799.
Boncu, Ş. (2002), *Psihologia influenței sociale*, Iaşi: Polirom.
Castelli, L, Zogmaister, C, Smith, E. R. Și Arcuri, L., (2004), *Onn the automatic evaluation of social exemplars,* in Journal of Personality and Social Psychology, 86, pp. 373 și 387.
Cernat, V. (2005), *Psihologia stereotipurilor*, Iaşi: Polirom.
Cernat, V. (2005b), *Exploatarea out-grupurilor cu statut scăzut şi percepția intergrupală*, Manuscris în lucru.
Doise, W. (1997), *Reprezentări sociale*, Iaşi: Polirom.
Dumitrescu, D. şi Costin, H. (1988), *Rețele neuronale. Teorie şi aplicații,* Bucureşti: Teora.
Golu, P. (2004), *Psihologia grupurilor sociale și a fenomenelor colective*, București: Ed. Miron.
Moscovici, S. (2002), *Epoca maselor*, Iași: Institutul European.
Moscovici, S. (1997), „Fenomenul reprezentărilor sociale", în **Neculau, A.(ed.),** *Reprezentări sociale*, Iași: Polirom, pp. 16-75.
Mungiu-Pippidi, A., *Transilvania subiectivă,* Bucureşti: Humanitas, 1999.
Tajfel, H. și Wilkes, A, (1963), *Classification and quantitative judgement,* in British Journal of Pszchology, 54, pp. 101-114.
Tobena, A., Merks, I. Și Dar, C., *Advantages of bias and prejudice: an exploration of their neurocognitive templates,* in Neuroscience and Behavioral Reviews, 23, pp. 1047- 1058, 1999.
Seibit, B. și Forster, J., (2004), *Stereotype threat and performance,* in Journal of Personality and Social Psychology, 87, pp. 38-56.
Steele, C. M. și J. Aronson, (1995), *Stereotype threat and the intelectual test performance of american-Americans,* in Journal of Personality and Social Psychology, 69, pp. 797-811.
Wheeler, S. C., Jarvis, W. B. G și Petty, R. E., *Think unto others: The self-destructive impact of negative racial stereotypes,* in Journal of Experimental Social Psychology, 37, pp. 173-180, 2001.

CRIZA IDENTITARĂ DIN REPUBLICA MOLDOVA ÎN CONTEXTUL GLOBALIZĂRII

Dr. Lucia SAVA*

Identitatea națională se formează în epoca naționalismului, atunci când societățile s-au organizat conform principiului național. Procesul a fost cu certitudine dirijat de autorități, după ce au luat naștere pe parcurs instituțiile naționale. Din acel moment limbii și culturii majorității, tradițiilor și istoriei naționale li se acordă un loc central. Rezultatul final al unui proces reușit de construcție națională este, printre altele, crearea identității naționale. O înțelegere subiectivă a națiunii are în vedere faptul că nu se poate vorbi despre formarea ei decât în cazul în care indivizii care îi aparțin simt, conștientizează această apartenență. Conform teoriilor naționaliste, orice individ aparține, în mod prestabilit, unei culturi, ba chiar este posedat de aceasta, ca într-un fel de *coup de foudre* de natură ideologică[1]. Dimpotrivă, teoreticienii care susțin importanța criteriilor obiective afirmă că apartenența națională depinde de o serie de factori, cum ar fi relațiile de rudenie, cultura și limba. În plus, ei consideră că existența acestor condiții generează în mod automat și de la sine o anumită *identitate națională*. Altfel spus, o națiune este o adunare de indivizi care se identifică cu întregul, dar care nu trebuie neapărat să se cunoască între ei sau să aparțină într-un fel sau altul unor formațiuni secundare ale colectivității.

---

* Doctor în Istorie, lector universitar în cadrul Universității „B. P. Hasdeu" din Cahul, Republica Moldova.

1. Joseph E. Stiglity, *Globalizarea. Speranțe și deziluzii*, Editura Economică, București, 2003, p. 175.

Atunci când analizăm problema identității colectivităților umane, observăm că ea este analoagă cu cea a identității personale, dezbătută de John Locke, David Hume și de mulți filosofi contemporani (David Lewis, Bernard Williams, Derek Parfit, Sydney Shoemaker etc.). Reciproc, anumite aspecte ale identității personale își au echivalența în identitatea colectivă. Pe scurt, este imposibil să vorbești de o fațetă a identității fără sa o iei în seamă pe cealaltă.

Dificultățile întâlnite în conceperea identității personale au făcut ca mulți filosofi postmoderni, sub influența în principal a lui Michel Foucault, să considere conceptul ca fiind imprecis, vag și incoerent. Cu toate acestea, după 1990 s-a observat o revenire în forță a interesului față de identitate și față de o apropiere între cele două forme, identitatea personală și cea națională. Dintre aspectele comune întâlnite la cele două forme de identitate, după părerea lui Kolakowski, primul este *substanța* sau spiritul – aspectul nonmaterial al personalității, și cel de-al doilea este legat de problema raportului acestuia cu trupul. Acest raport este definit în mod diferit, în funcție de doctrina adoptată – monism idealist, dualism. Identitatea personală a fost definită, în măsura în care spiritului i s-a recunoscut (în forma idealist monistă sau dualistă) o realitate autonomă, în raport cu acesta din urmă[2].

Identitatea personală necesită nu numai conștiința trecutului personal, ci și, în egală măsură, o atitudine față de viitor, care presupune: o anticipare conștientă, de regulă colorată de o varietate de emoții, speranțe, temeri, incertitudini, bucurii sau disperări. Astfel, criteriul tradițional al memoriei este scindat în două laturi distincte, unul corespunzător trecutului iar celalalt raportat la viitor.

Sub acest aspect, identitățile sunt construite și reconstruite (după modelul instrumentalist)[3], ele nu se găsesc în interiorul a ceva, ci se constituie ca o funcție a diferențelor în cadrul unui sistem.

---

2. Leszek Kolakowski, *On collective identity*, în „Partisan Review", winter 2002-2003, pp. 7-17.

3. Atunci când termenul „identitate" se folosește ca un concept în științele sociale el are sensul de „construcție". Termenul de „identitate" a fost impus în uzul curent prin lucrarea lui Erik Erikson, *Identity: Youth and Crisis*, Pluto. Faber, Londra, 1968 , p. 37.

Considerată ca fiind un fenomen prin excelență modern[4], identitatea națională poate fi definită și în prezent ca fiind o organizare socială omogenă, o societate marcată de mobilitate socială, un egalitarism cel puțin relativ, o industrializare și o organizare a muncii mai degrabă semantic-comunicativă decât fizică, o educație sau o cultură standard comună.

În Republica Moldova exercițiul de deconstrucție și reconstrucție a unei conștiințe istorice a mers pas cu pas odată cu mișcarea de emancipare democratică și națională și s-a sincronizat cu marele efort de edificare a statului suveran și independent, având astăzi drept obiectiv prioritar consolidarea cadrului general democratic și integrarea societății noastre în familia europeană unită[5].

Se pare însă că, după aproape două decenii de libertate și de democrație, încă ne mai întrebăm cine suntem, încă mai avem conflicte lingvistice, identitare, culturale, încă mai ezităm în a alege Estul sau Vestul, România sau Rusia, toleranța sau persecuția, democrația sau despotismul, ordinea sau anarhia. În mod paradoxal, deși suntem majoritari, românii/moldovenii sunt singura etnie de pe teritoriul Republicii Moldova care încă nu și-a clarificat decisiv apartenența națională, ezitând mereu în a alege a fi român sau moldovean. Cu mult mai dureros este că mulți dintre noi preferăm o identitate falsă – cea moldovenească. Conflictul identitar, sau mai bine zis, aceste dileme de identitate ale populației majoritare din Republica Moldova sunt mult mai profunde și trebuie căutate adânc în istorie.

În general, *conflictele identitare* sunt disputele în care este pusă în discuție identitatea cel puțin a unuia dintre actori. Există două tipuri fundamentale de conflict: *extern* – atunci când doi actori își dispută recunoașterea identității unuia dintre ei sau potențează și încearcă schimbări în sânul identității celuilalt, alterând indicatori ai acestei identități; *intern* – atunci când componente ale comunității în

4. Ernest Gellner, *Națiuni și naționalism*, traducere Robert Adam, Editura Antet, București, 1997, p. 197; Eric Hobsbawm, *Națiuni și naționalism din 1790*, traducere Diana Stanciu, Editura ARC, Chișinău, 1998, p. 217.

5. Gh. Cojocaru, *Conștiința istorică, identitate de stat și identitate etnoculturală în Republica Moldova*, în „Akademos", nr. 2 (13), iunie, 2009, p. 62.

discuție reclamă identități diferite. În ultimul caz, atunci când aceste identități concurente dobândesc o încărcătură politică, conflictele identitare sunt potențate și susținute atât de încărcătura simbolică a lor, cât și de capacitatea politică de mobilizare în sprijinul unei părți sau a alteia. Cazuri particulare ale conflictelor identitare sunt conflictele inter-etnice, inter-religioase, inter-culturale[6].

Sub aspect istoric, naționalismul ca doctrină politică legitimată și conceptul de identitate etnică ca unul dintre elementele constitutive ale acestuia apar ca rezultat al Revoluției Franceze și coincid cu perioada în care Basarabia este detașată de Principatul Moldovei și încorporată Rusiei Țariste[7]. Astfel, Basarabia era izolată de restul Europei, chiar în perioada când ideea națională, a identității etnice și a mândriei de a aparține la o comunitate cu aceeași limbă, cultură, tradiții, dreptul fiecărei colectivități de acest fel de a-și crea un stat propriu câștigau din ce în ce mai mult teren în Europa. Această situație a determinat, în esență, apariția cu întârziere a conștiinței naționale la românii basarabeni, în sensul de conștiință politică[8]. Au existat, de asemenea, alți factori, care potrivit concepției istoricului I. Cașu, au contribuit la fenomenul menționat: rata redusă de urbanizare a populației locale[9], analfabetismul în masă, lipsa unei limbi standard de comunicare, lipsa presei în limba română, elemente considerate de unii autori ca fiind indispensabile pentru apariția unei „comunități

6. Georgiu Grigore**,** *Națiune, cultură, identitate*, București, 1997, p. 138.

7. Un studiu interesant referitor la particularitățile identității naționale a basarabenilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au realizat istoricii: Igor Șarov, Andrei Cuşco, *Identitatea națională a basarabenilor în istoriografia rusă din secolul XIX*, în volumul *Basarabia: dilemele identității*, Iași, 2002. Autorii preiau de la A. Pippidi (A. Pippidi, *Identitate etnoculturală în spațiul românesc. Probleme de metodă,* volum îngrijit de Al. Zub, Iași, 1996, pp. 56-79) factorii care sunt implicați în definirea identității: 1) numele național propriu; 2) limba națională; 3) comunitatea de religie; 4) apariția unei istoriografii naționale; 5) unitatea politică, implicit existența unui stat național/etnic propriu; 6) o identitate culturală bine definită și dezvoltată. Totodată, referindu-se la situația din Basarabia, istoricii menționați consideră, că dacă primii trei factori sunt caracteristici locuitorilor autohtoni ai acestei provincii, despre ultimii trei factori nu poate fi vorba în condițiile Basarabiei de atunci.

8. Igor Cașu, *„Politica națională” în Moldova Sovietică (1944-1989),* Chișinău, 2000, p. 118.

9. Ștefan Ciobanu, *Basarabia: populația, istoria, cultura*, Chișinău, 1992, p. 25.

imaginate", precum este națiunea[10]. Pe de altă parte, un factor care de obicei a declanșat procese de diferențiere etnică în alte regiuni – colonizarea cu elemente străine – a avut un impact redus asupra basarabenilor. Spre deosebire de alte provincii românești înstrăinate, de exemplu în Transilvania unde exista o diferențiere religioasă clară, în Basarabia rusească majoritatea coloniștilor – ruși, ucraineni, bulgari – aveau aceeași confesiune religioasă, creștină ortodoxă, fapt care nu a generat din partea populației locale o percepție acută și diferită că cei veniți erau absolut străini, respectiv, nu corespundeau laturii de alteritate absolută[11].

Din momentul anexării Basarabiei la Rusia Țaristă, conflictul identitar devine o moștenire ale cărei amprente sunt puternice și în prezent. Apariția versiunilor cvasi-teoretice identitare despre existența unui popor moldovenesc au început după anexarea provinciei din 1812, însă pe parcursul secolului al XIX-lea această invenție nu a fost prea coerentă și consecventă, deoarece Basarabia nu era încă un obiect de dispută în relațiile ruso-române. Reluarea argumentelor despre existența națiunii moldovenești încep după constituirea Transnistriei (R.A.S.S.M.) în 1924.

Au fost propuse mai multe ipoteze pentru a justifica existența națiunii moldovenești. De exemplu, una dintre versiuni susținea că moldovenii erau un popor slav care în Evul Mediu au adoptat o limbă romanică. O altă ipoteză, mai moderată, susținea că populația din această regiune s-a dezvoltat ca o națiune separată din secolul al XIX-lea, de când nu a mai împărtășit experiențele istorice și culturale ale națiunii române unificate. Astfel, o versiune sovietică pretindea că valahii, strămoșii atât ai românilor, cât și ai moldovenilor, s-au separat unii de alții, fie în prima, fie în cea de-a doua fază. Conform acestei teorii, valahii din sud au intrat în interacțiune cu slavii de sud și au devenit români, valahii din nord s-au amestecat cu slavii din est și au devenit moldoveni. Unii autori afirmă că mitul națiunii moldovenești a avut succes, deoarece cuvintele „Moldova", „moldoveni" au fost

10. I. Cașu, *op. cit.,* p. 118.
11. *Ibidem*, p. 18.

folosite până în secolul al XIX-lea, cel mai invocat exemplu fiind vechile cronici[12].

Așadar, au existat construcții deliberate, au fost create concepte cvasi-teoretice despre limba[13] și națiunea moldovenească, care nu sunt obligatoriu cunoscute de mase. Dar, totodată, au existat procese instituționalizate de creare a unei noi identități naționale. Resurecțiile naționaliste de la sfârșitul anilor '80 au fost explicate, deseori, ca o izbucnire a conflictelor naționale suprimate, înghețate de către regimul comunist. URSS nu a suprimat naționalismul, ci i-a dat o altă turnură: a creat două tipuri de republici – unionale și autonome – care aveau limbile lor naționale, instituții științifice, elite politice și culturale ș.a. Populației încorporate în imperiul sovietic i se cerea totodată o conștiință națională și un patriotism sovietic la nivel unional, iar acest patriotism sovietic trebuia să ia locul identităților naționale. Totodată însă, pe lângă instituționalizarea naționalismelor în republicile unionale și autonome, în timpul URSS au fost satisfăcute câteva condiții importante pentru crearea unei identitații naționale[14], cum ar fi: educarea standard a maselor,

12. W. P. Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia sovietică,* Editura ARC, Chișinău, 1996, p. 159.

13. Problema existenței unei limbi moldovenești este formulată abia în 1924 în Transnistria. Savantul rus Serghievski a încercat în 1927 să demonstreze existența unei limbi moldovenești din punct de vedere lingvistic și științific. Bolșevicii pretindeau că pentru a răspândi ideile comuniste printre locuitorii Basarabiei aveau nevoie de o limbă ca instrument de comunicare. S-a recurs la limba unor sate transnistrene, pentru a o impune asupra întregii regiuni, însă aceasta nefiind o limbă standardizată au apărut o serie de dificultăți. Pentru a nu se ajunge la formarea unei diferențe prea mari între cele două maluri ale Nistrului, care ar fi fost un obstacol pentru reanexare, Moscova a ordonat formarea unei limbi moldovenești pe baza limbii literare române și chiar utilizarea alfabetului latin pentru limba din Transnistria, cum s-a întâmplat în perioada 1932-1938. Apoi, în timpul URSS, a urmat rusificarea lingvistică în două direcții: 1) obligația de a vorbi rusa; 2) introducerea cuvintelor rusești în limbile naționale din republicile autonome și unionale. Însă, în 1956, lingviștii sovietici au recunoscut că nu există o „limbă moldovenească", mărturisind astfel, indirect, unitatea limbii române. Expresia de „limbă moldovenească" a fost menținută doar din considerente ideologice.

14. Nu putem afirma cu exactitate dacă a existat în 1918 o identitate națională „greșită" în sensul celei ce exista în 1989. S-a repetat, deseori, că în timpul țarismului dat fiind că populația era analfabetă ea nu a putut fi rusificată. Majoritatea teoriilor

acțiunea comună de modernizare a societății, crearea unei comunități imaginate, a unor instituții culturale ș.a.

În ciuda acestor măsuri, Republica Moldova a constituit poligonul de manifestare a valurilor de conflicte identitare izbucnite după prăbușirea fostei URSS. Primul val a fost cel al conflictului dintre *identitatea sovietică*, asumată de vechea elită conducătoare care s-a refugiat în Transnistria și a generat un conflict de tip separatist și *elita națională*, care și-a justificat independența pe baza trecutului istoric și al identității românești – elemente care se regăsesc în Declarația de suveranitate, în denunțarea Pactului Ribentropp-Molotov, care precede independența și o legitimează, în *Declarația de Independență*, ca și în înțelesul și interpretarea acordată noii Constituții din 1994. În respectiva Constituție se specifica că: limba moldovenească este identică cu limba română; Moldova este al doilea stat românesc care se numește așa pe baza regiunii istorice din care a făcut parte.

Controversa identitară în Republica Moldova capătă contururi noi, odată cu dezbaterea politică din *Republica Moldova* și din *România*, inițiată oficial prin renunțarea președintelui *Mircea Snegur* la doctrina „*Un popor, două state*", la data de 29 iunie 1994, în momentul adoptării noii Constituții. Prin această nouă Constituție, caracterul românesc (în sensul etnic, nu politic) al populației băștinașe și al limbii sale, caracter recunoscut și prin Declarația de Independență a Moldovei, a fost oficial negat, fiind înlocuit prin noțiunea de națiune „*moldovenească*", definită ca fiind „*diferită de cea românească*", revenindu-se astfel la vechea formulă de sub stăpânirea *rusă* și *sovietică*[15].

---

despre identitatea națională pot confirma acest fapt: datorită analfabetismului, populația Basarabiei în timpul țarismului nu avea o educație standard comună, care să facă posibilă împărtășirea credințelor; nu avea o educație, care să permită difuzarea cunoștințelor despre istorie și să conducă la crearea unei conștiințe naționale; analfabetismul nu a permis nici crearea unei comunități imaginate în care se face o identificare cu ceilalți membri ai națiunii, niciodată văzuți dar despre care să știe că există; nu a avut industrie, instituții culturale, nu a existat o limbă literară standard ș.a.m.d.

15.http://ro.wikipedia.org/wiki/Controversa_identitar%C4%83_%C3%AEn_Republica_Moldova.

Acesta este un conflict identitar între *elita națională, democratică* și *fosta elită din perioada sovietică,* rămasă în funcții administrative și executive în Republica Moldova și care a dorit un statut privilegiat bazat pe o nouă *identitate moldovenească statalistă*. Pentru a redobândi pozițiile privilegiate era necesar ca majoritatea să nu se mai numească românească, ci moldovenească, înțelegând prin acest termen nu atât *expresia etnică*, cât mai ales *expresia statală*. Vechea elită – care rămăsese în poziții importante în administrația democratică de tranziție a Republicii – a refuzat să accepte existența a două state românești independente și a legitimității reformelor democratice ce consolidau independența statului față de fosta metropolă. Foștii nomenclaturiști sovietici au susținut moldovenismul ca identitate regională ridicată la rang de identitate națională, legitimată pe baza recunoașterii noului stat independent[16].

În aceste momente au apărut primele elemente de *moldovenism etnicist*, care susținea că există două națiuni, două popoare, două etnii diferite, moldovenească și română. De aici a început construcția artificială furibundă pentru legitimarea istorică a statului Moldova și a etniei moldovenești, a limbii moldovenești, întregul proiect eșuând în *ultranaționalism moldovenesc etnic.* Acest al treilea conflict identitar a pus față în față, în contextul guvernării comuniste, un program de restaurație pro-imperială antidemocratică. Moldovenismul etnic susținea existența a două etnii diverse, căuta diferențele lingvistice și legitimarea unei istorii distincte, elemente care nu făceau decât să reia temele staliniste ale anilor '24 și, ulterior, ale perioadei '50. Pentru a-și consolida pozițiile, *discursul identitar moldovenist etnicist* și-a găsit pretenții de legitimare istorică începând cu 650 de ani în urmă, asumându-și nonșalant și de multe ori ridicol istoria întregii Moldove medievale[17].

Partea cea mai nepotrivită a procesului a fost tocmai transformarea identității etniciste moldovenești, a ultranaționalismului moldovenesc

---

16. Klaus Heitmann, *Limbă și politică în Republica Moldova*, Editura ARC, Chișinău, 1998, p. 175.

17. Dan Dungaciu, *Dilemele discursului identitar în R. Moldova* (I), în „Flux", din 15 februarie 2008.

în doctrină de stat, prin intermediul *Legii minorităților*, a *Legii Concepției Naționale*, a legii de combatere a activităților extremiste, toate conducând la impunerea pe cale administrativă pentru toate sferele vieții sociale, culturale, educaționale, politice, civice a noii identități construite artificial și legitimate politic.

Dar cum se identifică înșiși locuitorii acestei țări? Lipsa unui dialog cu minoritățile naționale, precum și politica națională ambiguă, au provocat o scindare a societății moldovenești, astfel încât, potrivit opiniei T. Cărăuș, la moment actual, analizând particularitățile și dificultățile discursului identitar din Republica Moldova, putem depista două dispute: prima – între discursul identitar românesc și cel moldovenesc; a doua – între discursul identitar european și cel neosovietic.

Așadar, discursurile din Republica Moldova pot fi apreciate în conformitate cu atitudinea lor față de aceleași componente identitare: colectivitatea națională, denumirea limbii vorbite, atitudinea față de istorie, atitudinea față de minorități, atitudinea față de stat și, bineînțeles, conform relației „noi-ei", ultima presupunând tripleta: România, Rusia, Europa[18]. Privită din această perspectivă, identitatea majorității locuitorilor din stânga Prutului este clar definită, la nivel național, drept o *identitate românească*. Rațiunea acestei identități provine atât din aspectele istorice, cât și din cele juridice, lingvistice și spirituale. Tendința actuală, de a confisca o sumă de simboluri provenind din spiritualitatea românească, deși redusă la dimensiunea unei provincii, Moldova, nu este decât expresia recunoașterii acestei baze. Aspectul istoric este dat de cei peste 500 de ani de la întemeierea prin descălecat a Principatului Moldovei și până la ocuparea Moldovei de răsărit, în 1812, de către Rusia țaristă, putere care nu a reușit să schimbe identitatea națională.

Discursul identitar românesc se caracterizează prin: aderarea la *comunitatea națională română,* care presupune națiunea română și limbă română. Acest discurs are ca reper principal evenimentul

---

18. Tamara Cărăuș, *Republica Moldova: identități false, adevărate sau naționale*?, în „Contrafort", nr. 4-5, aprilie-mai, 2002.

istoric – Marea Unire de la 1918, care are semnificația vârstei de aur și a proiectului de urmat (pentru viitor). Aderarea la acest discurs identitar presupune recunoașterea Republicii Moldova ca fiind cel de-al doilea stat românesc, identificarea Rusiei cu Imperiul Țarist și cu URSS, cât și perspectivele de integrare europeană[19].

Prin opoziție, ***discursul identitar moldovenesc*** susține existența națiunii moldovenești ca fiind diferită de națiunea română din punct de vedere politic: potrivit Constituției Republicii Moldova din 1994 „poporul Republicii Moldova" este format din „moldoveni și cetățeni de altă origine etnică"; limba de stat este limba moldovenească, ce funcționează pe baza grafiei latine (art.13.1); atitudinea negativă față de momentul Unirii de la 1918; Moldova medievală este vârstă de aur a istoriei acestui stat. Adepții acestui discurs susțin concepția unor „relații speciale" cu România, cât și pragmatism și conciliere cu Rusia și cu întreaga Europă.

Aceste două discursuri prezentate sunt discursuri identitare dominante în Republica Moldova, însă, în ultimul timp, o circulație tot mai largă o are ***discursul identitar european,*** care se caracterizează prin modelul cercurilor concentrice: basarabean – român – european; granițele teritoriale devin demarcații mai mult sau mai puțin arbitrare; se păstrează noțiunea de limba română; un stat de drept, o puternică societate civilă; acceptarea dialogului cu Rusia doar în măsura în care Rusia își afirmă vocația sa europeană și occidentală; și concepția „vom regăsi România în Europa, adoptând valorile și rigorile lumii democratice"[20].

Și, în final, ***discursul identitar neosovietic*** este o radicalizare a discursului moldovenesc, mai ales prin *atitudinea față de comunitatea națională*: națiunea moldovenească e diferită de cea română; interzicerea expresiilor „limba română", „istoria românilor"; istoria comunistă și perioada sovietică este vârsta de aur; se insistă pe aderarea Republicii Moldova la uniunea Rusia-Belarus. Se acordă prioritate minorităților etnice, de fapt acestea sunt însă reduse la minoritatea rusă. România

19. *Ibidem*.
20. Vitalie Ciobanu, *Frica de diferență*, FCR, 1999, p. 131.

este concepută de către adepții acestui discurs ca fiind un stat străin ce se amestecă în afacerile interne ale Republicii Moldova, în timp ce Rusia reprezintă un factor modernizator[21].

Așadar, disputele identitare în Republica Moldova au depășit cu mult cadrul strict academic, au antrenat clasa politică într-o serie de ostilități risipitoare de energie, au provocat apariția unor fracturi în interiorul societății, convulsii și instabilitate socială. În plină tranziție spre statul de drept și economia concurențială, societatea s-a împotmolit într-o criză identitară endemică[22]. Cauzele acestei crize rezidă în efectele pe termen lung ale politicilor de deznaționalizare, rusificare și sovietizare, de intoxicare, mistificare și traumatizare a conștiinței noastre istorice. Nu atât dificultatea definirii, cât, și mai ales, dificultatea asumării unei opțiuni identitare pentru durabilitatea proiectului de edificare a statului și a unei societăți moderne în Republica Moldova au făcut din chestiunea identitară una din problemele-cheie ale societății noastre, o provocare intelectuală majoră, dar, în egală măsură, și socială, și politică, realmente, un pariu existențial.

În condițiile intensificării procesului de globalizare, criza identitară din Republica Moldova capătă noi contururi. Căderea comunismului și independența națională au descoperit moldovenilor, pe neașteptate, noi scenarii și posibilitatea de a se apropia din nou de propriile rădăcini și de a fi incluși în dialogul internațional și în masa popoarelor latine cu demnitate, pe picior de egalitate în plan economic și cultural. Astăzi, Republica Moldova poate fi țara dialogului și a dezbaterilor. Situația sa geografică este convingătoare, ea poate fi considerată o *punte* între Est și Vest, între Nord și Sud, între lumea latină și cea slavă. În prezent, Moldova poate avea pe scena internațională o poziție autonomă, proprie, ca o țară cu o cultură preponderent latină, dar care a integrat pozitiv o serie de împrumuturi din cultura slavă. Este prietena României și a Rusiei, dar nesupusă nici uneia dintre ele, cu privirea îndreptată

21. Vezi Tamara Cărăuș, *op. cit.*
22. Gh. Cojocaru, *op. cit.*, p. 62.

spre Occident și spre Europa și, prin urmare, reunită cu propriile origini și cu propria istorie. În acest context, Republica Moldova are un rol dificil și delicat, dar important, un rol care ține și de cât e de puternică conștiința propriei identități naționale. De aceea, apelarea la Burebista, Decebal, Bogdan-Voevod, Ștefan cel Mare, M. Kogălniceanu și M. Eminescu nu reprezintă apelări retorice, ci pagini importante ale unei istorii naționale care urmează a fi revalorificate și dezvoltate în continuare[23].

Globalizarea reprezintă atât o oportunitate de dezvoltare, îmbogățire și diversificare a vieții culturale, cât și o amenințare la adresa identității naționale. Pe de o parte, globalizarea determină un anume grad de omogenizare și armonizare a legislației, structurilor administrative și instituționale, a ideilor, idealurilor, moralei și practicilor sociale. Totodată, globalizarea are ca efect apariția unor forme „hibride" de practici creative și expresii culturale. În același timp însă, globalizarea poate încuraja heterogenitatea, diversitatea culturală, specificitatea, întrucât succesul în competiția globală este condiționat, printre altele, de „distrugerea creatoare"[24], de diversificarea ofertei și de specificitatea acesteia. Acest apetit pentru nou a determinat redescoperirea importanței civilizațiilor și culturilor tradiționale, a valorilor comunitare, a multiculturalității.

Contextul ***mondializării și al globalizării*** ce caracterizează totalitatea raporturilor socio-culturale și politico-economice contemporane este cel care oferă societăților contemporane cadrul pentru recompunere sau mutație. În acest proces de recompunere, globalizarea joacă un rol foarte important. Ea consolidează identitățile naționale, culturale, religioase, dar, în paralel, stimulează neașteptate recompuneri[25].

---

23. Giulio Ferrarini, *Independență și identitate în Moldova,* în „Săptămâna", nr. 6, din 27 noiembrie 1998.

24. Teoria „distrugerii creatoare" îi aparține lui Joseph Schumpeter. Vezi Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism și Democrație,* București, 1994, p. 64.

25. Termenul de *globalizare* semnifică a reuni într-un tot elementele disparate, în timp ce *mondializarea* presupune a face ceva să devină mondial, a răspândi în lumea întreagă (cf. dicționarului *Petit Larousse Illustre*, Larousse, Paris, 1987, p. 649).

Tendința globalizării în istorie este tocmai rodul presiunii continue, cu mijloacele cele mai diverse, asupra specificului național. Ciudat este însă că această globalizare se face tot în numele unui *principiu identitar*: cel al pieții sau al economiei, în care piața se impune cel mai puternic. Noțiunea de putere economică nu are, însă, nici o certificare legitimă de a se amesteca într-o altă sferă, decât aceea specifică ei. De aici rezultă și legitima reacție a identităților amenințate cu dispariția sau diminuarea lor.

Aceeași situație se întâmplă, de fapt, în realitatea cotidiană. O persoană se identifică în istorie prin felul său de a fi, exprimat printr-o anumită concepție despre lume și viața corespunzătoare acestui mod al său de a fi; concepție vădită, la rândul ei, prin gândire, limbă și comportament. Ce face piața sau agresorul globalizator? Prin produsele pe care le impune, el obligă cumpărătorul sau consumatorul la o gândire axată anume pe problemele economice. Eventualul refuz al acestor produse (și ne gândim, inclusiv, la programele de televiziune, publicații etc.) este aproape întotdeauna frânt prin mijloace persuasive, de manipulare. Gândirea îi este agresată astfel până la remodelare, limba i se stâlcește și ea potrivit gândirii siluite iar comportamentul îi lasă de dorit.

În ultimele două decenii asistăm la spectaculosul proces al transformării Europei dintr-o structură economică într-una pe deplin politică, în care se întrevede tranziția spre o federație de state-națiuni prin constituționalizarea treptată a procesului. În acest parcurs dificil, soluționarea problemei identitate europeană *versus* identitate național-statală, ultima extrem de actuală în societățile bătrânului continent, constituie piatra de temelie pentru dezvoltarea noii arhitecturi instituționale europene. Abordările diferite ale acestei probleme în perioada interbelică au convins liderii Europei de necesitatea unei dezbateri extinse și de formularea unor concluzii în documente europene strategice. După prăbușirea regimurilor comuniste din Europa, în unele state s-a revigorat naționalismul, paralel cu încercarea constructiviștilor europeni de a convinge publicul și elitele că unitatea și identitatea europeană derivă mai puțin din proiectul părinților fondatori ai Uniunii

Europene, ci, mai curând, din marile teme culturale întreţinute secole de-a rândul de marii gânditori şi politicieni vizionari ai Europei. S-a observat deja că o viziune asupra Europei viitoare care promovează o integrare mai profundă a actualelor state-naţiuni europene generează, la rândul ei, teamă celor din urmă în faţa „pericolului” de a-şi pierde identitatea. În acest context a apărut întrebarea esenţială care frământă astăzi conştiinţa europenilor: în ce constă, de fapt, această identitate europeană şi de ce ar fi o nenorocire atât de mare dispariţia identităţilor naţionale? Sau cum s-ar putea pierde identitatea naţională şi cum ar putea fi ea înlocuită de cea europeană?[26]

Uniunea Europeană este astăzi un fel de model geopolitic, o formă avansată a cooperării regionale. O altă premisă reiese din contextul proceselor integraţioniste care marchează astăzi continentul european. Putem afirma că ideea europeană pătrunde tot mai îndrăzneţ în toate câmpurile vieţii sociale a statelor est-europene, inclusiv în R. Moldova, care nu face o excepţie, însă ideea europeană este aproape întotdeauna în strânsă legătură cu ideea naţională. În susţinerea acestei idei vine şi semnalarea paradoxului lumii contemporane: „Globalizarea merge în paralel cu fenomenul etnicizării raporturilor sociale“[27].

Este dificil să surprinzi în termeni categorici, definitorii, consecinţele globalizării. Aceasta, deoarece, practic, nu există domeniu al vieţii sociale, pe toată verticala manifestării sale ontologice, care să nu fie amprentat de manifestările, cel mai adesea incontrolabile, ale globalizării. Aşadar, fără concesii prealabile, putem admite că globalizarea a cuprins impasibilă totul: guverne şi state, naţiuni şi minorităţi conlocuitoare, gândire şi cultură, organizaţii şi companii transnaţionale, politici şi arhitecturi sociale, partide şi asociaţii non-guvernamentale, arta militară şi ştiinţele devenirii social-umane, războiul şi anti-războiul, democraţia şi practicile totalitare, piaţa şi tehnologiile revoluţiei informaţionale etc.

26. Adrian Severin, *Identitate europeană – identitate naţional statală*, în www.mdlp.ro_documente.

27. Luminiţa Iacob, *Etnopsihologie şi imagologie,* Iaşi, 2003, p. 10.

În planul afirmării conceptuale, determinările globalizării surprind procesul ca atare, ca interdependență în creștere la nivel mondial, ca expansiune a dominației și dependenței, ca proces de omogenizare a vieții economico-sociale planetare, ca diversificare a cadrului intim al comunităților teritoriale[28]. Lumea a devenit, în elementele definitorii ale existenței sale, ca urmare nemijlocită a dezvoltării interdependențelor care ne afectează pe fiecare dintre noi, un singur sistem social. Sistemul global a devenit mediul în interiorul căruia se dezvoltă și evoluează societățile particulare. Legăturile sociale, economice și politice care traversează frontierele dintre state condiționează în mod decisiv soarta locuitorilor lor.

Procesul general al globalizării agregă diversitatea structurilor economice locale și regionale, însă, în același timp, provoacă mutații esențiale la nivel regional și subregional. Aceasta este o urmare a destrămării regimurilor totalitare și preluarea rolului de „poluri de influență" de către alții, este urmarea sporirii influenței companiilor transnaționale și organizațiilor economice mondiale. Astfel, globalizarea este intermediată de modificări esențiale la nivel local, subregional, regional și național. Fiecare dintre aceste „particularități", înainte de a se alinia la procesul general al globalizării, trebuie să-și perfecteze scopurile, posibilitățile pentru a-și găsi locul meritat în schimbările de scară.

În acest sens, situația actuală din Republica Moldova, analizată prin prisma globalizării, poate fi caracterizată ca fiind de rămânere în urmă și de refuz voit sau nu în a alinia țara la procesele globale ale creșterii economice și culturale (o perioadă de pre-globalizare). Dificultățile sunt de natură diversă: economice, politice, sociale, juridice, dar ele comportă, mai ales, repercusiuni de factură identitară. Ele sunt cu atât mai mari cu cât identitatea națională din Republica Moldova nu poate fi examinată doar sub cele două aspecte: identitatea inventată cu un scop propagandistic și ideologic și identitatea etnoculturală. Mai există, de fapt, un al treilea aspect al identității, și anume cel impus de instituțiile politice și de participarea politică

28. Malcolm Waters, *Globalization*, Routledge, London, 1995, p. 137.

comună. Această comunitate politică presupune drepturi egale pentru toți, indiferent de originea etnică. Expresia finală a acestei comunități este un set de valori și tradiții culturale comune, un set de aspirații, sentimente și idei care îi leagă pe oameni dintr-un teritoriu istoric. În Republica Moldova această identitate civică sau patriotismul rămân, cel puțin deocamdată, nefundamentate.

Discriminarea constituțională între majoritate și minorități produce, dar în același timp și întreține, greutățile întâmpinate de Republica Moldova pentru a-și elabora o identitate, deopotrivă acceptabilă pentru toți cetățenii țării. Aceste greutăți se traduc prin:

✦ instabilitatea constituțională și legislativă (constituția și numeroase legi, imnul de stat, uniformele, instituțiile, organizarea teritorială s-au schimbat de mai multe ori de la independență);

✦ imposibilitatea de a construi un *patriotism* local, cu un minimum de încredere în viitorul statului (care se observă în problemele grave ale învățământului și în rata foarte ridicată de expatrieri și de duble sau triple cetățenii printre locuitorii Republicii);

✦ o organizare teritorială în care unitățile teritoriale nu sunt concepute după criterii geografice practice, ci după criterii politice;

✦ instabilitatea în relațiile Republicii Moldova cu țările vecine, relații folosite în mod potrivnic de feluritele partide, în politica internă: fiecare partid utilizează relația sa privilegiată cu una dintre țările vecine, ca sprijin împotriva partidelor adverse, care la rândul lor folosesc relațiile adversarilor ca sperietoare pentru proprii lor alegători[29].

Acestor aspecte li se adaugă paradoxurile de promovare a discursului identitar moldovenesc și a celui polietnic, multicultural, promovate oficial de autoritățile moldovenești. La toate aceste dileme mai trebuie incluse alte două. Prima este legată de problematica transnistreană, care abordată sub aspect identitar face și mai dificil subiectul nostru. A doua problemă este condiția „diasporei moldovenești", obiect de preocupare recentă a autorităților de la

29. http://ro.wikipedia.org/wiki/Controversa_identitar%C4%83_%C3%AEn_Republica_Moldova

Chișinău, dar a cărei condiție identitară nu face decât să reproducă incongruențele și ambiguitățile de acasă[30].

În concluzie, criza identitară din Republica Moldova se rezumă, în primul rând, la incapacitatea de a defini o „identitate moldovenească” autonomă, folosind trăsături pozitiviste, din cauza similitudinii cu identitatea românească. Este motivul pentru care identitatea moldovenească este constituită prin antiteză cu identitatea românească, de unde nevoia de a găsi exclusiv deosebiri și de a eluda similitudinile. Noul tip de mentalitate și de identitate moldovenească artificială nu s-a putut impune, după cum s-a văzut, așa că a fost nevoie de implementarea ei forțată prin legi și regulamente, prin intervenția statului în domenii rezervate profesioniștilor și gândirii libere – istoria, limba, cultura, mentalitățile. Concepția despre noul stat și impunerea acesteia trădează implicarea politicului, nevoia de propagandă susținută și vremelnicia demersului. În plus, acest comportament încalcă regulile democrației și statului de drept, principiile moderne europene și îndepărtează Republica Moldova de la soluționarea problemelor reale ale societății și de la perspectiva aderării la Uniunea Europeană.

Republica Moldova reprezintă unul dintre cazurile cele mai elocvente în Europa Centrală și de Sud-Est pentru ceea ce se numește confuzie identitară și geopolitică. Țara are nevoie stringentă de o redefinire a politicii sale externe, precum și de o optare pentru un curs strategic unic și bine definit. În acest sens, globalizarea este un proces inevitabil și ireversibil, doar conformarea și intrarea în „jocul” acestui proces pot asigura un viitor democratic țării noastre.

30. Dan Dungaciu, *op. cit*.

ȘTERGARE DIN REGIUNEA DUNĂRII DE JOS: TRADIȚII ȘI INOVAȚII

Dr. Viacheslav G. KUSHNIR*

Culturii etnice îi este proprie varietatea, caracteristică care este rezultatul acțiunii diverșilor factori. Este un proces natural al dezvoltării unui anume popor (ethnos). Totodată, fiecare variantă reprezintă o creație unică, întrucât aceasta se formează în condiții specifice unui anume areal. Regiunea Dunării de Jos s-a constituit într-o arie transfrontalieră, pluriculturală și multietnică din vremuri îndepărtate. Asemenea regiuni sunt numeroase în lume, însă zona Dunării de Jos este deosebită tocmai datorită faptului că este divizată de o mare „barieră" naturală – fluviul Dunărea. Cu toate acestea, începând, cel puțin, cu secolul al IV-lea î. Hr., Dunărea nu mai era un obstacol insurmontabil pentru populațiile locale, deoarece pe ambele maluri ale fluviului locuiau purtători ai aceleiași culturi. Asemenea purtători de cultură făceau parte din populația așa-numitei culturi Gumelnița. Enumerarea pe această temă poate fi continuată. Merită subliniat, însă, aspectul conform căruia, încă din timpurile străvechi, aici apărea și se dezvolta tradiția coexistenței reprezentanților diferitelor culturi și religii. Ea nu a dispărut odată cu producerea schimbului de populații, căci, de fiecare dată, o parte din populație rămânea pe loc și transmitea mai departe acumularea de experiență rezultată din coexistența pașnică. De aceea, în astfel de regiuni studiul dezvoltării culturilor tradiționale din mediul multi-etnic nu și-a pierdut caracterul său de actualitate nici în trecut și nici în prezent.

* Doctor în Etnografie, Universitatea „I. I. Mecinikov" Odessa, Ucraina.

La începutul secolului al XXI-lea, în regiunea Dunării de Jos coexistau paşnic, ca și în vremurile trecute, reprezentanții diferitelor popoare. Pe teritoriul românesc locuiesc în comunități compacte ucraineni, lipoveni, iar pe pământurile ucrainene trăiesc bulgari, moldoveni, lipoveni. Fiecare dintre formațiunile etnice enumerate este reprezentată de complexe etno-culturale corespunzătoare – ca variantă a culturii tradiționale. Acest aspect este evident și la ucrainenii din regiunea Dunării de Jos[1].

Toate acestea constituie rezultanta proceselor etnice, pentru înțelegerea cărora este necesar să se cunoască, cu necesitate, nu doar caracteristicile de bază ale variantei etno-culturale, dar și mecanismul formării acesteia. Toate aceste chestiuni pot fi clarificate prin cercetarea ștergarelor.

La ucraineni, luându-se în considerație specificul regiunii (distanța de locurile de origine ale grupurilor strămutate, mediul culturilor de altă proveniență), tradiția ștergarelor și, în mod deosebit, cea a ornamentației aplicate putea să se dezvolte în câteva direcții: dispariția treptată; conservarea elementelor durabile; formarea de sisteme ornamentale aparte ca efect al unor împrumuturi și adaptări operate pe seama comunităților aparținând altor tradiții culturale.

În regiunea Dunării de Jos, autorul a identificat și cules un număr de 60 ștergare în satele așezate pe malul drept al Dunării – sate ucrainene, precum Dunavățu de Jos, Dunavățu de Sus, Sfântu Gheorghe (Katyrlez - în tradiția ucraineană), Murighiol (denumire ucraineană – Muruhil), Caraorman; sate românești, precum Mahmudia, Plopu (fost Beibugeac). Pe malul ucrainean au fost culese ștergare lucrate în satele cu populație ucraineană Kyslytsya, Pershotravnevne, Shevcenkove și din satele moldovenești Dmytrivka, Utkonosivka, Plavni.

Ștergarele erau folosite în împrejurări curente și ceremoniale. Astfel, în satul Shevcenkove, ștergarele cele mai subțiri și mai mari

1. В. Г. Кушнір, *Нижньодунайський варіант традиційної культури українців,* în vol. *Іван Франко і Буковина*, (Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «*Іван Франко і Буковина*». Чернівці, 23 вересня 2006), Чернівці: Прут, 2006, pp. 310-316.

se foloseau la împodobirea icoanelor. De aici și denumirea care li se atribuia – „dumnezeiești". Cu ștergarele din in se legau pețitorii, nașii de botez, cumetrii. Cu ștergare mai aspre – realizate din cânepă – se ștergeau pe corp. De aceea se și numeau – „ștergători", „frecători".

Analiza comparată a ștergarelor indică modul de apreciere a aspectelor comune și distincte în selectarea și utilizarea materiei prime, a tehnologiei de țesut, caz în care era preferată modalitatea comună de țesut, decât cea deosebită. Ștergarele se confecționau din diferite ațe – de cânepă, de bumbac, de in și de mătase – în raport de tradiția moștenită din moși-strămoși sau preluată de la vecini. Perioada însămânțării plantelor textile fibroase, în conformitate cu indicațiile calendarelor populare, a fost destul de lungă în ținutul Bugeag și în Dobrogea, începându-se cu Bunavestire (25 martie, stil vechi) și terminându-se pe la mijlocul lunii iunie. Se urmărea ca semănatul să se facă pe lună plină și bine, mai cu seamă după o ploaie caldă și abundentă.

Tulpinile de cânepă fără semințe – numite „flăcăiandri" – se recoltau în august. Tulpinile „mămuci" se lăsau până la coacerea semințelor. Tulpinile de cânepă recoltate se legau în snopi de mărime mijlocie – „chite", se înmuiau în apă și la sfârșitul verii, după „armanuire" – treierare –, cu ajutorul unui instrument special („bătători") tulpinile se mărunțeau și se separau firele („cloci").

Firele lungi se depănau în „păpuși". Aceasta era materia primă de înaltă calitate. Din ele se preparau ațele pentru confecționarea „bazelei", țesătură pentru îmbrăcăminte și ștergare. Ițele pentru țeserea ștergarelor se pregăteau cu mare grijă – se albeau, se colorau, se grupau în „jurubițe". Albirea ațelor necesita un timp mai lung. Mai întâi, ațele se înmuiau în cenușă. Apoi se clăteau, se uscau și iarăși se înmuiau, în var stins de astă dată; iar iarna, torsătura se acoperea cu zăpadă pentru una-două săptămâni. Pentru fiecare lucrare era necesară o cantitate anume de ațe. În acest scop se recurgea la sistemul tradițional de numărare – 3 fire – era *cisnița*; iar 30 de ațe – *jurubița*.

În anii '50 ai secolului XX, în regiunea Dunării de Jos a apărut cultura bumbacului, situație care a determinat și apariția ștergarelor

țesute cu ața de bumbac în condiții casnice. S-a ajuns, astfel, ca în anii '50 - '60 ai secolului trecut să se lărgească considerabil țesutul ștergarelor din ața de bumbac (ața nr. 10), de producție industrială.

La ucrainenii din regiunea Dunării de Jos a României era larg răspândit țesutul ștergarelor din fire de mătase. Acestea se obțineau și în prima jumătate a secolului XX cu ajutorul fuioarelor pentru fire de mătase, lucrate în mediul casnic.

Firele se colorau în cazane. În apă se adăuga cvas, pentru a preveni fixarea „pe mână" a culorii. În scopul colorării firelor, în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX, se mai foloseau coloranți naturali, însă treptat s-a trecut la utilizarea coloranților sintetici.

Conform credințelor populare, pregătirile pentru țesut începeau în zilele de marți, miercuri sau joi. Niciodată asemenea pregătiri nu se făceau luni ori sâmbăta.

În satul Shevcenkove circulă zicala: „Sâmbăta nu-i zi de muncă: te razi, te speli și-n oglindă te privești". „Lunea – îi o zi grea"[2].

Țeseau ștergare la război de țesut. Ștergarele se confecționau aproape în fiecare sat în care se îndeletniceau cu țesutul. Războaiele de țesut, folosite în satele ucrainene, românești, moldovenești se deosebeau foarte puțin între ele. În satul Shevcenkove, de pildă, războiul de țesut se compunea din două „iepe", doi „butuci", două "picioare dinapoi", doi scripeți de lemn cu crestătură, spetezele, „vergelele", „cioace", „vatale", „vergele", brațele sulului („jug"), furcile, de care se legau capetele ațelor, „potnogi".

Practic, toate ștergarele, chiar și acelea folosite cotidian la șters, se împodobesc cu diverse ornamente – țesute și brodate. Ele au diferite denumiri. Astfel, ornamentul în forma liniilor multicolore din satul Shevcenkove se numește „model" „sfere". Pânza de ștergar se țese aici în patru potnogi, pe un fond în relief – țesătură împletită.

Exista o mare diversitate a motivelor ornamentale – în puncte, în cercuri, în cordoane, în cetină de pin, în cosițe și multe altele.

Merită remarcat în mod deosebit faptul că ornamentele ștergarelor demonstrează că ucrainenii, românii, moldovenii, lipovenii

2. Cercetările de teren ale autorului.

respectau tehnologia tradițională de confecționare, în care existau puține deosebiri. Totuși, ucrainenii, stabiliți în mediul natural de excepție al deltei, au pierdut posibilitatea continuării multor tradiții gospodărești originale, inclusiv posibilitatea realizării unei culturi de plantă textilă atât de necesare pentru țesut cum este cultura cânepii. În schimb, au însușit confecționarea ștergarelor cu fir de mătase, larg răspândită în aceste locuri. Și nu doar în Delta Dunării, ci și pe malul stâng al fluviului. În fapt, toate ștergarele culese de noi în satele ucrainene din Delta Dunării sunt confecționate din fir de mătase. Ucrainenii au însușit modalitatea de preparare a firului de mătase în condiții casnice și își asigurau necesarul din această materie primă prin mijloacele proprii[3].

Firele de mătase se foloseau și în satele ucrainene de pe malul stâng al Dunării. Însă, pe malul stâng, tradiția confecționării ștergarelor din cânepă a rămas durabilă cel puțin până la mijlocul secolului al XX-lea.

În ansamblu, amploarea ocupației țeserii pânzelor în condițiile casnice s-a micșorat considerabil. S-a redus și nomenclatorul produselor confecționate, îndeosebi în satele din Delta Dunării. Pe malul stâng al fluviului, ansamblul produselor prelucrate prin țesut era cu mult mai reprezentativ datorită diversității bazei de materii prime (cânepa, mătasea, bumbac), a legăturilor cu populația moldovenească, la care țesutul era o ocupație ținută dintotdeauna la mare cinste. Însă, comparativ cu regiunea nord-estică a Podoliei – parte a regiunii istorico-etnografice vecine (Podolia) – și cu Moldova, amploarea confecționării ștergarelor pe malul stâng al regiunii Dunării de Jos se atenuează semnificativ încă din prima jumătate a secolului al XX-lea, deși volumul produselor realizate era, totuși, mai mare decât în satele Deltei Dunării.

Cu totul alt aspect se poate observa în ceea ce privește ornamentația. La produsele confecționate în comunitățile locale de pe ambele maluri ale Dunării se pot remarca atât elemente comune, cât și cele distincte. Relativ la elemente se cuvine sublinierea acelor acumulări

3. Kushnir V. G., *Ucrainenii de dincolo de Dunare*.- București – 2008, p. 175-176.

de experiență și abilități practice, care au putu fi posibile ca efect al legăturilor reciproce dintre respectivele comunități. În acest cadru se remarcă unele motive identice aplicate la sistemele ornamentale de la fiecare din grupurile etnice definite. Asemenea elemente pot fi considerate supraetnice. Sub acest aspect sunt motive sub forma liniilor drepte și liniilor frânte, figuri în forme triunghiulare sau rombice. Unul dintre motivele cel mai cunoscut este „copacul vieții" („ghiveciul", „copacul lumii"). Și, deși motivele indicate existau în ornamentica produselor confecționate de către diverși reprezentanți ai comunităților locale aflate în analiza noastră cu mult înainte de apariția acestora în regiunea Dunării de Jos, ele, motivele, se constituie drept dovada influenței factorului acțiunii reciproce interetnice.

În atare circumstanțe, la majoritatea covârșitoare a ștergarelor aparținând grupurilor etnice din regiune nu lipsește expresivitatea caracteristică respectivei etnii și specificul local. Tocmai aceste aspecte reprezintă și elementul distinctiv.

Deosebirea în ornamentație este, totodată, consecința sintezei dintre elementele tradiționale și cele împrumutate și adaptate. Drept efect, au apărut compoziții ornamentale specifice, conținând indicii identificatoare precise. O atenție aparte atrage ornamentația vegetală – o trăsătură particulară a ștergarelor ucrainene din partea românească a Deltei Dunării. Este motivul „florii" (a trandafirului) sau motivul „fructului" (mărul, vișinul).

Sub aspect compozițional, florile sunt amplasate liniar pe fundalul ștergarelor, la ambele capete ale acestora, cum se și cuvine ornamentarea ștergarelor, cunoscute în istoriografie sub denumirea de „ștergare de spate". Florile dispuse liniar sunt mai multe într-un șir. Un asemenea mod de reprezentare era des întâlnit în Ucraina, îndeosebi în Podolia nord-estică.

Ștergarele cu ornamentație similară se întâlnesc în limitele de stepă ale regiunii Odesa, deși confecționarea lor datează de la sfârșitul secolului XIX, fiind aduse în regiunea dintre râurile Bug și Nistru de către populațiile strămutate de prin părțile Niprului. În

ținutul Bugeagului, asemenea motive , aplicate în aceiași modalitate compozițională, se întâlnesc la moldoveni și găgăuzi.

Chestiunea provenienței și stabilității acestui motiv în ornamentația ștergarelor, precum și semnificația sa aplicativ-etnică necesită o cercetare aparte. Sub raportul indiciilor tipologice, el poate fi atribuit „trandafirului de brocart", destul de popular pe teritoriul Ucrainei la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX. Totuși, în această variantă compozițională, aplicată la ștergare, el se întâlnește tot mai rar în prima jumătate a secolului XX la ucrainenii în zonele de interferență a stepei și silvostepei. La moldoveni și găgăuzi din ținutul Bugeagului, acest motuiv nu a căpătat o largă răspândire, deși este aplicat pe ștergarele confecționate în a doua jumătate a secolului XX într-un număr mult mai mare decât la ucrainenii din Podolia sud-estică. Și doar pe ștergarele din comunitățile ucrainene din satele de pe partea românească a Deltei Dunării, tipul indicat este dominant. Floarea era țesută și brodată pe ștergare la începutul secolului XX. La acea epocă, acest motiv s-a consolidat sub forma de motiv tradițional și a continuat să fie folosit până prin anul 1970. Este timpul când confecționarea ștergarelor a încetat.

La ștergarele confecționate în comunitățile din satele cu populație românească, motivul „florii" constituie o excepție. Ștergarele cu acest tip de ornamentație au ajuns la români sub forma produsului finit. Se poate admite că, în acest context, rolul hotărâtor l-a jucat factorul neadmiterii „elementului străin". Același factor se ia în considerație și în ceea ce privește analiza ștergarelor românești cu ornamentația geometrică, aduse în satele ucrainene. Cu alte cuvinte, persistența tradiției proprii la ucraineni bloca împrumutul elementelor străine, ceea ce a constituit o barieră în cadrul procesului inovator. La această limitare a inovațiilor a contribuit și absența corespunzătoare a deprinderilor și abilităților practice în realizarea compozițiilor geometrice destul de complicate, specifice motivelor ștergarelor românești. O altă cauză a absenței tot mai evidente a

noului în confecționarea ștergarelor o constituie dispariția însăși a tradiției unei asemenea îndeletniciri. Cu toate acestea, recursul la motivul ornamental în cazul ștergarelor românești este un fapt, deși compozițiile ornamentale utilizate nu-și pierd specificul românesc și se deosebesc de cele ucrainene.

În acest mod, ștergarele, ca element al datinii tradiționale și ca obiect de utilitate casnică, se confecționau în fiecare sat din toate grupurile de populații ale regiunii. În funcție de expresivitate și reprezentativitate evidentă a ornamentației, se pot distinge trei grupe de confecții. Primei grupe îi sunt caracteristice sisteme ornamentale tradiționale. Meșterele făuritoare de produse țesute se străduiau să respecte tradițiile statornicite, iar asemenea ornamentație reflecta specificul fiecărui grup etnic. Un mare număr de ștergare, aparținând acestei subdiviziuni se poate întâlni în satele moldovenești și românești, precum și în localitățile ucrainene de pe malul stâng al Dunării.

O grupă aparte o reprezintă ștergarele din satele ucrainene situate pe partea românească a Deltei Dunării. În condiții deosebite, care limitau posibilitatea de contact cu populațiile din regiunile învecinate, s-a consolidat aici motivul „florii". În Ucraina, acest motiv este cunoscut ca unul dintre elementele situate în însăși structura ornamentației; iar la ucrainenii din deltă, el se constituie în elementul fundamental al compoziției sau are o poziție singulară, fără alte completări.

Cea de-a treia grupă este reprezentată de ștergare cu ornamentație formată prin diversele împrumuturi și adaptări. Uneori, apare chiar dificultatea stabilirii apartenenței etnice ale unor astfel de produse. Motivele „Copacul vieții", „Copacul lumii", „Ghiveciul", elemente geometrice din ornamentație au căpătat caracteristici „supraetnice" în cadrul unui asemenea mediu pluri-cultural. Iar această problemă impune o atenție distinctă în contextul cercetării fenomenelor migratorii din secolul al XIX-lea și din prima jumătate a secolului XX.

Așadar, în mediul pluricultural și în condițiile naturale deosebite din regiunea Dunării de Jos, evoluția ornamentației ștergarelor a avut loc pe trei direcții.

Prima direcţie a constituit-o conservarea ornamentației tradiționale la produsele țesute, cu deosebire în cazul confecţionării ștergarelor.

A doua direcţie ne indică procesul de formare a complexelor ornamentale regionale unice, asemenea celor florale, reprezentate prin ștergarele ucrainenilor din Delta Dunării.

Și, în sfârșit, a treia direcție reflectă consecințele împrumuturilor reciproce de motive, împletite în compoziții care conţin motive prezente în ornamentația produselor la toate grupurile etnice ale regiunii.

CUPRINS

Ion EREMIA
(Doctor în Istorie, prof. univ. – Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău)
Problema Basarabiei în lucrarea
Cronica Moldovei de la Cracovia 3

Eugen DRĂGOI
(Preot, parohia „Înălțarea Domnului" din Galați)
Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni,
Generalul Prozorovski și Galații 16

Vitali STETSKEVICH
(Prof. univ. dr., Catedra de Istorie a Ucrainei – Universitatea Tehnică din Krivoi Rog)
Бессарабия XIX – XX ст.: мультикультурный субъект
европейской истории или ее геополитический объект? 26

Elena BACINSCAIA
(*Doctor în Istorie, cadru universitar – Universitatea „I. I. Mecinikov", Odessa)*
Население придунайского региона в конце XVIII - начале
XIX вв.: происхождение, пути миграций, етносоциальный
состав, демография, внешность *(реконструкции на примере*
города - крепости Измаил) 34

Ion GUMENÂI
(*Doctor în Istorie, conf. univ. – Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău)*
Raporturile dintre populația autohtonă a Basarabiei
și minoritățile confesionale în prima jumătate a
secolului al XIX-lea 47

Valeriu HARABARA
(Doctorand – Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău)
Prezența elementului grec în structura demografică a
Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea 60

Lucia ARGINT
(Doctor în Istorie, profesor – Liceul Teoretic „Gh. Asachi" din Chișinău)
Componența etnică a absolventelor primului liceu laic
de fete din orașul Chișinău în perioada (1864-1923)
– „Liceul de fete nr. 1 al Zemstvei din Basarabia" 73

Sergiu TABUNCIC
(Doctor în Istorie – Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe al Moldovei, Chișinău)
Vechi cărți bisericești semnalate de Zamfir Arbore în *Dicționarul Geografic al Basarabiei* la începutul veacului al XX-lea 95

Liviu BRĂTESCU
(Doctor în Istorie, cercetător științific – Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași)
Relațiile româno-ruse (1878-1888). Tensiuni, conflicte și încercări de reconciliere 113

Andreea ATANASIU-CROITORU
(Doctor în Istorie, muzeograf și expert patrimoniu naval – Muzeul Marinei Române din Constanța)
Locotenent-colonelul Mihail Drăghicescu: contribuții la istoria Moldovei 135

Constantin I. STAN
(Doctor în Istorie, lector – Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați)
Nicolae Iorga și centenarul răpirii Basarabiei (1812-1912) 145

Daniel CITIRIGĂ
(Doctor în Istorie, cadru didactic – Facultatea de Istorie și Științe Politice, Univ. „Ovidius”, Constanța)
Diplomația franceză și problema unirii Basarabiei cu România 165

Arthur Viorel TULUȘ
(Doctor în Istorie, lector universitar – Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați)
Conectarea Basarabiei la comerțul exterior al României prin gurile Dunării. Problema infrastructurii de transport 175

Valentin CIORBEA
(Doctor în Istorie, profesor universitar – Universitatea „Ovidius” din Constanța)
Preocupări ale autorităților române pentru amenajarea portului maritim Bugaz (Limanu Nistrului), 1918-1940 188

Bogdan POPA
(Doctor în Istorie – Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București)
Considerații asupra locului Basarabiei în peisajul sportiv al României interbelice 207

Paul NISTOR
(Doctor în Istorie, cercetător științific – Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași)
Istoria și propaganda externă în vremea României Mari. Basarabia și cazul Alexandru Boldur 216

Emanuel PLOPEANU
(Doctor în Istorie, lector – Universitatea „Ovidius” din Constanța)
Basarabia și raporturile româno-sovietice în analize ale diplomației americane la începutul Marii Conflagrații (1939 – 1940) 235

Silviu MILOIU
(Doctor în Istorie, conferențiar universitar – Universitatea „Valahia” din Târgoviște)
Basarabia între două anexări (1940-1944): percepții finlandeze 244

Mihaela TEODOR
(Asistent cercetare drd. – Departament Cercetare – Facultatea de Istorie, Univ. „Al. I. Cuza”, Iași)
Problema cetățeniei refugiaților basarabeni din România, aspect al luptei pentru păstrarea identității naționale 262

Florin STAN
(Doctor în Istorie, șef secție Istorie – Muzeul Marinei Române, Constanța)
Impactul evenimentelor din vara anului 1940 asupra locuitorilor de origine evreiască din Basarabia 287

Irina MOTORNAIA
(Doctorand – Universitatea „I. I. Mecinikov”, Odessa)
Situația populației evreiești în Transnistria, reflectată în Arhivele de Stat ale regiunii Odessa (1941 - 1944) 307

Micola IVANOVICI MIHĂILUȚĂ
(Doctor în Istorie, prof. univ., Catedra de Istorie a Ucrainei – Univ. Națională Maritimă Odessa)
Война 1941-1945 гг. Против христианских Святынь южной Бессарабии: к вопросу об ущербе и авторстве 315

George ENACHE
(Doctor în Istorie, lector universitar – Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați)
Episcopia Cetății Albe – Ismail în anii celui de-al Doilea Război Mondial 327

Ion GIURCĂ
(Doctor în Istorie, prof. univ. – Univ. Națională de Apărare „Carol I“, București)
Ciprian Antonio NICOARĂ
(Doctorand în Istorie)
Atitudini și acțiuni ale militarilor români din Basarabia în contextul evacuării teritoriului cedat în anul 1940 336

Pavel MORARU
(Doctor în Istorie, lector universitar – Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu)
Din activitatea Serviciului Special de Informații din Basarabia (1941-1944).......... 349

Mariana S. ȚĂRANU
(Doctor în Istorie, Republica Moldova)
Unele modalități de racolare a basarabenilor în NKVD-ul sovietic (1940-1941) 381

Angela LISNIC
(Doctor în Istorie, conferențiar – Univ. Pedagogică de Stat „Ion Creangă" din Republica Moldova)
Transformările identitare în mediul intelectualității din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească între anii '50 - '80 ai secolului al XX-lea.......... 389

Angela LISNIC
(Doctor în Istorie, conferențiar – Univ. Pedagogică de Stat „Ion Creangă" din Republica Moldova)
Nadejda SCOBIOALĂ
(Doctorand în Istorie în cadrul aceleiași universități)
Sistemul educațional sovietic – pârghie de modificare a identității în rândul cadrelor didactice din Basarabia (anii '50 – '80 ai secolului al XX-lea).......... 401

Sergiu MATVEEV
(Doctor în Istorie, conferențiar universitar – Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău)
Limite științifice și politice în problema identității moldovenilor.......... 420

Mariana CONSTANTINESCU
(Doctorand, preparator universitar – Universitatea „Dunărea de Jos" din Galați)
Stereotipurile ca instrumente colective de reprezentare și acțiune în conștiința locuitorilor basarabeni. O abordare teoretică.......... 428

Lucia SAVA
(Doctor în Istorie, lector universitar – Universitatea „B. P. Hasdeu" din Cahul, Republica Moldova)
Criza identitară din Republica Moldova în contextul globalizării.......... 438

Viacheslav G. KUSHNIR
(Doctor în Etnografie – Universitatea „I. I. Mecinikov" Odessa, Ucraina)
Ștergare din regiunea Dunării de Jos: tradiții și inovații.......... 455

Cărțile Editurii Partener se pot comanda:

– la adresa: Editura Partener, Galați, Str. Traian, nr. 145;
– prin fax la nr. 0336105602;
– prin mail: editurapartener@yahoo.com

Redactor: Eugen Drăgoi
Tehnoredactare: ing. Camelia Lupu
Corectură: George Enache, Arthur Tuluș, Eugen Drăgoi
Coperta: Pavel Botezatu